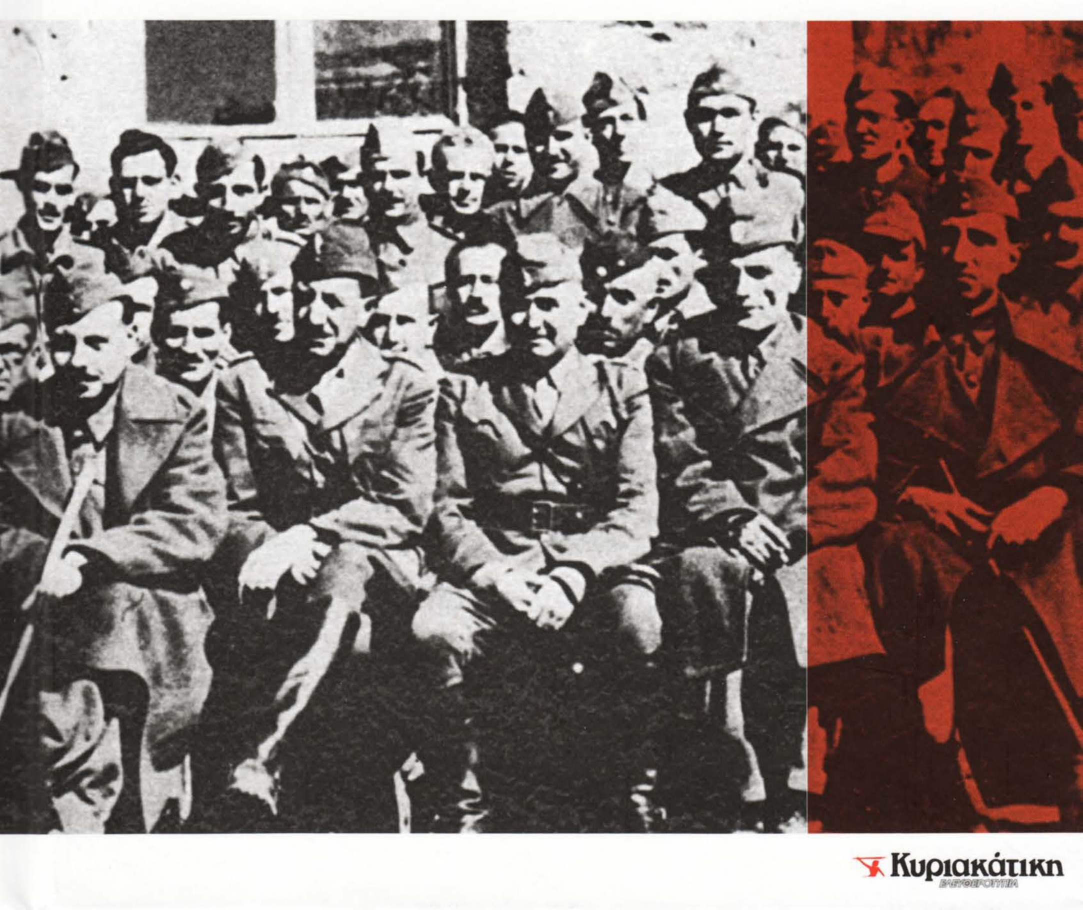
ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

2

Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974

Κάιρο: Ιντριγκες – Αθήνα: «Ελεύθερη Ελλάδα»

Κυριακάτικη

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1941-1974

ΤΟΜΟΣ 2

ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ
1941-1974

ΤΟΜΟΣ 2

ΚΑΪΡΟ: ΙΝΤΡΙΓΚΕΣ –
ΑΘΗΝΑ: «ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ»

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)
ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ
ΤΟΜΟΣ 2 - **ΚΑΪΡΟ: ΙΝΤΡΙΓΚΕΣ - ΑΘΗΝΑ: «ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ»**
Ειδική έκδοση για την **Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία**
Πρώτη έκδοση: Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος 1973

Επιμέλεια: Φώτης Παπούλιας
Διόρθωση: Μαρία Καραμπατζάκη, Μάγδα Κλαυδιανού, Θόδωρος Μαργαρίτης
Σύνθεση εξωφύλλου: Κάτια Φυντανίδου
Παραγωγή: ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.
Εκτύπωση και βιβλιοδεσία: Χ.Κ. ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α.Ε.
ISBN (σετ): 978-960-9487-62-7
ISBN (τόμου): 978-960-9487-65-8

www.enet.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)

Τόμος 2: **Κάιρο: Ιντριγκες – Αθήνα: «Ελεύθερη Ελλάδα»**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ

ΒΡΑΔΥΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΗΣ 4ΗΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ • ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΙΚΗ ΔΙΑΜΑΧΗ ΣΟΦ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΚΑΙ ΤΣΟΥΔΕΡΟΥ • Ο Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ΩΣ ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΕΙΣΑΓΕΙ ΑΘΡΟΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥΣ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΟΥΣ ΣΤΟΝ ΣΤΡΑΤΟ • ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ • Η Ι ΤΑΞΙΑΡΧΙΑ ΣΤΗ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΕΛ ΑΛΑΜΕΪΝ • Η ΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΔΥΟ ΤΑΞΙΑΡΧΙΩΝ • ΠΛΗΡΗΣ ΝΙΚΗ ΤΩΝ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΩΝ ΣΤΑΣΙΑΣΤΩΝ • Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΓΙΝΕΤΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ

ΕΝΩ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ διαμορφωνόταν η κατάσταση με χαρακτηριστικό στοιχείο την αντίσταση, το «παράρτημά» της του εξωτερικού απομακρυνόταν συνεχώς από την ελληνική πραγματικότητα. Βασιλιάς και κυβέρνηση αγωνίζονταν να δημιουργήσουν έναν αξιόμαχο τακτικό στρατό, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη το πολιτικό έδαφος στο οποίο θα στηνόταν η όλη στρατιωτική προσπάθεια. Και το έδαφος αυτό ήταν διαβρωμένο και ασταθές, από τα υπολείμματα της 4ης Αυγούστου αρχικά, από τη βασιλική εξουσία κατόπιν. Εκείνο που προείχε για την ελληνική πολιτεία στο εξωτερικό ήταν να αφαιρέσει όλες τις αιχμές εναντίον της, ώστε να προχωρήσει απερίσπαστη στη στρατιωτική ανασυγκρότηση, στον επισιτισμό του ελληνικού λαού και στην προάσπιση των εθνικών διεκδικήσεων. Αλλά η κύρια αιχμή που την απειλούσε ήταν ο χαρακτηρισμός της κυβέρνησης ως τεταρτοαυγουστιανής. Οι δημοκρατικοί Έλληνες της Μέσης Ανατολής και όσοι δημοκρατικοί έρχονταν από την Ελλάδα δυσανασχετούσαν για τη βραδύτατη απαλλαγή της κυβέρνησης από τα χαρακτηριζόμενα ως τεταρτοαυγουστιανά στοιχεία. Και το γεγονός αυτό προκαλούσε έντονες αντιδράσεις, που επρόκειτο να ξεσπάσουν σύντομα σε βάρος της στρατιωτικής προσπάθειας.

Είναι αλήθεια ότι, όπως είδαμε, από τις πρώτες ημέρες της άφιξής τους στην Αίγυπτο βασιλιάς και πρωθυπουργός εξαπέστειλαν τους περισσότερους υπουργούς που είχαν δικτατορική προέλευση. Αυτή η αλλαγή όμως δεν ήταν επαρκής, ώστε να ικανοποιήσει τους δημοκρατικούς. Και από τη Νέα Υόρκη, όπου βρισκόταν τότε, ο Σοφοκλής Βενιζέλος γεμάτος οργή έγραφε στον πρωθυπουργό Τσουδερό, στο Λονδίνο, για τη δραστηριότητα του υπουργού Εργασίας, Δημητράτου, στην Αμερική (ο

Αριστείδης Δημητράτος ήταν από τους εκλεκτούς του Ιωάννη Μεταξά στην κυβέρνηση της 4ης Αυγούστου) (Γρ. Δαφνή, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, Αθήναι 1970, σελ. 180):

> *«Ἀντελήφθην ἐσχάτως ὑπούλους κινήσεις τῶν ἐνταῦθα δικτατορικῶν παραγόντων, οἵτινες ἀπεθρασύνθησαν ἀπὸ τὴν ἐδῶ παρουσίαν τοῦ Δημητράτου. Ὁ κύριος αὐτός, εἰς πολιτικὸν λόγον τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησεν, εἰς τὸ γεῦμα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, ἔπλεξε τὸ ἐγκώμιον τοῦ Μεταξᾶ καὶ ὑπεσχέθη μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος νὰ μεταβληθῇ εἰς ἱεροκήρυκα τῆς πολιτικῆς τοῦ δικτάτορος, ὅστις κατὰ τὰ λεγόμενά του ὑπῆρξεν ὁ μεγαλύτερος πολιτικὸς τῆς Ἑλλάδος... Ἐὰν προσθέσης εἰς ὅλα αὐτὰ τὴν τρομοκρατίαν τὴν ὁποίαν ἐξασκεῖ ἀκόμη καὶ σήμερον τὸ φάσμα τοῦ Μανιαδάκη καὶ τῆς σπείρας του, εἰς ὅλους τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους, θὰ δικαιολογήσῃς τὴν σπουδήν μου διὰ τὴν ἐκκαθάρισιν μιᾶς καταστάσεως ἥτις ἐγκυμονεῖ μεγίστους κινδύνους».*

Αλλά ο Τσουδερός έδειχνε ότι προχωρούσε με μεγάλη περίσκεψη. Αντιδρούσε ο βασιλιάς Γεώργιος και δεν ήθελε να έρθει σε σύγκρουση μαζί του. Άλλωστε, από αυτόν αποκλειστικά εξαρτιόταν η θέση του στην πρωθυπουργία. Είναι χαρακτηριστικό της κατάστασης που επικρατούσε στο εξωτερικό ότι μόνο την 4η Φεβρουαρίου 1942 καταργήθηκε επίσημα η 4η Αυγούστου. Την ημέρα εκείνη, ο πρωθυπουργός Εμμ. Τσουδερός απέπεμψε τον υπουργό Εργασίας Δημητράτο. Και δημοσίευσε συντακτική πράξη, το άρθρο 2 της οποίας όριζε:

> *«Τὸ ἀπὸ 4 Αὐγούστου 1936 Διάταγμα περὶ ἀναστολῆς τῶν διατάξεων τῶν ἄρθρων 5, 6, 10, 11, 12, 14, 20 καὶ 95 τοῦ Συντάγματος καθ' ὅλον τὸ Κράτος εἶναι ἄκυρον».*

Δεν είχε στο εξωτερικό καμιά πρακτική σημασία αν ίσχυε ή όχι η αναστολή των άρθρων αυτών του Συντάγματος που επέβαλε ο Μεταξάς εκείνη τη νύχτα, πριν από 66 μήνες. Το γεγονός όμως ότι, έστω εικονικά και συμβολικά, επί 10 μήνες μετά την κατάρρευση της Ελλάδας εξακολουθούσε να θεωρείται ως υφιστάμενη έδινε κάθε δικαίωμα σε οποιονδήποτε να νομίζει ότι ο βασιλιάς, που υπέγραψε υπό το φως των κεριών την 4η Αυγούστου στο ανάκτορό του την πράξη εκείνη, είχε σκοπό να τη διαιωνίσει και όταν θα επέστρεφε μετά την απελευθέρωση.

Το λάθος που διέπραττε ο Γεώργιος ήταν οφθαλμοφανές και κολοσσιαίο. Δεν αντιλαμβανόταν ότι για να εδραιώσει την εμπιστοσύνη προς το πρόσωπό του όφειλε –όπως έχουμε πει– να επιταχύνει τα μέτρα για την αποκατάσταση της δημοκρατίας και όχι να την επιβραδύνει. Αυτός όμως συνέχιζε την εσφαλμένη τακτική, όχι μόνο στο θέμα της 4ης Αυγούστου, αλλά και στο θέμα της δικής του επανόδου στην Ελλάδα. Τι ακριβώς επιδίωκε ο βασιλιάς; Κανείς δεν κατόρθωσε να ανασύρει τον

πέπλο που σκέπαζε την ψυχή εκείνου του κλειστού, απομονωμένου και απρόσιτου τύπου. Ούτε ο άνθρωπος που τον πλησίασε περισσότερο από κάθε άλλον, ο Π. Πιπινέλης. Και ίσως –όπως νόμιζαν πολλοί– να έκρινε ότι, αν χαλάρωνε η υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, θα προκαλούνταν αντιθέσεις και τάσεις διχασμού, που θα παρέβλαπταν την πολεμική προσπάθεια. Αν αυτό ήταν το κίνητρό του, βρισκόταν βέβαια έξω από κάθε πραγματικότητα. Γιατί, καλώς ή κακώς, εκείνοι που θα αναλάμβαναν να συγκροτήσουν τις ένοπλες δυνάμεις ήταν ήδη βαθιά διχασμένοι. Άλλοι προσέβλεπαν στον Γεώργιο ως άξονα σταθερότητας για τον αγώνα στο εξωτερικό. Και άλλοι ως φορέα του καταλυθέντος καθεστώτος, που είχε πρόθεση να το επαναφέρει φερόμενο στις λόγχες του στρατού ο οποίος θα συγκροτούνταν.

Υπήρχε, τέλος, και ο «τρίτος άνθρωπος»: η οργανωμένη αριστερά στη Μέση Ανατολή, η οποία ήθελε οπωσδήποτε να θέσει υπό τον έλεγχό της τις ένοπλες δυνάμεις του εξωτερικού. Σε αυτό, βέβαια, θα τη διευκόλυνε η διάσταση μεταξύ βασιλοφρόνων και δημοκρατικών. Αν ο βασιλιάς υπερθεμάτιζε σε διακηρύξεις –αντί να σύρεται προς αυτές με τεράστια καθυστέρηση– ότι θα επανέφερε τις απόλυτες συνταγματικές ελευθερίες του λαού, ότι δεν θα επέστρεφε αν δεν καλούνταν με ευνοϊκό δημοψήφισμα, τι θα συνέβαινε; Ασφαλώς, δεν θα επαναστατούσαν οι βασιλόφρονες και οι τεταρτοαυγουστιανοί μέσα και έξω από την Ελλάδα. Η φύση και η φορά των πραγμάτων θα τους εξανάγκαζε να το αποδεχτούν σιωπηρά.

Επίσης, οι δημοκρατικοί, μέσα και έξω από την Ελλάδα, θα ικανοποιούνταν. Δεν θα είχαν πια για στόχο τους τον θρόνο. Τα κόμματα δεν θα φθείρονταν και δεν θα χρονοτριβούσαν επί ενάμισι έτος βυζαντινολογώντας γύρω από το πολιτειακό, ενώ το ΕΑΜ, απαλλαγμένο από συμβατικότητες, αξιοποιούσε ορμητικά την αντίσταση. Οι δημοκρατικοί και οι βασιλόφρονες αξιωματικοί δεν θα διαχωρίζονταν και δεν θα συμπλέκονταν θανάσιμα στις ένοπλες δυνάμεις του εξωτερικού. Και η Αριστερά δεν θα μπορούσε να παρασύρει τους δημοκρατικούς μέσα στο στράτευμα της Μέσης Ανατολής σε στάσεις και ανταρσίες.

Αντί όμως αυτού του λογικού και φυσιολογικού δρόμου, ο βασιλιάς Γεώργιος, ανεξάρτητα από τα υποκειμενικά του κίνητρα, ακολουθούσε μια τακτική που γεννούσε την εντύπωση ότι αγωνιζόταν: πώς θα διατηρούσε όσο το δυνατόν περισσότερο τα κεκτημένα και πώς θα παραχωρούσε όσο το δυνατόν λιγότερα. Και μόνο τον Ιούλιο του 1943 έκανε μια δήλωση –όπως θα εκτεθεί αναλυτικότερα– ότι 6 μήνες μετά την απελευθέρωση θα προκηρύσσονταν εκλογές Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης αφού ο ίδιος θα είχε επανέλθει από την πρώτη ημέρα. Βέβαια, ο βασιλιάς δεν ήταν μόνος. Υπήρχε πίσω του ένα ολόκληρο πλέγμα ατόμων και συμφερόντων ή, για την ακρίβεια, προσώπων, πραγμάτων και ιδεών. Όπως συνέβαινε και στην αντί-

θετη πλευρά. Αλλά, οπωσδήποτε, ήταν ο κορυφαίος. Και κυρίως η στάση του ευθύνεται για όσα επακολούθησαν.

Υπό τις γενικές αυτές συνθήκες, η κατάσταση στη Μέση Ανατολή εξελισσόταν μέσα σε συνεχείς ανωμαλίες που είχαν άμεση αντανάκλαση στις ένοπλες δυνάμεις. Η συγκρότησή τους χώλαινε, με διαρκείς εκδηλώσεις άλλοτε εκρηκτικές, άλλοτε ανεδαφικές, πάντα όμως επιβλαβείς. Και θα καταφύγουμε σε έναν αυτόπτη μάρτυρα, τον τότε συνταγματάρχη Θρ. Τσακαλώτο.

Η μάχη των εικόνων

Ο Θρ. Τσακαλώτος ήταν αφοσιωμένος βασιλόφρων. Είχε διαφύγει στη Μέση Ανατολή από την Ελλάδα και μετά από αρκετές περιπέτειες του ανέθεσαν τη διοίκηση του Κέντρου Εκπαίδευσης Ισμαηλίας. Προκάτοχός του ήταν ο συνταγματάρχης Θ., φανατικός επίσης βασιλόφρων. Και ο Τσακαλώτος γράφει (*40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδας, Α', 393*) τα εξής περίεργα και χαρακτηριστικά (αποσπούμε φράσεις από το αποκαλυπτικό κείμενό του):

> *«...Πρὶν παραλάβω τὴν διοίκηση (τοῦ Κέντρου)... παρετήρησα τὸν Θ. νὰ κατασκευάζη κορνίζες, περὶ τὰς 30, γιὰ εἰκόνες τοῦ Βασιλέως... Σὲ μιὰ ἑβδομάδα παρέλαβα τὴν διοίκησι. Αἱ εἰκόνες δὲν εἶχαν τοποθετηθῆ. Συνεκέντρωσα τοὺς διοικητάς. Ἀφοῦ τοὺς ἐξήγησα τὸν τρόπον λειτουργίας τοῦ Κέντρου, κατέληξα: "Εἶδα ὅτι ὁ κ. Θ. προετοίμασε περὶ τὰς 30 εἰκόνας τοῦ Βασιλέως, τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι θὰ τὰς τοποθετήσωμεν μέχρι μαγειρείου. Ἀντιλαμβάνεσθε τί ὡραία εὐκαιρία γιὰ τοὺς κομμουνιστάς. Φαντασθῆτε, καὶ ἐρωτῶ τί θὰ κάμωμε, ἐὰν εἰς τὴν στρατιωτικὴν λέσχην, ἕνας μεθυσμένος κομμουνιστὴς ἢ παριστάνων τὸν μεθυσμένον, ἀρχίση νὰ ὑβρίζη τὸν Βασιλέα καὶ νὰ ζητᾶ μεγαλοφώνως ἢ νὰ προσπαθῆ νὰ σπάση τὴν εἰκόνα του. Θὰ ἤρχιζον εἰς τὴν Λέσχην 'ὁμηρικαὶ' μάχαι μεταξὺ κομμουνιστῶν καὶ βασιλοφρόνων μὲ τοὺς δημοκρατικοὺς ἀδιαφόρους"... Τοὺς ὑπενθύμισα τὴν ἀποστολή μας, τὸν σκοπὸν τῆς δημιουργίας τοῦ Κέντρου, τοὺς ἐξώρκισα νὰ εἶμεθα συνετοὶ καί, τελικῶς, τοὺς ἐπρότεινα: "Νὰ τοποθετηθοῦν αἱ εἰκόνες τοῦ Βασιλέως μας εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο ἐπισήμως... ὄχι ὅμως εἰς κέντρα ἀναψυχῆς, λέσχας ἀξιωματικῶν καὶ κέντρα ψυχαγωγίας ὁπλιτῶν". Ὁ Συνταγματάρχης Θ. καὶ μόνον ἔφερε ἀντιρρήσεις μὲ ἐπιχειρήματα, ὅτι "ὁ Βασιλεὺς εἶναι ὁ Ἀρχιστράτηγός μας· ἡ Λέσχη εἶναι τὸ σπίτι τῶν ἀξιωματικῶν· δὲν μποροῦμε νὰ μὴ ἀναρτησωμεν εἰκόνα τοῦ Βασιλέως, ἀφοῦ ὅλα τὰ Κράτη εἰς τὰς λέσχας των τοποθετοῦν τὴν εἰκόνα τοῦ Βασιλέως των".*

»Ἀπήντησα: "Μοῦ μιλᾶς γιὰ κατάστασι συνήθη καὶ γιὰ ἔθνη μὲ κανονικὴν ζωήν. Ἂν ἀρχίσωμεν τοὺς καυγάδες, νὰ εἶσθε βέβαιοι γιὰ ἕνα πρᾶγμα: Τὸ Κέντρον θὰ διαλυθῆ καὶ θὰ εἴμεθα ὑπεύθυνοι καὶ προδόται ἔναντι τῆς ἀποστολῆς μας"... Συγκινημένος δὲ κατέληξα: "Κύριοι, μὲ τὴν πρότασι Θ. εἶναι σὰν νὰ λέμε ἐμμέσως, ὅτι δὲν θέλουμε νὰ πολεμήσωμε"...

»Τὸ ἐπιχείρημα "δὲν θέλουμε νὰ πολεμήσουμε" ἀπετέλεσε πραγματικὸν μαστίγιον· ὅλοι οἱ διοικηταὶ ἐπετέθησαν ἐναντίον του συνταγματάρχου Θ.: Μπαϊρακτάρης, Σύρμας, Πάλλης, Καμπεζίδης, Παπαδημητρίου, Ἀρβανιτάκης καὶ ὁ πρῶτος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήση... Ὁ συνταγματάρχης Θ. τὴν ἐπομένην ἠθέτησε τὴν λογικὴν συμφωνίαν μας. Διέταξε καὶ ἀνήρτησαν τὴν εἰκόνα τοῦ Βασιλέως καὶ εἰς τὰς λέσχας. Οἱ κομμουνισταὶ ἔσπευσαν νὰ διαμαρτυρηθοῦν, νὰ δεικνύουν τάσεις συγκεντρώσεως καὶ καταστροφῆς τῶν εἰκόνων τῶν λεσχῶν. Τοὺς εἰδοποίησα "νὰ μὴ τολμήσουν νὰ κάμουν τίποτε, διότι ἐντὸς 24ώρου θὰ ἀφαιρεθοῦν ἐκεῖθεν αἱ εἰκόνες"...

»Ὁπωσδήποτε, ἀφοῦ εἰς συγκέντρωσιν διοικητῶν ἔψεξα τὸν φίλον μου συνταγματάρχην διὰ τὴν διαγωγήν του (σημειῶ ὅτι ἀμφότεροι εἴχομεν τὸν βαθμὸν τοῦ συνταγματάρχου) διότι δὲν ἐτήρησε τὴν συμφωνίαν μας, ἀνεκοίνωσα ὅτι διέταξα ἀθορύβως τὴν νύκτα νὰ καταβιβασθοῦν αἱ εἰκόνες ἀπὸ τὰς λέσχας, μερίμνη τοῦ ἐπιτελάρχου κ. Σύρμα, ἀκραιφνοῦς βασιλόφρονος... Ἐγίνετο ἡ προπαρασκευὴ τοῦ Κέντρου διὰ τὴν τελετὴν τῆς 25ης Μαρτίου, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ συνεκεντροῦτο ὅλη ἡ Ἰσμαηλία καὶ πλεῖστοι Ἕλληνες, Ἄγγλοι καὶ Αἰγύπτιοι ἐπίσημοι μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ Πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας. Ἦσαν ὅλα ἕτοιμα τὸ πρωὶ καὶ ὁ κόσμος ἄρχισε νὰ συγκεντροῦται. Ἔρχεται τρεχάτος ὁ ἀντισυνταγματάρχης Σύρμας, καὶ μοῦ ἀναφέρει: "Στὴν πλατεῖα τῆς συγκεντρώσεως γιὰ τὴν τελετή, ὁ συνταγματάρχης Θ. διέταξε καὶ ἀνηρτήθη ἡ εἰκὼν τοῦ Βασιλέως τῆς Ἀγγλίας –ἀφελής, τὸ ὀλιγώτερον, πράγματι ἐπινόησις, ἀλλὰ καὶ πόσον ἐπικίνδυνος–, ὁ ταγματάρχης Χ. μὲ ἄλλους φρουροῦν κάτω τῶν εἰκόνων μὲ πιστόλια, ἀπειλοῦντες μὲ τὸ μαστίγιον καὶ ὕφος θρασύ. Κομμουνισταὶ συγκεντρώνονται, ζητοῦντες ἀπειλητικὰ τὸ κατέβασμα τῆς εἰκόνος τοῦ Βασιλέως"...

»...Διέταξα τὸν ἀντισυνταγματάρχην Σύρμαν νὰ μεταβῆ καὶ νὰ καταβιβάση πρὶν ἡ συγκεντρωθῆ ὁ κόσμος, τὰς εἰκόνας, καὶ νὰ μεταφέρη διαταγήν μου ἀπομακρύνσεως ἐκεῖθεν τοῦ Χ., καὶ τῶν ἄλλων ἀνοήτων. Ὁ κ. Σύρμας προσεπάθησε νὰ πείση τὸν Χ., ἀλλὰ αὐτὸς ἀντέστη... Μετέβην

ἐπὶ τόπου καὶ ἐπειδὴ ἤρχισε πλέον ὁ κόσμος νὰ συγκεντροῦται, ἀθόρυβα ἀπεμάκρυνα τὸν Χ., εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεκοίνωσα ὅτι τὸν θέτω ὑπὸ διοικητικὴν προφυλάκισιν... Μιὰ διμοιρία ἀπολύτου πειθαρχίας ἦτο στὴ διάθεσί μου...

»Θὰ κλείσω τὸ θλιβερὸν τοῦτο ζήτημα τῶν εἰκόνων τοῦ ἀειμνήστου ἥρωος βασιλέως ἀναφέρων τὴν ἀπάντησιν τοῦ ἰδίου. Εἶχα τοποθετηθῆ διοικητὴς τῆς ἱστορικῆς, πλέον, Ταξιαρχίας τοῦ Ρίμινι, τῶν ὑπολειμμάτων τότε τῶν στασιαστῶν, καὶ πρὶν ἢ ἐπιβιβασθοῦμε γιὰ τὴν Ἰταλία, ἦλθα ἀπὸ τὸ Λίβανο, ὅπου εἶχε συγκεντρωθῆ πρὸς ἐκπαίδευσιν ἡ Ταξιαρχία γιὰ νὰ παρουσιασθῶ στὸν Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως Παπανδρέου καὶ τὸν ἀείμνηστον Βασιλέα Γεώργιο, προκειμένου νὰ πάρω τὰς τελευταίας ἐντολάς των...

Ὁ ἀείμνηστος Βασιλεὺς μὲ κράτησε κοντά του ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον ὥραν...

»Φυσικά, μὲ τὴν εὐκαιρία, ἤλθαμε καὶ στὸ περιλάλητο ζήτημα τῶν εἰκόνων καὶ τοῦ ἐτόνισα τὴν ἐγκληματικὴ βασιλοκαπηλεία τῶν ἀνοήτων σὲ μιὰ μολυσμένη ἀτμόσφαιρα... Ἐνθυμοῦμαι καλὰ τὴν ἀπάντησί του καὶ τὴν μεταφέρω ἐπὶ λέξει: "...Νὰ τίς... τὶς εἰκόνες μου: Ἐδῶ ἤλθαμε νὰ πολεμήσουμε τοὺς Γερμανοὺς καὶ αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι ἡ σκέψις μας. Θέλω βεβαίως νὰ μὲ σέβωνται σὰν ἀρχηγό τους, σὰν Βασιλέα τους, ἀλλὰ τέτοιες ἀηδίες δὲν μοῦ ἀρέσουν"».

Η κατάσταση

Τα επεισόδια που αναφέρει ο Θ. Τσακαλώτος είναι χαρακτηριστικά. Εικονοκλάστες και εικονομάχοι ενώ ο πόλεμος μαινόταν. Και ανάμεσά τους ο βασιλιάς, που έδειχνε ότι ενδιαφερόταν μόνο για τη στρατιωτική προσπάθεια, χωρίς να αντιλαμβάνεται όμως ότι ο ίδιος αποτελούσε την πέτρα του σκανδάλου... Αυτό ήταν το πολιτικό και στρατιωτικό πλαίσιο της Μέσης Ανατολής σε απόσταση 1.500 χιλιομέτρων από την Ελλάδα, στην οποία ο λαός μαχόταν και μαρτυρούσε. Συγκεκριμένα, τα πράγματα είχαν ως εξής:

Είδαμε ότι τον Σεπτέμβριο του 1941 ο βασιλιάς και η κυβέρνηση έφτασαν στο Λονδίνο. Παρέμειναν εκεί μέχρι τις 10 Απριλίου 1943. Αλλά, στο μεταξύ, όταν έκτακτες περιστάσεις το επέβαλλαν, έσπευδαν στη Μέση Ανατολή. Στο Κάιρο όμως παρέμεναν οι υπουργοί των πολεμικών υπουργείων. Ο Βρετανός πρεσβευτής, ο διαπιστευμένος στην ελληνική κυβέρνηση, έμενε στο Κάιρο και όχι στο Λονδίνο. Μέχρι τον Μάρτιο του 1943 ήταν ο Πάλαιρετ, οπότε τον αντικατέστησε ο Ρέτζιναλντ Λήπερ. Ήταν επίσης μονίμως εγκατεστημένος στην αιγυπτιακή πρωτεύουσα ο Βρε-

τανός υπουργός των Υποθέσεων της Μέσης Ανατολής. Από το 1941 τον τίτλο αυτό τον έφεραν τρεις υπουργοί διαδοχικά: ο Λίτλετον, ο Κάζεϋ και ο Μόυν, έως ότου το 1944 ανέλαβε ο Χάρολντ Μακ Μίλλαν.

Το Κάιρο ήταν επίσης η έδρα του Συμμαχικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Πέντε αρχιστράτηγοι ανέλαβαν διαδοχικά αυτή τη θέση στη διάρκεια του πολέμου. Μέχρι τον Ιούλιο του 1941 ήταν ο Ουέιβελ, ο οποίος σήκωσε και όλο το βάρος των ευθυνών από βρετανικής πλευράς της ελληνικής πολεμικής τραγωδίας. Αντικαταστάθηκε από τον στρατηγό Ώκινλεκ, έως τα μέσα Αυγούστου του 1942, οπότε τον διαδέχτηκε ο στρατηγός Αλεξάντερ. Τον Φεβρουάριο του 1943 τη θέση του κατέλαβε ο στρατηγός Ουίλσον. Τον Ιανουάριο του 1944 τοποθετήθηκε ο στρατηγός Πάτζετ. Αλλά, στο μεταξύ, με την εκδίωξη του Άξονα από τη βόρεια Αφρική, το θέατρο πολέμου της Μέσης Ανατολής έγινε δευτερεύον και το Στρατηγείο του Καΐρου υπήχθη σε εκείνο της Μεσογείου. Ο στρατηγός Πάτζετ, συνεπώς, είχε πιο περιορισμένες ευθύνες.

Πώς γινόταν η σύνδεση των ελληνικών και βρετανικών δυνάμεων της Μέσης Ανατολής με τον αγώνα στην Ελλάδα;

Την εποπτεία και την ενίσχυση όλων των κινημάτων αντίστασης την είχε στο Λονδίνο το Υπουργείο Οικονομικού Πολέμου. Κατά περιοχές, όμως, υπήρχαν ορισμένες υπηρεσίες που διοικητικά υπάγονταν σε αυτό το υπουργείο αλλά εξαρτιόντουσαν από το περιφερειακό στρατηγείο για τις επιχειρήσεις και από το Φόρεϊν Όφις για τις πολιτικές σχέσεις. Στη Μέση Ανατολή η υπηρεσία αυτή ήταν η SOE, η οποία είχε και την ευθύνη του ελληνικού ανταρτοπόλεμου. Σ' αυτήν υπαγόταν και η ΜΟ4.

Η SOE (Special Operation Executive) στο διάστημα των 4 πολεμικών ετών (1941-1945) άλλαξε πέντε φορές προϊστάμενο. Και ο κάθε προϊστάμενος άλλαζε λίγο ή πολύ τα σχέδια του προκατόχου του, προκαλώντας αρκετή σύγχυση στην ελληνική πλευρά. Σχεδόν όμως ποτέ δεν ενημέρωνε την ελληνική κυβέρνηση του εξωτερικού για τις δραστηριότητες της υπηρεσίας του στον ελληνικό χώρο. Η ποιότητα, εξάλλου, των επιτελών, υπαλλήλων και πρακτόρων της SOE παρουσίαζε τεράστιες διακυμάνσεις. Υπήρξαν ορισμένοι από αυτούς εκπληκτικοί και πολλοί ανίκανοι.

Σύγχυση

Το βασικό όμως και ακατάλυτο χαρακτηριστικό της βρετανικής πολιτικής απέναντι στην Ελλάδα –πιθανότατα και απέναντι σε όλες τις συμμαχικές χώρες– ήταν η απερίγραπτη σύγχυση, όχι μόνο λόγω πολυαρχίας και σύγκρουσης αρμοδιοτήτων, αλλά και λόγω της αποκρυσταλλωμένης, διαφορετικής πολιτικής των επιμέρους υπηρεσιών.

Ο Ρέτζιναλντ Λήπερ αντιλήφθηκε αμέσως την κατάσταση μόλις έφτασε στο Κάιρο. Και είπε επιγραμματικά: «Το Φόρεϊν Όφις παρείχε πλήρη υποστήριξη στον βασιλιά Γεώργιο και στην κυβέρνησή του. Το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής υποστήριξε με όπλα και χρυσές λίρες στα ελληνικά βουνά τους χειρότερους εχθρούς του βασιλιά».

Αυτή η σύγκρουση κατευθύνσεων και η έλλειψη συντονισμού υπήρξε πρόξενος πολλών δεινών και για την αγγλική πολιτική και για την Ελλάδα. Την κατάσταση που δημιουργήθηκε την ανέλυσε σε μεταγενέστερο υπόμνημά του προς τη βρετανική κυβέρνηση (ανακοινώθηκε στο Βρετανικό Πολεμικό Συμβούλιο της 22ας Νοεμβρίου 1943, εφημερίδα *Βήμα*, 27 Φεβρουαρίου 1972) ο τότε πρόεδρος υπουργός στη Μέση Ανατολή Μόυν:

«Κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολὴν ἔχει ἀναπτυχθῆ προφανῶς ἀσυμβίβαστος διαμάχη μεταξὺ τῶν συμφερόντων τῆς μακροπροθέσμου στρατηγικῆς, ὅπως ἐκφράζεται εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν ἔναντι τῆς Ἑλλάδος, καὶ τῶν συμφερόντων τῆς βραχυπροθέσμου στρατηγικῆς, ὅπως ἐκφράζεται εἰς τὴν ἐπιχειρησιακὴν πολιτικὴν τῶν μαχομένων ὑπηρεσιῶν, τὴν ἀκολουθουμένην ὑπὸ τοῦ S.O.E. ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος. Αἱ συγκρουόμεναι αὐταὶ πολιτικαὶ συνοψίζονται εἰς τὰς ἀκολούθους παραγράφους.

»Τὰ βρεταννικὰ μακροπρόθεσμα συμφέροντα ἀπαιτοῦν ὅπως μεταπολεμικῶς ἑδραιωθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα σταθερὰ καὶ φιλικὴ κυβέρνησις... Αἱ ὑπηρεσίαι ἔχουν τὴν γνώμην ὅτι ὅσον οἱ Γερμανοὶ παραμένουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅλοι οἱ ἄλλοι ὑπολογισμοὶ πρέπει νὰ παραμερισθοῦν πρὸ τοῦ ἀμέσου καθήκοντος τῆς ἐκδιώξεώς των. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτρέπεται εἰς μακροπροθέσμους πολιτικοὺς σκοποὺς νὰ παρεμβαίνουν εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου... Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι αἱ δύο ἀντίθετοι ἀπόψεις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμφιλιωθοῦν καὶ συμβιβασμὸς εἶναι ἀδύνατος. Ὑφίσταται βασικὴ διαφορὰ ἀπόψεων εἰς τὸ θέμα τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Αἱ ὑπηρεσίαι πιστεύουν εἰλικρινῶς ὅτι ἡ συνέχισις τῆς συνεργασίας μὲ τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Βρετανικὴ πρεσβεία εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν πεπεισμένη ὅτι ἡ συνέχισις τῆς συνεργασίας μὲ τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ θὰ ἦτο ὀλεθρία διὰ τὸ μέλλον τῶν ἑλληνοβρεταννικῶν σχέσεων καὶ κατὰ συνέπειαν θὰ ἐζημίωνε τὴν στρατηγικήν μας θέσιν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον.

»Πρόκειται περὶ ἀμέσου συγκρούσεως μεταξὺ τῆς βραχυπροθέσμου καὶ τῆς μακροπροθέσμου ἀντιμετωπίσεως».

Ο Π. Κανελλόπουλος

Η πολεμική προσπάθεια του μαχόμενου έθνους στο εξωτερικό επηρεαζόταν βέβαια δυσμενώς από τη σύγχυση της αντιφατικής βρετανικής πολιτικής. Η κυβέρνηση υπέφερε σε σοβαρό βαθμό από την έλλειψη σαφούς συντονισμού των Άγγλων. Χειροτέρευε η δραματική της σύνθλιψη ανάμεσα στην πίεση να τραπεί προς τη δημοκρατική εκκαθάριση και την αντίθετη πίεση να διατηρηθεί όσο το δυνατόν περισσότερο προσκολλημένη στο παρελθόν. Και ενώ στην Ελλάδα γίνονταν τόσο κοσμογονικές ζυμώσεις, αυτή, επί αρκετούς τουλάχιστον μήνες, βρισκόταν τελείως έξω από την ελληνική πραγματικότητα. Τον Απρίλιο όμως του 1942 μπόρεσε να αποκτήσει νέο αίμα κατευθείαν από την Ελλάδα και να έρθει σε επαφή με τις καινούργιες διαμορφώσεις στην πατρίδα. Ο αρχηγός του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος, Π. Κανελλόπουλος, που είδαμε υπό ποιες ριψοκίνδυνες συνθήκες δραπέτευσε από την Αθήνα, έφτασε στο Κάιρο. Βρίσκονταν τότε στη Μέση Ανατολή ο βασιλιάς και ο πρωθυπουργός Εμμ. Τσουδερός. Η άφιξη δε του Π. Κανελλόπουλου έδωσε την ευκαιρία για έναν ευρύ ανασχηματισμό της κυβέρνησης –ώστε να φαίνεται ότι εκπροσωπεί άμεσα και τον πολιτικό κόσμο της Ελλάδας– και για ένα ακόμη βήμα προς την εκκαθάριση της 4ης Αυγούστου. Ο αρχηγός του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος ανέλαβε αντιπρόεδρος της κυβέρνησης στις 2 Μαΐου και επιπλέον υπουργός Εθνικής Αμύνης και Στρατιωτικών την 1η Ιουνίου. Ενώ ο ναύαρχος Σακελλαρίου, που κατείχε την αντιπροεδρία και το Υπουργείο Ναυτικών και θεωρούνταν «τεταρτοαυγουστιανός», εγκατέλειπε τις κυβερνητικές θέσεις του και αναλάμβανε αρχηγός του στόλου.

Η τοποθέτηση του Π. Κανελλόπουλου στην υψηλή εκείνη θέση δεν ήταν διακοσμητική αλλά απόλυτα καίρια και ουσιαστική. Τόσο μάλλον όσο ο βασιλιάς και ο πρωθυπουργός επέστρεψαν στο Λονδίνο και το βάρος όλης της κυβερνητικής προσπάθειας στη Μέση Ανατολή και της επαφής με την Ελλάδα το ανέλαβε ο ίδιος. Και είναι αυτονόητο ότι από εκεί διεξαγόταν η κύρια πολεμική προσπάθεια του εξωτερικού. Επί έναν ολόκληρο σχεδόν χρόνο ο σχετικά νεαρός και λεπτοφυής αυτός άνθρωπος του πνεύματος και της δράσης –ήταν τότε 42 ετών–, ο φιλόσοφος που έπαιζε με τα πιστόλια και ο διανοούμενος που ήταν πιλότος, σκοπευτής και μαχητής όσο λίγοι, έμελλε να στηρίξει στους λεπτούς ώμους του ένα τρομακτικό φορτίο ευθυνών. Ήρθε να εφαρμόσει την ίδια τακτική που χάραξε στην Ελλάδα: όλα –προς το παρόν– υπέρ της πολεμικής προσπάθειας. Συνεπώς, πλήρης χρησιμοποίηση και των δημοκρατικών στοιχείων στις ένοπλες δυνάμεις. Και ήταν αναγκαία η παρεμβολή του. Γιατί είχε ήδη σχηματιστεί στερεά η πεποίθηση ότι η κυβέρνηση έως τότε απέβλεπε στη συγκρότηση ενός στρατεύματος καθαρόαιμα βασιλικού. Ο ίδιος ο Τσουδερός αργότερα θα γράψει (*Ελληνικαί Ανωμαλίαι εις Μέσην Ανατολήν*, σελ. 32):

«Κατὰ τὴν περίοδον τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν κυβέρνησιν, (ὁ ναύαρχος

Σακελλαρίου) διηύθυνε καὶ τὴν μυστικὴν ὑπηρεσίαν πληροφοριῶν κατὰ τρόπον προσωπικὸν καὶ ἀπόλυτον. Εἶχε πάρει τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐπαφῆς ἐν Ἑλλάδι μὲ πρόσωπα ἀντιδραστικὰ καὶ ἀνεπιθύμητα.

»...Διὰ τὰς διαφυγὰς ἐξ Ἑλλάδος εἶχε δώσει ὁδηγίας εἰς τὰ ὄργανα τῆς σχετικῆς ὑπηρεσίας –χωρὶς νὰ συμβουλευθῆ κανένα– ὅτι ἔπρεπε νὰ διευκολύνεται ἡ κάθοδος εἰς τὴν Αἴγυπτον μόνον προσώπων βασιλικῶν φρονημάτων».

Ο ναύαρχος Σακελλαρίου αργότερα διέψευσε έντονα ότι ακολουθούσε τέτοια πολιτική. Οπωσδήποτε όμως ο Π. Κανελλόπουλος άνοιξε τις πύλες του στρατεύματος διάπλατες στους «παλαιοδημοκρατικούς» αξιωματικούς, κυρίως απότακτους των βενιζελικών κινημάτων του 1933 και του 1935. Και τους εμπιστευόταν βασικές θέσεις. Η πολιτική του όμως να χρησιμοποιεί αδίστακτα τους παλαιοδημοκρατικούς αξιωματικούς τον κατέστησε στόχο των δεξιών, που από την πρώτη στιγμή θέλησαν να τον τορπιλίσουν. Και οι συγκαλυμμένες επιθέσεις εναντίον του, στο Κάιρο και στο Λονδίνο, εντάθηκαν όταν τον Οκτώβριο του 1942 ένας ψηλόλιγνος άνδρας με στολή Έλληνα αξιωματικού, με φυσιογνωμία λεπτή και νευρωτική, με αινιγματικό και ανικανοποίητο ύφος, εμφανίστηκε στην αιγυπτιακή πρωτεύουσα. Η παρουσία του έκανε αρκετή αίσθηση στους ελληνικούς και αγγλικούς κύκλους. Γιατί ο αξιωματικός εκείνος δεν ήταν άλλος από τον Ευριπίδη Μπακιρτζή. Και αμέσως ψιθυρίστηκε η είδηση: «Ήρθε ο Κόκκινος Συνταγματάρχης!»

Πώς βρέθηκε εκείνος ο πολυπράγμων και ανήσυχος αξιωματικός στη Μέση Ανατολή, εγκαταλείποντας όλο το πλέγμα οργανώσεων, ζυμώσεων και συνωμοσιών που είχε δημιουργήσει; Κανείς ποτέ δεν έμαθε τι ακριβώς συνέβη. Στην οργάνωση «Τρία Άλφα» δήλωνε ότι ήθελε να κατεβεί στη Μέση Ανατολή για να διαφωτίσει τους Άγγλους και να πραγματοποιήσει ασφαλείς συνδέσεις. Στον ΕΔΕΣ ότι ήθελε να μεταβεί στη Μόσχα, ή έστω στην Άγκυρα, για να συναντήσει τον εκεί Σοβιετικό πρεσβευτή. Σε κύκλους που είχαν σχέσεις με την οργάνωση «Θέρος» (των 6 Συνταγματαρχών) ότι ήθελε να καταταγεί στον κυβερνητικό τακτικό στρατό. Πάντως, αναχώρησε ξαφνικά και ανειδοποίητα. Και έφτασε χωρίς καμιά περιπέτεια στον προορισμό του. Αλλά η απότομη εγκατάλειψη του πεδίου της δραστηριότητάς του άφησε επιζήμιο κενό. Δημιούργησε σύγχυση και δυσπιστίες. Και, προπαντός, συντέλεσε στην καθυστέρηση του συνταγματάρχη Ψαρρού να βγει στο αντάρτικο, στη Ρούμελη.

Ο Μπακιρτζής, όπως είδαμε, ήταν από τους ηγέτες της ΕΚΚΑ. Και η οργάνωση εκείνη είχε προγραμματίσει –όπως έχουμε αναφέρει– να βρίσκεται ο Ψαρρός από τον Σεπτέμβριο του 1942 στη νότια Ρούμελη, όπου τον περίμεναν ήδη αποφασισμένοι ντόπιοι αξιωματικοί. Διάφορες όμως κακές ενέργειες καθυστέρησαν την έξοδο του Ψαρρού. Η εξαφάνιση του Μπακιρτζή προκάλεσε νέα αναβολή. Τελικά, ο

τραγικός εκείνος συνταγματάρχης εκτέλεσε την αποστολή του με καθυστέρηση 6 μηνών. Μοιραίο χάσμα χρόνου. Στο μεταξύ ο Άρης Βελουχιώτης είχε κυριαρχήσει σε όλη σχεδόν τη Ρούμελη, και, αδυσώπητος όσο και πανίσχυρος, ο ΕΛΑΣ μπορούσε να επιβάλει τον νόμο του. Γιατί, λοιπόν, όλες εκείνες οι μυστηριώδεις δολιχοδρομίες του Μπακιρτζή και η φυγή του στην Αίγυπτο; Ίσως την ασφαλέστερη εξήγηση μπορεί να δώσει κανείς αν στηριχτεί στη βεβαίωση του Κρις Γουντχάουζ που έχουμε προαναφέρει: ότι ο «Κόκκινος Συνταγματάρχης» ήταν στην πραγματικότητα πράκτορας –παλιός– κάποιας από τις μυστικές βρετανικές υπηρεσίες. Και πιθανόν κλήθηκε από αυτήν στη Μέση Ανατολή για συνεννοήσεις και ανάθεση άλλων αποστολών.

Ο σύμβουλος

Οπωσδήποτε έγινε δεκτός θερμά από τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης, Π. Κανελλόπουλο, όπως υποδεχόταν εκείνος όλους τους παλαιοδημοκρατικούς αξιωματικούς. Και, καθώς τους τοποθετούσε αμέσως σε καίριες θέσεις, διαδόθηκε ότι επρόκειτο να τον διορίσει «στρατιωτικό του σύμβουλο». Η φήμη ανησύχησε τους πολιτικούς βρετανικούς κύκλους του Καΐρου, όπως και τους ελληνικούς του Λονδίνου. Ο Έντουαρντ Ουώρρενς, αξιωματούχος του Βρετανικού Υπουργείου Μέσης Ανατολής, ανήγγειλε τηλεγραφικά στην αγγλική κυβέρνηση την άφιξη του «Κόκκινου Συνταγματάρχη, κατόπιν προσκλήσεώς του από τον κ. Κανελλόπουλο». (Αυτό το τελευταίο ήταν ανακριβές. Καμιά σχέση δεν είχε ο αντιπρόεδρος της ελληνικής κυβέρνησης με το ταξίδι του Μπακιρτζή).

Ο επί των ελληνικών υποθέσεων υπάλληλος του Φόρεϊν Όφις Ντίξον σημείωνε στο περιθώριο εκείνου του τηλεγραφήματος (R 6535/40/19):

> *«Τὸ τηλεγράφημα τοῦτο (γιὰ τὸν "Κόκκινο Συνταγματάρχη") ρίχνει νέο φῶς στὰ συζητούμενα προβλήματα. Ἔδειξε ἄλλη μιὰ φορὰ πόσον ἐπικινδύνως κλείνει πρὸς πείσμονες καὶ ἀκαταλλήλους ἀποφάσεις ὁ Ἀντιπρόεδρος (Π. Κανελλόπουλος)».*

Στο μεταξύ, στο Κάιρο η φήμη ότι ο Μπακιρτζής θα αναλάμβανε ανώτατη θέση του στρατού κυκλοφορούσε ευρύτατα, εξοργίζοντας τους βασιλόφρονες και ενθουσιάζοντας τους δημοκρατικούς. Αλλά ο ίδιος ο Ουώρρενς με μεταγενέστερη αναφορά του (φάκελος 29850 Φόρεϊν Όφις – R. 6889, αρ. 175, 16 Οκτωβρίου 1942) έβαζε τα πράγματα στη θέση τους:

> *«Ἄκρως ἀπόρρητον. Ὁ συνταγματάρχης Μπακιρτζὴς ἔφθασεν εἰς Κάιρον τὴν 11 Ὀκτωβρίου. Ὁ Ἀντιπρόεδρος δὲν ἔδειξε διάθεσιν νὰ τοῦ ἀναθέση ὑπεύθυνον θέσιν κι' ἐζήτησεν ὅπως ἡ λογοκρισία ἀπαγορεύση τὰ δημοσιογραφικὰ τηλεγραφήματα περὶ τῆς δραπετεύσεώς του».*

Η ιστορία αυτή, πάντως, έδωσε την αφορμή για νέα πολεμική κατά του Π. Κανελλόπουλου. Η κατηγορία ήταν η ίδια. Ευνοούσε απόλυτα τους δημοκρατικούς αξιωματικούς, σε βάρος των βασιλοφρόνων. Ο ίδιος πολύ αργότερα (το 1964, στο βιβλίο του *Τα Χρόνια του Μεγάλου Πολέμου*) έγραψε ότι πράγματι είχε επιδείξει «υπερβολικήν εμπιστοσύνην εις τους δημοκρατικούς αξιωματικούς του κινήματος του 1935», οι οποίοι οργάνωσαν στασιαστικές εκδηλώσεις στις ένοπλες δυνάμεις. Αλλά για τις στασιαστικές εκείνες τάσεις έφταιγε η ιδιοσυγκρασία τους ή το άλυτο πρόβλημα της θέσης του βασιλιά που έπρεπε να είχε λυθεί;

Το μνημόνιο

Είναι, όμως, πολύ χαρακτηριστική μια έκθεση του Έντουαρντ Ουώρρενς, υπό μορφήν «άκρως εμπιστευτικού μνημονίου» (Αρχεία Φόρεϊν Όφις, αρ. φακέλου 371/37/193, 29 Ιανουαρίου 1943). Αναφέρεται σε μια συνάντησή του με τον βασιλιά Γεώργιο την προηγούμενη ημέρα. Ο Π. Κανελλόπουλος εκείνη την εποχή είχε επισκεφθεί το Λονδίνο. Ο Ουώρρενς τον συνόδευσε. Και κατά τη συνάντησή του με τον βασιλιά η συζήτηση περιστράφηκε σε όλη την κατάσταση της Μέσης Ανατολής. Και νά οι κυριότερες και πιο ενδιαφέρουσες περικοπές του «μνημονίου»:

«Ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων μὲ ἐδέχθη τὴν 28ην Ἰανουαρίου καὶ μοῦ ἔδωσε μίαν πολὺ εἰλικρινῆ ἐκτίμησιν τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν ἀδυναμιῶν τοῦ κ. Κανελλοπούλου. Ἡ Α.Μ. ἐφαίνετο νὰ ἔχη ἐντυπωσιασθῇ ἀπὸ τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ κ. Κανελλοπούλου καὶ τὴν ὀργανωτικήν του ἱκανότητα, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἀρίστην γνώμην ποὺ ἐξέφραζαν περὶ αὐτοῦ αἱ βρεταννικαὶ ὑπηρεσίαι τῆς Μέσης Ἀνατολῆς.

Τα «κορόιδα»

»Ἡ Α.Μ. νομίζει ὅτι ὁ κ. Κανελλόπουλος ἐδιδάχθη πολλὰ κατὰ τὴν παροῦσαν ἐπίσκεψίν του εἰς τὸ Λονδίνον καὶ ἐλπίζει ὅτι δὲν θὰ λησμονήση τὰ μαθήματα ποὺ ἔλαβε ὅταν θὰ ἐπιστρέψη εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, ὅπου περιστοιχίζεται ἀπὸ "κορόϊδα". Εἶναι κοινὴ ἀδυναμία τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν νὰ σχηματίζουν περιβάλλον ἀπὸ ἀναξίους ὀπαδούς, καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀδυναμία ὑπῆρξε ἡ αἰτία ποὺ κατέστρεψε τὸν στρατηγὸν Μεταξᾶ. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες κρίνουν κακῶς τοὺς χαρακτῆρας. Ἡ Α.Μ. ἀνησυχεῖ μήπως ὁ κ. Κανελλόπουλος ἀκολουθήση τὸν ἴδιον δρόμον...

Η 4η Αυγούστου

»...Ὁ Βασιλεὺς εἶπε ὅτι ὁ κ. Κανελλόπουλος τὸν εἶχε ἀπ' εὐθείας ἐπικρίνει διὰ τὴν ὑποστήριξίν του πρὸς τὸν στρατηγὸν Μεταξᾶν. Ἡ Α.Μ.

παρετήρησε εἰς τὸν κ. Κανελλόπουλον, ὅτι προσέφυγε εἰς τὸ δικτατορικὸν καθεστὼς ὡς εἰς ἐσχάτην λύσιν, ἡ ὁποία τοῦ ἐπεβλήθη ἀπὸ τὴν διαγωγὴν τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν. Ὁ ἴδιος ἦτο δημοκράτης καὶ ἡ ἀνάγκη εἰς τὴν ὁποίαν εὑρέθη, ὑπῆρξε ἐκτάκτως δυσάρεστος δι' αὐτὸν προσωπικῶς. Παρετήρησα κατόπιν, ὅτι ἦτο μία ἀνεπίτρεπτος κατάστασις νὰ ἔχῃ κανεὶς εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, ἀποκεκομμένον ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον Σῶμα τῆς κυβερνήσεως, ποὺ εὑρίσκετο εἰς τὸ Λονδῖνον, ἕνα νέον, ἐνεργητικόν, ἄπειρον καὶ παντοδύναμον ὑπουργὸν Ἀμύνης. Ἡ Α.Μ. εἶπε, ὅτι ἀντελαμβάνετο πλήρως πόσον ὀλίγον ἱκανοποιητικὴ ἦτο ἡ κατάστασις, καὶ ὅτι ἤλπιζε νὰ μεταβῇ ὁ ἴδιος εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολὴν κατὰ τὸ τέλος Φεβρουαρίου. Ἐν τῷ μεταξύ, ἐζήτησε ὅπως αἱ βρεταννικαὶ Ἀρχαὶ εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολὴν βοηθήσουν εἰς τὸ νὰ διορθωθοῦν αἱ ἀδυναμίαι τοῦ κ. Κανελλοπούλου. Νομίζει ὅτι ἴσως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπηρεασθῇ διὰ μέσου τῆς συζύγου του – π.χ. ὅτι ἡ κ. Κανελλοπούλου θὰ ἔπρεπε νὰ ἀχθῇ εἰς τὸ νὰ ἀναχαιτίσῃ τὴν τάσιν του νὰ δημηγορῇ πρὸς τὰ ἄτομα ὡς νὰ ἦσαν δημόσιαι συγκεντρώσεις. Ἐπίσης νὰ τὸν πείσῃ νὰ ἀκολουθήσῃ λογικωτέρας συνηθείας ἐργασίας (τώρα ὁ ἀντιπρόεδρος ἐργάζεται μέχρι τὰ ξημερώματα, χωρὶς μεταμεσημβρινὸν ὕπνον ἢ κανονικὸν γεῦμα, πρᾶγμα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ κάμνῃ κανεὶς εἰς τὸ κλῖμα τοῦ Καΐρου χωρὶς ἐπιβλαβεῖς συνεπείας διὰ τὴν ὑγείαν του)».

Ο βασιλιάς έδειχνε ασφαλώς εκτίμηση και ανεξικακία προς τον άνθρωπο που υπήρξε από τους σκληρούς αντιπάλους του καθεστώτος του. Είχε όμως και την ανάγκη του. Γιατί είχε ανάγκη να ενισχυθεί η θέση του και βαλλόταν με ογκούμενα πυρά και από το εσωτερικό και από το εξωτερικό. Βέβαια, η επίσημη Αγγλία –ο πρωθυπουργός Τσώρτσιλ και το Φόρεϊν Όφις–, σε όλη τη διάρκεια του 1942 και πέραν αυτού, προσέβλεπε στον Γεώργιο ως τη μοναδική πηγή εξουσίας της Ελλάδας. Θεωρούσαν αυτονόητο ότι θα επανερχόταν απευθείας στον θρόνο του κατά την απελευθέρωση, επικεφαλής των ενόπλων ελληνικών δυνάμεων του εξωτερικού και του βρετανικού στρατού. Και, κατ' αντανάκλαση αυτών των αντιλήψεων, έτρεφαν αντιπάθεια προς τους πολιτικούς αρχηγούς των αστικών κομμάτων οι οποίοι με τόσο πάθος τον καταπολεμούσαν.

Η «συμμορία»

Ασφαλώς το πνεύμα και το γράμμα του Φόρεϊν Όφις εξέφραζε ο διευθυντής επί των ελληνικών υποθέσεων Ντίξον, όταν τον Σεπτέμβριο του 1942 έγραφε προς το Υπουργείο Μέσης Ανατολής στο Κάιρο για το ελληνικό πρόβλημα (αρ. φακέλου 33162 – έγγραφο RS/D6/G) τα εξής χαρακτηριστικά:

«...Δὲν εἴμεθα ἀκόμη ἕτοιμοι νὰ "πωλήσωμεν" τὸν βασιλέα εἰς τοὺς Ἕλληνας.

»...Ἐν συνόψει ἡ πολιτική μας ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι γενικῶς ἡ ἑξῆς:

»α. Ὑποστήριξις πρὸς τὸν βασιλέα καὶ τὴν παροῦσαν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν... Τοῦτο σημαίνει ὅτι χωρὶς νὰ ἀναγκάζωμεν τοὺς Ἕλληνας νὰ καταπιοῦν τὸν βασιλέα, ἡ προπαγάνδα μας πρέπει νὰ καταστήση ἀπολύτως σαφές, ὅτι πράγματι τὸν ὑποστηρίζομεν.

»...β. Οὐδεμία ὑποστήριξις τῆς παλαιᾶς συμμορίας (gang) τῶν ἐπαγγελματιῶν πολιτικῶν, εἰμὴ καθ' ὃ μέτρον εἶναι διατεθειμένοι νὰ συνεργασθοῦν μὲ τὴν κυβέρνησιν (Τσουδεροῦ).

»...γ. Ἐπειδὴ ἡ "παλαιὰ συμμορία" τῶν ἐπαγγελματιῶν πολιτικῶν εἶναι βέβαιον, ὅτι θὰ προσπαθήση νὰ ἀποκτήση λόγον εἰς τὰς ἑλληνικὰς ὑποθέσεις μετὰ τὸν πόλεμον καὶ πιθανὸν νὰ τὸ ἐπιτύχη εἰς μικρότερον ἢ μεγαλύτερον βαθμόν, εὐκταῖον εἶναι νὰ μὴ τοὺς ἀγνοήσωμεν ἐξ ὁλοκλήρου... Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ τοὺς δοθῆ ἐνθάρρυνσις καὶ σταθερὸς σκοπός μας εἶναι νὰ τοὺς πείσωμεν ὅτι τὰ συμφέροντά των ἀπαιτοῦν νὰ συνεργασθοῦν μὲ τὴν κυβέρνησιν Τσουδεροῦ».

Ο φίλος των Άγγλων

Ανεξαρτήτως του κυνισμού αυτού του εγγράφου, με τους χαρακτηρισμούς περί «συμμοριών», είναι σαφής η προσκόλληση της αγγλικής πολιτικής προς τον Γεώργιο. Επισημότερα την εξέφρασε ο υπουργός Εξωτερικών Ήντεν στις αρχές Φεβρουαρίου 1942, με επιστολή του προς τον πρωθυπουργό της Ελλάδας Τσουδερό. Η επιστολή αυτή διαβιβάστηκε προς τον Σοφοκλή Βενιζέλο στη Νέα Υόρκη την 29η Μαΐου 1942 και, μεταξύ άλλων, περιλάμβανε:

«Ἡ Βρεταννικὴ κυβέρνησις παρέσχε καὶ παρέχει τὴν πλήρη ὑποστήριξίν της εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν παροῦσαν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, τὴν ὁποίαν ἐπισήμως ἀναγνωρίζει ὡς τὴν νόμιμον κυβέρνησιν τῆς Ἑλλάδος... Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔχει τὴν πλήρη ὑποστήριξιν τῆς βρεταννικῆς κυβερνήσεως. Ἐλπὶς τῆς βρεταννικῆς κυβερνήσεως εἶναι, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων θὰ γίνη εὐμενῶς δεκτὸς κατὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Μια ένδειξη της εύνοιας των Άγγλων κυβερνώντων προς τον Γεώργιο ήταν οι επαφές τους μαζί του. Στη διάρκεια του πολέμου ο Τσώρτσιλ και ο Ήντεν ήταν σχεδόν απρόσιτοι από τις κυβερνήσεις των συμμάχων χωρών. Όταν ο Π. Κανελλόπουλος τον Ιανουάριο του 1943 βρισκόταν στο Λονδίνο, δυσανασχετούσε που δεν μπορούσε να συναντήσει τον Βρετανό υπουργό Εξωτερικών. Ο Τσουδερός, όμως, του εί-

πε: «Ξέρεις, ο Σάα» –υπουργός Εξωτερικών της εξόριστης βελγικής κυβέρνησης, πρώην πρωθυπουργός του Βελγίου– «έξι ολόκληρους μήνες ζητούσε να δει τον Ήντεν και εκείνος έλεγε ότι ήταν απασχολημένος και τον παρέπεμπε σε υπαλλήλους του Φόρεϊν Όφις». «Αυτό είναι ακατανόητο», παρατήρησε ο Π. Κανελλόπουλος, «τελείως ακατανόητο. Εγώ δεν μπορώ να καταλάβω και κάτι άλλο. Εδώ στο Λονδίνο είστε τόσοι πρωθυπουργοί συμμάχων κρατών. Δεν έπρεπε τάχα μία φορά τον μήνα ή στους τρεις μήνες να σας καλεί ο Τσώρτσιλ σε μια σύσκεψη, για τα μάτια, έστω, του κόσμου;» «Όσο για μας», απάντησε ο Τσουδερός, «ο Τσώρτσιλ βλέπει συχνά τον βασιλιά».

Και ο λόρδος Σέλμπορν, υπουργός Οικονομικού Πολέμου, έλεγε στον Π. Κανελλόπουλο: «Για μας τους Άγγλους είναι ο βασιλιάς σας ό,τι είναι και ο Ρούσβελτ».

Ο Σοφοκλής Βενιζέλος

Φυσικά, ο Γεώργιος οχυρωνόταν πίσω από αυτή την επίσημη εύνοια της αγγλικής κυβέρνησης, που τον θεωρούσε ως τον πιστότερο και γενναιότερο φίλο της Αγγλίας, για να μη πραγματοποιεί τις υποχωρήσεις που θα διευκόλυναν την ανάπτυξη του αγώνα μέσα και έξω από την Ελλάδα. Και γίνονταν στόχοι άπαυστων επιθέσεων τόσο αυτός όσο και η κυβέρνηση, που τη βιαιότητά τους την εξέφραζε η σκληρή στάση του Σοφοκλή Βενιζέλου εκείνη την εποχή.

Εκπρόσωπος του Κόμματος των Φιλελευθέρων στο εξωτερικό, ο νεότερος γιος του Ελευθερίου Βενιζέλου –ο μεγαλύτερος γιος Κυριάκος πέθανε τον Αύγουστο του 1942 από καρδιακή προσβολή στην Αμερική– βρισκόταν στις Ηνωμένες Πολιτείες από το 1940. Ο Τσουδερός απέφευγε να τον χρησιμοποιήσει, προφανώς γιατί φοβόταν μη τον επισκιάσει εκείνος, και ο Βενιζέλος παρέμενε τιμητικά στρατιωτικός ακόλουθος της Ελληνικής Πρεσβείας στην Ουάσιγκτον. Αλλά, όπως είδαμε, πίεζε συνεχώς και ορμητικά τον πρωθυπουργό να εκδημοκρατίσει την κυβέρνηση και τις υπηρεσίες του εξωτερικού. Και η κονταρομαχία των δύο ανδρών πάνω σ' αυτό το επίμαχο θέμα υπήρξε χαρακτηριστική σε βιαιότητα. Η αλληλογραφία τους, που παρατίθεται στο έργο του Γρηγ. Δαφνή *Σοφοκλής Βενιζέλος* (Αθήναι 1970), δείχνει την οξύτητα της εποχής.

Την 3η Οκτωβρίου 1941 ο Βενιζέλος έγραφε παραινετικά στον Τσουδερό:

> *«Ἀγαπητὲ Μανώλη... Ἐκτιμῶ πλήρως τὰς προσπαθείας σου πρὸς ἐκκαθάρισιν τοῦ αἰσχροῦ συγκροτήματος τῆς 4ης Αὐγούστου καὶ ἐλπίζω, ὅτι λίαν συντόμως, θὰ ἀπομακρύνῃς καὶ τὰ ἀπομεινάρια...»*

Αγανακτούσε όμως που ο πρωθυπουργός προχωρούσε πολύ αργά και εκείνος τού δικαιολογιόταν την 4η Μαρτίου 1942:

> *«Ἀγαπητέ μου Σοφοκλῆ... ἐκκαθάρισα τὸ ἔδαφος σιγὰ-σιγά, ξεριζώνο-*

ντας ἕνα-ἕνα, ἀντὶ νὰ ζητήσω γενικὸ ξεπάτωμα μὲ μιᾶς ποὺ ἦτο ἀδύνατον διὰ πολλοὺς λόγους καὶ ἰδίως διότι ποτὲ δὲν θὰ ἐσχημάτιζα κυβέρνησιν καὶ ἐπομένως τίποτα δὲν θὰ εἶχε γίνει...»

Κονταρομαχία

Αλλά ο Βενιζέλος στις 8 Απριλίου τού τηλεγραφούσε:

«Κατόπιν πληροφοριῶν ληφθεισῶν ἐξ Αἰγύπτου ἀντιλαμβάνομαι, ὅτι βασιλεὺς ἐπιμένει ἐξακολούθησιν ἀντιλαϊκῆς πολιτικῆς διὰ διατηρήσεως φασιστικῶν στοιχείων εἰς ἀνωτάτας θέσεις. Τοῦτο ἐπιβάλλει λῆψιν θέσεως ἐκ μέρους μου ἐναντίον κυβερνήσεως...»

Η αντικατάσταση του ναυάρχου Σακελλαρίου στην κυβέρνηση από τον Π. Κανελλόπουλο, όπως και η προηγούμενη αποπομπή του υπουργού Εργασίας Δημητράτου, δεν τον ικανοποίησαν. Και την 8η Σεπτεμβρίου 1942 απέστειλε υπόμνημα προς το Φόρεϊν Όφις, στο οποίο υπογράμμιζε:

«Ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Κόμματος τῶν Φιλελευθέρων καὶ μὲ πλήρη ἐξουσιοδότησιν, τονίζω... ἡ κυβέρνησις Τσουδεροῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιήση τὴν ἐθνικὴν ἕνωσιν τῶν Ἑλλήνων, τὴν τόσον ἀπαραίτητον διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ πολέμου καὶ τὴν μεταπολεμικὴν ἀποκατάστασιν, διότι συνεχίζει κατ' οὐσίαν τὸν δικτατορικὸν τρόπον διακυβερνήσεως τὸν καθιερωθέντα διὰ τῆς 4ης Αὐγούστου... Τὴν εὐθύνην φέρει ὁ βασιλεὺς ποὺ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μεταξᾶ διετήρησε τὸ καθεστὼς διὰ τοῦ Ἀλεξ. Κορυζῆ καί, μετὰ τὴν αὐτοκτονίαν τοῦ τελευταίου καὶ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ σχηματισμοῦ κυβερνήσεως Κοτζιᾶ, διὰ τῆς ἀναθέσεως τῆς πρωθυπουργίας εἰς τὸν Ἐμμ. Τσουδερόν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑπηρετήσει ὑπὸ τὴν δικτατορίαν, καθέξας ἐπὶ σημαντικὸν χρονικὸν διάστημα τὴν σπουδαίαν καὶ ἐμπιστευτικὴν θέσιν τοῦ Διοικητοῦ τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος... Ἡ παροῦσα κυβέρνησις, στερουμένη τελείως ἀντιπροσωπευτικοῦ χαρακτῆρος μὲ δυνατὴν ἐξαίρεσιν τὸν κ. Κανελλόπουλο, δὲν δύναται, ὡς τὸ Φόρεϊν Ὄφις ὑποδεικνύει, νὰ παραμείνη εἰς τὴν ἐξουσίαν μέχρι τῆς συνάψεως τῆς τελικῆς εἰρήνης...»

Η διαμάχη των δύο ανδρών μπήκε τώρα στην οξύτερη φάση της, με προσωπικό χαρακτήρα. Τα κονταροχτυπήματα έγιναν πιο ενδιαφέροντα. Και ο Τσουδερός έγραφε οργισμένος στον Σοφοκλή Βενιζέλο την 5η Νοεμβρίου 1942:

«Δὲν φαντάζεσαι πόσην λύπην μοῦ ἐπροξένησε τὸ ἀτυχὲς περιεχόμενον τῶν ὑπομνημάτων σου... εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν... Εἶμαι ἔκπληκτος μὲ τὴν αἰχμὴν ὅτι ὑπηρέτησα "ὑπὸ τὴν δικτατορίαν κατέχων ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον τὴν σπουδαίαν καὶ ἐμπιστευτικὴν θέσιν τοῦ Διοικητοῦ τῆς Τρα-

> *πέζης τῆς Ἑλλάδος". Εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα εἶναι γνωστὸν πόσον δὲν ὑπηρέτησα τὴν Δικτατορίαν καὶ ὅτι ἔκαμον ὡς Διοικητὴς τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος τὸ καθῆκον μου καὶ ἀκριβῶς διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν μου αὐτήν, εἰς τὸ τέλος ἡ Δικτατορία μὲ ἀπεμάκρυνε τῆς θέσεώς μου, μὲ ἀπεμόνωσεν εἰς τὸ σπίτι μου καὶ τέλος μὲ ἐξώρισεν ἀφοῦ ἐκ τῶν περιπετειῶν ἠσθένησα σοβαρῶς...»*

Είναι γεγονός, πράγματι, ότι ο Εμμ. Τσουδερός αποκαλύφθηκε τον Ιούνιο του 1939 ότι συμμετείχε ευρύτατα στις κινήσεις για την ανατροπή της 4ης Αυγούστου. Συνελήφθη τότε και εξορίστηκε στη Σύρο. Ως «αδειούχον εξόριστον» τον βρήκε η κατάρρευση τον Απρίλιο του 1941 στην Αθήνα –όπως γράψαμε–, οπότε ο βασιλιάς τού ανέθεσε την πρωθυπουργία.

Αλλά τώρα, στην ίδια επιστολή, ο Εμμανουήλ Τσουδερός εξαπέλυε την αντεπίθεσή του κατά του Σοφοκλή Βενιζέλου. Και συνέχιζε:

> *«Σύ, ἀγαπητὲ φίλε, ἀντιθέτως ἔχεις δι' ἄρθρου σου δημοσιευθέντος ἐν Παρισίοις, ὁμολογήσει ἐνυπογράφως, ὅτι συνεφώνησες εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Δικτατορίας καὶ γνωρίζω, ὅτι ἔχεις στείλει εἰς τὸν μακαρίτην Μεταξᾶν δύο ἐπιστολὰς αἱ ὁποῖαι σώζονται. Διὰ τῆς πρώτης ἀπεδέχεσο νὰ ὑπηρετήσῃς ὡς ὑπουργὸς Στρατιωτικῶν, ἡ δὲ δευτέρα, ἦτο σχετικὴ μὲ τὴν Γενικὴν Διοίκησιν Κρήτης ὅπου τέλος διωρίσθη καθ' ὑπόδειξίν σου ὁ κύριος Πότης (Σφακιανάκης)».*

Είναι γεγονός, πράγματι, ότι ο Σοφοκλής Βενιζέλος τις παραμονές της 4ης Αυγούστου είχε συμφωνήσει με τον Μεταξά –σε συνάντηση που έγινε μυστικά στο σπίτι του, με παρουσία τού τότε υπουργού Εσωτερικών Θ. Σκυλακάκη– να υποστηρίξει την οργανωμένη δικτατορία και να πάρει μέρος στην κυβέρνηση, υπό την προϋπόθεση να εκτελεστούν ορισμένοι όροι του. Αυτά ο ίδιος τα αποκάλυψε το 1939 στην ημιπαράνομη εφημερίδα *Ελευθερία*, που εξέδιδαν τότε στο Παρίσι δημοκρατικοί Έλληνες.

Αποκαλύψεις

Ο Βενιζέλος όμως έσπευσε να απαντήσει τηλεγραφικά στον Εμμ. Τσουδερό:

> *«Θὰ ἔπρεπε νὰ λυπηθῆτε... διότι ἐν τῇ προσπαθείᾳ σας νὰ δικαιολογήσετε τὰς δικτατορικὰς εὐθύνας τοῦ βασιλέως, προσπαθεῖτε σοφιστικῶς νὰ δικαιολογήσητε τὴν δικτατορίαν. Ἡ ἐπὶ τριετίαν συνεργασία σας (μὲ τὴν Δικτατορίαν) ἀπὸ θέσεως ἐμπιστευτικῆς ἀποτελεῖ διαπίστωσιν γεγονότος. Μετέπειτα δίωξίς σας ὑπῆρξε συνέπεια προσπαθειῶν σας ὄχι νὰ ἀνατρέψετε δικτατορίαν, ἀλλὰ ὑποκαταστήσετε δικτάτορα, ὡς ἀποδεικνύει πολιτεία σας ἀφ' ἧς ἀνελάβατε κυβέρνησιν. Ὅσον ἀφορᾷ ἐμέ, ἡ*

αὐθόρμητος πρὸ τοῦ πολέμου δημοσίευσις τοῦ ἄρθρου μου τοποθετεῖ σαφῶς τὰς εὐθύνας μου. Γνωρίζετε ὅμως, ἀγαπητὲ φίλε, ὅτι ἐκήρυξα ἀμείλικτον κατὰ τῆς δικτατορίας πόλεμον, εὐθὺς ὡς, λόγω ἀθετήσεως τῶν ἀρχικῶν ὑποσχέσεων, δηλαδὴ συγκροτήσεως ἐπιτροπῆς ἐπεξεργασίας τοῦ Συντάγματος, ἀποκαταστάσεως δημοκρατικῶν ἀξιωματικῶν καὶ ρητῶς καθωρισμένης μικρᾶς διαρκείας, ἀντελήφθην ὅτι ἐξειλίσσετο εἰς ναζιστικὸν καθεστὼς χειροτέρας μορφῆς. Μὲ ἐκπλήσσει ὅτι λησμονεῖτε μετὰ πόσης ἐπιμονῆς σεῖς μὲ προετρέπατε τὸν Μάϊον 1940 δεχθῶ συμμετοχὴν κυβέρνησιν Μεταξᾶ ὡς Διοικητὴς Κρήτης καὶ ὅτι ἠρνήθην. Ἀναφερόμεναι ἐπιστολαί μου ἃς περιέργως μετὰ τόσης βεβαιότητος γνωρίζετε ἢ εἶναι πλαστογραφημέναι ἢ εἶναι ἀποκυήματα φαντασίας σας. Τὸ ἔθνος ζητεῖ κυβέρνησιν ἐθνικήν. Ἂν καὶ γνωρίζετε ὅτι δὲν δύνασθε ἐμφανισθῆτε ἐνώπιον ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐν τούτοις παραμένετε καὶ διατηρεῖτε εἰς ἀνωτάτας θέσεις ἐνόπλων δυνάμεων ἀπαισιώτερα φασιστικὰ στοιχεῖα. Κάμνω ὑστάτην σύστασιν νὰ συνέλθετε. Μετὰ πολλῶν χαιρετισμῶν».

Υπάρχουν επιστολές

Η μονομαχία των δύο ανδρών συνεχίστηκε. Παρουσιάζει σημαντικό ενδιαφέρον για την ιστορία, όχι μόνο της εποχής του πολέμου, αλλά και της 4ης Αυγούστου. Και ο Τσουδερός απάντησε με εκτεταμένο απόρρητο τηλεγράφημα στον Βενιζέλο:

«Ἀπαντῶ, ἀγαπητὲ Σοφοκλῆ, εἰς τὸ τηλεγράφημά σου, τὸ ὁποῖον, πίστεψέ με, δὲν εἶναι ἀντάξιον ἑνὸς εὐθέος καὶ φιλαλήθους χαρακτῆρος, μόνον διὰ νὰ σοῦ εἴπω μερικὰς ἀληθείας. Πρῶτον: Τὸ πρῶτον ὑπόμνημα ποὺ ὑπέβαλον εἰς τὸν Βασιλέα κατὰ δικτατορίας χρονολογεῖται δύο μόλις μῆνας ἀπὸ τῆς ἐγκαθιδρύσεώς της. Τετράκις δὲ ὡς Διοικητὴς Τραπέζης Ἑλλάδος μέχρι τῆς ἐξορίας μου ὡμίλησα εἰς τὸν Βασιλέα ἐναντίον τῆς δικτατορίας καὶ περὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ταχυτέρου τερματισμοῦ της. Δεύτερον: Οὐδέποτε ἐσκέφθην ὑποκαταστήσω τὴν δικτατορίαν ἢ τὴν διαδεχθῶ. Γνωρίζετε δὲ σεῖς καλῶς ὅτι ἡ ἐκδίωξίς μου ἐκ τῆς Τραπέζης καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ἐξορία μου ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι ἐπροδόθη ἡ μετὰ τοῦ κ. Γεωργίου Βεντήρη ἀλληλογραφία περιέχουσα ἀντιλήψεις μου κατὰ τῆς δικτατορίας. Δὲν πιστεύω δὲ νὰ φρονῇς σοβαρῶς ὅτι συνώμοσα μετ' αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων κοινοβουλευτικῶν παραγόντων, μεθ' ὧν συνεννοούμην διὰ νὰ ἀνατρέψω τὸν Μεταξᾶν, πρὸς τὸν σκοπὸν συνεχίσω τὴν δικτατορίαν, πάντως αὐτὸ δὲν θὰ τὸ πιστέψῃ οὐδείς. Τρίτον: Ἡ πολιτεία μου ἀφ' ἧς ἀνέλαβον τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας εἶναι καθαρά. Κατήργη-

σα ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ἐμπράκτως καὶ ὀλίγον βραδύτερον νομοθετικῶς τὴν δικτατορίαν καὶ τὰς μεθόδους αὐτῆς. Τέταρτον: Εἶναι ὕβρις κατὰ τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐνόπλων δυνάμεων αὐτὸ ποὺ λέγεται ὅτι εἶναι "τὰ ἀπαισιώτερα φασιστικὰ στοιχεῖα". Πέμπτον: Μὴ ἀπορεῖτε πῶς αἱ δύο γνησιώταται ἐπιστολαί σας πρὸς Μεταξᾶν εἶναι γνωσταί, διότι οὗτος τὰς ἐπεδείκνυε καυχόμενος εἰς ὅλους πρὸς ἐνίσχυσίν του καὶ τὰς ἐπεκαλεῖτο διὰ νὰ ἐνισχυθῇ πλησίον τοῦ βασιλέως καὶ ἄλλων παραγόντων, οἱ ὁποῖοι τοῦ ὑπεδείκνυον ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀμφιβάλλῃ διὰ τὴν ὀρθότητα τῆς δικτατορίας του. Ἕκτον: ...Νὰ εἶσαι βέβαιος ὅτι ἔχω ὑπὲρ ἐμοῦ τὴν πλειοψηφίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ στηρίζομαι ἐπ' αὐτῆς. Αἱ πρῶται ἐλεύθεραι ἐκλογαὶ θὰ τὸ ἀποδείξουν. Μετὰ χαιρετισμῶν».

Οι φασίστες

Αλλά και ο Σοφοκλής Βενιζέλος ανταπάντησε με επιστολή του στις 18 Νοεμβρίου 1942:

«Ἀγαπητέ,

»Θὰ ἐπεθύμουν νὰ θέσω τέρμα εἰς μίαν ἀνιαρὰν λογομαχίαν, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ τηλεγραφήματός σου μὲ ἀναγκάζει ν' ἀπαντήσω εἰς ὡρισμένα τοὐλάχιστον σημεῖα.

»1ον. Ἐὰν ἐνθυμεῖσαι καλῶς ὅταν κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1938 ἐπεσκέφθης τὴν Αἴγυπτον ἐδήλωσες εἰς ἐμέ, παρουσία καὶ τοῦ κ. Γ. Ρούσου, ὅτι εἶχες τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ βασιλεὺς λίαν προσεχῶς θ' ἀπηλλάσσετο τοῦ Μεταξᾶ καὶ θὰ ἐκάλει σὲ εἰς τὸ πρωθυπουργικὸν ἀξίωμα. Ἐὰν συνδυάσω τοῦτο μὲ τὴν ἀπάντησιν ἣν ἔδωσες εἰς τὸν Μεταξᾶν τὴν πρωΐαν τῆς 4ης Αὐγούστου 1936 εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, ὅτε ἐρωτηθεὶς ἐὰν εἶχες ἀντίρρησιν διὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς δικτατορίας ἀπήντησες ὅτι ὄχι μόνον συνεφώνεις, ἀλλὰ καὶ ἐπιδοκιμάζεις ἀπολύτως τὸ πραξικόπημα· ἰδοὺ διατί δικαίως διερωτῶμαι ἐὰν δὲν ἐνδιεφέρεσο περισσότερον διὰ νὰ καταλάβῃς τὴν θέσιν τοῦ δικτάτορος παρὰ διὰ νὰ ἀνατρέψῃς τὴν δικτατορίαν.

»2ον. Ἐὰν ὄντως κατήργησες τὴν δικτατορίαν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ποὺ ἀνέλαβες τὴν ἀρχήν, τότε πῶς ἐξηγεῖται ἡ συνεργασία σου μὲ τοὺς ὑπουργοὺς τῆς δικτατορίας, ἐκ τῶν χειροτέρων μάλιστα; Καὶ πῶς θὰ δικαιολογηθῇς εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν διὰ τὰς εἰδικὰς ἀμοιβὰς τὰς ὁποίας ἐπεδαψίλευσες εἴς τινας ἐκ τῶν ἀπομακρυνθέντων, φθάσας μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἱδρύσῃς Πρεσβείας διὰ νὰ τὰς καταλάβουν; Πῶς δὲ ἐπίσης θὰ δικαιολογηθῇς πρὸς τοὺς πεινῶντας καὶ δυστυχοῦντας, διὰ τὰς πλου-

σιοπαρόχους ὑλικὰς ἀμοιβὰς πρὸς ὅσους τιμῆς ἕνεκεν ἔδωκες τὸ δικαίωμα νὰ διατηρήσουν τὸν τίτλον τοῦ ὑπουργοῦ; Ποίαν δὲ τέλος δικαιολογίαν θὰ εὕρῃς διὰ τὴν διατήρησιν ἐπὶ ἑπτάμηνον τοῦ Δημητράτου;

»...3ον. Γνωρίζεις ποίους ἀξιωματικοὺς ὑπαινίττομαι ὡς φασίστας, ἐκτὸς ἐὰν ἡ εὐθιξία σου πρὸς προστασίαν τῶν παραγόντων τῆς 4ης Αὐγούστου ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου ὥστε ν' ἀρνεῖσαι ὅτι ὁ Σακελλαρίου καὶ ὁ Καββαδίας ὑπῆρξαν ἀπὸ τοὺς φανατικώτερους στυλοβάτας τῆς δικτατορίας. Οὔτε βέβαια θ' ἀρνηθῇς ὅτι ὁ Βαρβαρέσος ὑπηρέτησε δουλοπρεπέστατα τὴν δικτατορίαν ἀνεχθεὶς ἀδιαμαρτυρήτως τὴν ἐξαγωγὴν ἑκατομμυρίων εἰς συνάλλαγμα, προϊὸν τοῦ ἱδρῶτος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, καὶ ὅτι, τέλος, ὁ Σέκερης ὡς ἀνώτερος ἐπιθεωρητὴς τῆς Ἐκπαιδεύσεως ἐδέχθη καὶ ἐκοινοποίησε τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς διδασκαλίας ἀπὸ τὰ σχολεῖα τοῦ Ἐπιταφίου τοῦ Περικλέους;

Ο διωγμός

»Σεῖς ὁ ἴδιος, κατὰ τὴν ἐν Νέα Ὑόρκη παραμονήν σας, μοῦ εἴπατε, διὰ νὰ κάμω μάλιστα χρῆσιν εἰς τὸν βασιλέα, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Σακελλαρίου ἱδρυθὲν γραφεῖον ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ πλοιάρχου Κώνστα, ἔδιδεν ἐντολὴν εἰς τοὺς ἐν Ἀθήναις πράκτοράς του, νὰ μὴ στέλλωνται ἐξ Ἑλλάδος παρὰ μόνον ἀπολύτως ἐξηκριβωμένων φρονημάτων βασιλικῶν ἀξιωματικοί. Ἔχω πληροφορίας ἀπὸ ἀξιωματικοὺς ἐν Αἰγύπτω ὅτι οἱ δημοκρατικοὶ ἀξιωματικοὶ διετέλουν ὑπὸ διωγμὸν καὶ μόνον μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Κανελλοπούλου ἐπῆλθεν ἐλαφρὰ βελτίωσις.

»4ον. Μὲ καταπλήσσει ἀληθινὰ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἐπανέρχεσθε ἐπὶ τῶν δύο ἀνυπάρκτων ἐπιστολῶν, τὰς ὁποίας μάλιστα χαρακτηρίζετε καὶ ὡς γνησιωτάτας, παρὰ τὴν τηλεγραφικήν μου διάψευσιν. Ἡ ἐπιμονή σας εἶναι ἀναξία ἀνθρώπου κατέχοντος τόσον ὑψηλὸν ἀξίωμα, ἐφ' ὅσον δὲν δηλώνετε ὅτι τὰς εἴδατε ἰδίοις ὄμμασι, ὁπότε ἄλλως τε καὶ πάλιν σᾶς ἐπαναλαμβάνω ὅτι πρόκειται περὶ πλαστῶν, ἐκτὸς ἐὰν θέλετε νὰ μὲ κάμητε ν' ἀμφιβάλλω διὰ τὴν καλήν σας πίστιν.

Ο Παπαστεργίου

»...6ον. Πολὺ φοβοῦμαι ἀγαπητὲ φίλε, ὅτι κατέχεσαι ἀπὸ ψευδαίσθησιν, τὴν ὁποίαν συχνὰ παθαίνουν οἱ ἀνερχόμενοι εἰς τὰ ὕπατα ἀξιώματα. Ἄλλως δὲν θὰ ὡμίλεις περὶ πλειοψηφίας καὶ ἐπιτυχίας σου εἰς τὰς ἐκλογάς. Γνωρίζεις ἄριστα ὅτι δὲν ἔχεις τὴν παραμικρὰν λαϊκὴν βάσιν καὶ ὅτι εὑρίσκεσαι εἰς τὴν θέσιν ταύτην μὲ μόνον τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως.

Ἐὰν οἱ διάφοροι αὐλοκόλακες σᾶς τροφοδοτοῦν μὲ ψευδεῖς εἰδήσεις ὡς πρὸς τὰς διαθέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἠμπορῶ νὰ σὲ βεβαιώσω μὲ τὸν κατηγορηματικώτερον τῶν τρόπων ὅτι οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν θὰ δυνηθῆ νὰ ἐμφανισθῆ ἐνώπιον τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ χωρὶς κίνδυνον νὰ ὑποστῆ τὴν τύχην τοῦ Παπαστεργίου [ἐννοεῖ τὸν στρατηγὸ διοικητὴ τῆς Μεραρχίας Κρητῶν, τὸν ὁποῖο ἐσκότωσαν Κρῆτες ὅταν ἐπέστρεψε στὴ νῆσο χωρὶς τὴ Μεραρχία]. Οὐδεὶς θὰ σᾶς συγχωρήσῃ τὸν ἐπονείδιστον τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγκαταλείψατε τὴν ἡρωϊκὴν Νῆσον, πρὸ τῆς ἐκδηλώσεως οἱασδήποτε ἐπιθέσεως χωρὶς κἂν νὰ εἰδοποιήσητε οὔτε τοὺς συνυπουργούς σας. Μετὰ χαιρετισμῶν».

Τα οικονομικά

Με την τρομερή απειλή του Βενιζέλου κατά του Τσουδερού, που υποδείκνυε το φάσμα του άτυχου στρατηγού Παπαστεργίου, έληξε η συναρπαστική κονταρομαχία των δύο από την Κρήτη πολιτικών ανδρών. Τι έκανε όμως στο μεταξύ η κυβέρνηση; Τα πρώτα μέτρα που ελήφθησαν για να αποκτήσει οντότητα «ντε γιούρε» και «ντε φάκτο» η ελληνική πολιτεία έχουν εξιστορηθεί. Αλλά, καθώς ο πόλεμος παρατεινόταν και η υλοποίηση της παρουσίας του ελληνικού κράτους στο εξωτερικό είχε ολοένα περισσότερες ανάγκες, πρόβαλλε καίριο το οικονομικό πρόβλημα που αντιμετώπιζε η κυβέρνηση. Έπρεπε να βρεθεί τρόπος να καλυφθούν οι δημόσιες δαπάνες, οι οποίες θα περιλάμβαναν: τα έξοδα των ενόπλων δυνάμεων της Μέσης Ανατολής, τα έξοδα διοίκησης (μαζί με τη βασιλική χορηγία), τα έξοδα για τον επισιτισμό του ελληνικού λαού και τα έξοδα για την περίθαλψη των προσφύγων που διέφευγαν από την Ελλάδα.

Η αγγλική κυβέρνηση ανέλαβε τις δαπάνες εξοπλισμού, ιματισμού και διατροφής των ενόπλων δυνάμεων, όχι όμως και της μισθοδοσίας τους. Η αμερικανική και η καναδική κυβέρνηση δέχτηκαν να χορηγούν δωρεάν τα τρόφιμα που στέλνονταν στην Ελλάδα. Οι Ηνωμένες Πολιτείες ανέλαβαν επίσης τις δαπάνες περίθαλψης των προσφύγων στη Μέση Ανατολή. Όλα τα άλλα έξοδα επιβάρυναν αποκλειστικά το ελληνικό Δημόσιο και ήταν πολύ μεγάλα. Οι μόνοι πόροι που διέθετε η κυβέρνηση του εξωτερικού ήταν το απόθεμα χρυσού που διασώθηκε, τα σε συνάλλαγμα διαθέσιμα της Τράπεζας της Ελλάδος, που προέρχονταν από τις πολεμικές πιστώσεις οι οποίες είχαν παραχωρηθεί στην Ελλάδα, και οι εισπράξεις της εμπορικής ναυτιλίας.

Τα καράβια

Αλλά τον χρυσό και τα συναλλαγματικά διαθέσιμα η κυβέρνηση ήθελε με κάθε θυ-

σία να τα διατηρήσει άθικτα, γιατί θα ήταν απαραίτητα κατά την απελευθέρωση και την ανασυγκρότηση της χώρας. Απέμενε, συνεπώς, μόνο σχεδόν ο εμπορικός στόλος ως πηγή δημοσίων εσόδων. Την 1η Σεπτεμβρίου 1939 η δύναμη της ελληνικής ναυτιλίας ανερχόταν σε 577 πλοία άνω των 100 τόνων γκρος, υπό ελληνική σημαία, συνολικής χωρητικότητας 1.837.315 τόνων γκρος. Επιπλέον, 124 πλοία χωρητικότητας 454.318 τόνων γκρος υπό ξένη σημαία. Αλλά, περίπου το 15% αυτού του τονάζ είχε ήδη καταστραφεί έως το 1942. Πριν από την κατάρρευση, τον Μάρτιο του 1941, η ελληνική κυβέρνηση είχε επιτάξει όλα τα φορτηγά πλοία και τα ναύλωσε μακροχρόνια προς το αγγλικό Υπουργείο Πολεμικών Μεταφορών. Μόνο 20, από τα μεγαλύτερα και νεότερα σκάφη, είχαν εξαιρεθεί, από τα οποία μερικά ναυλώθηκαν από την ελβετική κυβέρνηση και στα υπόλοιπα επιτράπηκε η εκτέλεση ελεύθερων ταξιδιών έξω από την επικίνδυνη ζώνη. Το μέτρο αυτό ελήφθη γιατί οι ναύλοι που πραγματοποιούσαν τα πλοία εκείνα στην ελεύθερη ναυλαγορά ήταν ανώτεροι από εκείνους που κατέβαλλε η αγγλική κυβέρνηση. Η διαφορά –με συμφωνία των πλοιοκτητών– περιερχόταν ολόκληρη στο κράτος. Όσον αφορούσε την επίταξη των πλοίων, ήταν απαραίτητη, γιατί τα περισσότερα πλοία ανήκαν σε ιδιώτες ή εταιρείες που έδρευαν στην Ελλάδα. Συνεπώς, μετά την κατάληψη της Ελλάδας, η Αγγλία θα τα θεωρούσε ως εχθρική περιουσία και θα μπορούσε να τα δημεύσει ή να τα επιτάξει η ίδια.

Τι απέδωσε ο ελληνικός εμπορικός στόλος με το σύστημα αυτό; Από τα επιταγμένα πλοία το κράτος εισέπραττε 350.000 λίρες ετησίως. Από τα ελεύθερα 1.200.000 λίρες ετησίως. Αργότερα, και τα ελεύθερα πλοία ναυλώθηκαν από το βρετανικό Υπουργείο Μεταφορών, αλλά η Αγγλία κατέβαλλε πλέον 1.000.000 λίρες ετησίως, πέρα από τον συμφωνημένο ναύλο. Έτσι, μπόρεσε η ελληνική κυβέρνηση να καλύψει τις δαπάνες της. Και σε όλη αυτή την προσπάθεια η Τράπεζα της Ελλάδος υπήρξε ο ταμίας του Δημοσίου.

Με το σύστημα εκείνο κινήθηκε η ελληνική ναυτιλία. Προσέφερε πολλές υπηρεσίες. Αλλά επέτρεψε στους εφοπλιστές να πραγματοποιήσουν την πρώτη μεγάλη συσσώρευση κεφαλαίων, από την οποία θα αναπηδούσε μετά τον πόλεμο η κολοσσιαία σύγχρονη μείζονα ναυτιλία, που κατέλαβε την κορυφαία θέση μεταξύ των κλάδων της ελληνικής οικονομίας. Και από την πάλη με τις τορπίλες, τις βόμβες και τα κύματα ξεπήδησε η νέα γενιά των εφοπλιστών που προίκισε την ελληνική αστική τάξη με τον δυναμικότερο κλάδο της.

Οι συμφωνίες

Η κυβέρνηση Τσουδερού ανέπτυξε σημαντική διπλωματική δραστηριότητα. Υπέγραψε πέντε μεγάλες συμφωνίες: Τη Διακήρυξη των Ηνωμένων Εθνών της 1ης Ια-

νουαρίου 1942 (από την ημέρα εκείνη τα κράτη που απάρτιζαν την αντιαξονική συμμαχία λέγονταν Ηνωμένα Έθνη). Την κοινή δήλωση της 27ης Ιανουαρίου 1942 περί τιμωρίας των εγκληματιών πολέμου. Το Ελληνογιουγκοσλαβικό Σύμφωνο της 15ης Ιανουαρίου 1942. Την Ελληνοβρετανική Συμφωνία της 9ης Μαρτίου 1942. Την Ελληνοαμερικανική Συμφωνία της 10ης Ιουλίου 1942 για την επέκταση του νόμου περί εκμίσθωσης και δανεισμού στην Ελλάδα.

Η Ελληνοβρετανική Συμφωνία της 9ης Μαρτίου 1942 υπήρξε η βασική και ουσιαστικότερη. Τα δύο κράτη συμφωνούσαν ότι οι ελληνικές ένοπλες δυνάμεις θα οργανώνονταν και θα χρησιμοποιούνταν από την ανώτατη βρετανική διοίκηση. Ο αριθμός των κατά ξηρά μονάδων θα εξαρτιόταν από το διαθέσιμο προσωπικό και υλικό. Ως προσωπικό θα χρησιμοποιούνταν τα ελληνικά στρατεύματα που υπήρχαν την 9η Μαρτίου 1942 –ημέρα υπογραφής της συμφωνίας– στη δικαιοδοσία του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, τα οποία θα μπορούσαν να συμπληρωθούν από εθελοντές και επιστρατευμένους Έλληνες υπηκόους. Οι ελληνικές στρατιωτικές μονάδες θα διατηρούσαν τον ελληνικό χαρακτήρα τους, ως προς την πειθαρχία, τη γλώσσα, τις προαγωγές, και θα είχαν Έλληνες διοικητές. Θα είχαν, όμως, αγγλική οργάνωση, Άγγλους εκπαιδευτές και θα βρίσκονταν υπό τις διαταγές του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, που θα μπορούσε να τις εντάξει υπό τη διοίκηση βρετανικών σχηματισμών. Οι αποδοχές των αξιωματικών και των οπλιτών θα ορίζονταν με κοινή συμφωνία των Υπουργείων Στρατιωτικών Ελλάδας και Αγγλίας.

Όσον αφορούσε τα ελληνικά πολεμικά σκάφη, την ευθύνη για την εσωτερική τους διοίκηση και τα πληρώματα θα την έφεραν οι Έλληνες, αλλά θα βρίσκονταν υπό επιχειρησιακή εξάρτηση από την αγγλική ναυτική διοίκηση και θα ενεργούσαν σύμφωνα με τις διαταγές των Βρετανών διοικητών των σχηματισμών στους οποίους θα υπάγονταν. Τον ανεφοδιασμό τους σε πετρέλαια, πυρομαχικά, τρόφιμα και τις επισκευές θα αναλάμβαναν οι Άγγλοι, αλλά τη μισθοδοσία τους το ελληνικό Δημόσιο.

Η Ελληνική Βασιλική Αεροπορία ουσιαστικά θα έπαυε να υπάρχει ως αυτόνομο Σώμα. Μονάδες και προσωπικό θα χρησιμοποιούνταν από τη ΡΑΦ (RAF, Βρετανική Αεροπορία). Οι Έλληνες αξιωματικοί και σμηνίτες θα κατατάσσονταν στην εφεδρεία των εθελοντών της ΡΑΦ. (Το σημείο αυτό της συμφωνίας ματαιώθηκε με παρεμβάσεις του Π. Κανελλόπουλου. Η ελληνική αεροπορία διατήρησε την οργανική αυθυπαρξία της ως ΕΒΑ).

Η δωσιδικία των ανδρών των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων στα εδάφη της Μ. Βρετανίας ή σε εδάφη που τελούσαν υπό την εξουσία της βρετανικής κυβέρνησης καθοριζόταν ως εξής: Όλα τα αδικήματα που θα διέπραττων οι ανήκοντες στις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις θα υπάγονταν στην αρμοδιότητα των αγγλικών τακτικών δικαστηρίων. Κατ' εξαίρεση, φόνος, ανθρωποκτονίες εξ αμελείας, βιασμοί, αν γί-

νονταν όχι στο έδαφος της Μ. Βρετανίας αλλά σε εδάφη υπό βρετανική εξουσία, θα μπορούσαν να παραπεμφθούν στα ελληνικά στρατοδικεία εφόσον θα χορηγούσε γενική ή ειδική εξουσιοδότηση ο Βρετανός διοικητής της περιοχής όπου το αδίκημα είχε διαπραχθεί. Εφόσον όμως το αδίκημα τελούνταν από αξιωματικούς ή ναύτες του πολεμικού ναυτικού πάνω σε πολεμικό ελληνικό σκάφος, παραπεμπόταν σε ελληνικό ναυτοδικείο.

Το ναυτικό

Πώς όμως προχωρούσε η ανάπτυξη των ενόπλων ελληνικών δυνάμεων στη Μέση Ανατολή; Το πολεμικό ναυτικό, που είχε ήδη ανασυγκροτηθεί –όπως είδαμε– σε ικανοποιητικό βαθμό έως το φθινόπωρο του 1941, ενισχυόταν συστηματικά σε προσωπικό, χάρη στη ροή στελεχών αλλά και απλών ναυτών από την Ελλάδα. Ο πρώτος μάχιμος εν ενεργεία αξιωματικός που έφτασε στη Μέση Ανατολή ήταν ο αντιπλοίαρχος Χρήστος Χατζηκωνσταντής. Παρουσιάστηκε τον Δεκέμβριο του 1942 μετά από μεγάλες περιπέτειες στην Τουρκία. Τους πρώτους μήνες του 1942 πυκνώθηκε το ρεύμα της φυγής και κατέφθασαν πολυάριθμοι, γνωστοί ανώτεροι αξιωματικοί, όπως ο πλοίαρχος Κορτέσης, οι αντιπλοίαρχοι Λάππας, Βάτης, Γέροντας, Ρώτας, Μπαλτατζής, οι πλωτάρχες Βουρέκας, Καλλέργης, Κιοσσές, Ευσταθιάδης κλπ. Η κίνηση εκείνη προς το εξωτερικό ήταν απολύτως ενδεδειγμένη. Τα στελέχη του πολεμικού ναυτικού, αντίθετα προς τα στελέχη του στρατού ξηράς, δεν είχαν άλλο πεδίο αγώνα από τον στόλο.

Έτσι, η δύναμη του ναυτικού αυξανόταν συστηματικά, με την προσθήκη μάλιστα μερικών εκατοντάδων Αιγυπτιωτών Ελλήνων και πολλών ανδρών του εμπορικού ναυτικού. Ο παρακάτω πίνακας δείχνει τη συγκρότηση του ναυτικού προσωπικού:

	1942		
	1 Ιαν.	30 Απριλ.	31 Δεκεμ.
Μάχιμοι αξιωματικοί	158	180	196
Μηχανικοί αξιωματικοί	38	46	49
Αξιωματικοί άλλων κλάδων	45	63	99
Υπαξιωματικοί	603	708	833
Ναυτοδίοποι	3.040	3.955	4.952
Σύνολο	3.884	4.952	6.129

Η δράση του στόλου, παρά τη δραματική παλαιότητα του υλικού, ήταν πάντα εντα-

τική. Το πρώτο 6μηνο του 1942 ιδίως, η Ανατολική Μεσόγειος περνούσε ημέρες δεινής κρίσης, και το βρετανικό ναυτικό βρέθηκε ξαφνικά χωρίς τη σπονδυλική του στήλη, η οποία τότε ακόμη, με την προϋπόθεση της εναέριας κάλυψης, ήταν τα θωρηκτά. Τέσσερα πλοία μάχης διέθετε ο Βρετανός στόλαρχος Κάννιγκαμ: το *Γουώρσπαϊτ*, το *Κουήν Ελίζαμπεθ*, το *Μπάραμ* και το *Βάλλιαντ*. Το πρώτο, μετά το τρομερό τραύμα που δέχτηκε κατά τη μάχη της Κρήτης, είχε σταλεί προς επισκευή στις Ηνωμένες Πολιτείες. Αλλά, την 25η Μαρτίου 1941, και το *Μπάραμ* καταποντίστηκε έξω από την Κυρηναϊκή μέσα σε λίγα λεπτά, από 4 τορπίλες ενός τολμηρού γερμανικού υποβρυχίου. Από τους 1.300 άνδρες του πληρώματος σώθηκαν μόνο οι 300, μεταξύ των οποίων και ο επιβαίνων αντιναύαρχος Ουίππελ. Και, σε διάστημα μικρότερο του μηνός, η δύναμη των θωρηκτών δέχτηκε τη χαριστική βολή. Τη νύχτα της 19ης Δεκεμβρίου ακούστηκαν υπόκωφες εκρήξεις στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας. Ιταλοί ναυτικοί είχαν επιτύχει έναν από τους πιο τολμηρούς και αριστοτεχνικούς άθλους στην παγκόσμια ναυτική ιστορία: «τορπιλάνθρωποι», επιβαίνοντες σε μικρές υποβρύχιες συσκευές, κατόρθωσαν να διεισδύσουν στον μεγάλο εκείνο ναύσταθμο, και κόλλησαν τις συσκευές στις γάστρες των δύο βρετανικών πλοίων μάχης που είχαν απομείνει. Η έκρηξή τους προκάλεσε την πολύμηνη αχρήστευση των δύο κολοσσών, ακριβώς στο κρισιμότερο σημείο της γιγαντιαίας μάχης για την κυριαρχία στη Μέση Ανατολή και την Ανατολική Μεσόγειο.

Η εξουδετέρωση των αγγλικών θωρηκτών σήμαινε ότι τώρα οι ισχυρές μοίρες του ιταλικού στόλου, υπό την κάλυψη της αξονικής αεροπορίας, μπορούσαν να κινούνται πιο άνετα. Συνεπώς, το έργο των συμμαχικών πλοίων –επιφανείας ή υποβρυχίων– γινόταν πολύ δυσχερέστερο. Αλλά το ελληνικό ναυτικό συνέχισε πάντα επιτυχώς την αποστολή του, μολονότι οι συνεχείς βλάβες ανάγκαζαν κάθε τόσο τα σκάφη να ακινητοποιούνται προς επισκευή.

Ο αποκλεισμός

Τα ελληνικά υποβρύχια εκτελούσαν δυσχερείς περιπολίες και εισχωρούσαν στο Αιγαίο και στο Ιόνιο. Οι αποστολές που πραγματοποιούσαν, όμως, σε μια ορισμένη περίπτωση ξενίζουν με την έλλειψη πάσης λογικής. Είχαν διαταγή να καταβυθίζουν κάθε σκάφος που θα συναντούσαν στα ελληνικά νερά, είτε με γερμανοϊταλική σημαία είτε με ελληνική. Και υπάρχουν περιστατικά πράγματι ακατανόητα: στέλνονταν στον βυθό και πλοία με τρόφιμα που προορίζονταν για τον λαό. Υπάρχει μια αυθεντική, σαφής μαρτυρία, που δημοσιεύεται στην επίσημη *Έκθεση επί της Δράσεως του Β. Ναυτικού 1941-1944* (Β', σ. 120), η οποία προκαλεί έκπληξη:

Την 6η Ιουνίου 1942 το υποβρύχιο *Παπανικολής*, με κυβερνήτη τον αντιπλοίαρχο Σπανίδη, απέπλευσε από την Αλεξάνδρεια για πολεμική περιπολία στα δυτικά

παράλια του Αιγαίου. Και προκάλεσε θραύση στα ιστιοφόρα που συνάντησε. Τι ήταν τα πλοιάρια αυτά, των 15-70 τόνων; Επιταγμένα από τους Γερμανούς; Εκτελούσαν μεταφορές για λογαριασμό των δυνάμεων Κατοχής; Την απάντηση δίνει ο ίδιος ο κυβερνήτης στην έκθεσή του για τον πλουν, στην οποία περιλαμβάνονται και τα εξής:

«Πλέοντες συνηντήσαμεν ἕτερον ἔμφορτον ἱστιοφόρον 15 τόννων, ὃ διετάξαμεν νὰ κρατήσῃ καὶ ἀναμένῃ. Πλησιάσαντες τὸ πρῶτον ἐκαλέσαμεν τὸν κυβερνήτην του νὰ ἔλθῃ ἐπὶ τοῦ πλοίου. Ἦλθε μὲ ὅλον τὸ πλήρωμά του καὶ τοῦ ἐδήλωσα ὅτι θὰ βυθίσω τὸ πλοῖον του καὶ ὅτι αὐτὸς καὶ τὸ πλήρωμά του, ἐὰν ἐπεθύμουν, ἠδύναντο νὰ ἔλθουν μὲ τὸ ὑποβρύχιον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἦσαν ἅπαντες Ἕλληνες καὶ τὸ πλοῖον ἔφερεν ἑλληνικὴν σημαίαν. Τὸ φορτίον του ἦτο σταφὶς καὶ χαρούπια διὰ τὰ λαϊκὰ συσσίτια. Εἰς τὴν δήλωσίν μου ὅτι θὰ βυθίσω τὸ πλοῖον καὶ τὴν παράκλησίν μου ὅπως ὁ ἴδιος τὸ βυθίσῃ διὰ νὰ μή, κανονιοβολῶν αὐτό, προδώσω τὴν παρουσίαν μας, μοὶ ἀπήντησεν ὅτι, ἐφ' ὅσον ἔλαβον τὴν ἀπόφασιν ταύτην αὐτὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιταχθῇ παρὰ μόνον ἔθεσεν ὑπ' ὄψιν μου ὅτι τὸ σκάφος αὐτὸ δὲν ἦτο ἐπίτακτον, δὲν ἦτο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἐχθροῦ ἀλλὰ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς τροφοδοτήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ.

»Ἡ σεμνὴ ἀπάντησις τοῦ κυβερνήτου, ἡ σκέψις ὅτι τὸ φορτίον αὐτὸ θὰ ἀνεκούφιζε πεινώσας καὶ ἑτοιμοθανάτους ὑπάρξεις, ἡ διὰ πρώτην φορὰν μετὰ πάροδον ἑνὸς καὶ ἡμίσεος ἔτους ἐπαφή μου μὲ τοὺς συμπατριώτας μου καὶ δὴ τῆς ἰδιαιτέρας μου πατρίδος, μὲ τὰ ἑλληνικὰ βουνὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν, ἐπέδρασαν ψυχολογικῶς εἰς ἐμέ, μοῦ ἔκαμψαν τὴν ἀπόφασίν μου καὶ ἐδήλωσα εἰς αὐτὸν ὅτι ὁ μόνος λόγος, δι' ὃν δὲν βυθίζω τὸ πλοῖόν του, εἶναι ὅτι φέρει τὸ ἱερὸν αὐτὸ φορτίον. Ἡ Διοίκησις ἂς μοῦ συγχωρήσῃ τὴν στιγμιαίαν αὐτὴν ἀδυναμίαν».

Το εκπληκτικό αυτό κείμενο αποκαλύπτει ότι, ενώ ο ελληνικός λαός απειλούνταν με αφανισμό από την πείνα, ενώ τόσες προσπάθειες κατέβαλλε η κυβέρνηση του εξωτερικού για να επιτύχει μερική άρση του αποκλεισμού, ώστε να διοχετευτούν λίγα φορτία με όσπρια ή σιτάρι στον υπό εξόντωση πληθυσμό, τα ελληνικά πολεμικά διατάσσονταν –απ' την αγγλική διοίκηση; απ' την ελληνική διοίκηση;– να καταστρέφουν τα λίγα τρόφιμα που κατόρθωναν να διακινηθούν στις ελληνικές θάλασσες. Και χρειαζόταν όλη η ευαισθησία των κυβερνητών των πολεμικών πλοίων για να μην εφαρμόζεται τόσο ακατανόητα άτεγκτα αυτή η διαταγή. Εκτός από το γεγονός ότι με τις ενέργειες αυτές αρπαζόταν κυριολεκτικά το ψωμί από το στόμα του πεινασμένου λαού, παρεχόταν εξαίρετη ευκαιρία στην προπαγάνδα των Γερμανοϊ-

ταλών και της κατοχικής κυβέρνησης για να στιγματίσουν την αναλγησία των αγγλικών και ελληνικών δυνάμεων του εξωτερικού, προκαλώντας σύγχυση αλλά και διάσπαση στους Έλληνες.

Η Μάλτα

Είχε βαριές απώλειες εκείνη τη θυελλώδη περίοδο το ελληνικό ναυτικό. Τους πρώτους μήνες του 1942 η Μάλτα δεχόταν άπαυστους, άγριους βομβαρδισμούς από τη γερμανοϊταλική αεροπορία, με πυκνότητα 30-40 επιδρομών το 24ωρο. Μέσα στην κοσμοχαλασιά εκείνη, το υποβρύχιο *Γλαύκος* βρισκόταν για επισκευή στη Βαλέτα. Σε έναν από τους φοβερούς βομβαρδισμούς, στις 27 Φεβρουαρίου 1942, σκοτώθηκε ο κυβερνήτης του, πλωτάρχης Β. Αρσλάνογλου. Τραυματίστηκε επίσης ο ύπαρχος υποπλοίαρχος Αντώνης Δανιόλος, ο οποίος ανέλαβε την κυβέρνηση του σκάφους, αλλά διατάχτηκε να φύγει το ταχύτερο από την κόλαση εκείνη, μόλις μπορούσε να κινηθεί.

Με σπασμωδικότητα ο Δανιόλος αγωνίστηκε, μέσα στον απονεκρωμένο ναύσταθμο, να κάνει το σκάφος του ικανό να πλεύσει, υπό τον καταιονισμό των βομβών. Τελικά, στις 4 Απριλίου, όπως-όπως, είχαν περατωθεί οι εργασίες. Οι δοκιμές των κινητήρων τελείωσαν. Σε λίγο θα απέπλεε, και ήταν αληθινό θαύμα πώς έως τότε το υποβρύχιο δεν είχε θιγεί. Αλλά, ενώ ο υποπλοίαρχος Δανιόλας ετοιμαζόταν για τις τελευταίες ενέργειες, στις 11:30' ένα σμήνος «στούκας» επέπεσε κατά του πλευρισμένου *Γλαύκου*. Τρεις βόμβες το έπληξαν ανελέητα στην πρύμνη, στη γέφυρα και στο αντιαεροπορικό πυροβόλο. Τσακισμένο το υποβρύχιο, βυθίστηκε μέσα σε 2 λεπτά.

Ο Τρίτων

Τη 16η Νοεμβρίου 1942, το υποβρύχιο *Τρίτων* εκτελούσε περιπολία στο στενό του Καφηρέα. Κυβερνήτης του ήταν ο πλωτάρχης Επ. Κοντογιάννης, με ύπαρχο τον υποπλοίαρχο Αντ. Δανιόλο, που είδαμε την περιπέτειά του με τον *Γλαύκο*. Το απόγευμα στις 4, ο *Τρίτων* διέκρινε μια εχθρική νηοπομπή. Την αποτελούσαν ένα πετρελαιοφόρο και ένα φορτηγό 9.000 τόνων –λεία πολύ ελκυστική για το υποβρύχιο που καραδοκούσε–, αλλά η συνοδεία της ήταν ισχυρότατη: μερικά αεροπλάνα, ένα γερμανικό αντιτορπιλικό που δεν ήταν άλλο από το ελληνικό *Β. Γεώργιος* –το οποίο είχε καταληφθεί τον Απρίλιο του 1941 από τους Γερμανούς πάνω στις εσχάρες του– και τα καταδιωκτικά 2101 και 2102. Το τελευταίο ήταν η παλιά θαλαμηγός *Μπριγκίττα* του Έλληνα εφοπλιστή Ευγενίδη, η οποία είχε μετασκευαστεί και εξοπλιστεί.

Παρά την ισχυρή συνοδεία, ο κυβερνήτης Κοντογιάννης δεν δίστασε να επιτεθεί. Έβαλε τις τορπίλες του κατά των εμπορικών σκαφών, αλλά καταδιώχτηκε αγρίως από

τα πλοία της συνοδείας. Επί 5½ ώρες, ο *Τρίτων* πάλαιψε, αφού ρίχτηκαν εναντίον του 49 βόμβες βυθού. Στο τέλος, βαρύτατα τραυματισμένος, ανέβηκε στην επιφάνεια, όχι όμως για να παραδοθεί. Ο κυβερνήτης θέλησε να κάνει τον έσχατο χειρισμό απελπισίας, στον οποίο καταφεύγει ένα υποβρύχιο όταν πια δεν υπάρχει άλλη σωτηρία: τάχιστη, αιφνιδιαστική ανάδυση και μάχη με το πυροβόλο της γέφυρας, αν προφτάσει φυσικά το πλήρωμα να το επανδρώσει και να βάλει κατά του διώκτη του. Κατά κανόνα η πάλη είναι άνιση. Καταλήγει στη νίκη του πλοίου επιφανείας. Αυτό συνέβη και με τον *Τρίτωνα*, ο οποίος άλλωστε δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει το μικρό κανόνι του. Ο κυβερνήτης πετάχτηκε τότε από τον πυργίσκο πυροβολώντας με το πιστόλι του το καταδιωκτικό *2102*, που από απόσταση λίγων μέτρων σάρωνε με τα πυρά των πολυβόλων του το κατάστρωμα του ελληνικού υποβρυχίου. Πίσω του αξιωματικοί και ναύτες μάχονταν με φορητά όπλα και πολυβόλα. Αλλά το *2102*, ακάθεκτο, συντριπτικό έπεσε πάνω του και το εμβόλισε. Και, ενώ ο πλωτάρχης Κοντογιάννης εκτινασσόταν στη θάλασσα, ο *Τρίτων*, σπασμένος στα δύο, βυθιζόταν ορμητικά. Δεκαεννέα από το πλήρωμα απωλέσθηκαν. Μεταξύ τους και ο υποπλοίαρχος Α. Δανιόλος. Είχε γλιτώσει από τον χαμό του *Γλαύκου*, αλλά η Μοίρα του τον καταδίωκε αμείλικτα. Λες και ένα υποβρύχιο έπρεπε οπωσδήποτε να γίνει το φέρετρό του...

Τα υποβρύχια εκείνα γρήγορα αντικαταστάθηκαν από τους Άγγλους. Παραχωρήθηκαν και σκάφη επιφανείας, ώστε στις αρχές του 1943 ο ελληνικός στόλος είχε την εξής σύνθεση:

- Θωρηκτό *Γ. Αβέρωφ*.
- Αντιτορπιλικά: 6 παλαιά (*Β. Όλγα, Σπέτσαι, Κουντουριώτης, Αετός, Πάνθηρ, Ιέραξ*).
- Αντιτορπιλικά: 4 νέα (του αγγλικού τύπου «Χαντ». Παραλήφθηκαν το δεύτερο εξάμηνο του 1942: *Αδρίας, Κανάρης, Πίνδος, Μιαούλης*).
- Κορβέτα *Σαχτούρης*, που παραχωρήθηκε επίσης από τους Άγγλους.
- Τορπιλοβόλα παλαιά 3 (*Σφενδόνη, Νίκη, Ασπίς*).
- Υποβρύχια παλαιά 3 (*Νηρεύς, Παπανικολής, Κατσώνης*).
- Υποβρύχια νέα 2 (σε αντικατάσταση του *Τρίτωνος* και του *Γλαύκου*: *Ματρώζος* και *Πιπίνος*).
- Ναρκαλιευτικά 7.
- Πλωτό συνεργείο *Ήφαιστος*.
- Συνοδά υποβρυχίων και στόλου: *Κορινθία* και *Ιωνία*.

Ο στρατός

Την ίδια περίοδο, ο στρατός ξηράς είχε σημειώσει μικρότερη ανάπτυξη. Η αρχική του σύνθεση, όπως είχε διαμορφωθεί το φθινόπωρο του 1941 και την οποία έχου-

με παραθέσει, δεν είχε μεταβληθεί ουσιωδώς. Στα μέσα του 1942 ήταν η εξής:

- ΕΒΕΣΜΑ με έδρα το Κάιρο.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού με έδρα το Κάιρο.
- Ι Ταξιαρχία με δύναμη 3 ταγμάτων, με έδρα τη Χεντέρα της Παλαιστίνης.
- 1ο Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού, με έδρα τη Χεντέρα.
- Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης (ΓΚΕ) στη Χεντέρα. Το ΓΚΕ αναπτύχθηκε σύντομα στη ΙΙ Ταξιαρχία.
- Τάγμα Πεζικού στο ΓΚΕ, που χρησιμοποιούνταν για την κατάταξη των αξιωματικών και οπλιτών που έφταναν από την Ελλάδα.
- Φρουραρχεία στις κυριότερες πόλεις της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης και της Συρίας.

Λίγο αργότερα συγκροτήθηκε ο Ιερός Λόχος, σχεδόν εξ ολοκλήρου από αξιωματικούς. Η ίδρυσή του οφειλόταν στην ανάγκη να εξοικονομηθούν κάπου τα στελέχη που έφταναν από την Ελλάδα και περίσσευαν. Οργανώθηκε στη Χεντέρα και ανήκε στη ΙΙ Ταξιαρχία. Αρχικά ονομάστηκε Λόχος Επιλέκτων, κατόπιν Λόχος Αθανάτων. Τον Αύγουστο ανέλαβε τη διοίκησή του ο συνταγματάρχης Χρ. Τσιγάντες, οπότε μετονομάστηκε σε Ιερό Λόχο. Είχε τότε δύναμη 150-160 ανδρών, αλλά αργότερα έφτασε τους χίλιους. Χαρακτηριστική της σύνθεσής της ήταν η Ομάδα Διοίκησης, η οποία περιέλαβε 14 αξιωματικούς, 1 λοχία και 1 στρατιώτη και είχε ως εξής:

Συνταγματάρχης Τσιγάντες Χρ.
Αντιπλοίαρχος Ματθαίου Εμ.
Αντισυνταγματάρχης Τριανταφυλλάκος Τρύφων.
Αντισμήναρχος Μακρής Ελ.
Ταγματάρχης Κουρκούτης Εμμ.
Υπολοχαγός Χαροκόπος Βασ.
Αντισυνταγματάρχης Φραδέλλος Εμμ.
Λοχαγός Σιαπκαράς Ανδρ.
Λοχαγός Μαράντος Βασ.
Υπολοχαγός Κωστελέτος Δημ.
Αντισυνταγματάρχης Καλλίνσκης Α.
ΔΕΑ Λαμπρινός Κανάκης.
Λοχαγός Καραβίτης Κων.
Λοχίας Θεοδώρου Δωρ.
Λοχαγός Μεσσηνέζης Φ.
Στρατιώτης Κοντομίχαλος Ελ.

Και οι οδηγοί των αυτοκινήτων και οι πυροβολητές ήταν αξιωματικοί. Ήταν «μονάδα χωρίς ορντινάντσες», με σπάνιο ηθικό. Πολλοί διεκδικούσαν επίμονα να κα-

ταταγούν στον Ιερό Λόχο. Και ο αντιπλοίαρχος Ματθαίου, διοικητής των ναρκαλιευτικών, τα οποία οργάνωσε κατά υποδειγματικό τρόπο, έκανε το παν για να μεταταχθεί στη μικρή εκείνη ομάδα.

Αλλαγή

Αλλά ο Ιερός Λόχος, με το σφρίγος του και την ανωτέρου επιπέδου απόδοσή του, δεν αρκούσε για να μεταβάλει την όλη κατάσταση του στρατού ξηράς, η οποία δεν ήταν ικανοποιητική. Οι μονάδες ήταν απασχολημένες με στοιχειώδη εκπαίδευση, χωρίς να έχει την έκταση μιας έντονης προπαρασκευής για πόλεμο. Γιατί, όπως γράφει ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος (στο ίδιο, σελ. 409):

> *«...διότι δυστυχῶς ἐπεκράτει εἰς ἐνίους τῶν τότε στρατιωτικῶν ἡγητόρων, ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἐκπληρώσει τὸ στρατιωτικόν της καθῆκον καὶ ὅτι τὰ μικρὰ ταῦτα τμήματα ἔπρεπε νὰ διαφυλαχθῶσι πρὸς χρησιμοποίησιν κατὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος».*

Τα πράγματα όμως άλλαξαν με την είσοδο του Π. Κανελλόπουλου στην κυβέρνηση. Τοποθετήθηκαν στη διοίκηση της Ι Ταξιαρχίας, που η έδρα της μετατέθηκε στην Τζινέιφα της Παλαιστίνης, ο συνταγματάρχης Π. Κατσώτας, και στο Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης ο συνταγματάρχης Α. Μπουρδάρας, με άμεση προοπτική να αναπτυχθεί το ΓΚΕ σε ΙΙ Ταξιαρχία.

Η Ι Ταξιαρχία τον Μάιο του 1942 μετατοπίστηκε στη Ρας Μπάλμπεκ της Συρίας και τέθηκε υπό τη διοίκηση της 2ας Νεοζηλανδικής Μεραρχίας. Διοικητής αυτής της μεραρχίας, που ήταν τόσο γνώριμη στην Ελλάδα και στην Κρήτη, παρέμενε ο πληθωρικός, ατρόμητος αλλά αμφίβολης στρατηγικής ικανότητας Μπέρναντ Φράυμπεργκ. Ήταν ο άνθρωπος με τα 10 πολεμικά τραύματα, αλλά ο εγκέφαλός του δεν συναγωνιζόταν την ψυχοσωματική του δύναμη. Διακρινόταν πάντα για τον φιλελληνισμό του. Και ανέλαβε με ενθουσιασμό να εκπαιδεύσει την ελληνική ταξιαρχία στον αγώνα ερήμου, για να καταστεί το ταχύτερο ικανή να ενταχθεί στις μονάδες του μετώπου της Δυτικής Ερήμου (Λιβύης). Και ας τονιστεί η λεπτομέρεια: η περιοχή της Ρας Μπάλμπεκ προκρίθηκε γιατί ήταν στη Συριακή Έρημο.

Ο Φράυμπεργκ

Δεν έμεινε πολύ καιρό υπό την καθοδήγηση των Νεοζηλανδών η ελληνική ταξιαρχία. Τον Ιούνιο η μεραρχία του Φράυμπεργκ στάλθηκε στην άλλη έρημο, τη Λιβυκή, να ξαναπολεμήσει. Και ήταν την 20ή Ιουνίου 1942, στο Κάιρο, στις 3 το απόγευμα, που ο Π. Κανελλόπουλος δούλευε στο γραφείο του, μόνος, όταν ξαφνικά η πόρτα του άνοιξε με φιλική βιαιότητα –όπως έλεγε ο ίδιος– για να εισορμήσει πολυτάραχος, πληθωρικός και πάντα γεμάτος κέφι ο διοικητής της Νεοζηλανδικής

Μεραρχίας. «Διασχίζουμε αυτές τις ημέρες την Αίγυπτο», του είπε, «κατευθυνόμενοι στο μέτωπο. Πέρασα να σας δω και να σας πω ότι οι Έλληνές σας πάνε πολύ καλά. Σύντομα θα ξέρουν όσο και μεις τον πόλεμο της ερήμου...» Συζήτησαν μία ολόκληρη ώρα. Φυσικά, η κουβέντα περιστρεφόταν γύρω από την Ελλάδα και τη Μάχη της Κρήτης. Μετά από 6 ημέρες ο Μπέρναρντ Φράυμπεργκ δέχτηκε το 11ο πολεμικό του τραύμα. Το είχε πάρει κατάστηθα, καθώς, ορμητικός όπως πάντα, εννοούσε να εκτελεί ο ίδιος με το τζιπ αναγνωρίσεις. Στο νοσοκομείο του Χελουάν, όπου τον επισκέφθηκε ο Π. Κανελλόπουλος στις 7 Ιουλίου, με τη σύζυγό του, τον βρήκε ανυπόμονο να ξαναγυρίσει στην πρώτη γραμμή. «Δεν είναι τίποτα», έλεγε. «Σε δέκα μέρες θα ξαναβρίσκομαι στη μεραρχία μου».

Πάντα ατρόμητος, «ένας από τους γενναιότερους πολεμιστές του αιώνα μας», όπως τον χαρακτήρισε ο Π. Κανελλόπουλος, αλλά όχι και από τους στρατηγικότερους. Η Μάχη της Κρήτης ίσως του οφείλει κατά όχι ασήμαντο ποσοστό την έκβασή της, με την παλικαρίσια αλλά όχι και τόσο επιτελική διοίκησή του. Η σχοινοτενής διάταξη με την άμετρη διασπορά δυνάμεων που είχε επιβάλει στο νησί δεν ήταν και τόσο σοφή.

Και τώρα, η αεροπορία. Είδαμε ότι στη Μέση Ανατολή είχαν διαφύγει μόνο 5 αεροπλάνα ναυτικής συνεργασίας. Βρίσκονταν όμως στη Σχολή Αεροπορίας της βρετανικής αεροπορικής βάσης Χαμπανίμπα, του Ιράκ, οι απόφοιτοι του 1940 της Σχολής Ικάρων και η δεύτερη τάξη της Σχολής Δοκίμων. Αυτοί αποτέλεσαν τον πυρήνα της νέας αεροπορικής δύναμης. Αφού με την αποφασιστική παρέμβαση του Π. Κανελλόπουλου αποτράπηκε η απορρόφησή της από τη ΡΑΦ (όπως είχε ρυθμιστεί με την ελληνοβρετανική συμφωνία της 12ης Μαρτίου 1942) συγκρότησε τη 13η Μοίρα Ναυτικής Συνεργασίας και την 335η Μοίρα Δίωξης, στην οποία το 1943 προστέθηκε και η 336η Μοίρα Δίωξης.

Ο Ρόμμελ εφορμά

Το νέο πνεύμα –προπαρασκευή για άμεση συμμετοχή στις επιχειρήσεις– άρχισε να φυσά στις ένοπλες δυνάμεις. Αλλά, στο μεταξύ, ξέσπασε μια τρομερή στρατιωτική κρίση στη Μέση Ανατολή, που παραλίγο να κονιορτοποιήσει κάθε ελληνική και συμμαχική προσπάθεια.

Από τα τέλη Μαρτίου 1942 η επίθεση του Γερμανού στρατηγού Ρόμμελ κατά της Αιγύπτου είχε αναχαιτιστεί στη γραμμή Γκαζάλα - Μπιρ Χακίμ. Οι δύο αντίπαλοι παρέταξαν την ίδια αριθμητική δύναμη περίπου, από 130.000 άνδρες, και προσπαθούσαν να προηγηθούν σε ενισχύσεις για να αποκτήσουν την υπεροχή στη νέα φάση της μάχης. Αλλά η ναυτική δύναμη των Άγγλων στη Μεσόγειο, μετά τα πλήγματα που αναφέραμε, χώλαινε οικτρά. Το αποτέλεσμα ήταν ο εφοδιασμός του Ρόμ-

μελ να διεξάγεται άνετα από την Ιταλία και την Ελλάδα, η Μάλτα, υπό το ανηλεές, άπαυτο σφυροκόπημα των «στούκας» να αχρηστευθεί και η κυρία ροή του βρετανικού εφοδιασμού να διεξάγεται διά του τεράστιου περίπλου της Αφρικής. Έτσι, από τα τέλη Μαΐου απότομα ο Ρόμμελ εξόρμησε και πάλι. Οι θωρακισμένες του μεραρχίες υπερφαλάγγιζαν τη συμμαχική γραμμή νότια του Μπιρ Χακίμ και εφορμούσαν σε ισχυρές κατά μέτωπον επιθέσεις νότια της Γκαζάλας. Οι βρετανικές δυνάμεις, κατακερματισμένες, ανίκανες να τα βγάλουν πέρα με τους δαιμονιώδεις ελιγμούς του φοβερού Γερμανού στρατηγού, υποχωρούσαν ραγδαία. Και την 20ή Ιουνίου έπεσε το Τομπρούκ με 25.000 Βρετανούς αιχμαλώτους. Ο Ρόμμελ προήχθη σε στρατάρχη επί του πεδίου της μάχης και ο δρόμος προς την Αλεξάνδρεια και το Δέλτα του Νείλου ήταν ανοιχτός.

Εγκατάλειψη

Η κατάσταση χειροτέρεψε με τόσο ραγδαίο ρυθμό, ώστε στα τέλη Ιουνίου φαινόταν πως ήταν αδύνατον να αναχαιτιστεί η προέλαση του «Άφρικα Κορπς». Και τότε λήφθηκε η απόφαση: εκκένωση της Αλεξάνδρειας. Παρουσιαζόταν έτσι ένα κολοσσιαίο πρόβλημα για το ελληνικό πολεμικό ναυτικό. Ο στρατός και η αεροπορία ήταν ήδη εγκατεστημένα στη Συρία και την Παλαιστίνη. Αλλά ο στόλος στην Αλεξάνδρεια είχε την κύρια βάση του, αρκετά καράβια βρίσκονταν εκεί υπό επισκευή ή δεξαμενισμό και, επιπλέον, έπρεπε να μεταφερθούν όλο το προσωπικό των ελληνικών υπηρεσιών και των ενόπλων δυνάμεων, πολυάριθμοι δημόσιοι υπάλληλοι με τις οικογένειές τους, πρόσφυγες κλπ.

Με τη μακρινή υπόκρουση των κανονιοβολισμών της μάχης που προσέγγιζε και ενώ το κύμα του πανικού κατακάλυπτε τη μεγάλη πόλη, έγιναν οι πυρετώδεις προετοιμασίες για την εκκένωση. Τα ελληνικά πλοία θα παραλάμβαναν 5.700 άτομα και στις 28 Ιουνίου άρχισε η επιβίβασή τους μέσα σε μεγάλη σύγχυση. Η κατάσταση στο μέτωπο της ερήμου γινόταν από ώρα σε ώρα πιο απελπιστική. Στην Αλεξάνδρεια έμπαιναν ήδη τα πρώτα τμήματα του υποχωρούντος βρετανικού στρατού. Και η ελληνική παροικία ήταν περίτρομη από τις φήμες ότι, μόλις θα εγκατέλειπαν την πόλη οι Άγγλοι, ο αιγυπτιακός όχλος θα επετίθετο εναντίον των Ευρωπαίων. Τις κρίσιμες εκείνες ημέρες, ο αρχηγός του στόλου ναύαρχος Σακελλαρίου είχε υποστεί εγχείρηση. Νοσηλευόταν στο Κοτσίκειο Νοσοκομείο και από το κρεβάτι του διηύθυνε την επιχείρηση της εκκένωσης. Στις 30 Ιουνίου μεταφέρθηκε σε ένα νοσοκομειακό αυτοκίνητο, που μεταβλήθηκε σε πρωτότυπο τροχοφόρο σταθμό διοίκησης του στόλου. Και από εκεί συνέχισε την ιδιόρρυθμη διοίκηση. Στο μεταξύ, τα ελληνικά πλοία, κατάφορτα από φυγάδες, άρχισαν να φεύγουν προς το Πορτ Σάιντ, υπό τους άπαυτους βομβαρδισμούς, ενώ τα εχθρικά υποβρύχια ενέδρευαν απέξω. Ένα απ'

αυτά είχε μια εξαίρετη επιτυχία: μια τορπίλη του ανατίναξε έξω από το Πορτ Σάιντ το *Μιντγουαίη*, το μεγαλύτερο πλωτό συνεργείο του κόσμου, 29.000 τόνων, κατάμεστο από πυρομαχικά, ακριβά υλικά, τορπίλες κλπ. Και η απώλειά του υπήρξε δεινό πλήγμα για το βρετανικό και το ελληνικό ναυτικό.

Τα ναρκαλιευτικά

Τη νύχτα της 30ής Ιουνίου, η Αλεξάνδρεια είχε ουσιαστικά εκκενωθεί και πανικόβλητη ανέμενε πια τους εισβολείς. Στον σιδηροδρομικό σταθμό υπήρχε τρομερός συνωστισμός, ενώ οι τελευταίες μακρές φάλαγγες αυτοκινήτων κατευθύνονταν ολοταχώς μέσα σε σύννεφα σκόνης προς το Δέλτα και το Κάιρο. Την έντρομη πόλη διέσχιζαν συνεχώς κουρασμένα, ταλαιπωρημένα τμήματα του υποχωρούντος στρατού. Και στο πελώριο λιμάνι τα πάντα ήταν πια εγκαταλειμμένα. Αποθήκες ανοιχτές, που τις διάρπαζαν Αιγύπτιοι. Παντού πεταμένα αντικείμενα, αυτοκίνητα που έτρεχαν εδώ κι εκεί σαν να είχαν παραφρονήσει, πλωτά μέσα με αλλόφρονες επιβάτες, χάος και έλλειψη κάθε ευθύνης και διοίκησης.

Αλλά, μέσα σε εκείνη την κοσμοχαλασιά, υπήρχε μια παράξενη εικόνα ηρεμίας και τάξης, που έδειχνε σαν εξωπραγματική, σαν εξωγήινη: τέσσερα μικρά ελληνικά ναρκαλιευτικά με τον διοικητή τους, αντιπλοίαρχο Ματθαίου, συνέχιζαν ήρεμα το έργο τους και σαν να μη συνέβαινε τίποτα, σαν να εκτελούσαν ασκήσεις. Απόλυτη πειθαρχία, κατανόηση και ψυχραιμία επικρατούσαν στον μικρό στολίσκο, ενώ τα πάντα γύρω του κατέρρεαν.

Ανατροπή

Και έξαφνα, σαν τη γαλήνη που επικρατεί απότομα μόλις περάσει η καταιγίδα, απροσδόκητη ησυχία επικράτησε στο μέτωπο. Ο Ρόμμελ σταμάτησε στο Ελ Αλαμέιν την τελευταία στιγμή. Δεν είχαν βενζίνη τα ρεζερβουάρ των αρμάτων του, ούτε νερό τα ψυγεία τους. Είχε εξαντληθεί πια η προσπάθειά του. Καθηλώθηκε εκεί μπροστά στις πύλες της Αλεξάνδρειας και δυσκολεύτηκαν πολύ οι Βρετανοί, οι Έλληνες, οι Αιγύπτιοι να αντιληφθούν ότι ο κίνδυνος είχε παρέλθει. Άρχισε τότε η γιγαντιαία προσπάθεια ανασύνταξης των Συμμάχων στο μέτωπο του Ελ Αλαμέιν, για να ενισχυθεί η 8η Στρατιά του στρατηγού Μοντγκόμερρυ και να εξαπολυθεί από τον Οκτώβριο η μεγάλη αντεπίθεση που θα αποτελούσε την πρώτη στροφή στον παγκόσμιο πόλεμο. Στο μεταξύ, όμως, ενώ ο ελληνικός στόλος δεν είχε πάψει ούτε στιγμή να μάχεται, ο ελληνικός στρατός και η αεροπορία αποφασίστηκε να κατέβουν στο πεδίο της μεγάλης μάχης. Στις 21 Αυγούστου είχε φτάσει στο Κάιρο ο Ουίνστον Τσώρτσιλ. Και δέχτηκε τον αντιπρόεδρο της ελληνικής Κυβέρνησης, Π. Κανελλόπουλο. Η συνάντηση έγινε στο σπίτι του Βρετανού πρεσβευτή στο Κάιρο,

Μάιλς Λάμψον. Ο Άγγλος πρωθυπουργός φορούσε απλή στρατιωτική στολή και κάσκα. Ήταν ακόμη πάνω στη σωματική του ακμή, γεμάτος πληθωρική ζωντάνια, ελαφρά σκυφτός και όλο χιούμορ. Δίπλα του, ο νεαρός και λεπτοφυής Έλληνας αντιπρόεδρος, με ριγέ κοστούμι και άσπρο μαντίλι στο τσεπάκι του σακακιού, προσπαθούσε να του αποσπάσει μια χάρη: «Εμπιστευθείτε, εξοχότατε, στην Ι Ελληνική Ταξιαρχία έναν τομέα στο μέτωπο της 8ης Στρατιάς». Ο παριστάμενος αρχηγός του αυτοκρατορικού επιτελείου, στρατηγός Άλαν Μπρουκ, συνηγόρησε: «Ναι, απ' ό,τι ξέρω, είναι σε καλή κατάσταση αυτή η ταξιαρχία».

Και ο πολυπράγμων πρωθυπουργός δέχτηκε. «Σύμφωνος. Κανόνισέ τα εσύ...»

Στο μέτωπο

Ήδη, η ελληνική αεροπορία, με την 335η Μοίρα Καταδιωκτικών και διοικητή τον επισμηναγό Βαρβαρέσσο, είχε πάρει μέρος στις επιχειρήσεις. Τώρα, μετά την απόφαση του Τσώρτσιλ, η Ι Ταξιαρχία εγκατέλειπε τη Συρία και καταλάμβανε θέσεις στον αριστερό τομέα της τοποθεσίας αμύνης της Αμπρίας, υπό τη διοίκηση της 50ής Αγγλικής Μεραρχίας. Στις 9 Σεπτεμβρίου, όμως, μετακινήθηκε στον κεντρικό τομέα του μετώπου, υπό τις διαταγές της 44ης Βρετανικής Μεραρχίας. Διοικητής ήταν ο συνταγματάρχης Παυσανίας Κατσώτας, με επιτελάρχη τον συνταγματάρχη Δημ. Λάιο. Διοικητές των τριών ταγμάτων ήταν οι αντισυνταγματάρχες Ι. Σωτηρίου και Φ. Μεσσηνόπουλος και ο ταγματάρχης Ε. Παλαιοδημόπουλος. Στην ταξιαρχία υπάγονταν το Ι Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού με διοικητή τον συνταγματάρχη Α. Λέγγερη και λόχος μηχανικού με διοικητή τον ταγματάρχη Β. Καρδαμάκη.

Στις 11 Σεπτεμβρίου 1942 το ελληνικό απόσπασμα έλαβε το αιματηρό βάπτισμα του πυρός: το Σύνταγμα Πυροβολικού δέχτηκε σφοδρό βομβαρδισμό των «στούκας», με αποτέλεσμα μέσα σε λίγα λεπτά να έχει 4 νεκρούς και 10 τραυματίες. Ήταν η πρώτη φορά, μετά από 15 μήνες, που ο ελληνικός στρατός ξηράς έμπαινε έξω από την Ελλάδα στον αγώνα. Το γεγονός ότι στον ελληνικό χώρο από καιρό υπήρχαν συντεταγμένες αντάρτικες δυνάμεις που μάχονταν συνεχώς κατά του ίδιου εχθρού, δεν μειώνει τη συμβολική σημασία εκείνης της πρώτης δράσης του στρατού της Μέσης Ανατολής. Και ο υπουργός Εθνικής Αμύνης Π. Κανελλόπουλος εξέδωσε στις 16 Σεπτεμβρίου ημερήσια διαταγή, στην οποία τόνιζε:

> *«Στὶς 11 Σεπτεμβρίου στήθηκαν ἐπάνω σὲ κορμιὰ Ἑλλήνων οἱ πρῶτοι ξύλινοι σταυροὶ στὰ βάθη τῆς ἐρήμου. Ἐθεώρησα χρέος μου νὰ σταθῶ σὲ στάσι προσοχῆς καὶ ν' ἀποκαλυφθῶ ἐμπρός τους ἐν ὀνόματι τῶν ἐνόπλων Ἑλληνικῶν δυνάμεων καὶ ἐν ὀνόματι ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ξέρω καλά, ὅτι παρόντες μαζί μου τὴν ὥρα ἐκείνη ἦσαν ὅλοι οἱ Ἕλληνες ποὺ ὑπάρχουν στὸν κόσμο».*

Ελ Αλαμέιν

Ωστόσο, ο Μοντγκόμερρυ ετοιμαζόταν πυρετωδώς για τη γιγαντιαία επίθεση. Ο Τσώρτσιλ τον πίεζε να την εξαπολύσει τον Σεπτέμβριο. Αλλά εκείνος τού έστειλε το περίφημο τηλεγράφημα:

> *«Δύναμαι ἐπιτεθῶ Σεπτέμβριον, ἀλλὰ δὲν δύναμαι ὑποσχεθῶ νίκην. Στόπ. Ἐὰν ἐπιτεθῶ Ὀκτώβριον ἐγγυῶμαι νίκην. Στόπ. Παρακαλῶ πότε θέλετε ἐπιτεθῶ; Σεπτέμβριον ἢ Ὀκτώβριον;»*

Φυσικά ο Τσώρτσιλ υποχώρησε και η επίθεση προσδιορίστηκε για την 23η Οκτωβρίου. Η 8η Στρατιά διέθετε τότε 150.000 άνδρες στην πρώτη γραμμή και παρέτασσε 1.114 άρματα μάχης, 2.182 πυροβόλα κάθε διαμετρήματος, από τα οποία 858 αντιαρματικά, 500 αεροπλάνα δίωξης και 200 βομβαρδιστικά, αποθέματα πυρομαχικών και καυσίμων ανεξάντλητα. Ο Ρόμμελ αντέτασσε 100.000 άνδρες, κατανεμημένους σε 4 θωρακισμένες μεραρχίες (από τις οποίες 2 ιταλικές), 8 μεραρχίες πεζικού (από τις οποίες 6 ιταλικές) και μία γερμανική ταξιαρχία αλεξιπτωτιστών. Η βρετανική υπεροχή σε άρματα, πυροβολικό, αεροπορία ήταν πλέον συντριπτική. Τα ξημερώματα της 23ης Οκτωβρίου, μετά από τρομακτική βολή προπαρασκευής, η επίθεση στο Ελ Αλαμέιν εξαπολύθηκε με κύρια προσπάθεια στον παραλιακό τομέα. Η μάχη διάσπασης υπήρξε σκληρή, αλλά τελικά ο Ρόμμελ υπέκυψε και διέταξε γενική σύμπτυξη. Είχε απωλέσει 59.000 άνδρες, από τους οποίους 34.000 Γερμανούς, 50 άρματα και 1.000 περίπου πυροβόλα. Άρχιζε έτσι η άπαυτη υποχώρησή του προς δυσμάς, που θα κατέληγε στην Τύνιδα. Και δικαιωνόταν ο Μοντγκόμερρυ, ο οποίος με την έναρξη της επίθεσης είχε εκδώσει την εξής αξιομνημόνευτη ημερήσια διαταγή:

> *«Ὅταν ἀνέλαβα τὴν διοίκησιν τῆς 8ης Στρατιᾶς, ἐδήλωσα, ὅτι ἀποστολή μου ἦταν ἡ καταστροφὴ τοῦ Ρόμμελ καὶ τοῦ στρατοῦ του καὶ τοῦτο θὰ συνέβαινε ἐντὸς ὀλίγου. Τώρα εἴμαστε ἕτοιμοι. Ἡ μάχη ποὺ πρόκειται νὰ ἀρχίση θὰ εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἀποφασιστικὲς τῆς ἱστορίας. Θὰ εἶναι τὸ σημεῖον τῆς τροπῆς τοῦ πολέμου. Τὰ μάτια τοῦ κόσμου θὰ εἶναι στραμμένα πρὸς ἐμᾶς, παρακολουθώντας μὲ ἀγωνία πρὸς ποιό μέρος θὰ κλίνη ἡ μάχη. Μποροῦμε νὰ δώσουμε ἀμέσως τὴν ἀπάντηση: θὰ κλίνη πρὸς τὸ μέρος μας».*

Η Ι Ελληνική Ταξιαρχία πολέμησε καλά. Είχε 4 αξιωματικούς νεκρούς και 60 υπαξιωματικούς και οπλίτες. Επίσης, 19 αξιωματικούς τραυματίες και 109 υπαξιωματικούς και οπλίτες. Το Σύνταγμα Πυροβολικού είχε άλλους 30 νεκρούς και 50 τραυματίες, ενώ και η αεροπορική συμμετοχή βάφτηκε σε άφθονο αίμα: 29 νεκροί, από τους οποίους 4 αξιωματικοί.

Η Ελληνική Μεραρχία

Σε λίγο όμως η Ι Ταξιαρχία αποσύρθηκε στα μετόπισθεν, ενώ νέες προοπτικές διανοίχθηκαν για τις δυναμεις της Μέσης Ανατολής και για όλη την Ελλάδα. Ενώ η Λιβύη έπεφτε ολόκληρη στα χέρια των Βρετανών, καταλαμβανόταν και όλη η γαλλική βόρεια Αφρική από μεγάλες συμμαχικές δυνάμεις. Το επόμενο άλμα των Συμμάχων θα ήταν βέβαια από την Αφρική στη νότια Ευρώπη και η Ελλάδα διαγραφόταν ως στόχος των νέων αποβατικών επιχειρήσεων.

Εν όψει αυτού του ενδεχόμενου, αποφασίστηκε από τους Άγγλους η ανάπτυξη του ελληνικού στρατού της Μέσης Ανατολής. Ήδη η Ι Ταξιαρχία έδωσε καλές εξετάσεις στη μάχη του Ελ Αλαμέιν. Θα συγκροτούνταν όμως μια πλήρης μεραρχία, η οποία θα περιλάμβανε δύο ταξιαρχίες, δύο συντάγματα πυροβολικού και ένα σύνταγμα τεθωρακισμένων.

Για τη διοίκηση της μεραρχίας, ο υπουργός Εθνικής Άμυνας ζήτησε έναν ανώτατο αξιωματικό από την Ελλάδα. Απευθύνθηκε στην οργάνωση «Θέρος» των 6 Συνταγματαρχών και προέκρινε τον υποστράτηγο Χρήστο Ζυγούρη. Αυτός δέχτηκε χωρίς κανένα δισταγμό και σε 36 ώρες βρισκόταν στο Κάιρο. Ανέλαβε αμέσως, με επιτελάρχη τον συνταγματάρχη Δ. Λάιο, τη διοίκηση της μεραρχίας, την οποία στις αρχές Φεβρουαρίου αποτελούσαν οι εξής ομάδες:

- Η Ι Ελληνική Ταξιαρχία πλήρης, με τρία τάγματα πεζικού και ένα σύνταγμα πεδινού πυροβολικού. Διοικητής ήταν ο συνταγματάρχης Παυσανίας Κατσώτας. Διοικητές των ταγμάτων ο αντισυνταγματάρχης Φ. Μεσσηνόπουλος, ο ταγματάρχης Ευ. Παλαιοδημόπουλος και ο λοχαγός Στ. Τζουβάρας. Διοικητής του συντάγματος πυροβολικού ο αντισυνταγματάρχης Αθ. Δασκαρόλης. Η ταξιαρχία μετά το Ελ Αλαμέιν εκπαιδεύτηκε στη Διώρυγα του Σουέζ για αποβατικές επιχειρήσεις. Στα τέλη Φεβρουαρίου μεταφέρθηκε στην περιοχή του Λιβάνου και άρχισε εκπαίδευση για ορεινό πόλεμο.
- Η ΙΙ Ελληνική Ταξιαρχία με παρόμοια σύνθεση. Διοικητής ήταν ο αντισυνταγματάρχης Αλκιβιάδης Μπουρδάρας. Διοικητές των τριών ταγμάτων ο αντισυνταγματάρχης Χατζησταυρής, και οι ταγματάρχες Κώνστας και Σταυρουλάκης. Διοικητής του συντάγματος πυροβολικού ο αντισυνταγματάρχης Κ. Μανιδάκης. Η ταξιαρχία στάθμευε στην περιοχή του Τελ Αβίβ (Παλαιστίνη), όπου συμπλήρωνε τη δύναμη και το υλικό της και συνέχιζε την εκπαίδευσή της.
- Άρχιζε η συγκρότηση συντάγματος τεθωρακισμένων με διοικητή τον επίλαρχο Σιώτη.
- Υπήρχε και ο Ιερός Λόχος με διοικητή τον συνταγματάρχη Χρ. Τσιγάντε, ο οποίος συμμετείχε στις επιχειρήσεις της Τύνιδας.

Διαμάχες

Η οργάνωση της μεραρχίας προχωρούσε με ικανοποιητικό ρυθμό, αλλά μέσα σε φανερή διάσταση των δημοκρατικών και βασιλοφρόνων αξιωματικών. Δώσαμε μια πρώτη προσέγγισή της, με τη χαρακτηριστική «μάχη των εικόνων του βασιλιά». Η διάσταση εξελισσόταν σε διαμάχη και κανείς δεν γνώριζε πού θα οδηγούσε. Ο διχασμός είχε μεταφυτεύσει τα τελευταία του αγκάθια από την Ελλάδα στις κατασκηνώσεις των ανδρών που προορίζονταν ως «ελευθερωτές της πατρίδας». Και ατμόσφαιρα του κινήματος της 1ης Μαρτίου 1935 επικρατούσε στις λέσχες αξιωματικών και στα γραφεία των διοικήσεων. Η αλήθεια, πάντως, είναι ότι η «κρατούσα τάξη πραγμάτων», με τον βασιλιά ως κεντρικό άξονα, προσέφερε ευρύ στόχο στις αγανακτισμένες επικρίσεις των δημοκρατικών. Ορισμένα μέτρα υπήρξαν άστοχα. Μεταξύ άλλων, επικρατούσε ακόμη ο θεσμός της εξορίας. Πολλοί από τους πολιτικούς που διατράνωναν την αντίθεσή τους προς τον βασιλιά στέλνονταν στο Σουδάν. Ο Βύρων Καραπαναγιώτης και ο Πολύμερος Μοσχοβίτης, δύο γνωστά στελέχη του παλαιοδημοκρατικού κόσμου, είχαν την τύχη αυτή τον Φεβρουάριο του 1942. Ο Παν. Κανελλόπουλος σταμάτησε τις εξορίες, αλλά η εντύπωση δεν είχε εξαλειφθεί και οι δημοκρατικοί διέθεταν επιχειρήματα για να δακτυλοδεικτούν το ελληνικό καθεστώς στην Αίγυπτο ως διαιώνιση της 4ης Αυγούστου. Και ο βρασμός στα δημοκρατικά στελέχη των ενόπλων δυνάμεων ανέβαινε, προκαλώντας την άμεση αντίδραση των βασιλοφρόνων.

Η έξαψη των πνευμάτων στις μονάδες στρατού και στόλου ήταν καταφανής. Η μη απογύμνωση του βασιλιά από τις εξουσίες και τις προθέσεις του αποτελούσε την πέτρα του σκανδάλου. Δημοκρατικοί αξιωματικοί διακήρυσσαν αναφανδόν: «Εμείς δεν εννοούμε να δημιουργήσουμε στρατό πραιτωριανών που θα ξαναφέρει τον βασιλιά στον θρόνο του με την απελευθέρωση».

Η αναταραχή

Κατά βάθος όμως, η οξυμμένη εκείνη διένεξη δεν είχε μόνο απλά ιδεολογικά αίτια. Εν όψει –όπως πιστευόταν γενικά– της απελευθέρωσης της Ελλάδας, οι ένοπλες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής αποκτούσαν ιδιαίτερη βαρύτητα, ως όργανο που θα έπαιζε ουσιώδη ρόλο στη διαμόρφωση του μεταπελευθερωτικού καθεστώτος. Βασιλόφρονες και δημοκρατικοί ήθελαν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους αυτό το όργανο. Και οι διενέξεις των αξιωματικών, σε τελική ανάλυση, ήταν ισχυρά επηρεασμένες από αυτή τη σκοπιμότητα, η οποία είχε πάντως κίνητρα όχι προσωπικά και ταπεινά. Κάθε μερίδα πίστευε πως η δική της τοποθέτηση ήταν σωτήρια για το έθνος και τον λαό.

Αυτή η ρήξη όμως μεταξύ των δύο κατηγοριών αξιωματικών αποτελούσε απλώς το

πρώτο στάδιο της αναταραχής. Πολύ σύντομα θα το διαδεχόταν δεύτερο στάδιο, που θα επεξέτεινε σε νέα διάσταση τις αντιθέσεις. Θα εμφανιζόταν μια καινούργια δύναμη, που θα απέβλεπε κι αυτή στον έλεγχο των ενόπλων δυνάμεων. Και η καινούργια δύναμη δεν ενεργούσε με φορείς τούς αξιωματικούς, αλλά κυρίως τούς στρατιώτες. Από τους κάτω πήγαζε. Επρόκειτο για την Αριστερά. Ή, ακριβέστερα, για την επέκταση του ΕΑΜ από την Ελλάδα στη Μέση Ανατολή. Η «πάλη των τάξεων» έμελλε να υπεισέλθει τώρα στις πολιτειακές και πολιτικές διαμάχες και να συγχωνευθεί μαζί τους. Η αναταραχή στις ένοπλες δυνάμεις άρχισε τις εκδηλώσεις της το καλοκαίρι του 1942. Ενώ η Ι Ταξιαρχία προπαρασκευαζόταν πυρετωδώς για να συμμετάσχει στη μάχη του Ελ Αλαμέιν, ξαφνικά στο 1ο Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού μια ομάδα αξιωματικών (τέσσερις διοικητές πυροβολαρχιών και άλλοι κατώτεροι) υπέβαλαν τις παραιτήσεις τους. Ο λόγος; Η έλλειψη εμπιστοσύνης προς τον διοικητή του συντάγματος.

Το διάβημα αυτό, πρωτοφανές για τον ελληνικό στρατό, αιφνιδίασε και ανησύχησε τον διοικητή της ταξιαρχίας. Συγκρότησε αμέσως στρατοδικείο που επέβαλε βαριές ποινές στους αξιωματικούς εκείνους. Η εκδήλωση, πάντως, δεν είχε συνέχεια. Σε λίγο το σύνταγμα έπαιρνε μέρος στις επιχειρήσεις και έδειχνε εξαιρετική μαχητικότητα. Το παράξενο διάβημα φαινόταν ότι είχε ξεχαστεί. Αλλά τον Φεβρουάριο ξέσπασε κύμα πραγματικών στάσεων –που θα τις ιστορίσουμε παρακάτω– και από τότε βυθίστηκαν οι ένοπλες δυνάμεις σε μια κρίση που άπλωνε τις διαστάσεις της σε κύκλους ολοένα πλατύτερους. Απίθανα εσωτερικά γεγονότα συνέβησαν στον στρατό και στον στόλο, καθώς η ημέρα της απελευθέρωσης διαγραφόταν ολοένα καθαρότερη στον ορίζοντα και μια αδυσώπητη δύναμη από τα παρασκήνια κινούσε τα νήματα της ατέρμονης αναταραχής.

Η ΑΣΟ

Ποια ήταν η μυστηριώδης εκείνη δύναμη; Ό,τι είπαμε παραπάνω: η επέκταση του ΕΑΜ στη Μέση Ανατολή. Μόνο που έφερε τον τίτλο ΑΣΟ: Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση. Στην ουσία δεν επρόκειτο για οργανικό παρακλάδι του ΕΑΜ. Είχε αυτονομία, αλλά προερχόταν από την ίδια πηγή: κομμουνιστές υπήρξαν οι ιδρυτές της. Και γεννήτοράς της ήταν το παλιό στέλεχος του ΚΚΕ Γιάννης Σαλλάς. Τα φαινόμενα της Ελλάδας επαναλήφθηκαν στην Αίγυπτο. Η ΑΣΟ ιδρύθηκε τη 10η Οκτωβρίου 1941 και οι αρχικές της διακηρύξεις ήταν: κινητοποίηση των εθνικών δυνάμεων, για όσο το δυνατόν ευρύτερη συμμετοχή των Ελλήνων του εξωτερικού στον πόλεμο. Οι δυνάμεις αυτές, αφού χρησιμοποιούνταν στην απελευθέρωση της πατρίδας, θα κατοχύρωναν τη δυνατότητα του λαού να επιβάλει με ελεύθερη εκδήλωση των διαθέσεών του το καθεστώς που επιθυμούσε.

Με τέτοια συνθήματα, που ανταποκρίνονταν –όπως και του ΕΑΜ στην Ελλάδα– στις ιστορικές αναγκαιότητες της εποχής, ήταν φυσικό η ΑΣΟ να σημειώσει ραγδαία εξάπλωση, όχι μόνο στους άνδρες των ενόπλων δυνάμεων. Την 1η Ιανουαρίου 1943 ιδρύθηκε ο ΕΑΣ (Εθνικός Απελευθερωτικός Σύνδεσμος), που είχε στόχο τους πρόσφυγες της Μέσης Ανατολής από την Ελλάδα και τους ομογενείς. Η απόλυτη σχεδόν ελευθερία κινήσεων που είχαν τα στελέχη και τα μέλη της ΑΣΟ και του ΕΑΣ συντελούσε αποφασιστικά στην ανάπτυξη της δραστηριότητάς τους. Και, λίγους μόλις μήνες μετά την ίδρυση της ΑΣΟ, είχε διεισδύσει όχι μόνο στον στρατό αλλά και στο ναυτικό ως ΑΟΝ, όπως και στην αεροπορία (ΑΟΑ).

Οι «αντιφασίστες»

Η ίδρυση αυτών των δύο οργανώσεων, και ιδίως της ΑΣΟ, υπήρξε γεγονός μεγάλης σημασίας για τις ένοπλες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής. Έπαιξε, θετικά ή αρνητικά, κολοσσιαίο ρόλο. Η ΑΣΟ και οι διακλαδώσεις της ΑΟΝ και ΑΟΑ κατόρθωσαν να οργανώσουν σημαντικό ποσοστό των στρατιωτών, των ναυτών και των σμηνιτών, καθώς και ένα μικρό αλλά όχι ασήμαντο μέρος υπαξιωματικών και αξιωματικών. Ένα τμήμα τους σοβαρό προσχώρησε βαθμιαία απόλυτα στον κομμουνισμό, περιλαμβάνοντας και μερικους βαθμοφόρους. Με τον μηχανισμό που συγκρότησε μπορούσε να κινητοποιεί μαζικά τους άνδρες και να εμπνέει φανατισμό και πάθος. Αρχικά απευθυνόταν στους δημοκρατικούς, αλλά σύντομα ενέταξε τους οπαδούς της σε μια σαφώς αριστερή κατηγορία και τους εμφάνισε με την επωνυμία του «αντιφασίστα». Αυτό ήταν και το βασικό της σύνθημα, καθώς και ο τίτλος της εφημερίδας που εξέδιδε: *Αντιφασίστας*.

Η δράση της ΑΣΟ υπήρξε πολύ πιο ανοιχτή και απροκάλυπτη από του ΕΑΜ. Έπαιρνε σαφείς, αδιάλλακτες, επιθετικές, πολιτικές θέσεις κατά του βασιλιά, της κυβέρνησης, ακόμη και κατά των αστικών δημοκρατικών αντιλήψεων των παλαιοβενιζελικών. Ο βασιλιάς, που επέμενε να διατηρεί στο ακέραιο την εξουσία του για το παρόν και το μέλλον, της προσέφερε εύκολο στόχο και διευκόλυνε έτσι το έργο της. Η βραδύτητα που επιδείκνυε η κυβέρνηση Τσουδερού στην εκκαθάριση του ελληνικού καθεστώτος της Μέσης Ανατολής και της 4ης Αυγούστου, η διστακτικότητα σε μια θεαματική δημοκρατικοποίηση αυτού του καθεστώτος, δημιουργούσαν επίσης για την ΑΣΟ ευνοϊκό έδαφος ανάπτυξης. Σημαντική ενίσχυση όμως προσέφερε και η Ναυτεργατική Ένωση, η κυριότερη συνδικαλιστική οργάνωση των πληρωμάτων του εμπορικού ναυτικού. Πολύ σύντομα η οργάνωση αυτή περιήλθε στον έλεγχο του ΚΚΕ. Και, δεδομένου ότι ο στόλος επανδρωνόταν κατά μεγάλο μέρος από επιστρατευμένους ναυτεργάτες, οι οποίοι διατηρούσαν την επαφή τους με την οργάνωσή τους, η ΑΣΟ έβρισκε στα πολεμικά καράβια εύκολο υλικό για εξάπλωση.

Το πολεμικό πνεύμα

Στην τακτική και στρατηγική της η ΑΣΟ χρησιμοποίησε γνήσιες επαναστατικές, λενινιστικές μεθόδους. Τα στελέχη της ζούσαν στην εποχή του 1916. Στρέφονταν απευθείας προς τα κάτω, προς τους οπλίτες. Η κινητοποίηση και η μύηση αξιωματικών αποτελούσε δευτερεύοντα σκοπό της οργάνωσης. Και κινούσε τους οπλίτες με μορφές που το ΚΚΕ στην Ελλάδα θα τις χαρακτήριζε απόλυτα εξτρεμιστικές.

Υπήρχαν και στον ελληνικό χώρο κομμουνιστές εξτρεμιστές που εξεγείρονταν για την τακτική του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Σ' αυτούς οι ηγέτες του ΚΚΕ απαντούσαν: «Εφαρμόζουμε έναν λενινισμό του 1940». Αλλά οι ηγέτες της ΑΣΟ δεν απασχολούνταν με πολιτικές αναπροσαρμογές και ελιγμούς σκοπιμότητας. Στον ΕΛΑΣ, αφότου συστηματοποιήθηκε και απέκτησε επισημότητα, οι αξιωματικοί που προσέρχονταν απολάμβαναν σεβασμό. Αποκτούσαν την ψευδαίσθηση –έστω– ότι αυτοί διοικούσαν. Οι ανώτεροι είχαν ακόμη και «ορντινάτσες». Η ΑΣΟ όμως έστρεφε τους οπλίτες κατά των αξιωματικών. Τους έβαζε να τους αχρηστεύουν άμεσα σε κάθε περίπτωση. Τους ενέπνεε την αρχή της «συνειδητής πειθαρχίας». Δηλαδή πειθαρχούμε μόνο στους «δικούς μας» αξιωματικούς. Και μόνο εφόσον ακολουθούν την πολιτική γραμμή μας. Στελέχη και οπαδοί της ισχυρής οργάνωσης είχαν νοοτροπία «Ερυθροφρουρών», όπως θα λέγαμε σήμερα. Και όμως κατόρθωνε να προσεταιριστεί και να κινητοποιεί αρκετούς βαθμοφόρους των ενόπλων δυνάμεων. Πρέπει όμως να αναγνωριστεί ότι η ΑΣΟ συνέλαβε τον παλμό της εποχής, όπως στην Ελλάδα το ΕΑΜ, που εκφραζόταν με το σύνθημα: Πόλεμος κατά του Άξονα. Οι άνδρες που συγκροτούσαν τις μονάδες της Μέσης Ανατολής φλέγονταν από μαχητική διάθεση. Οι περισσότεροι, ανεξαρτήτως βαθμού, για να πολεμήσουν είχαν εγκαταλείψει τις οικογένειες και την πατρίδα. Αλλά η ένταξη του στρατού στο μέτωπο γινόταν με βραδύτητα που προκαλούσε δυσφορία. Και η ΑΣΟ, πρωτοστατώντας στην καλλιέργεια του πολεμικού πνεύματος, αυτή τη δυσφορία την αξιοποιούσε και τη μετέτρεπε σε υλική δύναμη. Ποιοι λόγοι επέβαλλαν τη βραδύτητα; Προέρχονταν από ελληνική πλευρά, και τους αναφέραμε. Προέρχονταν όμως και από αγγλική πλευρά, για την οποία ο αντιστράτηγος ε.α., Γ. Νίνας, σε επιστολή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις* (7 Απριλίου 1973) γράφει:

> *«(Οἱ Ἄγγλοι) μὲ τὸ πνεῦμα ἀκριβολογίας καὶ σχολαστικότητος ποὺ τοὺς διέκρινε δὲν ἐπέτρεπον εἰς οὐδεμίαν Μονάδα, ἀσχέτως Ἐθνικότητος, νὰ ἐνταχθῇ σὲ πολεμικὸ μέτωπο ἕως ὅτου κριθῇ, κατόπιν σειρᾶς δοκιμασιῶν, ὅτι εἶναι κατάλληλος ἀπὸ πλευρᾶς πολεμικῆς ἱκανότητος. Εἰς τὸ μεσοδιάστημα αὐτὸ ἡ προπαγάνδα τοῦ ΕΑΜ ἐξεμεταλλεύθη, τὸ φύσει ἀνυπόμονον τοῦ Ἕλληνος, διὰ νὰ ρίψῃ τὸ σύνθημα "ὄχι μαρμελάδα, ἀλλὰ πόλεμος"».*

Πολλοί ήταν οι απλοί οπλίτες ή βαθμοφόροι που ακολουθούσαν την ΑΣΟ με μοναδικό σκοπό τον πόλεμο. Αλλά τι πόλεμο; Με εξάρθρωση της πειθαρχίας και του μηχανισμού, με υποκατάσταση των στελεχών, ο στρατός, στην καλύτερη περίπτωση, θα μεταβαλλόταν σε ενθουσιώδεις συρφετούς. Αλλά με ενθουσιώδεις συρφετούς δεν αντιμετωπιζόταν βέβαια ο Ρόμμελ.

Η έκρηξη

Το πρώτο κύμα της αναταραχής ξέσπασε τον Φεβρουάριο-Μάρτιο του 1943. Και άρχισε από τη ΙΙ Ταξιαρχία με μια επουσιώδη –φαινομενικά– αφορμή: ο διοικητής ενός από τα τάγματα πεζικού, αντισυνταγματάρχης Χατζησταυρής –μαχητικό στέλεχος του βενιζελικού κινήματος της 1ης Μαρτίου 1935, που είχε διαπρέψει στη μάχη των στρατώνων του Προτύπου Τάγματος Ευζώνων στου Μακρυγιάννη–, αντικαταστάθηκε στις 17 Φεβρουαρίου κατά διαταγή του Υπουργείου Στρατιωτικών. Για ποιο λόγο; Ίσως επειδή θεωρούνταν «ταραξίας δημοκρατικός». Ο συνταγματάρχης Μπουρδάρας, διοικητής της ταξιαρχίας, στις 25 Φεβρουαρίου τού χορήγησε φύλλο πορείας. Τότε όμως ξαφνικά οι άνδρες του τάγματός του εξεγέρθηκαν. Με την κραυγή «μας παίρνουν τον διοικητή μας οι φασίστες», αξίωναν να μη γίνει η αντικατάστασή του και παρεμπόδισαν την αναχώρησή του. Οι διοικητές των άλλων δύο ταγμάτων της ταξιαρχίας, ταγματάρχες Σταυρουλάκης και Κώνστας, τάχθηκαν αλληλέγγυοι με τον Χατζησταυρή. Στην αναταραχή που εξάρθρωσε στρατό και στόλο της Μέσης Ανατολής, στην αρχή που η ΑΣΟ ήταν ακόμη ασθενής, την πρωτοβουλία των εκδηλώσεων είχαν αξιωματικοί και των δύο παρατάξεων: θερμόαιμοι βασιλόφρονες (όπως στο 1ο Σύνταγμα Πεδινού Πυροβολικού) και μαχητικοί δημοκρατικοί κατά των βασιλοφρόνων και του βασιλιά. Αλλά σύντομα, όταν ανδρώθηκε η ΑΣΟ, άρπαξε την πρωτοβουλία στα χέρια της και οι οργανωμένοι οπλίτες και ναύτες υπεισέρχονταν σε ολοένα πιο αποφασιστικό βαθμό στις στασιαστικές ενέργειες. Στρατιώτες κακοποίησαν τον ταγματάρχη Αθανασίου που θεωρούσαν ως πιθανό διάδοχο του Χατζησταυρή και πλήρης αναρχία επικρατούσε στην ταξιαρχία, ο έλεγχος της οποίας ξέφυγε τελείως από τα χέρια του συνταγματάρχη Μπουρδάρα. Το αποκορύφωμα του χάους επήλθε όταν 150 περίπου αξιωματικοί της ταξιαρχίας, από τους χαρακτηριζόμενους βασιλόφρονες ή δεξιούς, που η ΑΣΟ τούς αποκαλούσε «φασίστες», διαμαρτυρόμενοι για την κατάσταση αυτή υπέβαλαν τις παραιτήσεις τους.

Έκπληκτος ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εθνικής Αμύνης πληροφορήθηκε στο Κάιρο τα γεγονότα της ΙΙ Ταξιαρχίας. Ετοιμάστηκε να σπεύσει επιτόπου. Πριν προλάβει όμως να συνέλθει από την έκπληξη, πήρε στις 4 Μαρτίου δραματικό σήμα από τον διοικητή της Ι Ταξιαρχίας, συνταγματάρχη Κατσώτα: «Από της πρωίας σήμερον το μέγιστον μέρος των οπλιτών της μονάδος μου ευρίσκεται εις

ένοπλον ανταρσίαν». Πραγματικά, το απόγευμα της 3ης Μαρτίου παρουσιάστηκε στον ταξίαρχο μια επιτροπή που την αποτελούσαν ο έφεδρος ανθυπολοχαγός Μαμαλάκης και δύο υπαξιωματικοί. Ζήτησε από τον διοικητή να λάβει θέση, ώστε η Ι Ταξιαρχία να ταχθεί στο πλευρό των δημοκρατικών αξιωματικών της ΙΙ Ταξιαρχίας για να αποτραπεί η αντικατάστασή τους. Ο συνταγματάχης Κατσώτας σε απάντηση έθεσε υπό κράτηση την επιτροπή. Αλλ' αυτή ακριβώς η ενέργεια υπήρξε το έναυσμα της φωτιάς. Ένα μέρος των οπλιτών –οργανωμένοι στην ΑΣΟ– στασίασε. Το μεγαλύτερο μέρος ή τους ακολούθησε ή έμεινε ουδέτερο. Οι αξιωματικοί –όσοι τουλάχιστον πειθαρχούσαν στη διοίκηση– δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα. Πολλοί προπηλακίστηκαν, μερικοί κακοποιήθηκαν. Και το πρωί της 4ης Μαρτίου η ταξιαρχία ουσιαστικά είχε διαλυθεί. Τότε ο συνταγματάρχης Κατσώτας, μην μπορώντας πια να δαμάσει τη θύελλα, έστειλε το δραματικό του σήμα προς το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης.

Διάλυση

Ο Π. Κανελλόπουλος, συνοδευόμενος από τον διοικητή της ελληνικής μεραρχίας, στρατηγό Ζυγούρη, τον επιτελάρχη συνταγματάρχη Λάιο και τον υπασπιστή του, υπολοχαγό Ορέστη Βιδάλη, έτρεξε επιτόπου, στη Συρία, για να αντιμετωπίσει τα πράγματα. Λεπτομέρεια ενδεικτική της κατάστασης που επικρατούσε στις ένοπλες δυνάμεις: ο στρατηγός Ζυγούρης δεν είχε ακόμη αναλάβει ουσιαστικά τη διοίκηση της μεραρχιάς – οι διοικητές των δύο ταξιαρχιών αντιδρούσαν, επειδή τον θεωρούσαν τεταρτοαυγουστιανό...

Έφτασε στη Συρία, στα στρατόπεδα των δύο ταξιαρχιών, για να αντικρίσει μια πραγματικά επαναστατική κατάσταση. Οι στασιαστές –στρατιώτες, αρκετοί υπαξιωματικοί και μερικοί κατώτεροι αξιωματικοί– απαιτούσαν να επανέλθουν στις διοικήσεις τους ο αντισυνταγματάρχης Χατζησταυρής και οι διοικητές των άλλων ταγμάτων, που μετά την εξέγερση είχαν ταχθεί αλληλέγγυοι με τον Χατζησταυρή και διατάχθηκε η αντικατάστασή τους· να απομακρυνθούν όσοι αξιωματικοί χαρακτηρίζονταν από τους στασιαστές «τεταρτοαυγουστιανοί»· κι ακόμη να γίνει ανασχηματισμός της κυβέρνησης με την είσοδο δημοκρατικών προσωπικοτήτων...

Τι μπορούσε να κάνει ο Π. Καννελόπουλος για να αντιμετωπίσει εκείνη την καταιγίδα; Δεν διέθετε καμιά πραγματική δύναμη. Ήταν βέβαιο ότι και στις υπόλοιπες μονάδες υπέβοσκε το κίνημα. Απογοητευμένος από την κατάσταση, έσπευσε να υποβάλει στον βασιλιά και στον πρωθυπουργό, στο Λονδίνο, την τηλεγραφική του παραίτηση (4 Μαρτίου). Συγχρόνως, κατέφυγε στον Άγγλο αντιστράτηγο Χολμς, διοικητή της 9ης Βρετανικής Στρατιάς στην οποία υπάγονταν οι δύο ελληνικές ταξιαρχίες. Και ζήτησε τη βοήθειά του για να επιβληθεί η τάξη. Εννοούσε όμως την

προσωπική του παρέμβαση. Όχι τη χρήση των βρετανικών όπλων. Ο στρατηγός Χολμς έκανε αμέσως μια επιθεώρηση στις δύο ταξιαρχίες, που βρίσκονταν ήδη υπό τον απόλυτο έλεγχο των στασιαστών οπλιτών. Και στις 6 Μαρτίου κάλεσε στο στρατηγείο του, στη Βηρυτό, τον Π. Κανελλόπουλο και τον στρατηγό Ζυγούρη. Παρίσταντο ο σύμβουλος της Αγγλικής Πρεσβείας Καΐρου στην ελληνική κυβέρνηση Ουώρρενς και το επιτελείο της 9ης Στρατιάς.

Ενέδρα

Ατμόσφαιρα αγωνίας επικρατούσε. Ο Π. Κανελλόπουλος μόλις είχε επιστρέψει από την Παλαιστίνη, όπου στο απομονωμένο στρατιωτικό νοσοκομείο της Χεντέρας είχε μια ακόμη τρομερή απόδειξη για το πόσο απλωμένη και ακράτητη ήταν η στάση. Όταν πλησίαζε στο νοσοκομείο εκείνο, τον υποδέχτηκαν πάνω από 100 οπλισμένοι στρατιώτες, οι οποίοι τού είχαν στήσει ενέδρα. Τον συνόδευαν ο υπασπιστής του, λοχαγός Ορέστης Βιδάλης, και ο έφεδρος ανθυπολοχαγός Γ. Γόγορας. Ίσα που κατόρθωσαν να ξεφύγουν από τον κλοιό των στασιαστών. Έσπευσαν προς το αυτοκίνητό τους, ενώ πίσω του άκουγαν το ποδοβολητό πολλών οπλιτών που τους κυνηγούσαν με κραυγές. Πρόλαβαν πάντως να φτάσουν στο όχημά τους και ετοιμάζονταν να μπουν μέσα, όταν τους πρόφτασαν μερικοί στασιαστές. Τι ήθελαν; Όπως φαίνεται, ή να αιχμαλωτίσουν τον υπουργό ή να τον κακοποιήσουν. Γιατί έπεσαν επάνω στον οδηγό του αυτοκινήτου, Ξυνογαλά, και τον έπληξαν στη ράχη με μαχαίρι. Λίγα δευτερόλεπτα ακόμη και θα βρίσκονταν στο έλεος των εξαγριωμένων ανδρών. Τις κρίσιμες όμως εκείνες στιγμές έσωσε την κατάσταση ο υπολοχαγός Βιδάλης. Έσπρωξε μέσα στο αυτοκίνητο τον Π. Κανελλόπουλο και τον Γόγορα. Και, με ένα αστραπιαίο πήδημα, απώθησε το αιμόφυρτο σώμα του Ξυνογαλά από το βολάν, ρίχτηκε στη θέση του και έβαλε εμπρός. Ξέφυγαν έτσι, ενώ πίσω τους ένας στρατιώτης –ο Ι. Καλτάκης– προσπαθούσε να συγκρατήσει τους συναδέλφους του φωνάζοντας: «Τι πάτε να κάνετε; Ο Κανελλόπουλος είναι πολεμιστής. Κανένας σας δεν πολέμησε στην Αλβανία. Εγώ είμαι ο μόνος συμπολεμιστής του Κανελλόπουλου...»

Το φοβερό εκείνο επεισόδιο σε βάρος του Έλληνα αντιπροέδρου της κυβέρνησης έκανε δραματική την ατμόσφαιρα στη σύσκεψη του Βρετανικού Στρατηγείου της 9ης Στρατιάς. Και ο ίδιος όμως ο στρατηγός Χολμς ήταν απογοητευμένος. «Η κατάσταση έχει φτάσει σε πλήρες αδιέξοδο», δήλωσε. «Οι δύο ταξιαρχίες δεν υπάρχουν πια. Μόνο με τη βία των όπλων μπορεί να αποκατασταθεί η τάξη. Αυτό όμως θα σήμαινε αιματηρή σύγκρουση Άγγλων και Ελλήνων. Οι στασιαστές έχουν στα χέρια τους τα όπλα των ταξιαρχιών και καμιά αμφιβολία δεν έχω ότι θα τα χρησιμοποιήσουν εναντίον μας, έστω και σποραδικά, αν τους χτυπήσουμε. Τέτοια όμως αιματηρή δράση δεν είμαι διατεθειμένος να αναλάβω. Ούτε η ελληνική κυβέρνηση, βλέ-

πω, ότι μου το ζητά». «Τι θα γίνει, λοιπόν;» ρώτησαν οι Έλληνες. «Μία λύση μόνο υπάρχει. Να αποδεχτείτε τα αιτήματα των στασιαστών. Ή μάλλον τα δύο πρώτα –να επανέλθουν στις διοικήσεις τους οι αντικατασταθέντες αξιωματικοί, να απομακρυνθούν οι θεωρούμενοι τεταρτοαυγουστιανοί– αμέσως. Το τρίτο –τον ανασχηματισμό της κυβέρνησης– θα το παραπέμψω στον πρωθυπουργό Τσουδερό στο Λονδίνο».

Μερτζ Αγιούμ

Βλέποντας το αδιέξοδο στο οποίο είχε περιέλθει η κατάσταση, ο Π. Κανελλόπουλος, για να κοπάσει κάπως η θύελλα, δέχτηκε να ικανοποιήσει ένα από τα αιτήματα των στασιαστών: να απομακρυνθούν από τις μονάδες οι αξιωματικοί που χαρακτηρίζονταν ως «φασίστες». Ήταν αυτοί που είχαν ήδη υποβάλει παραίτηση, περίπου 150, που τους ακολούθησαν άλλοι 150 οπλίτες, πρώην χωροφύλακες. Και κλείστηκαν στο στρατόπεδο «Μερτζ Αγιούμ». Ήταν μια φοβερή υποχώρηση που κατεύνασε αρκετά, για την ώρα, τους στασιαστές και αποτελούσε μια απροσδόκητα μεγάλη νίκη τους. Αλλά σε λίγο επρόκειτο να κερδίσουν μια ασύγκριτα μεγαλύτερη νίκη.

Οι πληροφορίες για την ανταρσία κατατάραξαν, όπως ήταν φυσικό, τον βασιλιά και τον πρωθυπουργό στο Λονδίνο. Ο πρεσβευτής Πάλαιρετ, το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, το Υπουργείο Μέσης Ανατολής και ο Π. Κανελλόπουλος τους μετέδωσαν ζοφερή εικόνα της κατάστασης. Έσπευσαν στο Κάιρο τη 15η Μαρτίου 1943 με το ταχύτερο μέσο και βρέθηκαν μπροστά στο θέαμα των δύο διαλυμένων ταξιαρχιών που τις διοικούσαν ήδη Άγγλοι, ενώ ήταν σε κατάσταση ανταρσίας και όλες οι άλλες μικρομονάδες του στρατού (φρουραρχεία, νοσοκομεία, συνεργεία κλπ.). Τα πάντα, εξάλλου, έδειχναν ότι υπέβοσκε το κίνημα και στο ναυτικό.

Το τέλος της 4ης Αυγούστου

Ο εγκλεισμός των «δεξιών» αξιωματικών στο Μερτζ Αγιούμ δεν φαινόταν πως είχε εκτονώσει τελείως την εξέγερση. Και τότε ο βασιλιάς και ο πρωθυπουργός έκαναν μια αποφασιστική και δραματική χειρονομία. Ριζική δημοκρατικοποίηση της κυβέρνησης. Ενώ η παραίτηση του Π. Κανελλόπουλου έγινε δεκτή, απομακρύνθηκαν οι «τελευταίοι των τεταρτοαυγουστιανών»: ο ναύαρχος Καββαδίας, ο Π. Νικολαΐδης και ο Ε. Σέκερης.

Την ίδια ημέρα –24 Μαρτίου– αφαιρέθηκε η αρχηγία του στόλου από τον ναύαρχο Σακελλαρίου, ο οποίος πληροφορήθηκε την πτώση του από εκπομπή του ραδιοσταθμού του Λονδίνου, που ανήγγειλε ότι η παραίτησή του έγινε δεκτή. Ο Σακελλαρίου ουδέποτε είχε παραιτηθεί. Και αργότερα είδε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το Β. Διάταγμα της 23ης Μαρτίου 1943, που έγραφε: «Αποδεχόμεθα την υποβληθείσαν ημίν παραίτησιν του Υποναυάρχου Αλεξάνδρου Σακελλαρίου εκ

της αρχηγίας του Στόλου». Η ιστορική, όμως, ακριβολογία επιβάλλει να παρατηρήσουμε ότι ο ναύαρχος αυτός, τον οποίο ο Τσουδερός σαφώς κατηγορούσε ότι από την Ελλάδα καλούσε αποκλειστικά βασιλόφρονες αξιωματικούς –πριν ενταχθεί στην κυβέρνηση ο Π. Κανελλόπουλος–, τοποθέτησε κατόπιν απότακτους δημοκρατικούς σε καίριες θέσεις: όπως τους κυβερνήτες Τούμπα, Λάσκο, Μανωλάκο κλπ., καθώς και τον αρχιεπιστολέα του Τσαγγάρη, που ήταν από τους πρωταγωνιστές του κινήματος της 1ης Μαρτίου 1935. Η ίδια δε ιστορική ακριβολογία επιβάλλει να σημειώσουμε ότι, την ημέρα που ο Σακελλαρίου εγκατέλειπε τον στόλο, δέκα ελληνικά πολεμικά βρίσκονταν σε μαχητική αποστολή, άλλα δέκα επέστρεφαν ή επρόκειτο να επιστρέψουν στις βάσεις τους, τέσσερα ήταν υπό επισκευή και τέσσερα αγκυροβολημένα.

Αλλαγή φρουράς

Η απομάκρυνση των «τεταρτοαυγουστιανών» (ο χαρακτηρισμός τους οφειλόταν στους τότε δημοκρατικούς) υπήρξε το πρώτο βήμα. Την ίδια ημέρα –23 Μαρτίου– καλούνταν ο παλαιοδημοκρατικός πολιτευτής Βύρων Καραπαναγιώτης, που, όπως είδαμε, βρισκόταν εξόριστος στο Χαρτούμ του Σουδάν, να έρθει αμέσως στο Κάιρο. Και ο πρωθυπουργός Εμμ. Τσουδερός, λησμονώντας την οξύτατη αντιδικία του με τον Σοφοκλή Βενιζέλο, του τηλεγράφησε στην Ουάσιγκτον:

> *«Κος Ροῦσος καὶ ἐγὼ σᾶς ἀναμένομεν νὰ ἔλθητε τὸ ταχύτερον ἵνα συμμετάσχητε κυβερνήσεως καὶ συνεχίσωμεν ἀπὸ κοινοῦ ἐθνικὸν ἀγώνα. Παρακαλέσατε πρεσβείαν μας, ὅπως ἐν γνώσει τούτου προβῇ εἰς κατάλληλον ἐνέργειαν ἵνα δυνηθῆτε ἀναχωρήσετε ἄνευ ἀναβολῆς».*

Ο Σοφοκλής Βενιζέλος θα καθυστερούσε να γυρίσει λόγω της κατάστασης των συγκοινωνιών. Ο βασιλιάς και ο πρωθυπουργός μπροστά στο φάσμα της πλήρους διάλυσης των ενόπλων δυνάμεων δεν έχασαν καιρό. Στις 24 Μαρτίου ολοκληρώθηκε ο κυβερνητικός ανασχηματισμός: τη θέση των «τεταρτοαυγουστιανών» κατέλαβαν ακραιφνείς φιλελεύθεροι παλαιοδημοκρατικοί.

Ο Γ. Ρούσσος ορκίστηκε αντιπρόεδρος και υπουργός Ναυτικών. Ο Βύρων Καραπαναγιώτης Στρατιωτικών και προσωρινά Αεροπορίας. Ο Εμμ. Σοφούλης Κοινωνικής Προνοίας. Συγχρόνως, αρχηγός του στόλου διορίστηκε ο ναυτικός ακόλουθος στο Λονδίνο πλοίαρχος Κ. Αλεξανδρής, που προήχθη σε υποναύαρχο. Στις 7 Μαΐου έφτασε ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ανέλαβε το Υπουργείο Ναυτικών, ενώ στις 20 Μαΐου ο ναύαρχος Π. Βούλγαρης το Υπουργείο Αεροπορίας. Η κυβέρνηση έτσι έγινε καθαρά και θεαματικά δημοκρατική-βενιζελική. Τώρα πια δεν μπορούσε να γίνεται λόγος για «4η Αυγούστου». Μετά το πρώτο κύμα δημοκρατικοποίησης, πριν από ένα έτος, με τον Π. Κανελλόπουλο, ολοκληρώθηκε η στροφή προς την πλήρη

εγκατάλειψη του παρελθόντος. Χρειάστηκαν δηλαδή 24 μήνες –από τον Μάιο του 1941– για να γίνει κάτι που ήταν επιβεβλημένο να πραγματοποιηθεί ίσως από τον πρώτο μήνα.

Το κίνημα

Αυτή η στροφή, όμως, έγινε υπό την πίεση του κινήματος και αποτελούσε μια γιγαντιαία νίκη του. Εκείνοι που το οργάνωσαν είχαν κάθε δικαίωμα να αισθάνονται πλήρη ικανοποίηση, και προπαντός αυτοπεποίθηση. Θα αναμετρούσαν τις δυνάμεις τους και τις δυνατότητές τους και ασφαλώς δεν θα σταματούσαν στο σημείο αυτό.

Ποιοι ήταν όμως οι δημοκρατικοί, οι ηγέτες και η κινητήρια δύναμη της ανταρσίας του Μαρτίου 1943; Έχουν αναπτυχθεί αναρίθμητες απόψεις έως τώρα. Αλλά, τριάντα χρόνια μετά τα γεγονότα, υποτίθεται ότι τα πνεύματα είναι νηφαλιότερα. Και, την άνοιξη του 1973, από τις στήλες της εφημερίδας *Ακρόπολις* των Αθηνών έγινε μια γόνιμη συζήτηση μεταξύ έγκυρων προσώπων που έζησαν εκείνη τη θύελλα, με το πρόσθετο πλεονέκτημα ότι δεν είχαν άμεση ανάμειξη. Οι απόψεις που διατυπώθηκαν ήταν δύο κυρίως: Πρώτον, ότι το κίνημα προήλθε εκ των κάτω, από τους οπλίτες, που θέλησαν να ενισχύσουν και να προστατέψουν τους δημοκρατικούς αξιωματικούς. Και γράφει ο δικηγόρος Χρήστος Αγγελινός, ο οποίος είχε χρηματίσει βασιλικός επίτροπος σε ένα από τα στρατοδικεία που ξεκαθάρισαν τις αναταραχές της Μέσης Ανατολής (*Ακρόπολις*, 27 Απριλίου 1973):

> *«Τὸν Μάρτιον τοῦ 1943 προκειμένου νὰ ἐνεργηθῶσιν ἀντικαταστάσεις τῶν διοικητῶν ταγμάτων κ.κ. Χατζησταυρῆ, Κολοκοτρώνη κλπ., θεωρουμένων ὡς "δημοκρατικῶν", τὰ ὑπ' αὐτῶν τμήματα ἐδημιούργησαν ἀνωμαλίας, τῶν στρατιωτῶν ἀρνηθέντων νὰ στερηθῶσιν ἡγητόρων οὓς ἐθεώρουν ὡς σύμβολα τῶν δημοκρατικῶν ἰδεῶν.*
>
> *»Πέραν αὐτῶν ἠξιώθη ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν κυβέρνησιν πολιτικῶν ἐκ τῆς δημοκρατικῆς παρατάξεως ἥτις καὶ ἐπραγματοποιήθη...*
>
> *»Μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν εἴσοδον εἰς τὴν κυβέρνησιν δημοκρατικῶν πολιτικῶν ἡ ἐν τῷ στρατῷ ἀναταραχὴ ἐκόπασεν καὶ ἐπανῆλθεν ἐν τῷ στρατεύματι ἡ πρὸς στιγμὴν φυγαδευθεῖσα πειθαρχία καὶ γαλήνη».*

«Εκ των άνω»

Η δεύτερη εκδοχή είναι ότι το κίνημα προήλθε εκ των άνω: μια ομάδα «δημοκρατικών αξιωματικών» κινητοποίησε τους οπλίτες για να κάνουν το κίνημα, με το οποίο αυτοί απέβλεπαν σε συγκεκριμένους πολιτικούς σκοπούς. Και γράφει ο δικηγόρος Θεόδωρος Καλκάνης, που επίσης υπηρετούσε τότε στη Μέση Ανατολή (*Ακρόπολις*, 10 Μαΐου 1973):

«Ἡ ἀντικατάστασις τῶν Διοικητῶν τῶν Ταγμάτων τῆς 2ας Ταξιαρχίας κατὰ Μάρτιον τοῦ 1943 δὲν διετάχθη, διότι οὗτοι ἐθεωροῦντο "δημοκρατικοί"...

»Ἡ ἀνωμαλία δὲν δημιουργήθηκε ἀπὸ τοὺς στρατιῶτες ποὺ ἀρνήθηκαν νὰ χάσουν τοὺς ἡγήτοράς των, ἀλλὰ ἀπὸ μία ἐλαχίστη μειοψηφία, ἄριστα ὠργανωμένων, πειθαρχημένων καὶ ἐν γνώσει κινουμένων προσώπων, ποὺ εἶναι γνωστὴ πιὰ σήμερα ἡ ἐπιδίωξίς των. Ἐρρίπτοντο συνθήματα πού, ἂν δὲν παρέσυραν, τουλάχιστον ἐμούδιαζαν, τοὺς δυστυχισμένους στρατιῶτες. Ὅταν, μόλις ἔχεις ξεφύγει ἀπὸ τὴν ναζιστικοκρατούμενη πατρίδα σου, ἀκοῦς ὅτι διώχνουν τὸν Διοικητή σου οἱ Ναζί, εἶναι μοιραῖο νὰ τὰ χάσης. Στὴν διαταγὴ ἀντικαταστάσεώς των, δὲν ὑπήκουσαν οἱ θεωρούμενοι ὡς δημοκρατικοὶ Διοικηταί, προφασιζόμενοι, ὅτι δὲν τούς... ἄφηναν νὰ φύγουν οἱ στρατιῶτες! Εἶμαι σὲ θέσι νὰ βεβαιώσω ὅτι οἱ δῆθεν συγκινηθέντες στρατιῶτες δὲν ὑπερέβαιναν τὸ πέντε τοῖς ἑκατὸν τῆς ὅλης δυνάμεως. Ἐπηκολούθησε χάος.

»Τὸ ἑπόμενον βῆμα τοῦ προγράμματος ἦταν ἡ ἀποδοκιμασία καὶ ἡ βιαία ἀπομάκρυνσις ἀξιωματικῶν ἀπὸ τὰ τμήματά τους, ποὺ ἐκρίθησαν ὅτι θὰ ἦτο ἐμπόδιον ἐὰν παρέμενον ἐπὶ κεφαλῆς των. Τοῦτο ἔγινε διὰ συστήματος, ἐντέχνως προετοιμασθέντος. Ἤρχοντο δῆθεν ἀγανακτημένοι στρατιῶτες, ἀλλὰ ἀπὸ ξένες μονάδες, ἄσχετοι καὶ ἄγνωστοι πρὸς τὸν ἀξιωματικόν, τὸν ὁποῖον συνελάμβανον καὶ φόρτωναν σὲ αὐτοκίνητα. Πρὸ τοῦ κινδύνου αἱματοχυσίας καὶ ὅσοι αἰσθάνθηκαν ντροπή, γιὰ ὅ,τι ἔβλεπαν, ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες ἠκολούθησαν καὶ αὐτοί. Θἄπρεπε νἄφευγαν ὅλοι. Ἄλλωστε αὐτὸ ἦταν τότε τὸ παράπονο τοῦ στρατοπέδου Μερτζ Αγιούμ».

Ο διχασμός

Αλλά και ο αντιστράτηγος ε.α. Γ. Νίνας γράφει σχετικά (*Ακρόπολις*, 7 Απριλίου 1973):

«Ἡ βασικὴ αἰτία ὅλων τῶν διαλυτικῶν ἐκδηλώσεων εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολὴν ὀφείλεται εἰς τὸν Διχασμόν...

»...Εἰς τὸν Διχασμόν, ὁ ὁποῖος καὶ πάλιν ἀνεβίωνε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολήν, μὲ τὴν αὐτὴν ἔντασιν καὶ τὰ ἴδια καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα καὶ ὁ ὁποῖος ἐμφυλοχώρησε μεταξὺ τῶν Ἀξ/κῶν, ἀπὸ τὴν μία μεριά, τῶν ἀποκαλουμένων Μοναρχικῶν ἢ Μοναρχοφασιστῶν οἵτινες κατὰ τὸ πλεῖστον ἐθεωροῦντο ὅσοι ὑπηρέτουν εἰς τὰς τάξεις τοῦ Στρατοῦ ἐπὶ 4ης Αὐγούστου καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην μεριὰ τῶν ἀπο-

καλουμένων Δημοκρατικῶν, οἵτινες ἀντιπροσωπεύοντο κυρίως ἀπὸ τοὺς ἐπανελθόντας καὶ καταταγέντας εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολὴν Ἀποτάκτους Ἀξ/κοὺς τοῦ 1935. Πᾶς μὴ μεθ' ἡμῶν καθ' ἡμῶν. Αὐτὴ ἦτο ἡ νοοτροπία. Μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων ἤρχισεν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς ὀξύτατος ἀγὼν ἐπικρατήσεως μὲ ἐναλλασσομένας φάσεις».

Η πραγματικότητα

Οι αξιόλογες αυτές απόψεις βοηθούν στην τοποθέτηση των πραγμάτων. Βέβαια, ο διχασμός υπήρξε –όπως είπαμε– η πρώτη μορφή ρήξης μεταξύ των αξιωματικών στη Μέση Ανατολή. Αλλά βαθμιαία υπερκαλύφθηκε –χωρίς να εξαφανιστεί– από άλλες πηγές αντιθέσεων, καθώς έφταναν οι αντανακλάσεις των γοργών ιδεολογικών και κοινωνικών μετασχηματισμών που συντελούνταν στην Ελλάδα. Και η διάσταση μεταξύ βασιλοφρόνων και δημοκρατικών υπερακοντιζόταν με ταχύ ρυθμό από την αντίθεση μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς.

Στις στάσεις του Φεβρουαρίου-Μαρτίου 1943 ασφαλώς δεν είχε ακόμη κυριαρχήσει αυτή η δεύτερη αντίθεση. Γι' αυτό έπαιξε –καθ' όλες τις μαρτυρίες– σημαντικό ρόλο ο παράγοντας των δημοκρατικών αξιωματικών, οι οποίοι, άλλωστε, υπήρξαν ο αρχικός στόχος των μέτρων που προκάλεσαν την αναταραχή. Αλλά θα είναι υπερβολικό να τους αποδώσει κανείς όσα συνέβησαν κατόπιν. Δεν είναι δυνατόν να είχαν τη δυνατότητα να κινούν τους οπλίτες σε τόσο ευρεία εξέγερση. Γιατί είχαν και τις δικές τους ιδιαίτερες αντιθέσεις. Ας μην ξεχνάμε ότι ο διοικητής της ΙΙ Ταξιαρχίας, ο συνταγματάρχης Μπουρδάρας, ήταν παλαιοδημοκρατικός και ασφαλώς δεν θα ήθελε να διαλυθεί η ταξιαρχία του. Ούτε μπορούσε με ένα νεύμα του αντισυνταγματάρχη Χατζησταυρή και των άλλων συναδέλφων του να ξεσηκώσει τους οπλίτες μέχρι του τελευταίου φρουραρχείου και στρατιωτικού νοσοκομείου της Μέσης Ανατολής. Και να προβαίνουν μάλιστα σε ενέργειες τόσο βίαιες, όπως η ενέδρα κατά του υπουργού Εθνικής Αμύνης στο απομονωμένο νοσοκομείο της Χεντέρας. Οι εξεγέρσεις δεν αντικατοπτρίζουν την πραγματική δομή τους. Έχουν τους νόμους τους, την τεχνική τους, τον μηχανισμό τους, προπαντός δε την οργάνωσή τους. Και στην περίπτωση εκείνη η οργάνωση ήταν η ΑΣΟ.

Ανασυγκρότηση

Τι απέγινε όμως η στάση των δύο ταξιαρχιών; Επί 20 ημέρες οι ταξιαρχίες είχαν Άγγλους διοικητές που επιδόθηκαν στην αναδιοργάνωσή τους. Η νέα κυβέρνηση αντικατέστησε τους δύο ταξίαρχους, Κατσώτα και Μπουρδάρα. Στη θέση τους τοποθετήθηκαν οι συνταγματάρχες Ευ. Παπάς, διοικητής της Ι, και Ι. Μπεγέτης της ΙΙ. Μόλις είχαν έρθει από την Ελλάδα και θεωρούνταν δημοκρατικοί. Ο Αλ. Μπουρ-

δάρας έγινε αρχηγός του επιτελείου στο Κάιρο και ο Π. Κατσώτας τέθηκε στη διάθεση του υπουργείου. Αντικαταστάθηκαν όμως και όλοι οι διοικητές ταγμάτων, καθώς και αρκετοί άλλοι αξιωματικοί.

Ταυτόχρονα, έγινε μια πρώτη εκκαθάριση οπλιτών, από τα στοιχεία που είχαν επιδείξει τη μεγαλύτερη δραστηριότητα κατά τα γεγονότα, που συγκεντρώθηκαν στο 8ο Τάγμα το οποίο απομονώθηκε στο Τομπρούκ, όπου ανέλαβε τη φρούρηση στρατοπέδου Γερμανών αιχμαλώτων. Φαινόταν ότι είχε επέλθει η ηρεμία και ότι οι οπλίτες πειθαρχούσαν στις νέες διοικήσεις. Αλλά η ΑΣΟ δεν είχε ανακαλυφθεί και, συνεπώς, η κυβέρνηση δεν είχε στέρεα θεμέλια στον στρατό. Τι απέγιναν, όμως, οι αξιωματικοί στο στρατόπεδο Μερτζ Αγιούμ;

Λίγες εβδομάδες μετά την ανταρσία που είχε προκαλέσει την ομαδική αντίδρασή τους, ο υπουργός Στρατιωτικών Βύρων Καραπαναγιώτης θέλησε να τους επαναφέρει στην ενεργό υπηρεσία. Αλλ' αυτοί αρνήθηκαν. Στάλθηκαν τον Μάιο για να τους πείσουν πολλοί αξιωματικοί. Ακόμη και Άγγλοι. Τέλος, και ο βασιλιάς Γεώργιος τους απέστειλε στις 13 Ιουνίου 1943 επιστολή, καλώντας τους να συμμορφωθούν προς τις διαταγές του Υπουργείου Στρατιωτικών. Και πάλι, εκτός ελαχίστων, αρνήθηκαν. Και, στο μεταξύ, εκεί, στο ηλιοκαές στρατόπεδο, εκκολάφθηκε η στρατιωτική οργάνωση που αργότερα στην Ελλάδα, ως ΙΔΕΑ, έμελλε να παίξει τόσο σημαντικό ρόλο. Οι αξιωματικοί του Μερτζ Αγιούμ έθεταν ως όρους, πρώτον, να επανέλθουν όλοι ακριβώς στις θέσεις που κατείχαν πριν από την έκρηξη της στάσης και, δεύτερον, να τιμωρηθούν όλοι οι πρωταίτιοί της. Αλλά το Υπουργείο Στρατιωτικών απέρριψε τους όρους. Τους απέταξε από τον στρατό και 11 από αυτούς που θεωρήθηκαν «αρχηγοί» παραπέμφθηκαν στο στρατοδικείο που τους καταδίκασε. Αργότερα, πάντως, επανήλθαν στο στράτευμα.

Νέες αντιθέσεις

Το Μερτζ Αγιούμ υπήρξε η τελευταία αντανάκλαση της τεράστιας αναταραχής του Φεβρουαρίου-Μαρτίου 1943. Μια νέα πραγματικότητα διαμορφωνόταν την εποχή εκείνη. Ο βασιλιάς και η κυβέρνηση άλλαζαν οριστικά έδρα: από το Λονδίνο θα έμεναν μόνιμα πια στο Κάιρο, γιατί ήδη διανοίγονταν θετικές προοπτικές να γίνει τους προσεχείς μήνες η πρώτη μετάβαση των Ηνωμένων Εθνών στην Ευρώπη από την πλευρά της Μεσογείου. Και η Ελλάδα διαγραφόταν σαν ένα από τα πιθανά τους προγεφυρώματα. Η ενδεχόμενη απελευθέρωσή της επέβαλλε να βρίσκεται η κορυφή της ελληνικής πολιτείας και ο αρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας κοντά στην πατρίδα. Επέβαλλε όμως να είναι έτοιμες προς δράση οι ένοπλες δυνάμεις της Μέσης Ανατολής, για να χρησιμοποιηθούν όχι μόνο για την απελευθέρωση αλλά και για την εμπέδωση του καθεστώτος. Αλλά, μετά τη στάση της άνοιξης, οι δυνάμεις αυτές

στην ξηρά είχαν ψαλιδισμένα τα φτερά τους. Δεν μπορούσε να γίνει πια λόγος για συγκρότηση πλήρους μεραρχίας. Οι φιλοδοξίες περιορίζονταν να καταστήσουν κάπως αξιόμαχη μία ή δύο το πολύ ταξιαρχίες. Αλλά επέβαλλε να λυθεί και το πολιτειακό πρόβλημα. Τώρα πια είχε τερματιστεί η φάση της εκκαθάρισης των υπολειμμάτων της 4ης Αυγούστου. Για τους δημοκρατικούς –για τους μη φανατικούς βασιλόφρονες– άρχιζε η φάση εκκαθάρισης και του βασιλιά. Και όσο ο Γεώργιος με την απλόχωρη υποστήριξη της αγγλικής κυβέρνησης επέμενε ότι έπρεπε με την απελευθέρωση να επιστρέψει στην Ελλάδα επικεφαλής του τακτικού ελληνικού στρατού τόσο δυνάμωναν οι δημοκρατικές αντιδράσεις και η αναταραχή συνεχιζόταν. Την άνοιξη του 1943, μετά τον τερματισμό του στρατιωτικού κινήματος, ήταν επισφαλή τα πράγματα στη Μέση Ανατολή. Και ο πολιτειακός αγώνας χώριζε στα δύο τους εκπροσώπους της αστικής τάξης και τον όγκο του Σώματος των αξιωματικών. Αλλά υπήρχε και ο «Τρίτος Άνθρωπος», που καραδοκούσε: η Αριστερά, οργανωμένη στη ραγδαία επεκτεινόμενη ΑΣΟ. Στο μεταξύ, όμως, στην Ελλάδα γινόταν μια ορμητική δημιουργία: φούντωνε όχι μόνο η βλάστηση, αλλά και η αντίσταση, με αποκορύφωμα τον ένοπλο αγώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΦΟΥΝΤΩΜΑ

ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΡΑΛΛΗ • ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΑΜΝΗΣΤΕΙΑΣ ΠΟΥ ΠΕΦΤΕΙ ΣΤΟ ΚΕΝΟ • ΕΝΟΠΛΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ • ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ ΤΑΓΜΑΤΟΣ • ΕΚΚΕΝΩΣΗ ΤΩΝ ΟΡΕΙΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ • «ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΟΡΕΙΝΗ ΕΛΛΑΔΑ» ΚΑΙ «ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΕΛΛΑΔΑ» • Η ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ «ΖΩΑ» • ΔΥΟ ΔΙΑΛΥΣΕΙΣ ΤΟΥ ΨΑΡΡΟΥ • ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΣΤΡΑΤΗΓΕΙΟ • Η ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΕΡΑΡΧΙΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑΓΟΥ • Η ΧΡΥΣΗ ΒΡΟΧΗ • «ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ»

Η ΑΝΟΙΞΗ ΤΟΥ 1943 ήρθε γεμάτη χυμούς και προσδοκίες στην υπόδουλη Ελλάδα. Οι προπαρασκευές των Συμμάχων στη βόρεια Αφρική για να ενεργήσουν το πήδημα στην Ευρώπη εκ των νώτων γεννούσαν τη βεβαιότητα ότι η απελευθέρωση πλησίαζε πια. Η εθνική έξαρση ανερχόταν. Και κανείς δεν υποπτευόταν ότι απέμενε ακόμη πολύς δρόμος σκλαβιάς και οδύνης να διανυθεί· ότι ίσως τότε άρχιζε το σκληρότερο και –με εξαίρεση την Πείνα– το πιο αφανιστικό στάδιο της Κατοχής.

Μέσα στην ατμόσφαιρα της δυναμικής ευφορίας, αναπτυσσόταν κάθε μορφής κοινωνική δράση. Ακόμη και ο αθλητισμός γνώριζε ημέρες οργασμού. Και, για να έχουμε μια μαρτυρία άμεση, νά τι έγραφε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* (15 Μαΐου 1943) ο αθλητικός της συνεργάτης Σπ. Αυλωνίτης:

> *«Ἡ ἀθλητικὴ κίνησις ἄρχισε πάλι νὰ φουντώνῃ μόλις ἡ ἐπισιτιστικὴ κατάστασις βελτιώθηκε. Καὶ ὁ πολὺς κόσμος, βλέπει μὲ ἔκπληξι, ἀλλὰ κι' εὐχαρίστησι τὴν πληθωρικὴ ὀργάνωσι ἀγώνων κάθε εἴδους. Ὕστερα ἀπὸ τοὺς παλαιστικοὺς καὶ τοὺς πυγμαχικούς, οἱ ποδοσφαιρικοί, τῶν ἀθλοπαιδιῶν καὶ τώρα καὶ τοῦ στίβου, ποὺ οἱ ἀθληταί του ἑτοιμάζονται σ' ἐλαφρὲς προπονήσεις ποὺ ἄρχισαν δυὸ φορὲς τὴν ἑβδομάδα στὸ Στάδιο, γιὰ νὰ ἐμφανισθοῦν καὶ αὐτοὶ μὲ τὴν σειρά τους».*

Ο ελληνικός αθλητισμός είχε πληρώσει βαριά λύτρα στην πείνα. Οι πρωταθλητές Τραυλός και Δαλιάνης πέθαναν στο 1942 στη «Σωτηρία», όπου το 1943 βρίσκονταν ακόμη ο βαλκανιονίκης Βεργίνης, ο Λουκόπουλος, ο Φυκιώτης, ο Παντελέσκος, ο Κορρές, ο Βαμβέλης. Αλλά τώρα η αθλητική κίνηση είχε ανεβεί σε επίπεδα σχεδόν πρωτοφανή, μολονότι τα ρεκόρ και η απόδοση γενικά των αθλητών ήταν πολύ χα-

μηλά. Το κράτος, βέβαια, δεν έδειχνε κανένα έμπρακτο ενδιαφέρον. Το σωματείο όμως «Ένωση Ελλήνων Αθλητών», στη διοίκηση του οποίου συμμετείχαν όλες οι τότε αθλητικές δόξες της Ελλάδας -Ρένος Φραγκούδης, Λαμπράκης, Σύλλας, Καμπαφλής, Μισαηλίδης, Μαρνάκης, Μαυραπόστολος κ.λπ.-, οργάνωνε το πλήθος εκείνο των αγώνων κάθε κατηγορίας, που τους παρακολουθούσαν μάζες φιλάθλων. Ακόμη και διεθνείς συναντήσεις γίνονταν στην κατεχόμενη Αθήνα του 1943. Και στις 22 Μαΐου μεγάλα πλήθη κατέκλυσαν το Παναθηναϊκό Στάδιο όπου ο Έλληνας πρωταθλητής της πάλης Α. Καμπαφλής αντιμετώπισε τον πρωτοπαλαιστή της Ολλανδίας Ζαν Άντελ τον οποίο και κατενίκησε στα 21''.

Οι συγγραφείς

Την πιο ορμητική άνθηση όμως παρουσίαζε η πνευματική κίνηση. Η δραστηριότητα που αναπτύχθηκε από τις απαρχές της Κατοχής κορυφώθηκε το 1943. Ενώ τα θέατρα απολάμβαναν πάντα έναν οργασμό χωρίς προηγούμενο, υπήρχε πληθώρα διαλέξεων, εκθέσεων, ρεσιτάλ και κάθε άλλης μορφής καλλιτεχνικών εκδηλώσεων.

Ο θάνατος όμως θέρισε και τους συγγραφείς και ποιητές. Ο Παλαμάς, ο Γρυπάρης, ο Τραυλαντώνης, ο Μαλακάσης -για να αναφέρουμε τους κορυφαίους- περιλαμβάνονταν στη μακάβρια συγκομιδή του 1943. Και, ένας προς ένας, υπό άλλες συνθήκες θα μπορούσαν ίσως άνετα να σωθούν όλοι. Πιο συγκεκριμένη και δραματική υπήρξε η περίπτωση του Γρυπάρη. Ο ποιητής της συλλογής *Σκαραβαίοι και Τερρακότες* υπέκυψε στην ανέχεια της Κατοχής. Ο κλινικάρχης Σμπαρούνης-Τρίκορφος, όταν πληροφορήθηκε ότι τρεμόσβηνε σαν το καντήλι στο σπίτι του, χωρίς βοήθεια, χωρίς στοιχειώδη μέσα, έσπευσε να προτείνει στην οικογένειά του να τον περιθάλψει δωρεάν στη γνωστή κλινική του. Αλλά συνάντησε επίμονη όσο και -για πολλούς- ανεξήγητη άρνηση. Ο ευαίσθητος δημιουργός υπέκυψε, απομονωμένος πίσω από την κλειστή πόρτα του σπιτιού του. Μετά τον πόλεμο διεξήχθη από τις στήλες του Τύπου σφοδρή αντιδικία για τους υπαίτιους της άρνησης, στην προσφορά του Σμπαρούνη, που τον οδήγησε στον τάφο. Παρά τα όσα, όμως, ειπώθηκαν σε βάρος της συζύγου του, δεν προκύπτει καμιά πραγματική υποκειμενική ευθύνη της. Αλλά, έτσι ή αλλιώς, ο Γρυπάρης δεν υπήρχε πια...

Τα κενά όμως που δημιούργησε η Κατοχή τα αναπλήρωσε μια μεγάλη ορμητική πλειάδα δυναμικών συγγραφέων και ποιητών, νέων και παλιών. Το φιλολογικό βιβλίο, που το 1942 παρουσίασε απροσδόκητη ακμή, συνέχισε την ανιούσα του 1943, ενώ οι θεατρικοί συγγραφείς πλήθαιναν και η πληθωρική δραστηριότητά τους μόλις και πρόφταινε να ανταποκριθεί στις αξιώσεις ενός συνεχώς διογκούμενου κοινού. Το χαρακτηριστικό της εποχής όμως ήταν ότι και το σοβαρό, επιστημονικό

βιβλίο εκείνες τις θυελλώδεις ημέρες της σκλαβιάς παρουσίασε μεγάλες αναλαμπές. Ο Π. Κανελλόπουλος με την *Ιστορία Ευρωπαϊκού Πνεύματος*, που είδε το φως το 1942, έκανε την αρχή. Ακολούθησαν πολλές εκδόσεις αξιόλογων μελετητών. Και στις αρχές του 1943 δύο καθηγητές πανεπιστημίου, οι Α. Αγγελόπουλος και Ξ. Ζολώτας, παρουσίασαν δύο θεμελιώδη οικονομικά συγγράμματα. Ο πρώτος τη *Δημοσία Οικονομική*. Ο δεύτερος τη *Θεωρητική Οικονομική*. Επρόκειτο για ογκώδεις εργασίες –το έργο του Ζολώτα είχε 744 σελίδες–, που αποτελούσαν άθλο, όχι μόνο εκδοτικό, αλλά και επιστημονικό. Σπάνια στην Ελλάδα είχε γίνει τόσο συστηματική προσπάθεια παρουσίασης της οικονομικής επιστήμης. Πρέπει να προσθέσουμε ότι οι δύο καθηγητές, που αποτελούσαν την ψυχή του Ανωτάτου Οικονομικού Συμβουλίου, εξέδιδαν και το επιστημονικό περιοδικό *Επιθεώρησις Κοινωνικής και Δημοσίας Οικονομικής*. Κατόρθωσε να κυκλοφορεί ανελλιπώς στην Κατοχή. Και οι τόμοι του εκείνης της εποχής παρουσίαζαν συναρπαστική ζωντάνια, όσο και εμβρίθεια.

Αλλά εκδίδονταν πολυάριθμα ακόμη σοβαρά περιοδικά. Όπως το *Εργατικόν Δίκαιον*, επιθεώρηση κοινωνικής πολιτικής και νομοθεσίας, που διηύθυνε ο καθηγητής του εργατικού και αστικού δικαίου Γρηγ. Κασιμάτης. Μια πλειάδα συνεργατών (Ξ. Ζολώτας, Κ. Τσάτσος, Χ. Αγαλόπουλος, Ν. Φωκάς, Ι. Καποδίστριας, Μ. Στασινόπουλος, Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος, καθώς και ο ίδιος ο εκδότης-διευθυντής) ανέβαζαν το περιοδικό αυτό σε επίπεδα πολύ ανώτερα από τα προπολεμικά.

Η «Δίκη των τόνων»

Η πνευματική δραστηριότητα δεν περιοριζόταν στον εκδοτικό τομέα. Εκείνη τη δυναμική εποχή, μέσα στο άγχος και τους αγώνες, έβρισκε το μορφωμένο κοινό τον χρόνο και το πάθος για να ασχοληθεί ζωτικά και να επιδιώξει τη λύση φιλολογικών προβλημάτων που περίμεναν επί γενεές να κοπούν οι γόρδιοι δεσμοί τους.

Η τρομοκρατία δυνάμωνε, ο αγώνας κορυφωνόταν, οι Σύμμαχοι ετοιμάζονταν για τη μεγάλη έφοδο κατά της νότιας πλευράς του ευρωπαϊκού φρουρίου, αλλά τα ανώτερα στρώματα των Ελλήνων δεν παρέλειπαν να ασχοληθούν με έξαψη και με το γλωσσικό ζήτημα. Ακριβώς τότε, άνοιξη-καλοκαίρι του 1943, μέσα στον βρασμό των κατοχικών πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων, ερχόταν η γλώσσα –δημοτική; καθαρεύουσα;– να διεκδικήσει την πρωτοκαθεδρία της επικαιρότητας. Και η εφημερίδα *Ακρόπολις* των Αθηνών στις 11 Μαΐου 1943 έγραφε:

> *«Ἐδῶ καὶ ἐνάμιση χρόνο, οἱ περισσότεροι ἂν ὄχι ὅλοι οἱ γλωσσολόγοι καὶ κορυφαῖοι λογοτέχναι μας, ἔχουν ρίξει καινούργιο λάδι στὴ φωτιὰ τῶν συζητήσεων γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Καὶ μεσολαβῆσαν τόσα γεγονότα καὶ τόσες ἐκδηλώσεις ποὺ τὸ ξαναφέραν στὴν ἄμεση ἐπικαιρότητα,*

τόσο, ὥστε ὕστερα ἀπὸ τὸ ζήτημα τῆς διατροφῆς, ἡ ζωηρότερη καὶ μεγαλύτερη ἔντυπη συζήτησις νὰ γίνεται γιὰ τὴ Γλῶσσα».

Πράγματι, όλες οι αναιμικές δισέλιδες κατοχικές εφημερίδες έβρισκαν χώρο να δημοσιεύουν μακρά άρθρα για το γλωσσικό. Και εκείνη η υπόθεση, που ονομάστηκε «Δίκη των τόνων», νά πώς είχε σε γενικές γραμμές: Ο καθηγητής του Εθνικού Πανεπιστημίου Ι. Κακριδής είχε ξεσπαθώσει από το 1942 για την απλοποίηση του συστήματος τονισμού των λέξεων, με το βιβλίο του *Ερμηνευτικά Σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη.* Έκανε και δύο ακαδημαϊκές διαλέξεις με τίτλους: «Ελληνική Κλασική Παιδεία» και «Φιλολογική Ερμηνεία». Ακολούθησε τρίμηνη παύση του καθηγητή από το Πειθαρχικό Συμβούλιο του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αιτιολογία; Τα καινά γλωσσικά δαιμόνια. Γιατί ο Ι. Κακριδής δεν μεταχειριζόταν απλώς αμιγή δημοτική στα πανεπιστημιακά του συγγράμματα και μαθήματα. Καταργούσε τους τόνους, τα πνεύματα, τις υπογεγραμμένες, διατηρώντας μόνο τις οξείες. Ο Ι. Κακριδής απάντησε εκδίδοντας έναν ογκώδη τόμο με τίτλο *Η Δίκη των Τόνων.* Περιλάμβανε τα πρακτικά του Πειθαρχικού Συμβουλίου, καθώς και σειρά επιστολών και υπομνημάτων προς το συμβούλιο, εκείνων που αποδοκίμαζαν τον ριζοσπάστη καθηγητή και όσων –καθηγητών του πανεπιστημίου και άλλων κορυφαίων διανοουμένων– τάσσονταν μαζί του. Ακολούθησε η έκδοση Νέας Ελληνικής Γραμματικής, που τη συνέταξε επιτροπή από τους φιλολόγους Τριανταφυλλίδη, Τζάρτζανο, Σταύρου και Καρθαίο. Και, ταυτόχρονα, ο Ι. Κακριδής κατέφυγε στο Συμβούλιο της Επικρατείας ζητώντας ακύρωση της παύσης του.

Η γλώσσα

Έξι μήνες –από τον Απρίλιο έως τον Σεπτέμβριο του 1943– διήρκεσε η μάχη στο Ανώτατο Δικαστήριο. Και συγκράτησε το ζωηρό ενδιαφέρον όλων των πνευματικών κύκλων. Η απόφαση βγήκε στα μέσα Σεπτεμβρίου και δημοσιεύθηκε στις εφημερίδες της 28ης Σεπτεμβρίου 1943. Το Συμβούλιο της Επικρατείας απέρριψε την προσφυγή του Ι. Κακριδή. Αλλά η δίκη έδωσε την ευκαιρία να αναπτυχθούν απόψεις του υψηλότερου επιπέδου για το γλωσσικό. Και το ενδιαφέρον άπλωσε σαν φωτιά προς όλους τους κλάδους.

Ακόμη και οι δικηγόροι ένιωσαν την αναταραχή των γλωσσικών ανησυχιών. Την 1η Μαΐου 1943 μια πολυπληθής επιτροπή μελών του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών πραγματοποίησε συγκέντρωση στην οποία εξαπέλυσε έναν πύραυλο: ζήτησε να καθιερωθεί η δημοτική στη νομική φρασεολογία και στις αποφάσεις των δικαστηρίων.

Η πρόταση δεν καρποφόρησε. Στις 3 Μαΐου έγινε συγκέντρωση «συντηρητικών δικηγόρων» οι οποίοι εξέδωσαν αντίθετο ψήφισμα:

«Ἡ νῦν τηρουμένη ἐν τῇ ἀπονομῇ τῆς δικαιοσύνης γλῶσσα, δηλαδὴ γλῶσσα χωρὶς ψυχαρικοὺς μεταπλασμούς, χωρὶς γλωσσικὰ τέρατα και ἀνορθόδοξον ὀρθοδοξίαν, διὰ μακρὸν εἰσέτι διάστημα πρέπει νὰ μείνῃ ἡ γλῶσσα τῆς ἐπιστήμης, ὅπως τὰ Λατινικὰ παραμένουν ἀκόμη ἡ γλῶσσα τῶν συνταγῶν καὶ τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας...»

Αν και απέτυχε όμως η προσπάθεια να εκπορθηθεί από τη δημοτική και το δικανικό βήμα, απέδειξε τη ζωηρή απήχηση που είχαν τα πνευματικά προβλήματα. Και η απήχηση εκείνη δεν αποτελούσε φυγή από την πραγματικότητα. Τουναντίον, όπως έχουμε δει, ήταν αντανάκλαση της ρωμαλέας μαχητικής έξαρσης που συνείχε όλους τους Έλληνες.

Κυβέρνηση Ράλλη

Στο μεταξύ, τα πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα προχωρούσαν προς την αποφασιστική διαμόρφωσή τους. Στις αρχές Απριλίου η κυβέρνηση Λογοθετόπουλου παραιτήθηκε. Δεν τολμούσε πια να αντιμετωπίζει τις ευθύνες της, τώρα που η στροφή του πολέμου ήταν καταφανής και η ήττα του Άξονα διαφανής. Ποιοι θα αναλάμβαναν τη διαδοχή της; Δεν χρειάστηκε πολύς χρόνος να ανευρεθούν: στις 7 Απριλίου 1943, στο πολιτικό γραφείο ορκιζόταν η νέα κυβέρνηση, μπροστά στον αρχιεπίσκοπο Αθηνών Δαμασκηνό. Την πρώτη κατοχική κυβέρνηση –Τσολάκογλου– είχε αρνηθεί να την ορκίσει ο τότε αρχιεπίσκοπος Χρύσανθος. Αλλά ο Δαμασκηνός δεν είχε ενδοιασμούς να ευλογήσει και τη δεύτερη –Λογοθετόπουλου– και την τρίτη. Ανήκε στη μερίδα εκείνη που πρέσβευε πως έπρεπε οπωσδήποτε να υπάρχει κυβέρνηση. Και ενθάρρυνε όσους ήταν διατεθειμένοι να παίξουν αυτόν τον ρόλο. Έτσι, πέντε ημέρες μετά την παραίτηση του Λογοθετόπουλου, ανέλαβε την πρωθυπουργία ο πολιτευτής Ιωάννης Ράλλης και η σύνθεση του νέου Υπουργικού Συμβουλίου είχε ως εξής:

→ Ιωάννης Ράλλης: πρωθυπουργός και προσωρινά υπουργός Εθνικής Αμύνης, Γεωργίας και Επισιτισμού.

→ Κων. Πουρνάρας, αρεοπαγίτης: υπουργός Δικαιοσύνης και προσωρινά Εθνικής Οικονομίας και Εργασίας.

→ Αναστ. Ταβουλάρης, στρατηγός: υπουργός Εσωτερικών και προσωρινά Συγκοινωνίας και Εμπορικής Ναυτιλίας.

→ Νικ. Λούβαρης, καθηγητής πανεπιστημίου: υπουργός Παιδείας και προσωρινά Προνοίας.

→ Έκτωρ Τσιρονίκος: υπουργός Οικονομικών.

Οι δύο βασικοί παράγοντες των προηγούμενων κυβερνήσεων, ο Μπάκος και ο Γκοτζαμάνης, δεν συμμετείχαν τώρα.

Στις 12 Απριλίου ορκίστηκε υπουργός Συγκοινωνίας ο αντιναύαρχος Ν. Γέροντας. Στις 18 Απριλίου ανέλαβε το Υπουγείο Εργασίας ο συνταγματάρχης Γρηγοράκης. Στις 30 Απριλίου το Υπουργείο Πρόνοιας ο Β. Καραπάνος. Ενεργήθηκαν και ανώτατες διοικητικές αλλαγές. Ο Θ. Τουρκοβασίλης διορίστηκε στις 19 Απριλίου διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος. Και στις 12 Απριλίου τοποθετήθηκαν αρχηγός της αστυνομίας πόλεων ο Ι. Κίνιας και διοικητής της Γενικής Ασφάλειας Αθηνών ο Κορυώτης, ενώ ο Άγγελος Έβερτ παρέμεινε διευθυντής της αστυνομίας πρωτευούσης.

Από την πρώτη στιγμή καταφάνηκε η κρισιμότητα των συνθηκών υπό τις οποίες ανέλαβε η νέα κυβέρνηση, αλλά και ο προορισμός της. Ενώ οι δύο προκάτοχοι πρωθυπουργοί στα διαγγέλματά τους έριχναν το βάρος των υποσχέσεών τους στη φροντίδα για το οικονομικό, τον επισιτισμό ή την περίθαλψη, ο Ι. Ράλλης ένα μόνο σύνθημα πρόβαλλε: την αντιμετώπιση της αναρχίας, που δυναμικός φορέας της στα μάτια του ήταν το ΚΚΕ-ΕΑΜ. Και έλεγε στο διάγγελμά του:

> *«Ἔχουσα... ἡ κυβέρνησις πάντα λόγον νὰ πιστεύῃ, ὅτι πᾶσα συνέχισις τῆς διαταράξεως τῆς δημοσίας τάξεως θὰ συσσωρεύσῃ ἀνεπανορθώτους συμφορὰς εἰς τὴν χώραν ἡμῶν, κύριον αὐτῆς καθῆκον θεωρεῖ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως καὶ τὴν προστασίαν τοῦ κοινωνικοῦ μας καθεστῶτος...»*

Αλλ' αμέσως κατόπιν αποκάλυψε την τοποθέτησή του:

> *«Πρέπει καλῶς πάντες νὰ κατανοήσωμεν, ὅτι διεξάγει ὁ Ἄξων σκληρὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ ἐπαπειλοῦντος τὸν πολιτισμὸν φοβεροῦ κομμουνιστικοῦ κινδύνου, δικαιοῦται νὰ ἔχῃ τουλάχιστον τὴν ἀξίωσιν ὅπως μὴ δημιουργῇ εἰς αὐτὸν περιπλοκὰς ὁ ἑλληνικὸς λαὸς καὶ ὅπως μὴ παρεμβάλῃ ἐμπόδια εἰς τὸ βαρύτατον τοῦτο ἔργον».*

Ήταν ένα σημείο στροφής. Έως τότε περίπου οι συνεργαζόμενοι με τις αρχές Κατοχής πρόβαλλαν ως κύρια δικαιολογία την ανάγκη βοήθειας του λαού. Στο εξής θα εμφανίζονταν ως σταυροφόροι του αντικομμουνισμού. Και ήταν πράγματι η κυβέρνηση Ράλλη πρωτοπορία της σταυροφορίας κατά του ΕΑΜ-ΚΚΕ, εν ονόματι της οποίας προσέφερε σοβαρή στρατιωτική ενίσχυση στους κατακτητές. Η ενασχόληση της κυβέρνησης, όπως και των δυνάμεων Κατοχής, με το πρόβλημα της τάξης ήταν καταφανής. Και στα τέλη Απριλίου Γερμανοί και Ιταλοί αποφάσισαν να οργανώσουν την πρώτη μεγάλη εκκαθαριστική επιχείρηση της υπαίθρου από τους αντάρτες. Προηγήθηκε, όμως, στις 5 Μαΐου τριπλή δήλωση παροχής αμνηστίας – από τον στρατιωτικό διοικητή των γερμανικών δυνάμεων, από την Ιταλική Στρατιωτική Διοίκηση και από τον πρωθυπουργό Ι. Ράλλη που είναι χαρακτηριστικό μνημείο κυνισμού, αλλά και χονδροειδούς προπαγάνδας.

Αμνηστία

Την ημέρα εκείνη, οι αναιμικές αθηναϊκές εφημερίδες καλύπτονταν από την τρίδυμη προκήρυξη αμνηστίας. Ο διοικητής της Ιταλικής 11ης Στρατιάς στρατηγός Τζελόζο εκθείαζε αρχικά την προσφορά βοήθειας του Άξονα προς τον ελληνικό λαό:

«Ἰταλία καὶ Γερμανία, μὲ θυσίας των ἔσωσαν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν πλήρη καταστροφή. Οἱ στρατιῶται σας δὲν ἐκρατήθησαν αἰχμάλωτοι. Τὸ νόμισμα ἐπροστατεύθη, ὁ ἐπισιτισμὸς ἐξησφαλίσθη, τὰ μέτρα ὑγιεινῆς καὶ ἰατρικῆς περιθάλψεως ἐφηρμόσθησαν εἰς εὐρεῖαν κλίμακα, εἰς τρόπον ὥστε ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἠθικὴ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος νὰ ἀνακουφίζεται καὶ νὰ ἐξυψώνεται βαθμιαίως».

Εξέφραζε κατόπιν την απορία του γιατί, παρ' όλα αυτά, υπήρχαν Έλληνες που «υπακούοντες εις την Μόσχαν και το Λονδίνον» έπαιρναν τα όπλα. Και κατέληγε με τη διατύπωση της αμνηστίας:

«Πᾶς, ὅστις ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τὰ χωρία καὶ ἐπιστρέψει εἰς αὐτὰ ἀμέσως καὶ πᾶς ὅστις κατέχων ὅπλα τὰ παραδώση εἰς τὰς ἰταλικὰς καὶ γερμανικὰς διοικήσεις, θὰ ἀπαλλαγῆ τελείως ἀπὸ τιμωρίας. Ἡ τελευταία προθεσμία εἶναι ἡ 20ὴ Μαΐου».

Την ίδια δομή είχε και η προκήρυξη του Γερμανού ανώτατου διοικητή, ο οποίος ανέλυε τη συμπεριφορά του Άξονα προς την Ελλάδα με τις εξής φράσεις:

«Ὑπῆρξε ποτέ, μιὰ ἡττημένη χώρα, ἡ ὁποία μόνη της εἶχε πουληθῆ στὴν Ἀγγλία, ἀντικείμενο πιὸ μεγαλόψυχης μεταχειρίσεως; Δὲν ἐπέστρεψαν οἱ στρατιῶται σας καὶ οἱ ἀξιωματικοί σας ἀμέσως ἐλεύθεροι στὰ σπίτια τους; Τὸ ξέρετε καὶ μόνοι σας, ὅτι ἡ Ἑλλὰς χωρὶς τὰ σιτηρὰ ποὺ εἰσήγαγε ὁ Ἄξων, θὰ ἦταν καταδικασμένη σὲ λιμοκτονία. Γνωρίζετε ὅλοι σας τὰ εὐλογημένα ἀποτελέσματα τῆς οἰκονομικῆς σταθεροποιήσεως ποὺ ἐπέτυχαν οἱ ἰδιαίτεροι ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἄξονος, ὅταν ἡ ἀχαλίνωτη φιλοκέρδεια, ἡ κερδοσκοπία καὶ τεχνητὴ ἀνύψωσις τῶν τιμῶν εἶχαν ἐξαφανίσει ἀπὸ τὴν ἀγορὰν τὰ τρόφιμα καὶ εἶχαν ρίξει ἀναρίθμητες οἰκογένειες στὴν συμφορά...»

Και έκανε κατόπιν την προσφορά του:

«Ὅποιος παρευθύς, ἀφοῦ διαβάσει αὐτὴν τὴν τελευταία μου προειδοποίηση πρὸς σᾶς, παραδώση τὰ ὅπλα καὶ τὶς ἐκρηκτικὲς ὕλες μέχρι τῆς 20ῆς Μαΐου 1943 στὸν γερμανικὸν στρατόν, δὲν θὰ τιμωρηθῆ, ἀλλὰ θὰ ἀμνηστευθῆ... Τὴν τελευταία ὥρα σᾶς προσφέρω τὴν συγγνώμη...»

Και, στην ουρά, ο πρωθυπουργός Ι. Ράλλης έκανε και αυτός τις παραινέσεις του:

«Αἱ δυνάμεις τοῦ Ἄξονος ἀπεφάσισαν τὴν διὰ συντόνου καὶ μεγάλης ὁλκῆς στρατιωτικῆς δράσεως, ἐκκαθάρισιν τῆς χώρας μας, ἀπὸ τὰς λυ-

μαινομένας αὐτὴν συμμορίας... Αἱ δυνάμεις τοῦ Ἄξονος, καίτοι δεινὸν διεξάγουν πόλεμον, δὲν ἐδίστασαν νέον νὰ δώσουν δεῖγμα τῆς πρὸς τὸν νομιμόφρονα καὶ φιλήσυχον ἑλληνικὸν λαὸν συμπαθείας των καὶ νὰ παράσχουν μεγαλοφώνως ἀμνηστίαν εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐντὸς 15 ἡμερῶν ἀπὸ σήμερον, ἤτοι μέχρι τῆς 24ης ὥρας τῆς 20ῆς Μαΐου 1943, θέλουν ὑπακούσει εἰς τὴν πρόσκλησιν τῶν στρατευμάτων Κατοχῆς. Καλῶ συνεπῶς τὸν λαὸν τῆς ὑπαίθρου νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τοὺς εἰς τὰς προκηρύξεις τῶν ἀρχηγῶν τῶν στρατευμάτων Κατοχῆς τιθεμένους ὅρους καὶ ὑπευθύνως δηλῶ, ὅτι ἐφ' ὅσον θέλουν γίνει σεβαστοὶ οἱ ὅροι οὗτοι, οὐδένα ἀπολύτως κίνδυνον θὰ διατρέξῃ».

Φούντωμα

Γιατί όμως τόση ανησυχία και σπασμωδικότητα Αρχών και κυβέρνησης Κατοχής, όσον αφορούσε τους ενόπλους της υπαίθρου; Γιατί ήδη το αντάρτικο, από την άνοιξη του 1943, παρουσίασε απότομο και απροσδόκητο φούντωμα, που αιφνιδίασε και τους ίδιους τους δημιουργούς του. Η εύφλεκτη ύλη, που ήταν συσσωρευμένη, από τις πρώτες σποραδικές σπίθες άρπαξε μεγάλη φωτιά, που απλώθηκε σε όλο τον κορμό της ηπειρωτικής Ελλάδας. Και τα αποτελέσματα ξεπερνούσαν κάθε προσδοκία ή κάθε φόβο. Το φούντωμα απλώθηκε σε όλη τη Στερεά, τη Μακεδονία, τη Θεσσαλία, την Πελοπόννησο. Παντού, σποραδικές ή γενικότερες εμφανίσεις ανταρτών, με μικρά ή μεγαλύτερα χτυπήματα κατά των Γερμανοϊταλών, σημείωσαν μια απότομη ανάπτυξη, που είχε μια αφανή, αλλά βασική υποδομή: την οργάνωση των ορεινών χώρων, ως προέκταση της οργάνωσης των πόλεων. Και η οργάνωση εκείνη, που απλωνόταν ραγδαία, η οποία υπήρξε η φύτρα των αντάρτικων σχηματισμών, πραγματοποιούνταν υπό τον έλεγχο δύο δυνάμεων: του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ. Μόνο που το πρώτο, χάρη στην αδράνεια των αστικών κομμάτων, είχε ήδη προλάβει να επεκταθεί σε όλη την Ελλάδα, ενώ ο δεύτερος είχε εντοπιστεί στη δυτική Στερεά και την Ήπειρο.

Η Μακεδονία

Η εθνική έξαρση και η ενθουσιώδης προσδοκία της σύντομης απελευθέρωσης δημιουργούσαν επαναστατικό αναβρασμό σε όλη την ορεινή ύπαιθρο. Αλλά το αποκορύφωμά του, την άνοιξη του 1943, παρουσιάστηκε στη Δυτική Μακεδονία: περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών-Φλώρινας. Και επρόκειτο να έχει αποτελέσματα απροσδόκητα ισχυρά.

Η Μακεδονία από τις απαρχές της Κατοχής είχε πρώτη ριχτεί στον αγώνα. Η Ρούμελη της υπέκλεψε τη δόξα. Αλλά ο ελληνικός Βορράς προηγήθηκε στη δράση και

στο μαρτύριο. Είδαμε ότι η Ανατολική Μακεδονία με την άστοχη και άκαιρη εξέγερση του Σεπτεμβρίου του 1941, που πνίγηκε στο αίμα, εγκαινίασε τον ένοπλο απελευθερωτικό αγώνα, αλλά και τα μαζικά αντίποινα των κατακτητών. Πολλοί φυγάδες της Βουλγαρικής Ζώνης, πριν και κατά την ανταρσία εκείνη, ζητούσαν σωτηρία στη Γερμανική Ζώνη, περνώντας πανικόβλητοι τον Στρυμόνα· έπεφταν όμως σε άλλη κόλαση. Οι Γερμανοί, με τη σειρά τους, αντιδρώντας στην εμφάνιση των πρώτων αντάρτικων σχηματισμών στην Κεντρική Μακεδονία (η ομάδα «Ανδρούτσος», στην οποία περιλαμβάνονταν και δύο Νεοζηλανδοί), είδαμε ότι τρεις εβδομάδες μετά τη σφαγή της Ανατολικής Μακεδονίας κατέστρεψαν τα Κερδύλια. Στις 17 Οκτωβρίου εξόντωσαν διά πυρός και σιδήρου τα χωριά της περιοχής τουφεκίζοντας τον άρρενα πληθυσμό τους. Και οι ατυχείς φυγάδες της Βουλγαροκρατούμενης Ζώνης αντιλήφθηκαν ότι η Κατοχή ήταν μία, ενιαία και αδιαίρετη. Τα άγρια εκείνα εξοντωτικά πλήγματα διέσπειραν μια ηττοπαθή φοβία στον πληθυσμό της Κεντρικής και της Ανατολικής Μακεδονίας που διήρκεσε πολύ χρόνο. Ήταν αδύνατο να αναφανεί αντάρτης, γιατί προσέκρουε στην αποφασιστική αντίδραση των χωρικών. Η ομάδα του «Οδυσσέα Ανδρούτσου» αναγκάστηκε να διαλυθεί. Και ένα από τα στελέχη της, ο Χρήστος Στεφανούδης («Μιχάλης»), αφού περιπλανήθηκε επί τρεις ημέρες στο βουνό, την τέταρτη νύχτα κατέβηκε κρυφά στο Σιτοχώρι όπου έμενε η αδελφή του. Ζήτησε λίγη τροφή και να μείνει εκείνη τη νύχτα. Τον έβαλαν να κοιμηθεί. Αλλά ήταν τόσο τρομοκρατημένοι η αδελφή του και ο γαμπρός του, ώστε ο δεύτερος, χωρίς να έχει αντίρρηση η πρώτη, έτρεξε να τον προδώσει στους Γερμανούς, που ένας λόχος τους ήταν στρατωνισμένος εκεί κοντά. Σε λίγο ένα απόσπασμα γερμανικό κύκλωσε το σπίτι κι έπιασε τον ανύποπτο Μιχάλη στον ύπνο. Ο επικεφαλής Γερμανός υπαξιωματικός, καθώς άρπαζαν τον δύστυχο αντάρτη, ρώτησε την αδελφή που παρακολουθούσε κλαίγοντας τη σκηνή: «Ντας ιστ; (αυτός είναι;)». Κι εκείνη, που κατάλαβε, απάντησε: «Ναι, ναι».

Ο Μιχάλης, κατάπληκτος από το πάθημά του (πού να φανταστεί ότι καταδότης του θα γινόταν η ίδια η αδελφή του), φώναξε καθώς τον έσερναν: «Δεν λυπήθηκες τη μάνα μας; Γιατί το 'κανες αυτό;» «Τι να κάνω, Χρήστο μου;» απάντησε εκείνη κλαίγοντας πάντα. «Έχω κι εγώ παιδιά, έχω και τον άντρα μου. Θες να τους χάσω για το χατίρι σου;»

Τα όπλα

Τα πράγματα όμως ήταν διαφορετικά στην ιταλοκρατούμενη Δυτική Μακεδονία, όπου δεν είχε επεκταθεί η φοβία. Εκεί είδαμε ότι οι αξιωματικοί σχημάτισαν πολύ νωρίς τις οργανώσεις ΥΒΕ (Υπερασπιστές Βορείου Ελλάδος), ΠΑΟ (Πανελλήνια Απελευθερωτική Οργάνωση) και ΕΚΑ (Εθνική και Κοινωνική Άμυνα), οι οποίες εί-

χαν κύριο στόχο τους την εξουδετέρωση της βουλγαρικής δραστηριότητας. Αλλά προχωρούσαν πολύ αργά, γιατί τα πολιτικά κόμματα και η κυβέρνηση του εξωτερικού αδιαφορούσαν για τη δράση τους.

Πρόλαβε έτσι το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, που και εδώ, συναντώντας κενό, εισόρμησε και απλώθηκε με κεραυνοβόλα ταχύτητα, σαρώνοντας κάθε άλλη οργάνωση. Είχε προηγηθεί, άλλωστε, μια ευνοϊκή συγκυρία. Από τον Ιούλιο του 1941 στα Γρεβενά ιδρύθηκε η απελευθερωτική ομάδα «Πατριωτική», που κατέφυγε κατόπιν στο χωριό Δεσπότης (Σνίχοβο). Η ομάδα αυτή, αποφεύγοντας την άμεση δράση, επιδόθηκε στη συγκέντρωση οπλισμού. Και υπήρχαν εκεί, στη Μακεδονική Πίνδο, άφθονα όπλα: εδώ αφοπλίστηκε ολόκληρος στρατός κατά την ανακωχή του 1941. Οπλισμός ταγμάτων και συνταγμάτων παραδινόταν σε προέδρους κοινοτήτων με αποδείξεις παραλαβής, ενώ τα σκόρπια τουφέκια που πετούσαν οι φαντάροι ήταν αναρίθμητα. Είχε γίνει βέβαια συστηματική περισυλλογή αυτών των όπλων από τις ιταλικές Αρχές το 1941-1943, αλλά ένα μεγάλο μέρος τους παρέμεινε κρυμμένο. Και με τις ενέργειες της «Πατριωτικής» ξεθαβόταν. Όταν εμφανίστηκε το ΕΑΜ, η ομάδα αυτή προσχώρησε αμέσως. Και προσέφερε το κρυμμένο οπλοστάσιό της. Έτσι, πραγματοποιήθηκε ένας πρωτότυπος εξοπλισμός. Σε πολλά χωριά σχηματίστηκαν ομάδες ενόπλων, «δεκαρχίες» όπως τις έλεγαν. Και από αυτές απέρρεαν οι λιγοστές δυνάμεις μόνιμων ανταρτών, τα «συγκροτήματα» όπως τα αποκαλούσαν. Στο τέλος του 1941 εμφανίστηκε το πρώτο «συγκρότημα», του Τασιανόπουλου, που η δύναμή του δεν ξεπερνούσε τους 40 ενόπλους. Ένα άλλο συγκρότημα σχηματίστηκε στο Βόιο, όταν ο διοικητής Χωροφυλακής Σιατίστης, υπομοίραρχος Θωμάς Βενετσανόπουλος –αυτός που επί 4ης Αυγούστου συμμετείχε στη συνωμοσία των αξιωματικών της Ανακτορικής Φρουράς–, προσχώρησε στον ΕΛΑΣ με το μεγαλύτερο μέρος των υφισταμένων του. Αλλά οι «δεκαρχίες» που σιδεροντύναν την ορεινή Δυτική Μακεδονία ήταν πολυάριθμες. Είχε έτσι εφαρμοστεί ένα σύστημα παρόμοιο με εκείνο του Ζέρβα που ανταποκρινόταν στον όρο «ένοπλος λαός». Και το σύστημα αυτό επρόκειτο εκείνη την άνοιξη του 1943 να σημειώσει εκπληκτική επιτυχία σε βάρος των Ιταλών.

Επιτυχίες

Το πρώτο χτύπημα καταφέρθηκε στις 8 Φεβρουαρίου. Ένας ιταλικός λόχος έκανε εκκαθαριστική επιχείρηση και μπήκε στο Σνίχοβο που το πυρπόλησε. Το «συγκρότημα Τασιανόπουλου» όμως και οι «δεκαρχίες» κινητοποιήθηκαν. Και έπιασαν τη γέφυρα του Βενέτικου, παραπόταμου του Αλιάκμονα, στον δημόσιο δρόμο Καλαμπάκας-Ελευθεροχωρίου-Γρεβενών. Μόνο με βαριές απώλειες ξέφυγε ο ιταλικός λόχος, αφήνοντας επιτόπου 5 νεκρούς –άλλοι 6 στρατιώτες πνίγηκαν στο ποτάμι– και 40 τουφέκια.

Εκείνη η πρώτη –αν και περιορισμένη– επιτυχία αρκούσε για να δυναμώσει τον άνεμο του ενθουσιασμού. Και ακολούθησε δεύτερη, πολύ σημαντικότερη: Στις αρχές Μαρτίου μια ιταλική φάλαγγα ενός μηχανοκίνητου λόχου –10 καμιόνια– με πολλά εφόδια για τη φρουρά Γρεβενών ξεκίνησε από την Κορυτσά μέσω Φλώρινας-Κοζάνης. Θα περνούσε από τη Σιάτιστα, στις 5 Μαρτίου. Αλλά κινητοποιήθηκαν όλες οι «δεκαρχίες» της περιοχής. Έστησαν στις γέφυρες «Μπάτσικα» και «Βίγλα» ενέδρα στην ιταλική φάλαγγα μεταξύ του 22ου και 23ου χιλιομέτρου της δημόσιας οδού Κοζάνης-Γρεβενών, στην οποία έπεσαν εύκολα οι Ιταλοί. Και, μετά από αγώνα τριών ωρών, ο λόχος παραδόθηκε: αιχμάλωτοι 93, από τους οποίους οι 15 τραυματίες, που αφέθηκαν ελεύθεροι με παρέμβαση του Ερυθρού Σταυρού Κοζάνης. Οι νεκροί Ιταλοί ήταν 15. Εκείνο όμως που είχε σημασία ήταν τα λάφυρα: 2 πολυβόλα, ένας ατομικός όλμος, 10 οπλοπολυβόλα, 85 τουφέκια, 9 αυτοκίνητα, μία μοτοσικλέτα, πυρομαχικά και τρόφιμα.

Το τάγμα

Ένα μόνο αυτοκίνητο ξέφυγε, για να φέρει στη φρουρά των Γρεβενών την κακή είδηση. Οι «μαλαντρίνι» είχαν κυκλώσει τη φάλαγγα. Αμέσως η διοίκηση Γρεβενών απέστειλε ένα πλήρες τάγμα ενισχυμένο με ουλαμό πυροβολικού, για να διασώσει τον παγιδευμένο λόχο. Ξεκίνησε πολύ αργά, όταν οι Ιταλοί είχαν παραδοθεί. Το τάγμα όμως –δύναμη 600 ανδρών– δεν ανέκοψε την κίνησή του. Προφανώς θα ενεργούσε αντίποινα καίγοντας τη Σιάτιστα και τα γύρω χωριά. Και τη νύχτα της 5ης Μαρτίου, αφού πέρασε τη γέφυρα της Γιάγκοβας (Αλιάκμονα), στρατοπέδευσε στον Φαρδύκαμπο. Αλλά εκείνη τη νύχτα τέθηκαν σε συναγερμό οι επαρχίες Σιάτιστας-Γρεβενών-Βοΐου. Ο τεράστιος μηχανισμός της οργάνωσης προκάλεσε γενική κινητοποίηση των «δεκαρχιών». Μέσα στη Σιάτιστα επιστρατεύθηκαν όλοι οι δυνάμενοι να φέρουν όπλα –κάπου 600 άνδρες– που χρησιμοποιούσαν τον οπλισμό της φάλαγγας η οποία είχε παραδοθεί. Έσπευσαν και τα συγκροτήματα Τασιανόπουλου και Βοΐου. Μερικοί αξιωματικοί επίσης που βρέθηκαν στη Σιάτιστα, οι οποίοι δεν ανήκαν στον ΕΛΑΣ, προσφέρθηκαν και ανέλαβαν τη διοίκηση «δεκαρχιών». Και από παντού, μέσα στο σκοτάδι, συνέρρεαν οι ένοπλοι και έστησαν αόρατο θανάσιμο κλοιό γύρω από το καταυλισμένο τάγμα.

Δεν πρόφταιναν όμως να ενεργήσουν επίθεση εκείνη τη νύχτα. Το πρωί ο εχθρός προχώρησε προσεκτικά με διάταξη μάχης. Είχε εγκαταστήσει βάσεις πυρός που κάλυπταν την αργή προώθηση του αποσπάσματος, με την αραιή υπόκρουση των κανονιοβολισμών. Οι ένοπλοι χωρικοί έβαλλαν συνεχώς από τα πλευρά, αλλά δεν μπορούσαν να ανακόψουν την προέλαση του εχθρικού σχηματισμού, ο οποίος προχωρούσε αμείλικτος προς τη Σιάτιστα. Το μεσημέρι, η κωμόπολη κινδύνευε πια και

όλοι γνώριζαν τι την περίμενε αν την καταλάμβαναν οι Ιταλοί. Οι πρώτες οβίδες έπεφταν ήδη μέσα στις συνοικίες, οι προφυλακές του εχθρού έφτασαν στα πρώτα σπίτια. Αλλά οι ένοπλοι χωρικοί τότε ενήργησαν αντεπίθεση απόγνωσης απ' όλες τις πλευρές. Και ο διοικητής του τάγματος, βλέποντας ότι προσβαλλόταν και από τα νώτα, διέταξε σύμπτυξη. Αργά η εχθρική αιχμή αποτραβήχτηκε για να ξαναγυρίσει στον Φαρδύκαμπο.

Για δεύτερη νύχτα οι Ιταλοί καταυλίστηκαν στο ίδιο σημείο. Τώρα όμως, μέσα στο σκοτάδι συνέρρεαν πια όλοι οι μαχητές, που το ηθικό τους είχε γαλβανιστεί με τον εξαναγκασμό του εχθρού να εγκαταλείψει τη λεία του. Πάνω από 2.000 οργανωμένοι άνδρες, ένοπλοι και άοπλοι, είχαν σχηματίσει πλήρη κλοιό στα γύρω υψώματα: την Καστανιά, τη Μαγούλα, το Πέτροβο, τα Καζάνια. Και πίσω τους χιλιάδες άμαχοι από τα γύρω χωριά, γυναικόπαιδα κυρίως, μαύριζαν τις πλαγιές, θεατές ενός συγκλονιστικού «σίριαλ» που υποσχόταν εκδίκηση, εθνικό θρίαμβο.

Παράδοση

Το πρωί της επομένης, 7ης Μαρτίου, άρχισε η νέα φάση της μάχης. Τα πυρά των Ιταλών ήταν πυκνά, αλλά ο κλοιός στένευε άπαυτα και αδυσώπητα. Τα σαλπίσματα, οι βροντώδεις ιαχές, το γνώριμο «αέρα», τρομοκρατούσαν τους κυκλωμένους Ιταλούς. Η φευγαλέα εμφάνιση δύο ιταλικών αεροπλάνων δεν επέδρασε στην κατάσταση. Σύγχυση και πανικός άρχισαν να επικρατούν στο κυκλωμένο τάγμα, που το ηθικό του από την αρχή ήταν άθλιο. Και το απόγευμα οι ένοπλοι χωρικοί και οι μόνιμοι αντάρτες είχαν προωθηθεί έως 100, 50 ή και 20 μέτρα από τις εχθρικές θέσεις. Οι ατυχείς Ιταλοί συμπτύσσονταν συνεχώς περίτρομοι γύρω από τον Σταθμό Διοίκησης. Και, κατά το σούρουπο, η θέλησή τους για αντίσταση είχε τόσο παραλύσει, ώστε στις προφυλακές τους εισέδυσαν ανενόχλητοι μερικοί τολμηροί αντάρτες που άρχισαν φιλικά να συζητούν μαζί τους και να συνιστούν την παράδοση. Η αποσύνθεση είχε ήδη γίνει. Οι πρώτες ομάδες του εχθρού παραδόθηκαν. Τους ακολουθούσαν ευρύτερα στρώματα και τελικά ο διοικητής του τάγματος με 16 αξιωματικούς. Συνολικά 603 αιχμάλωτοι, δύο ορεινά κανόνια των 65 χιλιοστών, 4 πολυβόλα, 27 οπλοπολυβόλα, 9 αυτοκίνητα, 500 τουφέκια, 57 μουλάρια ήταν η κολοσσιαία λεία.

Το άλογο

Ένα μόνο ζωντανό πλάσμα ξέφυγε από τον χαλασμό. Το άλογο του ταγματάρχη. Αφηνιασμένο από τους κρότους της μάχης, ρίχτηκε με τρελό καλπασμό στο δρόμο προς τα Γρεβενά. Διένυσε μέσα στη νύχτα τα 25 χιλιόμετρα. Και το πρωί οι Ιταλοί στρατιώτες του φυλακίου στη δυτική είσοδο της πόλης, έκπληκτοι και τρομαγμένοι,

το αντίκρισαν μπροστά τους κατάκοπο, αφρισμένο, με άδεια τη θήκη του σπαθιού του διοικητή τους. Το δύστυχο ζώο έφερε στην πανικόβλητη φρουρά το βουβό μήνυμα της συμφοράς... Τραντάχτηκε η Δυτική Μακεδονία από εκείνη την επιτυχία. Και η θέα των 600 αιχμαλώτων –οι οποίοι θα έμεναν επί 18 μήνες σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στην Πίνδο– ενθουσίασε τον ορεινό πληθυσμό, ο οποίος συνέρρεε να τους δει. Τότε άρχισαν να αντιλαμβάνονται πολλοί από τους αρνητές του αντάρτικου, τους επιφυλακτικούς, τους ακατατόπιστους, τις δυνατότητές του. Και τις πολιτικές του επιπτώσεις. Αλλά ήταν αργά. Το κενό του χρόνου ήταν ανεπανόρθωτο. Άλλος είχε προφτάσει να πιάσει τους μοχλούς στα χέρια του.

Αποχώρηση

Τα γεγονότα εκείνα αποκάλυπταν πόσο σαθρή είχε γίνει η στρατιωτική ιταλική Κατοχή. Και έμελλε να επακολουθήσουν αμέσως εξελίξεις αλλεπάλληλες, που θα επαλήθευαν αυτή την κατάσταση. Λίγες ημέρες μετά την καταστροφή των Ιταλών στην περιοχή Γρεβενών, ένα απροσδόκητο νέο κυκλοφόρησε στη Θεσσαλία, στη Ρούμελη και παραπέρα σε όλη την Ελλάδα. Ο ιταλικός στρατός εγκατέλειψε την Καρδίτσα. Η πρώτη πόλη της Ελλάδας –και ίσως όλης της κατεχόμενης Ευρώπης– που απελευθερωνόταν. Πραγματικά, τη 12η Μαρτίου 1943, οι κάτοικοι του καμπίσιου αυτού θεσσαλικού κέντρου ξύπνησαν χωρίς να υπάρχει εχθρική φρουρά. Οι Ιταλοί είχαν αρχίσει να αποχωρούν βαθμιαία επί μία εβδομάδα, κι εκείνη τη νύχτα έφυγαν αιφνιδιαστικά και τα τελευταία τμήματα ιππικού που παρέμεναν, ενώ διαλυόταν το φρουραρχείο τους. Και το μεσημέρι έμπαιναν οι πρώτοι αντάρτες, φορείς της νέας εξουσίας: μια μικρή ομάδα «εφεδρικών» με σαλπιγκτή. Έως τον Νοέμβριο του 1943 η πόλη εκείνη στη μέση του κάμπου δεν θα γνώριζε ξανά την κατοχική εξουσία, εκτός από τη μορφή λίγων φευγαλέων μηχανοκίνητων επιδρομών.

Στο μεταξύ, μετά τη μάχη του Φαρδύκαμπου, τα Γρεβενά ουσιαστικά είχαν απομονωθεί και ήταν πολιορκημένα από τους αντάρτες. Αλλά η ιταλική στρατιωτική διοίκηση οργάνωσε μεγάλη επιχείρηση για να διασώσει τη φρουρά της πόλης. Ένα ισχυρό μεικτό απόσπασμα 5 ταγμάτων, με 2-3 πυροβολαρχίες και ιππικό, ξεκίνησε την 21η Μαρτίου από τη Λάρισα. Έφτασε στα Τρίκαλα-Καλαμπάκα, εισέβαλε στη Δυτική Μακεδονία και κατόρθωσε να παραβιάσει τα στενά Μπουγάζι όπου είχαν ταχθεί και τα κανόνια που κυρίευσαν οι αντάρτες από το αιχμαλωτισμένο τάγμα. Αλλά ο αντάρτικος σχηματισμός που ανέλαβε τη φρούρηση των στενών διαλύθηκε από την ισχυρή εκείνη δύναμη. Οι Ιταλοί ξαναπήραν τα κανόνια τους, μαζί με τα κλείστρα τους, και στις 23 Μαρτίου μπήκαν στα Γρεβενά. Δεν είχαν έρθει όμως για να μείνουν. Την 24η Μαρτίου παρέλαβαν τη φρουρά και αποχώρησαν όλοι μαζί. Δεύ-

τερη πόλη της Ελλάδας απελευθερωνόταν. Και το μεσημέρι της ίδιας ημέρας μπήκαν οι πρώτοι έφιπποι αντάρτες.

Ελεύθερος χώρος

Ακολούθησε η εγκατάλειψη και τρίτης πόλης. Την 28η Απριλίου 1943, ημέρα του Πάσχα, η φρουρά του Καρπενησίου αποχώρησε από την πρωτεύουσα της Ευρυτανίας και κατηφόρισε στη Λαμία. Και τότε διαγράφηκε σαφώς μια νέα πραγματικότητα, που αποτελούσε σταθμό της Κατοχής. Οι Ιταλοί έκαναν σύμπτυξη από την ορεινή ύπαιθρο, αλλά και από μεγάλο μέρος των πεδινών. Και δημιουργήθηκε έτσι ένας πελώριος ελεύθερος χώρος στον κορμό της χώρας, έξω από την εξουσία των κατακτητών. Από την Καστοριά έως τον Κορινθιακό Κόλπο. Από τον Τυμφρηστό έως τον Αμβρακικό Κόλπο.

Αυτού του χώρου, το μεγαλύτερο μέρος αποτελούσε την περιοχή που ήλεγχε το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Ήταν η «Ελεύθερη Ελλάδα». Και το μικρότερο μέρος, προς τη δυτική πλευρά, αποτελούσε την περιοχή που ήλεγχε ο ΕΔΕΣ-ΕΟΕΑ. Ήταν η «Ελεύθερη Ορεινή Ελλάδα». Τα όρια του χώρου τούτου δεν ήταν σταθερά καθορισμένα, γιατί κάθε τόσο παραβιάζονταν από τις γερμανοϊταλικές δυνάμεις. Χονδρικά, όμως, είχε έκταση περίπου 30.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων και πληθυσμό 750.000-900.000 ψυχών. Τα δύο «κράτη» δεν αποτελούσαν ομοσπονδία. Αρκούνταν σε μια σιωπηρή συνύπαρξη, με σύνορα που τα φρουρούσαν ζηλότυπα και κατά καιρούς έρχονταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Δημιουργούσαν όμως μια κοινή νέα πραγματικότητα, με νέες μορφές εξουσίας και νέους θεσμούς. Στην «Ελεύθερη Ορεινή Ελλάδα» τα πάντα απέρρεαν από το πρόσωπο του Ζέρβα, και οι αντάρτες ήταν η φυσική εκτελεστική δύναμη που δέσποζε παντού. Στην «Ελεύθερη Ελλάδα» τα πράγματα ήταν πολύ περίπλοκα. Η εποχή της παντοδυναμίας των ανταρτών και της γενικής εξουσίας που ασκούσαν οι αρχηγοί τους –ο Άρης Βελουχιώτης ιδίως στη Ρούμελη– είχε περάσει. Χωρίς να πάψουν να έχουν τεράστιο γόητρο, είχαν υποκατασταθεί από την αόρατη «ντε φάκτο» υπερεξουσία του ΚΚΕ. Ο πραγματικός αρχηγός της «Ελεύθερης Ελλάδας» την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1943 ήταν ο Ανδρέας Τζήμας, μέλος του πολιτικού γραφείου του ΚΚΕ, που με το ψευδώνυμο Βασίλης Σαμαρινιώτης είδαμε ότι ανέβηκε στο βουνό ως τοποτηρητής του κόμματος, συνοδεύοντας τον στρατηγό Σαράφη. Αλλά οι δικαιοδοσίες του ήταν περιορισμένες. Για τις καίριες αποφάσεις έπρεπε να παίρνει προηγουμένως την έγκριση του Πολιτικού Γραφείου από την Αθήνα. Ενώ ο Ζέρβας ήταν ο ίδιος η κεφαλή της οργάνωσής του.

Το καλοκαίρι του 1943, όταν ανέβηκε στην «Ελεύθερη Ελλάδα», ο α' γραμματέας του ΚΚΕ Γιώργης Σιάντος –με το ψευδώνυμο «Γέρος»– μπορούσε να αποφασίζει απευθείας, αλλά και πάλι όφειλε να λογοδοτεί εκ των υστέρων στο πολιτικό γραφείο.

Μόνο όταν τέλος η κεφαλή του κόμματος μεταφέρθηκε στα βουνά, όλες οι αποφάσεις λαμβάνονταν απευθείας εκεί επάνω. Στο μεταξύ, όμως, στον ελεύθερο χώρο πήγαζε η ανάγκη μιας νέας εξουσίας. Με την αποχώρηση των κατοχικών δυνάμεων καταλυόταν και το κατοχικό ελληνικό κράτος. Ποιος μηχανισμός θα έμπαινε στη θέση του; Υπήρχαν βέβαια οι πολιτικές οργανώσεις: στην «Ελεύθερη Ορεινή Ελλάδα» κάθε χωριό είχε μια επιτροπή εθνικού αγώνα και στην «Ελεύθερη Ελλάδα» ήταν οι επιτροπές του ΕΑΜ. Έπρεπε, ωστόσο, να συστηματοποιηθούν και συγχρόνως να θεσπιστούν νέοι νόμοι γιατί η νομοθεσία του προηγούμενου κράτους μέσα στις ιδιόρρυθμες συνθήκες του αγώνα κατάντούσε πια ανεδαφική.

Η ανάγκη αυτή προκάλεσε την ανάπτυξη της αυτοδιοίκησης, που σε διαστάσεις, μορφή και περιεχόμενο υπερέβη κάθε προηγούμενη. Και στις δύο περιοχές εφαρμόστηκε σε ευρύτατη κλίμακα, μαζί με το απαραίτητο εξάρτημά της, τον νέο μηχανισμό της δικαιοσύνης. Αλλά συστηματικότερος και πληρέστερος υπήρξε ο θεσμός στην «Ελεύθερη Ελλάδα». Την 4η Δεκεμβρίου 1942 είδε το φως ο «Κώδικας Ποσειδών», που συνέταξε μια ειδική επιτροπή του ΚΚΕ, ΕΑΜ, ΕΛΑΣ των νομών Φθιώτιδας, Φωκίδας και Ευρυτανίας. Τον Μάρτιο του 1943 εκδόθηκε από τις οργανώσεις των ίδιων νομών η «Εγκύκλιος αρ. 4», που επρόκειτο για μια βελτιωμένη μορφή του «Κώδικα Ποσειδών». Αυτά τα δύο κείμενα αποτέλεσαν τη βάση για την εφαρμογή της νέας διάρθρωσης και του νέου νόμου στις περιοχές που απελευθερώνονταν. Πενταμελή Συμβούλια Λαϊκής Αυτοδιοίκησης –που αργότερα έγιναν επταμελή– εκλέγονταν σε κάθε οικισμό. Τριμελείς επιτροπές επισιτισμού, παιδείας, εκκλησίας, ασφάλειας, με αιρετά μέλη, αναλάμβαναν τις αντίστοιχες ευθύνες. Ανώτερο όμως διοικητικό όργανο του χωριού ήταν η Γενική Συνέλευση που συνερχόταν κάθε μήνα, η οποία είχε την εξουσία να παύει τα μέλη του συμβουλίου και των επιτροπών.

Ιδρύονταν επίσης σε κάθε οικισμό πενταμελή Λαϊκά Δικαστήρια. Στην αρχή δικαστές ήταν τα μέλη του Συμβουλίου Αυτοδιοίκησης, αργότερα όμως εκλέγονταν απευθείας. Τα δικαστήρια αυτά είχαν αρμοδιότητα για όλες τις περιπτώσεις –και έκριναν ελεύθερα, χωρίς να υπάρχει αστικός ή ποινικός κώδικας–, εκτός από πράξεις προδοσίας, φόνου, ληστείας και ζωοκλοπής, οι οποίες παραπέμπονταν στα ανταρτοδικεία. Δεν εκδικάζονταν επίσης υποθέσεις διαζυγίων. Αυτές τις διακανόνιζαν συμβούλια των ενδιαφερομένων οικογενειών. Τα λαϊκά δικαστήρια απέβλεπαν κυρίως να επιβάλλουν συμβιβασμό, ο οποίος θεωρούνταν η καλύτερη περίπτωση δικαιοκρατίας. Και οι ποινές που επέβαλλαν ήταν η αποζημίωση του παθόντος ή το πρόστιμο. Η προσωποκράτηση δεν ίσχυε. Κατά ομάδες χωριών υπήρχαν Τομεακά Συμβούλια Λαϊκής Αυτοδιοίκησης που τα συγκροτούσαν οι πρόεδροι των συμβουλίων των χωριών. Και κατά νομό η Ένωση Κοινοτήτων Νομού. Ιδρύονταν

επίσης Τομεακά Λαϊκά Δικαστήρια, που δίκαζαν μόνο κατ' έφεση τις αποφάσεις των Λαϊκών Δικαστηρίων.

Το σύστημα αυτό, που λειτούργησε αποδοτικά, εμφανιζόταν ως λαϊκή εξουσία. Στην πραγματικότητα όμως βρισκόταν υπό τον απόλυτο έλεγχο της τοπικής ΕΑΜικής οργάνωσης, η οποία, με τη σειρά της, ελεγχόταν από την οργάνωση του ΚΚΕ. Συνεπώς, αποτελούσε ένα ακόμη όργανο έμμεσης εξουσίας του κόμματος. Με ορισμένες διαφορές, τα ίδια ίσχυαν και για τη Λαϊκή Αυτοδιοίκηση της περιοχής του ΕΔΕΣ.

Δράση

Καθώς η άνοιξη επικρατούσε, πλήθαιναν σε ολόκληρη τη χώρα οι αντάρτες, ενώ η αντανάκλαση των ηχηρών επιτυχιών της Δυτικής Μακεδονίας προκαλούσε τα πρώτα σκιρτήματα ενός νέου αντάρτικου στην Κεντρική και στην Ανατολική Μακεδονία. Τη μεγαλύτερη ανάπτυξη παρουσίαζε ο ΕΛΑΣ, εφόσον δέσποζε ήδη στα 3/4 της χώρας. Και η προσχώρηση του στρατηγού Σαράφη αποτελούσε έναν σημαντικό παράγοντα για την αύξηση της δύναμής του. Στη θριαμβευτική του άνοδο προς τη Ρούμελη ο νέος αρχιστράτηγος του ΕΛΑΣ διαπίστωνε με έκπληξη τη ραγδαία πρόοδο του ένοπλου αγώνα και τον συναγερμό του λαού. Υπήρχε μεγάλη διαφορά στην κατάσταση που είχε αφήσει κατεβαίνοντας στην Αθήνα πριν από λίγες εβδομάδες μ' εκείνη που αντίκριζε τώρα. Η δράση των ανταρτών πλήθαινε και είχε το χαρακτηριστικό ότι γινόταν ολοένα τολμηρότερη. Ο Νικηφόρος (ανθυπίλαρχος Δ. Δημητρίου) εισόρμησε μια νύχτα μέσα στην ίδια τη Λειβαδιά, έδρα ιταλικού συντάγματος. Κατέλαβε τις φυλακές και απελευθέρωσε όλους τους κρατούμενους. Ανάμεσά τους και ο πατέρας του, Νικόλαος Δημητρίου, που τον είχαν συλλάβει οι Ιταλοί τον Αύγουστο του 1942. Ο «Μπαρμπανίκος», όπως τον αποκαλούσαν, ήταν φανατικός βασιλόφρονας, ανυποχώρητα. Πήρε όμως κι αυτός τουφέκι και έγινε καπετάνιος λόχου στο τάγμα του γιου του.

Οι Ιταλοί στις προσβάσεις των μεγάλων ορεινών όγκων της Ρούμελης πάθαιναν συνεχείς συμφορές. Ένα τάγμα τους, που είχε την έδρα του στη Γραβιά, εκστράτευσε κατά του γειτονικού χωριού Μαργιολάτες. Δεν υπήρχε για την άμυνα του χωριού παρά μια «μαχητική ομάδα» με 8 τουφέκια και ένα οπλοπολυβόλο του 1915. Αλλά οι καμπάνες χτυπούσαν συναγερμό σε όλη την περιοχή. Και οι ομάδες των γύρω χωριών έσπευδαν προς τον στόχο των Ιταλών, οι οποίοι με χίλιες προφυλάξεις πορεύονταν με φοβερή βραδύτητα, υπό την κάλυψη συνεχών φραγμών πυρός. Ο αγώνας όμως θα ήταν τελείως άνισος αν δεν ήταν εφοδιασμένες οι «μαχητικές ομάδες» με σάλπιγγες. Περιέβαλλαν το αργοκίνητο τάγμα οι σαλπιγκτές και σήμαιναν ακατάπαυτα το σάλπισμα της επίθεσης, με υπόκρουση το αραιό τουφεκίδι των λίγων ό-

πλων και με τη συνοδεία απέραντων κραυγών, στις οποίες κυριαρχούσε η ιαχή «αέρα». Και το ιταλικό τάγμα, που το ηθικό του από την αρχή ήταν άθλιο, αναδιπλώθηκε, συμπτύχθηκε και έσπευσε να προστατευτεί πίσω από τα συρματοπλέγματα της Γραβιάς. Τις επόμενες δύο νύχτες, αντάρτικες ομάδες κατέστρεψαν τα μεταλλεία βωξίτη της Τοπολιάς και της Αποστολιάς. Οι εκρήξεις ακούγονταν ισχυρές μέσα στην κωμόπολη. Αλλά το περιχαρακωμένο τάγμα δεν κινήθηκε. Δεν πέρασε το συρματόπλεγμα έστω και μια περίπολος ούτε όταν χάλασε ο κόσμος από τα αλυχτίσματα των σκύλων, που οσμίζονταν τη διάβαση των ανταρτών που επέστρεφαν από τα σαμποτάζ, σε απόσταση λίγων δεκάδων μέτρων από τα πρώτα σπίτια. Μόνο την επομένη, ολόκληρο το τάγμα με αυτοκίνητα βγήκε από τη Γραβιά. Όχι όμως για να κάνει εξόρμηση κατά των ανταρτών, αλλά για να εγκαταλείψει οριστικά την κωμόπολη.

Τον Απρίλιο του 1943 η δράση επεκτάθηκε ακόμη περισσότερο και η φορά των Ιταλών προς τη σύμπτυξη εντάθηκε. Στις 13 Απριλίου επιδρομή στον σιδηροδρομικό σταθμό Αμφίκλειας (Δαδί) κατέστρεψε 11 ατμομηχανές και 110 βαγόνια. Η ιταλική φρουρά απομονώθηκε μέσα στην κωμόπολη και η γερμανική φρουρά του σταθμού εξοντώθηκε. Τρεις μέρες αργότερα, στην Τάχνιστα των Πιερίων, στον δρόμο Ελασσόνας-Κατερίνης, ένα γερμανικό τάγμα έπεσε σε ενέδρα. Οι απώλειές τους υπήρξαν σοβαρές –νεκρός και ο διοικητής του τάγματος–, αλλά οι Γερμανοί δεν ήταν Ιταλοί. Η αντίδρασή τους υπήρξε σκληρή και 20 αντάρτες έπεσαν στο πεδίο της μάχης. Στις 22 Απριλίου εγκατέλειψαν οι Ιταλοί και το Μέτσοβο. Η φρουρά του δέχτηκε ισχυρό χτύπημα στο Ανθοχώρι κατά την αποχώρησή τους. Έτσι, κόπηκε η επικοινωνία ανατολικής και δυτικής Ελλάδας. Η «Ελεύθερη Ορεινή Ελλάδα» αποκτούσε ενότητα και ουσιαστικά απλωνόταν από το Αιγαίο έως το Ιόνιο. Αυτά τα περιστατικά σταχυολογούνται απλώς από μια μεγάλη σειρά επιτυχιών. Ήταν όμως ακόμη μικροεπιχειρήσεις ανταρτοπόλεμου. Σε λίγο επρόκειτο να τις διαδεχτούν αληθινές πια μάχες, που αποτελούσαν το προοίμιο τακτικού πολέμου.

Το μεγάλο «φιάσκο»

Η τελεσιγραφική προσφορά αμνηστίας από τις αρχές Κατοχής, τον Μάιο του 1943, έπεσε στο κενό. Η εκκαθαριστική επιχείρηση που εξαπολύθηκε ευθύς αμέσως, παρά την πολύμνηνη προπαρασκευή της, έπεσε επίσης στο κενό. Ο όγκος των δυνάμεων του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ αποσύρθηκε εγκαίρως στον κορμό της Πίνδου. Οι δυνάμεις όμως της ανατολικής Θεσσαλίας (Κίσαβος-Μαυροβούνι-Πήλιο) αναγκάστηκαν να διασχίσουν όλο τον θεσσαλικό κάμπο για να φτάσουν στα Άγραφα. Πορεύονταν μόνο τη νύχτα, συχνά περνώντας ξυστά από οικισμούς με εχθρική φρουρά. Η μετακίνηση, η οποία διήρκεσε τρία μερόνυχτα, υπήρξε απόλυτα επιτυχής. Αποτέλεσε πραγματικό άθλο οργάνωσης, αλλά βασίστηκε στην πατριωτική εχεμύ-

θεια των κατοίκων του κάμπου. Οι δυνάμεις που συμπτύχθηκαν άφησαν ισχυρές οπισθοφυλακές, οι οποίες προξένησαν σοβαρή φθορά στον εχθρό. Την κάλυψη της Ρούμελης ανέλαβε ένα συγκρότημα του ΕΛΑΣ 1.800 ανδρών με διοικητή τον λοχαγό Φώτη Βερμαίο. Και ο κύριος όγκος του συγκροτήματος αυτού αντιμετώπισε την 3η Ιουνίου ένα ισχυρό μεικτό απόσπασμα των Ιταλών, τριών ταγμάτων πεζικού με πυροβολικό, στην τοποθεσία Παύλιανη-Κουκουβίστα-Μαυρολιθάρι. Το ελληνικό συγκρότημα χτύπησε διαδοχικά τις εχθρικές φάλαγγες με διήμερους ελιγμούς και επιθέσεις. Και τελικά τις ανέτρεψε. Οι απώλειες των ανταρτών ήταν 6 νεκροί και πολλοί τραυματίες. Οι Ιταλοί είχαν δεκάδες νεκρούς και έχασαν 30 αιχμαλώτους. Σημασία όμως είχαν τα λάφυρα: 50 τουφέκια, 10 οπλοπολυβόλα, 2 βαριά πολυβόλα, ένας βαρύς όλμος, 3 ολμίδια. Καθώς και δύο κανόνια ορειβατικά των 75, που δεν ήταν όμως πια χρησιμοποιήσιμα. Σημασία ακόμη μεγαλύτερη είχε αυτή η μάχη γιατί ουσιαστικά αποτέλεσε την τελευταία επιθετική προσπάθεια των Ιταλών από την πλευρά εκείνη. Οι πύλες της Ρούμελης είχαν κλείσει.

Μετά από λίγες ημέρες έκλεισαν και οι πύλες της Θεσσαλικής Πίνδου. Και στην πλευρά αυτή στις 6-9 Ιουνίου έγινε σοβαρή εμπλοκή ιταλικών δυνάμεων (ένα σύνταγμα ιππικού, ένα σύνταγμα πεζικού, μια μοίρα πυροβολικού) με τις οπισθοφυλακές του ΕΛΑΣ. Οι Ιταλοί προσπάθησαν να εκπορθήσουν τα στενά Μουζακίου-Πόρτας. Δεν μπόρεσαν όμως να ανατρέψουν την άμυνα και υποχώρησαν με βαριές απώλειες. Τη διήμερη μάχη της Πέτρας παρακολούθησε –και υπό τύπον συμβουλευτικό διηύθυνε– ένας μικρόσωμος συνταγματάρχης, ο οποίος κατευθυνόταν στο Γενικό Στρατηγείο για να καταταγεί. Επρόκειτο για τον Δ. Πετρουλάκη, βασιλόφρονα μέχρι μυελού οστών και πρώην πρώτο υπασπιστή του Γεωργίου. Όταν έφτασε στον προορισμό του, ανέλαβε αμέσως γενικός επιτελάρχης του ΕΛΑΣ.

Η μάχη πάντως εκείνη αποτέλεσε την τελευταία εκκαθαριστική επιχείρηση των Ιταλών προς τα ορεινά της Θεσσαλίας. Αλλά, για να συμπληρωθεί ο κύκλος, έκλεινε ταυτόχρονα και η τρίτη πύλη των ορεινών όγκων της Πίνδου που αποτελούσαν το καταφύγιο των αντάρτικων δυνάμεων. Τη φορά αυτή επρόκειτο για την πλευρά που προστάτευε ο Ζέρβας. Στις 20-22 Μαΐου δεχόταν και αυτός την επίθεση των Ιταλών που τους υποστήριζαν ένοπλοι Τσάμηδες (Αλβανοί της Τσαμουριάς, στη Θεσπρωτία), στην περιοχή της Παραμυθιάς. Και τη σύγκρουση που έγινε την περιγράφει το ανακοινωθέν των ΕΟΕΑ:

> *«Ἰταλοαλβανοὶ ἐπετέθησαν εἰς Ἁγίαν Κυριακὴν Παραμυθιᾶς διὰ δυνάμεως 500 περίπου ἀνδρῶν ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ δύο πυροβόλων 6,5 καὶ βαρέων ὅλμων. Ἀπὸ πρώτης ὥρας ἡ μάχη ἔκλινεν ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων ὁμάδων καὶ ἐχθρὸς κατατρωθεὶς ἐτράπη πανικόβλητος περὶ ὥραν 18ην τῆς χθὲς πρὸς Παραμυθιάν, ἐγκαταλείψας ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης 30*

Ἰταλοὺς καὶ Ὀθωμανοὺς νεκρούς, ἐξ ὧν εἷς ὑπολοχαγός, εἷς ἐπιλοχίας καὶ δύο λοχίαι, εἶχε δὲ καὶ 15 τραυματίας. Εἷς συνταγματάρχης καὶ εἷς ἀνθυπολοχαγὸς ὡς καὶ 10 κτήνη ἐφονεύθησαν. Συνελήφθησαν ἑπτὰ Ἰταλοὶ ὁπλῖται καὶ εἷς καραμπινιέρος αἰχμάλωτοι. Περιῆλθον εἰς χεῖρας μας ὅλμοι βαρεῖς καὶ ἀτομικοί, κτήνη καὶ λοιπὸν πολεμικὸν ὑλικόν. Ἐκ τῶν ἡμετέρων οὐδεὶς ἐτραυματίσθη ἢ ἐφονεύθη. Εἷς τῶν Ἰταλῶν καραμπινιέρων, ὅταν τοῦ ἀνεκοινώθη ὅτι θὰ ἐλευθερωθῇ, ἐξεδήλωσε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ παραμείνῃ εἰς τὰ ἀνταρτικὰ Σώματα καὶ νὰ ἀγωνισθῇ κατὰ τοῦ φασισμοῦ.

»Πεδίον δράσεως 22 Μαΐου 1943

»Ὁ Ἀρχηγὸς Ἠπείρου»

Αν εξαιρέσουμε ορισμένες αμφισβητήσεις που υπάρχουν για τον αριθμό των απωλειών, το ανακοινωθέν θεωρείται επακριβές. Μόνο που δεν αναφέρεται κάτι το ουσιώδες: ότι στη σύγκρουση εκείνη πήραν μέρος και τμήματα του ΕΛΑΣ Σουλίου. Υπήρξε μια ακόμη από τις σπάνιες περιπτώσεις που συνεργάστηκαν οι δύο οργανώσεις. Έτσι, με αυτές τις μέτριες επιχειρήσεις τερματίστηκε άδοξα η τόσο διαφημισμένη επιθετική εκκαθαριστική προσπάθεια των Ιταλών. Επρόκειτο για ένα μεγάλο «φιάσκο», στο οποίο συμμετείχαν εν μέρει και οι Γερμανοί. Γιατί κι αυτοί δεν έδειξαν παρά ελάχιστη δραστηριότητα.

Ο κύκλος όμως εκείνος των αγώνων έκλεισε με ένα γεγονός, που αποτέλεσε εποποιία και τραγωδία στο αποκορύφωμά τους: τη νύχτα 1-2 Ιουνίου πραγματοποιήθηκε ένα τεράστιο σαμποτάζ στη σιδηροδρομική γραμμή Αθηνών-Θεσσαλονίκης. Η σήραγγα του Κουρνόβου ανατινάχτηκε την ώρα που περνούσε αμαξοστοιχία με ιταλικό στρατό. Οι απώλειες των Ιταλών υπήρξαν πολύ μεγάλες. Σε αντίποινα, στις 6 Ιουνίου τουφέκισαν επιτόπου 106 ομήρους που πήραν από το στρατόπεδο συγκέντρωσης της Λάρισας.

Η «Λεγεών»

Εκείνη την εποχή τερματιζόταν και μια ιλαροτραγωδία στη Θεσσαλία - Δυτική Μακεδονία. Είχε συγκροτηθεί από τα μέσα του 1941 ένα ένοπλο Σώμα από Κουτσόβλαχους που εξοπλίστηκε από τους Ιταλούς και υπαγόταν στην Ιταλική Μεραρχία «Φόρλι» των Τρικάλων. Δύο Κουτσόβλαχοι, ο δικηγόρος της Λάρισας Δημ. Ματούσης και ο Αλκιβιάδης Διαμάντης, συνέλαβαν το σχέδιο να ιδρύσουν μια αυτόνομη κουτσοβλαχική επικράτεια, το «Κράτος της Πίνδου». Κατόρθωσαν να παρασύρουν μερικά στοιχεία στο ένοπλο Σώμα που επονομάστηκε «Λεγεών των Βλάχων», γιατί, κατά την κοσμοθεωρία τους, οι Κουτσόβλαχοι της Πίνδου –οι ορεινοί που μιλούν αυτή τη διάλεκτο, η οποία σήμερα έχει σχεδόν εξαφανιστεί– κατάγονταν από τους

άνδρες μιας ρωμαϊκής λεγεώνας. Δεν είχε αξιόλογη απήχηση εκείνη η κίνηση. Οι ίδιοι οι Κουτσόβλαχοι πρωτοστάτησαν στην αντίδραση εναντίον της. Αλλά η «Λεγεών των Βλάχων» έδρασε τρομοκρατικά αρκετό διάστημα, ληστεύοντας και καταπιέζοντας την ύπαιθρο. Αυτό είναι το γενικό περίγραμμα της υπόθεσης του «Κράτους της Πίνδου», που επί δύο χρόνια είχε συνταράξει Θεσσαλία, Δυτική Μακεδονία και Ήπειρο. Αλλά δεν γεννήθηκε κατά την Κατοχή. Το Κουτσοβλαχικό Ζήτημα δημιουργήθηκε τεχνητά στα τέλη του 19ου αιώνα. Και ορισμένα κράτη της Ευρώπης –Ρουμανία, Αυστροουγγαρία, Ιταλία–, θέλοντας να απλώσουν την επιρροή τους στον χώρο της Ελλάδας, πρόβαλαν την ύπαρξη μιας ουσιαστικά ανύπαρκτης «μειονότητας Βλάχων» –πρόκειται για βλαχόφωνους Έλληνες– στην Πίνδο και στη Θεσσαλία.

Τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο οι Ιταλοί το 1917 κατέλαβαν τα Ιωάννινα και απλώθηκαν μέχρι τη Σαμαρίνα. Για να εδραιωθούν, επιδίωξαν την αναζωπύρωση του «Κουτσοβλαχικού». Και χρησιμοποίησαν για τον σκοπό αυτό τον νεαρό –23χρονο τότε– Σαμαρινιώτη κτηματία Αλκιβιάδη Διαμάντη, ο οποίος υπό την προστασία τους ανακήρυξε επίσημα το «Πριγκιπάτο της Πίνδου». Ο ίδιος αυτοανακηρύχθηκε «Πρίγκιψ της Πίνδου», αλλά, με την αποχώρηση των Ιταλών στην Αλβανία, κατέρρευσε το οικοδόμημα. Ο Διαμάντης κατέφυγε κι αυτός στην Αλβανία, καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο, αμνηστεύθηκε το 1927, εξαφανίστηκε αργότερα και επέστρεψε το 1941 με τον ιταλικό στρατό Κατοχής.

Εμφανίστηκε πρώτα στα Γρεβενά τον Μάιο, όπου ίδρυσε «Γραφείον Προπαγάνδας του Αυτονόμου Κράτους της Πίνδου» και άρχισε να συγκροτεί «κοινότητες Κουτσόβλαχων» στα Ιωάννινα, στο Μέτσοβο και σε πολλά κεφαλοχώρια. Επέκτεινε κατόπιν τη δραστηριότητά του στη Θεσσαλία, προσπαθώντας με διάφορα προνόμια ή πιέσεις να παρασύρει τους Κουτσόβλαχους στην κίνησή του. Οι Ιταλοί τον ενίσχυαν με κάθε μέσο. Η Πείνα προσέφερε ευνοϊκό έδαφος για τα σχέδιά του. Και την 25η Σεπτεμβρίου 1941 έκανε την πρώτη επίσημη εκδήλωση της «Αυτονομιστικής Κινήσεως των Κουτσοβλάχων», με υπόμνημά του προς τον κατοχικό πρωθυπουργό Τσολάκογλου. Το υπέγραψε ως «Εκπρόσωπος των Βλαχικών Κοινοτήτων Πίνδου και του Βλαχικού Στοιχείου Βαλκανικής». Και ζήτησε να αναγνωριστεί η κίνησή του, και στις περιοχές του υποτιθέμενου «Κράτους της Πίνδου» να διορίζονται οι διοικητικές και κοινοτικές Αρχές «από συμφώνου μεταξύ ελληνικής κυβερνήσεως και του κ. Αλκιβιάδου Διαμάντη». Επιπλέον, στην περιοχή αυτή να λειτουργούν μόνο βλαχικά σχολεία και η γλώσσα της εκκλησίας να είναι η κουτσοβλαχική...

Στο υπόμνημα δεν δόθηκε συνέχεια από ελληνικής πλευράς, αλλά η κίνηση του Διαμάντη, στην οποία προσχώρησε ένας διακεκριμένος δικηγόρος των Τρικάλων,

ο Νικόλαος Ματούσης, πήρε διαστάσεις χάρη στην τρομοκρατία και στις ιταλικές πιέσεις. Γρήγορα, όμως, άρχισε η αντίδραση από τους ίδιους τους Κουτσόβλαχους, των οποίων η ελληνική εθνική συνείδηση είχε εξεγερθεί. Ιδρύθηκε η «Ένωση Ελλήνων Κουτσόβλαχων – Εθνικοαπελευθερωτική και Εκπολιτιστική Οργάνωση», που εξέδιδε και μυστική εφημερίδα, τον *Κουτσόβλαχο*. Η οργάνωση αυτή ήταν δημιούργημα του ΕΑΜ. Αλλά συνήργησε αποφασιστικά και μια μη ΕΑΜική οργάνωση, η «Φιλική Εταιρεία», που είχε αρχηγούς τον Ευάγγελο Αβέρωφ και τον έμπορο Νίκο Ράπτη, που ήταν Κουτσόβλαχοι και οι δύο.

Η «Φιλική Εταιρεία» υπήρξε μία από τις πρώτες εθνικοαπελευθερωτικές οργανώσεις. Ιδρύθηκε στη Λάρισα τον Μάιο του 1941 –αρχικά δεν είχε αυτό το όνομα– και συνδεόταν με τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Είχε σκοπό την έξαρση του εθνικού πνεύματος, καθώς και την προπαρασκευή σαμποτάζ, και τα περισσότερα μέλη της ήταν Κουτσόβλαχοι, όπως οι δύο αρχηγοί της. Περιλάμβανε όμως και πολλούς αξιωματικούς, Κουτσόβλαχους και μη, που έμεναν στη Θεσσαλία. Μόλις εμφανίστηκε η κίνηση του Διαμάντη, η «Φιλική Εταιρεία» ανέλαβε θαρραλέα την καταπολέμησή της. Αργότερα επιδίωξε τη δημιουργία αντάρτικου, αλλά απέτυχε, γιατί ο Ευ. Αβέρωφ συνελήφθη στην Αθήνα και στάλθηκε όμηρος στην Ιταλία και γιατί ήταν «οργάνωση στελεχών», χωρίς καμιά επιρροή και επέκταση στις μάζες. Αλλά εναντίον του «Κράτους της Πίνδου» έδρασε αποτελεσματικά. Και οι συντονισμένοι αγώνες, τόσο αυτής όσο και της «Ένωσης Ελλήνων Κουτσόβλαχων», καρποφόρησαν. Τα σχέδια του Διαμάντη και του Ματούση για την ίδρυση της αυτόνομης περιοχής θρυμματίστηκαν γιατί δεν βρήκαν καμιά υποστήριξη από τον κουτσοβλαχικό πληθυσμό.

Απέτυχαν και τα οικονομικά τους σχέδια. Είχαν προσπαθήσει να ιδρύσουν ένα κονσόρτσιουμ, που θα συνάσπιζε τους Κουτσόβλαχους αστούς και μεγαλοαγρότες για τη μονοπωλιακή εκμετάλλευση όλης της περιοχής. Αρνήθηκαν όμως εκείνοι ομαδικά να συνεργαστούν μαζί τους. Δεν απέμενε, λοιπόν, παρά ο δρόμος τού διά των όπλων εξαναγκασμού. Έτσι, δημιουργήθηκε η «Λεγεών των Βλάχων», τη διοίκηση της οποίας ήθελαν να αναθέσουν σε Κουτσόβλαχους αξιωματικούς. Αρνήθηκαν όμως και αυτοί, παρά τις πιέσεις –ο ταγματάρχης Μπαντούμης ξεψύχησε από τα βασανιστήρια–, και έτσι ανέλαβε αρχηγός ένας λησοτρόφος, ο Βασίλης Ραπουτίκας. Η «Λεγεών», που κατάντησε συμμορία κακοποιών κοινού δικαίου, υπήρξε τρομερή μάστιγα της θεσσαλικής υπαίθρου. Τελικά, όμως, οι αντάρτες συνέτριψαν τους «Λεγεωνάριους», που κατέληξαν οικτρά. Τον Ραπουτίκα, που ήταν ιδιαιτέρως ερωτύλος, τον παρέσυρε μια νεαρή Θεσσαλή στο Ζάρκο, σε ενέδρα πολλών γυναικών, και τον λιντσάρισαν. Ο Διαμάντης εγκατέλειψε την προσπάθεια στα τέλη του 1942 και κατέφυγε στη Ρουμανία. Αλλά, την άνοιξη του 1943, τον ακολούθησε και ο Μα-

τούσης, οπότε η «Λεγεών» διαλύθηκε και τυπικά, ενώ το «Βασίλειο της Πίνδου» παραδόθηκε στην ιστορία.

Αργότερα –το 1946– οι δύο αρχηγοί καταδικάστηκαν ερήμην σε θάνατο από το δικαστήριο δωσιλόγων της Λάρισας. Μετά από λίγα χρόνια, ο Διαμάντης πέθανε στη Ρουμανία. Και τον Ματούση η ρουμανική κυβέρνηση τον εξέδωσε το 1964 στην Ελλάδα, όπου κλείστηκε στις φυλακές για να εκτίσει 12ετή ειρκτή, όπως αυτομάτως είχε μετατραπεί η θανατική ποινή του με διάφορα μέτρα επιείκειας. Αποφυλακίστηκε όμως γρήγορα και έως το 1964 ζούσε ελεύθερος μαζί με την κόρη του που είναι ζωγράφος.

Αλλά η «Λεγεών» συνδέεται με μια ακόμη ιστορική λεπτομέρεια της Κατοχής:

Οι «μαυροσκούφηδες»

Ένας από τους σφοδρότερους διώκτες της ήταν ο καπετάν Νάκος Μπελής, που καταγόταν από τον Δομοκό. Από τους λήσταρχους που είχε στρατολογήσει ο Άρης Βελουχιώτης στα πρώτα βήματα του αντάρτικου της Ρούμελης. Τον Απρίλιο του 1943, ανεβαίνοντας από την Αθήνα συνάντησε τον Μπελή με όλη τη δύναμή του –εκατόν τριάντα τουφέκια παρέτασσε τώρα ο πρώην λήσταρχος– και τόσο ο ίδιος όσο και πολλοί από τους άνδρες του φορούσαν μαύρους τριχωτούς σκούφους. «Τι είναι αυτό, Νάκο;» ρώτησε ο Βελουχιώτης. «Αυτόν εδώ τον φορούσε ένας αρχιλεγεωνάριος που έφτασε ώς το χωριό μου. Μαζί με το κεφάλι του πήρα και τον σκούφο του. Στα παιδιά άρεσε και έφτιαξαν κι αυτά ίδιους». Άρεσε και στον Άρη Βελουχιώτη εκείνο το κάλυμμα. Και προμηθεύτηκε αμέσως παρόμοιο για τον εαυτό του και τη συνοδεία του. Απο τότε έγιναν περιώνυμοι οι «μαυροσκούφηδες», οι άνδρες της σωματοφυλακής του, οι οποίοι φορούσαν απαραιτήτως τέτοιο σκούφο. Έγινε σύμβολο θρυλικής αίγλης για πολλούς, αλλά και άσβεστου μίσους για όχι λίγους.

Νέα διοίκηση

Ωστόσο, γρήγορα ο όγκος των ανταρτών ξαναγύρισε από την Πίνδο. Και η ανάπτυξη της δύναμής τους πραγματοποίησε νέο άλμα. Ο ΕΛΑΣ ιδίως ενισχυόταν από μέρα σε μέρα καταφανώς και τελειοποιούσε ραγδαία την οργάνωσή του. Ήδη με την προσχώρηση του Σαράφη είχε συγκροτήσει τον Μάιο Γενικό Στρατηγείο, που υπήγαγε στον έλεγχό του όλες τις δυνάμεις, τις λίγο ή πολύ αυτόνομες, των διαφόρων περιφερειών: Θεσσαλίας (με δύναμη 3.500 ανδρών), Στερεάς (3.000 ανδρών), Μακεδονίας (3.500-4.000), Ηπείρου (1.000). Το Στρατηγείο επικεφαλής είχε τριμελή διοίκηση: στρατιωτικό αρχηγό τον Σαράφη, πολιτικό τον Ανδρέα Τζήμα (Βασίλη Σαμαρινιώτη) και «καπετάνιο» τον Άρη Βελουχιώτη. Την τριμελή σύνθεση είχαν όλες οι διοικήσεις των μονάδων του ΕΛΑΣ, έως οι πιο μικρές. Ο «καπετάνιος» ήταν

τυπικά ο επιμελητής, αλλά ουσιαστικά ο «λαϊκός ηγέτης» της μονάδας. Ο πολιτικός ήταν ο πραγματικός αρχηγός. Έτσι, βραχυκυκλωνόταν ο στρατιωτικός, αν δεν ήταν μέλος του ΚΚΕ. Πρέπει όμως να σημειώσουμε ότι οι αντάρτες του ΕΛΑΣ Πελοποννήσου και Αθηνών υπάγονταν απευθείας στην Κεντρική Επιτροπή του ΕΛΑΣ, της οποίας πρόεδρος ήταν (1943) ο στρατηγός-πολιτευτής Νεόκοσμος Γρηγοριάδης.

Η λειτουργία του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ εγκαινιάστηκε τη 19η Μαΐου 1943. Αμέσως άρχισε να εκδίδει τις διαταγές του. Μία από τις πρώτες ήταν η εντολή προς όλες τις μονάδες να στείλουν επειγόντως κατάσταση της δύναμης και του οπλισμού τους. Και τότε έκπληκτος ο στρατηγός Σαράφης πήρε ως απάντηση, μεταξύ άλλων, από τα βάθη της Ρούμελης, την εξής ιδιόρρυθμη αναφορά:

«Ἐμεῖς κάνουμε πόλεμο καὶ ὄχι χαρτοπόλεμο. Δὲν ἔχουμε καιρὸ γιὰ χαρτιὰ καὶ σεντόνια.

»Φώτης Βερμαῖος,
»Ὀδυσσεὺς Ἀνδροῦτσος,
λοχαγοὶ ἐπαναστάτες».

Ο Ψαρρός

Τώρα όμως που ο ΕΛΑΣ εμφανιζόταν ως οργανωμένη πια δύναμη, το Γενικό Στρατηγείο έπρεπε να δώσει εξετάσεις νομιμότητας. Και, προπαντός, να αποδείξει ότι δεν απέβλεπε σε μονοπώληση του αγώνα και της εξουσίας στην «Ελεύθερη Ελλάδα». Ο ίδιος ο Σαράφης, άλλωστε, που υπήρξε θύμα της μονοπώλησης, θα έπρεπε να αντιδρά σε κάθε επανάληψη της περίπτωσής του. Αλλά και ο Τζήμας πάντα πίστευε ότι τα κέρδη από τις μονοπωλιακές αυθαιρεσίες εκείνης της εποχής ήταν πολύ μικρότερα από τις ζημιές. Έμενε ο Άρης Βελουχιώτης. Κι αυτός, πραγματικά, αποτελούσε ένα πρόβλημα.

Την ημέρα κιόλας που άρχιζε τη λειτουργία του το Γενικό Στρατηγείο, ήταν υποχρεωμένο να αντιμετωπίσει ένα σοβαρό θέμα: Πριν από ένα μήνα ο αντισυνταγματάρχης Ψαρρός είχε επιτέλους επίσημα ιδρύσει το 5/42 Σύνταγμα στην Γκιώνα, δηλαδή το αντάρτικο της ΕΚΚΑ. Αλλά, πριν από 6 ημέρες, στις 12 Μαΐου, ο Άρης Βελουχιώτης με ένα χτύπημα είχε διαλύσει το Σύνταγμα του Ψαρρού, αιχμαλωτίζοντας και τον ίδιο, στη Σρώμη. Όπως είχε συμβεί και με τον Σαράφη-Κωστόπουλο, οι άνδρες του ΕΛΑΣ αποκοίμισαν τις υποψίες των ανδρών της ΕΚΚΑ και τους έπιασαν κυριολεκτικά στον ύπνο.

Ο Σαράφης και ο Τζήμας αναστατώθηκαν. Την ημέρα των εγκαινίων του Γενικού Στρατηγείου είχε φτάσει και ο Άρης. Οι δύο άλλοι που έμαθαν το περιστατικό αξίωσαν –φυσικά μόνο η αξίωση του Τζήμα λαμβανόταν υπόψη– να αφεθεί ελεύθερος ο Ψαρρός. Και ο Σαράφης γράφει σχετικά (*Ο ΕΛΑΣ*, σελ. 113):

«...Ζητήσαμε ἐξήγηση γιὰ τὸν ἀφοπλισμὸ τοῦ τμήματος τοῦ Ψαρροῦ, ποὺ ἦταν ἀντίθετος μὲ τὶς δδηγίες τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΕΛΑΣ. Οἱ ἐξηγήσεις ποὺ μᾶς ἔδωσε (ὁ Ἄρης Βελουχιώτης), ὅτι ὁ ἀφοπλισμὸς ἔγινε ὕστερα ἀπὸ ὁδηγίες τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΕΑΜ, ποὺ μεταβίβασε προφορικὰ ὁ καπετάνιος Ἀττικοβοιωτίας Ὀρέστης, δὲν κρίθηκαν σωστὲς καὶ ἀποφασίσθηκε νὰ κληθῆ ὁ συνταγματάρχης Ψαρρὸς νὰ συνεννοηθοῦμε καὶ νὰ λύσουμε τὴν διαφορά».

Η πρώτη διάλυση

Ο Ψαρρός πράγματι ελευθερώθηκε αμέσως και έφτασε στο Γενικό Στρατηγείο. Εκείνη ήταν η πρώτη από τις τρεις διαλύσεις του, που κατέληξαν στον τραγικό του θάνατο. Έφυγε σε τρεις ημέρες, ελεύθερος να ανασυστήσει το σύνταγμά του, πράγμα που έκανε χωρίς να ενοχληθεί. Αλλά έχει ιστορική σημασία ένα ντοκουμέντο: μια αυτόγραφη, γνήσια επιστολή του καπετάνιου Αττικοβοιωτίας Ορέστη, τον οποίο επικαλέστηκε ο Άρης (πρόκειται για τον Ανδρέα Μούντριχα, για τον οποίο γράψαμε), που απευθύνεται προς την Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ. Και αποκαλύπτει τα παρασκήνια της πρώτης διάλυσης του Συντάγματος Ψαρρού, που υπήρξε πρόδρομος των άλλων δύο διαλύσεων:

«Γιὰ τὴν Κ.Ε. τοῦ Κ.Κ.Ε.

»Σύντροφοι,

»Πρὶν ἕνα μῆνα, ὅταν εἶχα κληθῆ στὴν Ἀθήνα γιὰ τὴν δράση τοῦ ἀρχηγείου Ἀττικοβοιωτίας, μοῦ ἀνελύθη ἡ κομματικὴ γραμμὴ ὡς πρὸς τὴν στάση μας ἔναντι τῶν νέων ἔξω τοῦ Ε.Α.Μ. συγκροτουμένων ὁμάδων καθ' ὅλην τὴν Στερεάν.

»Ὅπως κατάλαβα, ἐμεῖς ἐφ' ὅσον κυριαρχοῦμεν καὶ ὅπου κυριαρχοῦμεν δὲν θὰ ἐπιτρέψωμεν συγκρότηση καὶ δράση ὁμάδων ἔξω ἀπὸ τὸν ΕΛΑΣ. Ὅποιος θέλει, νάρθη μέσα στὸν ΕΛΑΣ. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο πρέπει νὰ πεισθῆ.

»Ἔχοντας αὐτὴ τὴν ἐντολὴ ὑπ' ὄψι μου ὅταν ἔφθασα μὲ τὸ ἀρχηγεῖο στὴ Γκιώνα, ὅπου ὁ συνταγματάρχης Ψαρρὸς εἶχε τὴν ἕδρα του καὶ ἐπίσης ὁ Ἄρης, εἶπα στὸν Ἄρη, ὅ,τι ἀκριβῶς πιὸ πάνω γράφω γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν ξένων ὁμάδων.

»Ἡ ὀργάνωσι Ψαρροῦ εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται σοβαρὰ ἐπικίνδυνη καὶ ὁ σ. Ἄρης, ὕστερα ἀπ' ὅ,τι τοῦ εἶπα, ἀπεφάσισε τὴν διάλυση τοῦ συγκροτήματος Ψαρροῦ.

»Γιὰ τὴν ἐνέργεια αὐτὴ εἶμαι πέρα γιὰ πέρα ὑπεύθυνος.

»Ὅταν σὲ λίγες ἡμέρες ἔφθασαν ἐπάνω ὁ σ. Βασίλης (ὁ Τζῆμας) καὶ ὁ

συντ/ρχης Σαράφης, σὲ συνέλευσι μᾶς ἀνεκοινώθη ὡς πρὸς τὴν ὑπογραφὴ συμφωνητικοῦ τῆς Κ.Ε. τοῦ ΕΛΑΣ καὶ τοῦ Ἐπιτελείου Μέσης Ἀνατολῆς. Ὅπως τίθενται τὰ πράγματα μὲ τὸ συμφωνητικὸ καὶ ὅπως τὰ ἀνέπτυξε ὁ ἐκπρόσωπος τῆς Κ.Ε., ἡ γραμμὴ τὴν ὁποίαν ἐγὼ ἔφερα, δὲν ἔπρεπε νὰ ἀκολουθηθῆ.

»Σύντροφοι,

»Ὑποβάλω τώρα σὲ σᾶς τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν τακτοποίηση καὶ τοῦ ζητήματος καὶ ἐμένα. Θὰ πρέπει νὰ λέω ἐγὼ ὅτι ἔκαμα λάθος; (ὅπως λέω). Ἐπειδὴ καταλαβαίνω ὅτι ἀνάμεσα στὰ στελέχη εἶναι λεπτὴ ἡ θέσι μου, ζητῶ ἀπὸ σᾶς νὰ μοῦ ὑποδείξετε τί θὰ πρέπει νὰ κάμω.

»Εἶμαι ἀποφασισμένος νὰ δεχθῶ χωρὶς καμμιὰ ἀντίρρησι νὰ κάμω ὅ,τι μοῦ πῆ τὸ κόμμα καὶ δηλώνω ὅτι εἶμαι πιστὸς στρατιώτης του καὶ φρουρὸς τῆς γραμμῆς του. 28/5/43.

»Μὲ συντροφικοὺς χαιρετισμοὺς
»ΟΡΕΣΤΗΣ»

Η νέα φάση

Στην αποκατάσταση του Ψαρρού αναμείχθηκε με αγωνία ο Βρετανός συνταγματάρχης Έντυ. Και τον παρακινούσε ένας λόγος εξαιρετικής σοβαρότητας. Ήταν ήδη κάτοχος ενός κολοσσιαίου στρατηγικού μυστικού που αφορούσε την Ελλάδα.

Εκείνες τις ημέρες άρχιζε μια νέα, ριζική φάση για τον ένοπλο ελληνικό αγώνα. Για τη φάση αυτή, που είναι έξοχης ιστορικής σημασίας, υπάρχουν πολλές μαρτυρίες, ανάμεσα στις οποίες και οι δημοσιευμένες αναμνήσεις του Κρίστοφερ Μόνταγκιου Γουντχάουζ, του τότε υπαρχηγού και μετέπειτα αρχηγού της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής στην Ελλάδα. Ο Κρίστοφερ Γουντχάουζ το 1949 δημοσίευσε ένα βιβλίο του, *Το Μήλον της Έριδος*, με τα στοιχεία και τις αναμνήσεις του από τον ελληνικό ανταρτοπόλεμο, που θεωρείται απαραίτητο για τον μελετητή της ιστορίας εκείνης της εποχής. Αλλά, 14 χρόνια αργότερα, το 1965, κατά παραγγελία της εφημερίδας *Ακρόπολις* των Αθηνών, έγραψε 40 μεγάλα άρθρα για το ίδιο θέμα. Ο Κρις Γουντχάουζ ήταν ήδη πολιτευτής. Είχε κάνει δύο φορές υπουργός –Αεροπορίας και Εσωτερικών– και εκλεγόταν συνεχώς βουλευτής του Αγγλικού Συντηρητικού Κόμματος στην Οξφόρδη. Τα άρθρα του εκείνα που δημοσιεύθηκαν τον Απρίλιο-Ιούνιο 1965 στην *Ακρόπολη* με τίτλο «Η ελληνική Εθνική Αντίσταση όπως την έζησα» αποτελούν μια αναθεωρημένη και βελτιωμένη έκδοση του *Μήλου της Έριδος*. Και, φυσικά, πρέπει να ληφθούν περισσότερο υπόψη.

Γράφει, λοιπόν, ο Κρις Γουντχάουζ (*Ακρόπολις*, 23 Απριλίου 1965):

«Τὸ Κάϊρο εἶχε γνωστοποιήσει στὸν Μάγερς νέα σχέδια γιὰ μελλοντικὲς

επιχειρήσεις στὴν Ἑλλάδα... ποὺ εἶχαν καταστρωθῆ ἐν ὄψει μιας ἐνδεχόμενης συμμαχικῆς εἰσβολῆς στὴ Νότια Εὐρώπη, ὁπότε ἡ ἀποστολὴ τῶν ἑλληνικῶν ἀνταρτικῶν δυνάμεων θὰ ἦταν νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ἐπιχείρηση καθηλώνοντας καὶ περισπώντας, ὅσο γίνεται μεγαλύτερες ἐχθρικές δυνάμεις. Γιὰ τὴν ὥρα, τὸ Κάϊρο ἀπόφευγε νὰ διευκρινήση ἂν ἡ εἰσβολὴ θὰ γινόταν στὴν Ἰταλία ἢ στὴν Ἑλλάδα. Ὅπως καὶ νἆχε τὸ πρᾶγμα, ἡ συγκρότησις τῶν ἀπαιτουμένων γιὰ ἕνα τέτοιο ἔργο ἀνταρτικῶν δυνάμεων ἔπρεπε νὰ ἀρχίση ἀμέσως».

Λίγο αργότερα, νεότερο κρυπτογράφημα από το Κάιρο πληροφορούσε τον Μάγερς ότι η απόβαση των Συμμάχων δεν θα γινόταν στην Ελλάδα αλλά στη Σικελία. Μόνο στον Κρις αποκάλυψε το μυστικό ο Έντυ Μάγερς και εκείνος το τήρησε απόλυτα. Αυτό που επιδίωκε τώρα η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή ήταν να ενοποιηθούν οι Έλληνες αντάρτες υπό τις διαταγές του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, για να εκτελέσουν συντονισμένα τις επιχειρήσεις που χρειάζονταν. Το σχετικό σχέδιο πήρε τη συμβολική ονομασία «Ζώα». Και φυσικά οι αντάρτες –όπως και όλος ο πληθυσμός– θα νόμιζαν ότι προπαρασκεύαζαν την εισβολή στην Ελλάδα, δηλαδή την απελευθέρωση. Δεν θα υποπτεύονταν την πραγματικότητα. Ο Έντυ και ο Κρις συνέταξαν ένα Συμφωνητικό Εθνικών Ομάδων για τον σκοπό αυτό, το οποίο αφού το έδειξαν στον Ζέρβα, που συμφώνησε, το έφεραν στην τριμελή διοίκηση του ΕΛΑΣ. Εκείνοι πρόβαλαν ορισμένες αντιρρήσεις και το παρέπεμψαν στην Αθήνα. Μόνο στις 5 Ιουλίου, με πολλές τροποποιήσεις, επρόκειτο να υπογραφεί, και βασικός θεσμός του ήταν η ίδρυση Κοινού Γενικού Στρατηγείου όλων των αντάρτικων δυνάμεων, που εγκαινιάστηκε στις 19 Ιουλίου.

Σχέδιο «Ζώα»

Στο μεταξύ, όμως, εκείνο που προείχε ήταν η εφαρμογή του σχεδίου «Ζώα». Θα έπρεπε να εκτελεστεί τον Ιούνιο. Ο Έντυ και ο Κρις ενημέρωσαν πρώτα τον Ζέρβα για τις επιχειρήσεις. Ο ΕΛΑΣ βρέθηκε σύμφωνος για δράση, όταν όμως ο Έντυ ζήτησε να καταστραφεί η σιδηροδρομική γέφυρα του Ασωπού ποταμού, της γραμμής Αθηνών-Θεσσαλονίκης, με συνδυασμένη ενέργεια αντάρτικων τμημάτων και Βρετανών σαμποτέρ –όπως έγινε στον Γοργοπόταμο–, ο Σαράφης αρνήθηκε. «Κάναμε αναγνώριση», είπε, «και δεν γίνεται τίποτα. Χρειαζόμαστε 1.500 άνδρες με πυροβολικό για τέτοια επιχείρηση και δεν διαθέτουμε τέτοια δύναμη». Ο Έντυ επέμενε με έξαψη: «Το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής θεωρεί την καταστροφή αυτής της γέφυρας, που είναι ζωτική για τις κινήσεις του γερμανικού στρατού Κατοχής, ως βασική επιχείρηση. Πρέπει να γίνει». «Όχι όμως από εμάς», δήλωσε ψυχρά ο Σαράφης. «Τότε θα την κάνουμε μόνοι μας, οι Βρετανοί σαμποτέρ, χωρίς την υπο-

στήριξή σας», κραύγασε έξαλλος ο Έντυ και έφυγε απότομα.

Τα πράγματα απέδειξαν ότι υπήρξε βαρύ σφάλμα στρατιωτικής εκτίμησης η άρνηση του ΕΛΑΣ. Υπό άλλες συνθήκες, θα του στοίχιζε ακριβά. Τώρα, όμως, επρόκειτο να υπερκαλυφθεί από τα ραγδαία γεγονότα.

Οι βασιλόφρονες

Το έργο που καλούνταν από το Συμμαχικό Στρατηγείο να κάνουν οι αντάρτες υπό τη διεύθυνση της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής ήταν τεράστιο, ενώ τα μέσα που θα τους διέθεταν ήταν περιορισμένα: το Κάιρο προειδοποιούσε την αποστολή Μάγερς, όπως γράφει ο Κρις Γουντχάουζ (άρθρο της 24ης Απριλίου 1965), ότι:

«Ἡ ἔκτασις τῆς ἀπὸ ἀέρος ὑποστηρίξεως διὰ τὸ σύνολον τῆς Ἑλλάδος θὰ εἶναι δυστυχῶς ἀπογοητευτική».

Δεν υποσχόταν παρά 8 ρίψεις εφοδίων με αεροπλάνα τον Μάρτιο του 1943, 12 τον Απρίλιο, 16 τον Μάιο και 20-24 τους επόμενους μήνες έως τον χειμώνα. Αλλά έβαζε και τον εξής περιορισμό, που αναφέρει ο Γουντχάουζ στο ίδιο άρθρο του:

«Ἕνα ἄλλο τηλεγράφημα ποὺ ἔφθασε ἐκεῖνες τὶς βδομάδες μᾶς ἔλεγε ὅτι, ὅσο θὰ ὀργανώναμε τὸ κίνημα ἀντιστάσεως ἔπρεπε νἄχουμε πάντα κατὰ νοῦν πὼς ὁ Βασιλιᾶς Γεώργιος ἦταν πιστός μας σύμμαχος. Ἔπρεπε λοιπὸν νὰ προσέχουμε καὶ νὰ μὴ κάνουμε τίποτα ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ ὑπονομεύση τὴ θέσι του μετὰ τὸν πόλεμο. Ἔπρεπε νὰ βοηθοῦμε κατὰ προτίμησι τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν ἀνταρτικῶν ὁμάδων ποὺ ἦταν πιστοὶ στὴ μοναρχία, ἐκτὸς βέβαια, ἀπὸ τὶς περιπτώσεις, ὅπου οἱ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις δημιουργοῦσαν τὴν ἐπιταχτικὴ ἀνάγκη νὰ δώσουμε προσωρινὰ προτεραιότητα στοὺς ἄλλους».

Αλλά ο Έντυ και ο Κρις έβλεπαν ότι χωρίς την ολόψυχη συμμετοχή του ΕΛΑΣ η εφαρμογή του σχεδίου «Ζώα» ήταν απραγματοποίητη. Γιατί, όπως γράφει ο Κρις:

«Πολέμαρχοι καὶ ὀργανωμένοι ἀντάρτες τοῦ εἴδους αὐτοῦ (βασιλόφρονες) ποὺ νὰ παρουσιάζουν μιὰ κάπως ἀξιόλογη δράσι, ἦταν οὐσιαστικὰ τότε ἀνύπαρκτοι. Καὶ μᾶς ξάφνιαζε δυσάρεστα ποὺ διαπιστώναμε πὼς οἱ προϊστάμενοί μας στὸ Κάϊρο, δὲν εἶχαν ἀκόμη συλλάβει τὸ γεγονός».

Πράγματι, όπως είδαμε, από την αρχή οι βασιλόφρονες αξιωματικοί ήταν εφεκτικοί για το αντάρτικο, όχι γιατί τους έλειπε η αγωνιστική διάθεση, αλλά γιατί ήταν στραμμένοι προς τον τακτικό στρατό της Μέσης Ανατολής. Τώρα πια ήταν αργά και αν ακόμη μετέβαλλαν αντιλήψεις να ανεβούν στα βουνά, γιατί όλες σχεδόν τις θέσεις τις κατείχε ή ο ΕΛΑΣ ή ο ΕΔΕΣ.

Ο Ζέρβας αναγνωρίζει

Μια λύση μόνο έβρισκε ο Κρις, εν όψει της εφαρμογής του σχεδίου «Ζώα», για τη μαζική προσέλκυση βασιλοφρόνων αξιωματικών: να αποβάλει την άτεγκτη αντιμοναρχική θέση του ο Ζέρβας, να προσεγγίσει τον θρόνο και να καταστήσει το αντάρτικό του κτήμα παντός Έλληνα, ακόμη και των τεταρτοαυγουστιανών.

Και κατόρθωσε πολύ νωρίς να πείσει τον Ζέρβα. Στις 9 Μαρτίου ο ασύρματος της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής εξέπεμπε το εξής τηλεγράφημα προς το Κάιρο από τον αρχηγό του ΕΔΕΣ:

> *«Πρὸς Α.Μ. Βασιλέα Ἑλλάδος καὶ Ἑλληνικὴν κυβέρνησιν ἀπὸ Ζέρβαν: Αἰτοῦμαι διαβιβάσω ἀναφορὰν ἀγωνιστῶν, οἵτινες ἐπισημαίνουν ὅτι ἐθνική των προσπάθεια δὲν ἐκτιμᾶται δεόντως λόγω παρανοήσεως σκοποῦ μας. Ἐπιθυμοῦμεν βοηθήσωμεν σύμμαχον καὶ προστάτιδά μας Ἀγγλίαν διὰ παντὸς δυνατοῦ τρόπου εἰς γιγαντιαῖον ἀγῶνα ὃν ἤδη διεξάγει πρὸς λύτρωσιν πάντων ἀπὸ ἀπάνθρωπον βίαν. Πρὸς τοῦτο συνεργαζόμεθα μὲ ἅπαντας γνησίους πατριώτας, ἤτοι τόσον βασιλόφρονας, ὅσον καὶ δημοκρατικούς. Ἐπιθυμία μας ἦτο πράξωμεν τὸ αὐτὸ μὲ κομμουνιστάς, δηλαδὴ ΕΑΜ. Μολονότι Ἑλλὰς τελεῖ ὑπὸ ἐχθρικὸν ζυγόν, κομμουνισμὸς ἐπιχειρεῖ ἀπὸ τοῦδε ἐπιβάλη δυναμικῶς κυριαρχίαν του καὶ ἤδη ἔχει κηρύξει ἐπανάστασιν. Εὐλόγως ὑποβάλλομεν (παράπονον) ὅτι Α.Μ. Βασιλεὺς καὶ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις Λονδίνου, θύματα κακοβούλων πληροφοριοδοτῶν, δὲν ἀνεγνώρισαν εἰσέτι ἐθνικήν μας προσπάθειαν. Παρακαλῶ διαβιβάσατε εἰς Α.Μ. καὶ Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἀκολούθους ἀντιλήψεις μας ἐπὶ καθεστωτικοῦ. Ἐὰν βασιλεὺς ἐπανέλθη ἐνταῦθα κατόπιν ἐλευθέρας ἐτυμηγορίας λαοῦ μας, πρῶτοι ἡμεῖς καλωσορίσωμεν αὐτὸν καὶ θεωρήσωμεν λήξασα καθεστωτικὴν διαμάχην ἐν Ἑλλάδι. Ἐὰν ἡ Ἀγγλία διὰ γενικωτέρους λόγους, ἀκόμη καὶ χωρὶς ἐκπεφρασμένην γνώμην λαοῦ, ἐπιθυμεῖ ἐπιστροφὴν Βασιλέως, ἡμεῖς οἱ ἀγωνιζόμενοι δι' ἀπελευθέρωσιν οὐδόλως θέλομεν ἐναντιωθῆ. Εἴμεθα ἀποφασισμένοι, ἐν πλήρει συνεργασία μετὰ βασιλόφρονος στοιχείου ἐντὸς καὶ ἐκτὸς (τῆς) χώρας, ἀντιταχθῶμεν εἰς πᾶσαν ἀπόπειραν ἤδη ἐκδηλωθεῖσαν, πρὸς αὐθαίρετον καὶ δυναμικὴν ἐγκαθίδρυσιν κομμουνισμοῦ...»*

Το τηλεγράφημα αυτό το απέκρυψε ο Ζέρβας από τους πάντες. Ακόμη και από τον Κομνηνό Πυρομάγλου, τον υπαρχηγό του ΕΟΕΑ του ΕΔΕΣ και γενικό γραμματέα του ΕΔΕΣ. Πληροφορήθηκε όμως εκείνος την αποστολή του και έκπληκτος ζήτησε από τον ίδιο τον Ζέρβα να δει το κείμενό του. Και αυτός τού απάντησε ότι, επειδή στάλθηκε με τον ασύρματο του Κρις απευθείας στο Κάιρο, δεν υπήρχε στους φακέλους του αρχηγείου το πρωτότυπο. Ούτε ο Κρις το χορήγησε στον Κομνηνό Πυρο-

μάγλου. Αλλά ο Ζέρβας απέστειλε και προς τη βρετανική κυβέρνηση τηλεγράφημα, στο οποίο επαναλάμβανε ότι δεν θα αντετίθετο στην επάνοδο του βασιλιά, «έστω και χωρίς τη θέληση του ελληνικού λαού», αν η Αγγλία το επιθυμούσε. Ο ίδιος ο Κρις στο βιβλίο του *Το Μήλον της Έριδος* (σελ. 74) σχολιάζει ως εξής το τηλεγράφημα του Ζέρβα:

> *«Γιὰ τὴν δήλωση αὐτὴ ὑπάρχουν δυὸ χαρακτηρισμοί: Ὁ ἕνας εἶναι: ἀνενδοίαστος καιροσκοπισμός, ὁ δεύτερος εἶναι: Πειθήνιος νομιμοφροσύνη».*

Αργότερα, πάντως, ο Ζέρβας εξήγησε ότι τα δύο τηλεγραφήματα τα έστειλε γιατί, ζώντας με το φάσμα της επίθεσης του ΕΛΑΣ, ήθελε να αποφύγει τον εμφύλιο πόλεμο και να εξασφαλίσει αμέριστη την ενίσχυση και την προστασία των Άγγλων. Ο Κομνηνός Πυρομάγλου, όμως, δίνει άλλη εξήγηση στα κίνητρα του αρχηγού του (*Δούρειος Ίππος*, Α', σελ. 82):

> *«Ἡ δήλωσις τῆς πειθήνιας νομιμοφροσύνης πρὸς τὴν Βρετανικὴν κυβέρνησιν, τοῦ δημιουργοῦσε τὴν παραίσθησιν μιᾶς "ὑποθήκης" ἡ ὁποία θὰ τὸν ἔφερε κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν ἐξουσία μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν».*

Το τηλεγράφημά του προς την αγγλική κυβέρνηση ο Ζέρβας το απέκρυψε εντελώς από τον υπαρχηγό του. Τι συνέχεια όμως είχε η δήλωσή του προς τον βασιλιά;

Η απάντηση στο τηλεγράφημα του Ζέρβα έφτασε στις 24 Μαρτίου και είχε ως εξής:

> *«Ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εὐχαριστοῦν τὸν συνταγματάρχην Ζέρβαν καὶ ἅπαντας τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ ἄνδρας τῶν Ἐθνικῶν Ὁμάδων τοὺς ἀγωνιζομένους ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ καὶ συγχαίρουν τούτους διὰ τὴν πατριωτικὴν των δρᾶσιν. Ἡ δρᾶσις αὔτη συμβάλλει τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ ἀναγέννησιν τῆς χώρας, τοῦ ἀγῶνος εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Βασιλεύς, ἡ Κυβέρνησις, ἡ ὁποία ἑδρεύει ἤδη εἰς Κάϊρον καὶ αἱ Ἔνοπλοι Ἑλληνικαὶ Δυνάμεις εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολή, ἀφιερώνουν ὅλας τὰς προσπαθείας των. Μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς θὰ στηριχθῇ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ λαοῦ καὶ θὰ συμμορφωθῇ μὲ τὴν γνώμην τὴν ὁποίαν οὗτος θὰ ἐκφράσῃ ἐλευθέρως ἐφ' ὅλων τῶν ἀφορόντων αὐτόν (τὸν λαόν) ζητημάτων».*

Ο βασιλιάς

Το τηλεγράφημα του βασιλιά δεν ήταν και τόσο ικανοποιητικό. Αποκαλούσε «συνταγματάρχη» τον Ζέρβα και όχι στρατηγό. Βέβαια ο Ζέρβας, όπως και ο Σαράφης, ήταν, έως τη στιγμή που ανέβηκαν στο βουνό, συνταγματάρχες εν αποστρατεία. Τον βαθμό του στρατηγού τον είχαν αποκτήσει αυτοβούλως, αλλ' είχε ήδη καθιερωθεί.

Στρατηγοί αποκαλούνταν από τα μέλη της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής, όπως και από το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Η διάκριση που έκανε ο βασιλιάς προς τον Ζέρβα έδειχνε ψυχρότητα και επιφυλακτικότητα. Εξάλλου, αποκάλυπτε ότι τότε (Μάρτιος του 1943) ήταν ακόμη αποφασισμένος να γυρίσει στην Ελλάδα με την απελευθέρωση, χωρίς να περιμένει την έκβαση του δημοψηφίσματος. Το φοβερό κίνημα των αρχών Μαρτίου στις ταξιαρχίες της Μέσης Ανατολής δεν τον είχε επηρεάσει.

Άσχετα όμως από αυτές τις επιμέρους παρατηρήσεις, μικρή επίδραση είχε η προσέγγιση του Ζέρβα προς τον θρόνο, στην προσέλκυση βασιλοφρόνων αξιωματικών. Και το σχέδιο «Ζώα» θα εφαρμοζόταν με τις υπάρχουσες αντάρτικες δυνάμεις του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ. Μόνο που, όπως προσθέτει ο Γουντχάουζ:

> *«Ὁ Μάγερς καὶ ἐγὼ ἤμασταν οἱ μόνοι ἄνθρωποι στὴν Ἑλλάδα ποὺ ξέραμε τὴν ἀλήθεια: ὅτι δηλαδή, τὰ «Ζῶα» δὲν ἦταν στὴν πραγματικότητα, παρὰ μιὰ γιγάντια παραπλανητικὴ ἐπιχείρηση καὶ ὅτι ἡ συμμαχικὴ ἀπόβαση θὰ γινόταν στὴ Σικελία».*

Ο Ασωπός

Οι επιχειρήσεις για την εφαρμογή του σχεδίου έγιναν με άκρα επιτυχία. Δούλεψαν θαρραλέα και ακάματα όλοι οι αντάρτικοι σχηματισμοί. Η μεγαλύτερη όμως επιτυχία σημειώθηκε στις 21 Ιουνίου, ερήμην ανταρτών. Τη νύχτα εκείνη ο ουρανός της Ελλάδας καταυγαζόταν από τις φλόγες μιας έκρηξης σαν του Γοργοπόταμου. Η γέφυρα του Ασωπού τιναζόταν στον αέρα. Την επιχείρηση που αρνήθηκε ο ΕΛΑΣ να υποστηρίξει την εκτέλεσαν 6 μόνο Βρετανοί σαμποτέρ με επικεφαλής τον Γκόρντον Κρηντ. Πρωτεργάτης του άθλου ήταν ένας μικρόσωμος Νεοζηλανδός λοχαγός, ο Ντόναλντ Σκοτ. Πολεμιστής τολμηρός μέχρι παραφροσύνης, σαμποτέρ ασύγκριτος σε ικανότητα, ήταν εκπληκτική μορφή του μυστικού πολέμου. Αργότερα αναγκάστηκε να υποβληθεί σε εγχείρηση στο αυτί του και κατέβηκε στην Αθήνα. Δεν θέλησε όμως να βγάλει τη νεοζηλανδική στολή του και με αυτήν μπήκε στην πόλη. Δύο χρόνια μετά το κατόρθωμά του χάθηκε το 1943 στην Άπω Ανατολή, υπό συνθήκες μυστηριώδεις, χωρίς ν' αφήσει ίχνη. Η δράση του στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο υπήρξε τεράστια, αλλά το αποκορύφωμά του ήταν ο Ασωπός. Ίσως ήταν η λαμπρότερη επιχείρηση σαμποτάζ σε όλη την κατεχόμενη Ευρώπη. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι άλλο επιχείρηση στρατιωτική που την αρνήθηκε ο ΕΛΑΣ και άλλο σαμποτάζ.

Αν όμως στον Ασωπό ο ΕΛΑΣ αστόχησε, έχει αναγνωριστεί ότι σε εκτέλεση του σχεδίου «Ζώα» σημείωσε γενικά μεγάλη δράση. Την εγκαινίασε κιόλας την ημέρα της εξόρμησης για το σαμποτάζ –21 Ιουνίου– στα στενά του Σαραντάπορου της Θεσ-

σαλίας. Μια γερμανική φάλαγγα 84 φορτηγών αυτοκινήτων κατευθυνόταν στη Λάρισα. Μετέφερε πολεμοφόδια, υγειονομικό υλικό και 20 μικρά επιβατικά αυτοκίνητα. Κατά τις 11 όμως το πρωί, η φάλαγγα έπεσε σε ενέδρα ανταρτών. Μετά από ζωηρή μάχη υπέστη πλήρη καταστροφή. Τα αυτοκίνητα πυρπολήθηκαν και συνελήφθησαν 50 περίπου αιχμάλωτοι. Οι νεκροί θα ήταν περισσότεροι, πάντως λίγοι Γερμανοί διέφυγαν.

Στη διάρκεια της επτάωρης σύγκρουσης έγιναν αλλεπάλληλες απόπειρες των Γερμανοϊταλών να σώσουν την παγιδευμένη φάλαγγα. Προσέκρουσαν όμως στις ενέδρες που είχαν στήσει οι αντάρτες. Γερμανική δύναμη θωρακισμένων που εξόρμησε από την Κοζάνη καθηλώθηκε στην τοποθεσία «Βίγλια». Μια ιταλική φάλαγγα από 5 θωρακισμένα αυτοκίνητα και 4 καμιόνια με στρατό που έσπευσε από την Ελασσόνα αναγκάστηκε να συμπτυχθεί πάλι στη βάση της.

Οι εκρήξεις

Και στη δυτική όμως πλευρά της Ελλάδας είχε γίνει καλή δουλειά. Από τον Κορινθιακό Κόλπο έως τα βουνά της Βορείου Ηπείρου, ΕΔΕΣ και ΕΛΑΣ χτυπούσαν άπαυτα.

Στις 5 Ιουλίου κατελήφθη το Μονοντιάνο της Δυτικής Στερεάς και εξοντώθηκε η ιταλική φρουρά του (18 αιχμάλωτοι). Στη θέση «Ροβούλιστα», στην οδό Ιωαννίνων-Πρεβέζης, συνεργαζόμενα τμήματα του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ συνέτριψαν ιταλικό λόχο στις 8 Ιουλίου. Οι νεκροί Ιταλοί ανήλθαν σε δεκάδες. Οι αιχμάλωτοι σε 17. Άλλη μια από τις σπάνιες περιπτώσεις της εν όπλοις συναδέλφωσης των ανταρτών ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ, με γόνιμα πάντως αποτελέσματα.

Εκείνες τις ημέρες –τέλη Ιουνίου– ο Κρις Γουντχάουζ τράβηξε προς συνάντηση του Ζέρβα. Και δίνει την εξής ζωντανή περιγραφή:

«Ὅλη τὴ νύχτα ἀχολογοῦσε ἕνα γύρω ὁ τόπος ἀπ' τὶς ἐκρήξεις, καθὼς οἱ ἀντάρτες τοῦ Ζέρβα καὶ οἱ σύνδεσμοί μας καταστρέφανε συστηματικὰ τὶς γέφυρες καὶ ἀνατινάζανε τοὺς ἐγκάρσιους θολωτοὺς ὀχετοὺς κάθε σημαντικῆς ὁδικῆς ἀρτηρίας. Κάθε τόσο ὁ ἐχθρὸς ἐπιχειροῦσε νὰ καθαρίσῃ τὸ δρόμο καὶ τότε, ὡς ποὺ νὰ ἀποκρουστῇ, χαλοῦσε ὁ κόσμος ἀπ' τὸ τουφεκίδι, τὶς ριπὲς τῶν αὐτομάτων ὅπλων καὶ τὸ βρόντημα τῶν ὅλμων καὶ τῶν χειροβομβίδων. Ὕστερα ξανάρχιζαν οἱ ἀνατινάξεις. Στὸ μεταξὺ μὲ λιγότερο θόρυβο, μὰ μὲ τὴν ἴδια ἀποτελεσματικότητα, ξηλώνονταν οἱ τηλεφωνικὲς καὶ τηλεγραφικὲς γραμμὲς καὶ ἀμέτρητα χιλιόμετρα σύρμα μεταφερόταν στὸ βουνὸ γιὰ τὴν ἐγκατάσταση δικοῦ μας τηλεφωνικοῦ δικτύου. Ἢ γινόταν κάτι ἄλλο: Οἱ σαμποτέρ μας ξανασυνδέανε ἀλλαντάλλων τὰ κομμένα σύρματα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπέρχεται γενικὴ σύγ-

χυση στὴν τηλεφωνικὴ ἐπικοινωνία τῶν ἐχθρικῶν φρουρῶν μεταξύ τους».

Και ο Κρις Γουντχάουζ προσθέτει συνθετικά:

«Ἀμφιβολία δὲν χωροῦσε πὼς ὁ ἐχθρὸς ἤτανε πιὰ βέβαιος πὼς κάποιο γεγονὸς ἀποφασιστικῆς σημασίας πρόκειται ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ νὰ συμβῆ. Τὸ κακὸ ἦταν πὼς οἱ περισσότεροι Ἕλληνες τὸ ἴδιο πίστευαν –ὅτι δηλαδὴ ὅπου νἆναι, θὰ γίνη ἡ συμμαχικὴ ἀπόβασις στὴν Ἑλλάδα– καὶ φυσικὰ ἐμεῖς δὲν μπορούσαμε νὰ φανερώσουμε τὸ φοβερὸ μυστικό, νὰ τοὺς ποῦμε πὼς ὅλα αὐτά, ἦταν μιὰ ἐσκεμμένη ἀπάτη».

Το τέλος

Στις 18 Ιουλίου 1943 η επιχείρηση «Ζώα» τερματιζόταν με ένα τηλεγράφημα του αρχιστράτηγου της Μέσης Ανατολής Ουίλσων:

«Στρατηγὸς Οὐΐλσων παρακαλεῖ, ὅπως ἅπασαι ἐπιχειρήσεις παύσουν ἀμέσως. Χάρις εἰς λαμπρὰς ἐπιχειρήσεις ἀνταρτῶν ἐν Ἑλλάδι ἡ προσοχὴ τοῦ Ἄξονος ἀπεστράφη ἀπὸ μεγάλας νηοπομπὰς καὶ συγκεντρώσεις ἐπιχειρήσεων Μεσογείου. Ἐνισχύσεις Ἄξονος ἦσαν ὑποχρεωμέναι καὶ εἶναι ἀκόμη νὰ κινηθοῦν πρὸς τὰ Βαλκάνια ἐπιτρεπομένων οὕτω τῶν ἐπιχειρήσεων ἐν Σικελία νὰ προχωροῦν συμφώνως πρὸς τὰ σχέδια. Αρχιστράτηγος ἐξέφρασε εἰλικρινεῖς του εὐχαριστίας πρὸς ὅλους ἐλευθέρους Ἕλληνας. Στρατηγὸς Οὐΐλσων τώρα παρακαλεῖ ὅπως ὅλοι οἱ ἀντάρται μείνουν ἥσυχοι καὶ νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς ἐπιλογὴν περαιτέρω στρατολογήσεων, ἀνεφοδιασμὸν καὶ ἐξάσκησιν διὰ μελλοντικὰ γεγονότα ὧν ἀκριβὴς ἡμερομηνία δὲν εἶναι γνωστή. Μόνη ἐξαίρεσις εἰς τ' ἀνωτέρω περιλαμβάνεται εἰς εἰδικὰς ὁδηγίας πρὸς ταξίαρχον Ἔντυ δι' ὡρισμένα ἔργα ἀπαιτοῦντα μικρὰς ἀνεξαρτήτους ἐπιχειρήσεις.

»ΟΥΪΛΣΩΝ».

Η εντατική εκείνη δράση των ανταρτών δεν είχε μόνο παραπλανήσει τους Γερμανοϊταλούς. Τους είχε φέρει σε δύσκολη θέση, που αποκαλύπτεται από την παρακάτω διαταγή την οποία εξέδωσε την 1η Ιουλίου 1943, στο αποκορύφωμα της επιχείρησης «Ζώα», ο διοικητής μιας από τις γερμανικές μεραρχίες Κατοχής, υποστράτηγος Μπέκερτ:

«Ἐμπιστευτικὴ διαταγή,

Ἀφορᾶ: παρεμπόδισιν καὶ καταστολὴν ταραχῶν, σαμποτάζ, συγκεντρώσεων, διαδηλώσεων καὶ στάσεων τῶν Ἑλλήνων ποὺ πρέπει νὰ καταπολεμηθοῦν χωρὶς οἶκτον καὶ μὲ ὅλα τὰ μέσα. Διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν, ὅλοι, ὅσοι ἀνήκουν εἰς τὸ στράτευμα καὶ θὰ συμπέση νὰ εὑρίσκωνται εἰς τὸν

δρόμον τὴν στιγμὴν ἐκείνην, εἴτε μόνοι των, εἴτε ὁδηγοῦντες αὐτοκίνητα, ὁ καθεὶς ἔχει χρέος, ἄνευ διαταγῆς νὰ χρησιμοποιήση τὰ ὅπλα του, νὰ πυροβολῆ πᾶσαν ἑλληνικὴν συγκέντρωσιν χωρὶς ἐνδοιασμὸν καὶ νὰ βοηθήση τὰ μαχόμενα τμήματα ἢ νὰ προστεθῆ εἰς αὐτά. Ὅλα τὰ καταλύματα τοῦ στρατοῦ πρέπει ἀμέσως νὰ φρουρηθοῦν καὶ ὅλοι οἱ δρόμοι, ποὺ ὁδηγοῦν εἰς αὐτά, νὰ ἀποκλεισθοῦν μὲ συρματοπλέγματα. Ἕλληνες ποὺ πλησιάζουν εἰς ἀπόστασιν βολῆς νὰ σκοτώνονται χωρὶς προειδοποίησιν. Ἂν λείψη ἡ τροφή, δικαιοῦται ὁ ἀρχηγὸς τῆς ὁμάδος νὰ κατάσχη τὴν πρώτην τυχοῦσαν ἑλληνικὴν δημοσίαν ἢ ἰδιωτικὴν ἀποθήκην τροφίμων διὰ νὰ τροφοδοτήση τὴν ἀποκλεισμένην ὁμάδα του. Ἂν οἱαδήποτε θέσις δὲν θὰ ἠμπορῆ νὰ κρατηθῆ τότε πρέπει ὅλη ἡ ἐγκατάστασις νὰ ἀνατιναχθῆ μὲ ἐκρηκτικὰς βόμβας εἰς τὸν ἀέρα. Πρὸ τῆς ἐκρήξεως πρέπει ὅλα νὰ περιχυθοῦν μὲ βενζίνη. Ἡ διαταγὴ αὐτὴ πρέπει νὰ γνωστοποιεῖται εἰς ὅλους τοὺς στρατιώτας ἑκάστην ἑβδομάδα καὶ νὰ ὑπογράφεται.

»Ὑποστράτηγος Μπέκερτ».

Ο Μοριάς

Μολονότι όμως η επιχείρηση «Ζώα» τερματίστηκε, δεν κατέπαυσε ο αντάρτικος αγώνας. Εκείνη μάλιστα την εποχή άρχιζε ζωηρή η ανάπτυξη του ανταρτοπόλεμου και στην Πελοπόννησο.

Θα ασχοληθούμε σε άλλο Κεφάλαιο λεπτομερέστερα με την ένοπλη δράση στον Μοριά. Μπορούμε τώρα να πούμε ότι είχε καθυστερήσει σε μεγάλο βαθμό η έμπρακτη και ουσιαστική παρουσία των ανταρτών. Πάντως, το καλοκαίρι του 1943 η Πελοπόννησος μπήκε κι αυτή οριστικά στον χώρο του πραγματικού ανταρτοπόλεμου. Μετά από μια σειρά αψιμαχιών και συμπλοκών –σε μία απ' αυτές σκοτώθηκε ένας ανιψιός του στρατηγού Τζελόζο–, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ κατάφεραν το πρώτο σοβαρό πλήγμα τους, στο Λεόντιο (Γουργούμισα) τη 16η και τη 17η Ιουλίου 1943. Από το Αίγιο εξόρμησε ένα ιταλικό απόσπασμα 300 ανδρών με 70 μεταγωγικά, έχοντας ως διοικητή έναν αξιωματικό ειδικευμένο στην καταδίωξη ανταρτών, που μόλις είχε έρθει από τη Γιουγκοσλαβία: τον ταγματάρχη Γκασπάρο.

Αλλά το απόσπασμα σφηνώθηκε στα υψώματα του Λεοντίου. Κυκλώθηκε γρήγορα από τις δυνάμεις των μόνιμων ανταρτών (100 άνδρες) και των μαχητικών ομάδων των χωριών. Και μετά από αγώνα και αγωνία 18 ωρών, αφού μάταια ανέμενε βοήθεια, υπέκυψε. Οι αιχμάλωτοι ήταν 107, με 5 αξιωματικούς, οι νεκροί 26. Λιγοστοί Ιταλοί κατόρθωσαν να σωθούν –όχι όμως ο Γκασπάρο, που πιάστηκε τραυματισμένος στο χέρι– χάρη στο νυχτερινό σκοτάδι, από τα Βατέικα προς τη Μοίρα, το Σούλι, την Πάτρα. Λάφυρα ήταν ολόκληρος ο πλούσιος οπλισμός του αποσπά-

σματος. Οι αντάρτες είχαν 5 νεκρούς. Αμέσως ξέσπασε αυθόρμητο λαϊκό πανηγύρι σε όλη την περιοχή. Οι καμπάνες χτυπούσαν πανηγυρικά, οι χωρικοί χόρευαν, παντού αντηχούσαν αντάρτικα τραγούδια. Οι τραυματίες Ιταλοί αφέθηκαν ελεύθεροι υπό τον όρο να μη γίνουν αντίποινα. Μόνο ο Γκασπάρο και ένας λοχαγός της καραμπινιερίας κρατήθηκαν, που τουφεκίστηκαν.

Η επιτυχία εκείνη έδωσε φτερά στο αντάρτικο. Και συμπληρώθηκε αμέσως με δύο ακόμη σημαντικές συγκρούσεις στην Ερυμάνθεια μία εβδομάδα αργότερα. Την 26η Ιουλίου έγινε επιδρομή σ' αυτό το χωριό, κυριεύθηκε το κτίριο της καραμπινιερίας και παραδόθηκε όλη η δύναμή της: 22 άνδρες. Την επομένη η ομάδα της επιδρομής, αφού προώθησε τους αιχμαλώτους στο Βασιλικό, έπαιρνε το πρωινό της στην Ερυμάνθεια, όταν όρμησαν αιφνιδιαστικά στο χωριό 4 ιταλικά αυτοκίνητα με στρατό. Απροσδόκητα βρέθηκαν οι πολεμιστές αντιμέτωποι με τις κάννες του εχθρού σε απόσταση λίγων μέτρων. Αλλά το πρώτο ιταλικό αυτοκίνητο καταστράφηκε αστραπιαία και τυλίχθηκε στις φλόγες, θανατώνοντας τους επιβάτες του. Η συμπλοκή γενικεύτηκε και μετά μιας ώρας μάχη οι Ιταλοί παραδόθηκαν: 14 νεκροί, μεταξύ των οποίων ο υπολοχαγός διοικητής τους και 30 αιχμάλωτοι.

Έτσι, ο Μοριάς είχε βρει κι αυτός –με τη σειρά του– τον δρόμο του. Κατάσταση ενθουσιώδους ευφορίας επικρατούσε τώρα σε όλη την Ελλάδα, και ιδίως στις αντάρτικες δυνάμεις. Αν και η απόβαση στη Σικελία προκάλεσε αρχικά απογοήτευση, δεν διαλύθηκε η βεβαιότητα ότι έφτανε και η σειρά της Ελλάδας. Το Κοινό Γενικό Στρατηγείο, που είδαμε ότι ιδρύθηκε τη 19η Ιουλίου, λειτουργούσε ομαλά με συμμετοχή του ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ και της Βρετανικής Αποστολής, και αργότερα προστέθηκαν η ΕΚΚΑ και εμμέσως η ΠΑΟ της Μακεδονίας. Η έδρα του ήταν στο Περτούλι της Πίνδου, όπου είχε εγκατασταθεί και το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ. Και, μολονότι οι συζητήσεις των αντιπροσώπων έπεφταν σε βυζαντινολογίες, η ύπαρξή του συμβόλιζε μια ενότητα των αντάρτικων δυνάμεων που ούτε να διανοηθεί κανείς μπορούσε πριν από λίγους μήνες.

Η δεύτερη διάλυση

Το Κοινό Γενικό Στρατηγείο παραλίγο να μη συγκροτηθεί ποτέ, από ένα σοβαρότατο επεισόδιο που είχε συμβεί στην Γκιώνα στις 22 Ιουνίου. Και πάλι ο Ψαρρός υπήρξε θύμα: έπαθε τη δεύτερη διάλυσή του, ενώ η επιχείρηση «Ζώα» βρισκόταν στο αποκορύφωμά της και οι διαπραγματεύσεις για γενική συμφωνία όλων των αντάρτικων δυνάμεων είχαν φτάσει στο λεπτότερο σημείο τους.

Ο Ψαρρός, που μετά την πρώτη του διάλυση είχε ανασυγκροτήσει το 5/42 εκ των ενόντων και πάλι, βρισκόταν εκείνες τις ημέρες καταυλισμένος στην Ταράτσα της Γκιώνας, σε υψόμετρο 2.000. Ο επιτελάρχης του, ταγματάρχης Λαγγουράνης, ο Καϊ-

μάρας, ο Κρανιάς (που ανήκε στον ΕΛΑΣ, αλλά συνεργαζόταν μαζί του), ο Τσίγκας, ο Ντούρος, ο Τεμπέλης, ο Παπαβασιλείου, ο Κούτρας, ο Κατσίμπας, ο Βαρβάτος, ο Βαρνάβας, ο Κόκορης, ο Φουσέκης, τα πρωτοπαλίκαρά του, βρίσκονταν εκεί. Αλλά στον Λευκαδίτη είχε συγκεντρωθεί μια ισχυρή δύναμη του ΕΛΑΣ. Την είχε επισημάνει ο Ψαρρός και είχε λάβει αμυντική διάταξη. Δεν είχε όμως εξαπολυθεί ακόμη αρκετά, γιατί οι αγγλικές ρίψεις καθυστερούσαν. Παράλληλα, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ διέθεταν ένα όπλο ισχυρό, ολμίδια που είχαν αποκτήσει στην πρόσφατη σύγκρουση με Ιταλούς στην Παύλιανη. Και στην ορμητική μάχη που ακολούθησε το 5/42 ηττήθηκε. Η κύρια δύναμή του διαλύθηκε, συνελήφθησαν 50 περίπου αιχμάλωτοι και η Ταράτσα αλώθηκε. Ο Ψαρρός μόλις πρόλαβε να διαφύγει με τα υπολείμματα της δύναμής του. Και τώρα ορθωνόταν το σοβαρό θέμα. Ποιος διέταξε τη διάλυση του Σώματος Ψαρρού για δεύτερη φορά; Ποιος κυνηγούσε συστηματικά τον άτυχο συνταγματάρχη; Ο Άρης; Και πάλι βρισκόταν εκεί κοντά, αλλά φάνηκε πως αυτός δεν είχε σχέση με την ενέργεια. Μια μπερδεμένη διαταγή που είχε έρθει από το Γενικό Αρχηγείο της Ρούμελης σε περιφερειακά όργανα του ΕΛΑΣ –τα οποία «πετούσαν τη σκούφια τους για καβγά»– προκάλεσε την επίθεση εκείνη. Το πρόσχημα; Είχε προηγηθεί ένα περίεργο τελεσίγραφο προς τον Ψαρρό, γραμμένο με μολύβι σ' ένα κομμάτι παλιόχαρτο:

> *«Ἂν δὲν ὑπογράψετε τὸ κείμενον τοῦ συμφωνητικοῦ ποὺ σᾶς ἔχουμε ἀποστείλει, ἔχουμε διαταγὴ νὰ διαλύσουμε τὴν μονάδα σας βιαίως, ἐφ' ὅσον δὲν μᾶς παραδώσετε τὸν ὁπλισμό σας».*

Το συμφωνητικό αυτό ήταν σχέδιο συμφωνίας που είχε συντάξει το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ για τη γενική σύμπραξη των ανταρτών, το οποίο τότε συζητούνταν. Και, επειδή ο Ψαρρός, αναμένοντας οδηγίες του πολιτικού του αρχηγού, Καρτάλη, από την Αθήνα, δεν υπέγραψε, οι τοπικοί διοικητές του ΕΛΑΣ άρπαξαν την ευκαιρία...

Επικεφαλής της δύναμης του ΕΛΑΣ ήταν ο λοχαγός Φώτης Βερμαίος, διοικητής των μονάδων Ανατολικής Στερεάς. Γιατί είχε ενεργήσει τη νέα διάλυση; Πώς ανέλαβε πρωτοβουλία και τέτοια ευθύνη; Η εξήγηση είναι ότι τη 19η Ιουνίου πήρε ένα επείγον κρυπτογράφημα από το Γενικό Αρχηγείο της Ρούμελης με την υπογραφή του ταγματάρχη Ζούλα:

> *«Γνωστῆς οὔσης τῆς θέσεως ἡμῶν ἔναντι τῶν μὴ ὑπογραψασῶν, τὸ συμφωνητικόν μας, ὀργανώσεων, δύνασθε νὰ ἐπιδιώξητε διάλυσιν 5/42 στόπ. Προσοχὴ ἀπὸ ἐνέδρας Ἰταλῶν ἢ Γερμανῶν στόπ. Διὰ τὸ Γενικὸν ἀρχηγεῖον Στερεᾶς, (ὑπογραφή): Ταγματάρχης Ζούλας».*

Άρπαξε ο Βερμαίος αυτή τη διαταγή, τη σαφώς δυνητική, της προϊσταμένης Αρχής, και τη μετέβαλε αστραπιαία σε πράξη. Προετοίμασε πυρετωδώς τα τμήματά του και

στις 22 Ιουνίου εξόρμησε κατά της Ταράτσας. Ακολούθησε η εκπόρθησή της μετά από πολύωρη και αιματηρή μάχη και με τα γνωστά αποτελέσματα. Ο Ψαρρός αποσύρθηκε στη Βουνιχώρα. Την 28η Ιουνίου διέλυσε γεμάτος απογοήτευση και τυπικά το σύνταγμά του και με τους αξιωματικούς του, Λαγγουράνη, Νιούρο, Καϊμάρα, Τεμπέλη, πέρασε απέναντι στην Πελοπόννησο, όπου και κρύφτηκε για λίγο διάστημα στο Αίγιο. Η είδηση του δεύτερου αφοπλισμού έφτασε σαν κεραυνός στο Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ, που βρισκόταν τότε στο Γαρδίκι. Δεν ήταν εκεί ο Τζήμας, αλλά ένα άλλο μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ, ο Παντελής Σίμος, που με το ψευδώνυμο Ορφέας Βλαχόπουλος ανέβαινε διά μέσου της «Ελεύθερης Ελλάδας» προς την Ήπειρο, όπου θα αναλάμβανε γενικός γραμματέας τής εκεί Περιφερειακής τόσο του ΕΛΑΣ όσο και του ΚΚΕ. Στο μεταξύ, θα παρέμενε επί ένα διάστημα ως πολιτικός του Γενικού Στρατηγείου, αναπληρώνοντας τον Τζήμα. Ο Παντελής Σίμος ανήκε στη διαλλακτική μερίδα της Κεντρικής Επιτροπής, όπως και ο Τζήμας. Υπερθεμάτιζε μάλιστα με διαλλακτικότητα, μέχρι του βαθμού που πολλοί συνάδελφοί του στην Κεντρική έλεγαν: «Αυτός είναι σοσιαλδημοκράτης, δεν είναι μπολσεβίκος».

Πάντως, έγινε έξω φρενών τότε ο Βλαχόπουλος. Συγκάλεσε αμέσως τον Σαράφη, τον Άρη Βελουχιώτη και το τριμελές Γενικό Αρχηγείο Ρούμελης, που το αποτελούσαν ο στρατιωτικός αρχηγός ταγματάρχης Ζούλας, ο πολιτικός Ηλίας Μανιάτης και ο καπετάνιος Τάσος Λευτεριάς. Όλοι αυτοί αποτελούσαν είδος ανταρτοδικείου, ενώπιον του οποίου καλούνταν να προσέλθει ο λοχαγός Φ. Βερμαίος. Προσήλθε εκείνος, δέχτηκε φοβερούς μύδρους από τον Βλαχόπουλο και τον Λευτεριά, ενώ ο Σαράφης αποχώρησε και οι άλλοι δύο σιώπησαν. Αλλά, αφού εξαντλήθηκε το κατηγορητήριο, ανέσυρε ο κατηγορούμενος λοχαγός την επείγουσα διαταγή του Ζούλα και με έκπληκτο ύφος δήλωσε: «Μα εγώ ό,τι έκανα το έκανα συμμορφούμενος προς το σήμα αυτό που έλαβα από το Γενικό Αρχηγείο. Εντολή εκτέλεσα. Δεν το γνωρίζετε;» Όλοι, εκτός από τον Ζούλα που τακτοποιούσε με εξαιρετική επιμέλεια το αμπέχονό του, εξέφρασαν την έκπληξή τους. Ποια διαταγή; Αλλά δεν μπορούσαν να την αμφισβητήσουν. Και ο Βερμαίος απήλθε αφήνοντας τους κραυγαλέους τιμητές του εμβρόντητους.

Ο ταγματάρχης Ζούλας δεν αρνήθηκε την έκδοση της διαταγής. Αλλά η εξήγηση που έδωσε στους κατάπληκτους συντρόφους του ήταν απίθανη: «Το έκανα σε κατάσταση έξαψης για τη στάση του Ψαρρού», εξήγησε.

Πάλι έμειναν εκείνοι εμβρόντητοι. Ήταν δυνατόν να πήρε μόνος του μια τόσο τρομερή πρωτοβουλία; Αν όχι, ποιος διέταξε τον Ζούλα να ενεργήσει έτσι; Υπήρχε «αόρατη αρχή» μέσα στο ΚΚΕ, που πίσω από τις αποφάσεις του πολιτικού γραφείου έκανε ό,τι ήθελε; Νά ένα περίεργο μυστήριο. Ο Ζούλας ουδέποτε τιμωρήθηκε

για εκείνη την αυθαιρεσία του. Ίσως όμως αυτό να οφειλόταν στο γεγονός ότι πάντα στο ΚΚΕ υπήρχε τάση να συγχωρούνται οι αριστερές παρεκκλίσεις, ποτέ όμως οι δεξιές... Και, οπωσδήποτε, το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ το μόνο που μπορούσε τότε να κάνει ήταν να αναζητήσει τον δυστυχή Ψαρρό και να του ζητήσει συγγνώμη... Πάντως, και το επεισόδιο εκείνο καλύφθηκε γρήγορα από τον πέπλο της ευφορίας που κάλυπτε την ορεινή Ελλάδα. Και όταν στις 10 Σεπτεμβρίου ο Γεώργης Σιάντος, πρώτος γραμματέας του ΚΚΕ, ανέβηκε στα βουνά, είχε μαζί του τον ίδιο τον Ψαρρό. Όχι μόνο τού επιτράπηκε να ανασυγκροτήσει για τρίτη φορά το σύνταγμά του, αλλά αμέσως έγινε δεκτός στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο στο Περτούλι, όπου αντιπροσώπευε την ΕΚΚΑ.

Ενότητα και ειδύλλιο

Ειδυλλιακή σχεδόν κατάσταση επικρατούσε τότε στην απελευθερωμένη ορεινή περιοχή. Το Κοινό Γενικό Στρατηγείο διατηρήθηκε έως τις 10 Οκτωβρίου, δηλαδή ένα τρίμηνο. Και το Περτούλι είχε γίνει το κέντρο της εθνικής ζωής. Η εν όπλοις συναδέλφωση φαινόταν σταθερά, μέχρι του σημείου που ο Ζέρβας και ο Άρης εμφανίζονταν μαζί στην Ήπειρο (Καλαμάς, Δρίσκος) και έβγαζαν λόγους υπέρ της εθνικής ενότητας, από το μπαλκόνι. Κοινά στρατηγεία ιδρύονταν κατά περιφέρειες, ακόμη και κοινά φρουραρχεία λειτουργούσαν σε ορισμένα κέντρα.

Ακόμη και στην Πελοπόννησο πραγματοποιήθηκε μια εθνική ενότητα. Όπως θα αναλύσουμε σε άλλες σελίδες, και οι αντιθέσεις στον Μοριά μεταξύ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και των αστικών οργανώσεων όπου κορυφαίος ήταν ο ΕΣ (Εθνικός Στρατός) έφτασαν στο μέγιστο της οξύτητας. Αλλά στις 28 Αυγούστου 1943 οι δύο αντίζηλες ένοπλες παρατάξεις υπέγραψαν στο Σιάμου σύμφωνο συνύπαρξης. Κάτω από εκείνον τον επίπλαστο πέπλο της εθνικής ενότητας ο καθένας βέβαια αναζητουσε –ή καραδοκούσε– νέους συσχετισμούς δυνάμεων, για την εν όψει αναμέτρηση. Αλλά, στο μεταξύ, η Ελεύθερη Ορεινή Ελλάδα διαρκώς διευρυνόταν. Και με τον όρο αυτό εννοούμε τις περιοχές που είχαν τεράστια ζώνη του αμφισβητούμενου ελέγχου, τη no man's land, που και αυτή πλάταινε αδιάκοπα. Η κατοχική εξουσία συρρικνωνόταν στις μεγάλες πόλεις και στις βασικές συγκοινωνιακές αρτηρίες. Και εκεί όπου κυριαρχούσε η εθνική ελευθερία ο πληθυσμός απολάμβανε μια πρόσκαιρη ειδυλλιακή κατάσταση. Το αποκορύφωμα εκείνης τής από τα πράγματα ενότητας ήταν οι εκλογές τοπικής αυτοδιοίκησης που διεξήχθησαν το πρώτο δεκαπενθήμερο του Αυγούστου και έληξαν τα τέλη Σεπτεμβρίου του 1943, τόσο στην ΕΑΜική Ελεύθερη Ελλάδα όσο και στις περιοχές που ήλεγχαν οι αντάρτικες δυνάμεις των άλλων οργανώσεων (ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ). Όλες οι παρατάξεις κατέβαλλαν κάθε προσπάθεια καλής θέλησης. Και σε κάθε κοινότητα κατέβαιναν και τρεις και τέσσερις συνδυασμοί. Δι-

καίωμα ψήφου είχαν άντρες και γυναίκες από το 17ο έτος της ηλικίας τους. Φυσικά οι παρασκηνιακές παρεμβάσεις ήταν ισχυρές και αποφασιστικές. Αλλά άφηναν ένα περιθώριο ελεύθερης εκδήλωσης τόσο μάλλον όσο στις εφορευτικές επιτροπές συμμετείχαν όλες οι οργανώσεις. Και τα αποτελέσματα ήταν χαρακτηριστικά. Στη Θεσσαλία και στη Ρούμελη, υπό τον έλεγχο του ΕΛΑΣ, ο ΕΔΕΣ μπόρεσε να συγκεντρώσει σε πολλά χωριά 30-35%. Στην Ήπειρο υπό τον έλεγχο του ΕΔΕΣ το ΕΑΜ έλαβε 30%. Στην περιοχή της ΕΚΚΑ, το ΕΑΜ περιέσωσε μόλις το 10%.

Οι Άγγλοι, εξάλλου, χορηγούσαν μια χρυσή λίρα τον μήνα για κάθε αντάρτη. Χρυσή βροχή στα ελληνικά βουνά, που αναζωογονούσε τα πάντα και άρδευε ορεινούς και πεδινούς. Γιατί οι αντάρτικες επιμελητείες πλήρωναν τοις μετρητοίς και χωρίς τσιγκουνιές, έτσι που αποτελούσαν μια απροσδόκητη πλούσια αγορά, από εκεί που ήταν άγχος των αγροτών. Και σε κάθε χωριό, στην πλατεία, παρατάσσονταν πάντα στη σειρά τα υποζύγια των χωρικών, που ανέμεναν καλοπληρωμένο αγώγι από τους διακινούμενους αγωνιστές.

Δημιουργία

Η εικόνα που παρουσίαζε η ελεύθερη περιοχή ήταν συγκλονιστική. Το Περτούλι, η διοικητική πρωτεύουσα, με τις εξαίρετες βίλες των Άλπεων, έσφυζε από ζωή. Ομάδες επισκεπτών από τις κατεχόμενες πόλεις πηγαινοέρχονταν συνεχώς και κατέκλυζαν το Κοινό Γενικό Στρατηγείο, που ήταν εγκαταστημένο σε παραπήγματα μέσα στο πλούσιο ελατοδάσος της Πίνδου. Η Καρδίτσα όμως ήταν η οικονομική πρωτεύουσα. Είναι κόμβος συγκοινωνιών προς τη Ρούμελη, τη Μακεδονία, την Ήπειρο. Πλήθος αυτοκινήτων τη συνέδεε με το Περτούλι. Αναρίθμητα συνέδρια των οργανώσεων, με συμμετοχή εκατοντάδων αντιπροσώπων, γίνονταν συνεχώς. Τα καταστήματα και τα κέντρα της λειτουργούσαν πληθωρικά. Και το εμπόριο ανθούσε. Η πόλη ήταν γεμάτη επιγραφές, συνθήματα αντιστασιακά, κάθε τόσο γίνονταν συλλαλητήρια και παρελάσεις και το βράδυ τα μεγάφωνα μετέδιδαν άπαυτα τις ραδιοεκπομπές του Μπι-Μπι-Σι, της Μόσχας ή άλλων σταθμών.

Το Καρπενήσι, πρωτεύουσα της Ρούμελης, τα Γρεβενά, πρωτεύουσα της ελεύθερης Δυτικής Μακεδονίας, είχαν μικρότερη, αλλά πανομοιότυπη κίνηση. Αλλά και τα χωριά και οι κωμοπόλεις παρουσίαζαν εικόνα μιας απροσδόκητης αναγέννησης, για την οποία ο Κρις Γουντχάουζ στο *Μήλον της Έριδος* γράφει:

«Ἀφοῦ ἐξησφάλισε ἡ ἀντίστασις τὸν ἔλεγχον ὅλης τῆς Χώρας, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κύριες συγκοινωνίες ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Γερμανοί, ἔδωσε πράγματα ποὺ πρίν, ποτὲ δὲν ἦσαν γνωστά. Ἡ ἐπικοινωνία στὰ βουνά, μὲ ἀσύρματο, ταχυδρομεῖο καὶ τηλέφωνο, δὲν ὑπῆρξε ποτὲ τόσο καλὴ πρὶν ἢ μετὰ ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτή. Ἀκόμα καὶ αὐτοκινητόδρομοι ἐπισκευάστηκαν καὶ χρη-

σιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Τὰ πλεονεκτήματα τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς κουλτούρας, ξεχύθηκαν στὰ βουνὰ γιὰ πρώτη φορά. Σχολεῖα, τοπικὲς κυβερνήσεις [ἐννοεῖ τὴν αὐτοδιοίκηση], δικαστήρια καὶ κοινωφελεῖς ὑπηρεσίες πρὸς τὸ κοινό, τὰ ὁποῖα ὁ πόλεμος ἀνέστειλε, ἐτέθησαν πάλι σὲ λειτουργία. Θέατρα, ἐργαστήρια, κοινοβουλευτικὲς συγκεντρώσεις, ἄρχισαν γιὰ πρώτη φορά. Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ὀργανώθηκε στὴν θέση τοῦ ἐκ παραδόσεως ἀτομικιστοῦ Ἕλληνος χωρικοῦ. Ἀκολουθούμενο ἀπὸ τὶς ἄλλες ὀργανώσεις τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ἄνοιξε τὸν δρόμο στὴ δημιουργία ἑνὸς πράγματος, ποὺ οἱ κυβερνήσεις τῆς Ἑλλάδος παρημέλησαν, ἕνα ὀργανωμένο κράτος στὰ ἑλληνικὰ βουνά. Ὅ,τι καὶ ἂν ἔκαναν οἱ ἄλλες ὀργανώσεις ἢ ἡ Βρετανικὴ Στρατιωτικὴ Ἀποστολή, τὸ ἐλεύθερο ὀρεινὸ κράτος θὰ ἐδημιουργεῖτο...»

Μέσα στον αναγεννητικό εκείνο οργασμό, ούτε το ΕΑΜ ούτε ο ΕΔΕΣ ούτε η ΕΚΚΑ ασχολούνταν με προβλήματα πολιτειακά και προπαντός κοινωνικά. Στην Καλαμπάκα υπήρχε μια οργάνωση του ΚΚΕ που θέλησε να δώσει κοινωνική μορφή στη νέα εξουσία, με κομμουνιστικά συνθήματα, γεμίζοντας τους τοίχους με σφυροδρέπανα. Αλλά ο Κώστας Καραγιώργης που το πληροφορήθηκε έγινε έξω φρενών. «Αυτοί πάνε να κάνουν από τώρα "Κόκκινη Δικτατορία"», φώναξε. «Από ποιον πήραν την άδεια;» Και απέστειλε τον συνεργάτη του, Νίκο Αθανασίου, με εντολή να τους πετάξει όλους έξω. Στο μεταξύ, όμως, είχε κάνει η «Κόκκινη Δικτατορία» αρκετή ζημιά στο ΕΑΜ. Στην οργάνωση της κωμόπολης προσέφεραν τις υπηρεσίες τους ο έπαρχος Παπαχρίστος, ο γυμνασιάρχης Τσολάκης και άλλοι κρατικοί υπάλληλοι, μολονότι δεξιοί. Αλλά, στη διάρκεια της αναταραχής που προκάλεσε η προσέγγιση μιας ιταλικής φάλαγγας, ο έπαρχος, ο γυμνασιάρχης και ο έμπορος Θεόδωρος Μάνης τουφεκίστηκαν από μέλη της οργάνωσης. Ο Καραγιώργης χαρακτήρισε την εκτέλεσή τους ως έγκλημα και συνέλαβε τους δράστες. Αλλά το κακό είχε γίνει (*Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, σελ. 330).

Δεν γίνονταν ιδίως κοινωνικοί μετασχηματισμοί στην απελευθερωμένη περιοχή, μολονότι οι συνθήκες τούς ευνοούσαν. Με την αποχώρηση των Ιταλών από την ύπαιθρο τόσο στην περιοχή του ΕΔΕΣ όσο και του ΕΑΜ γίνονταν στόχος τα πολυάριθμα μοναστηριακά κτήματα στην Ήπειρο και στη Δυτική Στερεά ή τα τσιφλίκια στη Θεσσαλία. Και τότε δημιουργήθηκε μια κίνηση «να μοιραστούν στους φτωχούς τα βακούφια και τα τσιφλίκια». Σε μερικές περιοχές έγιναν καταπατήσεις τέτοιων κτημάτων, με την παρότρυνση ή την ανοχή των τοπικών οργανώσεων. Αλλά η αντιστασιακή εξουσία επενέβαινε και αποκαθιστούσε τα πράγματα. Μόνο σε περιπτώσεις που μεγαλα κτήματα ήταν εγκαταλειμμένα επιτράπηκε η καλλιέργειά τους από ακτήμονες, με τη ρητή υπόδειξη ότι επρόκειτο για προσωρινή άδεια εκμετάλλευσης.

Παπάγος

Στο μεταξύ, η αστική παράταξη –το εθνικόφρον μέτωπο– εν όψει της υποτιθέμενης απελευθέρωσης κινητοποιούσε διαρκώς περισσότερο τις δυνάμεις της. Οι αξιωματικοί ιδίως, όσοι δεν μπορούσαν πια να διαφύγουν στη Μέση Ανατολή, αντιλαμβάνονταν ότι δεν ήταν δυνατόν να παραμείνουν αδρανείς. Και τότε –άνοιξη του 1943– εμφανίστηκε μια ευρεία, πειθαρχημένη κίνησή τους, με επικεφαλής την τυπική ηγεσία τους.

Στις 20 Μαΐου συντάχθηκε το εξής πρακτικό στην Αθήνα:

«Οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι ἀντιστράτηγοι, ἔχοντες ὑπ' ὄψιν:

»1. Ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἐκπροσωπουμένη ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὑπὸ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς νομίμου κυβερνήσεως, συνεχίζει τὸν ἀγώνα παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν.

»2. Ὅτι μέχρι τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ Κυριάρχου Κράτους, δὲν ἀποκλείονται οἱ κίνδυνοι διασαλεύσεως τῆς τάξεως ἢ ἀνατροπῆς τοῦ Κοινωνικοῦ καθεστῶτος καὶ φρονοῦντες ὅτι ἡ διατήρησις τῆς ἑνότητος καὶ τῆς συμπνοίας μεταξὺ τῶν ἐν Ἑλλάδι παραμενόντων ἀξιωματικῶν, ἐκτὸς τοῦ ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ ὑποχρέωσιν πρὸς τὴν Πατρίδα, δύναται ἐπωφελῶς νὰ συμβάλῃ τόσον εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀγῶνος, ὅσον καὶ τὴν ματαίωσιν οἱασδήποτε ἀποπείρας διασαλεύσεως τῆς τάξεως ἢ ἀνατροπῆς τοῦ Κοινωνικοῦ καθεστῶτος, ἀναλαμβάνομεν τὴν ὑποχρέωσιν ἐν τῷ πνεύματι τῆς πλέον εἰλικρινοῦς συνεργασίας:

»α. Νὰ ἐνισχύσωμεν τὸν συνεχιζόμενον ἀγῶνα τῆς Ἑλλάδος.

»β. Νὰ καταβάλωμεν κάθε προσπάθειαν διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἑνότητος καὶ τῆς συμπνοίας τῶν ἀξιωματικῶν.

»γ. Νὰ ἀντιταχθῶμεν κατὰ πάσης ἀποπείρας διασαλεύσεως ἢ ἀνατροπῆς τοῦ Κοινωνικοῦ καθεστῶτος συνεργαζόμενοι καὶ μὲ ὅλας τὰς ἄλλας πολιτικὰς ὀργανώσεις, αἵτινες ἐμφοροῦνται ὑπὸ τῶν αὐτῶν Ἐθνικῶν Ἰδεωδῶν.

»δ. Νὰ πειθαρχήσωμεν ἀπολύτως εἰς τὸν Βασιλέα καὶ τὴν νόμιμον κυβέρνησιν.

»ε. Ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς νομίμου κυβερνήσεως ἐν Ἑλλάδι αἱ ἄνω ὑποχρεώσεις παύουσιν ἰσχύουσαι.

»Ἐν Ἀθήναις τῇ 20ῇ Μαΐου 1943

»Α. Παπάγος, Ἰωάν. Πιτσίκας, Δ. Παπαδόπουλος,
Κ. Μπακόπουλος, Π. Δέδες, Γ. Κοσμᾶς».

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο στρατηγός Σαράφης με έναν από τους αξιωματικούς της Σοβιετικής Στρατιωτικής Αποστολής. Η Αποστολή έφτασε στην Ελλάδα τον Ιούλιο του 1944. Αποτελούσε κλιμάκιο της Σοβιετικής Αποστολής στη Γιουγκοσλαβία (Τίτο).

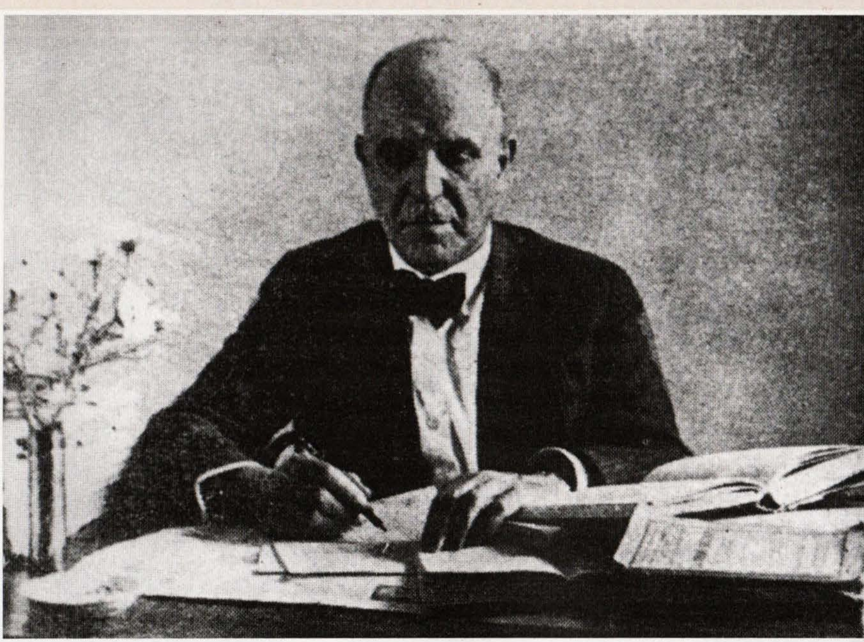
ΚΑΤΩ: Ο κυβερνήτης του «Αδρία» το 1943 αντιπλοίαρχος Ι. Τούμπας, με τον Σοφοκλή Βενιζέλο, υπουργό των Ναυτικών το 1943-1944. Ο Τούμπας έκανε το μεγάλο ναυτικό κατόρθωμα να οδηγήσει το πρυμναίο τμήμα του διχοτομημένου καραβιού του, από το Αιγαίο στην Αλεξάνδρεια. Αντιτάχθηκε στο κίνημα των ενόπλων δυνάμεων της Μέσης Ανατολής και υπήρξε από τους πρωταγωνιστές της καταστολής του στο Ναυτικό τον Απρίλιο του 1944.

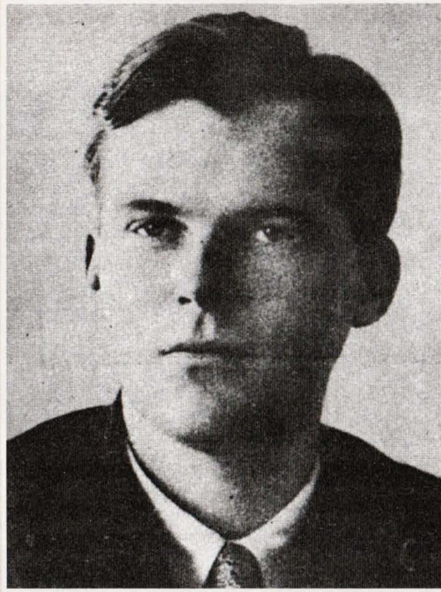

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Λέανδρος Καβαφάκης. Ο νεαρός τενόρος που ανέλαβε να κάνει κατασκοπεία εις βάρος των Γερμανών. Το θάρρος του έφτασε να αρπάξει τη σφραγίδα του Γερμανού φρούραρχου Πατρών, που χρησιμοποιήθηκε πλατιά από την Αντίσταση. Συνελήφθη, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε τραγουδώντας με την κρυστάλλινη φωνή του τον εθνικό ύμνο. Το κύκνειο άσμα του πατριώτη καλλιτέχνη.

ΚΑΤΩ: Ο Δημήτρης Γληνός. Γεννημένος στη Σμύρνη το 1882, υπήρξε κορυφαίος μεταρρυθμιστής εκπαιδευτικός και υπέρμαχος του δημοτικισμού. Ακολούθησε τον Ελευθέριο Βενιζέλο και πήρε μέρος στο κίνημα της Θεσσαλονίκης (1916). Τη δεκαετία του 1930 ασπάσθηκε τον σοσιαλισμό, έγινε μέλος του ΚΚΕ και ανέπτυξε πολιτική δράση. Βουλευτής του Παλλαϊκού Μετώπου το 1936, κλείστηκε στην Ακροναυπλία επί 4ης Αυγούστου, από όπου δραπέτευσε κατά την Κατοχή και πήρε μέρος στην Αντίσταση. Αναδείχθηκε σε μέλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ, αλλά πέθανε το 1943.

ΔΕΞΙΑ: Ο Κρις Γουντχάουζ, υπαρχηγός της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής, τον Ιανουάριο του 1943, όταν κατέβηκε στην Αθήνα αφού ξύρισε τα γένια του.

ΚΑΤΩ: Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, υπουργός Εθνικής Αμύνης στην κυβέρνηση του εξωτερικού, απευθύνεται προς τον λαό της κατεχόμενης Ελλάδας τη 2α Ιουλίου 1942. Ο Π. Κανελλόπουλος, ηγέτης του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος, υπήρξε ο μόνος πολιτικός αρχηγός που από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής εντάχθηκε στην Αντίσταση. Στη Μέση Ανατολή, επίσης, από την πρώτη στιγμή που ανέλαβε το υπουργείο Εθνικής Αμύνης επιδόθηκε στο να καταστήσει τη μοναδική τότε ελληνική ταξιαρχία ικανή να λάβει αμέσως μέρος στις επιχειρήσεις. Και πράγματι, στη μάχη του Ελ Αλαμέιν (Οκτώβριος-Νοέμβριος 1942) η ελληνική ταξιαρχία ήταν παρούσα.

ΕΠΑΝΩ: Ο Μπενίτο Μουσολίνι στην Αθήνα, τον Ιούλιο του 1942. Φορά τη στολή του «πρώτου στρατάρχη της Αυτοκρατορίας». Μετά από έναν χρόνο θα έχει καταρριφθεί από το βάθρο του.

ΕΠΑΝΩ: Στο μέτωπο του Ελ Αλαμέιν, τον Οκτώβριο του 1942. Ο στρατηγός Μοντγκόμερυ, διοικητής της 8ης Βρετανικής Στρατιάς (χωρίς καπέλο), συζητά με τον υπουργό Εθνικής Αμύνης Παν. Κανελλόπουλο.

ΚΑΤΩ: Στην Κατοχή οι παλαιοδημοκρατικοί αρχηγοί τήρησαν αρνητική στάση έναντι της Αντίστασης και αδιάλλακτη έναντι του βασιλιά. Πολύ αργά αντιλήφθηκαν ότι η Αντίσταση αποτελούσε ιστορική ανάγκη της εποχής. Η ευθύνη τους υπήρξε βαρύτατη έναντι της τάξεως που εκπροσωπούσαν πολιτικά, γιατί άφησαν το πεδίο ελεύθερο στην Αριστερά. Στη φωτογραφία οι 4 δημοκρατικοί πολιτικοί αρχηγοί σε φωτογραφία του 1935, όταν δικάζονταν στο έκτακτο στρατοδικείο, κατηγορούμενοι για συμμετοχή στο βενιζελικό κίνημα εκείνου του έτους. Από αριστερά: Σοφούλης, Γονατάς, Μυλωνάς, Καφαντάρης.

ΚΑΤΩ: Αξιωματικοί της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής, κάπου στην ορεινή Ελλάδα. Μέχρι τα μέσα του 1943 έφταναν στα διάφορα ελληνικά διαμερίσματα Βρετανοί απεσταλμένοι διαφόρων αγγλικών υπηρεσιών της Μέσης Ανατολής, χωρίς σύνδεση μεταξύ τους, και ο καθένας ενεργούσε σύμφωνα με τις ιδιαίτερες εντολές που είχε, οι οποίες συχνά έρχονταν σε σύγκρουση. Από τα μέσα του 1943 όλοι αυτοί οι Βρετανοί των βουνών υπήχθησαν σε ενιαία διοίκηση, στην κορυφή της οποίας βρισκόταν ο ταξίαρχος Έντυ Μάγερς. Τον Αύγουστο του 1943 έφτασαν και Αμερικανοί απεσταλμένοι και η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή μετονομάστηκε σε Συμμαχική, αρχηγός της οποίας ήταν ο Κρις Γουντχάουζ. Το καλοκαίρι του 1944 έφτασε και Σοβιετική Στρατιωτική Αποστολή με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Ποπώφ.

ΔΕΞΙΑ: Ο Κώστας Καραγιώργης. Δεν έγινε ο γενικός αρχηγός των ανταρτών του ΕΛΑΣ, όπως φιλοδοξούσε. Και ίσως αυτό το γεγονός να υπήρξε μοιραίο για την Ελλάδα. Πρώην γιατρός (Κώστας Γυφτοδήμος), ήταν καλλιεργημένος, με ευρύτατη αντίληψη, αποφασιστικός και ανθρωπιστής. Ανεδείχθη σε οργανωτή, πολεμιστή, πολιτικό και δημοσιογράφο. Πέθανε το 1950 στις φυλακές Βουκουρεστίου, αποκηρυγμένος από το ΚΚΕ.

ΚΑΤΩ: «Μαυροσκούφηδες», της προσωπικής φρουράς του Άρη Βελουχιώτη. Ο μαύρος σκούφος ήταν το απαραίτητο χαρακτηριστικό τους. Αυτό το κάλυμμα της κεφαλής το έφεραν αρχικά οι άνδρες της «Λεγεώνας των Βλάχων». Οι αντάρτες του ΕΛΑΣ εξόντωσαν τη Λεγεώνα, αλλά ο μαύρος σκούφος επέζησε. Οι «μαυροσκούφηδες» ήταν μαχητές εξ επιλογής, ιδιαίτερα αποφασιστικοί, έτοιμοι να πέσουν στη φωτιά σε ένα νεύμα του Άρη.

ΕΠΑΝΩ: Ομάδα του 5ου ανεξάρτητου τάγματος Παρνασσίδος. Τη νύχτα της 5ης προς 6η Μαρτίου 1943, σε μια παράτολμη επιχείρηση, μπήκε στη Λιβαδειά και απελευθέρωσε τους 60 περίπου κρατούμενους. Η επιχείρηση, που εκτελέστηκε με αποφασιστικότητα και ακρίβεια, καταρράκωσε την ιταλική φρουρά, που αποτελούνταν από περίπου 5.000 άνδρες. Στο μέσον της φωτογραφίας ο απελευθερωθείς δάσκαλος της Αγόριανης Νικ. Δημητρίου ανάμεσα στους γιους του Δημήτριο (Νικηφόρο), επικεφαλής της επιχείρησης, και Γιάννη (Σόλωνα).

ΚΑΤΩ: Στο μέτωπο της Ερήμου, στις παραμονές της ιστορικής μάχης του Ελ Αλαμέιν (30 Σεπτεμβρίου 1942). Ο αναγεννηθείς ελληνικός στρατός είναι εκεί παρών. Μετά από 17 μήνες τα ελληνικά όπλα θα βροντήσουν και πάλι. Αλλά μέσα στην Ελλάδα βροντούν ήδη από καιρό. Στη φωτογραφία ο υπουργός Εθνικής Αμύνης της κυβέρνησης του εξωτερικού Π. Κανελλόπουλος, ο διοικητής της Πρώτης Ελληνικής Ταξιαρχίας συνταγματάρχης Π. Κατσώτας (δεξιά) και ο διοικητής της 3ης Μοίρας Πυροβολικού ταγματάρχης Γ. Διαμαντόπουλος, στον τομέα του Ελ Αλαμέιν.

Ιεραρχία

Αυτή η νέα οργάνωση ονομάστηκε «Στρατιωτική Ιεραρχία». Και το ιδρυτικό της μιλά για αγώνα, χωρίς να καθορίζει αν εννοεί τον εσωτερικό ή τον εξωτερικό. Όπως όμως απέδειξε λίγο αργότερα, αντίθετα προς την οργάνωση των «Εξ Συνταγματαρχών», απέβλεπε και στον ανταρτοπόλεμο. Αλλά είναι φανερό ότι κύριοι σκοποί της ήταν η καταπολέμηση του ΕΑΜ και η εξασφάλιση επανόδου του βασιλιά. Η «Στρατιωτική Ιεραρχία» είχε σοβαρή απήχηση μεταξύ των μη ξεκαθαρισμένων δημοκρατικών αξιωματικών. Ευθύς αμέσως, μέσα στην Αθήνα προσχώρησαν 17 συνολικά στρατηγοί και 300 ανώτεροι και κατώτεροι. Και πέτυχε να εξαπλωθεί σε κάθε έδρα προπολεμικής μεραρχίας: στη Θεσσαλονίκη, στην Πελοπόννησο, στην Κρήτη, στα Ιωάννινα, στη Λάρισα, στην Κοζάνη κλπ. Αλλά ήρθε πολύ αργά και αποκάλυψε πλήρη άγνοια των κανόνων του αγώνα. Η χονδροειδής έλλειψη συνωμοτισμού οδήγησε μετά από λίγους μήνες στη σύλληψη από τους Γερμανούς της ηγεσίας της με επικεφαλής τον Παπάγο. Και η εξίσου χονδροειδής παρερμηνεία των συνθηκών του αντάρτικου αποκαλύφθηκε με ένα περίεργο περιστατικό.

Ο Ν. Τσίπουρας

Στις αρχές Αυγούστου του 1943 έφτασε στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο ένας γηραιός απόστρατος στρατηγός, ο Ν. Τσίπουρας. Πρώην Γενικός Διοικητής Μακεδονίας επί 4ης Αυγούστου και νομάρχης Αττικοβοιωτίας επί κυβερνήσεως Τσολάκογλου, δήλωσε στον έκπληκτο Σαράφη ότι ερχόταν κατ' εντολή του στρατηγού Παπάγου, αρχηγού της «Στρατιωτικής Ιεραρχίας», για να αναλάβει τη γενική αρχηγία όλων των ανταρτών. Προσέθετε ότι η εντολή τού δόθηκε μπροστά στον συνταγματάρχη Μ. Αντωνόπουλο που είχε διαδεχτεί τον Τσιγάντε και ότι ο Παπάγος τού υποσχέθηκε να τεθούν υπό τις διαταγές του πολλοί αξιωματικοί. Τι ακριβώς συνέβαινε; Πώς ήταν δυνατόν να είναι τόσο αφελής ο Παπάγος, ώστε να διαλέξει έναν γηραλέο απόστρατο χωρίς κανένα κύρος και να τον εξαποστείλει στα βουνά φανταζόμενος ότι αμέσως θα έσπευδαν να ενταχθούν υπό τις διαταγές του οι αντάρτικες δυνάμεις μόλις εμφανιζόταν;

Πάντως, ο Τσίπουρας τέθηκε σε περιορισμό επί 4 μήνες και κατόπιν αφέθηκε ελεύθερος να αποσυρθεί στο χωριό του, χωρίς να επιδείξει καμιά ανησυχία μέχρι τέλους της Κατοχής.

Ο ΠΑΟ

Η «Στρατιωτική Ιεραρχία» δεν έκανε από τότε καμιά εκδήλωση δραστηριότητας για τον αντάρτικο αγώνα. Αλλά στη Μακεδονία αναζωπύρωσε τη δική της δραστηριότητα, την ίδια εποχή, η οργάνωση αξιωματικών ΠΑΟ (Πανελλήνια Απελευθερωτική Οργάνωση).

Υπήρξε διάδοχος της ΥΒΕ (Υπερασπιστές Βορείου Ελλάδος), που έχουμε ήδη αναφέρει. Τη Διοικούσα Επιτροπή της την αποτελούσαν στρατιωτικοί και πολίτες της Θεσσαλονίκης: οι Γ. Παπαγεωργίου, Αρχ. Αργυρόπουλος, Μιλτ. Βίμπλης, Ι. Μουστεράκης, Β. Αβδελάς, Ι. Αγγέλου, Β. Βογιατζής, Γ. Θεμελής, Ν. Νάλτσας, Ι. Παπαθανασίου, Α. Οικονόμου, Κ. Πολυχρονίδης. Ίδρυσε παραρτήματα σε πολλές πόλεις της Κεντρικής και της Δυτικής Μακεδονίας (Βέροια, Έδεσσα, Νάουσα, Κατερίνη, Κοζάνη, Πολύγυρος, Κιλκίς, Νιγρίτα, Καστοριά, Φλώρινα, Αμύνταιο). Και βρισκόταν σε επαφή με την κυβέρνηση του εξωτερικού, από την οποία λάμβανε κάποια οικονομική ενίσχυση. Το 1943 θέλησε και η ΠΑΟ να συγκροτήσει αντάρτικα Σώματα ευρείας έκτασης. Αρκετές ομάδες της εμφανίστηκαν στο Πάικο, στο Βέρμιο, στα Πιέρια. Ήταν όμως αργά για να στερεωθούν. Σε μερικές περιπτώσεις, αρχικά, συνεργάστηκε με τον ΕΛΑΣ. Σε άλλες ήρθε σε σύγκρουση μαζί του.

Ενώ επικρατούσε όμως μεγάλη σύγχυση, έφτασαν στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο ως εκπρόσωποί της δύο γνωστοί ανώτεροι αξιωματικοί, οι Ι. Μουστεράκης και Α. Αργυρόπουλος. Η θέση τους παρέμεινε επί μήνες εκκρεμής. Και στο μεταξύ η ΠΑΟ ήρθε σε γενική σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ, με αποτέλεσμα άλλοι αξιωματικοί της να φύγουν στη Μέση Ανατολή μέσω Τουρκίας, άλλοι να αποσυρθούν απογοητευμένοι στα σπίτια τους και άλλοι να ενταχθούν στο αντιεαμικό Σώμα του Α. Φωστερίδη (Τσαούς-Αντών) ή σε άλλες αντικομμουνιστικές οργανώσεις. Η οργάνωση τελικά τον Ιανουάριο του 1944 αυτοδιαλύθηκε. Ο Κρις Γουντχάουζ όμως (*Ακρόπολις*, 23 Απριλίου 1965) παρατηρεί:

> *«Δυστυχῶς ἡ ἐχθρότητα τῶν ὀπαδῶν (τῆς ΠΑΟ) ἐναντίον τῶν κομμουνιστῶν ἔσπρωχνε ὡρισμένους ἀπὸ αὐτοὺς νὰ συνεργασθοῦν μὲ τοὺς Γερμανούς».*

Έτσι, δεν διαταράχθηκε η δομή των αντάρτικων δυνάμεων. Τον όγκο τους τον συγκροτούσαν ο ΕΛΑΣ, ο ΕΔΕΣ, η ΕΚΚΑ, ενώ στην Κρήτη, στην Πελοπόννησο, στην Ανατολική Μακεδονία-Θράκη υπήρχαν Σώματα εθνικοφρόνων ανταρτών, τα οποία δεν μπορούσαν να επιδράσουν στον συσχετισμό ενόπλων δυνάμεων της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Οι Βούλγαροι

Τι συνέβαινε όμως στο μεταξύ στις πόλεις της Ελλάδας την εποχή εκείνη της ανθοφορίας του ένοπλου αγώνα; Η επαναστατική έξαρση που τον Μάρτιο του 1943 πέτυχε τη ματαίωση της πολιτικής επιστράτευσης, και κλόνισε από τα θεμέλια την κυβέρνηση Λογοθετόπουλου, εκδηλώθηκε πάλι τον Ιούλιο όταν μια πληροφορία αναστάτωσε τον ελληνικό λαό: «Οι Βούλγαροι παίρνουν όλη τη Μακεδονία». Η πρώτη μαζική αντίδραση ξέσπασε τη 13η Ιουλίου, με πρωτοβουλία της ΛΑΕ (Λαϊκή Απε-

λευθερωτική Ένωση), που κήρυξε εκείνη την ημέρα «λευκή απεργία» με νέκρωση όλης της πρωτεύουσας. Το ΕΑΜ δεν πήρε μέρος. Την κίνηση οργάνωσε και κατηύθυνε η Διοικούσα Επιτροπή της ΛΑΕ, που τότε την αποτελούσαν οι: Ι. Ματσούκας, Κ. Μαρτίνος, Πλ. Μεταξάς ανάπηρος ταγματάρχης, συνταγματάρχης Χρ. Χωμενίδης, Γ. Οικονόμου, Δ. Μπενετάτος, Π. Λειβαδάς, Ευ. Μπάρδης.

Την επομένη οι εφημερίδες δημοσίευσαν υποχρεωτικά την εξής ανακοίνωση:

> *«Διὰ στρατιωτικοὺς λόγους, ὀφειλομένους εἰς τὴν γενικὴν πολεμικὴν κατάστασιν καὶ ἐξ αἰτίας τῆς πληγῆς τῶν ἀνταρτῶν... κατέστη ἀναγκαία ἡ ἐνίσχυσις τῶν στρατευμάτων Κατοχῆς ἐν Ἑλλάδι. Ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν μέτρων τούτων, τὴν ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως ἀσφάλειαν εἰς τὴν περιοχὴν Ἀνατολικῶς τοῦ ποταμοῦ Ἀξιοῦ –πλὴν τῆς πόλεως Θεσσαλονίκης– ἀνέλαβον βουλγαρικὰ στρατεύματα... Ἡ διοίκησις καὶ εἰς τὰ ὑπὸ τῶν βουλγαρικῶν στρατευμάτων μέλλοντα νὰ καταληφθοῦν τμήματα τῆς χώρας, εὑρίσκεται εἰς χεῖρας Γερμανῶν Διοικητικῶν ὑπαλλήλων καὶ τῆς Γερμανικῆς Ἀστυνομίας... Οὐδαμῶς ἀποσιωποῦνται οἱαιδήποτε μεταβολαὶ εἰς τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας. Ἰδία ἐξακολουθοῦν νὰ ἰσχύουν οἱ ἑλληνικοὶ νόμοι καὶ αἱ ἑλληνικαὶ διατάξεις, καθὼς καὶ τὰ διοικητικὰ μέτρα τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως».*

Στις 23 Ιουλίου κηρύχθηκε από το ΕΑΜ μαχητική απεργία διαμαρτυρίας για τη βουλγαρική Κατοχή. Έγιναν τεράστιες διαδηλώσεις, τις οποίες οι Γερμανοί χτύπησαν με θωρακισμένα. Μεταξύ των θυμάτων ήταν και η Μαρία Σταθοπούλου, νεαρή μαθήτρια που ανέβηκε σε ένα άρμα. Η μαχητική διαδήλωση συνεχίστηκε μπροστά από το σπίτι του Γερμανού στρατιωτικού διοικητή νότιας Ελλάδας. Αλλά γερμανικά τμήματα επενέβησαν και συνέλαβαν 63 διαδηλωτές. Και τη μεθεπομένη έγινε ανακοίνωση ότι καταδικάστηκαν με συνοπτική διαδικασία σε φυλάκιση 3-15 ετών, την οποία θα εξέτιαν σε καταναγκαστικά έργα. Η ιταλική διοίκηση επέβαλε ομαδικά αντίποινα στην Αθήνα. Επί τρεις ημέρες η κυκλοφορία σταματούσε στις 8 το βράδυ και επί 8 ημέρες έμειναν κλειστά όλα τα δημόσια κέντρα, εκτός από τα εστιατόρια.

Στρατοδικεία

Δεν ανέμεναν όμως αυτές τις εκδηλώσεις, για να αντιληφθούν οι κατοχικές δυνάμεις και η κατοχική κυβέρνηση πόσο επικίνδυνη ήταν εκείνη η έξαρση. Ο πρωθυπουργός Ι. Ράλλης ολοένα αποφασιστικότερα προχωρούσε στη βίαιη αντιμετώπιση του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος που το προσέβλεπε καθαρά ως κομμουνιστικό. Ήδη στις 8 Μαΐου δημοσιευόταν νόμος με τον οποίο συστήνονταν έκτακτα ελληνικά πενταμελή στρατοδικεία αρμόδια για όλα τα θέματα τάξης και απεργιών.

Αθρόα προβλεπόταν η ποινή του θανάτου, ακόμη και για όσους «προκαλούσαν συναθροίσεις δι' εγγράφων ή προφορικών παραινέσεων...»

Ο νόμος αυτός ήταν πολύ αυστηρότερος των αντίστοιχων γερμανικών και ιταλικών. Και δεν καθυστέρησε ο Ι. Ράλλης στην εφαρμογή του: τη 15η Μαΐου συγκροτήθηκε το πρώτο έκτακτο στρατοδικείο στην Αθήνα, με πρόεδρο τον στρατιωτικό δικαστικό σύμβουλο α' τάξεως Φιλ. Παπαγεωργίου, που περίμενε τα θύματά του.

Τα τάγματα

Δεκαπέντε ημέρες όμως αργότερα, στις 30 Μαΐου, οι τραπεζικοί κήρυξαν απεργία διαρκείας, η οποία κράτησε δύο εβδομάδες παρά τις πρωθυπουργικές απειλές. Στις 23 Αυγούστου τούς μιμήθηκαν οι δημόσιοι υπάλληλοι. Και στις 28 έκλεισαν όλα τα καταστήματα. Αλλά, στο μεταξύ, ο μηχανισμός της τρομοκρατικής αντιμετώπισης του επαναστατικού κινήματος σφυρηλατούνταν με γοργό ρυθμό. Και την 29η Ιουνίου δημοσιεύθηκε μια είδηση που πέρασε τότε μάλλον απαρατήρητη:

> *«Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 180 φῦλλον τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως, ἐδημοσιεύθη Ν.Δ. διὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτρέπεται διὰ διαταγῆς τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Ἀμύνης, ἡ συγκρότησις 4 εὐζωνικῶν ταγμάτων ἐξ ἐφέδρων ὁπλιτῶν στρατευσίμων, μὴ ἐκπληρωσάντων τὴν ὑποχρέωσιν θητείας ἢ ἐκγυμνάσεως. Ἡ κατάταξις θὰ γίνῃ ἐθελοντικῶς καὶ ἐπὶ ἐτησίᾳ ὑποχρεώσει...»*

Αυτή ήταν η ληξιαρχική πράξη της γεννήσεως των Ταγμάτων Ασφαλείας. Και εκείνοι που ένιωσαν ικανοποίηση δεν ήταν μόνο τα μέλη της κυβέρνησης. Αρκετοί ακόμη Έλληνες προσέβλεπαν στο νέο αυτό στρατιωτικό ένοπλο Σώμα –που είχε όπλα των Γερμανών– με ανακούφιση και ελπίδα.

Κατασκοπία

Η επαναστατική όμως διάθεση του λαού δεν ψυχραινόταν και ένας τρόπος με τον οποίο εκδηλωνόταν ήταν η προθυμία πολλών Ελλήνων να γίνουν συνεργάτες των Συμμαχικών Μυστικών Υπηρεσιών.

Οι βρετανικές υπηρεσίες, εκτός από τον θάνατο του Τσιγάντε, είχαν και νέο ατύχημα: ο «Προμηθεύς ΙΙ» δέχτηκε θανάσιμο χτύπημα τον Ιανουάριο του 1943, που τον διέλυσε. Οι Γερμανοί εντόπισαν τον ασύρματό του και συνέλαβαν τόσο τον ασυρματιστή όσο και τα περισσότερα στελέχη του, μαζί με τον αρχηγό του, Μπάμπη Κουτσογιαννόπουλο.

Όλοι αυτοί τουφεκίστηκαν. Μόνο ο Κουτσογιαννόπουλος δραπέτευσε χάρη σε έναν πράκτορα των Άγγλων. Ο Κρις Γουντχάουζ εκφράζεται για τον πράκτορα αυτόν με απεριόριστο θαυμασμό. Ποιος ήταν ο δαιμόνιος εκείνος και μυστηριώδης τύ-

πος; Νά τι γράφει (άρθρο 2 Μαΐου 1965) χωρίς να φείδεται εγκωμίων:

«Μόνο ἀργότερα πληροφορήθηκα πὼς ἥρωας τοῦ ἐγχειρήματος ἦταν ὁ Ἰωάννης Πελτέκης... Ὅπως φαίνεται εἶχε δωροδοκήσει μὲ πολλὲς χρυσὲς λίρες ἕνα Γερμανὸ γραφιά, ποὺ ἔφτιαξε μιὰ διαταγὴ γιὰ τὴν ἀποφυλάκιση τοῦ Κουτσογιαννόπουλου καὶ τὴν ἔχωσε ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ἔγγραφα πρὸς ὑπογραφὴν ἀπὸ τὸν ἁρμόδιο ἀνώτερο Γερμανὸ ἀξιωματικό. Ἦταν ὄγκος τὰ ἔγγραφα καὶ ὁ ἀνώτερος δὲν εἶχε καιρὸ νὰ τὰ περιεργασθῆ ἕνα-ἕνα. Τὰ ὑπόγραψε, λοιπόν, ὅλα κορδόνι. Ἔνοιωσα μεγάλη ἀνακούφιση μαθαίνοντας τὸ νέο. Ὡστόσο τὸ κατόρθωμα ἐκεῖνο δὲν ἦταν παρὰ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐκπληκτικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Πελτέκη, ποὺ ἔμελλε μὲ τὴν κατοπινὴ παράνομη δραστηριότητά του στὴν κατεχόμενη Ἑλλάδα, ν' ἀναδειχθῆ ἕνας ἀπὸ τοὺς κορυφαίους μυστικοὺς πράκτορες ὅλου τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου».

Οργανώσεις

Ο «Προμηθεύς ΙΙ» δεν ξαναφάνηκε. Αλλά εύκολα οι Άγγλοι τον αντικατέστησαν. Η προσφορά, όπως είπαμε, ήταν πληθωρική. Και το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής στην υπ' αριθ. G-SI έκθεσή του (13 Νοεμβρίου 1944) προς το ελληνικό Γενικό Επιτελείο Στρατού αναγράφει:

«Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐχθρικῆς κατοχῆς τῆς Ἑλλάδος ἡ Βρεταννικὴ ὑπηρεσία, ἡ ὑπεύθυνος διὰ τὴν παροχὴν πληροφοριῶν εἰς τὰς Συμμαχικὰς Διοικήσεις, ἐπὶ ὅλων τῶν ζητημάτων τῶν ἀφορώντων τὴ δύναμιν, τὴ διάταξιν καὶ τὰς προθέσεις τῶν ἐχθρῶν, ἐχρησιμοποίησε τὰς ὑπηρεσίας μεγάλου ἀριθμοῦ Ἑλλήνων ὑπηκόων. Μεταξὺ τούτων, περιλαμβάνονται ἀξιωματικοὶ καὶ ἄνδρες ὅλων τῶν ὅπλων τῶν ἑλληνικῶν Δυνάμεων, ὡς καὶ ἀριθμὸς ἰδιωτῶν. Ἡ ἐπικοινωνία αὕτη ἐξετελέσθη μετὰ περιφανοῦς ἐπιτυχίας εἰς τὴν περιοχὴν Ἀθηνῶν καὶ Ἀττικῆς ὑπὸ τριῶν κυρίως ὁμάδων ἐργασίας, γνωστῶν ὑπὸ τὰ ὀνόματα ΟΜΗΡΟΣ – ΑΛΙΚΗ – ΚΟΔΡΟΣ...

»Ὁμὰς ΟΜΗΡΟΣ – Συνταγματάρχης Στυλιανός Κιτριλάκης, βοηθούμενος ὑπό τοῦ ἀντισυνταγματάρχου Κων. Δόβα.

»Ὁμὰς ΑΛΙΚΗ – Πλοίαρχος Β.Ν. Εὐγένιος Βαλασάκης, βοηθούμενος καὶ ἀργότερον ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀντιπλοιάρχου Β.Ν. Κων. Χασιώτη.

»Ὁμὰς ΚΟΔΡΟΣ – Πλωτάρχης Β.Ν. Παναγιώτης Λυκουρέζος, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἀντισμηνάρχου Ἀνδρέα Κυριακίδη καὶ ἀργότερον ἀντικατασταθεὶς ὑπὸ τοῦ Μιχ. Ἀβέρωφ, ἰδιώτου.

»Συνολικῶς εἰς τὰς μυστικὰς αὐτὰς ὑπηρεσίας ἀπησχολοῦντο 400 ἄτομα».

Στο Κάιρο

Οι άνθρωποι αυτοί προσέφεραν πολλές υπηρεσίες στους Συμμάχους. Αλλά, τώρα πια, για τους Άγγλους εκείνο που ζύγιζε πρωτίστως ήταν οι βασικές οργανώσεις που διέθεταν σημαντικές αντάρτικες δυνάμεις. Και, ξαφνικά, στις αρχές Αυγούστου, ήρθε ένα επείγον σήμα από το Κάιρο: το ΕΑΜ, ο ΕΔΕΣ και η ΕΚΚΑ να στείλουν αντιπροσωπεία για να συζητήσουν με τις συμμαχικές Αρχές τα ελληνικά προβλήματα.

Υλοποιούνταν έτσι μια παλιά πρόταση του Έντυ και του Κρις. Και, τώρα που ήρθε η ώρα της πραγματοποίησης, ήταν έτοιμος και ο ταχύς δρόμος προς τη Μέση Ανατολή. Ψηλά στη Νεράιδα της Πίνδου, όχι πολύ μακριά από το Περτούλι, την έδρα του Κοινού Γενικού Στρατηγείου, είχε κατασκευαστεί ένας διάδρομος προσγείωσης. Θα ερχόταν μια «Ντακότα» να παραλάβει τους απεσταλμένους. Ειδοποιήθηκαν οι τρεις οργανώσεις και στις 9 Αυγούστου είχαν συγκεντρωθεί στη Νεράιδα. Ήταν ο Καρτάλης της ΕΚΚΑ, ο Πυρομάγλου του ΕΔΕΣ, ο Τζήμας του ΕΑΜ. Την τελευταία στιγμή όμως κατέφθασε ο Γιώργης Σιάντος από την Αθήνα με τρία ακόμη στελέχη: τον Πέτρο Ρούσο, τον Ηλία Τσιριμώκο και τον Κ. Δεσποτόπουλο. Απαίτησε από τον Μάγερς να πάνε κι αυτοί μαζί με τον Τζήμα. Εκείνος υποχώρησε και έτσι η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ ήταν τετραμελής. Αλλά και ο Μάγερς θα συνόδευε τους Έλληνες απεσταλμένους. Όπως και ο ταγματάρχης Ουάλας που είχε έρθει στην Ελλάδα ως απεσταλμένος του Φόρεϊν Όφις.

Τη νύχτα έφτασε η «Ντακότα» και προσγειώθηκε ομαλά. Μετά από δύο ώρες απογειωνόταν για το Κάιρο. Ήδη, όμως, στις 29 Ιουλίου είχε φτάσει εκεί, ακολουθώντας τον θαλάσσιο δρόμο, ο Γεώργιος Εξηντάρης ως εκπρόσωπος των δημοκρατικών κομμάτων. Έτσι, το μέγιστο μέρος του έθνους έμελλε να αντιπροσωπευθεί σε λίγο εκεί όπου θα αποφασίζονταν οι τύχες της Ελλάδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ

ΤΑ «ΙΟΥΛΙΑΝΑ» ΤΟΥ 1943 ΣΤΗ ΜΕΣΗ ΑΝΑΤΟΛΗ • ΣΤΑΣΕΙΣ ΠΑΛΙ ΣΤΟΝ ΣΤΟΛΟ ΚΑΙ ΣΤΗ ΙΙ ΤΑΞΙΑΡΧΙΑ • Η ΜΟΝΟΜΑΧΙΑ ΚΟΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΑ • Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΗΛΩΝΕΙ: «ΘΑ ΕΠΑΝΕΛΘΩ» • ΑΦΙΞΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΙΑΣ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ • ΚΟΙΝΗ ΑΠΟΦΑΣΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ, ΚΟΜΜΑΤΩΝ, ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ • Ο ΤΣΩΡΤΣΙΛ ΚΑΙ Ο ΡΟΥΣΒΕΛΤ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΟΙ ΜΕ ΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ • Η ΑΠΕΛΑΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΩΝ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ

ΕΝΩ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ κυριαρχούσε η προσδοκία της ταχείας απελευθέρωσης, στη Μέση Ανατολή έτρεφαν επίσης την ίδια αυταπάτη οι εξόριστοι Έλληνες. Το καλοκαίρι του 1943 οι Άγγλοι έκρυψαν και από τον βασιλιά και από την κυβέρνηση ότι η Σικελία και όχι η Ελλάδα θα ήταν το προγεφύρωμα της μεγάλης από τον Νότο εισβολής. Αλλά και μετά το κύμα των απογοητεύσεων συνέχισαν να ελπίζουν ότι το προσεχές συμμαχικό άλμα θα γινόταν στις ελληνικές ακτές. Και το μακρινό νοσταλγικό όραμα της Ιθάκης ενέτεινε τη σύγχυση και τη νευρικότητα που καταλάμβανε όσους είχαν δικαίωμα να έχουν γνώμη. Γιατί η γενική συναίσθηση ήταν ότι, εν όψει της αναμενόμενης απελευθέρωσης, στη μεν Ελλάδα επικρατούσε χάος, στη δε Μέση Ανατολή διάλυση. Και, πράγματι, μετά τις εξαρθρωτικές στάσεις στις ταξιαρχίες τον Μάρτιο του 1943, δεν φαινόταν ότι ο στρατός ξηράς είχε ξαναγίνει αξιόμαχος. Ακόμη και το πολεμικό ναυτικό, πάντα μαχητικό και οργανωμένο, συγκλονιζόταν μετά τον Μάρτιο από συνεχείς μικρές ή μεγαλύτερες εκδηλώσεις ανταρσίας.

Ο Ιούλιος του 1943 υπήρξε θυελλώδης στη Μέση Ανατολή. Καθώς η Σικελία βάναυσα ορθωνόταν και κάλυπτε το όραμα της ελεύθερης πατρίδας, άρχισαν οι αλυσιδωτές μικροεκρήξεις στα πολεμικά πλοία. Πρώτος ο *Ιέραξ* έδωσε το σύνθημα της ασυδοσίας. Πέντε ναύτες που μετατέθηκαν σε υπηρεσία ξηράς αρνήθηκαν να εγκαταλείψουν το σκάφος. Για να αποφύγουν τη βίαιη απομάκρυνση, κλείστηκαν στο υπόφραγμα, μαζί με άλλους τριάντα που ήθελαν να συμμεριστούν την τύχη τους. Χρειάστηκε επίθεση με δακρυγόνα, κατά διαταγή του αρχιεπιστολέα του στόλου, αντιπλοίαρχου Μπενά, για να δαμαστούν. Παραπέμφθηκαν στο ναυτοδικείο, που

καταδίκασε στην ποινή του θανάτου –η οποία δεν εκτελέστηκε– τους αρχηγούς και σε πολυετείς φυλακίσεις τους άλλους. Στο αντιτορπιλικό *Μιαούλης*, ένα τμήμα του πληρώματος θέλησε να ταχτεί αλληλέγγυο με τους στασιαστές του *Ιέρακος*. Με δυσκολία κατεστάλη η εκδήλωσή τους. Και την επομένη οι στασιαστές του *Ιέρακος*, υπαξιωματικοί και ναύτες, που είχαν κλειστεί στο στρατόπεδο του Τομπρούκ, δραπέτευσαν, άρπαξαν αυτοκίνητα, έφτασαν ολοταχώς στην Αλεξάνδρεια και έξω από το κτίριο του Υπουργείου Ναυτικών έκαναν θορυβώδεις σκηνές. Χρειάστηκε γενική κινητοποίηση και εκστρατεία του φρουραρχείου για να συλληφθούν και να ξαναφυλακιστούν.

Μια ταξιαρχία διαλύεται

Ο υπουργός Ναυτικών Σοφοκλής Βενιζέλος θέλησε να εκκαθαρίσει το Σώμα. Αλλά ήταν απαραίτητη η δυναμική υποστήριξη των αγγλικών Αρχών, την οποία εκείνες αρνήθηκαν. Ο πρωθυπουργός Τσουδερός ζήτησε να απελαθούν από την Αίγυπτο, τουλάχιστον ο συνταγματάρχης Ευριπίδης Μπακιρτζής και ο πρόεδρος της Ναυτεργατικής Ομοσπονδίας Καραγιάννης. Οι Άγγλοι και πάλι αρνήθηκαν. Και, στο μεταξύ, η θύελλα μετατοπίστηκε στις πολυπαθείς ταξιαρχίες του στρατού ξηράς, τις οποίες έπληξε με σφοδρότητα μεγαλύτερη. Από τον Μάρτιο του 1943, οι μονάδες αυτές φαίνονταν ήρεμες και πειθαρχικές. Οι νέοι διοικητές –ο συνταγματάρχης Μπεγέτης της 2ης Ταξιαρχίας και ο συνταγματάρχης Παπάς της 1ης– ήταν σεβαστοί στους φαντάρους και οι αισιόδοξοι άρχισαν να οικοδομούν πύργους ελπίδων ότι το κακό θα είχε περάσει. Αλλά, ξαφνικά, την 5η Ιουλίου η 2η Ταξιαρχία έπαψε πια να υπάρχει.

Ό,τι συνέβη εκείνη την ημέρα ξεπερνούσε τα γεγονότα του Μαρτίου. Η τιμωρία ενός οπλίτη του 6ου Τάγματος, του Δεληγιάννη, σε 20ήμερη φυλάκιση υπήρξε το έναυσμα. Ο διοικητής, αντισυνταγματάρχης Καλιώρης, διέταξε να μεταφερθεί προς έκτιση της ποινής του στις αγγλικές στρατιωτικές φυλακές. Αλλά οι στρατιώτες αντιπαθούσαν εκείνες τις φυλακές γιατί οι κρατούμενοι, κατά το αγγλικό σύστημα, υφίσταντο σκληρή μεταχείριση στην οποία περιλαμβανόταν και ο ξυλοδαρμός. Όταν διατάχθηκε η μεταφορά του Δεληγιάννη στις αγγλικές φυλακές, το 6ο Τάγμα αναστατώθηκε. Αμέσως παρουσιάστηκε στον διοικητή του τάγματος μια «Επιτροπή Στρατιωτών» και ζήτησε, με τελεσιγραφικό ύφος, να ανακληθεί η διαταγή. Εκείνος όμως, σε απάντηση, τους έδιωξε και διέταξε την κράτησή τους. Τότε όλη η μονάδα φαινόταν να έχει καταληφθεί από βρασμό.

Ο ταξίαρχος Μπεγέτης πληροφορήθηκε τα γεγονότα αργά. Ανήσυχος, έτρεξε το πρωί στο 6ο Τάγμα συνοδευόμενος από τον επιτελάρχη του, ταγματάρχη Γεραμάνη. Το τάγμα βρισκόταν σχεδόν σε εξέγερση. Οι στρατιώτες ζητούσαν με κραυγές να φύ-

γει ο αντισυνταγματάρχης Καλιώρης. Ο ταξίαρχος κατόρθωσε να τους κατευνάσει, αλλά διέταξε τόσο ο Δεληγιάννης όσο και οι άνδρες της «Επιροπής Στρατιωτών» να μεταφερθούν στις φυλακές της ταξιαρχίας. Πράγματι, ένα απόσπασμα της στρατονομίας 15 ανδρών, με επικεφαλής τον υπολοχαγό Ρήγα, τους παρέλαβε με αυτοκίνητα.

Ο φόνος

Στη διαδρομή, όμως, οι κρατούμενοι νόμισαν ότι τους μετέφεραν στις αγγλικές φυλακές. Πήδηξαν τότε από το τζιπ και άρχισαν να τρέχουν. Αλλά οι συνοδοί τους τους πυροβόλησαν και ο ένας από τους φυγάδες έπεσε νεκρός. Το φονικό επεισόδιο προκάλεσε αληθινή έκρηξη. Μαινόμενοι πολλοί φαντάροι του 6ου Τάγματος –πάνω από 150–, άρπαξαν τα όπλα τους και επιτέθηκαν εναντίον του Σταθμού Διοίκησης της Ταξιαρχίας. Κατανίκησαν την αντίσταση του πειθαρχημένου λόχου πολυβόλων που διοικούσε ο ταγματάρχης Ελ. Παπαγεωργακόπουλος και, βοηθούμενοι από πολλούς άνδρες του 5ου Τάγματος, που κι αυτό στασίασε, εισέβαλαν στον σταθμό. Οι στασιαστές επιτέθηκαν κατά των αξιωματικών. Ο ταξίαρχος Μπεγέτης τραυματίστηκε, ο επιτελάρχης δάρθηκε και ποδοπατήθηκε. Οι άλλοι χτυπήθηκαν με υποκόπανους. Η σκηνή ήταν άγρια και την παρακολουθούσε σιωπηλός με μάτια διάπλατα από τη φρίκη ο στρατιώτης-ιατρός Μαυρογένης. Δεν μπορούσε να διανοηθεί αυτό που έβλεπε. Και τραβήχτηκε σε μια γωνιά όπου τίναξε τα μυαλά του...

Οι στασιαστές άρπαξαν τον επιτελάρχη, 5 αξιωματικούς και 29 στρατιώτες που θέλησαν να αντιταχθούν, τους μετέφεραν με κραυγές στον καταυλισμό τους και τους έκλεισαν στο πειθαρχείο του τάγματος. Οι φαντάροι του 5ου Τάγματος ενώθηκαν μαζί τους. Τελικά, η στάση δαμάστηκε με την επέμβαση των Άγγλων, οι οποίοι διέταξαν τον αφοπλισμό της ταξιαρχίας. Τριακόσιοι οπλίτες και μερικοί κατώτεροι αξιωματικοί στάλθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Από το στρατοδικείο Τρίπολη-Ναμπλούς καταδικάστηκαν τέσσερις σε θάνατο χωρίς να εκτελεστούν. Αλλά η πολυπαθής μεγάλη μονάδα ουσιαστικά είχε διαλυθεί.

Λίγες ημέρες αργότερα –τέλη Ιουλίου– οι κρατούμενοι στο Γενικό Κέντρο Εκπαίδευσης Στρατού (ΓΚΕΣ) οπλίτες στασίασαν, κατέλαβαν εξ εφόδου το διοικητήριο και συνέλαβαν τον διοικητή, συνταγματάρχη Στ. Πρόκο. Αλλά ο υποδιοικητής, αντισυνταγματάρχης Σόλων Γκίκας, με μια ομάδα πειθαρχικών οπλιτών, αντεπιτέθηκε αστραπιαία και συνέτριψε τη στάση. Στο στρατοδικείο που ακολούθησε, δύο στασιαστές καταδικάστηκαν σε θάνατο. Και τουφεκίστηκαν... Αυτά ήταν τα «Ιουλιανά», όπως επονομάστηκε ο κύκλος εκείνος της αναταραχής.

Εκκαθάριση

Το πρόβλημα που αντιμετώπιζαν η κυβέρνηση και η διοίκηση του στρατού ήταν τεράστιο, γιατί η εκκαθάριση των μονάδων φαινόταν δυσκολότατη. Πώς και ποιοι να εκκαθαριστούν; Η διάβρωση ήταν ήδη τεράστια. Ο στρατηγός Θ. Τσακαλώτος γράφει (*40 Χρόνια Στρατιώτης της Ελλάδας*, σελ. 422) ότι μετά την ανασυγκρότησή της (ύστερα από τις στάσεις του Μαρτίου 1943) η Ι Ταξιαρχία παρουσίαζε την εξής σύνθεση κατά μονάδες σε κομμουνιστές, αριστερών ιδεών και συμπαθούντες:

«1ον Τάγμα (διοικητής ἀντισυνταγματάρχης Μαλασπίνας): 25%.
»2ον Τάγμα (ἀντισυν/χης Μαραγκάκης): 20%.
»3ον Τάγμα (ταγματάρχης Τσιριμπύλης): 70%.
»1ον Σύνταγμα Πεδινοῦ Πυροβολικοῦ (ἀντισυν/χης Δασκαρόλης): 50%.
»Ἀντιαρματική Μοῖρα (ταγματάρχης Ἀμπατζόγλου): 70%.
»Λόχος Πολυβόλων (λοχαγὸς Βλαστός): 50%.
»Λόχος Μεταφορῶν (λοχαγὸς Φουντουλάκης): 50%.
»Λοιπαὶ μικρομονάδες: 50%».

Πιο μετριοπαθής ο στρατηγός Γ. Καραγιάννης (*1940-1952, Το Δράμα της Ελλάδος*, Αθήναι, σελ. 126, 187), δέχτηκε για τον Μάρτιο του 1943 τις εξής αναλογίες:

«Ἀξιωματικοί:
»Συντηρητικοί, βασιλόφρονες καὶ μὴ 70%.
»Φανατικοὶ δημοκρατικοὶ 25%.
»Κομμουνισταὶ 5%.
»Ὁπλῖται:
»Συντηρητικοὶ 60%.
»Δημοκρατικοὶ 35%.
»Κομμουνισταὶ 5%».

Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι σε ορισμένες μονάδες που είχαν διοικητές αποφασιστικούς η πειθαρχία τηρήθηκε αδιατάρακτη σε όλη την εποχή των καταιγίδων.

Πάντως, η κυβέρνηση δεν αισθανόταν σίγουρη στα πόδια της. Η πεποίθησή της για την επικείμενη απελευθέρωση είχε γίνει απόλυτη αφότου την 21η Μαΐου 1943 ο Λήπερ γνωστοποίησε στον βασιλιά και στον Τσουδερό ένα τεράστιας σημασίας σχέδιο: προέβλεπε ότι τα τμήματα του ελληνικού εδάφους που θα απελευθερώνονταν θα έμπαιναν υπό τη διοίκηση της Συμμαχικής Στρατιωτικής Κυβέρνησης AMGOT (από τα αρχικά των λέξεων Συμμαχική Στρατιωτική Κυβέρνηση Κατεχομένων Εδαφών). Ήταν δυνατόν να διακανονίζονται τόσες λεπτομέρειες χωρίς να επίκειται πραγματικά απόβαση στην Ελλάδα; Ναι, αλλά με τι ένοπλες δυνάμεις θα συμμετείχε η ελληνική κυβέρνηση στις επιχειρήσεις της απελευθέρωσης και κατόπιν θα αναλάμβανε την εμπέδωση της τάξης;

Αυτό ήταν ένα αγχώδες πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι κυβερνητικοί παράγοντες στο Κάιρο. Υπήρχε όμως και ένα άλλο πρόβλημα εξίσου συνθλιπτικό: ο βασιλιάς.

Θρόνος και Λαός

Η 4η Αυγούστου είχε εκλείψει πια και τυπικά και ουσιαστικά στη Μέση Ανατολή. Απέμενε όμως ο Γεώργιος. Αποτελούσε στόχο τόσο των δημοκρατικών της Μέσης Ανατολής όσο και των πολιτικών κομμάτων της κατεχόμενης Ελλάδας. Με εξαίρεση την ομάδα του Ντίνου Τσαλδάρη του Λαϊκού Κόμματος.

Η σφοδρότητα των επιθέσεων της πρώτης κατηγορίας ήταν βέβαια ακράτητη. Κύριο πρόσχημα τα στασιαστικά κινήματα των ενόπλων δυνάμεων είχαν –μετά τον εκδημοκρατισμό της κυβέρνησης και του κρατικού μηχανισμού– την παρεμπόδιση του Γεωργίου να επιστρέψει πριν διεξαχθεί δημοψήφισμα. Και στην Ελλάδα όμως τα δημοκρατικά κόμματα και οι οργανώσεις τον ίδιο σκοπό είχαν. Τον Φεβρουάριο του 1942 τα παλιά αστικά κόμματα, εκτός της ομάδας Τσαλδάρη, είχαν υπογράψει κοινή συμφωνία ότι θα αντιτάσσονταν στην άμεση επάνοδο του βασιλιά. Στις 22 Απριλίου 1943 ο πρωθυπουργός Τσουδερός έπαιρνε ένα σκληρό μήνυμα του Θ. Σοφούλη από την Αθήνα:

> *«...Οὔτε ἡ ἀπελευθέρωσις προσδοκᾶται πραγματική, οὔτε ἡ χώρα σώζεται, ἐφ' ὅσον ἡ πληγὴ τοῦ ζητήματος τοῦ βασιλέως παραμένει ἀνοικτή. Δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος ὁριστικῆς ἐκκαθαρίσεως τοῦ ζητήματος τούτου ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν ψῆφον τοῦ λαοῦ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τῆς χώρας».*

Μετά από δύο εβδομάδες, έφτανε κοινή δήλωση των πολιτικών αρχηγών Θ. Σοφούλη, Γ. Καφαντάρη, Γ. Παπανδρέου, Στυλ. Γονατά, Πέτρου Ράλλη και Αλεξ. Μυλωνά. Δήλωναν τη συμφωνία τους προς το μήνυμα του Σοφούλη και τόνιζαν:

> *«Ἀπόπειρα ἐπιστροφῆς τοῦ βασιλέως χωρὶς προηγουμένην λαϊκὴν κύρωσιν θὰ ἦτο τερατώδης πλάνη. Εἶναι μέγιστον λάθος νὰ πιστεύεται ὅτι ὑπάρχει δυνατότης ἐπιβολῆς αὐθαιρέτου λύσεως. Μετὰ πέντε ἔτη δικτατορικῆς τυραννίας ἡ κυρίαρχος βασιλικὴ θέλησις εἶναι ἀδύνατος».*

Μπροστά σε αυτή την οξύτητα, και εν όψει της απελευθέρωσης, η κυβέρνηση αντιλήφθηκε ότι έπρεπε να πάρει θέση. Αλλά ήδη τα περισσότερα από τα 8 μέλη της, μολονότι η παραμονή τους στα υπουργεία εξαρτιόταν από τη βούληση του βασιλιά, είχαν ταυτιστεί με τους πολιτικούς αρχηγούς της Ελλάδας. Άλλωστε, η κυβέρνηση εκείνη ήταν ουσιαστικά παλαιοδημοκρατική, παλαιοβενιζελική. Σκιρτούσε από τις αναμνήσεις της εποχής της αβασιλεύτου. Και χωρίς να φτάνει έτσι εκεί –στην αβασίλευτο– αντιλαμβανόταν πως έπρεπε να ξεκαθαριστεί η βασιλική τοποθέτηση, κατά τρόπο που θα ικανοποιούσε τους δημοκρατικούς, οι οποίοι υποτίθεται ότι αντιπροσώπευαν τη μεγάλη πλειοψηφία μέσα στην Ελλάδα.

Οι Βρετανοί

Υπήρχε όμως και η αγγλική κυβέρνηση, η οποία ήταν ανένδοτα προσκολλημένη στον βασιλιά. Και έναν είχε μόνο οραματισμό: να επανέλθει ο Γεώργιος τροπαιοφόρος στην Ελλάδα, επικεφαλής των ελληνικών δυνάμεων, μαζί με τις συμμαχικές απελευθερωτικές δυνάμεις. Ο Βρετανός πρεσβευτής Λήπερ πληροφορήθηκε τις προθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης. Και ανήσυχος έσπευσε την 1η Ιουλίου να καλέσει τον αντιπρόεδρο Ρούσο, καθώς και τον υπουργό Στρατιωτικών Β. Καραπαναγιώτη. Ακολούθησε δραματική συζήτηση μεταξύ τους.

«Τι σκοπό έχετε;» ρωτούσε ο Λήπερ. «Να υποχρεώσουμε τον βασιλιά να κάνει δήλωση προς τον λαό ότι δεν θα επιστρέψει πριν από την έκφραση της θελήσεώς του». «Αυτό είναι αδύνατον!» φώναξε ο Λήπερ. «Δεν μπορεί να δεσμευτεί ο βασιλιάς».

Ελευθερωτής;

Οι διαξιφισμοί συνεχίστηκαν. Και τα απόρρητα αρχεία του Φόρεϊν Όφις, που είδαν το φως το 1971, περιλαμβάνουν ένα μνημόνιο του παρισταμένου συμβούλου της Βρετανικής Πρεσβείας Έντουαρντ Ουώρρενς για τη συζήτηση (εφημερίδα *Ακρόπολις* Αθηνών, 9 Μαρτίου 1972). Το μνημόνιο αναγράφει:

«Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Α.Μ. εἶπε ἦτο ἐντιμότερον νὰ λεχθῇ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν εἰλικρινῶς ὅτι ὁ Βασιλεὺς θὰ συνώδευε τὸν σύμμαχον ἀνώτατον διοικητὴν ὡς ἀνώτατος ἀρχηγὸς τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων. Ὁ στρατηγὸς Οὐΐλσων ἦτο τῆς ἰδίας γνώμης καὶ θεωροῦσε ὅτι ἡ παρουσία τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος θὰ ἔδιδε εἰς τὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις καλυτέραν θέσιν μέσα εἰς τὴν συμμαχικὴν δύναμιν, ἐὰν τὰς συνώδευε ὁ Βασιλεύς.

»...Πληροφορίαι ποὺ εἶχαν ληφθῆ προσφάτως ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἀπεδείκνυαν αὐξανομένην ἐχθρότητα πρὸς τὸν κομμουνισμὸν καὶ ἕνα γενικὸν αἴσθημα ὅτι ὁ λαὸς ἤθελε εἰρήνην καὶ σταθερότητα. Μία ἐξαγγελία ὅτι ὁ Βασιλεὺς θὰ ἔφθανε μαζὶ μὲ τὰ στρατεύματά του, θὰ παρεῖχε ἕνα στοιχεῖον ἑνότητος καὶ συνεχείας καὶ θὰ προκαλοῦσε τοιουτοτρόπως μεγάλην ἱκανοποίησιν ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος. Θὰ δυσαρεστοῦσε μόνον τὴν μειοψηφίαν, ἡ ὁποία ἤθελε νὰ ἐγκαταστήσῃ τὴν ἰδικῆς της μορφῆς δικτατορίαν.

Τα 90%

»Ὁ κ. Ροῦσος εἶπε ὅτι οἱ Βρεταννοὶ ἦσαν, βεβαίως, καλύτερα πληροφορημένοι περὶ τῶν συνθηκῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ ὅ,τι ἦτο ἐκεῖνος (ὑπονοῶν ἔτσι ὅτι αἱ βρεταννικαὶ Ἀρχαὶ δὲν διεβίβαζαν πληροφορίας ὡς ὤφειλαν), ἀλλὰ ἦτο ἐντελῶς βέβαιος ὅτι τὰ 90% τοῦ λαοῦ ἦσαν ἀποφα-

σισμένοι νὰ μὴ δεχθοῦν τὸν Βασιλέα εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸν προτεινόμενον τρόπον. Κατὰ τὰς συζητήσεις εἰς τὴν κυβερνησιν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ὁ πρωθυπουργὸς εἶχε ἀναγνώσει μίαν ἔκθεσιν, ἡ ὁποία ἔλεγε αὐτά. Ἑπομένως, θὰ ἦτο πολὺ καλύτερον νὰ μὴ προκληθῆ ὁ λαὸς μὲ τὸ νὰ περιληφθῆ εἰς τὴν δήλωσιν ὁ,τιδήποτε σχετικῶς πρὸς τὴν εἴσοδον τοῦ Βασιλέως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ Βασιλεὺς θὰ ἠδύνατο, ὅταν ἤρχετο ὁ καιρός, νὰ ὑπάγη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀρχηγὸς τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, κατὰ τὸ Σύνταγμα. Ἐὰν τὸ ζήτημα τοῦτο ἠγείρετο τώρα, θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἕνα πλῆρες ρῆγμα μὲ τὸν λαὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα...

Η αγγλοφιλία

»Ἀπαντῶντες εἰς παρατήρησιν τοῦ πρεσβευτοῦ τῆς Α.Μ., ὅτι ὁ κ. Ροῦσος ἐβάσιζε τὸ ἐπιχείρημά του ἐπὶ ἐσφαλμένων πληροφοριῶν, τόσον ὁ κ. Ροῦσος ὅσον καὶ ὁ κ. Καραπαναγιώτης, εἶπαν ὅτι ὅλαι αἱ πληροφορίαι ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα συνεφώνουν εἰς τὸ ὅτι ἡ πλειοψηφία ἦτο ἐναντίον τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Βασιλέως – καμμία πληροφορία δὲν ἐλήφθη ποὺ νὰ εὐνοῆ τὴν ἐπιστροφήν του. Ὁ πρεσβευτὴς τῆς Α.Μ. ἠμφεσβήτησε τοῦτο καὶ εἶπε ἐν συνεχεία ὅτι ἕνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα αἰσθήματα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο ἡ ἀγγλοφιλία. Τοῦτο ὤφειλε νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν. Ἐὰν ἡ βρεταννικὴ κυβέρνησις ἤθελε νὰ ἐπιστρέψη ὁ Βασιλεὺς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θὰ ἐδέχετο τὴν ὑπόδειξιν αὐτήν. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θὰ ἀπεφάσιζε μόνος του. Ὁ κ. Καραπαναγιώτης ἠρώτησε τότε μὲ ὀξύτητα κατὰ πόσον ὁ πρεσβευτὴς τῆς Α.Μ. ἔθετε τὴν Ἑλλάδα πρώτην ἢ τὸν Βασιλέα πρῶτον. Ὁ πρεσβευτὴς ἀπήντησε ἀμέσως, ὅτι προδήλως τὴν Ἑλλάδα ἔθετε πρώτην. Ἐπηκολούθησε ἕνας διαξιφισμὸς ἐν σχέσει πρὸς τὰς ὑπηρεσίας ποὺ προσέφερε ὁ μακαρίτης Μεταξᾶς εἰς τὴν χώραν του. Ὁ κ. Ροῦσος καὶ ὁ κ. Καραπαναγιώτης ἠρνήθησαν ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἔκαμε ὁ,τιδήποτε διὰ νὰ προπαρασκευάση τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν διὰ τὸν ἀγῶνα. Ὁ πρεσβευτὴς ἀντέτεινε ὅτι ἡ Ἑλλὰς δὲν ἦτο ἀπαράσκευος περισσότερο ἀπὸ ἄλλας μικρὰς χώρας... Οἱ κ.κ. Ροῦσος καὶ Καραπαναγιώτης ἰσχυρίσθησαν τότε ὅτι μιὰ δήλωσις διὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Βασιλέως εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ προκαλοῦσε διαμάχην καὶ ἀντιμοναρχικὰ αἰσθήματα. Ἡ μνεία τῆς εἰσόδου τοῦ Βασιλέως ὡς ἀρχιστρατήγου, θὰ εἶχε πολὺ κακὸν ἀποτέλεσμα, λαμβανομένης τῆς ἱστορίας τῶν ἐκ τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας διοικητῶν εἰς τὸ στράτευμα κατὰ τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους, ἰδίως τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου...»

Η δήλωση

Η πίεση του Λήπερ συνεχίστηκε αμείωτη. Και, τελικά, προέκυψε μια συμβιβαστική φόρμουλα: την 4η Ιουλίου ο Γεώργιος απηύθυνε ραδιοφωνικό μήνυμα στον ελληνικό λαό στο οποίο τόνιζε:

> *«Αἱ προϋποθέσεις διὰ τὴν ἐλευθέραν ἔκφρασιν τῆς λαϊκῆς θελήσεως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξουν μέχρις ὅτου ἡ χώρα μας παύσει νὰ εἶναι θέατρον πολέμου. Συνεφωνήθη συνεπῶς εὐθὺς ὡς ἡ ἀσφάλεια τῆς χώρας μας εἶναι πλήρης καὶ αἱ ἀνάγκαι τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τὸ ἐπιτρέψουν, νὰ διεξαχθοῦν ἐλεύθεραι καὶ γενικαὶ ἐκλογαὶ διὰ μίαν συντακτικὴ συνέλευσιν. Καὶ σᾶς δηλώνω ὅτι αἱ ἐκλογαὶ αὐταὶ θὰ λάβουν χώραν ἐντὸς ἑξαμήνου ἀπὸ τῆς ἀπελευθερώσεως ὡς καθώρισεν ἤδη ἡ κυβέρνησίς μου. Ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι οὐδεὶς Ἕλλην θὰ εὑρεθῇ ὅπως νὰ μὴ σεβασθῇ –καὶ πρῶτος ἐγώ– τὰς ἀποφάσεις τῆς συντακτικῆς συνελεύσεως».*

Η βασιλική εκείνη δήλωση κάθε άλλο παρά ικανοποιούσε τους δημοκρατικούς αρχηγούς στην Ελλάδα. Τουναντίον, προκάλεσε την εξέγερσή τους. Και στάλθηκε αμέσως ο Γ. Εξηντάρης στο Κάιρο –έφτασε, όπως είδαμε, στις 29 Ιουλίου– για να τονίσει ότι ήταν απαράδεκτη η επιστροφή του Γεωργίου πριν από τη διενέργεια ευνοϊκού δημοψηφίσματος. Μετά από λίγες ημέρες έφτασε και η αντιπροσωπεία των ανταρτών από τα βουνά.

Οι άνθρωποι των βουνών

Ήταν πρωί της 10ης Αυγούστου 1943 όταν η «Ντακότα» από τη Νεράιδα αποβίβασε στο δυτικό αεροδρόμιο του Καΐρου τούς έξι αντιπροσώπους. Η ελληνική κυβέρνηση δεν γνώριζε την άφιξή τους. Ο Λήπερ ισχυρίστηκε ότι δεν είχε προειδοποιηθεί ούτε ο ίδιος:

> *«Μοῦ εἶχε καταστήσει γνωστὸν τὸ Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς μιὰ ἢ δυὸ ἡμέρες προηγουμένως –ἔγραφε ἀργότερα– ὅτι θὰ φθάναν ἀντιπρόσωποι τῶν Ἑλλήνων ἀνταρτῶν γιὰ νὰ συζητήσουν στρατιωτικὰ ζητήματα μὲ τὸ Στρατηγεῖον, ἀλλ' οὔτε ποιοί ἦσαν ἤξερα, οὔτε ὅτι ἦσαν ἀποκλειστικῶς πολιτικὰ πρόσωπα. Μὴ ἐκτιμήσας τὴν σπουδαιότητα τῆς ἀποστολῆς, δὲν εἰδοποίησα οὔτε Τσουδερὸν οὔτε βασιλέα».*

Οπωσδήποτε, όμως, οι έξι αντιπρόσωποι έγιναν δεκτοί αμέσως από το Στρατηγείο και το Γραφείο Ειδικών Επιχειρήσεων που ασχολούνταν με τον ανταρτοπόλεμο στην Ελλάδα. Την επομένη κάλεσε ο Λήπερ στο σπίτι του σε γεύμα μόνο την ΕΑΜική αντιπροσωπεία. Και την ώρα του καφέ παρουσιάστηκε ο βασιλιάς. Χαμογελώντας ελαφρά, με αρκετή διαχυτικότητα, έμεινε μαζί τους. Θα έβλεπε με περιέργεια εκείνους τους αποφασιστικούς άνδρες, που ανάμεσά τους υπήρχαν πολιτικοί εξαιρετι-

κής ωριμότητας. Του διερμήνευσαν την ανάγκη να παραμείνει στο εξωτερικό, μέχρι τη διενέργεια δημοψηφίσματος. Αλλά ο βασιλιάς έμενε αμετακίνητος στη δήλωση της 4ης Ιουλίου. Και η αψιμαχία έληξε άπρακτη. Τώρα όμως το ΕΑΜ ήταν ευθυγραμμισμένο πια με τ' άλλα πολιτικά κόμματα. Είχε εγκαταλείψει τη θέση που τηρούσε από την ίδρυσή του, να μη θίγει το θέμα βασιλιάς. Η θέση εκείνη είχε αποδώσει ό,τι ήταν δυνατόν να αποδώσει. Συνετέλεσε όχι λίγο στο να αποκτήσει την ισχύ που απέκτησε. Αλλά τώρα ήταν ξεπερασμένη. Και, προπαντός, με την εντύπωση πως επίκειται η απελευθέρωση, το ΕΑΜ αντιλαμβανόταν πως τα προβλήματα άλλαζαν περιεχόμενο. Ένα απο αυτά ήταν φυσικά ο βασιλιάς. Ή, ακριβέστερα, η επιστροφή του βασιλιά.

Το ΕΑΜ δεν μπορούσε πια παρά να ταχθεί και αυτό με την άποψη των άλλων αντιστασιακών: να μην επανέλθει πριν από δημοψήφισμα. Πρότεινε όμως ταυτόχρονα, διά στόματος των αντιπροσώπων του, να σχηματιστεί κυβέρνηση εθνικής ενότητας. Και έδιδε την προτεραιότητα στην πρόταση αυτή.

Και ο Κομνηνός Πυρομάγλου για λογαριασμό του ΕΔΕΣ ζητούσε κυβέρνηση εθνικής ενότητας. Αλλά έδινε την προτεραιότητα στη μη επιστροφή του βασιλιά. Πώς όμως ενεργούσε έτσι; Δεν είχε αποδεχτεί ήδη ο Ζέρβας το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή την επιστροφή του βασιλιά; Ναι, αλλά ας μην ξεχνάμε ότι ο ατυχής υπαρχηγός του Ζέρβα, ο Πυρομάγλου, αγνοούσε τι ακριβώς είχε διαμηνύσει ο αρχηγός στον Γεώργιο και τον Τσώρτσιλ. Έτσι, δεδομένου ότι και ο Καρτάλης ήταν κατά του βασιλιά, όλοι οι αντιστασιακοί ήταν ενωμένοι στο καίριο αυτό πρόβλημα και, όπως έμελλε ευθύς αμέσως να αποδειχθεί, όχι μόνο οι αντιστασιακοί.

Γενική συμφωνία

Την ίδια ημέρα, η αντιπροσωπεία των έξι επισκέφθηκε τον πρωθυπουργό. Συμφώνησαν να γίνει κοινή συνεδρίαση με το Υπουργικό Συμβούλιο, η οποία πραγματοποιήθηκε μετά από δύο ημέρες. Τώρα είχαν προστεθεί ο Γ. Εξηντάρης και ο αρχηγός του Εθνικού Ενωτικού Κόμματος Π. Κανελλόπουλος. Και επήλθε πλήρης συμφωνία: θα απευθύνονταν όλοι μαζί στον βασιλιά και θα αξίωναν να υποσχεθεί μη επάνοδο μέχρι του δημοψηφίσματος. Ήταν όμως αξιοσημείωτη η προσχώρηση του Π. Κανελλόπουλου. Τον Φεβρουάριο του 1942 είχε αρνηθεί να υπογράψει με τους άλλους πολιτικούς αρχηγούς συμφωνία κατά του βασιλιά. Τη χαρακτήρισε ανεδαφική, γιατί τότε μέσα στην Ελλάδα προείχε η αντίσταση, που έπρεπε να έχει όσον το δυνατόν πιο ευρεία, παλλαϊκή μορφή. Κάθε θέση κατά του Γεωργίου θα προκαλούσε διάσπαση και άμβλυνση της αντίστασης. Τώρα στη Μέση Ανατολή τάχθηκε υπέρ της δέσμευσης του βασιλιά, γιατί οι όροι ήταν αντίστροφοι. Προκαλούσε ήδη διάσπαση η απόφασή του να επιστρέψει αμέσως.

Υλοποιώντας τις ενέργειές τους, οι αντιπρόσωποι των βουνών, ο Π. Κανελλόπουλος και ο Γ. Εξηντάρης, υπέβαλαν στον πρωθυπουργό την παρακάτω κοινή δήλωση:

«Ἐν Καΐρῳ τῇ 17 Αὐγούστου 1943

»Πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως

»κ. Ἐμμ. Τσουδερὸν

»Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἐκπρόσωποι τῶν ὑποσημειουμένων Κομμάτων καὶ ὀργανώσεων διεπιστώσαμεν ὁμοφώνως, ὅτι, χάριν τῆς Ἐθνικῆς Ἑνότητος, ἥτις μόνη διασφαλίζει τὴν εὐόδωσιν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀγῶνος καὶ τὴν ὁμαλὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς χώρας, παρίσταται ἀνάγκη νὰ δηλωθῇ ὑπευθύνως, ὅτι ὁ Βασιλεὺς δὲν θέλει ἐπανέλθη εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὶν ἢ ὁ Λαὸς ἀποφανθῇ ἐπὶ τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος. Τὴν πλήρη ἐν προκειμένῳ ὁμοφωνίαν μας ὡς ἐκπροσώπων τοῦ μεγίστου μέρους τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης, ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον νὰ καταστήσωμεν πρὸς Ὑμᾶς γνωστὴν καὶ δι' Ὑμῶν πρὸς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον.

»Ἐπὶ τούτοις δεχθῆτε, παρακαλοῦμεν, Κύριε Πρόεδρε, τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐξαιρέτου τιμῆς μεθ' ἧς διατελοῦμεν.

»Διὰ τὰ Κόμματα τοῦ Δημοκρατικοῦ Συνασπισμοῦ: Γ. ΕΞΗΝΤΑΡΗΣ.

»Διὰ τὸ Ἐθνικὸν Ἀπελευθερωτικὸν Μέτωπον (Ε.Α.Μ.): ΗΛ. ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΣ, Π. ΡΟΥΣΣΟΣ, Α. ΤΖΗΜΑΣ, Κ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ.

»Διὰ τὸν Ἐθνικὸν Δημοκρατικὸν Σύνδεσμον (ΕΔΕΣ): Κ. ΠΥΡΟΜΑΓΛΟΥ.

»Διὰ τὴν Ἐθνικὴν καὶ Κοινωνικὴν Ἀπελευθέρωσιν (ΕΚΚΑ): Γ. Α. ΚΑΡΤΑΛΗΣ.

»Διὰ τὸ Ἐθνικὸν Ἑνωτικὸν Κόμμα: Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ».

Στις 19 Αυγούστου συνήλθε το Υπουργικό Συμβούλιο. Και ομόφωνα υιοθέτησε τη δήλωση των άλλων. Το πρακτικό της ιστορικής συνεδρίασης έχει ως εξής:

«Συνεδρία Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου

»19 Αὐγούστου 1943

»Ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως λαμβάνων ἀφορμὴν ἐκ τῆς ἀφίξεως τοῦ κ. Γ. Ἐξηντάρη ὡς ἀντιπροσώπου τῶν Δημοκρατικῶν Πολιτικῶν Κομμάτων ὡς καὶ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν μαχομένων ἀνταρτικῶν ὀργανώσεων (ΕΑΜ, ΕΔΕΣ καὶ ΕΚΚΑ), οἱ ὁποῖοι ἦλθον ἤδη εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου καὶ ἀνέπτυξαν εἰς αὐτὸ τοὺς λόγους τῆς ἀφίξεώς των, προσέθεσεν ὅτι οἱ ἀνωτέρω μετὰ τοῦ ἐνταῦθα διαμένοντος κ. Π. Κανελλοπούλου, ὡς ἐκπροσώπου τοῦ Ἑνωτικοῦ Κόμματος, ἀπέστειλαν εἰς αὐτὸν ἔγγραφον δήλωσιν διὰ τῆς ὁποίας ζητοῦν ἐν ὀνό-

ματι τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ὅπως ἀπὸ τοῦδε ὁ Βασιλεὺς δηλώση, ὅτι δὲν προτίθεται νὰ ἐπιστρέψη εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸ τῆς διενεργείας τοῦ Δημοψηφίσματος.

»Ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως θεωρεῖ ἀναγκαῖον νὰ τονίση ὅτι οἱ Ἀντιπρόσωποι τῶν ὀργανώσεων ἀφίκοντο χωρὶς προηγουμένως νὰ ἐρωτηθῆ ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις καὶ ἐν ἀπολύτῳ ἀγνοίᾳ τῶν μελῶν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου ὡς ταῦτα ἐδήλωσαν.

»Μετὰ συζήτησιν τὰ μέλη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου λαμβάνοντα ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐξ ὅλων τῶν ἐξ Ἑλλάδος πληροφοριῶν ἐξάγεται, ὅτι ἡ ἀνωτέρω αἴτησις ἀποτελεῖ θέλησιν τῆς μεγίστης πλειοψηφίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ὅτι ἡ μὴ ἐπάνοδος τοῦ Βασιλέως πρὸ τοῦ Δημοψηφίσματος εἶναι ἀπολύτου χρησιμότητος πρὸς ἀποφυγὴν ταραχῶν καὶ ἐνδεχομένως αἱματοχυσίας δηλοῦν ὁμοφώνως ὅτι αἱ ἀνωτέρω ἀπόψεις συμπίπτουν καὶ μὲ τὰς ἰδικάς των καὶ ἐξουσιοδοτοῦν τὸν κ. Πρόεδρον ὅπως ἀνακοινώση τὴν ἀπόφασιν ταύτην τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου εἰς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα.

»Τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον
»Ὁ Πρόεδρος
»Ε. ΤΣΟΥΔΕΡΟΣ
»Τὰ Μέλη
»Γ. ΡΟΥΣΣΟΣ, Σ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ, Π. ΒΟΥΛΓΑΡΗΣ,
Β. ΚΑΡΑΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ, Σ. ΘΕΟΦΑΝΙΔΗΣ».

Η κυβέρνηση έσπευσε να γνωστοποιήσει στον Γεώργιο την απόφασή της. Ήταν μια δραματική ομοφωνία. Πού θα στηριζόταν ο βασιλιάς για να την αντικρούσει; Είχε απέναντί του τους εκπροσώπους του συνόλου σχεδόν του λαού. Κανονικά θα δικαιούνταν κανείς να περιμένει ότι, μην μπορώντας να έρθει αντιμέτωπος σε μια τόσο ισχυρή παράταξη, θα υπέκυπτε.

Κεραυνοί

Αλλά εκείνες τις ημέρες στο Κεμπέκ του Καναδά γινόταν η μεγάλη Διάσκεψη του Προέδρου των Ην. Πολιτειών Ρούσβελτ και του πρωθυπουργού της Αγγλίας Τσώρτσιλ, για τη ρύθμιση των μεταπολεμικών προβλημάτων. Και ο βασιλιάς έσπευσε να απευθυνθεί προς αυτούς με το εξής τηλεγράφημα με ημερομηνία 19 Αυγούστου 1943:

«1. Τὴν 4ην Ἰουλίου ἐδήλωσα εἰς τὸν λαόν Μου, ὅτι μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Χώρας θὰ κληθῆ νὰ δηλώση δι' ἐλευθέρων ἐκλογῶν ὑπὸ ποῖον πολίτευμα θέλει νὰ ζήση.

»2. Ἀντιμετωπίζω ἔξαφνα μίαν περίεργον κατάστασιν, ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη μὲ τὴν ἀπρόοπτον ἄφιξιν ὡρισμένων προσώπων ἐξ Ἑλλάδος, οἱ ὁποῖοι λέγεται ὅτι ἀντιπροσωπεύουν διαφόρους ἀνταρτικὰς ὁμάδας. Ἐπιπροσθέτως εἷς ἀντιπρόσωπος ὡρισμένων παλαιῶν πολιτικῶν κομμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπιθυμοῦν νὰ μὲ πιέσουν νὰ δηλώσω ὅτι θὰ ἐπιστρέψω μόνον κατόπιν τοῦ δημοψηφίσματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἀποφασίση περὶ τοῦ μελλοντικοῦ πολιτεύματος.

»3. Ἡ αἴτησις αὐτὴ ἐγείρει νέας ἀπόψεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς συμβουλευθῶ πρὶν ἢ ληφθοῦν ἀποφάσεις. Εἶμαι ἐνάντιος νὰ λάβω ὁριστικὴν ἀπόφασιν. Διότι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προτείνεται, ἂν καὶ κυρίως Ἑλληνικὸν ζήτημα, δύναται νὰ ἔχη ἀντίκτυπον ἔξω τῆς Ἑλλάδος, ὅπερ δύναται εὐκόλως νὰ δημιουργήση προηγούμενον ἢ νὰ ἐπηρεάση ἐξελίξεις εἰς ἄλλα κράτη ἰδιαιτέρως εἰς τὰ Βαλκάνια. Τὸ φαινομενικῶς τοπικὸν αὐτὸ ζήτημα ἴσως λάβη εὐρύτερον χαρακτῆρα. Ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας θὰ ἐξετίμων πολὺ τὴν συμβουλήν σας ὡς πρὸς τὴν ἀκολουθητέαν γραμμήν, ἡ ὁποία, ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας, ἤθελεν ἐξυπηρετήσει καλύτερον τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ Ἡνωμένα Ἔθνη.

»4. Προσωπικῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος κλίνω ὑπὲρ τῆς ἰδέας νὰ συνεχίσω ἐπὶ τῶν γραμμῶν ποὺ συνεφωνήσαμεν προτοῦ ἀναχωρήσω ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν. Νομίζω ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιστρέψω μὲ τὸν Στρατόν μου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔστω καὶ ἐὰν μετὰ μικρὰν παρέλευσιν χρόνου ἀνεχώρουν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διὰ νὰ ἐργασθῶ διὰ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα μεταξὺ τῶν Συμμάχων μας, τοῦτο δὲ ἐὰν αἱ μετέπειτα ἐξελίξεις τὸ ὑπεδείκνυον ὡς ὀρθόν.

»ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β'».

Το βασιλικό όμως τηλεγράφημα δεν απέδιδε την αλήθεια. Ή, για να μεταχειριστούμε τους όρους χωρίς δισταγμούς, αποτελούσε πλήρη παραποίηση της πραγματικότητας.

Απέκρυπτε τις διαστάσεις που είχε ο ρόλος του Εξηντάρη: ότι εκπροσωπούσε όχι ορισμένα παλαιά κόμματα, αλλά το σύνολο των παλαιών κομμάτων εκτός της ομάδας Ντίνου Τσαλδάρη. Απέκρυπτε ότι και ο Π. Κανελλόπουλος είχε ταχθεί τώρα με τα παλαιά κόμματα και συνυπέγραφε την εναντίον του βασιλιά απόφαση. Απέκρυπτε –το κυριότερο– ότι και αυτή η κυβέρνηση σύσσωμη, μαζί με τον πρωθυπουργό της, είχε συνταχθεί με όλους τους άλλους εναντίον της επιστροφής του. Απέκρυπτε, γενικά, ότι ουσιαστικά το σύνολο σχεδόν εκείνων που εκπροσωπούσαν το έθνος είχαν τώρα σχηματίσει αρραγές μέτωπο κατά της βασιλικής επανόδου. Ήταν φυσικό να μην επιτρέψουν στον Ρούσβελτ και στον Τσώρτσιλ να σχηματίσουν σαφή εικόνα

των ελληνικών πραγμάτων εκείνης της στιγμής. Όπως δε ήταν απασχολημένοι με κολοσσιαία προβλήματα, δεν θα κάθονταν να εξονυχίσουν την περίπτωση της Ελλάδας και να διυλίσουν το τηλεγράφημα του βασιλιά.

Και η απάντησή τους ήρθε αμέσως, υπό μορφή διπλού κεραυνού.

Ο Τσώρτσιλ έλεγε στον Γεώργιο:

> *«Ἔλαβον τὸ μήνυμα τῆς Μεγαλειότητός σας. Τολμῶ νὰ εἴπω ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τῆς κυβερνήσεως τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος (τῆς Ἀγγλίας), ἡ γραμμὴ ἡ χαραχθεῖσα διὰ τῶν δηλώσεών σας τῆς 4 Ἰουλίου, εἶναι ἡ δυναμένη νὰ ἐξυπηρετήση καλύτερον τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐλπίζω ὅτι ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφύγη νέας δηλώσεις ἐπὶ τοῦ παρόντος ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἰδικήν σας θέσιν, ὅταν ἀπελευθερωθῆ ἡ Ἑλλάς».*

Αλλά, προς έκπληξη κυβέρνησης και αντιπροσώπων, και η απάντηση του προέδρου Ρούσβελτ ήταν ταυτόσημη:

> *«Ἐλπίζω, ὅτι πρὸς τὸ συμφέρον τῆς κοινῆς πολεμικῆς προσπαθείας ὅλοι οἱ Ἕλληνες θὰ ἀποδεχθοῦν τὸ πρόγραμμα ποὺ ἐδηλώθη εἰς τὸ ραδιοφωνικὸν διάγγελμα τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος τῆς 4ης Ἰουλίου, εἰς ἐγγύησιν, ὅτι θὰ ἔχουν τὴν εὐκαιρίαν ἐλευθέρως μετὰ τὸν πόλεμον νὰ ἐκφράσουν τὰς πολιτικάς των ἀπόψεις ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον...»*

Οι πάντες τότε κατάλαβαν ότι έχασαν το παιχνίδι. Η αντιπροσωπεία του βουνού ήταν ο μέγας ηττημένος.

Απέλαση

Τον επίλογο του δραματικού ταξιδιού τον δίνει με ενάργεια ο Κομνηνός Πυρομάγλου στο βιβλίο του Ο Δούρειος Ίππος (Α', σελ. 157-159).

> *«Λίγες ἡμέρες ἀργότερα, ἕνα ἀπόγευμα, ἐλάβαμε τὴ διαταγὴ νὰ ἐγκαταλείψουμε τὸ Κάιρο. Τὴν διαταγὴ μᾶς τὴν ἀνεκοίνωσε ὁ ἀρχιστράτηγος Οὐΐλσων καὶ γιατὶ ἐθεωρούμεθα στρατιωτικοί, ὑπαγόμενοι ὑπὸ τὶς διαταγές του, ἀλλὰ καὶ γιατὶ θὰ εἶχε μεγαλύτερη βαρύτητα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐπαφή μας, εἴτε μὲ τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνησι εἴτε μὲ τὶς ἀγγλικὲς ὑπηρεσίες, εἶχε διακοπῆ πλήρως. Ὠδηγηθήκαμε στὸ ἀεροδρόμιο ὑπὸ συνοδείαν. Σὲ μιὰ παρατήρησί μου, ἕνας Βρεταννὸς ἀξιωματικὸς τοῦ ἀγγλοελληνικοῦ γραφείου, ἀπήντησεν "ἀστειευόμενος" ὅτι ἀνυπακοὴ στὶς διαταγὲς τοῦ ἀρχιστρατήγου ἐσήμαινε στρατοδικεῖο. Ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς ΕΚΚΑ Καρτάλης, εὑρισκόμενος στὸ νοσοκομεῖο, μὲ ὀξεῖα κρίσι ἑλονοσίας, μετήχθη στὸ ἀεροδρόμιο σχεδὸν πάνω σὲ φορεῖο καὶ μὲ πυρετὸ 40 βαθμῶν.*

Μάχη

»Στὸ ἀεροδρόμιο, τὸ ἀεροπλάνο ποὺ θὰ μᾶς μετέφερε, εἶχεν ἤδη θέσει τοὺς ἕλικάς του σὲ κίνησι. Στὰ πρόσωπα τῶν Βρεταννῶν ποὺ μᾶς συνώδευαν ἐζωγραφίζετο ὅλη ἡ καλωσύνη καὶ ἡ συμπάθεια. Ἀντὶ νὰ μᾶς κατευθύνουν πρὸς τὸ ἀεροπλάνο ἐζήτησαν νὰ μᾶς προσφέρουν "λίγο τσάϊ καὶ σάντουϊτς". Τὴν στιγμὴ τῆς ἐγέρσεως γιὰ ἐπιβίβασι, ὕστερα ἀπὸ συνεννόησι ἀρνηθήκαμε νὰ ἐπιβιβασθοῦμε. Ἀνετέθη στὸν Ἠλία Τσιριμῶκο νὰ τηλεφωνήση ἀμέσως στὸν πρωθυπουργὸ Τσουδερὸ καὶ νὰ διαμαρτυρηθῆ γιὰ τὴν συμπεριφορὰ τῶν βρεταννικῶν ἀρχῶν ἀπέναντί μας, νὰ τὸν καταστήση ὑπεύθυνο καὶ νὰ ζητήση τὴν ἐπέμβασί του, νὰ μὴν παραλείψη δὲ νὰ ὑπογραμμίση τὶς συνέπειες ποὺ θὰ εἶχε ἡ στάσις τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν βρεταννικῶν ἀρχῶν ἔναντι Ἑλλήνων καὶ μάλιστα ἀντιπροσώπων μαχομένων ὀργανώσεων. Ὁ Τσουδερὸς καὶ ὁ ἀντιπρόεδρος Ροῦσσος ὑπεσχέθησαν νὰ ἐνεργήσουν. Παραμείναμε στὸ ἀεροδρόμιο ἐπὶ δύο ὧρες. Οἱ ἕλικες τοῦ ἀεροπλάνου, ἐκινοῦντο βραδέως. Ξαφνικά, τὰ αὐτοκίνητα μᾶς ἐπανέφεραν στὸ Κάϊρο. Τὴν ἑπομένη μᾶς ἐκάλεσαν νὰ ἐμφανισθοῦμε ἐνώπιον τοῦ ἀρχιστρατήγου Οὐΐλσων. "Ὁ καυγᾶς ὑπῆρξε γενναῖος" κατὰ τὴν ἔκφρασιν Βρεταννοῦ ἀξιωματικοῦ. Δὲν χαρισθήκαμε οὔτε λέξεων, οὔτε καὶ ἐκφράσεων πρὸς τὸν ἀρχιστράτηγο. Ὁ διερμηνεὺς ταγματάρχης Μάθιους μπῆκε πολλὲς φορὲς στὴ θέσι του καὶ ἀνεκλήθη στὴν τάξι, παρακληθεὶς νὰ μεταφράζη ἀκριβῶς τὰ λεγόμενά μας. Ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ε.Κ.Κ.Α., Γ. Καρτάλης ὑπῆρξεν ὁ σκληρότερος ἔναντι τοῦ στρατάρχου. Ἀρνήθηκε νὰ ἀρθρώση ἔστω καὶ μίαν ἀγγλικὴν λέξι, ἐνῶ ἦταν γνωστὸν πόσον τέλεια κατεῖχε τὴν ἀγγλικήν. Ὁ ἴδιος ἐπέβαλε στὸν ταγματάρχη Μάθιους τὴν ἀκριβῆ μετάφρασι».

Πάντως, όλα είχαν λήξει πια. Τη 16η Σεπτεμβρίου οι έξι οδηγήθηκαν στο αεροδρόμιο της Ντέρνας. Και την αυγή της 17ης η «Ντακότα» που τους μετέφερε προσγειώθηκε στη Νεράιδα. Ο Μάγερς δεν τους συνόδευε τώρα. Κατ' αξίωση του βασιλιά δεν θα επανερχόταν στη θέση του, επειδή χαρακτηρίστηκε «φιλοεαμίτης». Θα τον αντικαθιστούσε ο Γουντχάουζ. Επέβαινε όμως στο αεροπλάνο ο «Κόκκινος Συνταγματάρχης», ο Ευριπίδης Μπακιρτζής. Ο Τσουδερός είχε ζητήσει να εκτοπιστεί σε μιαν αγγλική αποικία. Αλλά οι βρετανικές μυστικές υπηρεσίες αποφάσισαν να τον ξαναστείλουν στην Ελλάδα.

Καθώς πατούσαν όμως πάλι στο χώμα της πατρίδας, πολλά πράγματα είχαν μεταβληθεί από τότε που αναχώρησαν. Μια κολοσσιαία ανατροπή είχε γίνει: η Ιταλία είχε συνθηκολογήσει. Και στον ελληνικό στίβο παρέμενε αδέσποτος ένας ολόκληρος, πλήρως εξοπλισμένος στρατός. Βορά και γέρας των δυνάμεων που μάχονταν στα χώματα της Ελλάδας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΑ ΙΤΑΛΙΚΑ ΟΠΛΑ

Η ΙΤΑΛΙΑ ΣΥΝΘΗΚΟΛΟΓΕΙ • Η ΠΕΝΘΙΜΗ ΙΤΑΛΙΚΗ ΑΡΜΑΔΑ ΑΠΟΝΕΜΕΙ ΤΙΜΕΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΟΛΕΜΙΚΑ • ΡΗΞΗ ΡΟΥΣΒΕΛΤ ΚΑΙ ΤΣΩΡΤΣΙΛ ΓΙΑ ΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ • Ο ΡΟΥΣΒΕΛΤ ΥΠΕΡΙΣΧΥΕΙ: ΟΧΙ ΑΠΟΒΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ • ΟΙ ΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΝΟΠΛΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΧΩΡΟ • ΤΑ ΣΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΝΤΑΡΤΩΝ ΑΠΟΚΤΟΥΝ ΜΟΡΦΗ ΤΑΚΤΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ • Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ • ΟΙ ΚΑΤΟΧΙΚΟΙ ΣΤΡΑΤΟΙ • Η 11η ΙΤΑΛΙΚΗ ΣΤΡΑΤΙΑ ΔΙΑΛΥΕΤΑΙ• ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ • Η ΣΦΑΓΗ ΤΗΣ ΜΕΡΑΡΧΙΑΣ ΑΚΟΥΙ ΣΤΗΝ ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ • Η ΜΕΡΑΡΧΙΑ ΠΙΝΕΡΟΛΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΠΡΟΣΧΩΡΕΙ ΣΤΟΥΣ ΑΝΤΑΡΤΕΣ • ΤΟ ΑΝΤΑΡΤΙΚΟ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ ΚΑΙ Η ΜΕΡΑΡΧΙΑ ΚΟΥΝΕΟ• ΝΕΟΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΑ ΒΟΥΝΑ

Ο ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ ΤΟΥ 1943 υπήρξε μήνας ιστορικός, αποφασιστικός για την τροπή του πολέμου και για τις τύχες της Ελλάδας. Στις πρώτες ημέρες του, ένα γεγονός δέσποσε απότομα, διαμορφώνοντας μια νέα κατάσταση στη Μεσόγειο, στα Βαλκάνια, στη Νότια Ευρώπη ολόκληρη: η Ιταλία κατέθεσε τα όπλα.

Είχε προηγηθεί η έναρξη της τεράστιας εφόδου των Συμμάχων κατά του Ευρωπαϊκού Φρουρίου από τη μεσογειακή του πλευρά. Και η απόβαση στη Σικελία τον Ιούλιο του 1943 κλόνισε τόσο ισχυρά το σαθρό ιταλικό οικοδόμημα, ώστε τη νύχτα της 25ης Ιουλίου ο Μουσολίνι έπεφτε κατόπιν δραματικής απόφασης του Μεγάλου Φασιστικού Συμβουλίου. Την επομένη συλλαμβανόταν κατ' εντολή του βασιλιά Βίκτωρα Εμμανουήλ, και την εξουσία αναλάμβανε ο στρατάρχης Μπαντόλιο, με αποκλειστικό σκοπό τη διεξαγωγή διαπραγματεύσεων για συνθηκολόγηση.

Με απόλυτη μυστικότητα ο Μπαντόλιο και ο στρατηγός Αϊζενχάουερ –αρχιστράτηγος των Συμμάχων στο μέτωπο Μεσογείου– διεξήγαγαν σύντομες συνομιλίες. Στις 2 Σεπτεμβρίου είχαν συμφωνηθεί τα πάντα. Δεν έγινε όμως αμέσως η εξαγγελία, για να έχουν στο μεταξύ οι Σύμμαχοι μεταπηδήσει από τη Σικελία στην ίδια την ιταλική χερσόνησο, ώστε το τετελεσμένο γεγονός να μην προκαλέσει καμία ιταλική αντίδραση. Πραγματικά, την επομένη της μυστικής υπογραφής της συμφωνίας, στις 3 Σεπτεμβρίου, ο στρατηγός Μοντγκόμερυ έκανε το θυελλώδες άλμα του από τη Σι-

κελία στην απέναντι ακτή της Ιταλίας. Και το απόγευμα της 8ης Σεπτεμβρίου, λίγες ώρες πριν εκτοξευτεί γιγαντιαία η δεύτερη και κύρια αποβατική επιχείρηση των Συμμάχων στο Σαλέρνο, με 5 μεραρχίες, 2.000 αεροπλάνα, 250 πολεμικά πλοία και 350 εμπορικά, ο ραδιοσταθμός της Ρώμης μετέδωσε διά των αιθέρων το κοσμοϊστορικό άγγελμα:

«Ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις ἀναγνωρίσασα τὸ ἀδύνατον τῆς συνεχίσεως τοῦ ἀνίσου ἀγῶνος ἐναντίον τῶν ὑπερτέρων δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως ἀποφευχθοῦν καὶ ἄλλαι θυσίαι καὶ σοβαρώτεραι καταστροφαὶ εἰς τὸ Ἔθνος, ἐζήτησεν ἀνακωχὴν ἀπὸ τὸν στρατηγὸν Ἀϊζενχάουερ, Ἀρχιστράτηγον τῶν Ἀγγλοαμερικανικῶν Συμμαχικῶν Δυνάμεων. Ἡ αἴτησις ἐγένετο δεκτή. Κατὰ συνέπειαν αἱ Ἰταλικαὶ δυνάμεις ὅπου δήποτε καὶ ἂν εὑρίσκωνται ὀφείλουν νὰ καταπαύσουν τὰς ἐχθροπραξίας ἐναντίον τῶν Ἀγγλοαμερικανικῶν Δυνάμεων. Αἱ Ἰταλικαὶ δυνάμεις ἐν τούτοις θὰ ἀντισταθοῦν ἐναντίον οἱασδήποτε ἐπιθέσεως ὅθεν δήποτε προερχομένης».

Ο πένθιμος στόλος

Η είδηση εκείνη προκάλεσε θυελλώδη ενθουσιασμό στους 200.000 άνδρες που μετείχαν στην πελώρια επιχείρηση του Σαλέρνο. Μία ώρα όμως μόλις αργότερα, από τα βάθη του ορίζοντα εξορμούσαν αμείλικτες μάζες γερμανικών αεροπλάνων. Τα «στούκας» και τα «Γιούνκερς 88» χυμούσαν με τη γνωστή τους ορμητικότητα κατά των στόχων τους. Και οι ενθουσιώδεις Σύμμαχοι, κάτω από εκείνη την ψυχρολουσία, προσγειώθηκαν στο έδαφος της πραγματικότητας. Ο πόλεμος δεν είχε λήξει ακόμη. Ο εναπομείνας εχθρός ήταν πάντα ισχυρότατος και θα χρειάζονταν γιγαντιαίες προσπάθειες για τη συντριβή του.

Οι Ιταλοί έμελλαν με δραματική ενάργεια να το συνειδητοποιήσουν πολύ σύντομα. Εκείνο το απόγευμα οι υπηρετούντες στις ένοπλες ιταλικές δυνάμεις έκαναν πανηγυρικές εκδηλώσεις χαράς, πιστεύοντας πως τα πολεμικά δεινά τους είχαν τερματιστεί. Το ίδιο όμως βράδυ, ο κύριος όγκος του ιταλικού στόλου ξεκίνησε από τον μεγάλο ναύσταθμο της Σπέτσιας για να παραδοθεί στους Συμμάχους στη Βόρεια Αφρική, σύμφωνα προς τους όρους της συνθηκολόγησης. Τα πλοία έφεραν πελώριους μαύρους επισείοντες, όπως τα καράβια του Θησέα. Αλλά έξω από τα παράλια της Κορσικής κατέφθασε αδυσώπητη η Λουφτβάφε και συνέτριψε την πένθιμη αρμάδα. Η ναυαρχίδα *Ρώμα* –πελώριο θωρηκτό 35.000 τόνων– καταποντίστηκε αύτανδρη μαζί με τον ναύαρχο αρχηγό του στόλου. Ένα άλλο θωρηκτό και πολλά ακόμη σκάφη επλήγησαν καίρια. Σακατεμένα και κυνηγημένα τα υπόλοιπα, μπόρεσαν να πλησιάσουν τη βορειοαφρικανική ακτή, όπου τη χαραυγή της επομένης συνάντήθηκαν με ισχυρή μοίρα του βρετανικού στόλου.

Δεν ανταλλάχθηκαν ούτε χαιρετιστήριοι κανονιοβολισμοί, ούτε σαλπίσματα, ούτε σήματα. «Με ησυχία και νεκρική σιγή συνετελέσθη η δραματική συνάντησις των δύο έως χθες αντιπάλων στόλων, οι οποίοι ομοπλοούντες κατηυθύνθησαν προς την Μπιζέρταν», γράφει ο ναύαρχος Δ. Φωκάς στην *Έκθεσιν επί της Δράσεως του Β. Ναυτικού.*

Τιμές στην Ελλάδα

Συγχρόνως εμφανίζονταν μπροστά στη Μάλτα τα ιταλικά πλοία που ναυλοχούσαν στον ναύσταθμο του Τάραντα. Ανάμεσα στη βρετανική μοίρα που έσπευσε να τα παραλάβει στο ανοιχτό πέλαγος ήταν το ελληνικό αντιτορπιλικό *Αδρίας*. Και ο κυβερνήτης του αντιπλοίαρχος Τούμπας τηλεγραφούσε στον αρχηγό του ελληνικού στόλου:

> *«Μὲ ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν καὶ ἐξαιρετικὴν συγκίνησιν ἀναφέρω ὅτι συνοδεύω εἰς Μάλταν παραδοθέντα Ἰταλικὸν στόλον. Παραπλέω ἐν σημαιοστολισμῷ πενθηφοροῦντα Ἰταλικὰ θωρηκτά. Ἅπαντες ἐπὶ τοῦ "Ἀδρία" εὐγνωμονοῦμεν τὸν Θεὸν ὁ ὁποῖος μᾶς ἠξίωσε νὰ ζήσωμεν τὴν στιγμὴν ταύτην».*

Από την Μπιζέρτα και τη Μάλτα οι δύο εκείνες μοίρες συγκεντρώθηκαν και τα κυριότερα πλοία τους στάλθηκαν στην Αλεξάνδρεια. Τώρα όμως δεν κινδύνευαν να καταστραφούν από τα γερμανικά αεροπλάνα. Ταξίδευαν υπό την κάλυψη της συμμαχικής αεροπορίας. Τα ιταλικά σκάφη έφτασαν μπροστά στον μεγάλο αιγυπτιακό ναύσταθμο το πρωί της 16ης Σεπτεμβρίου, συνοδευόμενα από αγγλική μοίρα και το ελληνικό αντιτορπιλικό *Β. Όλγα*. Και ο Βρετανός στόλαρχος της Ανατολικής Μεσογείου ναύαρχος Τζων Κάνινγκαμ –συνώνυμος του προηγούμενου στολάρχου Άντριου Κάνινγκαμ που τώρα ήταν γενικός αρχηγός του συμμαχικού ναυτικού όλης της Μεσογείου– βγήκε προς προϋπάντησή τους επιβαίνοντας σε ένα μικρό ναρκαλιευτικό, το *Ντάρμπυ*. Σε ένα άλλο όμως ελληνικό ναρκαλιευτικό, την *Καρτερία*, βρισκόταν τιμητικά ο Έλληνας αρχηγός του στόλου ναύαρχος Κ. Αλεξανδρής, έχοντας αναρτήσει το αρχηγικό του σήμα στον ιστό του μικροσκοπικού σκάφους.

Ο ιταλικός στόλος κατέφθανε σε δύο παράλληλες στήλες (γραμμή μετώπου): των θωρηκτών και καταδρομικών η μία, των αντιτορπιλικών η άλλη. Τα δύο λιλιπούτεια ναρκαλιευτικά ανέπλεαν θριαμβευτικά ανάμεσα στις δύο στήλες και οι ηττημένοι ιταλικοί κολοσσοί, καθώς περνούσαν εμπρός τους, απέδιδαν τις κανονικές τιμές στα νικηφόρα σήματα του Βρετανού και του Έλληνα ναυάρχου. Όταν κατέπλευσαν στην Αλεξάνδρεια, ο Έλληνας ναύαρχος έστειλε στον Άγγλο συνάδελφό του το σήμα:

> *«Ἦτο μία μεγάλη καὶ ἀλησμόνητος ἡμέρα. Σᾶς εὐχαριστῶ».*

Η απάντηση ήρθε αμέσως:

> *«Ναί. Καὶ ἐλπίζω νὰ εἴμεθα μαζὶ ὅταν ἐπαναληφθῇ μὲ τὸν γερμανικὸν στόλον».*

Συγχρόνως ο ναύαρχος Αλεξανδρής απηύθυνε προς όλα τα ελληνικά πλοία το εξής γενικό σήμα:

> *«Τὰ δύο ἰσχυρότερα θωρηκτὰ τοῦ παραδοθέντος ἰταλικοῦ στόλου μετὰ τεσσάρων εὐδρόμων καὶ τεσσάρων ἀντιτορπιλλικῶν, σκάφη νεωτάτων τύπων, κατέπλευσαν σήμερον συνοδευόμενα εἰς τὸ θλιβερόν των ταξίδιον ὑπὸ μοίρας ἀγγλικοῦ στόλου, ἧς συμμετεῖχε καὶ ἡμέτερον ἀντιτορπιλλικὸν "Β. Ὄλγα". Μετὰ ἐθνικῆς ὑπερηφανείας παρηκολούθησα ἀπὸ τῆς "Καρτερίας" ἐφ' ἧς εἶχον ὑψώσει τὸ σῆμα μου τὸ ἀλησμόνητον θέαμα. Ζῶμεν μεγάλας καὶ ἱστορικὰς ἡμέρας. Ἂς συνεχίσωμεν ὅλοι τὰς προσπαθείας μας διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἴδωμεν συντόμως τὴν πτῶσιν καὶ τοῦ ἑτέρου, τοῦ κυριωτέρου ἐχθροῦ».*

Αυτό το σήμα ανταποκρινόταν βέβαια στα αισθήματα και τις προσδοκίες των Ελλήνων. Μόνο που, αν, σε πανευρωπαϊκή κλίμακα, για τους Συμμάχους ο πόλεμος έμπαινε πια στην ευκολότερη φάση του, για την Ελλάδα έμελλε σύντομα να διαφανεί ότι τότε ακριβώς άρχιζε η σκληρότερη φάση της Κατοχής.

Η διαφωνία

Πώς όμως ο ρους των συμμαχικών επιχειρήσεων κατόρθωσε να φτάσει μέχρι των τειχών της Ιταλίας και να προκαλέσει την κατάρρευσή της;

Αφότου μπήκαν στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο οι Ηνωμένες Πολιτείες και άρχισαν να επωμίζονται ολοένα μεγαλύτερο βάρος του, αναπτυσσόταν μια οξεία διαμάχη στους κόλπους των υπευθύνων της συμμαχικής στρατηγικής μεταξύ «Δυτικών» και «Βαλκανικών». Οι πρώτοι, με υπέρμαχο τον Αμερικανό στρατηγό Μάρσαλ, αρχηγό του Γενικού Επιτελείου των Ενόπλων Δυνάμεων των Ηνωμένων Πολιτειών, υποστήριζαν ότι όλες οι αγγλοσαξονικές προσπάθειες έπρεπε να συγκεντρωθούν στη δημιουργία δεύτερου μετώπου στη Βόρεια Γαλλία. Γιατί από εκεί θα μπορούσε να πληγεί πιο γρήγορα, καίρια και άμεσα ο κύριος αντίπαλος, δηλαδή η Γερμανία. Οι δεύτεροι, με υπέρμαχο τον Βρετανό πρωθυπουργό Τσώρτσιλ, επέμεναν να γίνει εισβολή πρώτα στον μεσογειακό χώρο, που ήταν το ασθενές σημείο της αξονικής παράταξης (το «μαλακό υπογάστριο του εχθρού»). Να καταληφθεί δηλαδή ολόκληρη η Βόρεια Αφρική και κατόπιν η Βαλκανική και η Ιταλική Χερσόνησος. Η δημιουργία του δεύτερου μετώπου στη Βόρεια Γαλλία θα αποτελούσε το δεύτερο άλμα της συμμαχικής εφόδου κατά του ευρωπαϊκού φρουρίου.

Μετά από μακρές διακυμάνσεις, επικράτησε η βρετανική άποψη, παρά την αντίδραση όχι μόνο του στρατηγού Μάρσαλ αλλά και του Στάλιν, ο οποίος αξίωνε την όσο το δυνατόν αποφασιστικότερη εμπλοκή των Δυτικών στον αγώνα, για να ανακουφιστεί η σοβιετική στρατιωτική προσπάθεια. Υιοθετήθηκε έτσι η εισβολή στη

Μεσόγειο, της οποίας είδαμε την πραγματοποίηση και τους καρπούς έως τον Σεπτέμβριο του 1943.

Αλλά και μέσα στα πλαίσια της συμμαχικής δράσης στη Μεσόγειο αναπτυσσόταν ζωηρή διαμάχη Αμερικανών και Βρετανών. Ο πρόεδρος των Ην. Πολιτειών Ρούσβελτ, υποστηριζόμενος αποφασιστικά από τον Αμερικανό στρατηγό Αϊζενχάουερ που ανέλαβε την ανώτατη ηγεσία του μεσογειακού μετώπου, ήθελε να συγκεντρωθούν οι προσπάθειες στην Ιταλία και όχι στα Βαλκάνια. Απαξίωνε κάθε αξιόλογη δράση στην Ανατολική Μεσόγειο, Ελλάδα, Αλβανία ή Γιουγκοσλαβία που θα προκαλούσε διασπορά των δυνάμεων. Και, επειδή οι Αμερικανοί δέσποζαν ήδη όσον αφορά τον όγκο στρατού και αεροπορίας που διέθεταν στο μεσογειακό μέτωπο, δεν μπορούσε παρά να υπερισχύσει η θέση τους.

Δεν θα ανατρεπόταν παρά μόνον αν η επίθεση κατά της Ιταλίας προσέκρουε σε ανυπέρβλητα εμπόδια. Δηλαδή αν τα επιθετικά κύματα θραύονταν πάνω στον αξονικό κυματοθραύστη της ιταλικής περιοχής και ανατρέπονταν τα σχέδια της εισβολής. Αλλά τα πράγματα ακολούθησαν τον αντίθετο δρόμο. Η Σικελία καταλήφθηκε εύκολα και η συνθηκολόγηση της Ιταλίας άνοιγε τις πύλες της χερσονήσου των Απεννίνων στην εισβολή των Συμμάχων μέσα στο ευρωπαϊκό φρούριο. Τώρα πια αποκλειόταν να μεταπειστούν οι Αμερικανοί και να στρέψουν το ρεύμα των επιχειρήσεων προς τα Βαλκάνια.

Εγκατάλειψη

Αυτές οι γενικές στρατηγικές γραμμές είχαν ήδη αποκρυσταλλωθεί στη Διάσκεψη του Κεμπέκ μεταξύ του Ρούσβελτ και του Τσώρτσιλ, στα τέλη Αυγούστου, ενώ ήταν πια βέβαιη η συμφωνία για κατάθεση των όπλων από την Ιταλία, αν και δεν είχε επίσημα ακόμη εξαγγελθεί. Και δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στρατιωτικά οι Αμερικανοί είχαν δίκιο.

Αλλά ο Τσώρτσιλ, μολονότι υπέκυψε, καταλαμβανόταν από απελπισία. Γιατί έβλεπε τα πράγματα με το πολιτικό πρίσμα. Πίστευε ότι, αν τα Βαλκάνια παρακάμπτονταν από τους Συμμάχους, θα έπεφταν υπό τον έλεγχο των Ρώσων με την κατάρρευση των Γερμανών. Και μαζί με τα Βαλκάνια ολόκληρη η Κεντρική Ευρώπη.

Βέβαια, εφόσον δεν μπόρεσε να μεταπείσει τον Ρούσβελτ, θα έκανε εκ των ενόντων ό,τι μπορούσε, στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου. Αντιλαμβανόταν όμως ότι οι δυνατότητές του ήταν στρατιωτικά πολύ περιορισμένες. Και, οπωσδήποτε, εκείνο που προέκυπτε ανάγλυφο όσον αφορά τις συνέπειες για την Ελλάδα ήταν ότι δεν επρόκειτο να γίνει μεγάλη συμμαχική απόβαση στις ελληνικές ακτές για να εκδιωχθούν οι Γερμανοί. Ο Βρετανός στρατάρχης της Μέσης Ανατολής Ουίλσων γράφει σαφώς στο βιβλίο του *Οκτώ Χρόνια Πέραν των Θαλασσών* (Λονδίνο 1950, σελ. 178):

«Κατόπιν τῆς διασκέψεως τοῦ Κεμπέκ, τὸ Συντονιστικὸν Συμβούλιον τῶν

Ἐπιτελείων προσδιόρισε τὴν 24η Αὐγούστου 1943 τὴν νέα μορφὴ τῶν ἐπιχειρήσεων στὰ Βαλκάνια. Ἡ μορφὴ αὐτή, ποὺ ἐνεκρίθη ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν δύο κυβερνήσεων, εἶχε ὡς ἑξῆς:

»Οἱ ἐπιχειρήσεις στὴν περιοχὴ τῶν Βαλκανίων θὰ περιορισθοῦν στὸν ἀνεφοδιασμὸ τῶν ἀνταρτικῶν δυνάμεων ἀπὸ ἀέρος καὶ θαλάσσης, στὴ δρᾶσι μικρῶν δυνάμεων καταδρομῶν καὶ σὲ βομβαρδισμοὺς στρατηγικῶν στόχων».

Τι σήμαινε αυτή η αλλαγή;

Έως τότε θεωρούνταν γενικά βέβαιο ότι την ημέρα της Απελευθέρωσης θα κατακλυζόταν η Ελλάδα από συμμαχικά στρατεύματα, στα οποία θα συμμετείχε και ο ελληνικός στρατός της Μέσης Ανατολής. Και επικεφαλής αυτών των δυνάμεων θα ερχόταν νικητής και τροπαιούχος ο βασιλιάς. Έτσι θα ήταν οι συνθήκες ευνοϊκές για την εξασφάλιση του αστικού, αγγλόφιλου καθεστώτος, με κορυφή της πυραμίδας τον Γεώργιο.

Αλλά τώρα οι προοπτικές μεταβάλλονταν ριζικά. Όπως σημειώνει ο Κομνηνός Πυρομάγλου στο βιβλίο του *Ο Γεώργιος Καρτάλης* (Α', σελ. 197), ο Βρετανός πρεσβευτής στην Ελλάδα Ρέτζιναλντ Λήπερ γράφει (*Όταν ο Έλλην συναντά Έλληνα*, σελ. 33-34):

«...Ἡ προοπτικὴ ὅτι ὁ βασιλεὺς Γεώργιος θὰ ἐπιστρέψει εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ Ἑλληνικὸν Στρατὸν καὶ ὑποστηριζόμενος ἀπὸ μεγάλας Συμμαχικὰς δυνάμεις ἀπέβη πλέον ἀπραγματοποίητος. Ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ τῶν θέσεων δὲν ἐξηγήθη πλήρως εἰς τὸν Βασιλέα, καὶ εἰς ἐμὲ ἐδημιούργει ἀνησυχίας μήπως ἐξηκολούθει νὰ τρέφῃ ψευδεῖς ἐλπίδας...»

Αυτή η μεταβολή των πραγμάτων δεν επρόκειτο, για την ώρα, να κλονίσει την αποφασιστική υποστήριξη του βασιλιά από τον Τσώρτσιλ και από τον Ρούσβελτ. Και είδαμε ότι, ενώ έληγε η Διάσκεψη του Κεμπέκ, έσπευσαν να του διαλαλήσουν ότι αναμένουν πάντα να τον δουν να επιστρέφει στην Ελλάδα την ώρα της Απελευθέρωσης. Αλλά τώρα, χωρίς ισχυρό συμμαχικό στρατό, το πρόβλημα είχε βέβαια περιπλακεί. Και, για να επιβληθεί η ίδια τάξη πραγμάτων στη χώρα όταν θα ανακτούσε την ανεξαρτησία της, θα έπρεπε να επιτευχθούν δύο κεφαλαιώδεις όροι: να έχει μεταβληθεί ο εσωτερικός συσχετισμός δυνάμεων και να παραμείνει η Ελλάδα έξω από κάθε περίπτωση σοβιετικής στρατιωτικής επέμβασης – έξω δηλαδή από τη σφαίρα της ρωσικής επιρροής.

Ελεύθερη Ελλάδα

Ενώ πραγματοποιούνταν αυτές οι αποφασιστικές μεταβολές στον χώρο της Μεσογείου, τι συνέβαινε στην Ελλάδα;

Η συνθηκολόγηση της Ιταλίας βρήκε την Αντίσταση στο αποκορύφωμά της. Και

η απελευθερωμένη ελληνική περιοχή, από την ημέρα της πτώσης του Μουσολίνι, απότομα είχε επεκταθεί τεράστια. Γιατί από τότε κατέπαυσε κάθε ιταλική δραστηριότητα στην ύπαιθρο.

Έως τα τέλη Ιουλίου 1943 η περιοχή αυτή αποτελούνταν από έναν μεγάλο πυρήνα κατεχόμενο σταθερά από τους αντάρτες, με συνολική έκταση 30.000-40.000 τετρ. χιλιομέτρων, που τον περιέβαλλε μια ευρεία πεδινή αμφισβητούμενη ζώνη –είδος no man's land– στην οποία αντάρτες και ιταλογερμανικές δυνάμεις πηγαινοέρχονταν. Με την αλλαγή καθεστώτος στην Ιταλία (κυβέρνηση Μπαντόλιο) ο ιταλικός στρατός, μέσα σε σύγχυση και αποσύνθεση, αποσύρθηκε οριστικά από ολόκληρη την αμφισβητούμενη ζώνη και η ελεύθερη περιοχή απέκτησε απροσδόκητες διαστάσεις.

Η περίπτωση της Θεσσαλίας είναι εκπληκτικά χαρακτηριστική. Ολόκληρος ο νομός Καρδίτσας με 130.000 κατοίκους είχε απελευθερωθεί· ο πρώτος και μοναδικός ίσως ελεύθερος νομός στην κατεχόμενη Ευρώπη. Στον νομό Τρικάλων, με 120.000 κατοίκους, οι Ιταλοί κατείχαν μόνο την πόλη Τρίκαλα. Σε ολόκληρη τη Θεσσαλία, με 590.000 κατοίκους, το 75% του πληθυσμού, δηλαδή 450.000 ψυχές, βρισκόταν σε ελεύθερη ζώνη, με μια συνολική έκταση 14.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων, στην οποία περιλαμβάνονταν και τα 6.500.000 στρέμματα της πλούσιας πεδινής θεσσαλικής περιοχής.

Αλλά και μέσα στην πρωτεύουσα (το πολεοδομικό συγκρότημα Αθηνών-Πειραιώς), όπως και στη Θεσσαλονίκη, το 60-70% είχε ήδη ουσιαστικά απελευθερωθεί και ήταν υπό τον έλεγχο των επαναστατικών οργανώσεων. Οι Αρχές του κατοχικού κράτους αναγνώριζαν σιωπηρά την εξουσία τους και οι κατοχικές δυνάμεις σπάνια έκαναν τη φευγαλέα τους εμφάνιση.

Τακτικός στρατός

Η Αντίσταση είχε δημιουργήσει μια πραγματικότητα εκπληκτική, που αποτελούσε την πλήρη δικαίωσή της. Αλλά δέσποζε σ' εκείνη την απελευθερωτική κοσμογονία το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Το ΕΑΜ άπλωνε την κυριαρχία του στο 80% της ελεύθερης περιοχής της υπαίθρου και στο 95% της ελεύθερης περιοχής της πρωτεύουσας και της συμπρωτεύουσας. Και ο ΕΛΑΣ αποτελούσε τη συντριπτικά πρώτη ένοπλη εθνική δύναμη της χώρας τόσο στη μία όσο και στην άλλη.

Ακριβώς εκείνες τις ημέρες μια θεαματική μεταβολή πραγματοποιούνταν στα βουνά: την 1η Σεπτεμβρίου ο ΕΛΑΣ μετατρεπόταν τυπικά σε τακτικό στρατό. Έως τότε ήταν οργανωμένος σε γενικά αρχηγεία ή στρατηγεία (που αντιστοιχούσαν σε μεραρχίες), σε αρχηγεία (συντάγματα) και υπαρχηγεία (τάγματα). Αλλά τον Ιούλιο συνήλθε στο Περτούλι της Θεσσαλικής Πίνδου το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο του ΕΛΑΣ, ένα Σώμα της ανώτερης ηγεσίας που πήρε την απόφαση:

«Νὰ ὀργανωθῇ ὁ ΕΛΑΣ σὲ τακτικὸ στρατό, μὲ σύνθεσι ἐλαφριὰ καὶ εὐκίνητη καὶ μὲ τριμελῆ διοίκησι σ' ὅλη τὴν κλίμακα τῆς ἱεραρχίας».

Η τριμελής διοίκηση είχε την ίδια σύνθεση –στρατιωτικός αρχηγός, πολιτικός, καπετάνιος–, μόνο που ο πολιτικός μετονομαζόταν σε «αντιπρόσωπο του ΕΑΜ». Ή αυτός όμως, ή ο καπετάνιος, ήταν ο πραγματικός εκπρόσωπος του ΚΚΕ και ήλεγχε τους άλλους δύο. Και, κατά κανόνα, ήταν και οι δύο –πολιτικός και καπετάνιος– μέλη του κόμματος. Πάντως, στη διάρκεια των επιχειρήσεων, την πραγματική διοίκηση ασκούσε ουσιαστικά ο στρατιωτικός αρχηγός. Χαρακτηριστική είναι η εξής διαταγή που εκδόθηκε στην Πελοπόννησο:

«ΕΛΑΣ

»Στρατηγεῖον Πελοποννήσου

»Ἐπιτελικὸν Γραφεῖον ΙΙΙ

»Ἀρ. Ε. Π. 413

»Ἐμπιστευτικὴ

»Πρὸς

»Τὸ Ἀπόσπασμα Κορινθίας καὶ τὸ Ι καὶ ΙΙ Ἀνεξάρτητα Τάγματα

»Ὅπου.

»Κατόπιν ἀναφυείσης διαφωνίας μεταξὺ στρατιωτικοῦ καὶ ἐκπροσώπου ΕΑΜ καὶ καπετάνιου τοῦ 12ου Συν/τος Πεζικοῦ γνωρίζομεν Ὑμῖν ὅτι:

»Τὴν διεύθυνσιν τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἀναλαμβάνει ὑπευθύνως ὁ Στρατιωτικὸς Διοικητὴς ἑκάστης μονάδος ἢ τμήματος.

»Ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ΕΑΜ καὶ καπετάνιος δύνανται συμβουλευτικῶς μόνον νὰ ἐκφράσουν τὴν γνώμην των.

»Μόνος ἁρμόδιος καὶ ὑπεύθυνος ἀπέναντι τῆς ἀνωτέρας Διοικήσεως διὰ τὰς ἐπιχειρήσεις εἶναι ὁ στρατιωτικὸς Διοικητὴς ἐνεργῶν συμφώνως πρὸς τὰς διαταγὰς τῆς ἀνωτέρας του Διοικήσεως.

»Οὐδεμία χωρεῖ ἀμφισβήτησις ἢ διαφωνία εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο κατὰ τὸ μέλλον.

»Σ.Δ. 8-12-1943

»Τὸ Στρατηγεῖον».

20.000 όπλα

Με τη νέα οργάνωση, τα γενικά αρχηγεία μετονομάστηκαν σε μεραρχίες, τα αρχηγεία σε συντάγματα, τα υπαρχηγεία σε τάγματα κλπ. Και προσέλαβαν τα παλιά διακριτικά του ελληνικού στρατού. Έτσι, από την 1η Σεπτεμβρίου 1943 ο ΕΛΑΣ είχε την εξής οργανική σύνθεση και δύναμη:

→ Γενικό Στρατηγείο με πλήρη διάρθρωση και επάνδρωση.

→ Ιη Μεραρχία (Θεσσαλίας) που την αποτελούσαν τα συντάγματα πεζικού 4ο και 5ο και μ 1/38 Σύνταγμα Ευζώνων. Δύναμη 4.000 άνδρες.

→ VIIIη Μεραρχία (Ηπείρου), με τα συντάγματα πεζικού 15ο, 24ο, 85ο και 3/40 Ευζώνων. Δύναμη 1.500 άνδρες.

→ IΧη Μεραρχία (Δυτ. Μακεδονίας), με τα συντάγματα πεζικού 16ο, 27ο, 28ο, 50ό. Δύναμη 3.500 άνδρες.

→ XIIIη Μεραρχία (Στερεάς Ελλάδας), με τα συντάγματα πεζικού 34ο, 36ο και 2/39 Ευζώνων. Δύναμη 4.000 άνδρες.

→ IIIη Μεραρχία (Πελοποννήσου), με τα συντάγματα πεζικού 6ο, 8ο, 9ο, 11ο και 12ο. Δύναμη 1.800 άνδρες.

→ Ανεξάρτητες μονάδες (συντάγματα, τάγματα ή και μικρότερες) ήταν σκόρπιες σε διάφορες περιοχές: Ανατολική Μακεδονία, Θράκη, ζώνη Έβρου, Κρήτη, Εύβοια, Σάμο, Λέσβο, Χίο, Κεφαλονιά, Λευκάδα και άλλα νησιά.

Συνολικά, την εποχή εκείνη η μόνιμη δύναμη του ΕΛΑΣ έφτανε τους 20.000 άνδρες, ενώ υπήρχαν και 15.000 εφεδρικοί σε όλη τη χώρα. Βέβαια η νέα ονομασία δεν μετέβαλλε την ουσία των πραγμάτων. Ο ΕΛΑΣ παρέμενε ένας ελαφρός, ευκίνητος στρατός ανταρτών που η τακτική και στρατηγική του ακολουθούσαν τους κανονισμούς του ανταρτοπόλεμου. Πάντως η μετονομασία και αναδιοργάνωσή του συνοδεύθηκαν με ορισμένες σοβαρές αλλαγές.

Καταργήθηκαν τα ανταρτοδικεία και αντικαταστάθηκαν με τακτικά στρατοδικεία που έδρευαν στις έδρες των μεραρχιών. Η στολή ενοποιήθηκε κατά το δυνατόν και οπωσδήποτε εξαφανίστηκαν οι γραφικές εμφανίσεις που θύμιζαν 1821 και που δεν είχαν σχέση με τη μορφή σύγχρονων στρατιωτικών. Καθιερώθηκε το δίκωχο με εθνόσημο που έφερε τη λέξη ΕΛΑΣ ως γενικό κάλυμμα κεφαλής αξιωματικών και οπλιτών.

Δόθηκε έμφαση στις ιεραρχικές σχέσεις. Και, μολονότι διατηρήθηκαν οι γραφικές συνελεύσεις των μονάδων, όπου βαθμοφόροι και απλοί αγωνιστές υποτίθεται ότι με ισοτιμία συζητούσαν όλα τα προβλήματα, έπαψε η αντάρτικη ισοπεδωτική συντροφικότητα και οι αξιωματικοί απολάμβαναν ιδιαίτερες τιμές. Οι διοικητές μάλιστα είχαν το δικαίωμα να διατηρούν άλογο και ιπποκόμο. Λέσχες αξιωματικών λειτουργούσαν σε κάθε μεγάλη μονάδα και ο στρατιωτικός χαιρετισμός προς τους ανωτέρους, μολονότι όχι υποχρεωτικός, ήταν πια καθιερωμένος. Έτσι επιβλήθηκε πειθαρχία και λειτουργούσε ο διοικητικός μηχανισμός αρκετά εύρυθμα και ικανοποιητικά.

Μυστική οργάνωση

Η υποδομή όμως του στρατού ήταν η αόρατη οργάνωση του ΚΚΕ. Κάθε μονάδα –και η μικρότερη– είχε τη μυστική της κομματική οργάνωση, στην οποία περιλαμβάνο-

νταν όλα τα μέλη του κόμματος. Και επειδή την ιδιότητα αυτή την είχαν απαραιτήτως, όπως είδαμε, ένας ή δύο από την τριμελή διοίκηση (ο αντιπρόσωπος του ΕΑΜ ή ο καπετάνιος, αλλά συνηθέστατα και οι δύο μαζί), η μυστική κομματική οργάνωση έπαιζε αποφασιστικό ρόλο στη λειτουργία της μονάδας μέχρι την κορυφή της.

Καμιά φορά γραμματέας της κομματικής οργάνωσης της μονάδας δεν ήταν ο καπετάνιος ή ο αντιπρόσωπος του ΕΑΜ αλλά κάποιο στέλεχος, που αυτό ήταν ο πραγματικός διοικητής και ήλεγχε μυστικά τα πάντα. Από πού όμως έπαιρναν ιεραρχικές εντολές οι κομματικές οργανώσεις των στρατιωτικών μονάδων; Επί ένα διάστημα επικρατούσε σύγχυση. Κατ' αρχήν, η «καθοδήγηση» ήταν «κάθετη». Η οργάνωση της μεγαλύτερης στρατιωτικής μονάδας διέτασσε την οργάνωση της μικρότερης μονάδας. Αλλά και η μη στρατιωτική οργάνωση του ΚΚΕ στον τόπο όπου στάθμευε η μονάδα εννοούσε συχνά να επεμβαίνει και να ασκεί «πλάγια καθοδήγηση».

Με τη μετατροπή όμως του ΕΛΑΣ σε τακτικό στρατό, η «πλάγια καθοδήγηση» περιορίστηκε αποφασιστικά. Και όταν ολόκληρη η ηγεσία του ΚΚΕ ανέβηκε στο βουνό, όπως θα δούμε, τότε εξαφανίστηκε τελείως.

Ο ρόλος των κομματικών στρατιωτικών οργανώσεων δεν ήταν μόνον ο πολιτικός έλεγχος των μονάδων. Επιδρούσαν ισχυρότατα στην επιβολή της πειθαρχίας και στην αύξηση της μαχητικότητας. Γαλβάνιζαν τους μαχητές, ανέκοπταν τις διαλυτικές τάσεις, επέβαλλαν την υπακοή προς τη διοίκηση. Και, οπωσδήποτε, είναι γεγονός ότι έριχναν το βάρος τους για να ασκεί απερίσπαστη την εξουσία του ο στρατιωτικός διοικητής στην περίοδο των επιχειρήσεων. Η διαταγή της Μεραρχίας Πελοποννήσου που δημοσιεύουμε παραπάνω δεν αποτελούσε νεκρό γράμμα. Μέχρι βαθμού που, σε ορισμένες περιπτώσεις, ξέφυγαν από τον έλεγχο της κομματικής οργάνωσης ολόκληρες μονάδες, τις οποίες οι στρατιωτικοί διοικητές τους τις οδήγησαν σε ενέργειες αντίθετες προς τις γενικές εντολές. Και ηχηρό περιστατικό της κατηγορίας αυτής είναι η διάλυση ενός από τα μαχητικότερα συντάγματα του ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της μάχης των Δεκεμβριανών (1944) με πρωτοβουλία του στρατιωτικού του διοικητή.

Ταυτόχρονα με τον μόνιμο ΕΛΑΣ, αποκτούσε τυπική μορφή τακτικού στρατού και ο εφεδρικός ΕΛΑΣ, δηλαδή ο οργανισμός των ένοπλων χωρικών που δεν κατατάσσονταν μόνιμα στους αντάρτικους σχηματισμούς, αλλά μένοντας στα χωριά τους ασκούσαν την πραγματική εξουσία. Και αυτός συγκροτήθηκε σε μεραρχίες, συντάγματα, τάγματα κλπ.

Στην πρωτεύουσα

Αλλά την ίδια εποχή παρουσίαζε σημαντική ανάπτυξη και ο ΕΛΑΣ πρωτευούσης. Από τους υποτομείς και τα τάγματα του 1942, συγκροτήθηκαν την άνοιξη του 1943 μία ταξιαρχία στην Αθήνα και ένα ανεξάρτητο σύνταγμα στον Πειραιά. Η πρώτη εί-

χε δύο συντάγματα (το 1ο στις βορειοδυτικές συνοικίες και το 2ο στις νοτιοανατολικές), το Τάγμα Προαστίων, το Τάγμα Φοιτητών και το Μηχανοκίνητο Τμήμα. Το Σύνταγμα Πειραιώς περιλάμβανε τρία τάγματα.

Τον Ιούλιο του 1943 άρχισε με γρήγορο ρυθμό η συγκρότηση τμημάτων του ΕΛΑΣ στους τόπους εργασίας (εργοστάσια, αμαξοστάσια, υπηρεσίες κλπ.). Οργανώθηκε ο συνδικαλιστικός ΕΛΑΣ Αθηνών και στα τέλη Αυγούστου 12.500 άτομα ήταν ήδη εντεταγμένα στη δύναμη αυτή, που διέθετε λίγα όπλα αλλά τεράστια οργάνωση.

Τον Σεπτέμβριο του 1943, ενώ ο ΕΛΑΣ στην ύπαιθρο αποκτούσε την τυπική διάρθρωση τακτικού στρατού, ο ΕΛΑΣ πρωτευούσης πραγματοποιούσε νέο οργανωτικό άλμα: συγκροτούσε το Α' Σώμα Στρατού Αθηνών, με δύο ταξιαρχίες στην Αθήνα (Ιη και ΙΙη) και μία ταξιαρχία στον Πειραιά (ΙVη). Τη δύναμη Αθηνών συμπλήρωναν το 8ο ανεξάρτητο Σύνταγμα, το Τάγμα Φοιτητών και το Μηχανοκίνητο Τμήμα.

Διοικητής του Α' Σώματος Στρατού ανέλαβε ο στρατηγός-πολιτευτής Νεόκοσμος Γρηγοριάδης με το ψευδώνυμο «Λάμπρος», που παρέμενε και Πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΛΑΣ. Αλλά ψυχή και δημιουργός του Σώματος ήταν ο καπετάνιος Σπύρος Κωτσάκης, με ψευδώνυμο «Νέστορας». Και τη γενική εποπτεία την είχε ο Πολύδωρος Δανιηλίδης.

Από τις τρεις ταξιαρχίες του Α' Σώματος Στρατού, η Ιη Ταξιαρχία περιλάμβανε το 1ο Σύνταγμα στις νοτιοανατολικές συνοικίες: Κατσιπόδι, Φάρος, Δουργούτι, Νέος Κόσμος, Νέα Σμύρνη, Χαροκόπου, Καλλιθέα. Αργότερα επεκτάθηκε στις συνοικίες Πλάκα, Κουκάκι, Σφαγεία. Το 2ο Σύνταγμα στις ανατολικές συνοικίες: Γουδί, Αμπελόκηποι, Κουπόνια, Ζωγράφου, Καισαριανή, Βύρωνας, Παγκράτι, Γούβα, Ν. Ελβετία.

Η ΙΙη Ταξιαρχία περιλάμβανε το 3ο Σύνταγμα στις βόρειες συνοικίες: Κολωνάκι, Εξάρχεια, Νεάπολη, Γκύζη, Γαλάτσι, Τέρμα Πατησίων, Νέα Ιωνία, Νέα Φιλαδέλφεια. Το 5ο Σύνταγμα είχε τα βόρεια προάστια. Το 4ο Σύνταγμα, που προστέθηκε λίγο αργότερα, είχε τις δυτικές συνοικίες: Βοτανικό, Θησείο, Ασύρματο, Αλυσίδα, έως τα Σφαγεία.

Η ΙVη Ταξιαρχία του Πειραιά περιλάμβανε μόνο το 6ο Σύνταγμα με τρία τάγματα: της Κοκκινιάς, Ν. Φαλήρου, Μοσχάτου, Καστέλλας και του Κέντρου.

40 τουφέκια

Το Α΄ Σώμα Στρατού ήταν ιδιόρρυθμη δύναμη χωρίς στρατώνες, συσσίτιο, συγκεντρώσεις για θεωρία και ασκήσεις. Διοικητικά εξακολουθούσε να υπάγεται απευθείας στην Κεντρική Επιτροπή του ΕΛΑΣ και όχι στο Γενικό Στρατηγείο, όπως και η ΙΙΙη Μεραρχία Πελοποννήσου. Είχε λίγους μόνιμους αξιωματικούς, γιατί οι περισσότεροι της ομάδας Βενετσανόπουλου είχαν σταλεί να επανδρώσουν τον ΕΛΑΣ στα βουνά. Ποια όμως ήταν η πραγματική του δύναμη;

Στις παραμονές της ιταλικής κατάρρευσης περιλάμβανε 12.500 άνδρες στην Αθήνα και 4.000 στον Πειραιά, αλλά ο οπλισμός του ανερχόταν μόνο σε 2 αυτόματα, 40 τουφέκια, 300 πιστόλια και πολύ λίγα πυρομαχικά. Μ' αυτά τα ελάχιστα όπλα όμως, κατόρθωνε εκείνη την εποχή να κρατά υπό τον αμείλικτο έλεγχό του μια πελώρια ζώνη της πρωτεύουσας. Γιατί, πίσω από τους λιγοστούς αποφασιστικούς ενόπλους, υπήρχε η μεγάλη οργανωμένη μάζα των 16.500 μελών και παραπέρα ολόκληρο το ΕΑΜ. Η ελληνική Αριστερά είχε προφτάσει να εγκαταστήσει τη δύναμή της πρώτη μέσα στην καρδιά της Ελλάδας.

Οι υπηρεσίες

Με τη μετατροπή του σε τακτικό στρατό, ο ΕΛΑΣ διέθετε και πλήρη επιμελητεία. Έως τις αρχές του 1943 οι ανταρτικές δυνάμεις εφοδιάζονταν βασικά εκ των ενόντων, με τη βοήθεια δύο οργανώσεων: της «Φανέλλας του Στρατιώτη» στις πόλεις και της ΕΠΑ (Επιτροπή Προστασίας του Αντάρτη) στα χωριά. Τον Μάρτιο του 1943 όμως ιδρύθηκε η ΕΤΑ (Επιμελητεία του Αντάρτη), στην οποία συγχωνεύθηκαν οι προηγούμενες, που ανέλαβε συστηματικά τον εφοδιασμό του ΕΛΑΣ. Και βρήκε τον θαυμαστή και υμνητή της στο πρόσωπο του Σπύρου Μαρκεζίνη, ο οποίος στην εισαγωγή του τετράτομου έργου του *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος* (1966) γράφει (σελ. 18):

> *«...Ἡ ἐπιμελητεία τοῦ ἀντάρτη π.χ. ἂν τὴν ἴδωμεν ὡς μηχανισμόν, ἀνεπηρέαστοι ἀπὸ οἱασδήποτε προκαταλήψεις, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ προκαλέσῃ τὸ ἐνδιαφέρον, ἂν μὴ καὶ τὸν θαυμασμόν».*

Στις αρχές Σεπτεμβρίου 1943 η ΕΤΑ αριθμούσε 10.000 μέλη και ο μηχανισμός της ήταν πολυσχιδής. Εισέπραττε εισφορά στην παραγωγή και παρακράτημα στο εμπόριο, εκμεταλλευόταν δημόσια κτήματα –αλυκές, ιχθυοτροφεία κλπ.–, ίδρυε εργοστάσια –βυρσοδεψεία, αρβυλοποιεία, συνεργεία ραφής ιματισμού, πεταλωτήρια–, ενίσχυε τις οικογένειες των ανταρτών αλλά και των υπαλλήλων που έμεναν στις ελεύθερες περιοχές και δεν μπορούσαν να εισπράττουν τους μισθούς τους από το κράτος των Αθηνών. Προμηθευόταν είδη και με απευθείας εισφορές, γιατί τότε ο ΕΛΑΣ διέθετε αρκετές χρυσές λίρες από τους Άγγλους. Το έργο της υπήρξε πραγματικά ογκώδες και πολύτιμο για τους αντάρτες.

Ανεπτυγμένη ήταν και η υγειονομική υπηρεσία του ΕΛΑΣ. Λειτουργούσαν τρία κύρια στρατιωτικά νοσοκομεία: στη Στερεά, Θεσσαλία και Δυτική Μακεδονία, με εξοπλισμό όχι ασήμαντο, με χειρουργικό και παθολογικό τμήμα. Οι μεραρχίες διέθεταν από ένα έως δύο κινητά ορεινά χειρουργεία για τις μαχόμενες δυνάμεις και υπήρχαν αναρρωτήρια καθώς και τρία σανατόρια. Το νοσηλευτικό υλικό προερχόταν από συνεισφορές και επιτάξεις. Η βοήθεια των Συμμάχων κάλυπτε μόνο το 10% των αναγκών. Και πρέπει να προστεθεί ότι η υγειονομική υπηρεσία του

ΕΛΑΣ προσέφερε τις υπηρεσίες της και στους πολίτες της απελευθερωμένης περιοχής.

Η ανάπτυξη που παρουσίαζε τις ημέρες εκείνες το στρατιωτικό όργανο του ΕΑΜ ήταν αδιανόητη για τους αρνητές της Αντίστασης, ακόμη και για τους παλιούς πρωτοπόρους της. Δεν θα είχε πραγματοποιηθεί όμως αν δεν είχε ακολουθήσει εξίσου ταχύ ρυθμό ανάπτυξης και η μαζική οργάνωση των πόλεων και της υπαίθρου. Και αυτό ήταν το μυστικό της επιτυχίας του ΕΛΑΣ, το οποίο ούτε η ανταγωνιστική εθνικόφρων παράταξη που συμμετείχε στην Αντίσταση, ούτε οι αδρανούντες, ούτε το κατοχικό κράτος και οι κατοχικές δυνάμεις, ούτε η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή είχαν απολύτως κατανοήσει.

Οι νέοι

Στο ΕΑΜ, που βρισκόταν τότε σε πλήρη βρασμό, μεγάλη ενίσχυση προσέφερε η ΕΠΟΝ (Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων), που ιδρύθηκε την 23η Φεβρουαρίου 1943 όταν συγχωνεύθηκαν 10 υφιστάμενες οργανώσεις, μεταξύ των οποίων και η ΟΚΝΕ (Οργάνωση Κομμουνιστικής Νεολαίας Ελλάδας). Η ΕΠΟΝ επεκτάθηκε ταχύτατα χρησιμοποιώντας τα συνθήματα του ΕΑΜ και άρχισε να συνεισφέρει πολλούς εθελοντές στις ανταρτικές δυνάμεις. Και, με τη μετατροπή του ΕΛΑΣ σε τακτικό στρατό, κάθε μεραρχία αποκτούσε μια πρότυπη ομάδα από μέλη της ΕΠΟΝ, ενώ υπήρχαν και πολυάριθμες ακόμη ένοπλες μονάδες από ΕΠΟΝίτες. Εξάρτημα της ΕΠΟΝ ήταν και η οργάνωση των Αετόπουλων, των παιδιών δηλαδή κάτω των 15 ετών.

Η επιτυχία της ΕΠΟΝ οφειλόταν και πάλι στο στοιχείο που δυσκολεύτηκαν τόσο πολύ να αντιληφθούν και ακόμη περισσότερο να αφομοιώσουν οι αντίπαλοι της Αριστεράς: ανταποκρινόταν στις ιστορικές ανάγκες της εποχής.

Περισσότερο από τα άλλα στρώματα, οι νέοι κατέχονταν από τον πόθο του εθνικού αγώνα. Καμία ανθρώπινη δύναμη δεν θα τους συγκρατούσε. Και αποτελούσαν ολέθρια ματαιοπονία οι προσπάθειες να ψυχρανθεί ο μαχητικός τους ενθουσιασμός για να αποφύγουν το ρεύμα του ΕΑΜ. Μόνη λύση για τους εθνικόφρονες ήταν η μαχητική, μαζική, οργανωμένη εισόρμηση των νέων στον χώρο της Αντίστασης υπό την αιγίδα τους. Αλλά, εφόσον αυτόν τον δρόμο τον άνοιγε στους νέους μόνο το ΕΑΜ, εκείνοι θα το ακολουθούσαν με τη δύναμη νομοτέλειας. Από εκεί και πέρα η ιδεολογική διαφοροποίηση αυτών των νέων σε μεγάλη κλίμακα ήταν αναπόφευκτη. Όπως και το φράξιμο του δρόμου στις όψιμες προσπάθειες του αστικού κόσμου να οργανώσει και αυτός τη νεολαία.

Η Εθνική Αλληλεγγύη (ΕΑ) υπήρξε άλλο ένα από τα βάθρα του ΕΑΜ. Είχε ιδρυθεί πολύ νωρίς, στις 28 Μαΐου 1941. Κομμουνίστριες και κομμουνιστές ήταν οι περισσότεροι ιδρυτές της και από τα πρώτα της βήματα βρισκόταν υπό τον έλεγχο του

ΚΚΕ. Κατόρθωσε όμως να απλωθεί ραγδαία με την προμετωπίδα του ΕΑΜ και να προσφέρει σημαντικό έργο στην αντιμετώπιση προβλημάτων περίθαλψης στην Κατοχή.

Και πάλι ο αστικός κόσμος βυθισμένος σε προπολεμικές αντιλήψεις δεν μπόρεσε να την παρακολουθήσει και να την ανταγωνιστεί. Σαν όργανα περίθαλψης, προσέβλεπε μόνο στον Ερυθρό Σταυρό και στα διάφορα κρατικά ιδρύματα. Δεν αντιλαμβανόταν ότι η Εθνική Αλληλεγγύη, με τη μαζική της οργάνωση και τα συνθήματά της που ανταποκρίνονταν πάντα στην εποχή, μετατρεπόταν σε πολιτική δύναμη. Η δύναμη αυτή γινόταν τόσο πιο επικίνδυνη για τους μη Αριστερούς, όσο απορροφούσε πολλούς αστούς, οι οποίοι, μη θέλοντας να μείνουν αδρανείς, αλλά και μη θέλοντας να ακολουθήσουν απευθείας το ΕΑΜ, έβρισκαν μια διέξοδο καταφεύγοντας στις δικές της τάξεις.

ΕΔΕΣ-ΕΚΚΑ

Τι γινόταν την ίδια περίοδο με τις άλλες ένοπλες οργανώσεις;

Ουσιαστική δύναμη εξακολουθούσαν να έχουν μόνον ο ΕΔΕΣ στη Δυτική Στερεά - Ήπειρο και η ΕΚΚΑ στη Ρούμελη. Όλες οι άλλες μη αριστερές ομάδες, στην Αν. Μακεδονία και Θράκη ή στην Πελοπόννησο, ήταν σε χαμηλότερο επίπεδο. Εξαίρεση αποτελούσε η Κρήτη, αλλά οι εκεί αντάρτικες δυνάμεις δρούσαν έξω από τον απελευθερωμένο χώρο της ηπειρωτικής Ελλάδας και η σημασία τους ήταν τοπική.

Ο ΕΔΕΣ διήνυε και αυτός την καμπύλη της ακμής του. Εσωτερικά κατατρυχόταν από σοβαρές διενέξεις. Υπήρχαν στις τάξεις του φανατικοί δημοκρατικοί και φανατικοί βασιλόφρονες. Στην Αθήνα μια μερίδα του, εμφανιζόμενη πάντα με την επωνυμία της οργάνωσης, ακολουθούσε δική της, άκρως δεξιά κατεύθυνση και συνεργαζόταν άμεσα με την ελληνική κατοχική κυβέρνηση, έμμεσα δε με τις κατοχικές δυνάμεις, εναντίον του ΕΑΜ. Με την πολιτική αυτής της μερίδας θα ασχοληθούμε λεπτομερέστερα παρακάτω. Αλλά επάνω, στην απελευθερωμένη ζώνη, παρά τις αντιθέσεις για το πολίτευμα και τον Γεώργιο, επικρατούσε ενθουσιασμός και ανθοφορία.

Ο ΕΔΕΣ ασκούσε τον έλεγχό του από τον ποταμό Άραχθο έως τα αλβανικά σύνορα, με συγκυριαρχία του ΕΛΑΣ σε ορισμένες περιοχές και με αξιόλογες νησίδες οργανωμένων οπαδών του στη Ρούμελη και Θεσσαλία (ιδίως στην Καρδίτσα, με Σταθμό Διοίκησης την Πεζούλα).

Στην απελευθερωμένη ζώνη του ΕΔΕΣ τα πράγματα ήταν απλά. Το καθεστώς ήταν προσωποπαγές: τα πάντα απέρρεαν πρακτικά από τον Ναπολέοντα Ζέρβα, ο οποίος δέσποζε στην οργάνωσή του, αν και ο υπαρχηγός του Κομνηνός Πυρομάγλου νόμιζε ότι υπήρχαν εσωτερικές δυνάμεις που θα μπορούσαν να ρυμουλκήσουν τον

αρχηγό σε αντίθετες κατευθύνσεις (*Ο Δούρειος Ίππος*, σελ. 185).

Η πολιτική οργάνωση ήταν πάντα υποτυπώδης. Υπήρχε σε κάθε σημαντικό οικισμό μια Επιτροπή Αγώνα, αλλά οι μόνιμοι αντάρτες αποτελούσαν τοπικά τη μόνη πηγή εξουσίας.

Στρατιωτικά, οι ΕΟΕΑ του ΕΔΕΣ είχαν ήδη κι αυτές την οργάνωση τακτικού στρατού και παρέτασσαν τις εξής μονάδες:

IIIη Μεραρχία: Περιοχή ποταμού Αράχθου.
VIIIη Μεραρχία: Περιοχή Ιωαννίνων.
IXη Μεραρχία: Περιοχή Πρεβέζης-Άρτης.
Χη Μεραρχία: Περιοχή Θεσπρωτίας.
3/40 Σύνταγμα: Εφεδρεία Γενικού Αρχηγείου.
Ανεξάρτητο Τάγμα: Ομοίως.

Η συνολική μόνιμη δύναμη των ΕΟΕΑ δεν υπερέβαινε τους 4.000 άνδρες τότε, με τεράστια αναλογία αξιωματικών.

Οι μονάδες του ΕΔΕΣ δεν αντιμετώπιζαν προβλήματα πολυμελούς διοίκησης. Την πραγματική διοίκηση ασκούσαν οι αξιωματικοί. Και γενικά όλα είχαν τον ρυθμό και την πειθαρχία πραγματικά τακτικού στρατού.

Διάσπαση

Παρεμφερή εικόνα παρουσίαζε και η τρίτη ουσιαστική οργάνωση ανταρτών: η ΕΚΚΑ με το 5/42 Ευζώνων. Στην Αθήνα η παρουσία της οργάνωσης ήταν συμβολική. Αλλά, στην περιοχή της Γκιώνας, το 5/42 Σύνταγμα όπου αναπτυσσόταν μετά τη δεύτερη διάλυσή του είχε επίσης μορφή και περιεχόμενο τακτικού στρατού. Η δύναμή του όμως, ενώ το Συμμαχικό Στρατηγείο Καΐρου, το Κοινό Γενικό Στρατηγείο των Ανταρτών και η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή είχαν συμφωνήσει να ανέλθει έως τα τέλη Σεπτεμβρίου σε 4.000 άνδρες, δεν υπερέβαινε στις αρχές του μηνός τούς 800 άνδρες. Η αιτία ήταν η καθυστέρηση του εφοδιασμού του από τη Μέση Ανατολή.

Αλλά η ΕΚΚΑ καταιρυχόταν επίσης από εσωτερικές αντιθέσεις. Δεν είχε ιδεολογική και πολιτική συνοχή. Μεταξύ των αξιωματικών του 5/42 Συντάγματος υπήρχαν πολλοί που έπαιρναν ιδιαίτερες εντολές από τη «Στρατιωτική Ιεραρχία», την οργάνωση του στρατηγού Παπάγου. Είκοσι αξιωματικοί της κατηγορίας αυτής αναφέρονται ονομαστικά στο βιβλίο του Ι. Δεδούση *Ο Εθνομάρτυς Αγωνιστής* (Αθήνα 1949, σελ. 29-30). Και ο συγγραφέας είναι αδελφός του λοχαγού Θύμιου Δεδούση, ο οποίος ήταν ο επικεφαλής αυτής της ομάδας. Ο Κομνηνός Πυρομάγλου εξάλλου στο βιβλίο του *Ο Γεώργιος Καρτάλης* γράφει χαρακτηριστικά (σελ. 208):

«Τὴν 10 Αὐγούστου 1943 οἱ 20 ἀξιωματικοὶ μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Θ. Δεδούσην παρουσιάζονται εἰς τὸν ὑποδιοικητὴν τοῦ 5/42 συνταγματάρχην

Λαγγουράνην. Ὁ Θ. Δεδούσης ἀναλαμβάνει τὴν διοίκησιν τμήματος. Τὴν 30 Αὐγούστου γίνεται ἡ ὁρκωμοσία τοῦ Συντάγματος. Κατὰ τὴν ὁρκωμοσίαν σημειώνεται ἡ πρώτη διάσπασις, ἡ ὁποία θὰ λαμβάνη ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν καὶ μεγαλυτέρας διαστάσεις. Ὁ ταγματάρχης Φαρμάκης "ξηλώνει" τὸ στέμμα τοῦ πηλικίου του καὶ τὸ πετᾶ κατὰ γῆς. Ὁ (συνταγματάρχης) Ψαρρὸς σιωπᾶ. Ὁ Θ. Δεδούσης ἐρωτᾶ ἀμέσως, ἐὰν οἱ ἀξιωματικοὶ οἱ ἐνταχθέντες εἰς τὸ 5/42 διὰ νὰ πολεμήσουν τὸν κατακτητήν, ἀναλαμβάνουν καὶ πολιτικὰς ὑποχρεώσεις ἔναντι τοῦ 5/42 καὶ τῆς ΕΚΚΑ. Ὁ Ψαρρὸς ἀπαντᾶ ἀρνητικῶς. Ὡστόσο ἡ πρώτη διάσπασις ἔγινε. Πολλοὶ ἀξιωματικοὶ ἐγκατέλειψαν τὸ 5/42. Ἄλλοι παρέμειναν. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Θ. Δεδούσης, ὁ ὁποῖος πέραν τοῦ ἀγῶνος ἐναντίον τῶν κατακτητῶν, ἐπιτελεῖ καὶ ἄλλο ἔργον εἰς τοὺς κόλπους τοῦ 5/42: Ἐκεῖνο ποὺ τοῦ διέγραψεν ἡ ἡγεσία τῆς Στρατιωτικῆς Ἱεραρχίας, ὁ ἀντικομμουνιστικὸς ἀγὼν καὶ ἡ προβολὴ τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Β'».

Και ο Κομνηνός Πυρομάγλου δίνει την εξής ανατομία τής ΕΚΚΑ (στο ίδιο, σελ. 208-209):

«Οὕτω ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τῆς ἀνασυντάξεως τῆς δυνάμεως τοῦ 5/42, τὸ σύνταγμα ἔχει διχασθῆ. Ἕνα μέρος εἶναι Ἐθνικὸν Δημοκρατικόν, τὸ ἄλλο Ἐθνικο-Βασιλόφρον. Τὸ Ἐθνικο-Δημοκρατικὸν 5/42 πιστεύει ὅτι θὰ πρέπει νὰ διεξαγάγη τὸν πόλεμον ἐναντίον τοῦ κατακτητοῦ, ἐν συνεργασίᾳ καὶ μὲ τὸν ΕΛΑΣ... Ἦτο ἡ γραμμὴ ποὺ ἐπικροτοῦσε καὶ ὁ διοικητής του Δ. Ψαρρός. Αὐτὴ ἦτο καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ Γ. Καρτάλη...

»Τὸ ἄλλο μέρος τοῦ 5/42, τὸ Ἐθνικο-Βασιλόφρον, πιστεύει ὅτι πρέπει, βεβαίως, νὰ πολεμήση τὸν κατακτητή, καὶ λαμβάνει μέρος εἰς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον του, ἀλλά, ταυτοχρόνως πιστεύει ὅτι ὁ "Κομμουνισμός", δηλαδὴ τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, εἶναι ἐπίσης "μεγάλος ἐχθρός". Δὲν κάμνει οὐδεμίαν διάκρισιν μεταξὺ Γερμανῶν καὶ "Κομμουνοελασιτῶν", οὔτε καὶ εἶναι εἰς θέσιν νὰ δώση τὴν δέουσαν λογικὴ καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένην προτεραιότητα μεταξὺ τῶν δύο ἐχθρῶν. Ἴσως ἐπειδὴ αἱ ἐντολαὶ τῆς Στρατιωτικῆς Ἱεραρχίας εἶναι συγκεκριμέναι».

Τα στελέχη

Αυτή ήταν η κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στην πολιτική και στρατιωτική πραγματικότητα της Αντίστασης στις αρχές του κρίσιμου Σεπτεμβρίου 1943, και ιδιαίτερα στην απελευθερωμένη περιοχή όπου δρούσε η ένοπλη δύναμη του Αγώνα.

Η δύναμη αυτή κάλυπτε τώρα τα κενά της ταχύτατα. Ιδίως σε στελέχη, που άρχισαν να αφθονούν. Πλήθος αξιωματικών έπαιρναν πράγματι πια τον δρόμο του βου-

νού, έχοντας την ψευδαίσθηση πως προσεγγίζει η ώρα της Απελευθέρωσης. Το μεγάλο ρεύμα κατευθυνόταν προς τον ΕΔΕΣ. Μερικά κύματα κατέκλυζαν τη στενόχωρη περιοχή του 5/42. Αλλά και στον ΕΛΑΣ κατέληγαν αρκετοί.

Ο ΕΛΑΣ είχε ιδρύσει σχολή εφέδρων αξιωματικών που λειτούργησε από την 1η Αυγούστου 1943 και έως το τέλος της Κατοχής, προσφέροντας 1.200 περίπου ανθυπολοχαγούς. Η έλλειψη σε ανώτερους αξιωματικούς ήταν τεράστια, αλλά άρχισε να θεραπεύεται ραγδαία από τον Ιούλιο εκείνου του έτους. Και έτσι κάθε μεγάλη μονάδα είχε επανδρωμένο επιτελείο, ενώ όλοι οι στρατιωτικοί διοικητές μεραρχιών, συνταγμάτων και ταγμάτων ήταν πια μόνιμοι ή έφεδροι αξιωματικοί του τακτικού στρατού. Η ηρωική εποχή των καπεταναίων είχε εγκαίρως πεθάνει.

Πείνα οπλισμού

Εκείνο όμως από το οποίο έπασχαν όλες οι αντάρτικες δυνάμεις ήταν η έλλειψη εξοπλισμού και πυρομαχικών. Ούτε ο ΕΔΕΣ, ούτε η ΕΚΚΑ ήταν ικανοποιημένοι από τον εφοδιασμό τους σε βρετανικά όπλα. Και, τώρα που οι διαστάσεις τους μεγάλωσαν, δεν ήταν δυνατόν να καλυφθούν οι ανάγκες τους από λάφυρα. Υπέφεραν όλοι από «δίψα οπλισμού».

Μεγαλύτερη ήταν η φτώχεια του ΕΛΑΣ σε όπλα. Οι Άγγλοι ήταν φειδωλότεροι στις προσφορές τους προς τη στρατιωτική δύναμη του ΕΑΜ παρά προς τις ανταγωνιστικές του οργανώσεις. Και ο ΕΛΑΣ αναζητούσε με τόση ένταση όπλα από άλλες πηγές, ώστε στις περισσότερες επιχειρήσεις του κύριος στόχος ήταν η απόκτηση λαφύρων σε πολεμικό υλικό. Από τα λάφυρα και όχι από τις απώλειες του εχθρού κρινόταν συνήθως αν μια επιχείρηση υπήρξε επιτυχής ή όχι. Από τα λάφυρα επίσης που αποκτούσαν κρίνονταν σε μεγάλο βαθμό οι ηγέτες των μονάδων του ΕΛΑΣ.

Στην προσπάθεια εκείνη συνέβαλλαν πολύ οι ΕΑΜικές οργανώσεις, που συγκέντρωναν όπλα από κάθε πηγή –ακόμη και από άνδρες των δυνάμεων κατοχής, που τα πωλούσαν– και τα έστελναν στα βουνά. Αλλά υπήρξε αξιόλογη βοήθεια και από άλλες πηγές. Στο βιβλίο *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση* (σελ. 373-374) αναγράφεται:

> *«Ἡ ἀντιμετώπισι τοῦ προβλήματος τῶν ὅπλων στηρίχθηκε καὶ στὴν ἐφευρετικότητα καὶ τὸ δαιμόνιο τῶν Ἑλλήνων. Συνηθισμένοι σιδεράδες γίνονται πολυμήχανοι ὁπλουργοὶ καὶ κάνουν θαύματα. Ὁ σιδερᾶς Θύμιος Μυστάρας στὴν Καστανιὰ Καλαμπάκας κόβει κάννες ὅπλων, μετατρέπει κινητὰ οὐραῖα, "σκάβει" θαλάμες καὶ μηχανεύεται ἄπειρα τεχνάσματα... Ἐπισκεύασε πάνω ἀπό 1.500 ὅπλα ἰταλικά... Πολλὰ ἀπ' αὐτά, ἴσως πάνω ἀπὸ 100, εἶχαν σπασμένα ἐλατήρια. Στο γύφτικο καμίνι ἔφτιαχνε ἄλλα ἐλατήρια δικῆς του ἐμπνεύσεως ὁ Μυστάρας καὶ τὰ ὅπλα δούλευαν.*

»Ἄλλος ὁπλουργός, ὁ Κώστας Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὴν Κερασιὰ Πηλίου... χτυπάει χιλιάδες σφαῖρες ἀπὸ μπροστὰ καὶ πιέζει τὶς βολίδες τους νὰ εἰσχωροῦν στὸν κάλυκα, γιὰ νὰ γίνωνται μικρότερες καὶ νὰ χωροῦν ἔτσι στὴ θαλάμη πολυβόλου "Χότσκις"...

»...Ὁ ὑπολοχαγὸς Κώστας Μπάρμπας, ἀρχιτεχνίτης τοῦ στρατοῦ, ἐπιβλέπει τὰ συνεργεῖα ὅπλων... Οἱ Ἄγγλοι ρίχνουν ἕνα μεγάλο ὅλμο, χωρὶς ὅμως βάσι... Ὁ Μπάρμπας πηγαίνει στὴν Καρδίτσα καὶ σὲ κάποιο καρροτσέρικο φτιάχνει μιὰ δική του βάσι. Καὶ ὁ ὅλμος δούλεψε...»

Αλλά με ηρωικούς αυτοσχεδιασμούς και με ατομικές εμπνεύσεις δεν λύνεται το πρόβλημα του εξοπλισμού ενός στρατού. Ο ΕΛΑΣ, ενώ αναπτυσσόταν ορμητικά, χώλαινε πάρα πολύ σε όπλα. Και το μειονέκτημα αυτό δεν περιόριζε μόνο τη στρατιωτική του δράση, αλλά τον κρατούσε μέχρις ενός βαθμού εξαρτημένο από τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή και το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Ταυτόχρονα όμως δέσμευε την πολιτική τού ΚΚΕ/ΕΑΜ.

Αυτές οι ένοπλες αντιστασιακές δυνάμεις υπήρχαν όταν την 8η Σεπτεμβρίου αναγγέλθηκε η συνθηκολόγηση της Ιταλίας. Και τότε όλα ανατράπηκαν.

Δυνάμεις κατοχής

Την ημέρα εκείνη υπήρχαν στον ελληνικό χώρο οι εξής κατοχικές δυνάμεις:

→ Βουλγαρικός στρατός: Το Β' Σώμα Στρατού, αποτελούμενο από 3 μεραρχίες.

→ Ιταλικός στρατός: Η 11η Στρατιά, αποτελούμενη από 12 μεραρχίες. Επτά στην ηπειρωτική Ελλάδα, δύο στη Ρόδο και ανά μία στη Σάμο, Ιονίους Νήσους και Αν. Κρήτη.

→ Γερμανικός στρατός: Η 5η Στρατιά, αποτελούμενη από 9 μεραρχίες, με έδρες τον Πειραιά, Θεσσαλονίκη, Λάρισα, Αγρίνιο, Κρήτη, Ρόδο (μηχανοκίνητη), και δύο στην Πελοπόννησο (η μία θωρακισμένη).

Διοικητής της ιταλικής στρατιάς ήταν ο στρατηγός Βεκιαρέλλι, ο οποίος αντικατέστησε τον Τζελλόζο την 7η Μαΐου 1943. Η αντικατάσταση έγινε γιατί ο Τζελλόζο κατηγορήθηκε για καταχρήσεις και μαυραγοριτισμό, αλλά και για ανικανότητα, καθώς και για αντιφασιστικές διαθέσεις. Ο νέος διοικητής είχε τη φήμη ανθρώπου πυγμής και αφοσιωμένου φασίστα. Αλλά η κατάσταση της στρατιάς του ήταν οικτρή. Και το ηθικό της, που ήταν πάντα κακό, κατάντησε άθλιο μετά την πτώση του Μουσολίνι τη 2α Ιουλίου.

Διαπραγματεύσεις

Αξιωματικοί και στρατιώτες περίμεναν πια τη συνθηκολόγηση και είχαν αρχίσει κρούσεις για παράδοση ή προσχώρηση στο άλλο στρατόπεδο από τα τέλη Ιουλίου. Ο Κρις Γουντχάουζ αποκαλύπτει τα εξής (*Ακρόπολις*, 7 Μαΐου 1965):

«Ἀπὸ τὶς πρῶτες κι ὅλας μέρες τοῦ Αὐγούστου, μιὰ μόλις βδομάδα μετὰ τὴν πτῶσι τοῦ Μουσολίνι, εἶχαν ἀρχίσει οἱ διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς τοπικοὺς Ἰταλοὺς διοικητὲς στὴ Θεσσαλία.

»Ὁ πρῶτος Ἰταλὸς στρατιωτικὸς ἀξιωματοῦχος ποὺ βολιδοσκόπησε τὴν Βρεταννικὴ ἀποστολὴ στὴν Ἑλλάδα... ἦταν ὁ συνταγματάρχης Μπέρτι, διοικητὴς ἑνὸς συντάγματος ἱππικοῦ καὶ φρούραρχος Τρικάλων. Λάβαμε τὸ μήνυμά του στὶς 3 Αὐγούστου... Στὶς 5 Αὐγούστου τοῦ διαβίβασα μὲ σημείωμά μου τοὺς ὅρους τοῦ Στρατηγείου Μέσης Ἀνατολῆς... Οἱ διαπραγματεύσεις σκοντάψανε τότε στὴ δική μας ἀφ' ἑνὸς ἀβεβαιότητα ὡς πρὸς τὸ ἂν ὁ Μπέρτι ἦταν ἐξουσιοδοτημένος ἀπὸ ἀνώτερη Ἀρχὴ καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν παρέμβασι τοῦ ΕΛΑΣ.

»Οἱ Ἰταλοί, ἐννοεῖται, δὲν εἶχαν τὴν παραμικρὴ ἐμπιστοσύνη στὴν κομμουνιστικὴ ἡγεσία τοῦ ΕΛΑΣ. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ Σαράφης... δὲν ἔβλεπε μὲ καλὸ μάτι τὴν προσέγγισι Βρεταννικῆς Ἀποστολῆς καὶ Ἰταλῶν... Ἕνα ἄλλο ἐμπόδιο στὴν προώθησι τοῦ θέματος ἦταν ἡ ἀπόφασι τῆς ἡγεσίας τοῦ ΕΑΜ νὰ περάση ἀπὸ δίκη, γιὰ ἐγκλήματα πολέμου, ὁρισμένους ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς ἀξιωματικούς. Πρῶτος-πρῶτος στὴ λίστα τους ἦταν ὁ ἴδιος ὁ συνταγματάρχης Μπέρτι... Ἔτσι λοιπὸν οἱ πρῶτες ἐκεῖνες διαπραγματεύσεις δὲν ἔδωσαν ἀποτέλεσμα. Ὁ Μπέρτι, ἀπογοητευμένος, τὶς σταμάτησε μὲ ἕνα μήνυμα ποὺ μοῦ ἔστειλε στὶς 14 Αὐγούστου...»

Η λεία

Αλλά και οι Γερμανοί ήταν προετοιμασμένοι για το ενδεχόμενο της ιταλικής συνθηκολόγησης. Την επομένη της πτώσης του Μουσολίνι, ο Χίτλερ έσπευσε να εκδώσει την οδηγία υπ' αριθ. 48 της 26ης Ιουλίου 1943, που τη συμπλήρωσε με ειδικές διαταγές την 31η Ιουλίου, καθορίζοντας την αντίδραση του γερμανικού στρατού αν ο συνεταίρος του στον Άξονα εγκατέλειπε τον αγώνα: οι γερμανικές μονάδες έπρεπε να εξουδετερώσουν με κάθε μέσον τις ιταλικές που θα συνθηκολογούσαν είτε μέσα στην Ιταλία, είτε στα Βαλκάνια. Ταυτόχρονα άρχισε ραγδαία μετακίνηση γερμανικών όγκων στρατού στον χώρο όπου υπήρχαν ιταλικές ένοπλες δυνάμεις.

Την ημέρα που ο Μουσολίνι ανετρεπόταν, σε Ιταλία, Γιουγκοσλαβία και Ελλάδα υπήρχαν μόλις 18 γερμανικές μεραρχίες. Στις αρχές Σεπτεμβρίου είχαν ανέλθει σε 38½ και τον Οκτώβριο σε 49. Στην Ελλάδα σιωπηρά η γερμανική διοίκηση άρχισε βαθμιαία να υποκαθιστά ουσιαστικά τους Ιταλούς στη Ζώνη Ιταλικής Κατοχής. Και ήταν έτοιμη, με τη συνηθισμένη αποφασιστικότητά της, να επέμβει κεραυνοβόλα και δραστικά.

Ένα κολοσσιαίο πρόβλημα ορθωνόταν εκείνες τις ημέρες στην Ελλάδα. Αν η Ιταλία συνθηκολογούσε, η 11η Στρατιά θα γινόταν λεία τίνος; Ένας ολόκληρος στρατός 12 μεραρχιών, 140.000 ανδρών! Τα όπλα της αρκούσαν για να ανατραπεί τελείως η ισορροπία δυνάμεων. Ποιος θα τα άρπαζε; Οι Γερμανοί ή οι Έλληνες; Και ποιοι Έλληνες;

Αν έπεφταν στα χέρια των Ελλήνων, ήταν αρκετά για να εξοπλίσουν όλον τον λαό και να αντιμετωπίσουν οι Γερμανοί την τακτική συντριβή τους επιτόπου. Αλλά και ένα μέρος τους αν διοχετευόταν στα ελληνικά χέρια, μπορούσε να προσδώσει στην Αντίσταση τεράστια δύναμη. Και, πέραν τούτου, εκείνα τα όπλα θα δημιουργούσαν νέες καταστάσεις, όχι μόνο στρατιωτικές αλλά και πολιτικές, στον ελληνικό χώρο, με απήχηση σε όλη την Ανατολική Μεσόγειο και τα Βαλκάνια.

Τα ιταλικά όπλα λοιπόν της Ελλάδας, τις ημέρες εκείνες του Σεπτεμβρίου, αποκτούσαν ξαφνικά μια σημασία κολοσσιαία. Η λησμονημένη, άδοξη 11η Στρατιά, ακριβώς στο ψυχορράγημά της, έπαιρνε μια δόξα απροσδόκητη. Και το λείψανό της θα βάραινε στην πλάστιγγα πολύ περισσότερο από όσο η ίδια εν ζωή. Μόνο που ταυτόχρονα άρχιζε η τραγωδία του έμψυχου υλικού της στρατιάς, θύματος του φασισμού και του πολέμου, που θα καταχωρηθεί στην ιστορία σαν σύμβολο της ομαδικής ανθρώπινης δυστυχίας.

Η συνθηκολόγηση

Η ημέρα που όλοι πρόσμεναν με αδημονία ή φόβο έφτασε. Το απόγευμα της 8ης Σεπτεμβρίου σύσσωμη η Ελλάδα πανηγύριζε. Οι Ιταλοί, στις φρουρές τους, στην πλειοψηφία τους ενατένιζαν το τέλος των πολεμικών τους δεινών, αλλ' όπου υπήρχε και γερμανικός στρατός κατέχονταν από δέος. Την επομένη στην Αθήνα η ιταλική σημαία υποστελλόταν στην Ακρόπολη, και εξαφανιζόταν από όλη την πόλη. Αλλά τη χαρούμενη ατμόσφαιρα των Ελλήνων τη διατάραξε ο βρόντος πολλών σμηνών της γερμανικής αεροπορίας που έκαναν επιδεικτική πτήση, ενώ γερμανικά τμήματα εγκαθίσταντο στα ιταλικά κέντρα («Κομμάντο Τάππα», «Κομμάντο Πιάτσα») και γερμανικές περίπολοι διέσχιζαν τους δρόμους. Όλοι ένιωθαν πως η 11η Στρατιά από τις ώρες εκείνες έπαψε να υπάρχει. Και θα γινόταν αγώνας δρόμου ποιος να τη σκυλέψει.

Οι Γερμανοί

Η γερμανική αντίδραση εκδηλώθηκε αποφασιστική αμέσως. Δεν πέρασε ούτε μία ώρα από την επίσημη αναγγελία της υποταγής των Ιταλών και η εξουσία τους σε όλη την ηπειρωτική Ελλάδα είχε επίσημα καταλυθεί. Ενώ οι ιταλικές μονάδες προειδοποιούνταν ότι η συνθηκολόγησή τους θα αντιμετωπιζόταν με τα όπλα, ο Γερμανός στρατιωτικός διοικητής εξέδιδε την παρακάτω ανακοίνωση που τοιχοκολλήθηκε

στους δρόμους την 9η Σεπτεμβρίου και δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες της 10ης Σεπτεμβρίου:

«Ἀνέλαβον ὑπὸ τὴν διοίκησίν μου ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς μέχρι τοῦδε Ἰταλικῆς Ζώνης Κατοχῆς καθὼς καὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

»Αἱ μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν Ἰταλικῶν στρατιωτικῶν Ἀρχῶν ἐκδοθεῖσαι διαταγαὶ παραμένουν προσωρινῶς ἐν ἰσχύϊ, μέχρι ἀντικαταστάσεώς των ὑπὸ νεωτέρων Γερμανικῶν διαταγῶν.

»Ἅπασαι αἱ διαταγαὶ τῶν Γερμανικῶν στρατιωτικῶν Ἀρχῶν δέον ὅπως τηρηθοῦν ἀπαρεγκλίτως».

Θάνατος

Λίγες ώρες αργότερα, η γερμανική Διοίκηση εξέδιδε τις δύο πρώτες διαταγές της, στις οποίες φυσούσε η παγερή πνοή του θανάτου:

«Πᾶσα ἀπεργία θὰ θεωρεῖται ὡς ἐχθρικὴ ἐκδήλωσι τοῦ πληθυσμοῦ ἔναντι τῶν Ἀρχῶν Κατοχῆς, καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν θίγωνται ἀμέσως στρατιωτικὰ συμφέροντα.

»Θὰ καταστείλω μὲ ἅπαντα τὰ εἰς τὴν διάθεσί μου μέσα ἀμειλίκτως πᾶσαν τοιαύτην ἀπόπειραν.

»Αἱ παραβάσεις εἰς τὸ μέλλον θὰ τιμωροῦνται εἰς βαρείας περιπτώσεις μὲ θάνατον».

Και η δεύτερη διαταγή, εξίσου αμείλικτη, έλεγε:

«Πᾶσα ἀγορὰ καὶ πώλησις οἱουδήποτε εἴδους τῶν Ἰταλικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων, ὡς καὶ ἡ ἐπ' αὐτῶν συναλλαγή, ἀπαγορεύεται.

»Πᾶς ὅστις παραβαίνει τὴν ἀπαγόρευσιν ταύτην καὶ πᾶς ὅστις ἤθελε φωραθῆ κατέχων παρανόμως τοιαῦτα εἴδη –ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ ὅπλων– τιμωρεῖται μὲ θάνατον...»

Ο Ουίλσων

Τι έκανε στο μεταξύ η πλευρά των Συμμάχων και των Ελλήνων;

Εκείνη την ίδια μέρα από το Στρατηγείο του στο Κάιρο ο στρατηγός Ουίλσων, αρχιστράτηγος του μετώπου Μέσης Ανατολής, εξέδιδε το παρακάτω διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό:

«Ἕλληνες,

»Οἱ Ἰταλοὶ ἐνικήθησαν καὶ ἐγονάτισαν. Ὑπέγραψαν ἀνακωχὴ μὲ τὰ Ἡνωμένα Ἔθνη.

»Ἡ γενναία δρᾶσις τῶν Ἐθνικῶν Ἀνταρτικῶν Ὁμάδων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν μυστικῶν ὀργανώσεών τους συνετέλεσε στὴν ἐξάρθρωσι τῶν

Ἀξονικῶν σχεδίων καὶ στὴν νίκη τῶν συμμάχων στὴν Ἰταλία. Οἱ Ἰταλοὶ ὑποχρεοῦνται τώρα νὰ ἐφαρμόσουν τοὺς ὅρους τῆς ἀνακωχῆς, ἄλλως ὑπόκεινται σὲ ποινὲς καὶ τιμωρίες. Τὰ ἰταλικὰ στρατεύματα τώρα ὑπακούουν στὶς δικές μου διαταγὲς καὶ ὄχι στὶς διαταγὲς τῶν Γερμανῶν.

»Συμφώνως πρὸς τὶς διαταγές μου, πρέπει νὰ σταματήσουν πᾶσαν ἐχθροπραξίαν ἔναντι τῶν Ἑλλήνων. Τὰ πλοῖα τους πρέπει νὰ παραδοθοῦν στὰ Ἡνωμένα Ἔθνη. Τὰ ἀεροπλάνα τους νὰ πετάξουν πρὸς τὰ συμμαχικὰ ἀεροδρόμια. Δὲν τοὺς ἐπιτρέπεται νὰ παραδώσουν τὰ ὅπλα τους καὶ τὰ ἐξαρτήματά τους, ἢ ὠχυρωμένες θέσεις, στοὺς Γερμανούς. Ὁ πόλεμος ἐξακολουθεῖ ἐναντίον τῶν Γερμανῶν κυρίων ἐχθρῶν, οἱ ὁποῖοι προσπαθοῦν νὰ παρατείνουν τὴν σκλαβιὰ τῆς πατρίδος σας.

»Σὲ ὅλους τοὺς φίλους μου λέγω:

»1. Μὴν ἐμποδίσετε τοὺς Ἰταλοὺς νὰ ἐπιστρέψουν στὰ σπίτια τους.

»2. Οἱ Γερμανοὶ θὰ προσπαθήσουν νὰ προκαλέσουν ταραχὲς καὶ αἱματοχυσία μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἰταλῶν γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴν δική τους θέσιν.

»Μὰ μὴ σᾶς γελάση τὸ τέχνασμα αὐτό. Σ' ἐκείνους ποὺ πολεμοῦν τοὺς ἀξονικοὺς στὴν ὕπαιθρο λέγω:

»Προμηθευθῆτε ἄνευ βίας ἰταλικὰ ὅπλα καὶ πολεμοφόδια γιὰ νὰ δυνηθῆτε νὰ ἐξακολουθήσετε τὸν γενναῖον σας ἀγῶνα μὲ τὸν ἀπομένοντα ἐχθρὸν μὲ μεγαλύτερη ἐπιτυχία.

»Σ' ἐκείνους ποὺ ἐπιμένουν νὰ ἴδουν τὴν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων λέγω: Ἀποφασίσατε τώρα ἢ καταστραφῆτε καὶ σεῖς στὴν πανωλεθρίαν ποὺ ἀναμένει τοὺς Γερμανούς.

»Στοὺς φίλους μου ποὺ δὲν ἔχουν φανερωθῆ ἀκόμη λέγω: Οἱ Γερμανοὶ θὰ προσπαθήσουν τώρα μὲ πονηρίες νὰ σᾶς ξεγελάσουν νὰ ἀποκαλύψετε τὰ σχέδιά σας καὶ τὶς Ὀργανώσεις σας προώρως. Ἔτσι σχεδιάζουν νὰ σᾶς καταστρέψουν ἕναν-ἕναν.

»Μὴ γελασθῆτε. Ἡ ὥρα τῆς τελικῆς ἀπελευθερώσεως πλησιάζει, ἀλλὰ δὲν ἔφθασε ἀκόμη.

»Ἀναμείνατε τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ἐξεγέρσεως. Στὸ μεταξὺ ἡ μάχη τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν ἐναντίον τῶν Γερμανῶν ἐξακολουθεῖ.

»Οἱ Γερμανοὶ θὰ καταστραφοῦν τελείως.

»Οὐΐλσων».

Εξόρμηση

Συγχρόνως ο στρατηγός Ουίλσων εξαπέστειλε οδηγίες στη Βρετανική Στρατιωτική

Αποστολή στην Ελλάδα. Και το Κοινό Γενικό Στρατηγείο των ανταρτών εξέδιδε αμέσως την παρακάτω διαταγή:

«Ἐθνικαί Ὁμάδες Ἀνταρτῶν

»Κοινὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον

»Ἀπόφασις ὑπ' ἀριθ. 30

»Τὸ Κοινὸν Γενικὸν Στρατηγεῖον ἔχον ὑπ' ὄψει ὑπόμνημα τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΣΜΑ ὡς καὶ σχετικὴν διαταγήν του πρὸς τὴν ἐνταῦθα ἀντιπροσωπείαν του, καθ' ἣν ἅπασαι αἱ ἰταλικαὶ δυνάμεις τίθενται ὑπὸ τὰς διαταγάς του καὶ θὰ πολεμήσωσι ὡς σύμμαχοι κατὰ τῶν κατακτητῶν,

»Ἀποφασίζει:

»1. Νὰ κληθῶσι πᾶσαι αἱ ἰταλικαὶ δυνάμεις αἱ ἐπιθυμοῦσαι νὰ ἀναλάβουν τὸν κατὰ τῶν Γερμανῶν ἀγῶνα τῶν συμμάχων μας ὅπως τεθῶσιν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἡμετέρου Κοινοῦ Στρατηγείου ὅπερ ἀντιπροσωπεύει τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ΣΜΑ Οὐΐλσων, εἴτε ἀπ' εὐθείας, εἴτε διὰ τῶν κατὰ τόπους κοινῶν ἀρχηγείων μας. 2. Ὁ ὁπλισμὸς καὶ τὰ ὑλικὰ ἅτινα θὰ φέρωσι οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ πολεμήσωσι κατὰ τῶν Γερμανῶν θὰ ἀφεθῶσι εἰς χεῖρας των καὶ θὰ χρησιμοποιηθοῦν ὑπὸ τούτων ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Ὁ πλεονάζων ὁπλισμὸς ὡς καὶ ἐκεῖνος τῶν μὴ ἐπιθυμούντων νὰ πολεμήσουν παραδοθήσεται εἰς τὰς ἑλληνικὰς δυνάμεις. 3. Ἐν περιπτώσει ἀρνήσεως Ἰταλῶν τινων νὰ πολεμήσουν κατὰ τῶν Γερμανῶν, ἢ νὰ παραδώσουν τὸν ὁπλισμὸν καὶ τὰ ὑλικά των, οὗτοι θεωροῦνται ἐχθροὶ τῶν Συμμάχων καὶ προσβληθήσονται διὰ παντὸς μέσου ὡς τοιοῦτοι.

»ΣΔ 10-9-1943».

Λαός όμως και αγωνιστές δεν περίμεναν να εκδώσουν διαγγέλματα και διαταγές τα Στρατηγεία. Μόλις συνήλθαν από τη συγκλονιστική εντύπωση της συνθηκολόγησης, αντιλήφθηκαν πού βρισκόταν το κλειδί της υπόθεσης: στα όπλα. Και κατανοούσαν ότι έπρεπε να βιαστούν για να προλάβουν τους Γερμανούς. Έτσι από τις πρώτες ώρες άρχισαν αυτομάτως την προσπάθεια να αποκτήσουν με κάθε μέσον το πολύτιμο γέρας. Και το πρόβλημα πρακτικά είχε τη μορφή: ή να προσφέρουν οι Ιταλοί τα όπλα τους έναντι ανταλλαγμάτων, ή να προσέλθουν οι ίδιοι με τα όπλα τους.

Το γενικό αυτό πρόβλημα αναλυόταν βέβαια σε πολλές ιδιομορφίες. Στην πρωτεύουσα ήταν άλλες οι συνθήκες από τις λοιπές φρουρές όπου υπήρχαν και Γερμανοί, ακόμη δε περισσότερο από τις φρουρές όπου υπήρχαν μόνον Ιταλοί.

Στις πόλεις

Στην Αθήνα το ανώνυμο αλλά οργανωμένο πλήθος έτρεξε να αγκαλιάσει και να απορροφήσει στη μάζα του πολυάριθμους παραζαλισμένους Ιταλούς. Το δέλεαρ

ήταν προσφορά μεταμφίεσης και φιλοξενίας (απόκρυψης) έναντι των όπλων. Οι Ιταλοί ανταποκρίθηκαν σε μεγάλη κλίμακα. Η πρωτοβουλία αναπτυσσόταν και από τις δύο μεριές. Και από το πρωί της 10ης Σεπτεμβρίου οι αθηναϊκοί δρόμοι των συνοικιών και των προαστίων μεταβλήθηκαν σε απέραντο «παζάρι». Προσέρχονταν αξιωματικοί και στρατιώτες και πρόσφεραν όπλα και κάθε είδους υλικά, σε τιμές εκποίησης, ή έναντι φιλοξενίας. Η συναλλαγή γινόταν μέσα σε έναν καταθλιπτικό διάκοσμο: πυκνές στήλες καπνού ανέβαιναν προς τα ύψη από διάφορα σημεία της έκπληκτης και ενθουσιασμένης πρωτεύουσας: οι ιταλικές υπηρεσίες έκαιγαν τα αρχεία τους.

Οι οργανώσεις ήταν εκείνες που πραγματοποίησαν αυτόν τον άθλο. Και τη μερίδα του λέοντος έλαβε φυσικά το ΕΑΜ, χάρη στο γιγαντιαίο δίκτυό του. Το «παζάρι» αυτό δημιουργήθηκε σε όλες τις πόλεις όπου υπήρχαν Ιταλοί, αλλά σε πολύ χαμηλό επίπεδο όπου συνυπήρχαν Γερμανοί. Πάντως εξασφαλίστηκαν έτσι πολλά όπλα που το μεγαλύτερο μέρος τους στάλθηκε στα βουνά, ενώ ένα τμήμα τους εξόπλισε την Αντίσταση των πόλεων.

Η προσπάθεια υπήρξε ενθουσιώδης και παλλαϊκή. Στη Θήβα, ακόμη και οι τρόφιμες του εκεί κακόφημου οίκου, που είχαν βέβαια πυκνές σχέσεις με τους άνδρες της φρουράς, συγκέντρωσαν ολόκληρο φορτίο όπλων, το οποίο απέστειλαν με κάρο στο Καπαρέλι, όπου είχε την έδρα του ένα τάγμα του ΕΛΑΣ.

Αλλά η συνεισφορά των μεμονωμένων Ιταλών, όσο μεγάλος και αν ήταν ο αριθμός τους, δεν μπορούσε να ήταν σημαντική. Το κεντρικό σημείο του προβλήματος συνίστατο στο να παραδοθούν ολόκληρες φρουρές και μονάδες του ιταλικού στρατού με το σύνολο του εξοπλισμού τους. Και αυτή την αποστολή έσπευσαν να εκπληρώσουν οι δυνάμεις των ανταρτών σε όλη την Ιταλική Ζώνη Κατοχής. Εκεί όμως αναπτυσσόταν ο αγώνας δρόμου με τους Γερμανούς. Γιατί και αυτοί εξαπέστελλαν φάλαγγες, για να εξαναγκάσουν τις ιταλικές μονάδες σε υποταγή ή να τις αιχμαλωτίσουν.

Αράχωβα

Υπήρξε πολύ δραματικός ο αγώνας δρόμου με πολυάριθμα επεισόδια.

Στην Αράχωβα, όπου είχε την έδρα του ιταλικό τάγμα, δύναμης 700 ανδρών, το 34ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ με στρατιωτικό αρχηγό τον ταγματάρχη Παπαζήση και καπετάνιο τον Νικηφόρο (ανθυπολοχαγό Δ. Δημητρίου) έσπευσε ολοταχώς. Το σύνταγμα κατέλαβε θέσεις για να απομονώσει τη φρουρά και μια αντιπροσωπεία του μπήκε τολμηρά στην κωμόπολη. Συναντήθηκε με τη διοίκηση του ιταλικού τάγματος μέσα στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου και έγινε συμφωνία για την προσχώρησή του με όλο τον οπλισμό.

Στο μεταξύ κινήθηκε από την Άμφισα μία γερμανική φάλαγγα από 24 φορτηγά

αυτοκίνητα γεμάτα στρατό. Έπεσε όμως στις ενέδρες των ανταρτών και κυριολεκτικά συνετρίβη στον ελαιώνα των Δελφών. Μόνο δύο ή τρεις δεκάδες διασώθηκαν. Στη μάχη εκείνη πήρε μέρος και ένα τμήμα του 5/42 Συντάγματος (Ψαρρού). Αλλεπάλληλες ακόμη εξορμήσεις των Γερμανών δεν μπόρεσαν να σπάσουν τον κλοιό που περιέσφιγγε την Αράχωβα. Και το αποτέλεσμα ήταν να προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ το ιταλικό τάγμα με τα όπλα του, αλλά να πέσει λεία των ανταρτών και ο οπλισμός της συντριμμένης γερμανικής φάλαγγας.

Ο επίλογος του επεισοδίου εκείνου ήταν οι Ιταλοί, αφού παρέδωσαν όλο το υλικό τους, να φύγουν την επομένη με επιμονή δική τους για την Ιτέα, όπου πίστευαν ότι θα τους ανέμεναν καράβια του Μπαντόλιο για τον ευτυχή επαναπατρισμό τους. Αλλά, αντί των καραβιών της σωτηρίας, τους περίμεναν οι Γερμανοί. Και τη μεθεπομένη, ως αιχμάλωτοι πια, όδευαν ξανά προς την Αράχωβα κι από εκεί προς τη Λαμία, οικτροί στην όψη τώρα, ληστεμένοι από τους Γερμανούς, αλλά κι από χωρικούς. Η τραγωδία της 11ης Στρατιάς άρχιζε...

Ταυτόχρονα με το τάγμα Αράχωβας, κατέφευγαν στους αντάρτες 250 Ιταλοί της φρουράς Λεβαδείας. Αλλά και το 5/42 Σύνταγμα εκστράτευε κατά του Λιδωρικίου. Οι Γερμανοί όμως πρόλαβαν και μπήκαν στην κωμόπολη εγκλωβίζοντας την ιταλική φρουρά. Ακολούθησαν σκληρές, πολυήμερες επιθετικές προσπάθειες του 5/42 για την εκπόρθηση του σημαντικού αυτού φρουρίου, χωρίς αποτέλεσμα, παρά τις απώλειες που υπέστησαν οι Γερμανοί. Η ιταλική φρουρά σε λίγο σε αξιοθρήνητη κατάσταση πήρε τον δρόμο για το γερμανικό στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Λαμία.

Εύβοια-Μοριάς

Στην Εύβοια υπήρχε ολόκληρο ιταλικό σύνταγμα, κατεσπαρμένο στο νησί. Η δύναμη των ανταρτών δεν υπερέβαινε τους 100, με άλλους 50 του «εφεδρικού ΕΛΑΣ». Αλλά η οργάνωση του ΕΑΜ ήταν πολύ ισχυρή. Το πρωί της 9ης Σεπτεμβρίου, μόλις αναγγέλθηκε η συνθηκολόγηση, στη Χαλκίδα ουσιαστικά καταλύθηκαν οι κατοχικές Αρχές. Οι καμπάνες χτυπούσαν χαρμόσυνα και όλος σχεδόν ο πληθυσμός με σημαίες και ζητωκραυγές έκανε τεράστια διαδήλωση. Ένα τμήμα ανταρτών που μπήκε στην πόλη έγινε δεκτό με πανζουρλισμό και από τον εξώστη της νομαρχίας ο μητροπολίτης, καθώς και εκπρόσωποι της οργάνωσης, μίλησαν προς τα πλήθη. Ο υπέργηρος νομάρχης Τεργάκης και ο μητροπολίτης, επικεφαλής μεγάλης αντιπροσωπείας, επισκέφτηκαν την ιταλική διοίκηση και ζήτησαν την αποφυλάκιση των κρατουμένων, πράγμα που έγινε αμέσως. Σε λίγο άρχισε η ομαδική διαρροή των Ιταλών και ώς το βράδυ το σύνταγμα σε όλη τη νήσο είχε διαλυθεί. Ο οπλισμός του έπεσε στα χέρια της ΕΑΜικής οργάνωσης, η οποία, αφού κράτησε ένα τμήμα του, το διοχέτευσε στη Ρούμελη και την Πάρνηθα. Οι Ιταλοί που παραδόθηκαν πέρασαν με ψαρόβαρκες στη Στερεά. Η γερμανική αντίδραση εκδηλώθηκε αργά. Όταν την

επομένη μπήκε μια ισχυρή φάλαγγα στη Χαλκίδα, το πουλί είχε ήδη πετάξει...

Στην Πελοπόννησο η διαρροή των Ιταλών υπήρξε περιορισμένη. Μεγάλη έκταση πήρε μόνο στην περιοχή Πατρών, από τη φρουρά της οποίας προσχώρησαν τόσοι πολλοί, ώστε δημιούργησαν σοβαρά προβλήματα στρατωνισμού και τροφοδοσίας στο 12ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ που δρούσε σε Αχαΐα και Ήλιδα. Μόνο στο χωριό Μπαρδικώστα συγκεντρώθηκαν τουλάχιστον 400 Ιταλοί αξιωματικοί και στρατιώτες. Στα Καλάβρυτα παρέδωσε τα όπλα της η Καραμπινιερία, όχι όμως το εκεί τάγμα, το οποίο ήρθε την επομένη και το παρέλαβε ένα γερμανικό τμήμα εγκαταλείποντας την πόλη στους αντάρτες. Και στο Λεόντιο ένα τάγμα πορευόμενο από το Μεγάλο Σπήλαιο προς την Πάτρα αφοπλίστηκε από μια μικρή δύναμη του ΕΛΑΣ.

Τι γινόταν στο μεταξύ βορειότερα, στη δυτική πλευρά της ηπειρωτικής Ελλάδας (Δυτική Στερεά και Ήπειρο);

Στην Ήπειρο, από τον Ιούλιο είχαν αναλάβει την κατοχή οι Γερμανοί για τον φόβο συμμαχικής απόβασης, οι οποίοι τον Αύγουστο επέκτειναν την παρουσία τους στην περιοχή Βάλτου.

Στη Δυτική Στερεά υπήρχε μια ιταλική μεραρχία με έδρα το Αγρίνιο. Ο διοικητής στρατηγός Μαντζάνι έδειξε διαθέσεις παράδοσης. Αλλά, ενώ οι διαπραγματεύσεις με τον ΕΔΕΣ και τις εκεί δυνάμεις τού ΕΛΑΣ είχαν προχωρήσει, ισχυρές δυνάμεις Γερμανών κατέφθαναν στο Αγρίνιο και την Αμφιλοχία. Η μετάσταση των Ιταλών έγινε έτσι αδύνατη, και όπως γράφει ο Στ. Χούτας: «Αι Εθνικαί Ανταρτικαί Ομάδες ουδόλως ωφελήθησαν από απόψεως εφοδιασμού των εκ της Ιταλικής καταρρεύσεως».

Μόνο σποραδικά κατέφυγαν Ιταλοί στις περιοχές Δυτικής Στερεάς και Ηπείρου στον ΕΔΕΣ και τον ΕΛΑΣ, από τους οποίους ο πρώτος συγκρότησε ένα τάγμα, που ο Ζέρβας και ο Πυρομάγλου το ονόμασαν «Σαντόρε ντι Σανταρόζα» (από τον Ιταλό φιλέλληνα που έπεσε στη Σφακτηρία το 1825).

Το μεγάλο παιχνίδι όμως θα παιζόταν στη Θεσσαλία. Εκεί υπήρχε η ιταλική Μεραρχία «Πινερόλο» με πλήρη συγκρότηση, η οποία διέθετε επιπλέον και οπλισμό μιας εφεδρικής μεραρχίας. Διοικητής ήταν ο στρατηγός Ινφάντε, δεδηλωμένος αγγλόφιλος. Είδαμε πως ο συνταγματάρχης Μπέρτι, φρούραρχος Τρικάλων, από τον Αύγουστο έκανε διαπραγματεύσεις παράδοσης, οι οποίες σταμάτησαν. Με τη συνθηκολόγηση, ο στρατηγός Ινφάντε ζήτησε επαφή με τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή. Και αμέσως πρόβαλε το πρόβλημα της ισχυρής αυτής μεραρχίας, με τον μεγάλο εφοδιασμό της. Τα όπλα της ήταν ικανά να επιδράσουν βαρύτατα στις τύχες του ανταρτοπόλεμου και όλης της Ελλάδας. Ποιος όμως θα προλάβαινε να τα αρπάξει; Οι Γερμανοί; Ο ΕΔΕΣ; Ή ο ΕΛΑΣ;

Η αποσύνθεση της Πινερόλο άρχισε αμέσως μετά τη συνθηκολόγηση. Η Θεσσαλία διέθετε όπως είδαμε τεράστια, μαζική οργάνωση του ΕΑΜ, που από το πρωί της

9ης Σεπτεμβρίου προσέγγιζε δελεαστικά τους Ιταλούς, με τη βοήθεια όλου του λαού. Ενώ η διοίκηση της μεραρχίας διαπραγματευόταν επίσημα με τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή και τους ηγέτες των ανταρτών, γινόταν διαρροή της μεραρχίας εκ των κάτω. Στο Βόλο ιδίως, το οργανωμένο πλήθος, με το σύνθημα «τώρα πια δεν είμαστε εχθροί», κατόρθωσε να προσεταιριστεί σχεδόν πολλούς Ιταλούς στρατιώτες και μερικούς αξιωματικούς και περίπου να διαλύσει τη φρουρά της, ενώ οι αποθήκες της λεηλατούνταν αστραπιαία.

Αλλά είχε ιδιαίτερη σημασία η κανονική προσχώρηση της μεραρχίας, για την οποία οι διαπραγματεύσεις υπήρξαν σκληρές και πολύμορφες. Νά τι γράφει σχετικά ο Κρις Γουντχάουζ, που είχε την πρωτοβουλία των επαφών (*Ακρόπολις*, 9 Μαΐου 1965):

«Ἀμέσως –μόλις ἀνηγγέλθη ἡ συνθηκολόγησις– ἕνας ἀπ' τοὺς ἀξιωματικούς μου, ὁ λοχαγὸς Νὰτ Μπάρκερ, ἔτρεξε ἀπὸ δική του πρωτοβουλία στὰ Τρίκαλα καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ συνταγματάρχου Μπέρτι κατόρθωσε νὰ ἔρθη σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν στρατηγὸ Ἀντόλφο Ἰνφάντε, διοικητὴ τῆς μεραρχίας Πινερόλο. Αὐτὴ ἡ τολμηρὴ μὰ αὐθαίρετη ἐνέργεια ἐξαγρίωσε τὸν Σαράφη καὶ ἐνθουσίασε τὸν ὑποφαινόμενο.

»Στὶς 9 Σεπτεμβρίου ἔφθασαν ὁδηγίες ἀπὸ τὸ Κάιρο, ποὺ μοῦ ἀνάθετε τὰ ἑξῆς τρία καθήκοντα: Νὰ ἐξασφαλίσω τὸν ἔλεγχο τοῦ ὁπλισμοῦ τῶν Ἰταλῶν, νὰ τοὺς πείσω νὰ πολεμήσουν τοὺς Γερμανούς, καί, σὲ περίπτωσι ποὺ δὲ θὰ κατόρθωνα τὸ δεύτερο, νὰ τοὺς πάρω τὰ ὅπλα διὰ τῆς βίας.

»Ἤξερα ἤδη πὼς οἱ Ἰταλοὶ δὲν θὰ δέχονταν ποτὲ νὰ παραδοθοῦν μόνο στὸν ΕΛΑΣ. Ἦταν λοιπὸν φῶς φανερὸ γιὰ μένα πὼς ἄλλο τρόπο νὰ ἐκπληρώσω τὴν ἀποστολή μου δὲν εἶχα παρὰ νὰ ἀναλάβω τὴν πρωτοβουλία καὶ ὅλη τὴν εὐθύνη τῶν διαπραγματεύσεων.

»Στὶς 10 Σεπτεμβρίου κατέβηκα στὸ Θεσσαλικὸ κάμπο καί, ἀπὸ τὴν Πόρτα Παζάρι, προχώρησα κατὰ τὰ Τρίκαλα, φθάνοντας ἴσαμε τὸ χωριὸ Πολιάνα. Ἐκεῖ, τοῦ κάκου περίμενα ὅλη νύχτα νὰ κάμουν τὴν ἐμφάνισί τους οἱ Ἰταλοὶ πληρεξούσιοι.

»Τὸ ἄλλο πρωῒ γύρισα στὴν Πόρτα Παζάρι, ἀνήσυχος, ἀπαισιόδοξος. Φοβόμουν μήπως οἱ Γερμανοὶ μᾶς εἶχαν προλάβει καὶ θέσαν αὐτοὶ ὑπὸ τὸν ἔλεγχό τους τὴ Μεραρχία Πινερόλο. Σύντομα ὅμως ἀποδείχθηκε πὼς εἶχα ὑποτιμήσει τὸν στρατηγὸ Ἰνφάντε, ἕνα φανατικὸ ἀγγλόφιλο ἀξιωματικό... Πῆρε κι αὐτὸς τὴν πρωτοβουλία καὶ ἦρθε ὁ ἴδιος νὰ μὲ συναντήση στὴν Πόρτα, συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν ταξίαρχο Ντὲλ Τζιούντιτσε, ὑποδιοικητὴ τῆς Μεραρχίας Πινερόλο, καὶ ἀπ' τὸν συνταγματάρχη

Μπέρτι, διοικητὴ συντάγματος ἱππικοῦ καὶ φρούραρχο Τρικάλων.

»Μέσα σὲ 24 ὧρες ὁ Ἰνφάντε καὶ ἐγὼ εἴχαμε συμφωνήσει γιὰ τοὺς ὅρους τῆς ἀνακωχῆς, ποὺ ἐπικυρώθηκαν ἀπὸ τὸν Σαράφη καὶ ἀπὸ τὸν ἐκπρόσωπο τοῦ Ζέρβα συνταγματάρχη Ραυτόπουλο. Καὶ ἔτσι ὅλες οἱ Ἰταλικὲς δυνάμεις ποὺ διοικοῦσε ὁ Ἰνφάντε ἦρθαν μὲ τὸ μέρος μας.

»Δύο μέρες ἀργότερα ὁρισμένα ἀπὸ τὰ τμήματα τῆς Πινερόλο δροῦσαν κι ὅλας ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. Σὲ κανένα ἄλλο μέτωπο δὲν εἶχε συμβῆ ὥς ἐκείνη τὴ στιγμὴ κάτι τέτοιο. Οἱ ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες τοῦ Ἰνφάντε ἦσαν οἱ πρῶτοι ἐνεργὰ "συμπόλεμοι" Ἰταλοί, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω καὶ τὸν ὅρο ποὺ καθιερώθηκε τότε.

»Τὸ ἡμερολόγιό μου στὶς 13 Δεκεμβρίου ἀναφέρει πὼς εἴχαμε γύρω στὶς 4.000 Ἰταλοὺς ἐγκατεστημένους ἤδη σὲ ἀμυντικὲς θέσεις. Συγκεκριμένα: Ἕνα σύνταγμα ἱππικοῦ, δύο τάγματα πεζικοῦ, μιὰ πυροβολαρχία μὲ τέσσαρα κανόνια. Καὶ ὅλη τὴν ὥρα καταφθάνανε, ὁμάδες-ὁμάδες, οἱ βραδυποροῦντες τῆς Μεραρχίας Πινερόλο. Ἡ συνολικὴ δύναμι ποὺ ὑπάκουσε στὶς διαταγὲς τοῦ Ἰνφάντε ἔφθασε τὶς 12.000 ἄνδρες. Οἱ περισσότεροι προσχωρήσαν μὲ τὸν ὁπλισμό τους».

Νά τώρα πώς περιγράφει την παράδοση της ιταλικής μεραρχίας ο στρατηγός Σαράφης (Ο ΕΛΑΣ, σελ. 187-188):

«Καὶ πρὶν ἀκόμα συνθηκολογήσει ἡ Ἰταλία, ὁ ΕΛΑΣ, μὲ προκηρύξεις καὶ μὲ γράμματα αὐτομόλων ἰταλῶν, καλοῦσε τὶς ἰταλικὲς μονάδες τῆς περιοχῆς του νὰ προσέλθουν στὶς γραμμές του μὲ τὸν ὁπλισμό τους καὶ νὰ συνεχίσουν τὸν πόλεμο κατὰ τῶν γερμανῶν. Μὲ τὴ συνθηκολόγηση τῆς Ἰταλίας ἄρχισαν διαπραγματεύσεις γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα μὲ μεμονωμένες φρουρές. Οἱ περισσότερες ἰταλικὲς μονάδες παραδόθηκαν στοὺς γερμανοὺς καὶ ἀφοπλίστηκαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς φρουρὲς Εὐβοίας, Θεσσαλίας καὶ μικρὰ τμήματα ἄλλων περιοχῶν.

»Τὴ μεραρχία Πινερόλο διοικοῦσε ὁ στρατηγὸς Ἰνφάντε, ποὺ ἦταν ἀγγλόφιλος καὶ ἤθελε νὰ συνεχίσει τὸν πόλεμο μὲ τοὺς ἄγγλους καὶ τοὺς ἀντάρτες κατὰ τῶν γερμανῶν. Ἀπὸ τὴ Λάρισα πῆγε στὰ Τρίκκαλα ὅπου δὲν ἦταν Γερμανοὶ καὶ ἄρχισε διαπραγματεύσεις μὲ τὴν Ι μεραρχία, τὸν ἄγγλο ἀντισυνταγματάρχη Χὶλς καὶ τὸν Ἄρη. Δὲ μπόρεσαν νὰ συμφωνήσουν, καὶ μὲ τὸν ἐπιτελάρχη του, τὸ συνταγματάρχη ἱππικοῦ Μπέρτι, διοικητὴ τοῦ συντάγματος ἱππικοῦ Ἀόστης, τὸ συνταγματάρχη Φλούλη, τὸν Ἄρη καὶ τὸ Χὶλς ἦρθαν στὸ χωριὸ Πόρτα. Ἐκεῖ κατεβήκαμε μὲ τὸν ἄγγλο ἀντισυνταγματάρχη Κρὶς καὶ τὴν ἀντιπροσωπεία τοῦ ΕΔΕΣ καὶ ὕστερα ἀπὸ συζητήσεις καταλήξαμε σὲ συμφωνία καὶ ὑπογράψαμε σχε-

τικὸ πρωτόκολλο. Σύμφωνα μ' αὐτὸ τὰ ἰταλικὰ τμήματα θὰ ἔρχονταν στὶς γραμμές μας καὶ θὰ ἀνασυντάσσονταν ὑπὸ τὴν προστασία τῶν ἀνταρτῶν τοῦ ΕΛΑΣ. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς ἤθελαν νὰ πολεμήσουν θὰ κρατοῦσαν τὸν ὁπλισμό τους καὶ ὡσότου προσαρμοστοῦν στὸν ἀνταρτοπόλεμο θὰ χρησιμοποιοῦνταν κατὰ μικρὰ ὀργανικὰ τμήματα χωρισμένα (λόχοι, τάγματα) καὶ θὰ ἔπαιρναν θέσεις ἀνάμεσα στὰ ἀνταρτικὰ τμήματα. Ἀργότερα ὅλη μαζὶ ἡ ἰταλικὴ δύναμη θὰ ἔπαιρνε ὑπεύθυνα ἕναν τομέα. Ὁ στρατηγὸς Ἰνφάντε μὲ ἕνα μικρὸ ἐπιτελεῖο θὰ ἔρχονταν στὴν ἕδρα τοῦ κοινοῦ γενικοῦ στρατηγείου γιὰ τὴν παροχὴ πληροφοριῶν καὶ τὴν ἔκδοση τῶν σχετικῶν διαταγῶν πρὸς τὰ τμήματά του. Τὴ διατροφὴ θὰ ἀναλάβαιναν οἱ ἄγγλοι ὑπὸ τοὺς ὅρους ποὺ εἶχαν κανονιστεῖ καὶ γιὰ τοὺς ἀντάρτες.

»Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἰταλοὺς δὲν ἤθελαν νὰ πολεμήσουν, θὰ ἀφοπλίζονταν καὶ θὰ κλείνονταν σὲ στρατόπεδο συγκέντρωσης. Τὸ ὑλικὸ ἐκείνων ποὺ θ' ἀφοπλίζονταν θὰ τὸ παραλάβαιναν τὰ κατὰ τόπους ἀντάρτικα τμήματα, θὰ καταγράφονταν καὶ θὰ μοιράζονταν μεταξὺ τῶν ὀργανώσεων ἀνάλογα μὲ τὴ δύναμη, ὅπως μοιράζονταν καὶ τὸ ὑλικὸ τῶν συμμάχων ποὺ ἔριχναν μὲ ἀεροπλάνα.

»Τὸ πρωτόκολλο ὑπογράφηκε ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ ΕΛΑΣ (Σαράφης, Ἄρης), τὴν ἀντιπροσωπεία ΕΔΕΣ (συνταγματάρχης Ραυτόπουλος), τὸν ἄγγλο ἀντισυνταγματάρχη Κρὶς καὶ τὸν ἰταλὸ στρατηγὸ Ἰνφάντε. Ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τοῦ πρωτοκόλλου ἀξιωματικοὶ τοῦ ΕΛΑΣ καὶ ἰταλοί, ἐφοδιασμένοι μὲ ἀντίγραφά του, στάλθηκαν στὶς φρουρὲς Θεσσαλίας γιὰ νὰ πετύχουν τὴν προσχώρησή τους στὸν ΕΛΑΣ. Ταυτόχρονα κοινοποιήθηκε τὸ πρωτόκολλο τηλεφωνικὰ σ' ὅλες τὶς μονάδες γιὰ τὴν ἐφαρμογή του μὲ τὴν ἐντολὴ νὰ προσπαθήσουν νὰ τὸ κοινοποιήσουν στὶς ἰταλικὲς μονάδες τῶν περιοχῶν τους.

Οι φρουρές

»Ὕστερα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐνέργεια προσῆλθαν στὸν ΕΛΑΣ οἱ ἰταλικὲς φρουρὲς Τρικκάλων, Ἁλμυροῦ, τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς φρουρᾶς Βόλου, ἀρκετὰ τμήματα τῶν φρουρῶν Εὐβοιας καὶ Λάρισας καὶ μικρὸ τμῆμα τῆς φρουρᾶς Καστοριᾶς, σχεδὸν τὸ σύνολο τῆς μεραρχίας Πινερόλο καὶ τὸ σύνταγμα ἱππικοῦ Ἀόστης.

»Οἱ ἑαμικὲς ὀργανώσεις Θεσσαλίας ἀνάπτυξαν ἐξαιρετικὴ δραστηριότητα καὶ κατόρθωσαν ὥστε τὸ ἰταλικὸ ὑλικὸ κάθε εἴδους ποὺ ὑπῆρχε στὰ Τρίκκαλα, στὸ Βόλο καὶ στὸν Ἁλμυρὸ νὰ μεταφερθεῖ πρὸς τὶς ὀρεινὲς περιοχὲς μὲ τὴν προστασία τῶν ἀνταρτῶν καὶ νὰ μὴν προλάβουν οἱ γερμανοὶ ποὺ ἔρχονταν ταχύτατα ν' ἀφοπλίσουν τοὺς ἰταλοὺς καὶ νὰ πά-

ρουν τὸ ὑλικὸ στὴν κατοχή τους. Οἱ γερμανοὶ λύσσαξαν κυριολεκτικὰ ἀπὸ τὴν ἐνέργεια αὐτὴ καὶ μὲ ἐπιθέσεις τους πρὸς τὴν Καλαμπάκα, Τρίκαλα, Καρδίτσα, Πήλιο καθ' ὅλο τὸ Σεπτέμβρη καὶ τὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Ὀχτώβρη προσπάθησαν νὰ πάρουν στὴν κατοχή τους ὑλικά, ἀλλὰ ὅλες οἱ προσπάθειές τους ἀποκρούστηκαν ἀπὸ τὸν ΕΛΑΣ. Ἐπίσης μὲ ἀεροπορικὲς ἐπιδρομὲς προσπαθοῦσαν νὰ βροῦν καὶ νὰ τρομοκρατήσουν τὶς ἰταλικὲς μονάδες.

»Τὰ ἰταλικὰ τμήματα κατανεμήθησαν ὡς ἑξῆς: α. ἡ φρουρὰ Εὐβοιας καὶ ἡ φρουρὰ Ἁλμυροῦ (1 τάγμα πεζικοῦ μὲ 4 πυροβόλα) στὸν τομέα XIII μεραρχίας· β. ἡ φρουρὰ Τρικκάλων (2 τάγματα πεζικοῦ, 1 σύνταγμα ἱππικοῦ, πεδινὴ πυροβολαρχία ἱπποκίνητη τῶν 10,5, πυροβολαρχία ὀρεινὴ τῶν 7,5) στὸν τομέα Μουζάκι-Πόρτα-Καλαμπάκα, I μεραρχίας· γ. ἡ φρουρὰ Βόλου καὶ μικρὰ τμήματα Λάρισας στὸν τομέα X μεραρχίας».

Προσχώρηση

Υπήρξε πολύ ορμητική και γραφική η προσχώρηση της πολύτιμης ιταλικής μεραρχίας. Και έγινε μέσα σε ακράτητο ενθουσιασμό του θεσσαλικού λαού. Στα Τρίκαλα, όπου ήταν η έδρα του συντάγματος ιππικού Αόστης, ο συνταγματάρχης Μπέρτι δίσταζε να παραδοθεί, γιατί ο ίδιος είχε χαρακτηριστεί ως εγκληματίας πολέμου. Ο διοικητής του γειτονικού 4ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ συνταγματάρχης Αθαν. Παπαθανασίου κατέβηκε τότε τολμηρά στην πόλη, συνοδευόμενος μόνο από τον υπασπιστή του ανθυπολοχαγό Παπαδημητρόπουλο. Έφιππος, στητός, επιβλητικός όπως ήταν, έφτανε μπροστά στον ιταλικό στρατωνισμό. Και ο σκληρός όσο και φανατικός Μπέρτι τον υποδέχτηκε με μια διμοιρία με σαλπιγκτές που του απένειμε τιμές.

Αλλά ήθελε ο Ιταλός συνταγματάρχης να εξασφαλιστεί ότι θα παραδιδόταν σε Άγγλο αξιωματικό και στη διοίκηση της 1ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ. Έτρεξε τότε ο επιτελάρχης της μεραρχίας ταγματάρχης Μπαλής με ένα αυτοκίνητο-γκαζοζέν. Παρέλαβε τον Μπέρτι και, με συνοδεία 10 Ιταλών μοτοσικλετιστών που περιέβαλλαν το άθλιο γκαζοζέν, ανέβηκε στον Σταθμό Διοίκησης του Συντάγματος, όπου ανέμενε ο Άγγλος σύνδεσμος Πωλ.

Έτσι το πρωί της 12ης Σεπτεμβρίου ολόκληρο το Σύνταγμα της Αόστης με τους θεαματικούς ιππείς του και τα θωρακισμένα του αυτοκίνητα ανερχόταν στις προσβάσεις της θεσσαλικής Πίνδου. Και στο μεταξύ η οργάνωση των Τρικάλων είχε περισυλλέξει μέχρι τελευταίου φυσιγγίου το πολεμικό υλικό που υπήρχε, εκτός από τον ατομικό οπλισμό των Ιταλών.

Η φρουρά Λαρίσης επέσπευσε την παράδοσή της. Ο στρατηγός Ινφάντε διέθεσε στον συνταγματάρχη Παπαθανασίου το προσωπικό του αυτοκίνητο για να σπεύσει

στη θεσσαλική μητρόπολη και με το πρωτόκολλο της συμφωνίας να εξαναγκάσει τη φρουρά να τον ακολουθήσει. Η ενέργεια εκείνη ήταν επικίνδυνη, γιατί μέσα στη Λάρισα υπήρχε δύναμη των Γερμανών. Δεν χρειάστηκε όμως να φτάσει ώς την πόλη. Τα μεσάνυχτα της 12ης προς τη 13η Σεπτεμβρίου στη γέφυρα του Κουτσόχερου συνάντησε τους Ιταλούς: 1.200 άνδρες με 35 αξιωματικούς και 40 φορτηγά αυτοκίνητα. Σε ένα από αυτά υπήρχε η «μπάντα» της μεραρχίας, με όλο το προσωπικό της και με καλογυαλισμένα όλα τα μουσικά της όργανα.

Ενθουσιασμός

Στο μεταξύ ο επιτελάρχης της ιταλικής μεραρχίας υποστράτηγος Ντελούντιζε είχε επιχειρήσει να διαφύγει από τον Βόλο όπου βρισκόταν. Το πολυτελές του όμως μαύρο αυτοκίνητο έπεσε πάνω σε μιαν έφιππη περίπολο του ΕΛΑΣ που τον συνέλαβε και τον οδήγησε στην Καρδίτσα. Η πόλη ήταν ήδη ανάστατη. Η φήμη ότι έρχεται ένας Ιταλός στρατηγός που από λάθος θεωρήθηκε πως ήταν ο Ινφάντε, ο διοικητής των κατοχικών δυνάμεων Θεσσαλίας, προκάλεσε συναγερμό. Όλος σχεδόν ο πληθυσμός έτρεξε στην είσοδο της πόλης, όπου ο αιχμάλωτος παραδόθηκε στον φρούραρχο λοχαγό Γερούκη. Και συνόδευσε με απερίγραπτες εκδηλώσεις ενθουσιασμού τον Ντελούντιζε, μέσα στη μαύρη λιμουζίνα του, ώς την κεντρική πλατεία, όπου ο Ιταλός οδηγήθηκε στο ξενοδοχείο Κιέριο. Το πλήθος είχε κατακλύσει την πλατεία και μέσα σε εκρηκτικές ιαχές ζητούσε να μιλήσει ο φρούραρχος. Εκείνος οδήγησε στον εξώστη τον Ιταλό στρατηγό, ο οποίος χαιρέτισε τον ακράτητο λαό. Επακολούθησε ενθουσιώδες πανδαιμόνιο και ο λαϊκός συναγερμός μόνο αργά το βράδυ κόπασε, όταν ο λοχαγός οδήγησε τον Ντελούντιζε στην Πόρτα, όπου ήδη βρίσκονταν ο στρατηγός Σαράφης, ο συνταγματάρχης Ραυτόπουλος του ΕΔΕΣ, ο Κρις Γουντχάουζ, και ο ίδιος ο στρατηγός Ινφάντε. Αλλά, έως ότου φτάσουν στην Πόρτα, καθυστέρησαν επί δύο ώρες. Γιατί κατά μήκος της διαδρομής οι κάτοικοι όλων των χωριών περίμεναν και ξεσπούσαν σε θυελλώδεις εκδηλώσεις ενθουσιασμού. Φλεγόταν ολόκληρη η Θεσσαλία. Τη δονούσε η ιαχή της εθνικής ικανοποίησης και η προσδοκία της τάχιστης απελευθέρωσης, που έμελλε όμως να διαψευσθεί τόσο οδυνηρά.

Νέες δυνάμεις

Το κολοσσιαίο όμως γεγονός ήταν ότι έως τις 15 Σεπτεμβρίου 1943 μια ανατρεπτική αλλαγή είχε γίνει στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Τα ιταλικά όπλα ρίχνονταν ήδη στην πλάστιγγα. Δημιουργούσαν έναν νέο συσχετισμό δυνάμεων τόσο μεταξύ ανταρτών και κατακτητών, όσο, ιδίως, μεταξύ των ανταρτικών στρατών. Και, φυσικά, τα 9/10 του πολεμικού υλικού που διοχετεύτηκε στα βουνά από τους ιταλικούς στρατωνισμούς έπεσαν στα χέρια του ΕΛΑΣ. Αυτό σήμαινε ότι η δύσκολη και περίτεχνη ισορροπία που είχε δημιουργηθεί στα βουνά,

έκφραση της οποίας αποτελούσε το Κοινό Γενικό Στρατηγείο, είχε ανατραπεί.

Αλλά, ταυτόχρονα, μια νέα ένοπλη δύναμη, εντελώς απροσδόκητη, εμφανίστηκε στην ελεύθερη ορεινή Ελλάδα, την οποία εξουσίαζαν οι αντάρτες. Και η δύναμη αυτή ήταν οι Ιταλοί που, διατηρώντας τα όπλα τους, ανέλαβαν να πολεμήσουν κατά των Γερμανών.

ΕΔΕΣ ή ΕΛΑΣ

Η περίπτωση αυτή έχει το παρασκήνιό της. Είναι αυτονόητο πως, με όση προσδοκία ο ΕΛΑΣ απέβλεπε να αποκομίσει όλους τους καρπούς της παράδοσης της Μεραρχίας Πινερόλο, μ' άλλη τόση ανησυχία οι Άγγλοι σύνδεσμοι και οι μη αριστερές οργανώσεις, με πρώτο-πρώτο φυσικά τον ΕΔΕΣ, αναμετρούσαν τις συνέπειες αυτού του ενδεχομένου. Και αγωνίζονταν πώς η επίμαχη μεραρχία να έχει άλλη τύχη. Ο Σαράφης σχετικά γράφει πολύ χαρακτηριστικά τα εξής που αφορούν την πρώτη φάση των διαπραγματεύσεων με τους Ιταλούς, τον μήνα Αύγουστο (*Ο ΕΛΑΣ*, σελ. 176-177):

«Σὲ λίγες μέρες ὁ Κρὶς μοῦ ἀνακοίνωσε πὼς οἱ ἰταλοὶ ζητοῦσαν νὰ συναντηθοῦμε καὶ νὰ συζητήσουμε γιὰ παράδοσή τους, πρόσθεσε ὅμως πὼς δὲ θέλουν νὰ παραδοθοῦν στὸν ΕΛΑΣ, γιατὶ φοβοῦνται μὴν τοὺς σκοτώσουν, ἀλλὰ θέλουν νὰ παραδοθοῦν στὸν ΕΔΕΣ καὶ ζήτησε νὰ πᾶμε μαζὶ μὲ τὴν ἀντιπροσωπεία τοῦ ΕΔΕΣ. Ἀπάντησα πὼς ἡ Θεσσαλία εἶνε περιοχὴ τοῦ ΕΛΑΣ ὅπου ὁ ΕΔΕΣ δὲν ἔχει τμῆμα καὶ κατὰ συνέπεια οἱ ἰταλοὶ ἂν θέλουν νὰ παραδοθοῦν θὰ παραδοθοῦν στὸν ΕΛΑΣ. Ἐπὶ ἕνα σχεδὸν χρόνο ὁ ΕΛΑΣ ἔκανε ἐπανειλημμένες συγκρούσεις μαζί τους καὶ τοὺς ἀνάγκασε νὰ περιοριστοῦν στὶς πόλεις, εἶχε δὲ μεγάλες ἀπώλειες τόσο ὁ ΕΛΑΣ ὅσο καὶ ὁ πληθυσμὸς τοῦ ὁποίου κάηκαν τὰ σπίτια καὶ τὰ πράγματα. Ὁ ΕΛΑΣ δὲ μποροῦσε νὰ δεχτεῖ τὴν ἀντίληψη τῶν ἰταλῶν πὼς θὰ τοὺς σκότωνε καὶ μάλιστα νὰ ἐπιβεβαιώσει τὴν ἀντίληψη αὐτὴ δεχόμενος τὴν παράδοσή τους στὸν ΕΔΕΣ. Ὁ κ. Κρὶς εἶχε ὑποχρέωση ἀφοῦ γνώριζε τὴν πειθαρχία τοῦ ΕΛΑΣ νὰ βεβαιώσει τοὺς ἰταλοὺς πὼς δὲ διατρέχουν κανένα κίνδυνο ἀπὸ τὸν ΕΛΑΣ. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ παραδοθοῦν στὸν ΕΔΕΣ ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχαν τμήματά του.

»Ὁ κ. Κρὶς πρότεινε ναρθοῦν τμήματα τοῦ ΕΔΕΣ ἀπὸ τὴν Ἤπειρο νὰ τοὺς παραλάβουν ἢ νὰ πᾶνε ἐκεῖ οἱ ἰταλοὶ νὰ παραδοθοῦν. Ἀπάντησα καθαρὰ πὼς δὲν ἦταν δυνατὸ ναρθοῦν τμήματα τοῦ ΕΔΕΣ στὴ Θεσσαλία παρὰ τὸ συμφωνητικό, οὔτε οἱ ἰταλοὶ νὰ πᾶν ἔνοπλοι στὸν ΕΔΕΣ. Μποροῦν οἱ ἰταλοὶ νὰ προσέλθουν στὸν ΕΛΑΣ, νὰ παραδώσουν τὸν ὁπλισμό τους καὶ ὕστερα νὰ τοὺς παραλάβει ἀντιπροσωπεία τοῦ ΕΔΕΣ νὰ τοὺς πάει στὴν περιοχή του. Ὁ κ. Κρὶς ἐπέμεινε νὰ πάρουν καὶ τὸ ὑλικὸ μαζί

τους ἢ τουλάχιστο νὰ μοιραστεῖ τὸ ὑλικὸ μεταξὺ ΕΛΑΣ καὶ ΕΔΕΣ. Ἦρθε καὶ ἀντιπροσωπεία τοῦ ΕΔΕΣ καὶ ἐπέμενε καὶ αὐτὴ στὶς ἀπόψεις τοῦ Κρίς. Ὅλη ἡ προσπάθεια ἦταν νὰ μὴν πάρει ὁ ΕΛΑΣ τὸ πολεμικὸ ὑλικό.

»Δήλωσα καθαρὰ ὅτι σύμφωνα μὲ τὸ συμφωνητικὸ καθένας θὰ μένει στὶς περιοχές του. Οἱ ἰταλοὶ ποὺ ἤθελαν νὰ παραδοθοῦν, θὰ παραδίδονταν στὰ τμήματα τῶν περιοχῶν, π.χ. ἂν οἱ ἰταλοὶ στὴν Ἤπειρο τῆς περιοχῆς Ζέρβα ἤθελαν νὰ παραδοθοῦν στὸν ΕΔΕΣ ἐμεῖς δὲ θὰ εἴχαμε καμμιὰ ἀντίρρηση. Ἡ ἀντιπροσωπεία τοῦ ΕΔΕΣ προσπάθησε νὰ μὲ πείσει πώς, ἀφοῦ εἴμαστε σὲ τόσο φιλικὲς σχέσεις καὶ πρόκειται νὰ πάρουμε τόσο πολὺ ὑλικὸ ἀπὸ τοὺς ἰταλούς, ὁ ΕΛΑΣ σὲ ἔνδειξη τῆς φιλίας καὶ γιὰ νὰ δείξει ἀκόμα περισσότερο τὶς καλές του διαθέσεις σωστὸ θὰ ἦταν νὰ προσφέρει ἕνα μέρος τοῦ ὑλικοῦ στὸν ΕΔΕΣ. Ἀπάντησα πὼς τὰ δῶρα δὲν ἐπιβάλλονται μὲ συμφωνία ἀλλὰ προσφέρονται αὐτοπροαίρετα. Δὲν εἶχαν ἐπιχειρήματα οὔτε μποροῦσαν νὰ στηρίξουν τὶς δικαιολογίες τους καὶ ἔτσι τὴν ὁρισμένη μέρα κατέβηκα μονάχα μὲ τὸν Κρὶς στὴν Πόρτα. Οἱ ἰταλοὶ δὲν ἦρθαν. Εἶμαι βέβαιος πὼς εἰδοποιήθηκαν νὰ μὴν ἔρθουν μιὰ ποὺ θὰ ἐνισχύονταν ὁ ΕΛΑΣ».

Ανένδοτος

Τα πράγματα, όπως εμφανίζονταν έτσι κατά τη φάση των διαπραγματεύσεων του Αυγούστου, διατηρούνταν και κατά τις διαπραγματεύσεις του Σεπτεμβρίου. Ο ΕΛΑΣ ήταν ανένδοτος. Η Μεραρχία Πινερόλο βρισκόταν στον χώρο του και του ανήκε. Μόνο στη θεαματική «μπάντα» της μεραρχίας επέτρεψε πρόθυμα να μεταχθεί στον ΕΔΕΣ...

Αλλά, εφόσον η Πινερόλο θα παρέμενε στην περιοχή του ΕΛΑΣ, για την αντίζηλη παράταξη και για τη Βρετανική Αποστολή μια λύση υπήρχε: να διατηρήσει η ιταλική μεραρχία τη μαχητική της υπόσταση και τα όπλα της, σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη έκταση. Και τόσο ο στρατηγός Ινφάντε όσο και ο Κρις και ο συνταγματάρχης Ραυτόπουλος έκαναν το παν για να πετύχουν την πλήρη αυτονομία των ιταλικών μαχητικών σχηματισμών.

Έτσι όμως η νέα αυτή ένοπλη δύναμη, που είχε χαμηλό επίπεδο ηθικού αλλά υψηλό επίπεδο οπλισμού, αποτελούσε για τον ΕΛΑΣ αγκάθι στη σάρκα του, ενώ τα όπλα της ήταν ισχυρότατο δέλεαρ.

Ιόνια νησιά

Απέμεναν από την ιταλοκρατούμενη περιοχή της Ελλάδας δύο νησιωτικά συγκροτήματα: τα Επτάνησα στη δυτική της πλευρά· τα Δωδεκάνησα με ορισμένα νησιά του Αιγαίου στην ανατολική. Τι αποτέλεσμα είχε εκεί η ιταλική συνθηκολόγηση;

Τα Επτάνησα, όπως είδαμε, αποτελούσαν ιδιόρρυθμη Ζώνη Ιταλικής Κατοχής, που μακροπρόθεσμα απέβλεπε στην προσάρτησή τους από την Ιταλία. Την πολιτική διοίκηση ασκούσε, με τον τίτλο του «Αρχηγού των Πολιτικών Υποθέσεων Ιονίων Νήσων», ο Πιέρο Παρίνι. Ήταν ανώτερο στέλεχος του Φασιστικού Κόμματος –έγινε αργότερα υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης του Μουσολίνι, μετά την πτώση του και τη φυγάδευσή του στη Βόρεια Ιταλία–, αλλά επέδειξε αρκετή πολιτικότητα. Και δεχόταν συχνά τις εισηγήσεις του Μητροπολίτη Κερκύρας και Παξών Μεθοδίου Κοντοστάνα, που στην Κέρκυρα αποτελούσε τη μόνη αναγνωρισμένη ελληνική Αρχή. Δεν έπαυε όμως να είναι καταπιεστική η Κατοχή. Ακόμη και στους ιερείς επέβαλλαν να χαιρετούν φασιστικά, με τεντωμένο το χέρι, τους Ιταλούς φρουρούς και την ιταλική σημαία.

Στα Επτάνησα υπήρχε η μεραρχία Άκουι, με έδρα της την Κεφαλονιά και διοικητή τον στρατηγό Αντόνιο Γκάντι. Στην Κέρκυρα υπήρχε ναυτική βάση και ένα σύνταγμα με στρατιωτικό διοικητή τον συνταγματάρχη Ερνέστο Τσιμινέλλο. Το ΕΑΜ όμως και ο ΕΛΑΣ είχαν κάνει την εμφάνισή τους στην Κεφαλονιά και –σε μικρότερο βαθμό– στην Κέρκυρα. Αλλά υπήρχαν και στις φυλακές Κερκύρας 186 στελέχη του ΚΚΕ, τα οποία κρατούνταν επί 4ης Αυγούστου και οι ελληνικές Αρχές τον Μάιο του 1941 τα παρέδωσαν στους Ιταλούς όταν κατέλαβαν το νησί.

«Κύριε σώσον...»

Όσο πλησίαζε η συνθηκολόγηση, το ηθικό των ιταλικών δυνάμεων στα Ιόνια νησιά γινόταν ολοένα αθλιότερο. Αντανακλούσε άλλωστε την ηθική κατάρρευση των Ιταλών, μέσα και έξω από την Ιταλία. Και δραματική έκφραση της αποσύνθεσης εκείνου του λαού αποτελεί μια καταπληκτική εκδήλωση του Πάπα την 25η Αυγούστου, όπως φαίνεται από δημοσίευμα της 26ης Αυγούστου της επίσημης ιταλικής εφημερίδας που εκδιδόταν στην Κέρκυρα, της *Γκαζέττα Τζόνικα:*

«ΕΙΔΙΚΗ ΑΦΕΣΙΣ ΑΜΑΡΤΙΩΝ

»ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΤΡΟΣ

»ΠΟΛΙΣ ΤΟΥ ΒΑΤΙΚΑΝΟΥ, 25

»Διὰ διατάγματος τοῦ Ἱεροῦ Κανόνος, ὁ Ἀνώτατος Ποντίφηξ ἐχορήγησε πλήρη ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἐπὶ 500 ἡμέρας εἰς τοὺς πιστούς, οἵτινες θὰ ἀπαγγέλλουν ἅπαξ τουλάχιστον τοῦ μηνὸς λατινιστὶ ἢ εἰς τὴν διάλεκτον τὴν ἑξῆς προσευχήν:

"Domine salva nos, perimus" *(Κύριε σῶσον ἡμᾶς, διότι ἀπολλύμεθα).*

»Ἡ φράσις αὕτη εἶναι ἡ ἰδία ἣν ὁ Ἀπόστολος Πέτρος ἐπρόφερε, εὑρισκόμενος ἐντὸς τῆς λέμβου εἰς τὴν λίμνην Τιβεριάδα, ὅτε, ἐνῷ ὁ Ἰησοῦς ἐκοιμᾶτο, ἠγέρθη τρομερὰ τρικυμία».

Η Άκουι

Όταν όμως την 9η Σεπτεμβρίου αναγγέλθηκε η συνθηκολόγηση, η Μεραρχία Άκουι υπήρξε από τις ιταλικές μονάδες που από την πρώτη στιγμή έδειξε απόφαση να ακολουθήσει την κυβέρνηση του Μπαντόλιο και να αψηφήσει τους Γερμανούς. Γερμανικές δυνάμεις δεν υπήρχαν στα Ιόνια νησιά. Αλλά απέναντι, στην Ήπειρο, ήταν δύο γερμανικές μεραρχίες με ισχυρότατη αεροπορία. Οι Ιταλοί της Άκουι το γνώριζαν βέβαια, προτίμησαν όμως να αντιταχθούν, ελπίζοντας στην υποστήριξη των Συμμάχων που βρίσκονταν πολύ κοντά.

Η πολιτική διοίκηση με τον Πιέρο Παρίνι τάχθηκε, αντίθετα, υπέρ της παράδοσης των νησιών στους Γερμανούς. Αλλά οι στρατιωτικοί διαφώνησαν αποφασιστικά. Μετά από συζητήσεις τριών ημερών εξανάγκασαν τον Παρίνι να εγκαταλείψει την Κέρκυρα. Και ενώ ο λαός με κωδωνοκρουσίες, σημαιοστολισμούς και διαδηλώσεις πανηγύριζε, η μεραρχία έπαιρνε σύντονα αμυντικά μέτρα.

Το πρωί της 13ης Σεπτεμβρίου έγινε η πρώτη σύγκρουση Γερμανών και Ιταλών. Στο αεροδρόμιο της Κέρκυρας υπήρχαν 3 γερμανικά αεροπλάνα τα οποία οι Ιταλοί θέλησαν να καταλάβουν. Τα αεροπλάνα κατόρθωσαν να απογειωθούν, αλλά το ιταλικό αντιαεροπορικό πυροβολικό έβαλε εναντίον τους. Το ένα κατέπεσε φλεγόμενο πάνω στον ναό της Θεοτόκου στο προάστιο Ποταμός, που αποτεφρώθηκε μαζί με τον μεγάλης αξίας διάκοσμό του. Μετά από πέντε ώρες, άρχισε η τρομερή γερμανική αντεπίθεση με τους πρώτους βομβαρδισμούς, που θα συνεχίζονταν επί τρεις ημέρες.

«Μέχρις εσχάτων»

Στην Κέρκυρα η συνολική δύναμη των Ιταλών ανερχόταν σε 6.000 άνδρες. Αλλά την ίδια εκείνη ημέρα έφτασαν 3.000 ακόμη άνδρες από την Αλβανία. Και ο πολιτικός διοικητής κόμης Μπαρατιέρι, που αντικατέστησε τον Παρίνι, εξέδιδε το παρακάτω δραματικό διάγγελμα προς τον κερκυραϊκό λαό:

> *«Ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν ἐκάμαμεν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν διὰ νὰ ἀποφύγωμεν σύγκρουσιν μετὰ τῶν Γερμανῶν μὲ τὸν κύριον σκοπὸν νὰ ἀποφύγωμεν αἱματοχυσίαν τοῦ Κερκυραϊκοῦ Λαοῦ καὶ καταστροφὴν οἰκιῶν. Πράττοντες τοῦτο ἐγνωρίζομεν ὅτι διεκινδυνεύαμεν τὴν ζωὴν 6.000 Ἰταλῶν στρατιωτῶν, οἱ ὁποῖοι σήμερον τὴν πρωΐαν ἔγιναν 10.000, διότι ἐλάβομεν ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν Ἀλβανίαν.*
>
> *»Δηλῶ ὅτι ὁ κύριος σκοπός μας εἶναι νὰ ἀποφευχθῇ ἡ κατάληψις τῆς Κερκύρας ὑπὸ τῶν Γερμανῶν καὶ αὐτὸς ὁ Λαός, ὁ ὁποῖος ἄνω τῶν 21/2 ἐτῶν ἔμεινεν ἥσυχος ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν Κατοχήν, νὰ μὴ γνωρίσῃ τὰς φρίκας τοῦ πολέμου, τὰς ὁποίας ἐγνώρισαν αὐτὰς τὰς ἡμέρας τὸ Καλπάκι, ἡ Σαγιάδα, ἡ Πρέβεζα, ἡ Παραμυθιὰ καὶ ἡ Ἡγουμενίτσα, ὅπου οἱ Γερμα-*

νοὶ ἐφόνευσαν ἑκατοντάδας ἀνθρώπων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ ἔκαυσαν χιλιάδας οἰκιῶν, ὅπως ἠδύνασθε νὰ ἰδῆτε καὶ σεῖς οἱ ἴδιοι ἀπὸ τὶς φωτιὲς ἀπέναντι...

»Θεωρούμεθα ὅτι ἀπὸ σήμερον εὑρισκόμεθα εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν μὲ τὴν Γερμανίαν. Θὰ ὑπερασπίσωμεν τὴν Κέρκυραν μέχρις ἐσχάτων. Ἐν συνεννοήσει μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τοῦ Βασιλέως Γεωργίου, τῆς Ἀγγλικῆς καὶ Ἀμερικανικῆς, ζητοῦμεν τὴν ἐθελουσίαν συνεργασίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κερκυραϊκοῦ Λαοῦ. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ συνεργασθοῦν μὲ ἡμᾶς ἐναντίον τῶν Γερμανῶν, ἠμποροῦν νὰ παρουσιασθοῦν μὲ ὅπλα ἢ χωρὶς ὅπλα εἰς τὰς Διοικήσεις Καραβινιερίας διὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν...

»Ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως καὶ Αὐτοκράτορος δηλῶ ἐπισήμως ὅτι, χωρὶς νὰ προδικάσω τί θὰ κάμουν αἱ συμφωνίαι τῆς εἰρήνης, ἐὰν καὶ ὅταν τακτικὰ στρατεύματα τοῦ Βασιλικοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ θὰ δυνηθοῦν νὰ φθάσουν εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ νὰ λάβουν τὴν Κατοχὴν τακτικῶς, σύμφωνα μὲ ὅλους τοὺς κανόνας καὶ τὰ ἤθη τοῦ διεθνοῦς δικαίου, θὰ παραδώσωμεν ἐν τάξει καὶ μὲ ὅλους τοὺς κανόνας τὴν Νῆσον τῆς Κερκύρας εἰς τὸν τακτικὸν Ἑλληνικὸν Στρατόν».

Έτσι άρχιζε η μάχη των Ιονίων Νήσων, η οποία υπήρξε από τα τραγικότερα επεισόδια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Η επίθεση

Η ανταπόκριση των Κερκυραίων υπήρξε χλιαρή. Οι πολιτικοί κρατούμενοι αφέθησαν ελεύθεροι, μαζί με τους 186 δεσμώτες της 4ης Αυγούστου. Μια επιτροπή, αποτελούμενη από τον Μητροπολίτη Μεθόδιο, τον δήμαρχο και άλλους παράγοντες, ανέλαβε τις πολιτικές Αρχές, αλλά τη 14η Σεπτεμβρίου ο Μπαρατιέρι παρέδωσε τις εξουσίες στον αρχηγό των ανταρτών Σπύρο Παπά, ο οποίος εγκατέστησε υποχρεωτικά τον φαρμακοποιό Α. Μανιαρίζη ως νομάρχη. Ο λαός όμως στο σύνολό του, τρομοκρατημένος από τους βομβαρδισμούς, παρέμεινε ψυχρός απέναντι στους Ιταλούς. Μόνο οι αντάρτες, οι αποφυλακισθέντες και η οργάνωση του ΕΑΜ προσέφεραν τη βοήθειά τους για την προστασία του πληθυσμού και την τήρηση της τάξης.

Η επίθεση των Γερμανών υπήρξε συντριπτική. Είχαν ήδη αφοπλίσει κεραυνοβόλα όλες τις ιταλικές δυνάμεις της Αλβανίας και η 1η Μεραρχία Ορεινού Πυροβολικού, με διοικητή τον στρατηγό Χούμπερτ Λαντς, ανέλαβε την εξόντωση της Μεραρχίας Άκουι στα Ιόνια Νησιά. Οι βομβαρδισμοί της γερμανικής αεροπορίας, σφοδρότατοι και σχεδόν άπαυτοι, κατέστρεψαν την Κέρκυρα. Ολόκληρες συνοικίες καίγονταν. Πολλοί ναοί, το Δημοτικό Θέατρο, η Δημοτική Βιβλιοθήκη και άλλα μνη-

μειώδη κτίρια αποτεφρώθηκαν. Και, μολονότι τα θύματα ήταν λίγα, το 50% των κατοίκων της πόλης ήταν άστεγοι.

Η ιταλική αντίσταση διήρκεσε έως την 24η Σεπτεμβρίου. Το πρωί της ημέρας εκείνης οι Γερμανοί πραγματοποίησαν απόβαση στην παραλία, προς το μέρος της λίμνης Κορισίκη, με περιορισμένες δυνάμεις, και οι Ιταλοί μετά σύντομη αψιμαχία κατέπαυσαν τον αγώνα. Πολλοί εκτελέστηκαν επιτόπου, άλλοι σκόρπισαν και ζήτησαν καταφύγιο στον ελληνικό πληθυσμό και οι υπόλοιποι μεταφέρθηκαν απογυμνωμένοι ως αιχμάλωτοι στην Ήπειρο, όπου η τύχη τους υπήρξε άγνωστη.

Κεφαλονιά

Αλλά τα πράγματα υπήρξαν τραγικότερα στην Κεφαλονιά, όπου είχε την έδρα της η Μεραρχία Άκουι. Υπήρχαν εκεί και μερικές μικρές γερμανικές μονάδες. Από τις 9 έως τις 13 Σεπτεμβρίου η κατάσταση ήταν ήρεμη και οι δύο παρατάξεις παρέμεναν σε επιφυλακή. Τη 13η όμως του μηνός, ο διοικητής της 1ης Μεραρχίας Ορεινού Πυροβολικού στρατηγός Λαντς έστειλε στον διοικητή της Άκουι στρατηγό Γκάντι τελεσίγραφο:

> *«Μέχρι τῆς 14:00 ὥρας Ἀθηνῶν τῆς 15 Σεπτεμβρίου, νὰ παραδοθοῦν ὅλα τὰ ὅπλα τῆς μεραρχίας, περιλαμβανομένων καὶ τῶν ἀτομικῶν ὅπλων τῶν ἀξιωματικῶν».*

Ο μέραρχος της Άκουι απέρριψε το τελεσίγραφο. Απόπειρα των γερμανικών δυνάμεων του νησιού να υποτάξουν τους Ιταλούς αποκρούστηκε από τη μεραρχία. Αλλά τη 18η Σεπτεμβρίου αποβιβάστηκε στην Κεφαλονιά δύναμη τριών γερμανικών ταγμάτων υπό τον ταγματάρχη Χάραλντ Φον Χίρσφελντ, αφού προηγήθηκε σφοδρότατος αεροπορικός βομβαρδισμός. Το ιταλικό πυροβολικό έπληξε μερικά αποβατικά σκάφη, οι Γερμανοί όμως μπόρεσαν να δημιουργήσουν προγεφύρωμα. Ακολούθησε θυελλώδης επίθεση των ταγμάτων του Χίρσφελντ που συνέτριψε την άμυνα των Ιταλών, ο όγκος των οποίων, με τεράστιες απώλειες, κατέφυγε σε μια ευρεία περιοχή γύρω από τα Φαρακλάτα.

Η σφαγή

Και εκεί όμως οι Γερμανοί τούς περιέσφιξαν και γρήγορα άρχισε η μαζική παράδοσή τους. Ακολούθησε ανηλεής σφαγή των αιχμαλώτων, μια εικόνα της οποίας δίνει η περιγραφή του στρατιωτικού ιερέα της Άκουι Ρομονάλντο Φορμάτο, που έχει επιζήσει (γερμανικό περιοδικό *Der Spiegel*, 9 Δεκεμβρίου 1969):

> *«Ὁ ταγματάρχης Ὀσκὰρ Ἀλταβίλλι, μὲ τοὺς ὀλίγους ἄνδρας ποὺ τοῦ ἀπέμειναν, ἀπεσύρθη εἰς τὸ χωρίον Κεραμιές. Ἐκεῖ ἀπεφάσισε νὰ παραδοθῆ εἰς τοὺς Γερμανούς. Οἱ Γερμανοί, ἀφοῦ ἀφήρεσαν ἀπὸ τοὺς παρα-*

δοθέντας 900 Ἰταλοὺς τὰ ὅπλα καὶ ὅ,τι πολύτιμο εἶχαν, τοὺς ὡδήγησαν εἰς τὴν "Κοιλάδα τῶν πηγαδιῶν", ὅπου τοὺς εἶπαν ὅτι θὰ παραμείνουν προσωρινῶς. Μόλις ὅμως οἱ Ἰταλοὶ ἄρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται στὸ προσωρινὸ αὐτὸ στρατόπεδο, οἱ Γερμανοὶ ἄρχισαν νὰ τοὺς πυροβολοῦν. Οἱ σωροὶ τῶν πτωμάτων, ὅμως, ἦσαν τόσο μεγάλοι, ὥστε οἱ ἐπικεφαλῆς τῶν ἐκτελεστῶν ἀξιωματικοὶ ἐσκέφθησαν ὅτι δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ ἐκτελέσουν τοὺς τραυματίας πού, ἐνδεχομένως, εὑρίσκοντο κάτω ἀπὸ τὰ πτώματα. Τότε κατέφυγον εἰς τὸ ἑξῆς τέχνασμα. Φώναξαν: "Ἦρθαν τὰ φορεῖα! Ὅσοι ἔχουν τραυματισθῆ, βγῆτε ἔξω!..."

»Μερικοὶ τραυματίαι ἔπαψαν τότε νὰ κάνουν τοὺς νεκροὺς καὶ ἄρχισαν νὰ σέρνωνται πρὸς τὰ φορεῖα. Τότε, οἱ Γερμανοὶ τοὺς ἀποτελείωσαν, κάπου 20 ἐν ὅλῳ.

»Παρομοία ἦτο ἡ τύχη τῶν 1.000 περίπου Ἰταλῶν, ποὺ εἶχαν καταφύγει εἰς τὸ ὄρος Ρίζι».

Το γερμανικό περιοδικό παραθέτει στο ίδιο άρθρο του και τις εξής χαρακτηριστικές μαρτυρίες:

«Οἱ στρατιῶτες φώναζαν "μανούλα μου", ἢ "Θεέ μου" – ἀναθυμᾶται σήμερα ὁ Ἄμος Παμπαλόνι, ἕνας ἀπὸ τοὺς μάρτυρες τοῦ σφαγιασμοῦ τῶν Ἰταλῶν στρατιωτῶν στὴν Κεφαλληνία. "Καὶ τότε τὰ πολυβόλα ἄρχισαν νὰ γαζώνουν. Οἱ στρατιῶτες ἔτρεξαν ἀλλόφρονες πρὸς τὴ χαράδρα, ποὺ σὲ λίγο γέμισε πτώματα".

»"Ἦταν ἕνα αἱματηρό, φρικαλέο θέαμα", ἀφηγεῖται ἕνας ἄλλος μάρτυς τῆς σφαγῆς, ὁ Ἴταλο Ποστάλι, ὑπάλληλος Τραπέζης σήμερα, στὴν Τεργέστη. "Εἴχαμε γονατίσει ὅλοι καὶ προσευχόμασταν"».

Ο συνολικός αριθμός των νεκρών Ιταλών στην Κεφαλονιά ανήλθε σε 5.630. Οἱ 1.265 σκοτώθηκαν κατά τις μάχες και τους βομβαρδισμούς. Οι 4.635 εκτελέστηκαν μετά την παράδοσή τους. Μεταξύ των εκτελεσθέντων ήταν και ο διοικητής της Άκουι Αντόνιο Γκάντι. Όταν ο Σταθμός της Διοίκησης της μεραρχίας αλώθηκε, ο Ιταλός στρατηγός και οι επιτελείς του σήκωσαν τα χέρια. Και οι εισορμήσαντες Γερμανοί τούς σκότωσαν επιτόπου αμέσως.

Στις 22 Σεπτεμβρίου, ο ταγματάρχης Φον Χίρσφελντ ανέφερε στον διοικητή της 1ης Μεραρχίας Ορεινού Πυροβολικού: «Η εκκαθάρισις της Κεφαλληνίας από τους προδότας Ιταλούς ετερματίσθη». Και την 23η Σεπτεμβρίου 1943, σύντομο ανακοινωθέν της Ανώτατης Διοίκησης του Γερμανικού Στρατού ανέφερε:

«Στὴν νῆσο Κεφαλληνία, Ἰταλοὶ διοικηταὶ καὶ 4.000 ἄνδρες οἱ ὁποῖοι ἀντετάχθησαν, ὑπέστησαν τὴν τύχη ποὺ τοὺς εἶχε ἐπιφυλάξει ὁ Φύρερ».

Έγκλημα

Υπήρξε ένα φοβερό έγκλημα πολέμου εκείνη η σφαγή των Ιταλών. Τι απέγιναν οι δράστες; Ο ταγματάρχης Χάραλντ Φον Χίρσφελντ σκοτώθηκε το 1945 στο Ανατολικό Μέτωπο. Οι λοχαγοί Κυν, Χάιντριχ και Ραντεμάκερ που υπήρξαν πρωτεργάτες χάθηκαν. Ο στρατηγός Λαντς καταδικάστηκε από το δικαστήριο εγκληματιών πολέμου της Νυρεμβέργης σε 12ετή ειρκτή την οποία εξέτισε. Και η τερατώδης εκείνη θυσία έχει ξεχαστεί. Μόνο ένα μνημείο στην ιταλική πόλη Βερόνα τη θυμίζει, όπου κάθε χρόνο οι επιζώντες συγγενείς των θυμάτων κάνουν αναμνηστική τελετή.

Με την καταστροφή της Μεραρχίας Άκουι έληξε η ιταλική κατοχή των Ιονίων Νήσων. Οι Γερμανοί κατέλυσαν το ειδικό ιταλικό καθεστώς που είχε επιβληθεί και επανέφεραν τις ελληνικές Αρχές και τη Χωροφυλακή. Αλλά η διοίκησή τους υπήρξε πολύ σκληρότερη. Στην Κέρκυρα όμως την απάλυνε η παρουσία του στρατιωτικού διοικητή συνταγματάρχη Ζαίγκερ, που έδειξε έξοχα φιλελληνικά και ανθρωπιστικά αισθήματα.

Το Αιγαίο

Απέμενε το συγκρότημα των νησιών του Αιγαίου που κατείχαν οι Ιταλοί. Περιλάμβανε τα Δωδεκάνησα, τη Σάμο, την Ικαρία και τους Φούρνους. Οι ιταλικές δυνάμεις αριθμητικά ήταν πολύ σημαντικές. Στη Ρόδο υπήρχαν δύο μεραρχίες, που μαζί με το προσωπικό της ναυτικής διοίκησης υπερέβαιναν τους 35.000 άνδρες. Αλλά είχε την έδρα της και μία γερμανική μεραρχία με δύναμη 6.000 άνδρες. Μια τρίτη ιταλική μεραρχία, η Κούνεο, κάλυπτε τη Σάμο, την Πάτμο, την Ικαρία, τους Φούρνους, την Κω, την Κάλυμνο, την Αστυπάλαια και τη Σύμη.

Με τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας οι σοβαρές αυτές ιταλικές δυνάμεις βρέθηκαν σε ιδιόρρυθμη θέση. Εκείνες τις ημέρες άρχισε μια συμμαχική επιθετική επιχείρηση σε όλα τα νησιά, για την οποία θα μιλήσουμε εκτενέστερα σε ιδιαίτερο Κεφάλαιο. Πάντως οι ζυμώσεις για την τύχη των τριών ιταλικών μεραρχιών και της ναυτικής διοίκησης έγιναν σε συνδυασμό με την εμφάνιση και τη δράση μικρών συμμαχικών τμημάτων. Και οι διαπραγματεύσεις διεξήχθησαν υπό την αιγίδα του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής.

Κύριος στόχος των Βρετανών ήταν η Ρόδος. Ο Ιταλός διοικητής ναύαρχος Καμπιόνε ήρθε σε επαφή με τον Άγγλο ταγματάρχη λόρδο Τζέλλικο και δήλωσε ότι θα ταχθεί στο πλευρό των Συμμάχων. Η γερμανική μεραρχία όμως, με κεραυνοβόλα ενέργεια, εξουδετέρωσε την επταπλάσια ιταλική δύναμη του νησιού. Έτσι η Ρόδος, κλειδί όλης της περιοχής, χάθηκε.

Η Σάμος

Αλλά υπήρχε ως σημαντικός στόχος και η Σάμος, όπου είχε την έδρα της η Μεραρ-

χία Κούνεο με διοικητή τον αντιστράτηγο Σολνταρέλι. Και στο νησί αυτό είχε διαμορφωθεί προηγουμένως μια κατάσταση εντελώς ιδιαίτερης μορφής, που χαρακτηριζόταν από την παρουσία σημαντικών αντάρτικων δυνάμεων.

Όγδοο σε έκταση νησί της Ελλάδας η Σάμος (476 τετραγωνικά χιλιόμετρα), με πληθυσμό -τότε- 45.000 ψυχών, με σοβαρούς ορεινούς όγκους (Κερκετέας 1.433 μέτρα, Καρβούνι 1.153 μέτρα, Προφήτης Ηλίας 1.060 μέτρα, Ζωβράχια 1.049 μέτρα) και με μακρές επαναστατικές παραδόσεις, πήρε νωρίς μέρος στην Αντίσταση, την οποία όμως και εδώ ανέλαβε εξ ολοκλήρου το ΕΑΜ.

Τον Νοέμβριο του 1942 εμφανίστηκε η πρώτη ένοπλη ομάδα, με επικεφαλής τον Ιπποκράτη Ζαΐμη. Καταδιωκόμενοι από τους Ιταλούς τη συγκρότησαν και ο τίτλος της ήταν «ΕΑΜ – Ανταρτικά Σώματα Σάμου». Η επωνυμία του ΕΛΑΣ δεν είχε φτάσει ακόμη στο νησί.

Ο εξοπλισμός της ομάδας ήταν δυσκολότατος. Ελάχιστα όπλα υπήρχαν στο νησί, το οποίο είχαν αποκλείσει τελείως οι Ιταλοί επειδή χρησίμευε ως σταθμός διαφυγής Ελλήνων προς τη Μέση Ανατολή. Αλλά τον Μάιο του 1943 οι αντάρτες ήρθαν σε επαφή με το κλιμάκιο του ΜΟ4 στη Σμύρνη. Με μια βάρκα ο αγωνιστής Δ. Παριανός πέρασε στην Τουρκία και, διασπώντας δύο φορές τον ιταλικό αποκλεισμό, επέστρεψε με 1.000 λίρες, 3 αυτόματα Στεν και μερικές χειροβομβίδες. Εκείνα τα όπλα επέτρεψαν στους αντάρτες να αποκτήσουν και άλλα από την Καραμπινιερία ή και τον ιταλικό στρατό και να αναπτυχθεί η δύναμή τους.

Ο Ειρηναίος

Σημαντική βοήθεια -υλική και προπαντός ηθική- προσέφερε ο Μητροπολίτης Σάμου Ειρηναίος, ο οποίος έσπευσε να συναντηθεί με τους ηγέτες των ανταρτών -τώρα είχαν πια την προμετωπίδα του ΕΛΑΣ- στον ναΐσκο της Μονής του Προφήτη Ηλία και συνεννοήθηκαν απόλυτα. Χωρίς να προσχωρήσει στο ΕΑΜ ο Μητροπολίτης, συνεργαζόταν από τότε στενά με την ΕΑΜική οργάνωση και ενίσχυε τον ΕΛΑΣ. Αλλά οι Ιταλοί πληροφορήθηκαν τη συνάντησή του στη Μονή του Προφήτη Ηλία και τον κάλεσαν στο φρουραρχείο τους, στο Βαθύ. Ο Ειρηναίος δεν αρνήθηκε.

«Ναι, τους είδα τους αντάρτες», δήλωσε. «Πέρασαν νύχτα από τη Μονή και ζήτησαν να με δουν και να ασπασθούν την δεξιάν μου». «Και σας είδαν;» «Μάλιστα, ησπάσθησαν την δεξιάν μου».

Η δράση των ανταρτών είχε αρχίσει να γίνεται πολύ ενοχλητική για τη Μεραρχία Κούνεο. Κατόρθωσαν να προσελκύσουν και Ιταλούς στρατιώτες που αυτομόλησαν με τον οπλισμό τους. Και η ιταλική διοίκηση ενήργησε επανειλημμένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις χωρίς αποτέλεσμα. Δεν σταμάτησαν οι επιχειρήσεις αυτές ούτε μετά την πτώση του Μουσολίνι. Τουναντίον, τότε εξαπολύθηκε η μεγαλύτερη από

όλες. Η Ιταλική Διοίκηση Ρόδου, στην οποία υπαγόταν η Σάμος, ήθελε να αποκόψει εκείνο το καρκίνωμα. Και απέστειλε δύο τάγματα Μελανοχιτώνων για να ενισχύσουν τις δυνάμεις του νησιού, μαζί με τον υποστράτηγο Περόλα, ο οποίος ανέλαβε τη διοίκηση των εκκαθαριστικών δυνάμεων.

Πανηγυρισμοί

Η εξόρμηση των Ιταλών εξαπολύθηκε την 29η Αυγούστου. Οι αντάρτες, που η δύναμή τους ανερχόταν σε 350 άνδρες, αντιμετώπισαν με δεξιοτεχνία την επίθεση. Ο όγκος τους κατόρθωσε να γλιστρήσει από το όρος Κερκετέας στον ορεινό όγκο Καρβούνι, διαμέσου των Κουμέικων και του Μαραθόκαμπου. Αλλά οι Ιταλοί, μόλις αντιλήφθηκαν τον ελιγμό, μετέβαλαν τη διάταξή τους, στρεφόμενοι προς το Καρβούνι. Οκτώ τάγματα και ανιχνευτικά αεροπλάνα χρησιμοποίησε ο εχθρός και επί οκτώ ημέρες προσπαθούσε μάταια να εγκλωβίσει τους αντάρτες στις νέες τους θέσεις. Την 9η ημέρα δεν χρειάστηκε να συνεχίσει. Ήταν η 8η Σεπτεμβρίου. Τα ιταλικά τμήματα πληροφορήθηκαν τη συνθηκολόγηση ενώ ελίσσονταν στα βουνά. Και οι χωρικοί –που έφευγαν στις κορυφές, γιατί οι Ιταλοί εκτέλεσαν πολλούς που συναντούσαν στον δρόμο τους– όπως και οι αντάρτες αντίκρισαν έκπληκτοι τον εχθρό να σταματά και να πανηγυρίζει με ενθουσιώδη πυκνά πυρά στον αέρα και πλήθος φωτοβολίδες.

Την ίδια ημέρα, στο Βαθύ, ο στρατηγός Σολνταρέλι κάλεσε τον Μητροπολίτη Ειρηναίο και του δήλωσε ότι αυτός είναι αποφασισμένος να εντάξει τη μεραρχία του στο πλευρό των Συμμάχων. Θα διατηρούσε τη διοίκηση του νησιού, αλλά ήθελε τη συνεργασία του ελληνικού στοιχείου, υπό τον όρο να μη γίνει προσπάθεια να διαλυθεί η μεραρχία του έως ότου φτάσει συμμαχική διοίκηση.

Ο Μητροπολίτης έτρεξε αμέσως στο χωριό Βουρλιώτες –όπου είχε εγκατασταθεί το αρχηγείο των ανταρτών– ενώ όλο το νησί πανηγύριζε. Καθώς οι ιταλικές δυνάμεις είχαν αποσυρθεί ολοταχώς στις βάσεις τους στο Καρλόβασι και στο Βαθύ, απ' άκρου σ' άκρο η Σάμος, εκτός από τις δύο πόλεις της, είχε αστραπιαία προσλάβει την όψη τελείως ελεύθερης περιοχής, όπου όμως μόνη ουσιαστική αρχή ήταν το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Και σε λίγο ο Ειρηναίος ξαναγύριζε στο Βαθύ, συνοδευόμενος από τους καπεταναίους Ιππ. Ζαΐμη, Δ. Παριανό και Ι. Σοφούλη.

Οι αρχηγοί των ανταρτών και ο Μητροπολίτης συναντήθηκαν με τον Ιταλό μέραρχο. Τους δήλωσε ότι έως ότου φτάσει αντιπρόσωπος του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής η κατάσταση θα παρέμενε αμετάβλητη, με τη διαφορά ότι η μεραρχία του βρίσκεται ήδη σε εμπόλεμη κατάσταση με τους Γερμανούς.

Στο μεταξύ όμως, όπως και σε όλη τη Σάμο, έτσι και στην πρωτεύουσά της επικρατούσε απόλυτη ελευθερία. Οι Ιταλοί έμεναν στους στρατωνισμούς τους. Οι άνδρες των δύο φασιστικών ταγμάτων από τη Ρόδο παρέμεναν σιωπηλοί και ανεκδή-

λωτοι. Και στην πόλη που πανηγύριζε, είχε κιόλας επιβληθεί η εξουσία του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ. Ο Ιπποκράτης Ζαΐμης, παρά την άρνηση του στρατηγού Σολνταρέλι, άνοιξε τις φυλακές, αποφυλακίζοντας τους πολιτικούς κρατουμένους. Και κατά εκατοντάδες έσπευδαν να καταταχθούν στους αντάρτες νεαροί Σαμιώτες.

Νέα εξουσία

Το απόγευμα της 12ης Σεπτεμβρίου, ένα βενζινόπλοιο με αναρτημένη την αγγλική σημαία κατέπλεε στο Βαθύ. Επέβαιναν ο Άγγλος αντισυνταγματάρχης Πώσον, ο επίσης Άγγλος αξιωματικός Πάρις και ο Έλληνας πλοίαρχος Α. Λεβίδης, αρχηγός του Ελληνικού Κέντρου Πληροφοριών στην Τουρκία. Προέρχονταν από τη Σμύρνη ως απεσταλμένοι του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, προς τους οποίους ο Ιταλός στρατηγός έκανε την επίσημη πια δήλωση της προσχώρησης υπό τις διαταγές του Βρετανού αρχιστρατήγου.

Την επομένη κατέφθανε και ο υποστράτηγος Άρνολντ, στρατιωτικός ακόλουθος στη Βρετανική Πρεσβεία της Άγκυρας, ο οποίος αναλάμβανε κατ' εντολήν του στρατηγού Ουίλσων τη διοίκηση του νησιού. Αυτός όρισε αμέσως μια πολιτική επιτροπή με πρόεδρο τον Μητροπολίτη Ειρηναίο και τρεις πολίτες (Α. Σιδηρουργό, Γ. Λεβεντάκο, Στ. Αγγελίδη) που ανέλαβε την πολιτική εξουσία του νησιού. Αλλά τα δύο μέλη της επιτροπής ήταν ΕΑΜίτες. Και ο ίδιος ο Ειρηναίος είχε δεχτεί τον τίτλο του «Επίτιμου Προέδρου του ΕΑΜ Σάμου».

Τι απέγιναν όμως τα τμήματα της Μεραρχίας Κούνεο που υπήρχαν στα άλλα νησιά; Ο πλοίαρχος Λεβίδης και οι δύο Βρετανοί αξιωματικοί που έφτασαν με το πλοιάριο αποφάσισαν να μεταβούν επιτόπου και να επιτύχουν τη συμμόρφωσή τους προς τις διαταγές του μεράρχου τους. Υπήρχε μια τορπιλάκατος στο Βαθύ που ο στρατηγός Σολνταρέλι έθεσε στη διάθεσή τους. Αλλά οι φήμες έλεγαν ότι ο κυβερνήτης και το ολιγομελές πλήρωμά της ήταν φασίστες. Οι τρεις αξιωματικοί δεν έδωσαν σημασία, αν και ο ίδιος ο αρχηγός των ανταρτών Ιπ. Ζαΐμης τούς προειδοποίησε:

«Δεν σας συνιστώ να τους εμπιστευτείτε. Θα σας παραδώσουν δεμένους στους Γερμανούς». «Αποκλείεται! Δεν είναι δυνατόν να μην πειθαρχήσουν στον διοικητή τους», απάντησε ο Α. Λεβίδης. «Να σας συνοδεύσουν τουλάχιστον 2-3 αντάρτες;» «Όχι. Πρέπει να τους δείξουμε εμπιστοσύνη».

Η τορπιλάκατος απέπλευσε, παίρνοντας μαζί της εκτός των τριών αξιωματικών και τον Ιταλό υποστράτηγο Περόλα, ως εκπρόσωπο του διοικητή της Μεραρχίας Κούνεο. Και επισκέφτηκε χωρίς κανένα δυσάρεστο τα νησιά Πάτμο, Ικαρία, Φούρνους, Κω, Κάλυμνο, Αστυπάλαια, Σύμη. Οι εκεί ιταλικές φρουρές δήλωσαν αμέσως ότι προσχωρούν, ώστε ολόκληρη πια η μεραρχία είχε τεθεί στο πλευρό των Συμμάχων.

Υπήρχε και η Λέρος, ισχυρή βάση των Ιταλών, που δεν υπαγόταν στον διοικητή της Κούνεο, αλλά στην Ιταλική Ναυτική Διοίκηση. Η αντιπροσωπεία με την τορπιλάκατο δεν δίστασε να καταπλεύσει στον ναύσταθμο Λακκί του νησιού με τη μεγάλη φρουρά του. Οι διαπραγματεύσεις υπήρξαν δύσκολες, αλλά τελικά ο Ιταλός διοικητής συμφώνησε να προσχωρήσει. Και γεμάτοι χαρά οι αξιωματικοί επέστρεφαν στις 18 Σεπτεμβρίου για να αναγγείλουν στους στρατηγούς Άρνολντ και Σολνταρέλι την επιτυχία τους.

Η τορπιλάκατος

Σε όλο αυτό το διάστημα, ο κυβερνήτης και το πλήρωμα της τορπιλακάτου παρέμεναν βλοσυροί αλλά πειθαρχικοί. Κατά τις επαφές τους όμως με τις φρουρές των νησιών, είχαν πληροφορηθεί ότι τη 13η Σεπτεμβρίου γερμανικό ανακοινωθέν ανήγγειλε τον κεραυνοβόλο αφοπλισμό όλου του ιταλικού στρατού από τους Γερμανούς σε όλη την Ιταλική Χερσόνησο και τα Βαλκάνια, ενώ καταλήφθηκε η Ρώμη. Και στη Λέρο έμαθαν μια συνταρακτική είδηση: ο Ντούτσε είχε απελευθερωθεί και βρισκόταν στη Βόρεια Ιταλία, όπου σχημάτισε νέα φασιστική κυβέρνηση.

Πράγματι, μετά την καθαίρεση και σύλληψή του, ο Ντούτσε μεταφέρθηκε στο νησί Σάντα Μανταλένα. Αλλά στις 28 Αυγούστου, για περισσότερη ασφάλεια, με διαταγή του Μπαντόλιο τον έκλεισαν σε έναν παλιό ξενώνα, στην περιοχή του Γκραν Σάσσο των Αμπρουζίων ορέων, σε ύψος 2.900 μέτρων, υπό ισχυρότατη φύλαξη. Ο Χίτλερ όμως ανέθεσε στον λοχαγό των Ες-Ες Σκορτσένι να τον απελευθερώσει. Και τη νύχτα της 12ης Σεπτεμβρίου, με ένα «κομάντο» αλεξιπτωτιστών, ο Σκορτσένι, με τολμηρότατη ενέργεια, κατόρθωσε να τον απαγάγει από την ορεινή φυλακή του και να τον μεταφέρει στο Μιλάνο.

Η είδηση εκείνη επέδρασε αποφασιστικά στο βλοσυρό πλήρωμα της τορπιλακάτου. Και ξαφνικά, ενώ το σκάφος κατευθυνόταν ολοταχώς προς τη Σάμο, οι τρεις σύμμαχοι αξιωματικοί που κάθονταν αμέριμνοι στην πρύμη δέχτηκαν αιφνιδιαστική επίθεση των ναυτών. Δεν μπόρεσαν να προβάλουν σοβαρή αντίσταση. Σε λίγο βρίσκονταν δεμένοι αφού ξυλοκοπήθηκαν ανηλεώς και μέχρις αίματος, ενώ η τορπιλάκατος άλλαζε πορεία και κατευθυνόταν προς τη γερμανοκρατούμενη Σύρο. Εκεί παρέδωσαν στους Γερμανούς τους αιχμαλώτους, για να υποστούν μια μακρά και οδυνηρή περιπέτεια σε γερμανικά στρατόπεδα έως το 1945.

Αλλά οπωσδήποτε ολόκληρη η Μεραρχία Κούνεο και η φρουρά της Λέρου ήταν τώρα στη συμμαχική παράταξη.

Ο απολογισμός

Ποιος ήταν ο δραματικός απολογισμός της ιταλικής συνθηκολόγησης στην Ελλάδα; Το μεγαλύτερο μέρος του ιταλικού στρατού είχε εξουδετερωθεί από τους Γερ-

μανούς. Από τις 12 μεραρχίες της 11ης Στρατιάς και τη Ναυτική Διοίκηση Δωδεκανήσου, μόνο τρεις μεραρχίες –η Άκουι, η Κούνεο και η Πινερόλο– υπάκουσαν στη διαταγή της κυβέρνησης Μπαντόλιο να προσχωρήσουν στους Συμμάχους. Από αυτές, η Άκουι εξοντώθηκε, η Κούνεο παρέμεινε ουσιαστικά έξω από το πεδίο δράσης στην Ελλάδα και η Πινερόλο βρισκόταν μισοδιαλυμένη στη Θεσσαλία. Επιπλέον, 5 άλλα τάγματα είχαν παραδοθεί στους αντάρτες της ηπειρωτικής Ελλάδας και της Πελοποννήσου. Συνολικά, επί 190.000 ανδρών που παρέτασσαν η 11η Στρατιά και η Ναυτική Διοίκηση Δωδεκανήσου, οι 146.000 παρέμεναν υπό τον άμεσο γερμανικό έλεγχο, είτε ως συνεργαζόμενοι, είτε ως αιχμάλωτοι, ενώ 14.000 είχαν εξοντωθεί και 16.000 βρίσκονταν στα ελληνικά βουνά.

Εκείνο όμως που είχε καίρια σημασία για την Ελλάδα είδαμε πως δεν ήταν οι Ιταλοί, αλλά τα ιταλικά όπλα. Και το ποσοστό των όπλων αυτών που ξέφυγε από τον έλεγχο των Γερμανών, για να πέσει στα χέρια των Ελλήνων, υπήρξε πολύ μεγαλύτερο. Παρά την απώλεια της Μεραρχίας Άκουι, παρά το γεγονός ότι η Μεραρχία Κούνεο κρατούσε τα δικά της όπλα, και θα τα παραλάμβανε –όπως θα δούμε– στη Μέση Ανατολή, παρά τη διατήρηση των όπλων από τη μισή σχεδόν Μεραρχία Πινερόλο και το Σύνταγμα Ιππικού της Αόστης, ο ιταλικός οπλισμός που διέρρευσε στους αντάρτες και τις οργανώσεις των πόλεων ήταν πολύ σημαντικός. Και για πρώτη φορά οι μαχόμενοι Έλληνες ήταν πραγματικά ένοπλοι.

Αλλά το μέγιστο μέρος αυτών των όπλων είδαμε πως είχε πέσει στα χέρια του ΕΛΑΣ. Ποσότητες αμελητέες πήραν την άγουσα προς τον ΕΔΕΣ, την ΕΚΚΑ ή άλλες οργανώσεις. Και το βαρυσήμαντο γεγονός που ξεπετιόταν από την ελληνική πραγματικότητα του ιστορικού Σεπτεμβρίου 1943 ήταν πως στα βουνά, για πρώτη φορά στην ιστορία της, η Αριστερά –στην ουσία: το ΚΚΕ– αποκτούσε ένα αποφασιστικό όργανο πολιτικής: τα όπλα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

ΗΤΤΑ ΣΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ

ΑΝΤΙ ΤΗΣ ΑΝΑΜΕΝΟΜΕΝΗΣ ΑΠΟΒΑΣΗΣ, ΑΣΗΜΑΝΤΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΤΩΝ ΑΓΓΛΩΝ ΣΤΟ ΑΙΓΑΙΟ • ΣΦΟΔΡΗ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ • ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ *Β. ΟΛΓΑΣ* ΚΑΙ ΤΟΥ *ΚΑΤΣΩΝΗ* • ΤΟ ΚΑΤΟΡΘΩΜΑ ΤΟΥ *ΑΔΡΙΑ* • Η ΣΑΜΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΠΟΝΤΑΙ • ΤΟ ΑΕΡΟΔΡΟΜΙΟ ΤΩΝ ΒΟΥΝΩΝ • ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΑΝΤΑΡΤΙΚΟΥ ΜΕΤΩΠΟΥ • Ο ΕΛΑΣ ΑΦΟΠΛΙΖΕΙ ΤΗ ΜΕΡΑΡΧΙΑ ΠΙΝΕΡΟΛΟ

ΠΡΟΣ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1943, ενώ η Ελλάδα ήταν ακόμη ανάστατη από την ιταλική συνθηκολόγηση και την αρπαγή των ιταλικών όπλων, ήρθαν τα πρώτα μηνύματα από την Ανατολή: επίθεση Βρετανών και Ελλήνων στα νησιά του Αιγαίου. Ήταν η έναρξη της απόβασης, που δύο χρόνια τώρα περίμενε ο λαός, η οποία θα έφερνε την ελευθερία; Αυτό πίστεψε ο μέσος άνθρωπος, αλλά νά πώς είχε η πραγματικότητα.

Ο Βρετανός πρωθυπουργός Ουίνστον Τσώρτσιλ, μολονότι υποχώρησε γενικά στην αμερικανική αξίωση να συγκεντρωθεί ο όγκος των προσπαθειών στην Ιταλική Χερσόνησο, δεν έπαυε να σχεδιάζει, με αγγλικές κυρίως δυνάμεις, μια μεγάλη επιχείρηση με στόχο το Αιγαίο και παραπέρα την ηπειρωτική Ελλάδα.

Ο αρχιστράτηγος της Μέσης Ανατολής Μαίτλαντ Ουίλσων, που ανέλαβε το αξίωμά του τη 17η Φεβρουαρίου 1943, με επιτελάρχη του τον υποστράτηγο Σκόμπυ, ταυτιζόταν στο σημείο αυτό απόλυτα με τον πρωθυπουργό του. Και έσπευσε από τότε να καταρτίσει σχέδια για αμφίβιες επιχειρήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο. Πρώτο αντικειμενικό του σκοπό είχε τη Ρόδο. Το δεύτερο άλμα θα ήταν στην Κρήτη και το τρίτο ίσως στην Πελοπόννησο. Έτσι, αντί της μεγάλης συμμαχικής απόβασης στις ελληνικές ακτές, που ο Ρούσβελτ και ο Αϊζενχάουερ απέκλειαν, θα γινόταν μια ελάσσων απόβαση με βρετανικές δυνάμεις, διαμέσου του Αιγαίου.

Στον διοικητή του 3ου Βρετανικού Σώματος Στρατού που βρισκόταν στο Ιράκ, στρατηγό Άντερσον, ανατέθηκε ο σχεδιασμός, η οργάνωση και η εκτέλεση της επιχείρησης. Αλλά οι συνθήκες μεταβάλλονταν συνεχώς και η αμερικανική αντίδραση ψαλίδιζε κάθε τόσο τις προοπτικές της ενέργειας. Επτά φορές αναγκάστηκε ο στρατηγός Άντερσον να μεταβάλει ριζικά τα σχέδιά του, μεταξύ Μαΐου και Σεπτεμβρίου

1943. Τελικά, αποφασίστηκε ότι την 1η Σεπτεμβρίου θα άρχιζε η εισβολή. Η κύρια δύναμη των συμμαχικών δυνάμεων θα ήταν η 8η Ινδική Μεραρχία. Αλλά ξαφνικά, στις 26 Αυγούστου, κατ' απαίτηση του Αϊζενχάουερ, η μεραρχία αυτή αποσπάσθηκε για να χρησιμοποιηθεί στην επικείμενη απόβαση στην Ιταλία.

«Τόλμησε!»

Ο Τσώρτσιλ δεν εγκατέλειπε την ιδέα του. Την ημέρα που αναγγέλθηκε η συνθηκολόγηση της Ιταλίας, βρισκόταν στην Ουάσιγκτον, όπου είχε μεταβεί μετά τη διάσκεψη του Κεμπέκ. Από εκεί απέστειλε προς τον αρχιστράτηγο Ουίλσων ένα δραματικό, επείγον τηλεγράφημα (*Απομνημονεύματα*, Ε΄, σελ. 184):

«Εἶναι ὥρα γιὰ γερὸ παιχνίδι. Αὐτοσχεδίασε καὶ τόλμησε».

Πώς να τολμήσει όμως ο Ουίλσων, αφού του αφαίρεσαν ξαφνικά τη μονάδα που προόριζε για δύναμη κρούσεως;

Πάντως ο Τσώρτσιλ επέμενε με όλο το πείσμα του. Στις 10 Σεπτεμβρίου έπεισε το Κοινό Αγγλοαμερικανικό Επιτελείο –δηλαδή τους Αμερικανούς, και ειδικά τον στρατηγό Μάρσαλ– να εγκρίνει επιχείρηση για κατάληψη των Δωδεκανήσων. Και τηλεγραφούσε στον Ουίλσων:

«Νὰ μιμηθῆς τοὺς Κλάϊβ καὶ Πητέρμπορω καὶ τοὺς ἄνδρες τοῦ Ρόνουκ ποὺ κατέλαβαν τὸ Γιβραλτάρ».

Αλλά την επομένη ο Ουίλσων τού μετέδιδε την άσχημη είδηση ότι οι Ιταλοί στη Ρόδο υπέκυψαν στους Γερμανούς. Παρ' όλα αυτά, θα επιχειρούσε την κατάληψή της, χρησιμοποιώντας μιαν άλλη ινδική μεραρχία, τη 10η, και τμήμα μιας θωρακισμένης ταξιαρχίας.

Η επιχείρηση αυτή ορίστηκε για τις 20 Οκτωβρίου. Αλλά ο Βρετανός αρχιστράτηγος χρειαζόταν πολεμικά συνοδείας, βομβαρδιστικά αεροπλάνα, καταδιωκτικά P-51 μακράς ακτίνας ενεργείας, μερικά αρματαγωγά, λίγα μεταγωγικά, ένα πλωτό νοσοκομείο και μεταγωγικά αεροπλάνα για τη μεταφορά ενός τάγματος αλεξιπτωτιστών. Αυτά τα μέσα δεν τα διέθετε ο Ούίλσων. Απευθύνθηκε προς τον Αϊζενχάουερ, ο οποίος όμως αρνήθηκε να παραχωρήσει το παραμικρό. «Τα πάντα πρέπει να διατεθούν για τον κύριο αντικειμενικό σκοπό, την κατάληψη της Ιταλίας και πρώταπρώτα της Ρώμης. Επιχειρήσεις στο Αιγαίο δεν εξυπηρετούν καμιά στρατηγική σκοπιμότητα. Το μόνο που θα επιφέρουν θα είναι διασπορά δυνάμεων».

Ο Τσώρτσιλ στα *Απομνημονεύματά* του παρατηρεί (Ε΄, σελ. 185):

«Ἡ κατάληψις τῆς Ρώμης ἀπεδείχθη ὅτι εὑρίσκετο εἰς ἀπόστασιν 8 μηνῶν. Εἰκοσαπλάσιος ἀριθμὸς πλωτῶν μέσων ἀπὸ ὅσα ἐχρειάζοντο διὰ νὰ καταληφθῇ ἡ Ρόδος ἐντὸς 2 ἑβδομάδων, ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ φθινοπώρου καὶ τοῦ χειμῶνος διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν Ἀγγλοαμερικανικῶν βάσεων βαρέων βομβαρδιστικῶν ἀπὸ τὴν Ἀφρικὴν εἰς τὴν Ἰταλίαν».

Πάντως, η επιχείρηση κατά της Ρόδου εγκαταλείφθηκε. Η επίθεση περιορίστηκε στην κατάληψη των άλλων Δωδεκανήσων, ιδίως της Κω που είχε ένα μικρό αεροδρόμιο και της Λέρου όπου υπήρχε ναυτική βάση, με επέκταση στη Σάμο, στην οποία ήδη η Μεραρχία Κούνεο, όπως είδαμε, δήλωσε προσχώρηση στη συμμαχική παράταξη.

Και πράγματι, τα νησιά αυτά καταλήφθηκαν. Στις 12 και 16 Σεπτεμβρίου το ελληνικό αντιτορπιλικό *Κουντουριώτης* αποβίβασε ένα λόχο στο Καστελόριζο. Στις 13-20 Σεπτεμβρίου, μικρά τμήματα κομάντος πάτησαν διαδοχικά την Κω, Αστυπάλαια, Σύμη και Ικαρία. Στη Λέρο έφτασε ολόκληρη η 234η Ταξιαρχία (3 τάγματα), δηλαδή η κύρια δύναμη της επιχείρησης, με διοικητή τον υποστράτηγο Πέντεργκαστ. Και τέλος ήρθε η σειρά της Σάμου.

Στη Σάμο

Στο νησί αποβιβάστηκε ένα βρετανικό τάγμα καθώς και η κύρια δύναμη του Ιερού Λόχου, ο οποίος είχε την έδρα του τότε στην Ελ Μπάζα, στα σύνορα της Παλαιστίνης. Η μεταφορά του στη Σάμο έγινε διά του αέρος (200 άνδρες έπεσαν με αλεξίπτωτα) και διά θαλάσσης. Ο διοικητής του, συνταγματάρχης Τσιγάντες, ρίχτηκε με αλεξίπτωτο, μολονότι ελάχιστα είχε εκπαιδευτεί και παραλίγο να σκοτωθεί. Με αντιτορπιλικό μεταφέρθηκαν 114 άνδρες, ενώ ένα μικρό τμήμα με τον υπολοχαγό Ζαχαράκη αποβιβάστηκε στη Λέρο.

Στο μεταξύ, η ελληνική κυβέρνηση στο Κάιρο δεν γνώριζε σχεδόν τίποτα για την επιχείρηση στο Αιγαίο και ελάχιστα για την κατάσταση στη Σάμο. Οι Βρετανοί την κρατούσαν σε πλήρη άγνοια. Εκ των υστέρων αποδείχτηκε ότι αυτό οφειλόταν στην προσπάθειά τους να μην ενοχληθεί η Τουρκία. Οι Σύμμαχοι θα ήταν ευτυχείς αν οι Τούρκοι έβγαιναν στον πόλεμο με αντάλλαγμα την παραχώρηση της Δωδεκανήσου. Γι' αυτό απέφευγαν να αναμείξουν την ελληνική επίσημη παρουσία σ' αυτή την επιχείρηση. Δεν ήθελαν ούτε στη Σάμο να είναι εμφανής η ελληνική διοίκηση, και γεννώνται υποψίες ότι πιθανόν να ήθελαν να προκαλέσουν στην Τουρκία την εντύπωση ότι και αυτό το νησί θα μπορούσε να προστεθεί –έστω προσωρινά– στο αντάλλαγμα.

Το διάγγελμα

Αποδείξεις για μια τέτοια πρόθεση χρησιμοποίησης της Σάμου δεν έχουν έρθει σε φως, ούτε με τη δημοσίευση των απόρρητων αρχείων του Φόρεϊν Όφις. Είναι όμως γεγονός ότι οι Άγγλοι δεν κράτησαν μόνο σε απόλυτο σκοτάδι την ελληνική κυβέρνηση, αλλά παρεμπόδιζαν και την επικοινωνία της με το νησί, αρνήθηκαν να χρησιμοποιήσουν τον ελληνικό στρατό της Μέσης Ανατολής, εκτός από τον Ιερό Λόχο, και κατακράτησαν ένα διάγγελμα που έστειλε ο βασιλιάς προς τον σαμιώτικο λαό στις 14 Σεπτεμβρίου.

Το κείμενο του διαγγέλματος ήταν το εξής:

«Ἀγαπητοὶ Σάμιοι.

»Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ καὶ χάρις εἰς τὰς προσφάτους εὐτυχεῖς ἐξελίξεις τοῦ συμμαχικοῦ ἀγῶνος, ἡ ἱστορικὴ νῆσος σας εἶχε τὴν καλὴν τύχην νὰ ἴδῃ πρώτη τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας. Σᾶς συγχαίρομεν ὁλοψύχως διὰ τοῦτο καὶ διότι ἐπράξατε ἅπαντες τὸ καθῆκον σας καὶ κατὰ τρόπον ὥστε ἡ ἱερὰ αὐτὴ στιγμὴ τῆς ἀπελευθερώσεως νὰ εὑρίσκῃ ἄσπιλον τὸν πατριωτισμόν σας καὶ τὸ ἠθικόν σας ὑψηλόν.

»Ὁ πόλεμος δὲν ἐτελείωσε, συνεχίζεται. Μὴ λησμονῆτε τοῦτο καὶ πράξατε πᾶν τὸ ἀναγκαῖον ὥστε νὰ διατηρηθῇ ὁ ἀγὼν τῆς ἀπελευθερώσεως διὰ τοὺς ὑπολοίπους ἀδελφούς σας οἱ ὁποῖοι εὑρίσκονται ὑπὸ τὴν ἐχθρικὴν τυραννίαν, ὑπακούοντες εἰς τοὺς νόμους καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν διοίκησιν.

»Κάιρον, 14 Σεπτεμβρίου 1943

»Γεώργιος Β΄».

Στον φάκελο PIC/190/2 «Σάμος Πολιτικά» των απόρρητων αρχείων του Φόρεϊν Όφις υπάρχει καταχωρημένο το διάγγελμα και στο περιθώριο αναγράφεται: «Τούτο δεν εστάλη ποτέ». Ποια εξήγηση πρέπει να δοθεί για την κατακράτηση;

Πάντως οι Τούρκοι, με τον ψυχρότατο ρεαλισμό της πολιτικής τους, δεν ήταν διατεθειμένοι να κινηθούν, έστω και αν το δέλεαρ ήταν ακόμη πιο σημαντικό, αν δεν διαπίστωναν ότι οι Σύμμαχοι διατηρούσαν ισχυρές δυνάμεις στην περιοχή του Αιγαίου. Αλλά αποκαλυπτόταν το αντίθετο. Και αυτοί δεν είχαν καμιά όρεξη να σηκώσουν όλο το βάρος της εξόδου τους στον πόλεμο...

Ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση του Καΐρου διαμαρτυρόταν συνεχώς για την απομόνωσή της από τη Σάμο. Και οι αγγλικές Αρχές δέχτηκαν να μεταβεί στο νησί ένας υπουργός: ο Σάμιος Εμμ. Σοφούλης, της Κοινωνικής Πρόνοιας. Έφτασε στις 20 Οκτωβρίου μέσω Σμύρνης και έσπευσε να τακτοποιήσει τα διοικητικά της προβλήματα. Διόρισε τον Μητροπολίτη Ειρηναίο γενικό διοικητή και συγκρότησε ένα τριμελές συμβούλιο με δικαίωμα ψήφου, στο οποίο συμμετείχε ένας από τους αρχηγούς του ΕΛΑΣ, ενώ και ένα άλλο μέλος ήταν ΕΑΜίτης. Τοποθέτησε τον συνταγματάρχη Αλκιβιάδη Μπουρδάρα στρατιωτικό διοικητή υπό τις διαταγές του Βρετανού διοικητή και αναπληρωτή του γενικού διοικητή. Και ενέκρινε την οργάνωση των ανταρτών, που ο αριθμός τους υπερέβαινε τώρα τους 1.000 άνδρες σε ένα τοπικό σύνταγμα.

Γενικά όμως η κατάσταση στο νησί ήταν μάλλον ομαλή. Οι νέες αγγλικές Αρχές έκαναν μια συγκαλυμμένη προσπάθεια να καταλύσουν το «κράτος εν κράτει» που αποτελούσε το ΕΑΜ, αλλά απέτυχαν και σταμάτησαν έγκαιρα, μολονότι έπαψαν τις δύο ΕΑΜικές εφημερίδες που εκδίδονταν. Από την πλευρά του όμως και το ΕΑΜ

αναγνώριζε την επικυριαρχία της κυβέρνησης του Καΐρου και ήταν μετριοπαθές στις δραστηριότητές του. Ο Μητροπολίτης έπαιζε συμβιβαστικό ρόλο. Και οπωσδήποτε στις 13 Οκτωβρίου το Βρετανικό Κέντρο Πολιτικής Υπηρεσίας Πληροφοριών Σμύρνης τηλεγραφούσε στο Κέντρο Καΐρου (Δύναμη 292, αρ. C.131):

«Οἱ ἀντάρτες συνεργάζονται ὁλοψύχως μαζί μας».

Οι Γερμανοί

Τι συνέβαινε όμως στην αντίθετη πλευρά, τη γερμανική;

Ο Χίτλερ ήταν αποφασισμένος να κρατήσει με κάθε θυσία και την τελευταία εσχατιά της Ελλάδας. Την 24η Σεπτεμβρίου 1943, έγινε μεγάλη σύσκεψη στο Γενικό Στρατηγείο, στην οποία οι αρχηγοί του Στρατού και του Ναυτικού πρότειναν την εκκένωση της Κρήτης και των νησιών του Αιγαίου (Γρ. Δαφνή, *Σοφ. Βενιζέλος*, σελ. 246). Θα εξοικονομούνταν έτσι σοβαρές δυνάμεις, ενώ άλλωστε ο ρόλος των νησιών αυτών, ως προκεχωρημένων βάσεων για επιθετικές επιχειρήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο, είχε πια εκλείψει. Οι αρχηγοί πρότειναν τη δημιουργία νέας αμυντικής γραμμής στις ακτές της Αλβανίας. Αλλά ο Χίτλερ απέκρουσε αποφασιστικά αυτές τις εισηγήσεις:

«Αν εγκαταλείψουμε την Κρήτη και τα Δωδεκάνησα, θα υποστούμε πολιτικές ζημίες που θα υπερκαλύψουν τα στρατιωτικά κέρδη. Η στάση της Τουρκίας και των Νοτιοανατολικών συμμάχων μας, Βουλγαρίας και Ρουμανίας, προσδιορίζεται αποκλειστικά από τη δύναμή μας. Αποχώρησή μας από τα νησιά, θα προκαλέσει εξαιρετικά δυσάρεστη εντύπωση σε βάρος μας».

Ο Χίτλερ φοβόταν ότι η Τουρκία θα έβγαινε από την ουδετερότητα και θα κήρυσσε τον πόλεμο κατά της Γερμανίας. Και η Βουλγαρία και η Ρουμανία, ίσως και η Ουγγαρία, θα ακολουθούσαν το παράδειγμα της Ιταλίας.

Ότι είχε από μια πλευρά δίκιο, το επιβεβαιώνει ο ίδιος ο Τσώρτσιλ, ο οποίος, ασχολούμενος με την ασθενέστατη μορφή που προσέλαβε η συμμαχική επίθεση στο Αιγαίο, γράφει (*Απομνημονεύματα*, Ε΄, σελ. 184):

«Ἡ Τουρκία διαπιστώσασα τὴν ἐξαιρετικὴν ἀδράνειαν τῶν Συμμάχων πλησίον τῶν ἀκτῶν της, ἔγινεν ὀλιγώτερον πρόθυμος καὶ μᾶς ἠρνήθη τὰ ἀεροδρόμιά της».

Έτσι η γερμανική διοίκηση αποφάσισε την εξαπόλυση συντριπτικής αντεπίθεσης για την ανακατάληψη των νησιών του Αιγαίου. Είχε ήδη συγκεντρωμένες ισχυρές αεροπορικές και χερσαίες δυνάμεις λόγω των ενισχύσεων που συνέρρευσαν στην Ελλάδα την άνοιξη και το καλοκαίρι, όταν ο Χίτλερ παραπλανήθηκε και φοβήθηκε ότι η συμμαχική μεσογειακή απόβαση θα γινόταν στα Βαλκάνια και όχι στη Σικελία. Η επίθεσή της συνεπώς θα ήταν σφοδρότατη και θα στηριζόταν κυρίως στον αέρα. Οι Σύμμαχοι, από την άλλη μεριά, ήταν σε δύσκολη θέση γιατί είχαν ασθενή αε-

ροπορική κάλυψη. Δεν διέθεταν στον χώρο της επιχείρησης παρά το μικρό αεροδρόμιο της Κω. Εναέρια δράση από την Κύπρο ή την Αίγυπτο ήταν αδύνατη γιατί, όπως είδαμε, ο Αϊζενχάουερ κράτησε όλα τα συμμαχικά αεροπλάνα μακράς ακτίνας ενεργείας για την επίθεση στο Σαλέρνο.

Θάνατος της *Β. Όλγας*

Η γερμανική αεροπορία άρχισε την ισχυρή της αντίδραση από τα τέλη Σεπτεμβρίου. Και από τα πρώτα θύματά της υπήρξε το ελληνικό αντιτορπιλικό *Βασίλισσα Όλγα*. Στις 26 Σεπτεμβρίου είχε καταπλεύσει μαζί με το αγγλικό αντιτορπιλικό *Ίντερπιντ* στον όρμο του Πόρτο Λακκί της Λέρου. Λίγα λεπτά μετά την πρόσδεσή τους στους σημαντήρες, κατέφθασαν τα γερμανικά αεροπλάνα σε δύο σμήνη. Η ιταλική αντιαεροπορική άμυνα του νησιού δεν σήμανε συναγερμό και τα δύο πολεμικά αιφνιδιάστηκαν. Τα εχθρικά αεροσκάφη επιτέθηκαν σφοδρότατα. Πετούσαν χαμηλά ρίχνοντας τις βόμβες τους και πυροβολώντας, και το αποτέλεσμα υπήρξε συντριπτικό. Πρώτο χτυπήθηκε το Ίντερπιντ με μία βόμβα στη μέση, για να βυθιστεί λίγο αργότερα. Έπειτα ήρθε η σειρά του ελληνικού αντιτορπιλικού, για την καταστροφή του οποίου ο αρχηγός του Στόλου γράφει (*Έκθεσις επί της Δράσεως του Βασιλικού Ναυτικού*, Β΄, σελ. 284):

> *«Ἀμέσως κατόπιν ἡ "Β. Ὄλγα" δέχεται δέσμην βομβῶν καὶ κόπτεται κυριολεκτικῶς εἰς τὰ δύο. Ὁ ἡρωικὸς κυβερνήτης της Γ. Μπλέσσας, ἐνῶ κατηυθύνετο πρὸς τὴν γέφυραν τοῦ πλοίου, δίδων καθ' ὁδὸν διαταγὰς καὶ ἐμψυχώνων μὲ τὴν συνήθη του ἀταραξίαν τοὺς πάντας, πλήσσεται ἀπὸ μίαν ριπὴν σφαιρῶν πολυβόλου καὶ πίπτει νεκρός. Ὁ ὕπαρχος τοῦ πλοίου ὑποπλοίαρχος Γρηγορόπουλος, ἐνῶ διηύθυνε τὴν βολὴν τοῦ Α/Α πυροβόλου φονεύεται μὲ ὅλην σχεδὸν τὴν ὁμοχειρίαν ἀπὸ τὴν ἔκρηξιν μιᾶς ἐκ τῶν βομβῶν. Ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν τὸ ἀποκοπὲν πρυμναῖον τμῆμα τοῦ ὡραίου σκάφους βυθίζεται ἐν μέσῳ οὐρανομήκους στήλης φλογῶν καὶ πυκνοῦ μαύρου καπνοῦ, ἐνῶ τὸ πρωραῖον ἀνετρέπετο βραδέως, διὰ νὰ βυθισθῇ καὶ αὐτὸ μὲ τὴν σειράν του...»*

Επτά αξιωματικοί, 38 υπαξιωματικοί και 25 ναύτες ήταν οι νεκροί. Και η ευκολία με την οποία καταστράφηκαν τα δύο αντιτορπιλικά έδειχνε πόσο μεγάλος ήταν ο κίνδυνος που διέτρεχαν οι συμμαχικές δυνάμεις χωρίς αεροπορική προστασία.

Ο Αδρίας

Η κύρια γερμανική επίθεση εξαπολύθηκε την 3η Οκτωβρίου 1943 με πρώτο στόχο την Κω. Ένα αγγλικό τάγμα υπερασπιζόταν αυτό το νησί, που είχε το μοναδικό αεροδρόμιο στη διάθεση των Συμμάχων. Την ημέρα εκείνη οι Γερμανοί εφόρμησαν από αέρος και θαλάσσης. Αλεξιπτωτιστές έπεσαν στην περιοχή του αεροδρομίου και το κατέλαβαν, εξουδετερώνοντας τον βρετανικό λόχο που το φρουρούσε. Συγ-

χρόνως γινόταν απόβαση στην βόρεια ακτή του νησιού και αιχμαλώτιζαν το υπόλοιπο του τάγματος μετά από σκληρή αντίσταση. Και τώρα πια, η Λέρος και η Σάμος, καθώς και οι ναυτικές δυνάμεις που υπήρχαν στην περιοχή, παρέμεναν χωρίς ίχνος εναέριας προστασίας.

Ακολούθησε συστηματική δράση των γερμανικών αεροπλάνων στην περιοχή των επιχειρήσεων, που σχεδόν απέκοψε τα νησιά. Και εκείνη την περίιοδο σημειώνεται η δραματική περιπέτεια άλλου ελληνικού αντιτορπιλικού, του *Αδρία*, αν και δεν έπεσε θύμα βομβών. Τη νύχτα της 22ας Οκτωβρίου, ο *Αδρίας* (κυβερνήτης ο αντιπλοίαρχος Ι. Τούμπας) με το αγγλικό αντιτορπιλικό *Χάργουερθ* έπλεαν προς την Κάλυμνο, αφού ξεφόρτωσαν εφόδια για τη φρουρά της Λέρου. Την προηγουμένη είχαν δεχτεί αλλεπάλληλες επιθέσεις της γερμανικής αεροπορίας, από τις οποίες γλίτωσαν ως εκ θαύματος. Αλλά ενώ τώρα πλησίαζαν στην Κάλυμνο, στις 21:56' ακριβώς, ισχυρότατη διπλή δόνηση συγκλόνισε τον *Αδρία*. Ακολούθησε τρομερή έκρηξη και ο κυβερνήτης, που βρισκόταν στη γέφυρα, τινάχτηκε ψηλά και ξανάπεσε βαρύς πάνω της, μέσα σε σωρό από συντρίμμια. Αν και τραυματίστηκε, δεν έχασε ωστόσο τις αισθήσεις του, και μόλις σηκώθηκε είδε την καταστροφή.

Ο *Αδρίας* είχε προσκρούσει σε νάρκες και είχε κοπεί στα δύο. Η πρώρα του βυθιζόταν ήδη. Το σκάφος φαινόταν κατεστραμμένο, ενώ νεκροί και τραυματίες ήταν παντού διασκορπισμένοι. Το αγγλικό αντιτορπιλικό *Χάργουερθ* έσπευσε προς βοήθεια και ο κυβερνήτης του –αυτός ήταν διοικητής του στολίσκου– διά φωνής μετέδωσε το σήμα:

> *«Κρατήσατε. Θὰ σᾶς πλευρίσω νὰ παραλάβω τὸ πλήρωμά σας. Κατόπιν νὰ βυθισθῇ τὸ πλοῖον».*

Ο κυβερνήτης του *Αδρία* όμως αρνήθηκε να εγκαταλείψει το σκάφος. Δέχτηκε μόνο να επιβιβάσει στο *Χάργουερθ* τους τραυματίες και όσους περίσσευαν από το πλήρωμά του. Αλλά, ενώ γινόταν η επιβίβασή τους, νέα τρομακτική έκρηξη τίναξε το αγγλικό αντιτορπιλικό, που βυθίστηκε αστραπιαία, ενώ το πετρέλαιο που χύθηκε αναφλεγόταν και μετέβαλλε σε κόλαση φλογών όλη την περιοχή.

Οι μηχανές του *Αδρία* όμως λειτουργούσαν. Και με μόνο το πρυμναίο του μέρος, ο κυβερνήτης του το οδήγησε, με ταχύτητα 5-6 κόμβων, προς τις απέναντι τουρκικές ακτές, χωρίς χάρτη και πυξίδα, και με οδηγό τον πολικό αστέρα. Κατόρθωσε έτσι να προσαράξει στον τουρκικό όρμο του Γκιουμουσλούκ της αρχαίας Μύνδου.

Δεκαοκτώ νεκρούς, 3 εξαφανισθέντες και 24 τραυματίες στοίχισε εκείνη η περιπέτεια στον *Αδρία*. Έμενε όμως τώρα το πρόβλημα: τι θα απεγίνετο το σκάφος; Κατά το Διεθνές Δίκαιο, έπρεπε να αναχωρήσει μέσα σε 24 ώρες από τα ουδέτερα τουρκικά ύδατα, αλλιώς θα αφοπλιζόταν. Αλλά ο *Αδρίας* ήταν αδύνατον να μετακινηθεί παραπάνω. Εξάλλου, οι Τούρκοι τότε αγνοούσαν αναφανδόν το Διεθνές Δίκαιο υπέρ

των Συμμάχων. Και ο *Αδρίας* παρέμεινε στο Γκιουμουσλούκ ώς την 1η Δεκεμβρίου, οπότε μπόρεσε να αποπλεύσει. Υπό την προστασία αγγλικών αντιτορπιλικών κατόρθωσε να καταπλεύσει στη Λεμεσό της Κύπρου και κατόπιν στην Αλεξάνδρεια (6 Δεκεμβρίου 1943). Επρόκειτο για άθλο πραγματικό, σπάνιο στα ναυτικά χρονικά.

Η Λέρος

Στο μεταξύ όμως, η γερμανική επίθεση στο Αιγαίο εξαπέλυσε το δεύτερο κύμα της, που αυτή τη φορά είχε στόχο τη Λέρο. Το νησί ήταν οχυρωμένο (διέθετε 300 πυροβόλα) και, όπως είδαμε, το υπερασπιζόταν δύναμη από 5.000 άνδρες της ιταλικής φρουράς, η 234η αγγλική Ταξιαρχία (3 τάγματα), τμήμα του ελληνικού Ιερού Λόχου και αγγλική μονάδα καταδρομών υπό τον ταγματάρχη Τζέλλικο.

Αλλά, τη 10η Νοεμβρίου, σφοδρότατες γερμανικές επιδρομές εξάρθρωσαν την άμυνα του νησιού. Ακολούθησε απόβαση 4.000 Γερμανών σε διάφορα σημεία, ενώ 600 αλεξιπτωτιστές καταλάμβαναν καίριο σημείο (τον ισθμό Γούρνας - Αγίας Μαρίνας που διαιρεί σε δύο τμήματα τη Λέρο) διχοτομώντας τις αμυντικές δυνάμεις.

Την επομένη, τα γερμανικά στρατεύματα καταλάμβαναν εξ εφόδου τον ναύσταθμο του Πόρτο Λακκί και αιχμαλώτιζαν το σύνολο σχεδόν της ιταλικής φρουράς, μαζί με τον Άγγλο ανώτατο διοικητή στρατηγό Πέντεργκαστ. Κρίνοντας μάταιο τον αγώνα πια, ο στρατηγός Πέντεργκαστ υπέγραψε διαταγή συνθηκολόγησης. Οι Έλληνες Ιερολοχίτες όμως, οι Άγγλοι κομάντος του Τζέλλικο και μερικά μικρά τμήματα ακόμη, δεν υπάκουσαν και διέφυγαν στην τουρκική ακτή.

Εγκατάλειψη

Μετά την πτώση της Λέρου, ήταν καταδικασμένη και η Σάμος. Τη 17η Νοεμβρίου η γερμανική αεροπορία ενήργησε σφοδρότατη επίθεση κατά της πρωτεύουσας Βαθύ. Ακολούθησε τελεσίγραφο των Γερμανών, που αξίωναν την παράδοση του νησιού. Το τελεσίγραφο απορρίφθηκε, αλλά το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής διέταξε την άμεση εκκένωση της Σάμου. Και, πράγματι, ώς τις 21 Νοεμβρίου είχαν αποχωρήσει με καλή τάξη η ιταλική Μεραρχία Κούνεο (8.000 άνδρες, εκτός από τα δύο τάγματα μελανοχιτώνων), 1.000 Βρετανοί, 800 αντάρτες, ο Ιερός Λόχος και 12.000 πρόσφυγες. Επρόκειτο για αληθινή τραγωδία. Οι Σαμιώτες ιδίως ήταν τα μεγάλα θύματα, που πλήρωσαν τόσο βαριά λύτρα για την πρόσκαιρη απελευθέρωση.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο διοικητής του Ιερού Λόχου Τσιγάντες δέχτηκε να συμμορφωθεί προς τη διαταγή της εκκένωσης υπό τον όρο να λάβαινε επιβεβαίωσή της από την ελληνική κυβέρνηση και να μην εγκαταλειφθούν στην τύχη τους οι αντάρτες, οι Ιταλοί και ο πληθυσμός. Το στρατηγείο Μέσης Ανατολής συμφώνησε. Και ο Τσιγάντες έλαβε την εντολή από την κυβέρνηση Καΐρου.

Αυτή η διαδικασία ήταν τυπική. Κατά το Σύνταγμα, δεν είναι δυνατή η εγκατάλει-

ψη τμήματος της επικράτειας της χώρας χωρίς την άδεια της κυβέρνησης. Έτσι αναγνωριζόταν επιτέλους ότι η Σάμος αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος της Ελλάδας, πράγμα που οι Άγγλοι σκόπιμα σε όλη τη διάρκεια της επιχείρησης διατηρούσαν σε ζοφερή ασάφεια. Η κυβέρνηση του Καΐρου, σε όλο αυτό το διάστημα, είχε τηρηθεί σε μεγάλη άγνοια των όσων συνέβαιναν στο νησί, ιδίως από στρατιωτική πλευρά. Και ο ίδιος ο υπουργός Εμ. Σοφούλης ελάχιστα μπόρεσε να επικοινωνήσει μαζί της και να την ενημερώσει. Μόνο όταν ήρθε η ώρα της εκκένωσης ο αρχιστράτηγος Ουίλσων ειδοποίησε, τυπικά, τον πρωθυπουργό Τσουδερό. Και εκείνος, κατά κοινή απόφαση όλης της οργισμένης κυβέρνησης, του απάντησε με δριμύ έγγραφο, στο οποίο περιλάμβανε μεταξύ άλλων τα ενδεικτικά στοιχεία (Γρ. Δαφνή, *Σοφ. Βενιζέλος*, σελ. 253):

> *«Ἡ Κυβέρνησις καὶ τὸ ἁρμόδιον ὑπουργεῖον τῶν Στρατιωτικῶν διετηρήθησαν ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῆς ἐν Σάμῳ στρατιωτικῆς καταστάσεως ἀπὸ τῆς στιγμῆς τῆς μετὰ τῆς Ἰταλίας ἀνακωχῆς μέχρι σήμερον.*
>
> *»Ἡ Κυβέρνησις διατελεῖ ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῶν ἐκεῖ ὑπαρχουσῶν συμμαχικῶν δυνάμεων, εἰς ἃς ἀνετέθη ἡ ἄμυνα τῆς Νήσου, καθὼς καὶ τοῦ σχεδίου ἀμύνης αὐτῆς.*
>
> *»Ἀκόμη καὶ σήμερον ἡ Κυβέρνησις δὲν γνωρίζει ἐπισήμως ἂν ὁ Ἱερὸς Λόχος ἢ τμῆμα αὐτοῦ εὑρίσκεται ἐν τῇ νήσῳ...»*

Οπωσδήποτε όμως, το συντριπτικό γεγονός που απέμενε ήταν ότι η επιχείρηση εκείνη είχε καταλήξει σε βαριά ήττα. Οι απώλειες των Γερμανών ήταν σοβαρές. Έχασαν 100 από τα 350 αεροπλάνα που χρησιμοποίησαν, 42 πλοία και 4.000 άνδρες. Στις απώλειές τους συνετέλεσε και η μυστική οργάνωση «Κόδρος», που διηύθυνε ο πλωτάρχης Π. Λυκουρέζος και κατόπιν ο Μιχ. Αβέρωφ. Κατόρθωσε να ειδοποιήσει από την Αθήνα το στρατηγείο Μέσης Ανατολής για τον πλου γερμανικής νηοπομπής κατά της Λέρου, η οποία καταστράφηκε από αγγλικά πολεμικά την 6η Οκτωβρίου. Ο Βρετανός στόλαρχος Κάννιγκαμ έστειλε προς τον «Αλκιβιάδη» (Π. Λυκουρέζο) θερμό προσωπικό συγχαρητήριο σήμα για την «υψίστης σημασίας» πληροφορία του (αριθ. σήματος 6967 της 15ης Οκτωβρίου 1943).

Αλλά μεγαλύτερες υπήρξαν οι θυσίες των Συμμάχων. Και οι Άγγλοι θρήνησαν την καταστροφή 6 αντιτορπιλικών και 2 υποβρυχίων, ενώ οι Έλληνες έχασαν, όπως είδαμε, τη *Β. Όλγα*, ενώ ο *Αδρίας* ετίθετο σε αχρηστία.

Ο Κατσώνης

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε και μια άλλη οδυνηρή απώλεια του ελληνικού ναυτικού στο Αιγαίο την ίδια εποχή, μολονότι δεν είχε άμεση σχέση με τη μάχη των νησιών. Τη 14η Σεπτεμβρίου το γηραλέο υποβρύχιο *Κατσώνης* –ήταν ήδη ηλικίας 17 ετών και είχε υπερβεί κατά 7 έτη το εργάσιμο όριο της ζωής του–, με κυ-

βερνήτη τον αντιπλοίαρχο Λάσκο, περιπολούσε στο στενό της Σκιάθου, αφού την προηγουμένη είχε αποβιβάσει στην Εύβοια για σπουδαία πολιτική αποστολή τον συνταγματάρχη Φραδέλλο. Είχε την πληροφορία ότι θα περνούσε από το στενό το γερμανικό οπλιταγωγό *Σίμφρα*. Και πράγματι, κατά το λυκόφως εκείνης της ημέρας φάνηκε στον ορίζοντα ο καπνός πλοίου που προερχόταν από τη Θεσσαλονίκη. Ο κυβερνήτης του *Κατσώνη*, πιστεύοντας ότι ήταν το *Σίμφρα*, ενήργησε νυχτερινή επίθεση εναντίον του εν επιφανεία. Την τελευταία στιγμή όμως αντιλήφθηκε ότι επρόκειτο για εχθρικό πολεμικό πλοίο και έσπευσε να καταδυθεί. Ήταν πράγματι κορβέτα 1.000 τόνων, που αμέσως επιτέθηκε κατά του *Κατσώνη* με βόμβες βυθού.

Το υποβρύχιο επλήγη καίρια και ο αντιπλοίαρχος Λάσκος αναγκάστηκε να καταφύγει στο έσχατο μέσο μάχης: την ταχεία ανάδυση και την αντιμετώπιση του εχθρού με το πυροβόλο, όπως είχε κάνει και ο *Τρίτων*.

Αλλά ο αγώνας ήταν τελείως άνισος. Η γερμανική κορβέτα, ισχυρά εξοπλισμένη και κυβερνώμενη με δεξιοτεχνία, υπερίσχυσε. Ο γιγαντόσωμος Λάσκος σκοτώθηκε χειριζόμενος ο ίδιος το πυροβόλο του. Όλοι οι άνδρες της ομοχειρίας και όλοι οι αξιωματικοί, εκτός του υπάρχου, έπεσαν επίσης γύρω του. Τελικά ο *Κατσώνης*, εμβολισμένος και διάτρητος, βυθίστηκε με τη σημαία του επηρμένη. Έξι αξιωματικοί, 14 υπαξιωματικοί, 12 ναύτες, ήταν νεκροί. Δεκαπέντε άλλοι έπεσαν αιχμάλωτοι μαζί με τον Άγγλο σύνδεσμο υποπλοίαρχο Χόργκαν. Μόνο ο ύπαρχος υποπλοίαρχος Τσουκαλάς και οι υπαξιωματικοί Τσίγκρος και Αντωνίου, κολυμπώντας επί 9 ώρες, κατόρθωσαν να φτάσουν στην ακτή της Σκιάθου. Από εκεί, μετά από δραματικές περιπέτειες, μπόρεσαν να ξαναφύγουν στη Μέση Ανατολή και να συνεχίσουν τη δράση τους.

Οι συνέπειες

Είχε λήξει πια άδοξα η επιχείρηση στο Αιγαίο, που αναμενόταν από τόσους μήνες. Ώδινεν όρος και έτεκεν μυν. Πού οφειλόταν η αποτυχία; Μα πρώτα απ' όλα στην ανεπάρκεια των δυνάμεων, οι οποίες, κυρίως, δεν επέτρεπαν την έγκαιρη κατάληψη της Ρόδου. Επρόκειτο γενικά για ένα «φιάσκο» από τα λίγα που έχει να επιδείξει η ιστορία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Και τα αποτελέσματα υπήρξαν πολλαπλά. Το κυριότερο όμως ήταν επιζήμιο για τον πόλεμο γενικά, ωφέλιμο για την Ελλάδα ειδικά. Έσβησε κάθε σκέψη της Τουρκίας για έξοδό της στον πόλεμο –όπως ορθά προέβλεπε ο Χίτλερ–, η οποία θα είχε σοβαρή σημασία και ασφαλώς θα επέσπευδε τη λήξη του. Και έτσι ματαιώθηκε ο κίνδυνος –από ελληνικής πλευράς– να δοθούν ως γέρας στους Τούρκους τα Δωδεκάνησα. Μόνο τα Δωδεκάνησα; Ασφαλώς, στη ρύμη των επιχειρήσεων, ο τουρκικός στρατός θα βρισκόταν στη Θράκη και στα νησιά του Αιγαίου. Και δεν γνωρίζει κανείς υπό ποίους όρους θα επέστρεφε στη φωλιά του...

Έληγε όμως έτσι και η περιπέτεια της Σάμου. Ήταν το πρώτο τμήμα της Ελλάδας που απελευθερωνόταν φευγαλέα από έξω. Γιατί, από μέσα, η ελεύθερη ελληνική πε-

ριοχή είχε ήδη έκταση 50-60 φορές μεγαλύτερη από το νησί αυτό του Αιγαίου. Και εκεί βρισκόταν η μεγάλη ελληνική πραγματικότητα.

Αλλά, αν οι Τούρκοι είχαν ακέραια συναίσθηση της πενιχρότητας αυτής της επιχείρησης στην Ελλάδα, ο αντίλαλός της έφτανε παραποιημένος και μεγαλοποιημένος. Η έλλειψη πληροφοριών και ο πόθος της ελευθερίας την εμφάνιζαν στους επαΐοντες και στους απλούς ανθρώπους σαν προπομπή της μεγάλης απελευθερωτικής απόβασης των Συμμάχων. Και αυτή η αυταπάτη έμελλε να επιδράσει σοβαρότατα στις ελληνικές εξελίξεις.

Το αεροδρόμιο

Ενώ μόλις είχαν αρχίσει οι πρώτες κινήσεις της επιχείρησης του Αιγαίου, στις 17 Σεπτεμβρίου έφτανε από τη Βεγγάζη στο ορεινό αεροδρόμιο της θεσσαλικής Πίνδου η ντακότα που μετέφερε την αντιπροσωπεία των ανταρτικών οργανώσεων στο Κάιρο.

Το αεροδρόμιο εκείνο, ένα από τα θαύματα του ανταρτοπολέμου, το οποίο συνέδεε την ελεύθερη Ελλάδα με την Αφρική, είχε κατασκευαστεί στο υψίπεδο της Νευρουπόλεως, στη θέση όπου είναι σήμερα η τεχνητή λίμνη του Μέγδοβα. Βρισκόταν σε υψόμετρο 800 μέτρων, και είχε μήκος 13 χιλιόμετρα και πλάτος μέχρι 3 χιλιόμετρα. Εκτεινόταν μεταξύ των χωριών Τσαρδάκι και Νεοχώρι. Τα σχέδιά του τα κατέστρωσαν οι μηχανικοί Γ. Κουβαρετάκης, Γ. Βλάβος, Λ. Σαμουλίδης και τη γενική επίβλεψη την είχε ο Άγγλος λοχαγός Ντένις.

Ήταν αεροδρόμιο νυχτερινό, γιατί μόνο τη νύχτα γίνονταν προσγειώσεις και απογειώσεις. Για την προσγείωση, παρατάσσονταν δεξιά και αριστερά στον διάδρομο πολλές δεκάδες ανδρών που κρατούσαν αναμμένες λάμπες θυέλλης. Και ήταν τόσο καλά καμουφλαρισμένο, ώστε ούτε οι Ιταλοί ούτε οι Γερμανοί κατόρθωσαν με τις αναγνωριστικές πτήσεις τους να το ανακαλύψουν, μολονότι απείχε μόλις 20 χιλιόμετρα από την Καρδίτσα, με την οποία συνδεόταν με δημόσιο δρόμο.

Μεταξύ των μέσων τού καμουφλάζ ήταν και η κατασκευή ενός ψευδούς διαδρόμου προσγείωσης με άσπρα παραπήγματα στα βορεινά υψώματα, τα οποία πολυβολούσαν συστηματικά τα γερμανικά αεροπλάνα. Εκεί κοντά βρίσκεται το χωριό Νεράιδα, όπου, στο οικογενειακό σπίτι του Πλαστήρα, ήταν εγκατεστημένος μαζί με τον ασύρματό του ο Άγγλος λοχαγός Ντένις, συνδιοικητής του αεροδρομίου (υπήρχε και Έλληνας διοικητής). Και από την ταράτσα παρακολουθούσε ατάραχος τις μάταιες επιθέσεις των Γερμανών.

Σ' αυτό το αεροδρόμιο, που προσέφερε πολύτιμες υπηρεσίες, αποβιβαζόταν η αντιπροσωπεία των βουνών, διωγμένη –όπως είδαμε– βάναυσα από τους Άγγλους. Ήταν οι τέσσερις του ΕΑΜ (Π. Ρούσος, Α. Τζήμας, Κ. Δεσποτόπουλος, Η. Τσιριμώκος), ο Κ. Πυρομάγλου του ΕΔΕΣ και ο Γ. Καρτάλης της ΕΚΚΑ. Ερχόταν επίσης μαζί τους ο Ευριπίδης Μπακιρτζής, ο «κόκκινος συνταγματάρχης», που τώρα όμως

ήταν «κόκκινος στρατηγός». Γιατί η κυβέρνηση του Καΐρου, που ζητούσε την εκτόπισή του πιεζόμενη από τους Άγγλους, όχι μόνο τον επανέφερε στην Ελλάδα, αλλά του απένειμε και τον βαθμό του υποστρατήγου. Ενώ ο Σαράφης, ο Ζέρβας και ο Ψαρρός παρέμεναν συνταγματάρχες.

Αλλά με το ίδιο αεροπλάνο έφταναν και δύο Αμερικανοί αξιωματικοί του 7ου Ιππικού Συντάγματος: ο επίλαρχος Έργκοτ και ο ίλαρχος Φορντ. Και από την ημέρα εκείνη η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή μετονομαζόταν σε Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή.

Περίμεναν το αεροπλάνο ο συνταγματάρχης Γουντχάουζ, ο Άρης Βελουχιώτης με πολλά ηγετικά στελέχη του ΕΛΑΣ, ο Κώστας Καραγιώργης και η αντιπροσωπεία του ΕΔΕΣ στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο, με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Ραυτόπουλο. Ανάμικτα αισθήματα κατείχαν αυτούς τους ανθρώπους. Άλλοι ήταν ικανοποιημένοι και άλλοι φοβισμένοι. Πηγή όμως και των δύο αισθημάτων ήταν τα ιταλικά όπλα.

Φόβοι

Μόλις είχε συντελεσθεί η προσχώρηση των Ιταλών και ο ΕΛΑΣ, που έλαβε τη μερίδα του λέοντος από τον οπλισμό τους, είχε κάθε λόγο να είναι ενθουσιασμένος. Αντίθετα, ο Γουντχάουζ και οι άλλες οργανώσεις είχαν κάθε λόγο να ανησυχούν με τον νέο συσχετισμό δυνάμεων που δημιουργούνταν τώρα στα βουνά. Και ο υπαρχηγός του ΕΔΕΣ Κομνηνός Πυρομάγλου γράφει για την άφιξή του στην Ελλάδα από το Κάιρο (*Δούρειος Ίππος*, σελ. 171):

> *«Ἀνεβαίνοντας πρὸς τὴν Νεράιδα, ὁ συνταγματάρχης Ραυτόπουλος μὲ κατετόπισε πάνω στὴν κατάστασι στὴ Θεσσαλία καὶ πρὸ παντὸς στὶς λεπτομέρειες καὶ στὸν τρόπο παραδόσεως τῆς Ἰταλικῆς μεραρχίας Πινερόλο. Γιὰ τὴν ὥρα κρατοῦσε ὅλο της τὸν ὁπλισμό, ἀκόμη καὶ τὸν ἐφεδρικό, ὁ ὁποῖος... ἦταν ὑπεραρκετὸς γιὰ νὰ ἐξοπλισθῆ μιὰ ἄλλη μεραρχία. Ἡ ἰταλικὴ μεραρχία ἦταν ἕτοιμη νὰ λάβη μέρος στὶς ἐπιχειρήσεις ἐναντίον τῶν Γερμανῶν. Ἐστάθμευε στὴν περιοχὴ τοῦ ΕΛΑΣ. Κατὰ τὴν ἀναφορὰ τοῦ συνταγματάρχου Ραυτοπούλου, ὄχι μόνον θὰ ἦτο δύσκολο νὰ μετακινηθῆ πρὸς τὴν περιοχὴ τοῦ ΕΔΕΣ ἢ καὶ σὲ οὐδέτερη ἀκόμη περιοχή, ἀλλὰ ὑπῆρχε κίνδυνος ὁ ΕΛΑΣ νὰ ἐπιτύχη τὸν ἀφοπλισμό της».*

Ο Κομνηνός Πυρομάγλου προσθέτει:

> *«Γιὰ μιὰ στιγμὴ βρέθηκα δίπλα στὸν Γουντχάουζ καὶ εἶχα τὴν δυνατότητα νὰ ἀνταλλάξω μαζί του μερικὲς φράσεις... Ὅταν ἄρχισα νὰ τοῦ ἐκδηλώνω τὶς ἀνησυχίες μου γιὰ τὴν τύχη τῆς μεραρχίας Πινερόλο, ἐκούνησε τὸ κεφάλι του καὶ ἀπεμακρύνθη χωρὶς νὰ δώση καμμία ἀπάντησι».*

Αργότερα, ο ίδιος ο Γουντχάουζ θα γράψει για το ίδιο θέμα (*Ακρόπολις*, 11 Μαΐου 1965):

«Ὁ συνταγματάρχης Ραυτόπουλος... μὲ προειδοποίησε ἐπανειλημμένα πὼς ὁ ΕΛΑΣ ἑτοιμαζότανε νὰ ἀφοπλίση τοὺς Ἰταλοὺς τοῦ Ἰνφάντε καί, ἀμέσως ἔπειτα, νὰ ἐξαπολύση ἐπίθεσι ἐναντίον ὅλων τῶν ἄλλων ἀνταρτικῶν δυνάμεων. Τὰ γεγονότα ἔμελλε νὰ ἀποδείξουν πὼς εἶχε ἀπόλυτα δίκαιο, ὡστόσο ἐγὼ πολὺ λίγα πράγματα μποροῦσα νὰ κάνω γιὰ νὰ προλάβω τὸ κακό».

Απόβαση

Αν όμως τα ιταλικά όπλα προκαλούσαν τόσο ανάμικτα αισθήματα στους αναμένοντες, οι καταφθάνοντες κατέχονταν από ένα ενιαίο αίσθημα: την κοινή βεβαιότητα ότι επίκειται, μέσα στο φθινόπωρο, ή το πολύ τον χειμώνα, μεγάλη συμμαχική απόβαση στην Ελλάδα, με την οποία οι Άγγλοι θα επανέφεραν τον βασιλιά τροπαιούχο και απόλυτο ρυθμιστή.

Οι αντιπρόσωποι των βουνών έμειναν ακατατόπιστοι στο Κάιρο για τις στρατιωτικές εξελίξεις. Αγνοούσαν ότι η απόβαση στην Ελλάδα είχε ματαιωθεί. Αλλά για την υποστήριξη του βασιλιά από τον Τσώρτσιλ, όπως και από τον Ρούσβελτ, ήταν εν πλήρη γνώσει. Πάντως αυτή η διπλή βεβαιότητα κατατάραξε περισσότερο, όπως ήταν φυσικό, το ΕΑΜ, ακόμη δε περισσότερο την ηγεσία του ΚΚΕ. Γι' αυτήν, η συμμαχική απόβαση δεν θα στρεφόταν μόνο κατά των Γερμανών, αλλά και κατά της Αριστεράς την οποία θα συνέτριβαν αμείλικτα.

Και εν όψει της απόβασης έπρεπε η κατάσταση να εκκαθαριστεί κατά έναν τρόπο: χάρη στα ιταλικά όπλα είχε δημιουργηθεί νέος συσχετισμός δυνάμεων στην ύπαιθρο. Αλλά η πολιτική είναι θυγατέρα του συσχετισμού δυνάμεων. Δεν μπορούσε το ΚΚΕ παρά να ακολουθήσει τους νόμους της πολιτικής. Στον προηγούμενο συσχετισμό ανταποκρινόταν μια πολιτική βαθμιαίας, αργής κατά τόπους επικράτησης. Τώρα ήρθε η ώρα μιας πολιτικής ραγδαίας και καθολικής επικράτησης. Πριν προφτάσουν να επικρατήσουν οι άλλοι.

Γιατί και από τη δεύτερη πλευρά, εκείνη στην οποία παρατάσσονταν τα αντι-αριστερά στοιχεία, παρόμοιες διαθέσεις επικρατούσαν. Ένας νέος όρος κυριαρχούσε με ταχύτητα ήδη στην Ελλάδα: εθνικόφρονες. Υπονοούσε τους δεξιούς, τους συντηρητικούς –είτε βασιλόφρονες είτε δημοκρατικούς–, όσους τέλος πάντων, σε τελευταία ανάλυση, προέτασσαν τη διατήρηση του αστικού κοινωνικού καθεστώτος. Και όλος αυτός ο κόσμος των εθνικοφρόνων, έχοντας ως φυσικούς συμμάχους τούς Άγγλους –όπως και τους Αμερικανούς–, βλέποντας την άνοδο της δύναμης της Αριστεράς, μετουσιωμένης στο ΕΑΜ, ήταν εξίσου φυσικό να ανασυντάσσεται για να αντιμετωπίσει τον νέο συσχετισμό δυνάμεων με κάθε μέσο.

Αυταπάτες δημοκρατικών

Η σύγκρουση έτσι ήταν αναπόφευκτη; Υπήρχαν πολλοί δημοκράτες στα βουνά που

θεωρούσαν ότι μπορούσαν και έπρεπε να συνταχθούν όλες οι αντιστασιακές-αντάρτικές δυνάμεις σε ενιαίο μέτωπο (ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ κλπ.) που να επέβαλλε τον δημοκρατικό δρόμο εξελίξεων. Οι άνθρωποι αυτοί πίστευαν ότι αιτία του διχασμού των Ελλήνων ήταν η αγγλική πολιτική και μόνον με τις ραδιουργίες της, που απέβλεπαν στην εφαρμογή του γνωστού νόμου της πολιτικής «διαίρει και βασίλευε». Και είχε ως όργανο διαίρεσης και υποδαύλισης των παθών τον βασιλιά. Αρκούσε λοιπόν η δημοκρατική συνένωση πρώτιστα όλων των ανταρτών –οι οποίοι διέθεταν τη δύναμη– για να κατισχύσουν στο εσωτερικό και να ορθώσουν, έναντι των Άγγλων, του βασιλιά και όλων των οργάνων τους, ένα ακαταμάχητο δημοκρατικό τείχος.

Ένας δημοκράτης

Υπέρμαχος αυτής της θέσης ο Κομνηνός Πυρομάγλου, φαντάστηκε πως τόσο μέσα στον ΕΔΕΣ, όσο και μέσα στον ΕΛΑΣ, υπήρχαν δημοκρατικά στοιχεία τα οποία θα εξανάγκαζαν τις ηγεσίες τους να ακολουθήσουν κοινή πορεία προς τη δημοκρατική ενοποίηση. Και νόμισε πως βρήκε έναν τέτοιο ισχυρό παράγοντα και σύμμαχο στο πρόσωπο του Άρη Βελουχιώτη.

Περιγράφει ο Κομνηνός Πυρομάγλου στο βιβλίο του *Δούρειος Ίππος* (σελ. 172-175) πως στη Νεράιδα, μετά την άφιξη στο αεροδρόμιο, αποτραβήχτηκε με τον Άρη για μια αμοιβαία εξομολόγηση. Και την πέτυχε.

> *«Ξαφνικὰ ὁ Βελουχιώτης σήκωσε ἀπότομα τὸ κεφάλι του, γύρισε πρὸς ἐμένα, μὲ ἅρπαξε ἀπὸ τὶς πλάτες γιὰ νὰ μὲ στρέψη πρὸς αὐτὸν καὶ μὲ σουφρωμένο μέτωπο καὶ γενειάδα τρεμάμενη, ἐκραύγασε:*
>
> *»"Ἔλα, μίλα. Τί στὸ διάβολο θέλεις νὰ μοῦ πῆς; Ἔλα, μίλα καὶ σταμάτα ν' ἀνακατώνης τὰ χώματα σὰν μικρὸ παιδί. Μίλα!"*
>
> *»"Τί λές, Ἄρη, θὰ πετσοκοφτοῦμε ἀναμεταξύ μας; Θὰ πέσουμε στὴν παγίδα ποὺ μᾶς στήνουν τὸ Κάιρο καὶ οἱ Ἐγγλέζοι;"»*

Με αυτό το πνεύμα συνεχίστηκε η συζήτηση μεταξύ τους –για την ακρίβεια της οποίας δεν έχουμε καμία αμφιβολία– και συμφώνησαν ότι:

Δεν έπρεπε πράγματι «να πετσοκοφτούν πέφτοντας στην παγίδα των Άγγλων». Για να συναδελφωθούν οι δύο οργανώσεις (ΕΑΜ, ΕΔΕΣ) έπρεπε, σε πρώτο στάδιο, ο Ζέρβας να δηλώσει δημόσια, παρουσία του Βελουχιώτη, από το μπαλκόνι έστω του πιο μικρού χωριού ότι είναι εναντίον της επιστροφής του βασιλιά χωρίς δημοψήφισμα. Και ο Βελουχιώτης αναλάμβανε να σταματήσει κάθε πρόκληση του ΕΛΑΣ εναντίον του ΕΔΕΣ στη Θεσσαλία.

Χίμαιρες

Οι ελπίδες του υπαρχηγού του ΕΔΕΣ Κομνηνού Πυρομάγλου να προσεταιριστεί τον Άρη Βελουχιώτη, και δι' αυτού τον ΕΛΑΣ, ήταν χιμαιρικές. Ο Άρης Βελουχιώτης ή-

ταν σκληρός, συνειδητός κομμουνιστής. Έπαιζε «θέατρο» σε βάρος του Πυρομάγλου. Αλλά, και αν ακόμη ήταν ειλικρινής –τότε που έτρεμε η γενειάδα του και σούφρωνε το μέτωπό του–, δεν είχε καμιά δυνατότητα να κάνει το παραμικρό. Στον ΕΔΕΣ μπορούσαν εκ των κάτω οι δημοκρατικοί να παρασύρουν την ηγεσία του, δηλαδή τον ίδιο τον Ζέρβα. Στον ΕΛΑΣ όμως ήταν ανίσχυρος ο Άρης μεμονωμένος και όσοι θα τον ακολουθούσαν. Γιατί σπονδυλική στήλη και υποδομή του ήταν η σιδερένια, αόρατη οργάνωση του ΚΚΕ, που περιγράψαμε τον μηχανισμό και τη δύναμή της. Και η οποία υπάκουε όχι στον Σαράφη, αλλά στο Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ.

Άλλωστε καταφάνηκε πολύ γρήγορα η αξία των υποσχέσεων του Άρη. Στις 25 Σεπτεμβρίου ο Κομνηνός Πυρομάγλου τον ειδοποιούσε ότι ο Ζέρβας δεχόταν τον όρο του. Τον καλούσε να ορίσει ο ίδιος σε ποιο χωριό θέλει να συναντηθεί με τον αρχηγό του ΕΔΕΣ, στο οποίο εκείνος να κάνει δημόσια τη δήλωσή του περί βασιλιά. Ο Πυρομάγλου δεν πήρε ποτέ απάντηση στο μήνυμά του. Και μόνο πέντε μήνες αργότερα, αφού μεσολάβησε απηνής εμφύλιος πόλεμος που θα περιγράψουμε, ο Βελουχιώτης τού δικαιολογήθηκε ότι «η επίσπευση των αποφάσεων της ηγεσίας του ΕΛΑΣ τον είχε υπερφαλαγγίσει και του είχε αφαιρέσει κάθε δυνατότητα προσωπικής επέμβασης...»

Όσον αφορά το άλλο σκέλος της συμφωνίας, τον σεβασμό των οργανώσεων του ΕΔΕΣ στη Θεσσαλία, ξέρουμε ότι λίγες μέρες αργότερα, στις 9 Οκτωβρίου, αυτές πρώτες σαρώθηκαν από τον ΕΛΑΣ...

«Διαίρει και βασίλευε»

Ο Κομνηνός Πυρομάγλου, άνθρωπος σοβαρός και ιστορικός αξίας, διέπραττε ένα βασικό λάθος στο σημείο αυτό. Θεωρούσε ότι η αγγλική πολιτική τού «διαίρει και βασίλευε» δέσποζε στην ελληνική πραγματικότητα της Κατοχής. Αλλά, όπως είπε ο Ηλίας Τσιριμώκος, «το διαίρει και βασίλευε εφαρμόζεται εκεί όπου οι άνθρωποι θέλουν να διαιρούνται και να βασιλεύονται».

Μπορεί κανείς να υποστηρίξει την άποψη αυτή με σωρεία διπλωματικών εγγράφων και απομνημονευμάτων. Υπάρχει αφθονία και από τα πρώτα και από τα δεύτερα για να οικοδομήσουν όλες τις θέσεις με βουνά εντύπων. Ιδίως μετά τη δημοσίευση του τρομερού όγκου (915 τόμοι) των απόρρητων αρχείων του Φόρεϊν Όφις, πας ανήρ ξυλεύεται ανέτως προς άντληση επιχειρημάτων. Αλλά το βασικό ερώτημα που προβάλλει είναι ένα και ανάγλυφο:

Μήπως αν δεν υπήρχε η πολιτική τού «διαίρει και βασίλευε» των Άγγλων δεν θα γινόταν στην Ελλάδα η σύγκρουση Αριστεράς και Δεξιάς;

Μήπως αυτόματα θα εξαφανιζόταν η πάλη για την εξουσία, θα εγκαταλείπονταν τα όπλα και, ανεξάρτητα του συσχετισμού δυνάμεων, θα βάδιζαν όλοι αδελφωμένοι στις κάλπες και τις εκκλησίες;

Αριστερά και όπλα

Το βασικό γεγονός που δέσποζε στα ελληνικά βουνά τον Σεπτέμβριο του 1943 δεν ήταν η αγγλική πολιτική τού «διαίρει και βασίλευε», που δεν αποτελούσε τίποτα το νέο.

Το βασικό γεγονός ήταν πως για πρώτη φορά στην ιστορία της Αριστεράς το ΚΚΕ είχε στα χέρια του όπλα. Και μάλιστα είχε υπεροχή όπλων.

Το ΚΚΕ απέκτησε υπόσταση μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Τότε στην Ελλάδα, με τη συρροή των προσφύγων και την εισροή κεφαλαίων, αναπτύχθηκε η βιομηχανία και δημιουργήθηκε μαζική εργατική τάξη. Οι εργατικοί συνοικισμοί της πρωτεύουσας, της Θεσσαλονίκης, του Βόλου, της Καβάλας, του Αγρινίου κλπ. υπήρξαν τα κύρια έμπεδά του. Ανδρώθηκε γρήγορα, έγινε ικανό να εντείνει τους συνδικαλιστικούς αγώνες, μπόρεσε επί ένα διάστημα –1935 έως 1936– να γίνει ρυθμιστής στη Βουλή, αλλά οι δυνάμεις του δεν του επέτρεπαν να διεκδικήσει την κατάληψη της εξουσίας και να απειλήσει καίρια το αστικό καθεστώς.

Τώρα όμως που απέκτησε αυτό το νέο, παντοδύναμο για τις συνθήκες της εποχής, όργανο πολιτικής, τα όπλα, ήλθε το πλήρωμα του χρόνου για να βρεθεί το αστικό καθεστώς σε κίνδυνο.

Η δημοκρατία

Οι δημοκράτες εξάλλου, όπως ο Κομνηνός Πυρομάγλου, μιλώντας για δημοκρατία, παρέβλεπαν την έννοια που έδιναν οι δύο παρατάξεις σ' αυτή τη μαγική λέξη.

Στην Αριστερά δέσποζε ήδη την εποχή εκείνη το ΚΚΕ, το οποίο είχε τη βεβαιότητα ότι η πλειοψηφία του λαού ακολουθούσε το ΕΑΜ στον απελευθερωτικό αγώνα. Θα το ακολουθούσε κατά το μεγαλύτερο μέρος της και στον πολιτικό αγώνα, δηλαδή στις κάλπες. Συνεπώς η Αριστερά θα μπορούσε να αποδεχθεί τη χάραξη ενός γνήσιου δημοκρατικού δρόμου, που θα οδηγούσε αμέσως μετά την Απελευθέρωση σε κοινοβουλευτικές εκλογές, στις οποίες ήλπιζε βάσιμα ότι θα επικρατούσε.

Αλλά το ΚΚΕ δεν έπαυε να είναι κόμμα κομμουνιστικό, επαναστατικό, λενινιστικό, σύμφωνα με τα κριτήρια και το περιεχόμενο της εποχής. Συνεπώς, με το πρίσμα το δικό του, ο δημοκρατικός δρόμος ήταν εκείνος που θα οδηγούσε αρχικά στην αντιπροσωπευτική αστική δημοκρατία, αμέσως κατόπιν όμως στο σύστημα που λέγεται σήμερα «λαϊκή δημοκρατία». Δηλαδή σε μια μορφή «δικτατορίας του προλεταριάτου» (ακριβέστερα της δικτατορίας του κόμματος) με την οποία θα ανατρεπόταν το αστικό καθεστώς και θα επιβαλλόταν ο σοσιαλισμός.

Αν δεν εξασφάλιζε αυτή την προϋπόθεση –είτε γιατί δεν θα είχε την δυνατότητα να αποκτήσει την πλειοψηφία στο αστικό στάδιο της δημοκρατίας, είτε γιατί οι αντίπαλες δυνάμεις θα επιχειρούσαν να του ανακόψουν την πορεία με τη βία–, το ΚΚΕ δεν είχε λόγο να ακολουθεί τον δημοκρατικό δρόμο. Και υπήρχε ο δρόμος των όπλων.

Ο δημοκρατικός δρόμος για τη Δεξιά –για τους εθνικόφρονες, για τους μη αριστερούς– ήταν εκείνος που θα εξασφάλιζε με το κοινοβούλιο τη διατήρηση του αστικού καθεστώτος, το οποίο οι ιδεολόγοι τους ταύτιζαν με τις έννοιες του έθνους και της πατρίδας. Αν δεν υπήρχε αυτή η προϋπόθεση, η Δεξιά θα επεδίωκε να συντρίψει την Αριστερά διά παντός άλλου μέσου ώστε να διατηρηθεί το καθεστώς διά της βίας. Και υπήρχε ο δρόμος των όπλων.

Όσον αφορά την αγγλική πολιτική, ευθυγραμμίστηκε φυσικά με την παράταξη της Δεξιάς.

Αλλά η πολιτική είναι θυγατέρα του συσχετισμού των δυνάμεων. Γι' αυτό υπήρχε και μια τρίτη περίπτωση:

Ή η μία ή η άλλη παράταξη να αποδεχθεί το καθεστώς της άλλης. Και να αρκεστεί στην εξασφάλιση όσον το δυνατόν ισχυρότερων θέσεων στα πλαίσια αυτού του καθεστώτος.

Σκληρή απόφαση όμως, που μπορούσε να τη λάβει μόνον εκείνος ο οποίος θα αντιλαμβανόταν ότι ο συσχετισμός δυνάμεων δεν του επέτρεπε να ακολουθήσει άλλον δρόμο.

Και, για την ώρα, ούτε το ΚΚΕ, που στηριζόταν στα νέα του όπλα και στη γιγαντιαία μαζική του οργάνωση, ούτε η Δεξιά, που στηριζόταν στην Αγγλία, λάμβαναν τέτοια απόφαση.

Στο μεταξύ, εν όψει συμμαχικής απόβασης –όπως πίστευαν και οι δύο παρατάξεις–, Αριστερά και Δεξιά οργάνωναν τις δυνάμεις τους. Και το ΚΚΕ αποφάσισε να εκκαθαρίσει την κατάσταση στην ύπαιθρο, ώστε την ώρα της Απελευθέρωσης να κατέχει όσο το δυνατό ισχυρότερες θέσεις. Πρώτο βήμα θα ήταν να αποκτήσει ο ΕΛΑΣ και άλλα όπλα: τα ιταλικά όπλα που βρίσκονταν στα χέρια Ιταλών.

Η Μεραρχία Πινερόλο θα αφοπλιζόταν.

Ο αφοπλισμός

Ήταν βράδυ της 14ης Οκτωβρίου 1943, όταν, στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο των Ανταρτών στο Περτούλι, ξαφνικά ο Ιταλός στρατηγός Ινφάντε κυκλώθηκε από μιαν ομάδα ΕΛΑΣιτών και διατάχτηκε να παραδώσει το ατομικό του περίστροφο. Από τη στιγμή εκείνη, η Μεραρχία Πινερόλο άλλαζε ρόλο: από συνεμπόλεμος, γινόταν αιχμάλωτος. Άρχιζε έτσι πάνω στην Πίνδο ο τελικός επίλογος της 11ης Ιταλικής Στρατιάς.

Εκείνες τις ώρες, όλα τα τμήματα της μεραρχίας που διατηρούσαν τον οπλισμό τους αφοπλίζονταν από δυνάμεις της 1ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, χωρίς καμιά αντίσταση. Ήδη το ηθικό των Ιταλών ήταν καταρρακωμένο και θα τους ήταν δύσκολο να αποφασίσουν μια νέα άνιση και καταδικασμένη μάχη.

Μόνο το Σύνταγμα Ιππικού της Αόστης θέλησε να προβάλει μιαν απελπισμένη

άμυνα. Στη θέση Κάνια, δύο επιλαρχίες παρέδωσαν τον οπλισμό τους μόνον ύστερα από δίωρη αντίσταση. Σε απόσταση 6 χιλιομέτρων, η τρίτη επιλαρχία πολέμησε πιο αποφασιστικά και δεν υπέκυψε παρά μετά τρίωρο αγώνα. Ο απολογισμός ήταν τρεις νεκροί στην πλευρά του ΕΑΜ και τριάντα περίπου στην πλευρά των Ιταλών, αλλά τελικά η λεία υπήρξε πελώρια με τα αντάρτικα μέτρα: χίλια άλογα, 70 πολυβόλα και οπλοπολυβόλα, 8 ομαδικοί όλμοι, πολυάριθμα ολμίδια, 60 ατομικά αυτόματα, εκατοντάδες τουφέκια, 2 πυροβολαρχίες, θωρακισμένα και φορτηγά αυτοκίνητα και αφθονία πυρομαχικών.

Η μοίρα των αφοπλισθέντων Ιταλών από την ημέρα εκείνη υπήρξε τρομερή. Αφέθηκαν σε οικτρά στρατόπεδα, σε τρύπες ή λασποκαλύβες. Ο βαρύς χειμώνας της Πίνδου έπεσε πάνω τους σαν θεομηνία. Κυνηγημένοι με πανικό από εδώ και από εκεί με τις άπαυτες εκκαθαριστικές εξορμήσεις των Γερμανών, εγκαταλειμμένοι από τους πάντες –από τους Άγγλους, που καθυστερούσαν την αποστολή του ποσού μισής λίρας τον μήνα για τον καθένα, λόγω δυσκολίας επικοινωνίας· και από τον ΕΛΑΣ, λόγω των συνεχών αγώνων του–, θερίστηκαν ομαδικά. Κατά δεκάδες μάζευαν τους νεκρούς στους απάνθρωπους καταυλισμούς τους κάθε πρωί και τους έριχναν σε ομαδικούς τάφους.

Οι χωρικοί αρχικά τούς έγδυσαν ανηλεώς. Κατόπιν όμως ο οίκτος υπερίσχυσε και πολλές οικογένειες αγροτών περισυνέλεξαν πολυάριθμους αιχμαλώτους, κατά σύσταση του Γεν. Στρατηγείου του ΕΛΑΣ. Βοηθούσαν εκείνοι σε αγροτικές δουλειές, αλλά είχαν ανθρώπινη μεταχείριση, ενώ το μοναστήρι της Σιάικα κοντά στο Καροπλέσι έγινε ιταλικό νοσοκομείο. Σώθηκε έτσι ένα μεγάλο μέρος.

Η διαταγή

Ο αφοπλισμός έγινε με κάποια καθυστέρηση. Είχε αποφασιστεί νωρίς από το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ στην Αθήνα και ορίστηκε για την 1η Οκτωβρίου. Στο μεταξύ όμως, ο Γιώργης Σιάντος ανέλαβε να ανέβει ο ίδιος στα βουνά. Οι περιστάσεις απαιτούσαν πια μεγάλους χειρισμούς. Η συγκεχυμένη ηχώ της μάχης του Αιγαίου, όπως μεταδιδόταν διά μέσου των αιθέρων, ολοκλήρωσε την πεποίθηση της ηγεσίας του ΚΚΕ και του ΕΑΜ ότι η μεγάλη συμμαχική επίθεση στον ελληνικό χώρο ή άρχισε ή επίκειται. Και έπρεπε να βιαστούν. Δεν ήταν δυνατόν να μεσολαβεί τόση γεωγραφική απόσταση από την απόφαση ώς την εκτέλεση. Και ο Σιάντος θα αναλάμβανε όλες τις εξουσίες στην ΕΑΜική ελεύθερη Ελλάδα. Φτάνοντας λοιπόν, θα έδινε ο ίδιος τη διαταγή του αφοπλισμού. Και αυτό έγινε στις 14 Οκτωβρίου.

Την προηγουμένη ακριβώς η Ιταλία είχε γίνει δεκτή από τους Συμμάχους ως «συνεμπόλεμος δύναμις». Μεγάλη κατάκτηση του στρατάρχη Μπαντόλιο. Ο Σιάντος είχε πληροφορηθεί το γεγονός από το ραδιόφωνο, αυτό όμως δεν ματαίωσε την απόφαση του αφοπλισμού. Τουναντίον, την επέσπευσε. Γιατί, όταν τα ένοπλα τμήματα

της Πινερόλο θα γίνονταν στρατεύματα «συνεμπολέμου», θα ήταν πιο προβληματική η διάλυσή τους. Πριν λοιπόν το σίδερο κρυώσει, ο α' γραμματέας του ΚΚΕ, που τώρα στο Περτούλι ήταν και αντιπρόσωπος του ΕΑΜ στο Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ, έδωσε τη διαταγή.

Οι Ιταλοί

Πώς όμως ο ΕΛΑΣ δικαιολόγησε εκείνη την ενέργεια;

Η γενική επίσημη δικαιολογία ήταν ότι οι Ιταλοί δεν είχαν καμιά διάθεση πραγματικά να πολεμήσουν. Και, συνεπώς, η ένοπλη και συντεταγμένη παρουσία τους κατά μονάδες μέσα στις τάξεις του ΕΛΑΣ ήταν πρόξενος κακού και όχι καλού. Σε περίπτωση σοβαρών επιθέσεων των Γερμανών μπορούσαν να διαλυθούν, να αφήσουν κενά και να προκαλέσουν συμφορά. Ακόμη χειρότερα αν αναλάμβαναν έναν αυτόνομο τομέα.

Η διαπίστωση δεν ήταν ψευδής. Το ηθικό των Ιταλών που διατηρούσαν τα όπλα δεν ήταν καλύτερο από εκείνων που είχαν παραδώσει τον οπλισμό τους. Πουθενά δεν ήρθαν σε πραγματική σύγκρουση με τους Γερμανούς. Και, στις 26 Σεπτεμβρίου, μια επίθεση επίλεκτων Ιταλών υπό τη διοίκηση Άγγλων, με οδηγούς του ΕΛΑΣ, κατά του αεροδρομίου Λάρισας, απέτυχε οικτρά. Οι Άγγλοι απέδιδαν σοβαρή σημασία σε εκείνη την επιχείρηση, γιατί το αεροδρόμιο ήταν από τα ορμητήρια της γερμανικής αεροπορίας στη διεξαγόμενη μάχη του Αιγαίου. Αλλά οι Ιταλοί κομάντος εγκατέλειψαν τα υλικά καταστροφής και τράπηκαν σε φυγή με την πρώτη αντίδραση της φρουράς. Την επομένη οι Γερμανοί έκαψαν για αντίποινα το γειτονικό χωριό Τοπαζλάρ.

Πάντως δεν ήταν αυτός ο ουσιαστικός λόγος του αφοπλισμού. Το κίνητρο ήταν τα πολύτιμα όπλα, τα οποία, αν δεν έσπευδε να πάρει ο ΕΛΑΣ, θα ζύγιζαν μοιραία στο άλλο σκέλος της πλάστιγγας, είτε αν παρέμεναν στα χέρια των Ιταλών, είτε αν περνούσαν τελικά στα χέρια του ΕΔΕΣ.

Υπεροπλία

Με την αρπαγή όμως του οπλισμού της Πινερόλο και του Συντάγματος της Αόστης, ολοκληρωνόταν ο εξοπλισμός του ΕΛΑΣ με το απροσδόκητο αυτό υλικό, και ο Τσώρτσιλ αργότερα θα γράψει στα *Απομνημονεύματά* του (Ε΄, σελ. 476):

> *«Ἡ ἰταλικὴ παράδοσις τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1943 διετάραξε τὴν ὅλη ἰσορροπία τῶν δυνάμεων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ ΕΛΑΣ κατώρθωσε νὰ ἐξασφαλίσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ἰταλικοῦ ὑλικοῦ, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ὁπλισμοῦ μιᾶς ὁλόκληρης ἰταλικῆς μεραρχίας καὶ νὰ ἐπιτύχῃ ὑπεροχήν. Ὁ κίνδυνος ἑνὸς κομμουνιστικοῦ κινήματος εἰς ἐνδεχομένην γερμανικὴν ὑποχώρησιν, ἡ ὁποία καὶ πρακτικῶς ἐφαίνετο τώρα δυνατή, ἐπέβαλλεν ἄγρυπνον προσοχήν».*

Η ενίσχυση του ΕΛΑΣ ήταν πράγματι τεράστια. Βέβαια τα ιταλικά όπλα δεν ήταν εφάμιλλα των γερμανικών. Μόνον οι όλμοι τους ήταν ανώτεροι, με μεγαλύτερο βεληνεκές. Αλλά οπωσδήποτε, από τα τέλη Σεπτεμβρίου και ακόμη περισσότερο από τα μέσα Οκτωβρίου, έπαψε η εφιαλτική έλλειψη οπλισμού των δυνάμεών του. Εμφάνισε πολλά τάγματα πλήρους σχεδόν ορεινής σύνθεσης, με πολυβόλα, οπλοπολυβόλα, όλμους και ολμίδια και με κάποια επάρκεια πυρομαχικών. Ακόμη και λίγο πυροβολικό απέκτησε: δύο πυροβολαρχίες στη Θεσσαλία, μία στη Στερεά. Τέλος, και μέσα διαβιβάσεων. Και μια χαρακτηριστική εικόνα δίνει σε έκθεσή της η διοίκηση του 4ου Συντάγματος (Λάρισας) του ΕΛΑΣ:

> *«Τὸ 4ον Σύνταγμα ἀπὸ τὰ ἰταλικὰ ὑλικὰ συνεκρότησε μὲ πλήρη ὁπλισμόν, τρία ἰσχυρὰ τάγματα ἀπὸ τρεῖς λόχους ἀκροβολιστῶν καὶ μίαν πυροβολαρχίαν ἕκαστον, δύο λόχους μηχανημάτων, ἕναν οὐλαμόν πυροβολικοῦ καὶ μίαν ἴλην ἱππικοῦ. Μὲ τὰς δυνάμεις αὐτὰς κατώρθωσε νὰ δώση μάχας ἐκ παρατάξεως μετ' ὀλίγον, τὸν Σεπτέμβριον καὶ τὸν Ὀκτώβριον ἕως τὴν 4ην Νοεμβρίου, ἐναντίον ἰσχυρῶν γερμανικῶν δυνάμεων, μάχας σκληρὰς ἐκ παρατάξεως, ἐνῶ ὁ ἐχθρὸς διέθετε ἅρματα, πυροβολικὸν καὶ ἀεροπορία. Ἐμάχετο συνεχῶς ἐπὶ 20ήμερον».*

Δεν υπήρξε όμως μόνο ποιοτική η ανάπτυξη του ΕΛΑΣ, αλλά και ποσοτική. Μπόρεσε να συγκροτήσει και άλλες μεγάλες και μικρές ομάδες. Στη Χαλκίδα σχηματίστηκε σχεδόν εκ του μηδενός ένα πλήρες σύνταγμα –το 7ο– που μαζί με το 38ο και το 5ο Τάγμα Παρνασσίδας συγκρότησαν την 5η Ταξιαρχία Αττικοβοιωτίας. Στην Ανατολική Θεσσαλία ιδρύθηκε μια νέα μεραρχία, η 16η, με τρία συντάγματα: 51ο, 52ο, 54ο. Και η 1η Θεσσαλική Μεραρχία μία έφιππη ομάδα αναγνώρισης που διέθετε την ανέπτυξε στο 3/7 Σύνταγμα Ιππικού. Σημαντική οργανωτική, τεχνική και εκπαιδευτική βοήθεια για τη συγκρότηση αυτού του συντάγματος προσέφεραν οι δύο Αμερικανοί αξιωματικοί της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής, και ιδίως ο Έργκοτ, που μεταβλήθηκε σε αληθινό κάου-μπόυ του Θεσσαλικού κάμπου.

Η αριθμητική δύναμη του ΕΛΑΣ αυξήθηκε ραγδαία. Αθρόα υπήρξε η κατάταξη ανδρών και γυναικών. Μόνο από τον Βόλο βγήκαν στο βουνό εκείνες τις εβδομάδες 1.000 νέοι. Και, από 20.000 στις παραμονές της ιταλικής συνθηκολόγησης, έφτασε τις 35.000 μετά τον αφοπλισμό της Πινερόλο, με 20.000 άνδρες του εφεδρικού ΕΛΑΣ. Ήταν ένας στρατός πραγματικός πια, ενθουσιώδης, πειθαρχημένος, μαχητικός, που ζούσε με το όραμα της απελευθέρωσης, της νίκης και της εξουσίας.

Και τότε ακριβώς επρόκειτο να μπει στη φάση της σκληρότερης δοκιμασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Ο ΜΙΚΡΟΣ ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Ο ΕΛΑΣ ΕΞΑΠΟΛΥΕΙ ΕΠΙΘΕΣΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΕΔΕΣ • ΠΟΙΟΣ ΕΔΩΣΕ ΤΗ ΔΙΑΤΑΓΗ; Ο ΣΙΑΝΤΟΣ • ΣΚΛΗΡΑ ΠΛΗΓΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΕΔΕΣ • ΟΙ ΓΕΡΜΑΝΟΙ ΕΠΙΤΙΘΕΝΤΑΙ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΟΛΩΝ • Ο ΖΕΡΒΑΣ ΗΜΙΔΙΑΛΥΕΤΑΙ, ΑΛΛΑ ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΑΣ ΑΝΑΤΡΕΠΟΝΤΑΙ • ΑΝΑΣΤΑΤΗ Η ΕΛΛΑΔΑ • ΘΡΗΝΟΣ ΤΟΥ ΑΓΓΕΛΟΥ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ • ΛΟΝΔΙΝΟ, ΟΥΑΣΙΓΚΤΟΝ, ΜΟΣΧΑ ΑΞΙΩΝΟΥΝ ΝΑ ΠΑΥΣΕΙ Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ • Ο ΦΑΝΑΤΙΣΜΟΣ ΚΥΡΙΑΡΧΕΙ • ΔΙΑΣΠΑΣΗ ΤΟΥ ΕΔΕΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ • Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΜΕΤΑΦΕΡΕΤΑΙ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ • ΜΙΑ ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΑΝΑΣΤΑΤΩΝΕΙ

ΤΟ ΠΡΩΙ ΤΗΣ 10ης ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1943, στην απελευθερωμένη ζώνη, στον κορμό της ηπειρωτικής Ελλάδας, ξέσπασε πόλεμος Ελλήνων εναντίον Ελλήνων. Η Θεσσαλία, η Στερεά και η Ήπειρος ήταν το πεδίο ένοπλης αναμέτρησης μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ. Χιλιάδες πολεμιστές ήταν μπλεγμένοι κι από τις δύο πλευρές σε μια σειρά συγκεχυμένων μαχών, στις οποίες όμως δέσποζε μία πραγματικότητα: πριν ακόμη ολοκληρώσει την κατοχή των ιταλικών όπλων με τον αφοπλισμό της Μεραρχίας Πινερόλο, ο ΕΛΑΣ εφορμούσε κατά του ΕΔΕΣ εν όψει της συμμαχικής απόβασης που θεωρούσε επικείμενη.

Τέσσερις σχεδόν μήνες επρόκειτο να διαρκέσει εκείνος ο μικρός εμφύλιος πόλεμος των βουνών. Τα γεγονότα πριν και μετά τη σύγκρουση είχε σκεπάσει με αχλύ η εκατέρωθεν προπαγάνδα και τότε και μετά. Αλλά οπωσδήποτε μπορεί σήμερα να δώσει κανείς το αδρό περίγραμμά τους, παραβλέποντας τη σωρεία των λεπτομερειών, οι οποίες θα παρεμπόδιζαν την παρακολούθησή τους.

Την προηγουμένη, 9 Οκτωβρίου 1943, στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ συλλαμβανόταν ο υπαρχηγός της αντιπροσωπείας του ΕΔΕΣ αντισυνταγματάρχης Γκικόπουλος και γινόταν η κατάσχεση των γραφείων της με τα αρχεία. Ταυτόχρονα, το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ εξέδιδε τις υπ' αριθ. 800 και 801 διαταγές επιχειρήσεων. Η πρώτη απευθυνόταν προς την XIIIη Μεραρχία (Στερεάς Ελλάδας) με εντολή να εκκαθαρίσει τις δυνάμεις του ΕΔΕΣ στην περιοχή της και να συγκροτήσει

ειδικό κλιμάκιο που θα ονομαζόταν Εκστρατευτικό Σώμα Ηπείρου (ΕΣΗ) και θα εισέβαλλε στον Βάλτο. Η δεύτερη απευθυνόταν προς τη μεραρχία (Ηπείρου) με ανάλογη εντολή. Άλλες διαταγές έστρεφαν τις μακεδονικές μεραρχίες (ΙΧη και Χη) προς την κατεύθυνση του Μετσόβου και, τέλος, η πρώτη Μεραρχία (Θεσσαλίας) όφειλε να εκκαθαρίσει τη δική της περιοχή από τους πυρήνες των ΕΟΕΑ.

Έτσι, εκείνη την ημέρα, ο όγκος του ΕΛΑΣ απότομα στρεφόταν συγκεντρωτικά εναντίον της ελεύθερης ορεινής Ελλάδας που διοικούσε ο στρατηγός Ζέρβας, με σκοπό προφανή την εκμηδένιση των δυνάμεών του. Ποιοι όμως ήταν εκείνοι που επωμίζονταν την ευθύνη για μια τέτοια αποφασιστική ενέργεια;

Οι υπεύθυνοι

Στο Γενικό Στρατηγείο δεν υπήρχε ο στρατηγός Σαράφης, ο οποίος τότε βρισκόταν σε περιοδεία στη Μακεδονία. Τις διαταγές τις υπέγραφαν ο Άρης Βελουχιώτης και ο Βασίλης Σαμαρινιώτης. Αλλά και να βρισκόταν ο Σαράφης και να συνυπέγραφε, δεν θα είχε σημασία. Το γεγονός ήταν πως είτε τα δύο μέλη του Γενικού Στρατηγείου, είτε τα τρία μαζί, δεν μπορούσαν να αναλάβουν, δεν είχαν δικαιοδοσία, τέτοια ριζική πρωτοβουλία.

Αλλά εκείνες τις ημέρες ανέβαινε στα απελευθερωμένα βουνά ο α΄ γραμματέας του ΚΚΕ Γιώργης Σιάντος. Την 1η Οκτωβρίου έφτανε στα Δερβενοχώρια και κατόπιν, με σύντονες πορείες, βρέθηκε στην απελευθερωμένη περιοχή, αφού στο Ζεμενό διέτρεξε σοβαρό κίνδυνο. Υπέφερε από καρδιοπάθεια ο «Γέρος», από την οποία και υπέκυψε μετά τρία έτη. Και εκεί στο Ζεμενό έπαθε κρίση δυνατή, ενώ διαγραφόταν μια θανάσιμη απειλή. Γιατί παραλίγο να πέσει στα χέρια των Γερμανών, που ενεργούσαν ισχυρή εκκαθαριστική επίθεση.

Την 7η Οκτωβρίου ο Γ. Σιάντος βρισκόταν στην Κουκουβίστα. Την 9η στο Καρπενήσι. Μπορούσε πια να επικοινωνεί τηλεφωνικά με το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ και να εκδίδει τις διαταγές του. Από εκεί, την Κουκουβίστα ή μάλλον το Καρπενήσι, πήρε η δυάδα Σαμαρινιώτη-Βελουχιώτη την εντολή να στρέψει τον όγκο του ΕΛΑΣ προς δυσμάς και να εξαπολύσει την επίθεση κατά του ΕΔΕΣ.

Ο Σιάντος είχε αυτή τη δικαιοδοσία έναντι του Γενικού Στρατηγείου. Η εξουσία του προς την ανώτατη διοίκηση του ΕΛΑΣ ήταν απεριόριστη. Έλαβε όμως μια τέτοια σοβαρότατη απόφαση αστραπιαία μόλις έφτασε στην καρδιά της Ρούμελης, ή έστω στη διάρκεια της επίπονης και επικίνδυνης διαδρομής του; Δύσκολο είναι να δεχτούμε πως μπορούσε τόσο εσπευσμένα, τρέχοντας από κορφή σε κορφή, χωρίς να κατατοπισθεί ευρύτατα και υπεύθυνα, να καταλήξει σε μια τόσο ριζική στροφή.

Εξάλλου, για μια τέτοιας ολκής ενέργεια έπρεπε να προηγηθούν, τυπικά έστω, συνεννοήσεις με σύμμαχα κόμματα και οργανώσεις που αντιπροσωπεύονταν στην

Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ. Και προπαντός όφειλε ο Σιάντος να έχει την έγκριση της ολομέλειας της ηγεσίας του ΚΚΕ (Πολιτικό Γραφείο), προς την οποία και θα λογοδοτούσε. Απόφαση εμφυλίου πολέμου δεν είναι υπόθεση ενός προσώπου.

Συνεπώς ο Γ. Σιάντος δεν μπορεί παρά να ήταν ήδη φορέας συλλογικής απόφασης για τη συντριβή του ΕΔΕΣ όταν ανέβαινε στο βουνό. Και έδωσε την εκτελεστική εντολή προς το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ αμέσως μόλις ήρθε σε τηλεφωνική επαφή μαζί του, γιατί νόμιζε πως ο καιρός επείγει. Ίσως όμως να θεώρησε ως λαμπρή ευκαιρία για μια λογικοφανή αφορμή της επίθεσης μια σειρά προστριβών με τον ΕΔΕΣ, που θα τις πληροφορήθηκε μόλις έφτασε στην ελεύθερη Ρούμελη.

Τα επεισόδια

Πράγματι, προηγήθηκαν από την επίθεση του ΕΛΑΣ ορισμένα επεισόδια, τα οποία αναφέρει ως εξής η υπ' αριθ. Ε.Π. 367/1943 έκθεση του Γενικού Στρατηγείου, που τα αποδίδει σε πρωτοβουλίες του ΕΔΕΣ:

«Προηγηθέντα ἐπεισόδια καὶ προκλήσεις τοῦ ΕΔΕΣ:

»α. Σύλληψις Ὀρφέως Βλαχοπούλου καὶ λοιπῶν, ὑπὸ τμημάτων τοῦ ΕΔΕΣ εἰς Ἀνατολικὴν Κράψην.

»β. Ἐπίθεσις τμημάτων τοῦ ΕΔΕΣ κατὰ ἡμετέρων τμημάτων εἰς Τσεπέλοβον.

»γ. Ἀξίωσις τελεσιγραφικῶς συνταγματάρχου Νταούλη, ἀρχηγοῦ τμημάτων Μετσόβου-Κονίτσης, πρὸς τὸ 1ον τάγμα ἡμετέρου συντάγματος, νὰ ἐκκενώση τὴν περιοχὴ Γοστίτσης.

»δ. Ἀπόπειρα τοῦ ΕΔΕΣ Ἀγνάντων νὰ συλλάβουν διὰ δόλου τὸν καπετάνιον τῆς VIII Μεραρχίας...»

Σημειώνουμε ότι ο Ορφέας Βλαχόπουλος ήταν ο Παντελής Σίμος, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ και του ΕΑΜ. Και ο καπετάνιος της VIIIης Μεραρχίας ο αντισυνταγματάρχης Πίσπερης.

Η ίδια εμπιστευτική έκθεση του Γενικού Στρατηγείου περιγράφει, συνεχίζοντας, ως εξής τη δράση του ΕΛΑΣ:

«Ὅταν διεπιστώθη ὅτι ἡ ἐπίθεσις τοῦ ΕΔΕΣ ἦτο γενικὴ καὶ προμελετημένη, τὸ Γενικὸν Στρατηγεῖον ἀπεφάσισε νὰ ἐκκαθαρίση τὴν περιοχή του ἀπὸ ὅλα τὰ τμήματα τοῦ ΕΔΕΣ. Καὶ ἐξέδωσε πρὸς τὰς VIII καὶ XIII Μεραρχίας τὰς ὑπ' ἀριθ. 800 καὶ 801/9-10-43 ἐμπιστευτικὰς διαταγάς του, ὅπως ἡ μὲν VIII κτυπήση καὶ ἐκκαθαρίση τὴν περιοχὴ Γοστίτσης-Ζαγορίων διὰ τοῦ 85ου Συντάγματός της καὶ διὰ τοῦ 3/40 κινηθῆ πρὸς τὸ κέντρον τοῦ Ζέρβα (Βουλγαρέλι), ἡ δὲ XIII νὰ εἰσβάλη διὰ Δυτικῆς Στερεᾶς καὶ Ἀπεραντίων εἰς τὰς περιοχὰς τοῦ ΕΔΕΣ...»

Ο ΕΔΕΣ

Μήπως όμως πράγματι αυτά τα επεισόδια, αν τα καταλογίσουμε στον ΕΔΕΣ, ήταν προανακρούσματα μιας επίθεσής του κατά του ΕΛΑΣ;

Όχι, δεν μπορεί να ευσταθήσει αυτή η άποψη. Ο ΕΛΑΣ παρέτασσε εκείνη την εποχή, όπως είδαμε, 35.000 άνδρες με εφεδρείες 20.000. Ο ΕΔΕΣ 8.000 άνδρες με ελάχιστες εφεδρείες. Εξάλλου, τα ιταλικά όπλα προσέδιδαν στον ΕΛΑΣ πολύ μεγαλύτερη δύναμη πυρός κατά μονάδα από τον ΕΔΕΣ. Θα αποτελούσε παραλογισμό η σκέψη να εξαπολύσει ο ΕΔΕΣ κατά τόσον υπέρτερου αντιπάλου επίθεση, της οποίας ήταν μαθηματικά βέβαιη η συντριβή.

Εκείνες τις ημέρες άλλωστε καμιά επιθετική προπαρασκευή δεν είχε γίνει στην επικράτεια του ΕΔΕΣ. Ο κύριος όγκος του ήταν απασχολημένος με επιχειρήσεις εναντίον των Γερμανών στις βορεινές οδικές αρτηρίες Ιωαννίνων-Αμφιλοχίας-Άρτας, Ιωαννίνων-Μετσόβου, Ιωαννίνων-Παραμυθιάς.

Λίγες ημέρες προηγουμένως, εξάλλου, ειδικός αγγελιαφόρος του υπαρχηγού του ΕΔΕΣ, Κομνηνού Πυρομάγλου, έσπευδε προς τον Άρη Βελουχιώτη για να τον καλέσει να συναντηθεί με τον Ζέρβα, προκειμένου αυτός, παρουσία του Άρη, να εκδηλωθεί δημόσια κατά της επιστροφής του βασιλιά χωρίς δημοψήφισμα.

Και τέλος, στις 15 Οκτωβρίου, στο χωριό Χώσεψη των Τζουμέρκων, όπου είχε την έδρα του και ένα σύνταγμα του ΕΛΑΣ, επρόκειτο να γίνει συνέδριο των πολιτικών και στρατιωτικών στελεχών του ΕΔΕΣ, όπου θα παρευρίσκονταν ως παρατηρητές αντιπρόσωποι του ΕΑΜ Ηπείρου.

Όλα αυτά βέβαια είναι ενδεικτικά έλλειψης επιθετικών προθέσεων και προπαρασκευών. Τουναντίον φαίνεται πως μάλλον με έκπληξη ο Ζέρβας, ο Πυρομάγλου και οι επιτελείς τους πληροφορήθηκαν τη σύλληψη της αντιπροσωπείας του ΕΔΕΣ στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο και την εξαπόλυση της επίθεσης του ΕΛΑΣ. Έτσι άρχιζε ο τετράμηνος εμφύλιος πόλεμος, ο οποίος σε πολύ αδρές γραμμές εξελίχτηκε ως εξής:

Οι δυνάμεις του ΕΔΕΣ ήταν κατανεμημένες σε τρία μεγάλα συγκροτήματα (Κ. Πυρομάγλου, *Δούρειος Ίππος*, σελ. 199-200): Το πρώτο συγκρότημα μεταξύ Τζουμέρκων-Ξηροβουνίου-Ανατολικής Κράψης. Το δεύτερο στον χώρο Λάκκας Σουλίου. Το τρίτο στην περιοχή Βάλτου-Γαβρόβου.

Η επίθεση του ΕΛΑΣ

Η συνολική δύναμη του ΕΛΑΣ που στράφηκε κατά του ΕΔΕΣ ανήλθε σε 15.000-16.000 αντάρτες, αλλά η εμπλοκή τους έγινε διαδοχικά. Την κυριότερη δύναμη κρούσεώς της αποτέλεσε το Εκστρατευτικό Σώμα Ηπείρου με διοικητή τον συνταγματάρχη Παπασταματιάδη και καπετάνιο τον Τάσο Λευτεριά, που το συγκροτούσαν: τα συντάγματα 2/39 και 5/42 της XIIIης Μεραρχίας και το

«Τάγμα Θανάτου» που διοικούσε ο λοχαγός Γιαννακουλόπουλος.

Το Σώμα αυτό ξεκαθάρισε αστραπιαία την περιοχή του από κάθε ίχνος του ΕΔΕΣ και κατόπιν εισέβαλε στην Τριχωνίδα, μία από τις γερές βάσεις των ΕΟΕΑ. Η δύναμη του γιατρού Γ. Παπαϊωάννου, που βρισκόταν εκεί, γρήγορα διαλύθηκε από τον υπέρτερο εχθρό. Ταυτόχρονα στο Ξηρόμερο διαλύθηκαν τα Σώματα του Κ. Καραμπέκιου και του Κ. Μπούρα. Και κατόπιν, στις 17 Οκτωβρίου, συγκλίνουσες οι φάλαγγες του ΕΛΑΣ εισέβαλαν στον Βάλτο, όπου είχε την έδρα του το παλιό και ισχυρό αρχηγείο του Στυλιανού Χούτα.

Η πάλη ήταν άνιση και ο Κομνηνός Πυρομάγλου την περιγράφει με λίγες λέξεις ως εξής:

«Ὁ ἰατρὸς Σ. Χούτας, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ Ἀρχηγείου Βάλτου μὲ δύναμιν 1.200 ἀνταρτῶν, ἀφοῦ στὴν ἀρχὴ ἀπέκρουσε τὶς ἐπιθέσεις τοῦ ΕΛΑΣ, σὲ μιὰ "ἐκ παρατάξεως" μάχην διελύθη. Καὶ αὐτὸς μὲν κατόρθωσε νὰ διαφύγη, μεγάλο μέρος ὅμως τῶν ἀξιωματικῶν του συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι ἀπὸ τὸν ΕΛΑΣ».

Έως τις 18 ή 19 Οκτωβρίου, έτσι, ολόκληρη η Στερεά βρισκόταν υπό τον έλεγχο του ΕΛΑΣ. Από τους 2.000 άνδρες του ΕΔΕΣ δεν είχαν απομείνει παρά 200 περίπου γύρω από τον Χούτα, που ήταν απωθημένοι προς την περιοχη Άρτας. Και ήδη, στις 14 του μηνός, περνούσαν τα πρώτα τμήματα του ΕΛΑΣ τον ποταμό Αχελώο, καταλαμβάνοντας το Τρίκλινο. Εκεί σκοτώθηκε ο Νεοζηλανδός υπολοχαγός Αρθούρος Χάμπαρτ. Ο θάνατός του έκαμε φοβερό θόρυβο, αλλά, όπως αποδείχθηκε από τις ανακρίσεις, οφειλόταν σε λάθος δικό του και σε παρεξήγηση από τους αντάρτες. Ο Κρις Γουντχάουζ στο σημείο αυτό γράφει (*Ακρόπολις*, 13 Μαΐου 1965):

«Τὸ πόρισμα (τῆς ἀνακρίσεως) ἐπιβεβαίωσε ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Χάμπαρτ ἦταν ἕνα ἀτύχημα».

Ο ΕΔΕΣ Θεσσαλίας

Στο μεταξύ είχε εκκαθαριστεί από τους πυρήνες του ΕΔΕΣ ολόκληρη η Θεσσαλία. Καμιά δυσκολία δεν παρουσίασε η διάλυση ούτε της αξιόλογης οργάνωσης της Καρδίτσας. Αλλά υπήρχε και το αρχηγείο Θεσσαλίας των ΕΟΕΑ υπό τον συνταγματάρχη Θ. Πεντζόπουλο. Η έναρξη των επιχειρήσεων το βρήκε στις Πηγές, στον ποταμό Αχελώο. Η δύναμή του ανερχόταν σε 500 άνδρες. Συμπτύχθηκε προς τα δυτικά και στις 21 Οκτωβρίου συναντήθηκε με τα υπολείμματα του Χούτα στη Μεγαλόχαρη. Αλλά την ίδια νύχτα, όπως γράφει ο Χούτας:

«Τὸ τμῆμα αὐτὸ αὐτοδιελύθη. Ὁ συνταγματάρχης μὲ τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἀξιωματικούς, χωρὶς κἂν νὰ μὲ εἰδοποιήση, κατῆλθεν εἰς Ἄρταν καὶ ἐκεῖθεν κατηυθύνθη πρὸς Ἀθήνας, οἱ δὲ ἄνδρες του ἐν διαλύσει, ἐτράπη-

σαν πρὸς Θεσσαλίαν ἐπανερχόμενοι εἰς τὰς ἑστίας των».

Και ο Κομνηνός Πυρομάγλου γράφει:

«Χωρὶς νὰ δεχθῆ καμμιὰ πίεσι ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἢ τὸν ΕΛΑΣ, ἔκρινε ὡς καλύτερη λύσι (ὁ συνταγματάρχης Θ. Πεντζόπουλος) νὰ διατάξη τὴν διάλυσιν τῶν τμημάτων του καὶ νὰ ἐπιστρέψη στὰς Ἀθήνας, παρασύρων καὶ μέρος τῶν ἀξιωματικῶν του...»

Υπάρχει όμως και διαφορετική έκθεση, που ανήκει στον υπολοχαγό Απ. Παπαναστασίου, ο οποίος τονίζει:

«Δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὅτι τὸ ἀπόσπασμα Πεντζοπούλου εἶχε δύναμιν 500 ἀνδρῶν. Περίπου 100 ἀντάρτες διέθετε...

»...Τὴν 28 Ὀκτωβρίου ἐπετέθησαν ἐναντίον των αἱ ὑπὸ τὸν Ν. Παπασταματιάδην δυνάμεις τοῦ ΕΛΑΣ (ΕΣΗ) καὶ ὑπεχώρησαν τὴν νύκτα... Νήστεις καὶ ρακένδυτοι ἔσπευσαν εἰς βοήθειαν τοῦ Χούτα... Τότε ὅμως ἤρχισε καὶ ἡ διάλυσις τοῦ τμήματος ἐκείνου. Οἱ πεινασμένοι καὶ κατάκοποι Θεσσαλοὶ ἀντάρτες του, ἦτο ἀδύνατον νὰ συνεχίσουν ἀγῶνα τόσο μακριὰ ἀπὸ τὸν τόπο τους. Ὁ ἴδιος δὲ περιεπλανήθη ἐπὶ ἕνα περίπου μῆνα εἰς τὰ φαράγγια τῆς Πίνδου, μέχρις ὅτου ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ πάντων, ἠναγκάσθη νὰ καταφύγη εἰς Ἀμφιλοχίαν».

Τι συνέβαινε όμως στο μεταξύ στην Ήπειρο, όπου βρισκόταν η κύρια δύναμη του Ζέρβα;

Η VIIIη Μεραρχία του ΕΛΑΣ κατόρθωσε αρχικά να καταφέρει ισχυρό πλήγμα κατά του ΕΔΕΣ και συνέλαβε αιχμάλωτο τον αρχηγό της πέραν του ποταμού Αράχθου δύναμης συνταγματάρχη Απ. Κωνσταντινίδη με το επιτελείο του. Αλλά οι δυνάμεις των ΕΟΕΑ ανασυντάχθηκαν, απέκρουσαν στη Λάκκα Σούλι την επίθεση του 12ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, ενώ διέλυσαν προς Νότον, στην περιοχή Άρτας, το απομονωμένο 3/40 Σύνταγμα, αιχμαλωτίζοντας όλη τη διοίκησή του. Και τα τμήματα της περιοχής Κράψης-Ανατολικής ανέτρεψαν την κάθοδο της δύναμης του ΕΛΑΣ προς τον διάδρομο Κτιστάδων-Γραικικών, από τον οποίο κατερχόταν για να εγκλωβίσει τις δυνάμεις του ΕΔΕΣ στην περιοχή Βουλγαρελίου.

Ενώ όμως η μάχη Ελλήνων κατά Ελλήνων βρισκόταν στην ανάπτυξή της, ξαφνικά ένας άλλος εχθρός παρεμβλήθηκε, δεσπόζοντας στην κατάσταση και πέφτοντας επάνω τους με καταστρεπτική δύναμη: οι Γερμανοί.

Ο νέος εχθρός

Τις ημέρες που η Ιταλία συνθηκολόγησε, αφήνοντας ένα τεράστιο κενό στην παράταξη των κατακτητών, εκδηλώθηκε η γερμανική στρατιωτική ορμητικότητα σε όλες τις διαστάσεις της. Και άρχισε μια σειρά εκκαθαριστικών επιχειρήσεων σε όλη την

ηπειρωτική Ελλάδα, που διήρκεσε ένα τρίμηνο, ανεβάζοντας τον πόλεμο σε επίπεδα έντασης, έκτασης και βιαιότητας άγνωστα έως τότε. Η θυελλώδης γερμανική εξόρμηση αιφνιδίασε τις αντάρτικες δυνάμεις με τη διάρκεια και τη σκληρότητά της. Και επέδρασε ισχυρά στις εξελίξεις των πραγμάτων της Ελλάδας.

Είχαν αυξήσει τις δυνάμεις τους οι Γερμανοί. Το κύμα των ενισχύσεων που κατέφθασε το καλοκαίρι, όταν η παραπλανημένη γερμανική διοίκηση πίστεψε ότι στις ελληνικές ακτές θα γινόταν η συμμαχική απόβαση, στρεφόταν τώρα προς τα βουνά. Αλλά συμπληρωνόταν η γερμανική δύναμη κρούσης από τις επιπλέον μονάδες που στάλθηκαν στην Ελλάδα εν όψει της ιταλικής συνθηκολόγησης. Έτσι ήταν σε θέση να αναλάβουν ισχυρή αντεπίθεση στα Δωδεκάνησα και συγχρόνως να δράσουν σε γιγαντιαία κλίμακα στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Ο πρώτος γύρος

Σε δύο γύρους εξαπολύθηκε η μεγάλη γερμανική εφόρμηση. Ο πρώτος γύρος εκδηλώθηκε τον Σεπτέμβριο στη διάρκεια της ιταλικής συνθηκολόγησης και απέβλεπε στην εξουδετέρωση των Ιταλών, αλλά ιδίως στη ματαίωση της αρπαγής των ιταλικών όπλων από τους αντάρτες.

Σ' εκείνον τον γύρο οι γερμανικές επιχειρήσεις είχαν απλή μορφή: Δεν εφάρμοζαν κανένα γενικό σχέδιο. Έσπευδαν να προλάβουν την παράδοση των διαφόρων ιταλικών μονάδων. Αν δεν πρόφταιναν, τότε εφορμούσαν κατά των αντάρτικων δυνάμεων που άρπαξαν τα όπλα και κατά των ιταλικών μονάδων που προσχώρησαν ένοπλες.

Το κυνηγητό αυτό το περιγράψαμε ήδη. Μερικά όμως επεισόδιά του είναι χαρακτηριστικά και πρέπει να τα επισημάνουμε.

Για πρώτη φορά γερμανικές δυνάμεις εισέβαλαν στην περιοχή του Βάλτου. Ήταν 11 Σεπτεμβρίου. Οι Γερμανοί εισέδυσαν έως τον ποταμό Αχελώο, όπου αναχαιτίσθηκαν απο δυνάμεις του ΕΔΕΣ (Χούτας), αλλά η δική τους εισβολή ήταν βέβαια πολύ διαφορετική από εκείνες των Ιταλών.

Πιο πάνω, στην Ήπειρο, δυνάμεις του ΕΔΕΣ και του ΕΛΑΣ ανέλαβαν, κατά διαταγή του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, να εξαπολύσουν κύμα σαμποτάζ στις τηλεγραφικές και τηλεφωνικές γραμμές Αγρινίου-Άρτας-Ηγουμενίτσας και να χτυπήσουν τα αεροδρόμια Ιωαννίνων, Παραμυθιάς και Αγρινίου. Η δράση αυτή, μικρογραφία του παλιού «Σχεδίου Ζώα» που είχε εφαρμοστεί, όπως είδαμε, την άνοιξη και το καλοκαίρι, αποτελούσε επιχείρηση αντιπερισπασμού. Απέβλεπε στην ανακούφιση της ιταλικής Μεραρχίας Άκουι στα Ιόνια νησιά, εναντίον της οποίας είχε αρχίσει η γερμανική επίθεση. Ήταν η μόνη βοήθεια που έλαβαν οι ατυχείς εκείνοι Ιταλοί, οι οποίοι με απόγνωση περίμεναν τα συμμαχικά αεροπλάνα και τα συμμαχικά πλοία α-

πό τη γειτονική Ιταλία, που θα τους έσωζαν, αλλά που δεν φάνηκαν ποτέ.

Μέσα στο κύμα εκείνων των αντιπερισπαστικών ενεργειών, ένα γερμανικό αυτοκίνητο με έναν συνταγματάρχη και τρεις άλλους αξιωματικούς έπεσε τις τελευταίες ημέρες του Σεπτεμβρίου σε ενέδρα ανταρτών του ΕΔΕΣ (τάγμα Α. Παπαδόπουλου) στον Πλάτανο. Όλοι οι αξιωματικοί σκοτώθηκαν και το αυτοκίνητο γκρεμίστηκε στην κοίτη του ποταμού Λούρου. Ο συνταγματάρχης, όπως έγινε γνωστό αργότερα, ήταν ανιψιός του στρατάρχη Γκαίριγκ. Ακολούθησε όμως γερμανική επίθεση κατά της ιστορικής τοποθεσίας του Πέτα, όπου σκοτώθηκε ένας από τους γενναιότερους αξιωματικούς του Ζέρβα, ο υπολοχαγός Λεωνίδας Πετροπουλάκης.

Φλόγες

Οι αντάρτες πάντως της Ηπείρου δεν πρόφτασαν να ενεργήσουν σε μεγάλη έκταση και να χτυπήσουν τα αεροδρόμια. Γιατί η Μεραρχία Άκουι, εγκαταλειμμένη ουσιαστικά από τους Συμμάχους, κατέθεσε τα όπλα. Και ακολούθησε η ανηλεής σφαγή της. Αλλά, στα πλαίσια εκείνης της μάχης, η γερμανική σκληρότητα έπεσε κατά του Βάλτου και της Ηπείρου υπό μορφή φοβερών αντιποίνων. Όπως γράφει ο Στ. Χούτας:

> *«Ὁλόκληρος ἡ περιοχὴ Ἄρτης ἦτο κεκαλυμμένη ἀπὸ καπνοὺς καὶ τὸ πᾶν ἐφλέγετο. Ὅλα τὰ πεδινά, ὡραῖα καὶ πλούσια χωρία τοῦ νομοῦ Ἄρτης, Κομπότι, Σελάδες, Πέτας, Λιμόνι κλπ. ἀπὸ τῆς νυκτὸς ἐκείνης –30 Σεπτεμβρίου– ἐπυροβολοῦντο συλλήβδην ὑπὸ τῶν Γερμανῶν. Οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων αὐτῶν ἔξαλλοι ἐκ τοῦ τρόμου εἶχον ἐγκαταλείψει τὰ πάντα καὶ ἐτρέποντο πρὸς τὰ δάση...»*

Οι Έλληνες έπαιρναν έτσι την πρώτη γεύση από τη νέα φάση της Κατοχής, η οποία θα διαρκούσε ένα ολόκληρο έτος και θα βύθιζε τη χώρα στη συμφορά. Μετά την προσδοκία της ταχείας απελευθέρωσης που γέννησε η ιταλική συνθηκολόγηση, τώρα ερχόταν η οδυνηρή προσγείωση.

Φλεγόταν και η Θεσσαλία από τα πυρπολούμενα χωριά, καθώς οι γερμανικές φάλαγγες, κυνηγώντας την Πινερόλο, αλώνιζαν ορμητικά τον κάμπο και έκρουαν τις πύλες της Πίνδου. Αλλά, όταν επιτέθηκαν κατά της Πόρτας με πυροβολικό, τους αντιμετώπισε το αντιπυροβολικό των ανταρτών. Ένας λοχαγός πεζικού –ο Γρ. Γερούκης– μεταβλήθηκε σε αυτοσχέδιο πυροβολάρχη και χρησιμοποίησε μια πυροβολαρχία της Πινερόλο, με αυτοσχέδιες επίσης ομοχειρίες, βάλλοντας από τα ύψη. Φυσικά η βολή ήταν τραγικά κακή, αλλά κατά τύχη ένα βλήμα πέτυχε ένα γερμανικό βληματοφόρο. Και η έκρηξή του κατέστρεψε το γειτονικό πυροβόλο, κάνοντας τους Γερμανούς να υποχωρήσουν αμέσως στα Τρίκαλα. Η υποχώρηση εκείνη ήταν σωτήρια, γιατί, όπως γράφει ο λοχαγός Γερούκης:

«...εἶχε γεμίσει ἡ στενωπὸς Πόρτας ἀπὸ ἑκατοντάδας ἵππους καὶ ἡμιόνους, δίτροχα, πυροβολαρχίας, ὅλμους διαφόρων διαμέτρων, ἀντιαρματικά, ἅρματα μάχης, ἀσυρμάτους, τηλεφωνικὸν ὑλικὸν καὶ τρία τάγματα πεζικοῦ Ἰταλῶν».

Οι Εβραίοι

Στο μεταξύ, ορμητική υπήρξε η εκκαθαριστική επίθεση των Γερμανών στην Ανατολική Στερεά, που τελικά έριξε το βάρος της στα Δερβενοχώρια. Εκεί είχαν καταφύγει και πάνω από 500 Εβραίοι των Αθηνών, μαζί με τον αρχιραβίνο Μπαρτζελάι (είχε αρχίσει ο διωγμός τους, για τον οποίο γράφουμε σε άλλο Κεφάλαιο, τώρα που η διοίκηση μεταβιβάστηκε από τα ιταλικά στα γερμανικά χέρια). Η γερμανική επίθεση ήταν σφοδρότατη αλλά σύντομη όσο και εξοντωτική. Δεκάδες χωριά πυρπολήθηκαν στην Πάρνηθα, τον Ελικώνα, τον Παρνασσό, το Καλλίδρομο. Θέλοντας όμως οι Γερμανοί να κάνουν συγκέντρωση δυνάμεων σε άλλους τομείς, αποσύρθηκαν αιφνίδια από την Άμφισσα στις 12 Οκτωβρίου και αργότερα από το Λιδωρίκι. Έτσι αυτές οι δύο πόλεις γνώρισαν μιαν απροσδόκητη ολιγόμηνη ελευθερία.

Ο πρώτος γύρος των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων έκλεισε μέσα στους καπνούς των πυρπολούμενων χωριών, αλλά τα ανθρώπινα θύματα ήταν λίγα. Οι νεκροί αντάρτες –αν τους μετρήσουμε διαμέσου των ανακοινωθέντων– δεν υπερβαίνουν τους 40. Μετά σύντομη ανάπαυλα όμως, μία εβδομάδα μετά την έναρξη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου, και συγκεκριμένα στις 17 Οκτωβρίου, εξαπολύθηκε ο δεύτερος γύρος που ήταν πολύ βιαιότερος και αιματηρότερος.

Ο δεύτερος γύρος

Δύο γερμανικές μεραρχίες με τμήματα Es-Es και αεροπορία πήραν μέρος στη νέα εκστρατεία. Και αυτή τη φορά οι Γερμανοί είχαν έναν αντικειμενικό σκοπό πιο σοβαρό, ενεργώντας με σχέδιο πιο συγκεκριμένο.

Είχαν πληροφορηθεί τη σύγκρουση των δύο αντάρτικων στρατών και ορμούσαν για να επωφεληθούν. Ο σκοπός τους ήταν να πέσουν πάνω στους αντάρτες ανεξαρτήτως παράταξης, καθώς θα ήταν μπλεγμένες και εξαντλημένες, και να καταφέρουν καίρια πλήγματα εναντίον και των δύο. Αλλά εφάρμοζαν ταυτόχρονα μιαν επιμελώς επεξεργασμένη μέθοδο για να σπείρουν σύγχυση στις αντάρτικες οργανώσεις.

Ξαφνικά εκείνη την περίοδο βλέπουμε περιπτώσεις που Γερμανοί εμφανίζονται σαν να θέλουν να διαπραγματευτούν μακροπρόθεσμη ή βραχυπρόθεσμη τοπική ανακωχή. Οι προτάσεις αυτές προσλαμβάνουν τέτοια μορφή, ώστε γίνονται ευρέως γνωστές κατά τρόπο που προκαλούν την αγανάκτηση –και τις γοερές καταγγελίες– της αντίζηλης αντάρτικης οργάνωσης.

Κατασκευάζουν ακόμη και πλαστά έγγραφα, που όπως φαίνεται αφήνουν να διαρρεύσουν σε αντιστασιακούς κύκλους, με τα οποία διαφαίνεται ότι βρίσκονται ήδη σε διαπραγματεύσεις με τη μία ή την άλλη οργάνωση. Έτσι ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ αλληλοβρίζονται ως συνθηκολόγοι και προδότες, πράγμα που επαυξάνει την έξαψη της διαμάχης τους και διευρύνει τη μεταξύ τους άβυσσο.

Αλλά και αυτό το ανακάτεμα των επιχειρήσεων μεταξύ των δύο αλληλομαχόμενων αντάρτικων στρατών, με την παρέμβαση του εχθρού, δίνει αφορμή σε αγανακτισμένες καταγγελίες για συμμαχία της μιας παράταξης με τους κατακτητές, που στρέφεται κατά της άλλης παράταξης. Γιατί, καθώς οι Γερμανοί επιτίθενται παντού αδιακρίτως, κάθε αντάρτικο Σώμα έχει την εντύπωση πως μάχεται ταυτόχρονα εναντίον του αντίπαλου αντάρτικου Σώματος και των Γερμανών.

Ο δρόμος

Ο αντικειμενικός σκοπός όμως της δεύτερης εφόδου του εχθρού δεν ήταν μόνον η συντριβή των ανταρτών. Απέβλεπε και στην αποκατάσταση των βασικών συγκοινωνιών, τις οποίες οι Ιταλοί είχαν από καιρό εγκαταλείψει. Και πρώτος στόχος του υπήρξε το άνοιγμα του στρατηγικότατου δρόμου Τρικάλων-Ιωαννίνων διά Μετσόβου, τον οποίο είχαν σταθερά αποκόψει οι αντάρτες του ΕΛΑΣ.

Στις 17 Οκτωβρίου 1943 εκδηλώθηκε ορμητική η γερμανική επίθεση προς την κατεύθυνση αυτή, με ισχυρές δυνάμεις –πεζικό, πυροβολικό, άρματα, συνεργασία αεροπορίας– και με δύο συγκλίνουσες γιγαντιαίες φάλαγγες: από Ιωάννινα και από Τρίκαλα.

Η φάλαγγα των Τρικάλων προσέκρουσε στην αντίσταση του 4ου Συντάγματος ΕΛΑΣ, που ήταν ήδη αρκετά καλά εξοπλισμένο με ιταλικά όπλα, και ενός τάγματος του 5ου Συντάγματος. Η δύναμη αυτή ήταν ελάχιστη, γιατί ο όγκος της 1ης Μεραρχίας έσπευδε ήδη κατά του Ζέρβα, με επικεφαλής τον Άρη Βελουχιώτη, αφήνοντας ουσιαστικά αφρούρητες τις πύλες της Πίνδου. Αλλά το 4ο Σύνταγμα αγωνίστηκε γερά.

Επί μία εβδομάδα, το σύνταγμα αυτό, με διοικητή τον αντισυνταγματάρχη Αθ. Παπαθανασίου, έδωσε μάχη σε διαδοχικές αμυντικές τοποθεσίες: στην Καλαμπάκα, στη Μουργκάνα, στη γραμμή Βανακούλια-Κλεινοβός. Διέθετε και έναν ουλαμό πυροβολικού της Πινερόλο, που τα πυρομαχικά της εξαντλήθηκαν γρήγορα στις συγκρούσεις στα υψώματα προ της Καλαμπάκας. Ο ανθυπολοχαγός διοικητής του ουλαμού Σταύρος Πανές σκοτώθηκε ενώ διηύθυνε τη βολή των τελευταίων βλημάτων. Οι άνδρες του εγκατέλειψαν τα πυροβόλα αφού πήραν τα κλείστρα τους. Και οι Γερμανοί, προχωρώντας ακάθεκτοι, κατέλαβαν την Καλαμπάκα. Προωθούμενοι συνεχώς, μπήκαν στην Καστανιά όπου βρισκόταν το στρατηγείο της 1ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ, που την πυρπόλησαν όπως και τη γειτονική Βεντίστα (Αμάραντο).

Οι λίρες

Το στρατηγείο της Θεσσαλικής Μεραρχίας καθώς και το κλιμάκιο της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής αποσύρθηκαν βιαστικά προς την Κρανιά. Αλλά στο δρόμο οι Άγγλοι αξιωματικοί του κλιμακίου θέλησαν να σταματήσουν για να πάρουν το τσάι τους, παρά τις συστάσεις των Ελλήνων. Και πράγματι, έστησαν μέσα στο δάσος μεταξύ Καστανιάς και Βεντίστας τα σύνεργα για το «φάιβ ο κλοκ», όταν ξαφνικά φάνηκαν οι Γερμανοί. Το κλιμάκιο ετράπη σε άτακτη φυγή, αφήνοντας στον εχθρό μια πολύτιμη λεία: 100 περίπου οκάδες χρυσές λίρες, που τις εγκατέλειψαν μαζί με τα μουλάρια που τις μετέφεραν...

Στο μεταξύ, η φάλαγγα των Ιωαννίνων διέσπασε επίσης τις αμυντικές τοποθεσίες του ΕΛΑΣ και μετά διήμερο αγώνα κατέλαβε το Μέτσοβο. Σε λίγο συνενώθηκε μαζί της και η φάλαγγα των Τρικάλων. Ο αντικειμενικός σκοπός εκείνης της επιχείρησης είχε πραγματοποιηθεί και η επανάκτηση της σπουδαιότατης αυτής αρτηρίας δημιουργούσε νέα στρατηγική κατάσταση.

Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ διασπάρθηκαν. Βόρεια του Μετσόβου παρέμεινε ο κορμός των μακεδονικών μεραρχιών αλλά και το 5ο Σύνταγμα της Ιης Μεραρχίας. Και συγχρόνως οι νοτίως του δρόμου δυνάμεις του ΕΛΑΣ είδαν τα νώτα τους ξαφνικά να απειλούνται. Γιατί οι Γερμανοί από το Μέτσοβο εξαπέστειλαν αμέσως ισχυρές φάλαγες προς κάθε κατεύθυνση: προς Γότιστα-Κράψη-Καλαρίτες, προς Μηλιά-Περιβόλι-Αβδέλλα και προς Μάνδρα-Χότζα-Χαλίκι-Γαρδίκι. Έτσι, σαν πολύποδας ο γερμανικός στρατός εισχωρούσε με ορμή στην ορεινή μάζα όπου γινόταν ο μικρός εμφύλιος πόλεμος.

Ανατροπή

Τα στρατιωτικά αυτά γεγονότα μετέβαλαν αιφνίδια την εικόνα. Η ΙΙΙη Μεραρχία του ΕΛΑΣ και τα τμήματα τα υπό την άμεση διοίκηση του Άρη Βελουχιώτη εγκατέλειψαν την πίεση κατά του ΕΔΕΣ και αποσύρθηκαν μαχόμενα προς την περιοχή Γαρδίκι-Μεσοχώρα, όπου δέχτηκαν σφοδρή αεροπορική επίθεση και υπέστησαν απώλειες. Ταυτόχρονα, μια άλλη γερμανική φάλαγγα εφόρμησε από την Άρτα και επιτέθηκε αποφασιστικά εναντίον του Εκστρατευτικού Σώματος Ηπείρου (Παπασταματιάδης), το οποίο απωθήθηκε στην ανατολική όχθη του Αχελώου. Ο ΕΛΑΣ βρέθηκε σε δύσκολη θέση και, καθώς αντιμετώπιζε ΕΔΕΣίτες και Γερμανούς, δεν δυσκολεύτηκε να πιστέψει, ή τουλάχιστον να διακηρύξει, ότι οι δύο εχθροί του συμμάχησαν εναντίον του.

Επρόκειτο όμως για –εκούσιο ή ακούσιο– βασικό σφάλμα. Γιατί τις ίδιες στιγμές ο γερμανικός κριός έπληττε με την ίδια ορμή και τον ΕΔΕΣ. Και η κύρια αιχμή του κατευθύνθηκε προς την περιοχή του Βουλγαρελίου όπου ήταν η έδρα του Γενικού

Αρχηγείου των ΕΟΕΑ, η πραγματική πρωτεύουσα της Ελεύθερης Ορεινής Ελλάδας, του «κράτους» του Ζέρβα.

Βουλγαρέλι

Στην περιοχή εκείνη, στα Τζουμέρκα, ο αρχηγός του ΕΔΕΣ διέθετε τη δύναμη του τοπικού αρχηγείου που διοικούσε ο επίλαρχος Αγόρος, τρία τάγματα καλά εξοπλισμένα του Γενικού Αρχηγείου και τη Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών (διοικητής ο αντισυνταγματάρχης Κ. Κωνσταντόπουλος) με 30 αξιωματικούς και 180 μαθητές. Μέσα στο Βουλγαρέλι ήταν συγκεντρωμένος ο όγκος αυτής της δύναμης αλλά και εκατοντάδες Ιταλοί αυτόμολοι, καθώς και πλήθη πολιτικών στελεχών και επισκεπτών από την Αθήνα αμφοτέρων των φύλων. Η ορεινή πρωτεύουσα παρουσίαζε έτσι ζωηρή κίνηση, που την εφαίδρυναν τα εμβατήρια και οι μελωδίες της ιταλικής στρατιωτικής μουσικής της Πινερόλο, που το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ τη χάρισε ευχαρίστως στον ΕΔΕΣ.

Η γερμανική επίθεση, σφοδρότατη και ογκώδης, εξαπολύθηκε στις 22 Οκτωβρίου. Στις 24 Οκτωβρίου οι Γερμανοί κινήθηκαν ραγδαιότατα διαμέσου του Γαύροβου, αφού πυρπόλησαν τα χωριά Καστανιά και Σεκλίτσα. Και εμφανίστηκαν μπροστά στη Νευρόπολη Τετρακώμης. Τα γύρω υψώματα τα κατείχε η Σχολή Εφέδρων Αξιωματικών, η οποία δέχτηκε με σθένος την ισχυρότατη εχθρική επίθεση.

Η μάχη επεκτάθηκε στα υψώματα της Λειψούς όπου είχαν συγκεντρωθεί τα τάγματα του Γενικού Αρχηγείου και οι δυνάμεις του επίλαρχου Αγόρου, αλλά ο αγώνας ήταν άνισος. Η σχολή, που δέχθηκε το κύριο βάρος, συνετρίβη. Ένας ταγματάρχης, δύο ακόμη αξιωματικοί και 19 μαθητές έπεσαν νεκροί. Η αντίσταση δεν ήταν δυνατή. Και την επομένη –25 Οκτωβρίου– οι δυνάμεις του ΕΔΕΣ σε κακή κατάσταση υποχώρησαν προς τον Σταυρό Θεοδώριανων. Οι Γερμανοί, προελαύνοντας, έκαιγαν τους οικισμούς, κατέλαβαν το πρόχειρο νοσοκομείο των ΕΟΕΑ στην Αγία Κυριακή, όπου εκτέλεσαν τους τραυματίες που δεν μπόρεσαν να μετακινηθούν, και το πρωί της 28ης Οκτωβρίου είχαν φτάσει μπροστά στο Βουλγαρέλι.

Διάλυση

Πανικός επικρατούσε στη μικρή ορεινή πρωτεύουσα. Και ο Στ. Χούτας γράφει:

> *«Ἀπὸ τῆς 27ης ἀκόμη Ὀκτωβρίου, ἤρχισαν νὰ κατέρχωνται ἀπὸ τὴν περιοχὴν Τζουμέρκων διὰ τοῦ Βορείου Βάλτου πρὸς Ἀμφιλοχίαν καὶ Ἄρταν καθ' ὁμάδας ἀξιωματικοὶ καὶ ἀντάρται καὶ μετ' αὐτῶν ὁλόκληρος ἑσμὸς πανικοβλήτων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Συμφώνου τοῦ Ἰουλίου εἶχον συρρεύσει καθ' ἑκατοντάδας*

> *ἐξ Ἀθηνῶν. Οὗτοι εἶχον μεταβάλει τὸ ὀρεινὸν Βουλγαρέλι εἰς κοσμικὸν κέντρον, ὅπου ἐδίδοντο χοροὶ καὶ δεξιώσεις ὑπὸ τοὺς ἤχους τῆς προαναφερθείσης μουσικῆς τῆς φρουρᾶς Λαρίσης. Ἐν προκειμένῳ οἱ προτροπάδην φεύγοντες μουσικοὶ μὲ τὰ ὄργανά των καὶ αἱ πανικόβλητοι Ἀθηναῖαι κυρίαι ἀπετέλουν τὴν φαιδρὰν νόταν τῆς ὅλης τραγικῆς συνθέσεως τῆς φυγῆς».*

Οι Γερμανοί όμως δεν μπήκαν στο Βουλγαρέλι. Το βομβάρδισαν με όλμους και αποσύρθηκαν αμέσως. Φαινόταν πως υποχωρούν, αφού έκαναν μια βαθιά εκκαθαριστική εισβολή, όπως συνήθως.

Έτσι, στις 30 Οκτωβρίου, οι δυνάμεις του ΕΔΕΣ, που είχαν αποσυρθεί προς τα Θεοδώριανα μετά την άνιση μάχη με τον εχθρό, ξαναγύρισαν στην πρωτεύουσα. Και άρχισε η σπασμωδική ανασυγκρότηση, γιατί ετοιμάζονταν τώρα να αντιμετωπίσουν έναν άλλο εχθρό. Πράγματι, από όλες τις κατευθύνσεις έφτανε μια άσχημη είδηση:

«Ο ΕΛΑΣ έρχεται!»

Ο Ζέρβας προσπαθούσε να συγκεντρώσει και να εξακριβώσει τις πληροφορίες αυτές, ότι από το Γαύροβο και τη Μεσοχώρα συγκλίνουν προς τα Τζουμέρκα δύο ισχυρές φάλαγγες του ΕΛΑΣ. Όσον αφορά τους Γερμανούς, κανείς δεν αμφέβαλλε ότι είχαν πάρει το δρόμο της επιστροφής στις βάσεις τους. Η μπόρα είχε περάσει από την πλευρά αυτή.

Η παγίδα

Τα γερμανικά τμήματα όμως δεν είχαν φύγει. Ήταν κρυμμένα σε δασωμένες εκτάσεις και χαράδρες. Και το μεσημέρι της 30ής Οκτωβρίου, ενώ συνέρρεαν στο Βουλγαρέλι κατά πυκνές ομάδες οι αντάρτες, ακούστηκε η φοβερή κραυγή:

«Οι Γερμανοί. Ξανάρθαν οι Γερμανοί!»

Πράγματι, ο εχθρός επιτίθετο αιφνιδιαστικά και σφοδρότατα από πολλές κατευθύνσεις. Και νά πάλι ο Στ. Χούτας πώς περιγράφει το απροσδόκητο και δεινό αυτό πλήγμα:

> *«Πρὸ τῆς αἰφνιδιαστικῆς ἐπιθέσεως παρέλυσε πᾶσα προσπάθεια πρὸς ἄμυναν καὶ ὁλόκληρος ἡ ἐκεῖ ἀνταρτικὴ δύναμις μαζὶ μὲ τὸ πανικόβλητον πλῆθος τῶν κατοίκων (μαζὶ καὶ μὲ ἐπίσης πανικόβλητον πλῆθος Ἰταλῶν αὐτομόλων) ἐτράπη ἀτάκτως πρὸς Θεοδώριανα. Ὁ στρατηγὸς Ζέρβας μόλις διασωθεὶς κατόρθωσε μὲ ἐλάχιστα συντεταγμένα τμήματα νὰ φθάσῃ εἰς Θεοδώριανα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Νεράϊδαν Θεσσαλικῆς Πίνδου, ὅπου καὶ διενυκτέρευσεν...»*

Φυγή

Ουσιαστικά, με το δεύτερο εκείνο χτύπημα, οι δυνάμεις του Ζέρβα διαλύθηκαν. Δεν απέμειναν κοντά του παρά 79 αξιωματικοί και αντάρτες. Από τους υπόλοιπους, «οι πολλοί μεν διέρρευσαν εκείθεν προς τας εστίας των, άλλοι δε συνελήφθησαν αιχμάλωτοι» (Χούτας). Αλλά, ενώ «με την ψυχή στο στόμα» ο Ζέρβας κατέφευγε με τα λείψανα του στρατού του στη Νεράιδα, ορθώθηκε μπροστά του ο ΕΛΑΣ. Ο Άρης Βελουχιώτης ήταν επικεφαλής. Συμμετείχε και ο σκληρός, φανατικός καπετάν Κόζιακας. Τι συνέβη τότε; Έσπευσε ο Άρης να πλήξει τον αντίπαλό του, τώρα που βρισκόταν μπροστά του εξουθενωμένος, κυνηγημένος από τον εθνικό εχθρό;

Χτύπησε ο ΕΛΑΣ;

Οι ηγέτες του ΕΔΕΣ λένε ότι βρέθηκαν μεταξύ δύο πυρών. Ο Κομνηνός Πυρομάγλου στο σημείο αυτό είναι λακωνικός αλλά και σαφής (*Δούρειος Ίππος*, σελ. 200):

«...Τὴν 30 Ὀκτωβρίου, ὕστερα ἀπὸ ἄμυναν δώδεκα ἡμερῶν οἱ δυνάμεις τοῦ ΕΔΕΣ, στὸν τομέα Βουλγαρελίου ἀνετράπησαν πρὸς Θεοδώριανα (ἀπὸ τοὺς Γερμανούς). Στὶς παρυφὲς τῆς Νεράϊδας ἀντιμετώπισαν δυνάμεις τοῦ ΕΛΑΣ ὑπὸ τὸν Βελουχιώτην».

Και ο πιστός υπασπιστής του Ζέρβα Μ. Μυριδάκης προσθέτει (*Αγώνες της Φυλής*, Αθήναι 1948):

«...Τὰ ἐξημερώματα τῆς 31 Ὀκτωβριου εὑρέθησαν αἱ ἐθνικαὶ αὐταὶ δυνάμεις περικυκλωμέναι καὶ βαλλόμεναι πανταχόθεν ἀπὸ Γερμανοὺς καὶ Ἐλασίτας. Ἀπὸ τὰς 6.30 τὸ πρωΐ τὰ πυρὰ τῶν δύο καὶ συγχρόνως βαλλόντων ἐχθρῶν τῶν ἐθνικῶν ὁμάδων πίπτουν διασταυρωνόμενα ἐπ' αὐτῶν. Στιγμὰς μαύρας, στιγμὰς τραγικὰς καὶ φρικώδεις ἐπέρασαν οἱ κακῇ τῇ μοίρα παρευρεθέντες τότε ἐκεῖ.

»Τὴν ἑσπέραν τέλος τῆς 31ης Ὀκτωβρίου, ὁ Ζέρβας, ἀπὸ δύναμιν 10.500 ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους διεθετε πρὸ τῆς συγκρούσεως, εὑρίσκεται νὰ ἔχῃ πλησίον του μόνον 79 ἀξιωματικοὺς καὶ ὁπλίτας. Μὲ τὴν κατάστασιν αὐτήν, ἀκολουθοῦν τὸν Ζέρβαν καὶ περὶ τὰ 3.000 γυναικόπαιδα καὶ περὶ τοὺς 800 Ἰταλοί».

Ο στρατηγός Καμάρας του ΕΔΕΣ όμως, ο οποίος πήρε ενεργό μέρος σε όλη εκείνη τη μάχη, τονίζει:

«...Καθ' ὃν χρόνον ἐμαχόμεθα ἤκουσα εἰς τὰ νῶτα μας νὰ γίνεται μάχη μὲ πολυβόλα καὶ ἄλλα ὅπλα. Ὡς ἔμαθα ἐκ τῶν ὑστέρων, ὁ λοχαγὸς Ν. Χονδρὸς ἡγούμενος μικροῦ τμήματος καὶ θέλων νὰ προστατεύσῃ τὸ πλευρὸν τῆς φάλαγγος, ἐπροχώρησε πρὸς τὰ ὑψώματα τὰ ὁποῖα κατεῖχον τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ καὶ ἀντήλλαξε πυρὰ μετ' αὐτῶν.

»Τὸ ἐκ τῶν ὑστέρων λεχθὲν ὅτι ὁ ΕΛΑΣ μᾶς ἐπετέθη εἶναι ἀνακριβές».

Η άποψη λοιπόν ότι ο Άρης Βελουχιώτης έπληξε από τα νώτα τον ΕΔΕΣ ενώ έδινε τον απεγνωσμένο του αγώνα κατά των Γερμανών είναι μαχητή. Αλλά πάθαινε και ο ΕΔΕΣ ό,τι και ο ΕΛΑΣ αντίστροφα. Πάντως, ο Ζέρβας κατόρθωσε να ξεφύγει από τη φοβερή εκείνη κατάσταση. Μπόρεσε να διασπάσει τον διπλό κλοιό και με τη μικρή, πιστή ομάδα του ανέβηκε στην ψηλότερη προς Βορράν κορυφή των Τζουμέρκων, για να στραφεί αμέσως μετά προς δυσμάς. Από εκεί, περνώντας από τα χωριά Μελλισουργοί, Άγναντα, Καταρράκτης, έφτανε στο Γραικικό της Άρτας. Έτσι, με τον τολμηρό αυτό ελιγμό, βρέθηκε από την ανατολική πλευρά των Τζουμέρκων στη δυτική πλευρά μακριά από τους Γερμανούς και σε σχετική ασφάλεια.

Για τις επιχειρήσεις εκείνων των ημερών, καθώς και για τη σύγκρουση ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ, διεξήχθη από τις στήλες της εφημερίδας *Ακρόπολις* –Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1974– μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και γόνιμη συζήτηση μεταξύ στελεχών του ΕΔΕΣ, που έζησαν εκ του σύνεγγυς τα τεκταινόμενα.

Ο μικρός Μακιαβέλλης

Προσπαθούσε τώρα να ανασυγκροτηθεί. Αλλά τα πράγματα ήταν δύσκολα. Η δύναμη του Βάλτου είχε καταστραφεί, η κεντρική δύναμη των Τζουμέρκων είχε καταλήξει στο μικρό εκείνο απόσπασμα των 80 ανδρών. Έμενε όμως ανέπαφη μία ακόμη δύναμη του ΕΔΕΣ: το ισχυρό συγκρότημα της Λάκκας Σουλίου, 3.000 άνδρες, που ελάχιστα είχε εμπλακεί σε αγώνα με τον ΕΛΑΣ και δεν είχε θιγεί από τους Γερμανούς.

Το συγκρότημα αυτό το καλούσε συνεχώς ο Ζέρβας να σπεύσει προς βοήθειά του, αλλά παραδόξως δεν κινιόταν. Αποστασία; Φόβος; Όχι! Αλλά, όπως εξακριβώθηκε, ο εκεί Άγγλος σύνδεσμος της Συμμαχικής Αποστολής ταγματάρχης Μπωλ (Μπαθγκαίιτ) απαίτησε από το συγκρότημα, ως εκπρόσωπος του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, να αγνοήσει τις διαταγές του Ζέρβα και να παραμείνει στις θέσεις του, κατά δική του διαταγή. Αυτό το περιστατικό έδωσε αφορμή σε πολλούς αξιωματούχους του Ζέρβα να ισχυριστούν ότι οι Άγγλοι στρέφονταν αδιακρίτως εναντίον όλων των αντάρτικων δυνάμεων, γιατί φοβόντουσαν την ενοποίησή τους σε ένα μέτωπο που θα επέβαλλε δημοκρατικές λύσεις στην Ελλάδα μετά την Απελευθέρωση.

Ευσταθεί η υπόθεση αυτή; Λογικά είναι απαράδεκτη. Απλώς και μόνο, ο ταγματάρχης Μπωλ φαίνεται πως ήθελε να κάνει προσωπική πολιτική και να δημιουργήσει τρίτο αντάρτικο με βασιλόφρονες αξιωματικούς. Άλλωστε, αργότερα, ο Κρις Γουντχάουζ, αμέσως μόλις έμαθε το γεγονός, φρόντισε να ξαποστείλει πίσω στην Αίγυπτο τον μικρό αυτόν Μακιαβέλλι των βουνών. Απόδειξη ότι δεν εξέφραζε την πολιτική της Συμμαχικής Αποστολής.

Πάντως, νά πώς περιγράφει το περίεργο αυτό γεγονός ο Κομνηνός Πυρομάγλου (*Ο Γ. Καρτάλης*, σελ. 229):

«Τὸν Νοέμβριον τοῦ 1943, ὁ ΕΔΕΣ διήρχετο τὴν κρισιμωτέραν περίοδον τῆς ὑπάρξεώς του. Ἀντιμετώπιζε τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ΕΛΑΣ καὶ τῶν Γερμανῶν ταυτοχρόνως. Δυὸ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ οἱ ὁποῖοι μόλις ἕνα μῆνα πρίν (τὸν Ὀκτώβριον) εἶχαν φθάσει ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, προσεπάθησαν νὰ παρασύρουν ἀξιωματικοὺς ὁμόφρονάς των (βασιλόφρονας) ἡγουμένους τμημάτων μαχητικῶν τῆς Λάκκας Σουλίου. Ἡ πρωτοβουλία των αὕτη, συνέπιπτε μὲ τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ τοπικοῦ Βρεταννοῦ Ταγματάρχου, συνδέσμου τῆς Συμμαχικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς, ὁ ὁποῖος, ὄχι μόνον ἠμπόδισε τὰ τμήματα τοῦ ΕΔΕΣ τῆς περιοχῆς νὰ ἐκτελέσουν τὰς διαταγὰς τοῦ Ζέρβα, ἰσχυριζόμενος "διαταγὴ τοῦ Καΐρου", ἀλλὰ καὶ προσεπάθησε νὰ διασπάση τὸν ΕΔΕΣ, ἀναπτύσσων ὀργάνωσιν "βασιλοφρόνων" ἀνταρτῶν ἐναντίον τοῦ ΕΔΕΣ καὶ τοῦ ΕΛΑΣ!!! Ἡ πρωτοβουλία αὕτη τῶν δύο ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν ἔπεσεν εἰς τὸ κενόν. Οἱ ἀξιωματικοί, τοὺς ὁποίους ἔκριναν ὡς ἐπιδεκτικοὺς πρὸς μύησιν, τοὺς συνεβούλευσαν νὰ σταματήσουν τὴν "ἀνόητον αὐτὴν ἐνέργειαν". Ἄπρακτοι, περὶ τὰ μέσα Δεκεμβρίου 1943, οἱ δύο αὐτοὶ ὄψιμοι ἀγωνισταὶ ἐπανῆλθον εἰς Ἀθήνας...»

Το Περτούλι

Η θυελλώδης όμως παρεμβολή των Γερμανών κατάφερε βαριά πλήγματα κατά των δυνάμεων του ΕΔΕΣ, αλλά υπήρξε σωτήρια για τον Ζέρβα. Γιατί ανέτρεψε και τον ΕΛΑΣ και τον ανάγκασε να εγκαταλείψει τα σχέδιά του. Υπό την πίεση δε αυτής της θύελλας, οι δύο αλληλομαχόμενες ελληνικές παρατάξεις υποχρεώθηκαν να συνάψουν μια σιωπηρή ανακωχή. Πώς άλλωστε να συνεχίσουν τον εμφύλιο πόλεμο; Ο εχθρός –οι Γερμανοί– ήταν τρομερός. Αποκαλυπτόταν ισχυρότερος απ' όσο υπέθεταν. Και έπρεπε να διαθέσουν όλες τις δυνάμεις τους για την αντιμετώπισή του.

Τις ημέρες εκείνες που ο Ζέρβας δεχόταν τα δαιμονιώδη πλήγματα του γερμανικού κριού στο Βουλγαρέλι, οι Γερμανοί εξορμούσαν και εναντίον της έδρας του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ στο Περτούλι. Από την Καλαμπάκα και το Μέτσοβο, κινήθηκαν ισχυρές φάλαγγες εναντίον του χωριού της Πίνδου που ήξεραν ότι ήταν η φωλιά του κυριότερου αντιπάλου τους. Η πρώτη φάλαγγα, μετά από σφοδρούς αγώνες, ανέτρεψε την αντίσταση του 4ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ. Η δεύτερη απώθησε τα τμήματα της VIIIης Μεραρχίας και το εκστρατευτικό Σώμα του Άρη Βελουχιώτη. Αλλά και η φάλαγγα που κατέλαβε το Βουλγαρέλι συνέχισε την προώθησή της πέρα από τα Θεοδώριανα, εγκαταλείποντας το κυνηγητό του Ζέρβα. Και την 1η

Νοεμβρίου, οι τρεις φάλαγγες συνενώθηκαν και κατέλαβαν το Περτούλι, που έμοιαζε καταπληκτικά με ελβετικό χωριό των Άλπεων, το οποίο παρέδωσαν στις φλόγες.

Ο ελιγμός

Αλλά το πουλί είχε πετάξει. Το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ είχε από τις 24 Οκτωβρίου εγκαταλείψει την έδρα του προβλέποντας τη γερμανική επίθεση. Και, αντί να αποτραβηχτεί στα βάθη της Πίνδου, ενώ θα το κυνηγούσαν οι Γερμανοί, έκανε έναν τολμηρό και ευρύτατο ελιγμό και βρέθηκε έξω από το πεδίο της δράσης τους.

Κατέβηκε θαρραλέα στον κάμπο της Θεσσαλίας, τον οποίο τώρα αλώνιζαν τα γερμανικά θωρακισμένα. Τον διέσχισε με φορτηγά αυτοκίνητα, έφτασε στην Καρδίτσα, από εκεί ανέβηκε στα Λουτρά Σμοκόβου και, περνώντας από τη Ρεντίνα και το Καρπενήσι, ανέβηκε στους Κορυσχάδες της Ευρυτανίας και κατόπιν στο Κεράσοβο, όπου και εγκαταστάθηκε. Αυτή η αστραπιαία μετακίνηση 500 ανθρώπων με πλήθος υλικών και ογκώδη αρχεία, μέσα από μια ζώνη όπου μαινόταν ο πόλεμος ή κινιόταν συνεχώς ο εχθρός, ήταν ένας άθλος οργανωτικός.

Εξάρθρωση

Η κατάσταση όμως εξακολουθούσε να είναι κρίσιμη. Οι γερμανικές επιθέσεις που διέλυσαν τον ΕΔΕΣ είχαν εξαρθρώσει και τον ΕΛΑΣ. Ο στρατηγός Σαράφης, που επέστρεψε από τη Μακεδονία, επί ημέρες περιφερόταν χωρίς να μπορεί να συναντήσει το Γενικό Στρατηγείο.

Ο ίδιος, στο βιβλίο του *Ο ΕΛΑΣ*, περιγράφει την οδύσσειά του εκείνη στα βουνά. Και δίνει εικόνες ζοφερές:

> *«...Τὸ θέαμα ποὺ παρουσιάζονταν μπροστά μου ἦταν τραγικό... Εἶναι ἀλήθεια πὼς τὰ τμήματα τῆς Ι Μεραρχίας ἐξακολουθοῦσαν νὰ μάχωνται καὶ κρατοῦσαν τὶς θέσεις τους ἀλλὰ οἱ δρόμοι ἦταν γεμᾶτοι ἀπὸ κόσμο ποὺ ἔφευγε χωρὶς νὰ ξέρῃ γιὰ ποῦ. Ἀξιοθρήνητοι ἦσαν οἱ Ἑβραῖοι, οἱ αἰχμάλωτοι Ἰταλοὶ τοῦ ΕΔΕΣ, ἀξιωματικοὶ καὶ ἀντάρτες τοῦ ΕΔΕΣ ποὺ εἶχαν πετάξει τὰ ὅπλα τους, καθὼς καὶ τραυματίες τοῦ ΕΔΕΣ ποὺ κατευθύνονταν ὅλοι πρὸς τὴν Καρδίτσα γιὰ νὰ γυρίσουν στὰ σπίτια τους...»*

Αντίδραση

Δεν έπαυαν να δρουν οι αντάρτες του ΕΛΑΣ. Στη θύελλα των Γερμανών απάντησαν με έναν στρόβιλο χτυπημάτων και τους ανάγκασαν να εγκαταλείψουν το Περτούλι. Και στη Θεσσαλία, στις 3 Νοεμβρίου, εξόντωσαν ένα ολόκληρο τμήμα μηχανικού που επισκεύαζε τη γέφυρα της Νέας Κουτσούφλιανης, στο δρόμο Καλαμπάκας-Με-

τσόβου. Όλοι οι Γερμανοί –72 αξιωματικοί και οπλίτες– άφησαν τα πτώματά τους στο πεδίο της μάχης, ενώ η γέφυρα κάηκε. Μια φάλαγγα 32 αυτοκινήτων με στρατό που έτρεξε από τη γέφυρα Μουργκάνι προς βοήθειά τους είχε παρόμοια τύχη. Από τα 32 αυτοκίνητα καταστράφηκαν τα 11. Και, σε λίγο, η εκκαθαριστική εκστρατεία στον κορμό της Πίνδου είχε λήξει.

Οι Γερμανοί κατείχαν τώρα σταθερά την οδό Καλαμπάκας-Ιωαννίνων, αλλά τα πλήγματά τους κατά του αντάρτικου στρατού δεν υπήρξαν καίρια. Σε λίγο θα ανασυγκροτηθούν τελείως οι δυνάμεις του. Και οι δύο εχθρικές μεραρχίες με τους 20.000 άνδρες έως τα μέσα Νοεμβρίου είχαν επιστρέψει στις βάσεις εξόρμησής τους. Οι απώλειες των ανταρτών ήταν βαριές. Μόνο ο ΕΛΑΣ είχε 500 νεκρούς, τραυματίες και αγνοούμενους. Πολύ περισσότερους είχε ο ΕΔΕΣ. Και, όπως φαίνεται, θα ήταν πολύ ανώτερες οι απώλειες του εχθρού.

Καρπενήσι

Οι γερμανικές επιθέσεις σ' αυτόν τον γύρο είχαν επεκταθεί προς Βορράν και προς Νότον από τον κορμό της Πίνδου. Στη Δυτική Μακεδονία και τη Ρούμελη ισχυρές δυνάμεις, πάντα με τη συμμετοχή αρμάτων και αεροπορίας, έκαναν συστηματικές εκκαθαρίσεις με τους ίδιους σκοπούς: έλεγχο των βασικών συγκοινωνιών και προσβολή των αντάρτικων δυνάμεων. Μόνο που στις περιοχές εκείνες δεν υπήρχαν δυνάμεις του ΕΔΕΣ, δεν διεξαγόταν εμφύλιος πόλεμος και ο μοναδικός στόχος των Γερμανών ήταν ο ΕΛΑΣ.

Η κυριότερη επιθετική προσπάθεια του εχθρού εκδηλώθηκε την 5η Νοεμβρίου από Αγρίνιο προς Βάλτο-Ευρυτανία και από Λαμία προς Φθιώτιδα-Ευρυτανία. Η φάλαγγα από τη Λαμία προσέκρουσε στο 42ο Σύνταγμα της VIIIης Μεραρχίας, που είχε εγκατασταθεί αμυντικά στον δημόσιο δρόμο από τον Άγιο Γεώργιο έως το Χάνι Πανέτσου. Διέθετε και πυροβολικό το σύνταγμα αυτό και ο δρόμος είχε ναρκοθετηθεί, ενώ είχαν στηθεί και αντιαρματικά εμπόδια. Πάντως οι Γερμανοί, μετά από σφοδρούς αγώνες, ανέτρεψαν την αντίσταση και στις 7 Νοεμβρίου μπήκαν στο Καρπενήσι, το οποίο κατέστρεψαν μερικώς.

Στο μεταξύ η φάλαγγα από το Αγρίνιο ανέβηκε μαχόμενη στον Άνω Βλάση, πέρασε τη γέφυρα του Σιδήρου και έφτασε στο χωριό Καλεσμένο, όπου οι δύο γερμανικές λαβίδες έκλεισαν. Αλλά στις 13 Νοεμβρίου οι επιδρομείς συμπτήχθηκαν στις βάσεις τους, στο Αγρίνιο και τη Λαμία, και οι αντάρτες ξαναμπήκαν στο κατεστραμμένο Καρπενήσι.

Άλλες γερμανικές εξορμήσεις στο υψίπεδο της Νευρουπόλεως, όπου βρισκόταν το μυστικό αεροδρόμιο –χωρίς να το καταλάβουν–, και στα Πιέρια συμπληρώνουν εκείνον τον κύκλο εκκαθαριστικών επιχειρήσεων. Στα τέλη Νοεμβρίου είχε πια τερ-

ματιστεί η φοβερή εκείνη εξόρμηση του εχθρού, αφήνοντας πίσω της τα βαθιά της ίχνη με τα μορφάζοντα ερείπια εικοσάδων καμένων χωριών.

Το κενό

Οι Γερμανοί διάνοιξαν τις βασικές συγκοινωνιακές αρτηρίες και τις κατείχαν πια σταθερά. Κατέλαβαν μόνιμα τα Γρεβενά, την Καρδίτσα και ορισμένες κωμοπόλεις στις παρυφές των ορεινών όγκων. Επέβαλαν σχετικό έλεγχο στον κάμπο της Θεσσαλίας και σε άλλες πεδινές εκτάσεις, καθιστώντας την αμφισβητούμενη ζώνη πιο επικίνδυνη για τον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ. Αλλά η απελευθερωμένη περιοχή ήταν πάλι ελεύθερη. Και η ανασυγκρότηση των αντάρτικων δυνάμεων γινόταν ραγδαιότατα.

Οι αντάρτες πάντως έκαναν τους πιο σκληρούς αγώνες αυτή την περίοδο. Αντιμετώπισαν έναν νέο εχθρό που σε μαχητικότητα και οπλισμό δεν είχε σχέση με τον προηγούμενο. Και τα πλήγματα του εχθρού ήταν πολύ ισχυρότερα, ενώ το έργο του διευκολύνθηκε σε μεγάλο βαθμό γιατί ο όγκος των ανταρτών ήταν μπλεγμένος στις επιχειρήσεις του εμφυλίου πολέμου αφήνοντας πίσω του κενό. Αυτό καταφάνηκε ιδίως στην επίθεση κατά της Ευρυτανίας όπου οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ ήταν ισχνότατες. Γιατί το μεγαλύτερο μέρος της XIIIης μεραρχίας, συγκροτώντας το Εκστρατευτικό Σώμα Ηπείρου, μαχόταν δεκάδες χιλιόμετρα προς δυσμάς. Και το Καρπενήσι δεν το προστάτευε παρά ένας ιστός ασθενικών τμημάτων που με σχετική ευκολία διέσπασε ο εχθρός.

Απολογισμός

Στο μεταξύ πάντως είχαν καταπαύσει, όπως είδαμε, οι εμφύλιες επιχειρήσεις. Η διαχωριστική γραμμή των δύο παρατάξεων ήταν ο ποταμός Άραχθος, ενώ από τις 23 Νοεμβρίου ο Ζέρβας είχε εγκαταστήσει το στρατηγείο του στα χωριά Πλαίσια-Καλέντζι. Αλλά οι αντίπαλοι ανασυγκροτούσαν πυρετωδώς τις δυνάμεις τους για να επαναλάβουν τις εχθροπραξίες μέσα στον χειμώνα. Ο εμφύλιος πόλεμος δεν είχε λήξει ακόμη.

Ο ΕΔΕΣ είχε αποφύγει έως τότε την καταστροφή στην άνιση εκείνη πάλη. Και ο ΕΛΑΣ αντιλαμβανόταν ότι πολύ δυσκολότερα θα μπορούσε να τον συντρίψει τώρα, σε μια νέα εκστρατεία. Αλλά, παρά την κόπωση που κατείχε και τις δύο πλευρές, οι ηγεσίες τους δεν είχαν εγκαταλείψει το πνεύμα της αναμέτρησης.

Η ΕΚΚΑ

Στον ΕΛΑΣ προσέφερε ηθική ενίσχυση και η στάση της ΕΚΚΑ. Η οργάνωση αυτή βρέθηκε σε δύσκολη θέση στη φάση του εμφυλίου πολέμου. Αντιλαμβανόταν ότι ο

ισχυρός της γείτονας είχε αποφασίσει να εκκαθαρίσει την ύπαιθρο. Δεν θα της φειδόταν και εκείνης, παρά αν έδινε αποδείξεις υποταγής. Η ηγεσία της ΕΚΚΑ (Καρτάλης, Ψαρρός, με την πρόθυμη συνηγορία του στρατηγού Μπακιρτζή) υιοθέτησε τη λύση της ευμενούς ουδετερότητας.

Υπήρχε τότε στο Καρπενήσι γραφείο της ΕΚΚΑ, με επιτελάρχη τον ταγματάρχη Σ. Βλάχο και πολιτικό σύμβουλο τον δημοσιογράφο Τάκη Παπαγιαννόπουλο, έφεδρο ανθυπολοχαγό. Και το γραφείο αυτό, την επομένη της έναρξης του εμφυλίου πολέμου, εξέδιδε μια προκήρυξη προς τον λαό της Ρούμελης, με την οποία έκανε σαφή δήλωση συμπαράστασης της ΕΚΚΑ προς τον ΕΛΑΣ. Στην προκήρυξη αναγράφεται μεταξύ άλλων:

> *«Ἀτυχῶς, ὁ ΕΔΕΣ, ὅπως ἐπίσης καταγγέλλει ἡ ἐπιτροπὴ Ε.Α.Μ. Στερεᾶς, προδίδει τὸν ἀγῶνα συνεργασίας ἀκόμη καὶ μὲ τοὺς Γερμανοὺς καὶ στρέφει τὰ ὅπλα ἐναντίον γενναίων ἀδελφῶν μας ποὺ ὑπερασπίζουν τὴν τιμὴν τῆς Ἑλλάδος.*
>
> *»Ἐμπρὸς σ' αὐτὴν τὴν ἀντεθνικὴ προσπάθεια τὸ στρατηγεῖο ΕΚΚΑ Ρούμελης δηλώνει ὅτι στιγματίζει τὴν προδοτικὴ αὐτὴ κίνησι καὶ τάσσεται ἀνεπιφύλακτα δίπλα στὶς φάλαγγες τῶν ἀγωνιστῶν Ἑλλήνων. Καὶ τὴ στιγμὴ αὐτὴ ποὺ ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ συγκλονίζεται, τὸ στρατηγεῖο τῆς ΕΚΚΑ στρέφει τὴ σκέψι πρὸς τοὺς ἡρωικοὺς ἀντάρτες τοῦ ΕΛΑΣ ὑψώνοντας τὴ φωνή του σ' ἕνα ὅρκο ἀδελφοσύνης, ἀλληλεγγύης καὶ ἀγάπης».*

Η προκήρυξη αυτή έγινε σε απάντηση αξίωσης της ηγεσίας του ΕΑΜ από την ηγεσία της ΕΚΚΑ να λάβει θέση έναντι της σύγκρουσης. Αλλά και ο αντιπρόσωπος της ΕΚΚΑ στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο ταγματάρχης Στέφανος Δούκας έσπευσε να κάνει δήλωση «ευμενούς ουδετερότητας». Και ο ίδιος ο Καρτάλης ανέβηκε στο Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ, όπου άλλωστε διέμενε και ο στρατηγός Μπακιρτζής που εμφανιζόταν συναρχηγός της ΕΚΚΑ, για να προσφέρει ανάλογες διαβεβαιώσεις.

Έτσι το 5/42 Σύνταγμα δεν θίχτηκε, αλλά στους κόλπους του ξέσπασε τρομερή κρίση. Οι φανατικοί αντιεαμίτες αξιωματικοί, με επικεφαλής τον λοχαγό Θ. Δεδούση, επέκριναν με βιαιότητα την ηγεσία της οργάνωσης. Αυτοί, τουναντίον, ζητούσαν να επωφεληθεί το σύνταγμα από τον περισπασμό του ΕΛΑΣ και να τον πλήξει στα νεφρά, πριν έρθει η δική του σειρά. Αλλά σε μια σύσκεψη αξιωματικών στις 24 Οκτωβρίου, που συγκάλεσε ο Ψαρρός στο Κάστρο Σαλώνων, επέβαλε τη θέση της ηγεσίας. Και αργότερα το 5/42 Σύνταγμα συνεργάστηκε στενότατα, με πλήρη ανάμειξη δυνάμεων μέχρι λόχου, με τον ΕΛΑΣ, στην αντιμετώπιση ισχυρών επιθέσεων των Γερμανών την 11η Ιανουαρίου και την 1η Φεβρουαρίου, που κατέληξαν στην ανακατάληψη από τον εχθρό της Ιτέας και της Άμφισσας.

Η ΕΛΔ

Σοβαρή ηθική ενίσχυση προσέφερε στον ΕΛΑΣ και η ΕΛΔ. Αυτό το κόμμα, το δεύτερο μετά το ΚΚΕ σε σημασία μέσα στο ΕΑΜ, είχε ιδιαίτερη δύναμη στη Ρούμελη, που υπήρξε μία από τις βάσεις εξόρμησης κατά του ΕΔΕΣ. Η δύναμη αυτή δεν ήταν σκιώδης. Ήταν ουσιαστική. Η ΕΛΔ ασκούσε πραγματική επιρροή σε όλα τα στρώματα του ρουμελιώτικου λαού και διέθετε δίκτυο σημαντικών οργανώσεων σε πολλά χωριά και στις πόλεις, με πλήρη επάνδρωση. Η επιτροπή Στερεάς του ΕΑΜ είχε πρόεδρο τον στρατηγό Καραμήτσο, στενό φίλο του Ηλία Τσιριμώκου. Αλλά και ο γραμματέας της ανήκε στην ΕΛΔ. Ήταν ο δραστήριος και ενθουσιώδης Γιάννης Τσιριμώκος, ανεψιός του Ηλία, ο κατόπιν γνωστότατος συγγραφέας Γιάννης Μαρής.

Η τοποθέτηση της ΕΛΔ στη σύγκρουση με τον ΕΔΕΣ είχε βαρύνουσα σημασία για το ΚΚΕ. Η συμπαράστασή της θα παρέσυρε εύκολα όλο το ΕΑΜ. Ο Ηλίας Τσιριμώκος την προσέφερε αμέριστα.

Ο Ουίλσων

Αν όμως το ΚΚΕ στην επίθεσή του κατά του ΕΔΕΣ είχε εκούσιους ή ακούσιους συμμάχους μέσα και έξω από το ΕΑΜ, συναντούσε τη γενική αντίδραση μέσα και έξω από την Ελλάδα.

Την 21η Οκτωβρίου ο αρχιστράτηγος της Μέσης Ανατολής έσπευσε να στείλει μήνυμα προς τον ελληνικό λαό, στο οποίο τόνιζε:

«Ἀλλὰ ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς προειδοποιήσω σοβαρῶς ὅτι ἡ Γερμανία δὲν ἔχει ἀκόμη ἡττηθῇ καὶ ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι λίαν ἰσχυρά.

»Ὁ ἀγὼν ἐνώπιόν μας εἶναι σκληρὸς καὶ ἴσως διαρκέση ἐπὶ μακρόν.

»Μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς φασιστικῆς Ἰταλίας, ἡ Γερμανία ἀντιμετωπίζει ἕνα σοβαρὸν πρόβλημα εἰς τὰ Βαλκάνια, γενικῶς καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Γερμανία δὲν δύναται νὰ ἀποσύρη στρατεύματα ἀπὸ ἄλλα μέτωπα. Δύναται νὰ ἐλπίζη μόνον ὅτι θὰ μείνη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἂν σᾶς ἐξασθενήση μὲ ἐσωτερικὰς ἔριδας. Αὐτὸ εἶναι διὰ τὴν Γερμανίαν τὸ τελευταῖον παιγνίδι εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἕκαστος ἀπὸ σᾶς ἔχει εὐθύνην ὥστε νὰ συντελέση εἰς τὸ νὰ ἀποτύχη αὐτὸ τὸ παιγνίδι. Ὑπάρχουν μεταξύ σας ἐκεῖνοι πού, ἂν καὶ ἀπετέλεσαν ὁμάδας καὶ ὡρκίσθησαν νὰ πολεμήσουν κατὰ τοῦ εἰσβολέως, ἔστρεψαν τὰ ὅπλα των ἐναντίον ἀλλήλων. Δὲν εἶναι τώρα καιρὸς καὶ τὰ ὅπλα δὲν εἶναι τὸ μέσον διὰ νὰ λύσετε τὰς ἐσωτερικάς σας δυσκολίας.

Σφαλερές πράξεις

»Εἶμαι πλήρως ἐνήμερος τῶν δυσκολιῶν αὐτῶν καὶ τῶν σφαλερῶν πράξεων εἰς τὰς ὁποίας σᾶς ὁδηγοῦν. Γνωρίζω ὅμως ὅτι ἡ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἡνωμένη ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ. Χάριν τῆς πλειοψηφίας ταύτης καὶ χάριν τῆς ἑνότητος, σᾶς λέγω ὅτι αὐτὴ ἡ ἀνωφελὴς καὶ ἀδελφοκτόνος διένεξις πρέπει νὰ παύσῃ.

»Ὡς ἀρχιστράτηγος τῶν δυνάμεων Μέσης Ἀνατολῆς,

»Ἀποβλέπω εἰς ὑμᾶς διὰ νὰ ἐνθυμῆσθε τὰς ὑψηλὰς στρατιωτικὰς εὐθύνας σας ἔναντι τῆς χώρας σας καὶ τῶν συμμάχων σας.

»Ἀποβλέπω εἰς ὑμᾶς διὰ νὰ μὴ ἐξασθενήσετε τώρα, ἀλλὰ νὰ ἐνδυναμώσετε τοὺς ἑαυτούς σας χάριν τοῦ κοινοῦ δι' ὅλους μας σκοποῦ.

»Ἀποβλέπω εἰς ὑμᾶς διὰ νὰ εἰσέλθετε τώρα μὲ ἑνότητα καὶ θάρρος εἰς τὴν σκληροτέραν ἴσως φάσιν τοῦ μακροῦ ἀγῶνος σας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας.

»Ἡ αὐγὴ τῆς ἀπελευθερώσεως εἶναι ἐν ὄψει. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν λέγομεν "ἡ σκοτεινοτέρα ὥρα ἔρχεται πρὶν ἀπὸ τὸ ξημέρωμα". Τὸ σκληρότερον ἔργον σᾶς ἀναμένει. Πολεμήσατε ἡνωμένοι, ὥστε ἡ ἐπερχομένη ἡμέρα τῆς ἐλευθερίας νὰ μὴν ἀναβληθῆ».

Ο Αμερικανός

Ακολούθησε διάγγελμα του πρωθυπουργού Εμμ. Τσουδερού προς τους αντάρτες για την κατάπαυση της εμφύλιας διαμάχης. Αλλά και όλοι οι σύμμαχοι ευθυγραμμίζονταν. Ο υπουργός Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών Κόρντελ Χαλλ τηλεγραφούσε στον Εμμ. Τσουδερό:

«Ἐδιάβασα μὲ ἐπιδοκιμασίαν τὴν ραδιοφωνικὴν ἔκκλησιν τῆς ἐξοχότητός σας τῆς 21ης Δεκεμβρίου ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἑνότητος.

»Αἱ πληροφορίαι περὶ ἀδελφοκτόνου διαμάχης ἐντὸς τῆς Ἑλλάδος κατέπληξαν τὴν ἀμερικανικὴν κυβέρνησιν καὶ τὸν λαόν μας, διὰ τὸν ὁποῖον, ὡς καὶ διὰ τὴν κυβέρνησίν του, ἡ ἡρωικὴ καὶ ἑνιαία ἀντίστασις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἐπιθέσεως τοῦ ἄξονος καὶ τῆς κατοχῆς ὑπῆρξε πηγὴ διαρκοῦς ἐμπνεύσεως.

»Ζωηρῶς ἐλπίζομεν ὅτι αἱ ὁμάδες τῆς ἑλληνικῆς ἀντιστάσεως θὰ παύσουν νὰ διασπαθίζουν τὰς δυνάμεις των εἰς ἐσωτερικὰς ἔριδας καὶ θὰ ἑνωθοῦν ταχέως μεταξύ των καὶ μαζί μας εἰς τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ μας. Τοιαύτη ἑνιαία συνεργασία θὰ ἐπιταχύνῃ τὴν νίκην καὶ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ὁπότε ὁ ἑλληνικὸς λαός, ὑπερήφανος καὶ τιμημένος, θὰ γίνῃ ξανὰ κύριος τῶν πεπρωμένων του».

Και η Μόσχα

Και η Σοβιετική Ένωση όμως ύψωνε τη φωνή της. Ο υπουργός Εξωτερικών Μολότωφ είχε απογοητεύσει τους συναδέλφους του της Αμερικής και Αγγλίας, όταν του ζήτησαν να απευθύνει και αυτός συγχαρητήριο μήνυμα προς τον Τσουδερό, που να αποτελεί έτσι μια καταδίκη του εμφυλίου πολέμου. Ο Ρέτζιναλντ Λήπερ ισχυρίζεται ότι ο Μολότωφ απάντησε: «Δυστυχώς δεν μπορώ να το κάνω, βάσει των υφισταμένων από την Ελλάδα πληροφοριών».

Αλλά την 31η Δεκεμβρίου 1943, ο ραδιοφωνικός σταθμός της Μόσχας εξέπεμψε την εξής «έκκληση προς τους Έλληνες»:

> *«Ἕλληνες πατριῶτες. Ἕνας χρόνος πέρασε ἀπὸ τὴν ἡμέρα ὅπου οἱ συμμαχικὲς δυνάμεις διεξήγαγαν ἐπιτυχεῖς ἐπιχειρήσεις στὴ Βόρειο Ἀφρικὴ καὶ ἔδιωξαν ἀπὸ τὴν ἤπειρο ἐκείνη τὸν μισητὸ ἐπιδρομέα. Ἕνας χρόνος πέρασε καὶ ἀπὸ τότε ποὺ ἄρχισαν νικηφόρες ἐπιχειρήσεις στὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου. Ἕνας χρόνος πέρασε ἀπὸ τότε ποὺ οἱ καλύτεροι ἄνδρες στὸν κόσμο ἄρχισαν τὸν ἀγῶνα ἐναντίον ἐκείνων ποὺ ἔθεσαν σὲ κίνδυνο τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Χάρις στὰ χτυπήματα τοῦ ἡρωικοῦ ἐρυθροῦ στρατοῦ τὸν περασμένο χρόνο, τὰ φασιστικὰ κτήνη ὑπέστησαν πραγματικὴ καταστροφή. Οἱ σκλαβωμένοι λαοὶ τῆς Εὐρώπης καὶ ἰδιαίτερα ὁ λαὸς τῆς ἡρωικῆς Ἑλλάδος, θὰ ἰδοῦν τὴν αὐγὴ τοῦ Νέου ἔτους νὰ τοὺς φέρνη ἐλπίδα. Τὸ ἔτος τοῦτο 1944 θὰ ἰδῆ τὴν τελικὴ νίκη τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν ἐναντίον τοῦ πιὸ βαρβάρου ἐχθροῦ ποὺ ἀνέγραψαν ποτὲ τὰ χρονικὰ τῆς ἱστορίας. Οἱ ἡγέτες τῶν τριῶν μεγάλων δυνάμεων τοῦ κόσμου, Στάλιν, Τσῶρτσιλ καὶ Ροῦσβελτ, ἀπεφάσισαν στη συνδιάσκεψι τῆς Τεχεράνης νὰ φέρουν σὲ πέρας τὴ μεγαλύτερη στρατιωτικὴ ἐπιχείρησι τῆς ἱστορίας ἐναντίον τῶν Νάτσι. Ἡ ὥρα τῆς νίκης πλησιάζει.*
>
> *»Ἕλληνες πατριῶτες! Ἑνώσατε τὰ χτυπήματά σας ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ ποὺ σᾶς ὑπεδούλωσε. Καταστρέψατε τὶς συγκοινωνίες του καὶ τὶς σιδηροδρομικὲς γραμμές του. Συντρίψατε τὶς γερμανικὲς δυνάμεις ὅπου τὶς συναντήσετε. Ἐξολοθρεύσατε τοὺς ἀπαίσιους Γερμανούς. Μὴν τοὺς ἀφήνετε νὰ πάρουν ἀναπνοή, χτυπᾶτε μέρα-νύχτα. Ἀκολουθήσατε τὸ ἔνδοξο παράδειγμα τοῦ ἐρυθροῦ στρατοῦ, ἢ τῶν Γιουγκοσλάβων πατριωτῶν, ἢ τῶν Ρώσων παρτιζάνων καὶ τῶν πολιτῶν τῶν συμμάχων καὶ τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων ποὺ ὅλοι μάχονται ἐναντίον τοῦ κοινοῦ μισητοῦ ἐχθροῦ.*
>
> *»Παρτιζάνοι καὶ πολίτες, ἑνωθῆτε γιὰ τὸν τελικὸ ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Γερμανῶν καὶ γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἀπελευθέρωσι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ».*

Η έκκληση αυτή, αν και όχι σαφής, άφηνε πάντως να υπονοηθεί ότι η Μόσχα ζητούσε την κατάπαυση της εμφύλιας σύγκρουσης. Και από τη στιγμή εκείνη η επιθετικότητα του ΕΛΑΣ έσβησε. Αλλά, όπως θα δούμε, τα γεγονότα παρά ταύτα οδήγησαν στην επανάληψη των εχθροπραξιών.

Μια σταγόνα...

Στο μεταξύ το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, για να εξαναγκάσει τον ΕΛΑΣ να σταματήσει την επίθεση κατά του ΕΔΕΣ, διέκοψε τον εφοδιασμό του με αεροπορικές ρίψεις. Η πίεση αυτή όμως ήταν επουσιώδης. Ο ΕΛΑΣ διέθετε τώρα τα ιταλικά όπλα και για καιρό δεν είχε ανάγκη από καμιά ενίσχυση. Μόνο αργότερα, μετά την άνοιξη του 1944, θα αντιμετώπιζε κρίση πυρομαχικών. Για την ώρα, ήταν τόσο καλά εφοδιασμένος, ώστε ο Κρις Γουντχάουζ ομολογεί (*Ακρόπολις*, 19 Μαΐου 1965):

«...Δὲν ἔδιναν (οἱ ἡγέτες τοῦ ΕΛΑΣ) σημασία στὴ διακοπὴ τῶν ῥίψεων πολεμικοῦ ὑλικοῦ. Ὅπως σύντομα καταφάνηκε, εἶχαν κι ὅλας στὴν κατοχή τους ἕνα μεγάλο ἀπόθεμα ἰταλικῶν ὅπλων καὶ πυρομαχικῶν στὸ ὁποῖο ἦλθε ἀργότερα νὰ προστεθῇ καὶ γερμανικὸ πολεμικὸ ὑλικό (ἀπὸ λάφυρα). Ὅλα τὰ ἐφόδια ποὺ θὰ μπορούσαμε ἐμεῖς νὰ τοὺς ῥίξουμε, συγκρινόμενα μὲ αὐτὰ ποὺ εἶχαν συγκεντρώσει ἀφοπλίζοντας τὰ τμήματα τοῦ Ἰνφάντε, ἦταν μιὰ σταγόνα σὲ ὁλόκληρο βαρέλι».

Ο ποιητής

Ενώ όμως ξετυλιγόταν τόσο δραματικά ο εμφύλιος πόλεμος στα βουνά, η αντανάκλασή του ήταν βαθύτατη σε όλη την Ελλάδα και ιδίως στην Αθήνα. Το γενικό αίσθημα της μεγάλης μάζας του λαού είχε τραυματιστεί. Και δέκτης της κοινής ευαισθησίας ο μεγάλος ποιητής της εποχής Άγγελος Σικελιανός εμπνεύσθηκε ένα συγκλονιστικό ποίημα με τίτλο: «Το μήνυμά της». Το ποίημα αυτό το δημοσίευσε η εφημερίδα *Ακρόπολις* τη 19η Δεκεμβρίου 1943, στη θέση του κύριου άρθρου:

Καθότανε στὴ ῥίζα τοῦ πλατάνου
ὅπου ἴσκιασε στὸν ἴσκιο του ἀποκάτου
γεννιὲς γεννιῶν ἀμέτρητες, καθόνταν
μὲ τὸ μαῦρο βαρὺ κεφαλοδέσι
τριγύρω ἀπ' τὰ κατόχρονα μαλλιά της
ὁμόθωμα τῆς τρανῆς αἰώνιας Μάννας,
τῆς ἴδιας γῆς ποὺ τήνε λέμε ΕΛΛΑΔΑ
καὶ Παναγιὰ καὶ Δήμητρα, καθόνταν
ἡ βάβω-γριά, στοιχειὸ καιρῶν καὶ τόπων,

σκυφτά, κι' ἔστριβε ἀσάλεφτη τ' ἀδράχτι
στὰ ροζωμένα χέρια, ἡ ἴδια ὡς νἆταν
γύρω μας γῆ, ποὺ τήνε λέμε ΕΛΛΑΔΑ...

Κι ὡς ἀπὸ μπρός της διάβηκα καὶ κείνη
δὲν ἔνιωσε τὸ διάβα μου, θαρρώντας
πὼς δὲν ἄκουγε, ζύγωσα στ' αὐτί της
τὴν καλημέρα γιὰ νὰ πῶ... Τὶ πάντα
τὴ μάννα-γρηά, στοιχειὸ καιρῶν καὶ τόπων,
διαβάτης τὴν προσκύνησα, καὶ πάντα,
περαστικός, νὰ πάρω τὴν εὐχή της
ὅπου κι' ἂν ἤμουν, ἔσκυψα μπροστά της...

Μὰ δὲν μὲ καλοσώρησε... Δὲ μοὖπε
«στράτα καλὴ» ὡς προσδόκαα, μὰ ὡς μέσα
ἀπ' τὸ χῶμα ν' ἀνέβαινε ἡ φωνή της,
μὲ πνιγμένο τὸ βλέφαρο στὸ δάκρυ
τὸ βουβό, μὲ βαθειὲς αὐλακωμένο
τὸ πρόσωπο αὐλακιές, κυττώντας με εἶπε:
«Ἀχ πῶς τὸ πάθαν τοῦτο τὰ παιδιά μας.
Ἀδέρφια νὰ σκοτώνουνε τ' ἀδέρφια...
Τὰ παιδιά μου νὰ σφάζουν τὰ παιδιά μου!»
Μὲ τὴ βαρειά, χωριάτικη φωνή της
τοῦτο εἶπε μοναχά, καὶ μὲ τὸ χέρι
τὸ ροζωμένο τὸ μεγάλο δάκρυ
σφογγώντας ἀπ' τὰ μάτια της, μὲ τὸ ἴδιο
τὸ γνέμα ὡς μοὖσκεψε, ἄρχισε τ' ἀδράχτι
νὰ στρίβει πάλι ὀλόβαρο μπροστά της...

Καὶ 'μέρες τώρα, κι' ὥρα μὲ τὴν ὥρα,
πιὸ ζωντανὴ μὲς στὴν ψυχή μου ἀκούω
σὰ βροντὴ καὶ σὰ βόγγο τὴ φωνή της:
«Ἀχ πῶς τὸ πάθαν τὰ παιδιά μας!
Ἀδέρφια νὰ σκοτώνουνε τ' ἀδέρφια...
Τὰ παιδιά μου νὰ σφάζουν τὰ παιδιά μου!...»
Κι' ἀναπαμὸ ἀπ' τὴν ὥρ' αὐτὴ δὲν ἔχω...

Μήνυμα ἁπλὸ Σᾶς στέλνω, ἀπὸ τὸ στόμα
τῆς αἰώνιας Μάννας, ποὺ τὴ λέμε ΕΛΛΑΔΑ...

Μήνυμα ἁπλὸ Σᾶς γράφω, ἀπὸ τὰ σπλάχνα
τῆς αἰώνιας μάννας ποὺ τὴ λέμε ΕΛΛΑΔΑ...

Μήνυμα ἁπλὸ Σᾶς κράζω, ἀπὸ τὰ βάθη
τοῦ πόνου της, ἀδέρφια τῆς Ἑλλάδας:

«ΣΩΝΕΙ Η ΣΦΑΓΗ, ΠΟΥ ΤΥΡΑΝΝΑΕΙ ΤΗ ΜΑΝΝΑ!
ΣΩΝΕΙ Η ΣΦΑΓΗ, ΤΗ ΜΑΝΝΑ ΜΑΣ ΠΟΥ ΣΦΑΖΕΙ!»
Κι' ἄχ, ἀκοῦστε με, ἀδέρφια τῆς Ἑλλάδας!

Η κυβερνητική λογοκρισία επέτρεψε να δημοσιευτεί το ποίημα, με την άποψη πως αποτελούσε έκκληση να σταματήσει η διαμάχη μεταξύ αντιστασιακών και μη αντιστασιακών Ελλήνων, πράγμα που συνέφερε βέβαια τους δεύτερους, οι οποίοι δέχονταν τους μύδρους των πρώτων. Δεν στρεφόταν όμως προς τα εκεί ο Σικελιανός. Ήταν αγωνιστής και οι μη αντιστασιακοί Έλληνες στην αντίληψή του ταυτίζονταν με τους κατακτητές. Ο αλληλοσπαραγμός των αντιστασιακών στα βουνά τον είχε αναστατώσει και ξέχυνε στους στίχους τον πόνο του.

Μπορούσε όμως να παρεξηγηθεί το συγκλονιστικό ποίημα, τόσο μάλλον όσο δημοσιευόταν υπό την αιγίδα των κατοχικών Αρχών. Και ο δημοσιογράφος Νίκος Καρβούνης, από τους κορυφαίους διανοούμενους του ΕΑΜ, απάντησε με ένα δικό του ποίημα, στον ίδιο ρυθμό, φλεγόμενο από αγωνιστικό πάθος, που είδε κι αυτό το φως στον Τύπο, αλλά τον Τύπο τον αντιστασιακό. Και άρχιζε έτσι:

«Τὴν εἶδα, μὰ ὄχι γρηὰ σκελετωμένη
τὴν μάνα Ἑλλάδα...»

Αν όμως το αίσθημα της μεγάλης μάζας του λαού παρέμενε στην Ελλάδα εθνικό, απελευθερωτικό, ενοποιητικό, σε ορισμένα στρώματα και στα πολιτικά και στρατιωτικά στελέχη είχε αρχίσει ο φανατισμός να μεταστρέφει το εθνικό πάθος σε ταξικό μίσος. Μέσα στην Αθήνα, αυτή η διαφοροποίηση ήταν βαθύτερη, γιατί και οι συγκρούσεις ήταν σκληρότερες. Και προσελάμβανε οργανωτική μορφή.

Πλήθαιναν οι άνθρωποι που τοποθετούσαν την εξόντωση της αντίπαλης παράταξης σε προτεραιότητα έναντι της εξόντωσης των κατακτητών. Και είναι χαρακτηριστική των αντιλήψεων που άρχισαν να διαμορφώνονται μια μαρτυρία από την πλευρά που φύσει και θέσει αποτελεί κυματοθραύστη των παθών και του μίσους: την εκκλησία.

Οι κατοχικές Αρχές επέτρεπαν να συμπαρίσταται στους εκτελούμενους ένας ιερέας. Μετά την οδυνηρή αποστολή του, υπέβαλλε τη σχετική έκθεση στην Αρχιεπισκοπή. Και στο αρχείο της υπάρχουν πολλά τέτοια έγγραφα με περιγραφές των εκτελέσεων, οι οποίες συχνά είναι συγκλονιστικές και οπωσδήποτε προσφέρουν αξιόλογα ιστορικά στοιχεία.

Ένας από τους ιερείς αυτούς στάλθηκε να προσφέρει τις τελευταίες υπηρεσίες της εκκλησίας σε μια ομάδα 10 αγωνιστών, που ανέμεναν την εκτέλεση. Ο ιερέας κοινώνησε τους μελλοθανάτους και ο ένας, ο Αρμένιος Σεφεριάν Μικιρδίτης, του δήλωσε: «Εγώ, πάτερ μου, είμαι κομμουνιστής».

Και ο ιερέας στην έκθεσή του αναφέρει (Δημ. Γατόπουλος, *Ιστορία της Κατοχής*, έκδ. Β΄, σελ. 753):

> *«...Τότε, ἐκ τοῦ τόπου τῆς προβαθμίδος τῆς δόξης, ὡδηγήθημεν εἰς τὸν τόπον τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς ἀθανασίας, ὀλίγα βήματα ἀπέχοντος, ἔνθα ἐστήθησαν πρῶτον οἱ 4, οἵτινες καὶ ἐξετελέσθησαν, καὶ κατόπιν οἱ 3 καὶ τέλος οἱ τελευταῖοι 3. Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν, ἥτις ἐγένετο δι' ἀποσπάσματος ἐκτελεστικοῦ ἐκ Γερμανῶν στρατιωτῶν, δι' ὅπλων, παριστάμεθα ἀμφότεροι οἱ Ἀρχιμανδρῖται, ὑψοῦντες τὸν Σταυρόν, ἐνθαρρύνοντες αὐτοὺς καὶ λέγοντες: "Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας, παιδιά μου. Ἰδοὺ ὁ Χριστός μας, Σᾶς ἀναμένει κρατῶν τοὺς μαρτυρικοὺς στεφάνους, διὰ νὰ Σᾶς στεφανώσῃ ὡς μάρτυρας". Αἱ τελευταῖαι λέξεις πάντων ἦσαν: "Πεθαίνομεν ὡς Χριστιανοὶ καὶ ὡς Ἕλληνες. Ζήτω ἡ Πατρίς μας. Ζήτω ἡ Ἑλλάς". Εἷς καὶ μόνος, ὁ δυστυχὴς Ἀρμένιος κομμουνιστής, αὐτὸς ἔπεσε μὲ τὰς λέξεις "Ζήτω τὸ ΕΑΜ".*
>
> *»Ἀλλὰ ὁ θάνατος τῶν ἐννέα (9) ὑπῆρξε παραδειγματικῶς χριστιανικὸς καὶ διὰ σημείου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ μαρτυρουμένου, διότι καὶ οἱ 9 ἔπεσαν ὕπτιοι καὶ ἐξέπνευσαν ἀμέσως μὲ τὴν πρώτην χαριστικὴν βολήν, ἐνῷ ὁ κομμουνιστής, αὐτὸς μόνος ἔπεσε πρηνὴς καὶ ἐσφάδαζε, βασανιζόμενος καὶ ἀγωνιῶν, μολονότι δὲ ἐδέχθη, ἐκτὸς τῆς ὁμοβροντίας, καὶ 3 ἰδιαιτέρας χαριστικὰς βολάς, διετηρήθη ἐν τῇ ζωῇ σφαδάζων, τιμωρούμενος παραδειγματικῶς ὡς ἀσεβής, ἐπ' ἀρκετὴν ὥραν.*
>
> *»Εἰς τοὺς ἐννέα, ἐπειδὴ ἀπέθανον μὲ χριστιανικὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς των, τοὺς ἠξίωσεν ὁ Θεὸς ν' ἀτενίσουν τὸν οὐρανόν, τὴν πραγματικὴν πατρίδα των, ὡς τέκνα τοῦ οὐρανοῦ. Τὸν κομμουνιστήν, ἐπειδὴ ἀπέθανεν ὡς ἄπιστος, δὲν τὸν ἠξίωσεν ὁ Θεὸς τῆς τιμῆς αὐτῆς, ἀλλὰ τοῦ εἶπε: "σὺ εἶσαι τέκνον τῆς γῆς καὶ ὄχι τοῦ οὐρανοῦ, δὲν ἔχεις τὸ δικαίωμα οὔτε ν' ἀτενίσῃς τὸν οὐρανόν, διὰ τοῦτο πρηνὴς πέσε, τὴν ὕλην καὶ τὴν γῆν, ἰδέ, ὡς τέκνον αὐτῆς καὶ ὄχι τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ πνεύματος καὶ τῆς δόξης"».*

Φανατισμός

Ο ιερέας ήταν φανατισμένος. Όχι για την πίστη του Χριστού, για τη θρησκεία του, που θα ήταν ίσως δικαιολογημένος, αλλά ήταν φανατισμένος πολιτικά. Από όλη εκείνη την τραγωδία και το έπος, του θανάτου των δέκα αγωνιστών, δεν ξεχώρισε στον ατυχή Αρμένιο παρά την ιδεολογία του. Και οι τελικές φράσεις της έκθεσής του είναι το ισοδύναμο μιας εκπληκτικής πράξης: σαν να καταράστηκε ενδόμυχα τον Αρμένιο στις τελευταίες του στιγμές, ενώ τρυπιόταν από τις σφαίρες των κατακτητών του έθνους...

Βέβαια ο ιερέας θα ήταν πατριώτης. Αλλά η ατμόσφαιρα που είχε δημιουργηθεί, τα πάθη που είχαν κορυφωθεί, τον έκαναν να διαταράσσει τη σειρά προτεραιότητας των στόχων, όπως είχε διαμορφωθεί σύμφωνα με το κοινό αίσθημα, την κοινή λογική και τις ιστορικές αναγκαιότητες της εποχής, που προέτασσαν υπεράνω όλων τον Αγώνα κατά των κατακτητών.

Και αν τα ιδεολογικά πάθη είχαν συναρπάσει στον στρόβιλό τους και αυτούς τους πράους ιερωμένους, ο καθένας φαντάζεται τι θύελλα φανατισμού μαινόταν στις ομάδες των στρατιωτικών και των πολιτικών, που είναι φύσει δυναμικοί.

Δύο ΕΔΕΣ

Ενώ οι εμφύλιες συγκρούσεις μαίνονταν στα βουνά μεταξύ ΕΛΑΣ και των δυνάμεων του στρατηγού Ζέρβα, στην Αθήνα διαμορφωνόταν μία ανάλογη κατάσταση. Σχηματισμός δύο μετώπων, με το ΕΑΜ από τη μια πλευρά και πολυάριθμες οργανώσεις της Δεξιάς από την άλλη, που ήταν έτοιμοι να αρπαχτούν μεταξύ τους μέχρι των όπλων. Μόνο που οι πιστοί του Ζέρβα μέσα στην πρωτεύουσα, σε ριζική αντίθεση με τα βουνά, δεν ήταν μεταξύ των στρατευμένων μαχητών του αντιεαμικού μετώπου.

Μια παράδοξη κατάσταση πράγματι είχε επικρατήσει μέσα στην ισχυρότερη οργάνωση του μη Αριστερού κόσμου: υπήρχαν δύο ΕΔΕΣ, που ο καθένας ισχυριζόταν με πείσμα ότι ήταν η γνήσια οργάνωση, αλλά ακολουθούσαν δρόμο εκ διαμέτρου αντίθετο.

Η διάσπαση είχε εκδηλωθεί από τις αρχές του 1943. Ενώ ο Ζέρβας μαχόταν στα βουνά κερδίζοντας νίκες ολκής Γοργοποτάμου, ορισμένα στελέχη της ηγεσίας του ΕΔΕΣ, άκρως συντηρητικά, άρχισαν να βλέπουν με δέος την επέκταση της Αντίστασης με τα δεινά της, η οποία κατέληγε στην άνδρωση του ΚΚΕ/ΕΑΜ. Το φάσμα του κομμουνισμού πρυτάνευε στις σκέψεις τους. Και ευθυγραμμίζονταν ολοένα περισσότερο με τον Θεόδωρο Πάγκαλο και τον Στυλιανό Γονατά, υπαρχηγό του Κόμματος των Φιλελευθέρων, οι οποίοι θεωρούσαν τον κομμουνισμό –την επικράτηση του ΚΚΕ/ΕΑΜ– τον υπ' αριθ. 1 κίνδυνο του έθνους.

Κανείς δεν πρέπει και δεν μπορεί να αμφισβητήσει τον πατριωτισμό εκείνων των ανθρώπων. Αλλά αντικειμενικά και αυτοί, όπως ο ιερέας των μελλοθανάτων, γλιστρούσαν σε δρόμους απαράδεκτους.

Τα στελέχη αυτά της ηγεσίας του ΕΔΕΣ ήταν κυρίως τρία: 1. Ο δικηγόρος Ηλίας Σταματόπουλος, μέλος της Κεντρικής Διοικούσης Επιτροπής του ΕΔΕΣ. 2. Ο συνταγματάρχης Χαρ. Παπαθανασόπουλος, άλλοτε υπασπιστής του Πλαστήρα, που στη μάχη της Κρήτης επέδειξε λαμπρή πολεμική διαγωγή. 3. Ο συνταγματάρχης Απ. Παπαγεωργίου, αρχηγός της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας Αθηνών. Οι δύο τελευταίοι ήταν μέλη του Στρατιωτικού Επιτελείου του ΕΔΕΣ.

Οι τρεις αυτοί άνδρες ήθελαν να στρέψουν ολόκληρη την οργάνωση προς τις κατευθύνσεις τους, οι οποίες χαράσσονταν ως εξής:

Κατάπαυση του ένοπλου αγώνα, ο οποίος συσσωρεύει δυσανάλογες συμφορές στον ελληνικό λαό.

Συνεργασία με όλες τις μη Αριστερές οργανώσεις για την από κοινού εξουδετέρωση του ΚΚΕ/ΕΑΜ.

Η συνεργασία αυτή θα επεκταθεί και προς την κατοχική κυβέρνηση Ράλλη. Εν ανάγκη, εμμέσως και προς τους κατακτητές.

Συνάντηση

Η κίνηση των τριών ανώτατων στελεχών εκδηλώθηκε πολύ νωρίς. Για την ιστορική ακριβολογία, τη 17η Ιανουαρίου 1943, ο συνταγματάρχης Απ. Παπαγεωργίου έφτανε στην έδρα του Ζέρβα και τον συναντούσε στη Μηλιά, «κρυφά από τον Κομνηνό». Και ο Ζέρβας στα απομνημονεύματα («Τα απόρρητα έγγραφά μου», *Ακρόπολις*, 20 Απριλίου 1950) γράφει:

«Μὲ τὸν Παπαγεωργίου μὲ συνέδεε παλαιὰ καὶ ἀληθινὴ ἀδελφικὴ φιλία. Χάρηκα πολὺ ποὺ τὸν εἶδα –σημειώνω στὸ ἡμερολόγιό μου– καὶ τὸν ἀγκάλιασα καὶ τὸν ἐφίλησα μὲ συγκίνησι. Ἦτο καὶ αὐτὸς πολὺ συγκινημένος...Ἐμείναμε δυόμιση ὥρες μαζί. Ἡ συζήτησις δὲν μοῦ ἦτο πολὺ εὐχάριστος. Ὁ Παπαγεωργίου ἦλθε διὰ νὰ μοῦ διατυπώση καὶ προφορικῶς τὴν ἄποψιν –διὰ νὰ μὴ πῶ τὴν ἀξίωσιν– ὡρισμένων στελεχῶν τοῦ Συνδέσμου (Πετροπούλου, Παπαθανασοπούλου κλπ.) νὰ σταματήσω τὴν ἔνοπλον δρᾶσιν κατὰ τοῦ κατακτητοῦ. Μὲ ἐβεβαίωνε ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη καὶ ὅλων τῶν σοβαρῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν παραγόντων τῶν Ἀθηνῶν. Μοῦ ἀνέφερε τὸν στρατηγὸν Πάγκαλον καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν πολιτικῶν κομμάτων. Ἐξ ἄλλου, προσέθεσεν, ἡ ἰδική μου δρᾶσις εἰς τὰ βουνά, θὰ προκαλέση, ἐὰν συνεχισθεῖ, ἄγριον διωγμὸν τοῦ ΕΔΕΣ ἐκ μέρους τῶν ἀρχῶν Κατοχῆς. Ἐὰν δὲ ὁ ΕΔΕΣ διαλυθεῖ, τὸ ΕΑΜ θὰ πα-

ραμείνη μοναδικὴ πολιτικὴ δύναμις εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τότε οἱ κομμουνισταὶ θὰ κάνουν ὅ,τι θέλουν.

»Ἀπήντησα ὅτι ὁ ἔνοπλος ἀγὼν εἶχε ἀρχίσει καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σταματήση. Ὅτι ὁ μόνος τρόπος νὰ ἀντιμετωπισθῆ ὁ κομμουνισμός, εἶναι νὰ διατηρηθῆ ἡ ἀνταρτικὴ δύναμις ποὺ ἔχω συγκροτήσει. Ὅτι τὸν ΕΔΕΣ δὲν τὸν ἔφτιαξα γιὰ πολιτικολογία, ἀκίνδυνο συνωμοτισμὸ καὶ συζητήσεις τοῦ καφενείου, ἀλλὰ γιὰ πόλεμο... Ὅσοι νομίζουν ὅτι διατρέχουν κίνδυνο εἰς τὰς Ἀθήνας, δὲν ἔχουν παρὰ νὰ ἔλθουν κοντά μου. Θὰ τοὺς προσφέρω ἄσυλο ἀσφαλές... Νὰ πάρουν τουφέκι καὶ νὰ πολεμήσουν σὰν στρατιῶτες στὸ πλευρό μου.

»...Ἐχωρίσαμε μὲ τὸν Παπαγεωργίου τὴν 19.20' ὥραν... Τὰ τελευταῖα μου λόγια ἦταν ὅτι δὲν θέλω εἰς τὸ ἑξῆς καμμίαν συζήτησιν ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ ἐνόπλου ἀγῶνος».

Διάσπαση

Δεν πείστηκαν τα δεξιά, υπερσυντηρητικά εκείνα στελέχη του ΕΔΕΣ από την αποφασιστική απάντηση του Ζέρβα. Άρχισαν προσπάθειες προσεταιρισμού μελών της οργάνωσης, ενώ επεξέτειναν τις συνδέσεις τους προς κάθε κατεύθυνση, περιλαμβάνοντας και τον Γιάννη Βουλπιώτη, διευθυντή της Ραδιοφωνίας, για τον οποίο κυκλοφορούσαν πυκνές φήμες ότι συνεργαζόταν με τους Γερμανούς. Και η δραστηριότητά τους πολλαπλασιάστηκε, όταν απότομα το καλοκαίρι του 1943 κατοχικές Αρχές και κατοχική κυβέρνηση αποφάσισαν απότομα να σκληρύνουν τη στάση τους εναντίον της Αντίστασης γενικά και του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ειδικά. Τότε ιδρύθηκαν τα Τάγματα Ασφαλείας.

Ο ΕΔΕΣ πέρασε δεινή κρίση, ενώ γινόταν ραγδαία συμπύκνωση και μορφοποίηση του αντιαριστερού μετώπου. Εναντίον της ομάδας Παπαθανασόπουλου-Παπαγεωργίου ορθώθηκαν άλλα ηγετικά στελέχη. Ο στρατηγός Ι. Ματσούκας, ο συνταγματάρχης Πλούταρχος Μεταξάς, ο Ηρακλής Πετμεζάς, ο Μπένης Αντωνόπουλος, ο στρατηγός Αλ. Μαγριπλής –κινώντας απειλητικά το μαστίγιό του στον Αλ. Παπαγεωργίου, του κραύγαζε: «Εγώ τους διασπαστάς θα τους τσακίσω με τούτο δω»–, ο δικηγόρος Δημ. Γιαννακόπουλος κ.ά.

Ο Ζέρβας έσπευσε να διαγράψει τους δύο συνταγματάρχες και τον Ηλία Σταματόπουλο. Συγκρότησε νέα Κεντρική Διοικούσα Επιτροπή και νέο Στρατιωτικό Επιτελείο, χωρίς αυτούς. Αλλά και εκείνοι έσπευσαν στις 20 Οκτωβρίου 1943, ενώ στα βουνά ο αρχηγός έδινε έσχατη μάχη διάσωσης, να κάνουν συγκέντρωση πολιτικών και στρατιωτικών στελεχών στο «οφίς» του κέντρου Καραβίτη, στην πλατεία Κυριακού, που την ονόμασαν «Γενική Συνέλευση του ΕΔΕΣ». Οι παριστάμενοι εξέλεξαν

αρχηγό τον Αλ. Παπαγεωργίου, ενώ τον Ζέρβα τον περιόριζαν στον ρόλο των ΕΟΕΑ, που φυσικά θα διατασσόταν σε λίγο να τις διαλύσει. Όσον αφορά τον Κομνηνό Πυρομάγλου, ούτε το όνομά του δεν ήθελαν να ακούσουν.

Από την ημέρα εκείνη, υπήρχαν δύο ΕΔΕΣ. Ο ένας, του Παπαγεωργίου, μοναδικό σκοπό είχε την καταπολέμηση του κομμουνισμού. Και δεν δίσταζε να συνάψει σχέσεις με τα Τάγματα Ασφαλείας. Ο άλλος, έναν πρωταρχικό σκοπό είχε: τη συνέχεια του Αγώνα κατά των Γερμανών. Και, άσχετα με την ένοπλη ρήξη στα βουνά, μέσα στην Αθήνα δεν εννοούσε να χτυπήσει το ΕΑΜ. Ο πρώτος ήταν ο «Προδοτικός ΕΔΕΣ», όπως τον χαρακτήριζαν οι αντιστασιακοί, και υπήρχε υπό την πολιτική κηδεμονία του Γονατά. Ο δεύτερος ήταν ο «Αγωνιστικός ΕΔΕΣ» και αναγνώριζε αποκλειστικό αρχηγό τον Ζέρβα.

Σύγχυση

Ο διαχωρισμός ήταν απόλυτος στους σκοπούς και τη συγκρότηση. Αλλά το πολύ κοινό όπως και οι περισσότεροι της Αντίστασης είχαν άγνοια των πραγμάτων και επικρατούσε σύγχυση. Η σύγχυση αυτή απλώθηκε σε όλη την Ελλάδα. Και έδωσε ισχυρά όπλα στο ΕΑΜ εναντίον του ΕΔΕΣ. Από εκεί πήγαζαν και όλες οι πυκνές φήμες περί σχέσεων συνεργασίας ανακωχής Ζέρβα και Γερμανών, που οι Γερμανοί ευχαρίστως τις πολλαπλασίαζαν συντάσσοντας και πλαστού περιεχομένου έγγραφα, τα οποία μετακατοχικά μετέδωσαν την κατοχική σύγχυση στους ερευνητές των αρχείων.

«Αποκηρύσσω»

Ο Ζέρβας αντέδρασε αποφασιστικά. Με τοιχοκολλήσεις στους δρόμους της Αθήνας, με τον μυστικό του Τύπο, με εξαγγελίες, με διαγγέλματα. Και στο Στρατηγείο Μέσης Ανατολής που ρωτούσε: «Τι είναι αυτές οι σχέσεις Ζέρβα και Βουλπιώτη;» έστελνε συνεχή τηλεγραφήματα. Στις 17 Νοεμβρίου 1943 από τα βουνά διαμηνούσε (Κ. Πυρομάγλου, *Δούρειος Ίππος*, σελ. 204):

> *«...Ἐκφράζομεν βαθυτάτην λύπην μας διότι ἀκόμη συζητεῖται ζήτημα συνδέσμου μας μὲ ξένους πρὸς ἐθνικήν μας ὀργάνωσιν Στόπ. Οὐδεὶς ἄλλος ἐκτὸς καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ζέρβα Λεωνίδα μᾶς ἐκπροσωπεῖ Ἀθήνας Στόπ. Τριμελὴς διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ ΕΔΕΣ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐμέ, Πυρομάγλου καὶ Ζέρβαν Λεωνίδαν Στόπ. Μέλη ὀργανώσεως ΕΔΕΣ οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουν μὲ προδότες ὅπως ὁ Βουλπιώτης Στόπ. Τοῦτον ἐφημερίδες μας εἰς Ἀθήνας ἐχαρακτήρισαν ὡς ποταπὸν προδότην Στόπ...»*

Αλλά το Κάιρο επιμένει στα ερωτηματικά του. Και ο Ζέρβας τηλεγραφεί την 1η Δεκεμβρίου πάλι:

> *«Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς*

»Παρακαλῶ διατάξατε ἐκφωνηθοῦν ἀπὸ ραδιοσταθμῶν Λονδίνου καὶ Καΐρου κάτωθι ἀνακοινώσεις Ἐθνικῶν Ὁμάδων:

»ΕΟΕΑ δηλώνουν ὅτι ἐκεῖνοι μόνον οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐγκολπωθῆ τὸν Ἐθνικόν των ἀγώνα καὶ παντοῦ καὶ πάντοτε πολεμοῦν τὸν κατακτητὴν καὶ τοὺς μετ' αὐτῶν συνεργαζομένους Ἕλληνας προδότας δύνανται νὰ λογίζωνται ὡς τίμιοι Ἕλληνες καὶ φίλοι αὐτῶν Στόπ. Οὐδεὶς δύναται νὰ ἰσχυρισθῆ ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὰς Ἐθνικάς μας Ὁμάδας ΕΔΕΣ εἰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος ἢ ἀλλαχοῦ, ἂν ἐνυπογράφως ἢ δημοσίᾳ δὲν δηλώσει ὅτι ἀκολουθεῖ τὴν ἀνωτέρω γραμμὴν Στόπ. Ἂν τυχὸν ὑπάρχουν Ἕλληνες πολῖται ἢ ἀξιωματικοὶ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ἐκπροσωποῦν τὰς Ἐθνικὰς Ὁμάδας καὶ τὴν ὀργάνωσιν ΕΔΕΣ διὰ νὰ καλύψουν ἄλλους σκοποὺς πλὴν τῶν ἐθνικῶν, οὗτοι ἀποκηρύσσονται ὡς προδόται καὶ συνεργάται τῶν κατακτητῶν καὶ τῶν Κουΐσλιγκς τῆς Ἑλλάδος Στόπ».

Δολοφονία

Αυτές οι σαφείς διακηρύξεις ξεκαθάρισαν τα πράγματα στο Συμμαχικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Δεν διέλυσαν όμως τελείως τη σύγχυση στην Ελλάδα και μέχρι τέλους οι παρεξηγήσεις θα συνοδεύουν ώς ένα βαθμό τον Ζέρβα. Στο μεταξύ όμως ο «ΕΔΕΣ του Παπαγεωργίου» συνέχιζε τη δραστηριότητά του, τόσο κατά του ΕΑΜ όσο και κατά του άλλου ΕΔΕΣ. Και, φυσικά, αυτόκλητοι σύμμαχοί τους «ντε φάκτο» ήταν αμέριστα τα Τάγματα Ασφαλείας.

Ενώ ο Ζέρβας έκανε τις αλλεπάλληλες καταγγελίες του κατά του «Προδοτικού ΕΔΕΣ», στην Αθήνα ο «Αγωνιστικός ΕΔΕΣ» είχε τεθεί υπό άγριο διωγμό. Την 4η Νοεμβρίου 1943 ο δικηγόρος Δημήτρης Γιαννακόπουλος, βγαίνοντας από το ξενοδοχείο όπου γευμάτιζε –στους Αέρηδες των Αθηνών–, δέχτηκε πέντε σφαίρες από μιαν ομάδα ανθρώπων. Μεταφέρθηκε στο Δημοτικό Νοσοκομείο όπου χαροπάλεψε και ξεψύχησε στα χέρια του συντρόφου του Βασίλη Μαρκάκη-Παλαιού, Προέδρου της Επιτροπής Πόλεως Αθηνών του «Αγωνιστικού ΕΔΕΣ», αφού του ψιθύρισε: «Βασίλη, εγώ πεθαίνω. Συνεχίστε τον αγώνα για τη λευτεριά και τη δημοκρατία» (Επιστολή του Β. Μαρκάκη στην εφημερίδα *Ακρόπολις*, 6 Φεβρουαρίου 1973).

Η δολοφονία έγινε μέρα μεσημέρι, ενώ η κίνηση στο δρόμο ήταν μεγάλη. Οι δολοφόνοι εξαφανίστηκαν αμέσως. Αλλά κοινή πεποίθηση ήταν τότε ότι ο ατυχής αγωνιστής έπεσε θύμα του «άλλου ΕΔΕΣ», που υπήρξε –κατά τις τότε φήμες– ο ηθικός αυτουργός. Οι φυσικοί δράστες ήταν, πάντα κατά τις φήμες εκείνες, ένα απόσπασμα της Ειδικής Ασφαλείας με επικεφαλής Γερμανό.

Ο Γιαννακόπουλος ήταν ο φανατικότερος και δραστηριότερος αντίπαλος της «ομάδας Παπαγεωργίου». Γι' αυτό της αποδόθηκε αμέσως η ηθική αυτουργία. Δεν έλει-

ψαν όμως μεταγενέστερα και οι υπαινιγμοί κατά του ΕΑΜ. Αλλά δεν έγιναν πιστευτοί παρά από όσους ήθελαν να τους πιστέψουν. Άλλωστε, λίγες ημέρες αργότερα, έγινε δολοφονική απόπειρα και κατά του ανώτερου στελέχους του ΕΔΕΣ Μανώλη Λίτινα, που αργότερα εκτελέστηκε από τους Γερμανούς. Και τη φορά αυτή δεν υπήρχε αμφιβολία ότι οι παραλίγο εκτελεστές του ήταν όργανα των Γερμανών.

Ακόμη περισσότερο, αργότερα, ο αρχηγός της Χωροφυλακής στρατηγός Μανουσάκης έσπευσε να ειδοποιήσει τον πρόεδρο της Κεντρικής Διοικούσης Επιτροπής του ΕΔΕΣ Ι. Ματσούκα ότι κι αυτός απειλείται με εκτέλεση. Κατά τον στρατηγό Μανουσάκη, ο κίνδυνος που διέτρεχε ο Ματσούκας ήταν τόσο σοβαρός, ώστε έπρεπε αμέσως να φύγει ή για τον Ζέρβα ή στη Μέση Ανατολή.

Ο Ματσούκας δεν έφυγε. Και τις πρωινές ώρες της 7ης Μαρτίου 1944 συνελήφθη από τους Γερμανούς. Οπωσδήποτε όμως, ο αρχηγός της Χωροφυλακής δεν μιλούσε για ΕΑΜίτες, προειδοποιώντας τον πρόεδρο του ΕΔΕΣ ότι τον έχουν προγράψει. Και είναι φανερό τι συνέβαινε: απλούστατα, οι Αρχές Κατοχής και οι Έλληνες συνεργάτες τους προσπαθούσαν να δημιουργήσουν σύγχυση μεταξύ των αγωνιστών. Όπως και στα βουνά κατόρθωναν να γεννούν στον ΕΔΕΣ και στον ΕΛΑΣ αμοιβαία την υποψία ότι ο άλλος συνεργάζεται με τους Γερμανούς για την εξόντωσή του, έτσι και στην Αθήνα έσπερναν επιδεικτικά τον θάνατο προς κάθε πλευρά, διαλέγοντας τα θύματα, ώστε να εγείρουν σύγχυση και αμοιβαίες υποψίες.

Τουλάχιστον αυτή είναι μια εξήγηση των πολλαπλών εκείνων γεγονότων, τα οποία δεν έχουν διαφωτιστεί ακόμη πειστικά.

Το αποτέλεσμα πάντως ήταν η τρομοκρατία να ανέρχεται με κύκλους ολοένα πλατύτερους σαν αρχαία τραγωδία. Και η πρωτεύουσα των Ελλήνων έμπαινε σε μια φάση δεινών και σκληρής οδύνης, μπροστά στην οποία οι έως τότε συμφορές της σκλαβιάς αποτελούσαν σχεδόν ειδύλλιο. Άρχιζε η περίοδος της Μεγάλης Τρομοκρατίας. Μόνο η Μεγάλη Πείνα του 1941-42 την ξεπερνούσε σε αφανιστικότητα.

Σε εκείνη τη δραματική περίοδο, χέρια ελληνικά ήταν οι κύριοι φορείς της τρομοκρατίας. Και Έλληνες μάχονταν κατά Ελλήνων, δίνοντας στο λαό γεύση από εμφύλιο πόλεμο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ (ΑΝΑΤΡΟΠΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ)

Ο ΗΝΤΕΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ • ΑΞΙΩΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΕΩΡΓΙΟ: ΝΑ ΜΗΝ ΕΠΙΣΤΡΕΨΕΙ ΧΩΡΙΣ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ • ΤΟ ΑΓΓΛΙΚΟ ΠΟΛΕΜΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΧΑΡΑΣΣΕΙ ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΕΑΜ ΚΑΙ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ • Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΤΑΦΕΥΓΕΙ ΣΤΟΝ ΡΟΥΣΒΕΛΤ • ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΡΟΥΣΒΕΛΤ ΚΑΙ ΗΝΤΕΝ • ΤΕΛΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ • ΤΟ ΚΚΕ ΔΕΧΕΤΑΙ ΤΗΝ ΕΝΟΤΗΤΑ• ΑΙΦΝΙΔΙΑ ΑΝΤΕΠΙΘΕΣΗ ΤΟΥ ΖΕΡΒΑ • ΑΝΑΚΩΧΗ ΕΛΑΣ ΚΑΙ ΕΔΕΣ

ΤΟ 1943 ΕΛΗΓΕ, ενώ στην Ελλάδα τα όπλα –τα εμφύλια όπλα και τα ξένα όπλα– έριχναν τη σκιά τους στις τύχες του έθνους. Αλλά έξω από την Ελλάδα, στο Λονδίνο και στο Κάιρο, η πολιτική έπαιρνε την πρωτοβουλία για να διαμορφώσει νέες εξελίξεις, που οι Έλληνες, μαχόμενοι και μη, δεν τις πληροφορούνταν.

Η πεποίθηση όλων των στελεχών του ελληνικού λαού, πολιτικών και στρατιωτικών, ήταν πως η Αγγλία με τη θερμή συμπαράσταση της Αμερικής –ειδικότερα ο Τσώρτσιλ με την ανεπιφύλακτη επικουρία του Ρούσβελτ– είχε κατασταλάξει στην απόφαση να επαναφέρει τον βασιλιά Γεώργιο επί των αρμάτων του βρετανικού στρατού. Η αντίληψη όμως αυτή που μετέφεραν δικαιολογημένα οι Έλληνες αντιπρόσωποι γυρίζοντας από τη Μέση Ανατολή τον Σεπτέμβριο του 1943 υπεραπλούστευε τα πράγματα. Οι Άγγλοι, ο Τσώρτσιλ, απαρεγκλίτως ήθελαν βέβαια να επιβάλουν αστικό και φιλικό καθεστώς στην Ελλάδα. Ο βασιλιάς όμως ερχόταν σε «δεύτερο πλάνο» στους συνδυασμούς τους. Όσον αφορά τον Αμερικανό Πρόεδρο Ρούσβελτ, μολονότι οι βουλήσεις του έπαιζαν ρόλο βαρύ στη Μεσόγειο, ανάλογο με το βάρος των αμερικανικών όπλων, ειδικά στην Ελλάδα που αναγνωριζόταν από τους συμμάχους ως «χώρος της βρετανικής ευθύνης», θα ερχόταν και αυτός τελικά σε «δεύτερο πλάνο». Αυτό καταφάνηκε πολύ σύντομα και πριν ακόμη εξατμιστούν οι ενθουσιασμοί των βασιλοφρόνων για τα περίφημα μηνύματα των Τσώρτσιλ και Ρούσβελτ προς τον Γεώργιο τον Σεπτέμβριο.

Ο Ήντεν

Έναν μόλις μήνα μετά τα μηνύματα εκείνα, την 11η Οκτωβρίου, έφτανε στο Κάιρο ο υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας Άντονυ Ήντεν. Ήταν περαστικός για τη Μόσχα, όπου στις 19 του ίδιου μήνα θα συνερχόταν η πρώτη τριμερής Διάσκεψη Υπουργών των Εξωτερικών Αμερικής, Ρωσίας, Αγγλίας. Φυσικά ο Ήντεν απασχολήθηκε με το ελληνικό πρόβλημα. Ήρθε για να επιβάλει την εφαρμογή των αποφάσεων Τσώρτσιλ-Ρούσβελτ; Για να προπαρασκευάσει τη θριαμβευτική επάνοδο του βασιλιά; Τουναντίον, προς μεγάλη έκπληξη των ελληνικών κύκλων του Καΐρου, εμφανίστηκε σαν φορέας μιας αντίθετης πολιτικής: πώς να μην επιστρέψει ο βασιλιάς αμέσως στην Ελλάδα.

Ευθύς μετά τη διατύπωση της απόφασης Τσώρτσιλ και Ρούσβελτ υπέρ του Γεωργίου, άρχισε, φαίνεται, η διάβρωσή της. Γιατί η κοινή εκείνη γραμμή των Αγγλοσαξόνων αρχηγών, που λήφθηκε βιαστικά, μέσα στον κυκεώνα των παγκόσμιων προβλημάτων τα οποία αντιμετώπιζαν στο Κεμπέκ –και με βάση το γνωστό παραπλανητικό τηλεγράφημα του βασιλιά που αργά ή γρήγορα θα αποκαλυπτόταν πόσο απέκρυπτε τα γεγονότα–, στηριζόταν σε ένα άτοπο:

Από τη μια μεριά ήθελαν να επανέλθει θριαμβευτής ο Γεώργιος στην Ελλάδα, και από την άλλη συμφωνούσαν να μην ενεργήσουν μαζική απόβαση στον ελληνικό χώρο. Πώς θα επιβαλλόταν όμως ο βασιλιάς χωρίς την παρουσία ισχυρού συμμαχικού στρατού;

Αν οι δύο μεγάλοι αρχηγοί δεν είχαν καιρό να σκεφτούν αυτήν τη «λεπτομέρεια», είχαν τη δυνατότητα να ζυγίσουν το άτοπο οι συνεργάτες τους. Και πρώτοι απ' όλους οι υπουργοί των Εξωτερικών, Ήντεν της Αγγλίας και Κόρντεν Χαλλ των Ην. Πολιτειών. Ο Ήντεν, με σύμφωνη τη γνώμη του Αμερικανού συναδέλφου του, αντιλήφθηκε πόσο ανεδαφική γινόταν η απόφαση των αρχηγών. Και, ενώ έσπευδε να κάνει τις υποδείξεις του στον πρωθυπουργό του, αναλάμβανε την πρωτοβουλία να χειριστεί το ζήτημα ο ίδιος, ανατρέποντας τα πράγματα. Αυτό τουλάχιστον το παράδοξο, αλλά αληθινό, διαπιστώνεται από τα γεγονότα.

Έτσι, το πέρασμα του Ήντεν από το Κάιρο το δεύτερο δεκαήμερο του Οκτωβρίου 1943 συνοδεύεται από εξελίξεις απροσδόκητες. Το παιχνίδι της Ελλάδας στα πολιτικά προσκήνια των Συμμάχων μπήκε σε μια ξαφνική παρτίδα όλο εκπλήξεις, που άνοιγε απρόβλεπτες προοπτικές.

Ανατροπή

Την επομένη της άφιξής του –12 Οκτωβρίου– συζήτησε με τους αρμόδιους πολιτικούς και στρατιωτικούς το ελληνικό θέμα. Πολύ βαρυσήμαντη φαινόταν την ημέρα εκείνη η ελληνική πραγματικότητα. Στο Αιγαίο αναπτυσσόταν η μάχη των Δωδεκα-

νήσων και της Σάμου και ο Άγγλος υπουργός των Εξωτερικών θα αντιλαμβανόταν αμέσως ότι στην ουσία επρόκειτο για σαπουνόφουσκα. Και στην Ελλάδα είχε αρχίσει η επίθεση του ΕΛΑΣ, εφοδιασμένου με τα ιταλικά όπλα, εναντίον του ΕΔΕΣ. Ο Ήντεν, με τις αντιλήψεις του ενισχυμένες από αυτά τα νέα δεδομένα, στα *Απομνημονεύματά* του (Λονδίνο, τόμ. Β΄, σελ. 408) γράφει (κατ' επιλογή του Γρ. Δαφνή):

> *«Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων ὑπῆρξε νομιμόφρων φίλος μας, ἀλλ' ἡ ἐπιστροφή του εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἦτο εὔκολος. Ἡ ἐγκατεστημένη εἰς Κάιρον κυβέρνησις κατετρύχετο ὑπὸ διαφωνιῶν καὶ εἶχε μικρὰν ἐξουσίαν, ἐνῶ παρόμοιοι ἀνταγωνισμοὶ διεχώριζαν τὰ δύο κυριώτερα κινήματα ἀντιστάσεως. Ὑπεστηρίξαμεν ἀμφότερα μὲ ὅπλα καὶ χρῆμα καὶ προσεπαθήσαμεν νὰ ἑνωθοῦν εἰς κοινὸν μέτωπον, ἀλλὰ τὴν 8 Ὀκτωβρίου ὁ ΕΛΑΣ ἀναμένων συμμαχικὴν ἀπόβασιν εἰς τὰ Βαλκάνια, ἐξαπέλυσεν ἰσχυρὰν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ ΕΔΕΣ, μὲ ἐμφανῆ πρόθεσιν νὰ ἔχῃ ὁλόκληρον τὴν χώραν ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν του ὅταν θὰ ἔφθαναν οἱ Σύμμαχοι. Αὐτὴ ἦτο ἡ κατάστασις κατὰ τὴν ἄφιξίν μου εἰς Κάιρον».*

Την επομένη, ο Ήντεν προήδρευσε σε σύσκεψη της Επιτροπής Αμύνης της Μέσης Ανατολής. Τη 15η Οκτωβρίου, στις 11 το πρωί, δεχόταν τον Έλληνα πρωθυπουργό Τσουδερό. Και εκείνος, απροετοίμαστος και ανυποψίαστος, τον άκουσε να του λέει: «Υπέδειξα στην Επιτροπή Αμύνης την ανάγκη να συγκροτηθεί στην Αθήνα κάποια εξουσία υπό τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, που θα αντιπροσώπευε την ελληνική κυβέρνηση, όταν θα αποχωρούσαν οι Γερμανοί από την Ελλάδα». Αλλά η έκπληξη του Έλληνα πρωθυπουργού κορυφώθηκε όταν, σε συνέχεια και χωρίς περιττά λόγια, ο Ήντεν πρόσθεσε: «Ο βασιλεύς δεν πρέπει να επανέλθει στην Ελλάδα πριν διενεργηθεί δημοψήφισμα...» (Εμμ. Τσουδερός, *Ανωμαλίαι εις την Μέσην Ανατολήν*, σελ. 71).

Την άλλη ημέρα ο Βρετανός υπουργός έφευγε για τη Μόσχα. Αλλά είχε αναθέσει στον Λήπερ να χειριστεί το ζήτημα του βασιλιά. Ο Άγγλος πρεσβευτής επισκέφτηκε τον Τσουδερό και χωρίς πολλές περιφράσεις τού πρότεινε: «Να αναλάβει ο Δαμασκηνός καθήκοντα αντιβασιλέως. Και φυσικά δεν θα παραδώσει την εξουσία στον Γεώργιο, παρά μόνο αν κατόπιν δημοψηφίσματος ο λαός ταχθεί υπέρ της επιστροφής του».

Νέο σχέδιο

Στις 4 Νοεμβρίου ο Ήντεν επέστρεφε στο Κάιρο από τη Μόσχα. Η διάσκεψη των τριών υπουργών Εξωτερικών δεν είχε σπουδαία εμφανή αποτελέσματα. Φαίνεται όμως πως μέσα από την αχλύ των προβλημάτων και προοπτικών κατά και μετά τον πόλεμο είχε αρχίσει να αναδύεται ένα κοσμοϊστορικό γεγονός: η πρόθεση των

Τριών Μεγάλων να μοιράσουν τον κόσμο σε σφαίρες επιρροής, και η διάθεση των Ρώσων να αφήσουν την Ελλάδα υπό τον αγγλικό έλεγχο. Έτσι ο Ήντεν, γυρίζοντας, ήταν οπλισμένος με περισσότερη αυτοπεποίθηση όσον αφορά την Ελλάδα, και στις 7 Νοεμβρίου προήδρευσε σε συνεδρίαση της Επιτροπής Αμύνης, όπου συζητήθηκε η κατάσταση στον ελληνικό χώρο στρατιωτικά και πολιτικά. Τα πορίσματα της συνεδρίασης εκείνης ήταν πολύ σοβαρά. Χάρασσαν νέα πολιτική της Αγγλίας, που έμελλε να βαρύνουν πάνω στον ελληνικό λαό, χωρίς ούτε εκείνος, ούτε η κυβέρνηση του εξωτερικού, ούτε ο ίδιος ο βασιλιάς να έχουν ιδέα. Γράφει λοιπόν ο Ήντεν στα *Απομνημονεύματά* του (σελ. 419):

«Τὰ πράγματα τώρα ἦσαν ἀκόμη χειρότερα παρὰ πρὸ τριῶν ἑβδομάδων. Αἱ μάχαι μεταξὺ ΕΛΑΣ καὶ ΕΔΕΣ συνεχίζοντο καὶ ὁ ΕΛΑΣ ἐφόνευσεν ἕνα Νεοζηλανδὸν ἀξιωματικόν, τὸν ὑπολοχαγὸν Χάμπαρντ. Ὁ ΕΛΑΣ ἀνοικτὰ τώρα ἐμπαίζει τὴν ἐξουσίαν τοῦ στρατηγοῦ Οὐΐλσων. Ἡ προπαγάνδα τοῦ ΕΑΜ ἐπιτίθεται ἐναντίον τῆς Βρετανίας ὡς καὶ ἐναντίον τοῦ Ἕλληνος βασιλέως καὶ τῆς κυβερνήσεως καὶ τοῦ στρατηγοῦ Ζέρβα. Συνεφωνήσαμεν ὅπως διακόψωμεν μὲ τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ καὶ προσπαθήσωμεν νὰ σχηματίσωμεν μὴ πολιτικὰς ὁμάδας ἀνταρτῶν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ΕΛΑΣ».

Ρωσία και Ελλάδα

Στο σημείο αυτό η σκέψη των Άγγλων, που υιοθετεί ο Ήντεν, «να σχηματίσωμεν μη πολιτικάς ομάδας ανταρτών εις την περιοχήν του ΕΛΑΣ», είναι απολύτως αφελής. Πείρα ενός σχεδόν έτους έπρεπε να είχε διδάξει τους Βρετανούς της Μέσης Ανατολής ότι ήταν αργά πια για παρόμοια σχέδια. Πάντως η συζήτηση στην Επιτροπή Άμυνας υπήρξε δραματική έως ότου καταλήξει στις αποφάσεις της, σε σχέση με το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Κατά τα πρακτικά της συνεδρίασης (D.C. 43/26), ο Ήντεν ανακοίνωσε:

«Οἱ Ρῶσοι ἔχουν δηλώσει σαφῶς εἰς τὴν Μόσχαν ὅτι δὲν ἐνδιεφέροντο οὔτε καὶ ἔχουν ἐπαφὴ μὲ τὴν Ἑλλάδα, τὴν ὁποίαν προφανῶς θεωροῦν ὡς εὑρισκομένην ἐντὸς τῆς ἰδικῆς μας σφαίρας ἐπιρροῆς».

Πρόσθεσε όμως ευθύς αμέσως ως προσωπική του εντύπωση:

«Ἀλλ' ἡ στάσις αὐτὴ θὰ ἀνέμενε κανεὶς νὰ μεταβληθῆ ἐὰν τὸ ΕΑΜ ἀπέκτα τὸν ἔλεγχον εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Και κατά τη γνώμη του έπρεπε να αντιμετωπιστεί το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ με κάθε μέσο ώστε ή να διαλυθούν, ή να εξασθενήσουν μέχρι βαθμού να καταστούν ακίνδυνα.

Αλλά ο αρχιστράτηγος της Μέσης Ανατολής στρατηγός Ουίλσων αντέδρασε ζωηρά. Πάντα κατά τα πρακτικά, δήλωσε:

«Αἱ ἐκ τῆς μὴ ὑποστηρίξεως τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ἐπιπτώσεις, ἐπὶ τοῦ πολέμου θὰ ἦσαν σημαντικαί. Μία ρῆξις μαζί τους θὰ ἐσήμαινε τὴν στέρησιν τῶν διευκολύνσεων ἀσφαλῶν καταφυγίων ἀπὸ τοὺς Βρεταννοὺς ἀξιωματικοὺς συνδέσμους καὶ τὴν ἀναγκαστικὴν ἀποχώρησιν τῶν ἰδίων τῶν Βρεταννῶν ἀξιωματικῶν συνδέσμων. Δὲν θὰ ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ ἀποκόπτωνται αἱ ἐχθρικαὶ ἐπικοινωνίαι ἢ νὰ γίνωνται ἐπιθέσεις κατὰ ἐχθρικῶν ἀεροδρομίων εἰς τὰς περιοχὰς τοῦ ΕΛΑΣ...»

Βασιλιάς και ΕΑΜ

Η άποψη όμως των πολιτικών υπερίσχυσε. Θα επιδιωκόταν απομόνωση και ρήξη με τον ΕΛΑΣ που κατ' αρχήν θα είχε τη μορφή προπαγάνδας εναντίον του. Μόνο που αυτή η ενέργεια, κατά ανένδοτη απαίτηση του Ήντεν, θα συνδυαζόταν με το θέμα του βασιλιά. Κατά τον Βρετανό υπουργό των Εξωτερικών, δεν ήταν δυνατόν να έχει απήχηση η προπαγάνδα κατά του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, ούτε στους ίδιους τους ΕΑΜίτες και ΕΛΑΣίτες, ούτε στον ελληνικό λαό γενικότερα, αν δεν γινόταν σαφές ότι ο βασιλιάς δεν θα επιστρέψει χωρίς δημοψήφισμα. Χωρίς αυτήν τη διασαφήνιση, οι Έλληνες θα πίστευαν ότι οι Άγγλοι είναι αποφασισμένοι να τον αποκαταστήσουν στον θρόνο διά της βίας των όπλων. Πράγμα που θα συνάσπιζε τον μέγα όγκο του λαού, που είναι δημοκρατικός, κατά της Αγγλίας και υπέρ του ΕΑΜ.

Ο Ήντεν έτσι θυσίαζε ανηλεώς τον βασιλιά και ξεκαθάριζε αποκρυσταλλωμένη την απροσδόκητη όσο και ολοκληρωτική στροφή της πολιτικής του εναντίον του Γεωργίου. Και πέτυχε τη συναίνεση της πλειοψηφίας των μελών της Επιτροπής Αμύνης. Γράφει λοιπόν στα *Απομνημονεύματά* του:

«...Συγχρόνως θὰ ζητήσωμεν ἀπὸ τὸν Ἕλληνα βασιλέα νὰ δηλώσῃ ὅτι δὲν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρις ὅτου τὸν καλέσῃ ὁ λαός του. Θὰ πρέπει νὰ δεχθῇ ὅπως ὁρισθῇ Συμβούλιον Ἀντιβασιλείας κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Γερμανῶν. Αἱ συνομιλίαι μου εἰς τὸ Κάιρον μὲ ἔπεισαν ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ ὀρθὴ ὁδός, τόσον δι' ἡμᾶς ὅσον καὶ διὰ τὸν βασιλέα.

»Τώρα ποὺ δὲν ἐτίθετο ζήτημα νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἀρχιστράτηγος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς μίαν συμμαχικὴν ἀπόβασιν, ἡ θέσις του εἰς τὸ μέλλον θὰ ἦτο ἰσχυροτέρα ἐὰν ἀκολουθήσει αὐτὴν τὴν γραμμήν. Ἐφ' ὅσον τὸ ΕΑΜ θὰ ἠμπορῇ νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ Βρετανοὶ προτίθενται νὰ ἐπιβάλουν τὸν βασιλέα εἰς τὴν χώραν του διὰ τῆς βίας, θὰ συγκρατῇ ὅλους τοὺς μὴ κομμουνιστὰς ὀπαδούς του, καὶ αὐτὸ δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτρέψωμεν νὰ συμβῇ».

Ο βασιλιάς

Ο Ήντεν ξεσπάθωνε ανοιχτά κατά της απόφασης των Τσώρτσιλ και Ρούσβελτ για τον Γεώργιο. Και φυσικά δεν ήταν δυνατόν να προχωρήσει τόσο ρηξικέλευθα αν δεν είχε κατ' αρχήν συνεννοηθεί με τον πείσμονα και αυταρχικό πρωθυπουργό του. Ενώ όμως η Επιτροπή Αμύνης της Μέσης Ανατολής κατέληγε σ' αυτήν τη νέα γραμμή της 7ης Νοεμβρίου, αμέσως την επομένη –8 Νοεμβρίου– ο Τσουδερός λάμβανε μιαν απροσδόκητη επιστολή του βασιλιά.

Ο Γεώργιος προχωρούσε πέρα από το γνωστό διάγγελμά του της 4ης Ιουλίου 1943. Με εκείνο, όπως ξέρουμε, υποσχόταν ότι ναι μεν θα γυρίσει με την Απελευθέρωση στην Ελλάδα, αλλά μέσα σε έξι μήνες θα διεξάγονταν εκλογές συντακτικής συνέλευσης και θα σεβόταν τις αποφάσεις της για το πολιτειακό. Το βασιλικό αυτό διάγγελμα είδαμε πως κάθε άλλο παρά είχε ικανοποιήσει τότε τον πολιτικό κόσμο και τις αντιστασιακές δυνάμεις της Ελλάδας. Και η θυελλώδης αντίδρασή τους εκδηλώθηκε στη ραγδαία σύμπηξη ενιαίου μετώπου κατά του βασιλιά τον Αύγουστο του 1943 στο Κάιρο, με τα γνωστά κατόπιν γεγονότα.

Τώρα όμως ο βασιλιάς έσπευσε να κάνει θεαματική υποχώρηση. Στην επιστολή αυτή –της 8ης Νοεμβρίου 1943– δήλωνε:

> *«...Ἕνεκα τούτου (χάριν τῆς διατηρήσεως τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος) καὶ ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ ὅπως συντελέσω εἰς τὴν ἐν καιρῷ διευκρίνισιν τῆς πολιτικῆς ἀτμοσφαίρας καὶ τὴν διατήρησιν τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος καὶ συμπνοίας, ἐπιθυμῶ νὰ γνωρίζητε ὅτι, ἐπερχομένης τῆς ποθητῆς στιγμῆς τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς πατρίδος, θέλω ἐξετάσει ἐκ νέου τὸ ζήτημα τοῦ χρόνου τῆς ἐπιστροφῆς μου εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν τότε πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν συνθηκῶν, λαμβάνων ὡς γνώμονα τὸ ἐθνικὸν συμφέρον, ὅπερ καὶ μόνον καθοδηγεῖ πᾶσαν σκέψιν μου».*

Ο ελιγμός του βασιλιά ήταν ανάγλυφος όσο και απεγνωσμένος. Έκπληκτος και έντρομος πληροφορήθηκε ξαφνικά πως η περίφημη απόφαση των Τσώρτσιλ-Ρούσβελτ να τον επαναφέρουν στον θρόνο του είχε ήδη υπονομευτεί και ήταν ετοιμόρροπη. Πώς το πληροφορήθηκε; Μα απλούστατα, είτε όταν ο Λήπερ, στα μέσα Οκτωβρίου, συζήτησε με τον Τσουδερό τη νέα γραμμή που ήθελε να χαράξει ο Ήντεν, είτε μαθαίνοντας τι συμφωνήθηκε στην Επιτροπή Αμύνης το προηγούμενο απόγευμα. Και βιάστηκε να κάνει εκείνη την προσφορά με την ελπίδα να θεωρηθεί επαρκής. Έτσι το θέμα θα έμενε κλεισμένο και δεν θα επέμενε ο Ήντεν στην ολοκλήρωση του σχεδίου του.

Αντίδραση

Ο Τσουδερός ανέγνωσε τη βασιλική επιστολή στο Υπουργικό Συμβούλιο. Αλλά ξε-

σηκώθηκε θύελλα. Οι πιο ζωηροί δημοκρατικοί υπουργοί έβαλαν τις φωνές. Και πρωτοστατούσε, όπως πάντα, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Γεώργιος Ρούσος. «Μα τι είν' αυτά», κραύγασε, «τι είν' αυτά; Θέλει και πάλι την τελευταία λέξη να την πει αυτός και τελικά να αποφασίσει ο ίδιος. Η κυβέρνηση πρέπει να αποφασίσει για την επάνοδό του, όχι εκείνος. Και αυτό είναι το μέγιστο το οποίο μπορούμε να δεχτούμε, πέραν της ριζικής λύσεως η οποία συνίσταται στο προ της επανόδου του δημοψήφισμα...»

Οι υπουργοί τάχθηκαν με τον Γ. Ρούσο. Και αποφάσισαν να αξιώσουν από τον βασιλιά μια προσθήκη στην επιστολή του, όπου σαφώς να αναγνωρίζει ότι η κυβέρνηση θα καθορίσει αν θα επιστρέψει αμέσως ή όχι.

Έτσι ο Τσουδερός, στις 12 Νοεμβρίου, έγραψε στον Γεώργιο ότι το υπουργικό συμβούλιο κρίνει ανεπαρκή τη δήλωσή του για την επανεξέταση της επιστροφής του στην Ελλάδα.

> *«(Ἡ βασιλικὴ ἐπιστολὴ ὅπως εἶναι διατυπωμένη) περιέχει τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ ἀπόφασις αὕτη θέλει ληφθῇ κατόπιν συνεννοήσεως μετὰ τῆς ὑπευθύνου κυβερνήσεως. Ἐπιθυμοῦμεν νὰ προσθέσωμεν ὅτι, καίτοι νομίζομεν ὅτι ἡ τελευταία αὕτη διασάφησις ἐξυπακούεται ἐκ τῶν συνταγματικῶν κανόνων καὶ ἐθίμων (ὅτι δηλαδὴ θὰ συμβουλευόταν τὴν κυβέρνησιν, ἡ ὑπόδειξις τῆς ὁποίας ἰσοδυναμεῖ μὲ ἀπόφασιν), θεωρήσαμεν ἐν τούτοις σκόπιμον νὰ τὴν καταστήσωμεν φανεράν».*

Ο βασιλιάς δεν απάντησε αμέσως. Αλλά στο μεταξύ ο Ήντεν αναχώρησε για το Λονδίνο. Και ο Άγγλος υπουργός των Εξωτερικών είχε πάντα αποκρυσταλλωμένες αποφάσεις: Ο ίδιος δεν εννοούσε να δεχτεί κανέναν συμβιβασμό με τον Γεώργιο. Έβλεπε –και όχι εσφαλμένα– ότι αυτό που πρότεινε στον βασιλιά ήταν το μόνο μέτρο που θα μπορούσε να αφοπλίσει τους εχθρούς του Γεωργίου αλλά και της Αγγλίας. Οι ελιγμοί του Γεωργίου, οι επιστολές του, οι διαπραγματεύσεις με την κυβέρνησή του, δεν συγκινούσαν τον ρεαλιστή και έμπειρο Βρετανό υπουργό. Και γυρίζοντας στο Λονδίνο κατέβαλε κάθε προσπάθεια να επιλύσει αυτό το θέμα.

Η μάχη

Πρέπει να πιστέψουμε και πάλι ότι οπωσδήποτε συνεννοήθηκε με τον πρωθυπουργό του. Και το λιγότερο που θα του επέτρεψε ο Τσώρτσιλ θα ήταν να προχωρήσει στις διαδικασίες, θέτοντας το πρόβλημα στο Ανώτατο Βρετανικό Πολεμικό Συμβούλιο. Ας σημειώσουμε όμως ότι το συμβούλιο αυτό ήταν το βασικό όργανο που έπαιρνε τις μεγάλες αποφάσεις της βρετανικής πολιτικής στη διάρκεια του πολέμου. Δεν λαμβάνονταν βέβαια σε πείσμα της κυβέρνησης αυτές οι αποφάσεις, εφόσον πρόεδρός του ήταν ο ίδιος ο πρωθυπουργός και η πλειοψηφία των μελών

του ήταν υπουργοί. Αλλά, οπωσδήποτε, οι συμφωνίες της Επιτροπής Αμύνης της Μέσης Ανατολής στο Κάιρο είχαν καθαρά συμβουλευτικό χαρακτήρα για το Πολεμικό Συμβούλιο στο Λονδίνο. Εδώ ο Ήντεν θα έδινε τη μάχη του.

Την 22α Νοεμβρίου 1943, συνήλθε το Πολεμικό Συμβούλιο σε μια συνεδρίαση κρίσιμη για την Ελλάδα. Επί τριάντα σχεδόν χρόνια ήταν άγνωστο τι ακριβώς συζητήθηκε και τι αποφασίστηκε εκείνη την ημέρα. Μόνο το 1971, με την πρόωρη δημοσίευση των απόρρητων αρχείων του Φόρεϊν Όφις, ήρθαν σε φως τα πρακτικά της βαρυσήμαντης και πολύκροτης συνεδρίασης. Αλλά πρέπει να σημειώσουμε ότι ο πρωθυπουργός Τσώρτσιλ απουσίαζε. Γιατί από τις 12 Νοεμβρίου είχε αναχωρήσει για το Κάιρο. Και αυτή τη φορά προτίμησε την αναχρονιστική θαλάσσια οδό, πράγμα που σήμαινε ότι θα χρειαζόταν 9 ημέρες πλου έως ότου φτάσει στην Αίγυπτο επιβαίνοντας σε ένα αγγλικό πολεμικό.

Εκεί θα γινόταν στις 22-26 Νοεμβρίου η διάσκεψη για τον Ειρηνικό Ωκεανό μεταξύ Ρούσβελτ, Τσώρτσιλ και Τσαγκ Κάι Σεκ. Και κατόπιν οι δύο Αγγλοσάξονες ηγέτες θα μετέβαιναν στην Τεχεράνη, όπου την 28η Νοεμβρίου έως την 1η Δεκεμβρίου θα συναντούσαν τον Στάλιν για την επίλυση των πολεμικών και μεταπολεμικών προβλημάτων. Οι αρχηγοί των Ηνωμένων Εθνών είχαν αρχίσει πια τις συχνές άμεσες επαφές για τον συντονισμό των επιθέσεων του κοινού και σκληρού εχθρού, αλλά και για το ξαναμοίρασμα του κόσμου μεταξύ τους, χωρίς κανείς λαός να γνωρίζει ποια τύχη τού καθόριζαν σαν τις Μοίρες οι Μεγάλοι.

Έτσι στο Πολεμικό Συμβούλιο της 22ας Νοεμβρίου αντικαθιστούσε τον πρωθυπουργό ο υπουργός των Εξωτερικών.

Και υπήρξε πολύ έντονη η συζήτηση που διεξήχθη. Προσέλαβε τη μορφή δραματικής διαμάχης μεταξύ στρατιωτικών –που στα πρακτικά αναφέρονται ως «υπηρεσίες»– και πολιτικών, με τελική επικράτηση των δεύτερων.

Το υπόμνημα

Στη συνεδρίαση της 22ας Νοεμβρίου, τον κύριο ρόλο τον έπαιξε η προσωπική παρεμβολή του Άντονυ Ήντεν, ο οποίος στηρίχτηκε σε δύο επείγοντα τηλεγραφήματα του Λήπερ από το Κάιρο (υπ' αριθ. 362 της 17ης Νοεμβρίου και 364 της 18ης Νοεμβρίου) και σ' ένα υπόμνημα του Βρετανού προσέδρου υπουργού της Μέσης Ανατολής, που είχε την έδρα του επίσης στην αιγυπτιακή πρωτεύουσα.

Αυτό το τελευταίο περιείχε μεταξύ άλλων μιαν αντικειμενική έκθεση των διιστάμενων αντιλήψεων τόσον των «υπηρεσιών» όσον και των πολιτικών:

> *«Αἱ ὑπηρεσίαι θεωροῦν ὅτι θὰ πρέπει νὰ καταβληθῇ προσπάθεια πρὸς συνεννόησιν μεταξὺ τοῦ Ζέρβα καὶ τοῦ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ διὰ νὰ διατηρηθῇ ἀλώβητος ἡ στρατιωτικὴ ἀξία τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνταρτικοῦ κινήματος ἐν*

τῷ συνόλῳ της... Αἱ ὑπηρεσίαι δὲν ἐνδιαφέρονται μὲ τὰς μακροπροθέσμους πλευρὰς τῆς πολιτικῆς, ἀλλ' ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἄσκησιν, μὲ τὴν μεγίστην δυνατὴν βοήθειαν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, τῆς μεγαλυτέρας δυνατῆς πιέσεως ἐπὶ τῶν Γερμανῶν, ἐν ὅσῳ παραμένουν οὗτοι (οἱ Γερμανοί) εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν πρόκλησιν τῶν μεγαλυτέρων ζημιῶν εἰς βάρος των κατὰ τὴν ἀποχώρησίν των. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὰ κινήματα ἀντιστάσεως εἰς ὁλόκληρον τὴν Ἑλλάδα πρέπει νὰ συνεχίσουν τὴν δρᾶσιν των καὶ νὰ μὴ ἀφεθοῦν νὰ παρακμάσουν...»

ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ

Ακολουθεί μια ενδιαφέρουσα ανάλυση της στρατιωτικής αξίας του ΕΔΕΣ και του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ από το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής σύμφωνα με την κατάσταση που επικρατούσε την εποχή εκείνη, δηλαδή το φθινόπωρο του 1943:

«Αἱ ὑπηρεσίαι συμφωνοῦν ὅτι ἡ στρατιωτικὴ ἀξία τοῦ Ζέρβα εἶναι σημαντικὴ δυτικῶς τῆς Πίνδου, ἀλλὰ ἔχουν τὴν γνώμην ὅτι οὗτος στερεῖται ἰσχύος καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ στερούμενος αὐτῆς ἀνατολικῶς τῆς Πίνδου. Κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ στρατηγική του ἀξία εἶναι περιορισμένη. Δὲν καλύπτει τὴν κυρίαν ὁδὸν ἀνεφοδιασμοῦ ἐντὸς τῆς Ἀλβανίας, δύναται νὰ ἐπιτεθῇ μόνον ἐναντίον δύο ἀεροδρομίων καὶ ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Θεσσαλονίκης-Ἀθηνῶν, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν βασικὴν ὁδὸν διακινήσεως τῶν Γερμανικῶν στρατευμάτων, ἐφοδίων καὶ μελλοντικῆς ἀποχωρήσεώς των κεῖται ἀνατολικῶς τῆς Πίνδου, αὕτη δὲ πρέπει νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἀποτελῇ τὸν κύριον στόχον τῶν ἐνεργειῶν δολιοφθορᾶς.

»Διὰ νὰ διακόπτεται διαρκῶς ἡ σιδηροδρομικὴ αὐτὴ ἐπικοινωνία αἱ Βρεταννικαὶ ὁμάδες δολιοφθορᾶς πρέπει νὰ ἐξακολουθήσουν νὰ διαθέτουν διευκολύνσεις ἀσφαλῶν καταφυγίων. Καὶ ἡ βασικὴ στρατιωτικὴ ἀξία τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ θὰ πρέπει νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ εὑρίσκεται εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν διευκολύνσεων αὐτῶν. Καὶ ἐνῶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι δυνάμεθα νὰ ὑπολογίζωμεν μόνον εἰς σποραδικὴν στρατιωτικὴν βοήθειαν ἀπὸ μέρους των μελλοντικῶς, εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασίν των, εἶναι λογικὸν νὰ ἀναμένῃ κανεὶς ὅτι θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ μᾶς προσφέρουν τὰς διευκολύνσεις αὐτάς. Ἐπὶ πλέον ὅταν οἱ Γερμανοὶ τελικῶς ἀποσυρθοῦν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀσκηθῇ ἡ μεγαλυτέρα δυνατὴ παρενόχλησίς των εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν Πειραιᾶ μὲ τὸν εἰδικὸν σκοπὸν τῆς ἀποτροπῆς τῆς καταστροφῆς τῶν λιμενικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ ἔργων κοινῆς ὠφελείας. Τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ εἶναι ἤδη καλῶς ἑδραιωμένον εἰς αὐτὰ τὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἀποτελεσματικώτερον ἀπὸ τὰς ὁμάδας

ἐκείνας ποὺ θὰ συνεκροτοῦντο μὲ ἀβεβαιότητα καὶ διὰ πρώτην φοράν».

Και τέλος, όσον αφορά τη σύγκρουση ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ, οι στρατιωτικοί έκαναν την εξής εκτίμηση (*Μυστικά Αρχεία Φόρεϊν Όφις*, Αθήναι, σελ. 287-290):

«Ὁ πρόσφατος μετρίας ἐντάσεως ἐμφύλιος πόλεμος ἔχει τώρα εἰς τὸ μεγαλύτερόν του μέρος ἀνασταλῆ προσωρινῶς, ἀλλὰ τὸ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ εἶναι ἀρκούντως ἰσχυρὸν διὰ νὰ συντρίψη τὸν Ζέρβαν εἰς τὸ ἄμεσον μέλλον, εἴτε ἔχει οὗτος τὴν ὑποστήριξιν τῶν Βρεταννῶν εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν περιωρισμένων μέσων, ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποσταλοῦν εἰς αὐτόν, εἴτε ὄχι. Τέλος, προπαγανδιστικὴ ἐκστρατεία ἐναντίον τοῦ ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ἐν πλήρη ἐκτάσει δύναται μόνον νὰ καταστήση δυσχερεστέραν τὴν θέσιν τῶν Βρεταννῶν Ἀξιωματικῶν Συνδέσμων εἰς τὰς ὁμάδας τοῦ ΕΛΑΣ καὶ πλέον ἐπικίνδυνον ἀπὸ ὅσον εἶναι τώρα».

Πολιτικοί και στρατιωτικοί

Προς τις εκτιμήσεις του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, συμφωνούσαν και οι επιτελάρχες των αυτοκρατορικών δυνάμεων στο Λονδίνο. Τα πρακτικά της προηγούμενης συνεδρίασης του Πολεμικού Συμβουλίου (16 Νοεμβρίου) αναφέρουν:

«Ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ἐπιτελείου, ὁ Στρατάρχης σὲρ Ἄλλαν Μπρούκ, εἶπεν ὅτι κατὰ τὰς τελευταίας πληροφορίας ποὺ ἔλαβον οἱ ἐπιτελάρχαι, ἔδειχναν ὅτι τὸ Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. εἶχεν παίξει σημαντικώτατον ρόλον εἰς τὴν παρενόχλησιν τῶν συγκοινωνιῶν εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐξηνάγκαζον τοὺς Γερμανοὺς νὰ διατηροῦν μεραρχίας εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν. Τερματισμὸς τῆς ὑποστηρίξεώς μας πρὸς τὸ Ε.Α.Μ.-Ε.Λ.Α.Σ. τὴν στιγμὴν αὐτὴν θὰ ἦτο, βάσει τῶν εἰς χεῖρας τῶν ἐπιτελαρχῶν πληροφοριῶν, ἀσφαλῶς ἐναντίον τῶν στρατιωτικῶν συμφερόντων μας».

Αλλά οι πολιτικοί διαφώνησαν οριστικά προς την προοπτική των στρατιωτικών την 22α Νοεμβρίου 1943. Η κεντρική τους άποψη ήταν πως, αν αφηνόταν ο ΕΛΑΣ –και ακόμη περισσότερο αν ενισχυόταν– να συνεχίσει τον δρόμο του, θα δυνάμωνε τόσο ώστε τα πλεονεκτήματα από τη στρατιωτική προσφορά του θα υπερκαλύπτονταν από το αποφασιστικό μειονέκτημα ότι τελικά θα δέσποζε στην Ελλάδα.

Πάντως, οποιαδήποτε αντίδραση από τους Άγγλους εναντίον του έπρεπε απαραίτητα να συνοδεύεται, ως αντιστάθμιση, από ρητή δήλωση του βασιλιά ότι δεν θα επανέλθει χωρίς δημοψήφισμα.

Η απόφαση

Και η τελική απόφαση διατυπώθηκε ως υιοθέτηση της πολιτικής του Ήντεν, η οποία

κατά τον πρόσεδρο υπουργό συνίστατο στα εξής (*Μυστικά Αρχεία Φόρεϊν Όφις*, σελ. 283):

«α. Νὰ καταστρέψη τὴν δύναμιν τῶν ἡγετῶν τοῦ ΕΑΜ καὶ τοῦ ΕΛΑΣ.

»β. Νὰ ἐνισχύση εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα τὰς ὑπὸ τὸν Ζέρβαν ὁμάδας τοῦ ΕΔΕΣ, ἢ ὑπὸ τὸν Πλαστήραν, ἐφ' ὅσον θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μεταφερθῆ οὗτος ἀπὸ τὴν Γαλλίαν καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ προσωπικότης εἰς τὴν Ἑλλάδα.

»γ. Νὰ συγκροτηθῆ εἰς τὰς Ἀθήνας Ἐπιτροπὴ Ἀντιβασιλείας ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Δαμασκηνόν, ἡ ὁποία ἐνδεχομένως νὰ δυνηθῆ νὰ ἀποτρέψη τὰς προσπαθείας τοῦ ΕΑΜ ὅπως καταλάβη τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν ὅταν ἐπέλθη ἡ ὥρα.

»δ. Νὰ συνδέση τὸν Ζέρβαν καὶ τὸν Δαμασκηνὸν μὲ τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν εἰς τὸ Κάιρον.

»ε. Νὰ πείση τὸν Βασιλέα ὅτι εἶναι πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον ὡς καὶ τοῦ ἔθνους νὰ ἀναβάλη τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρις ὅτου προσκληθῆ εἰδικῶς νὰ ἐπιστρέψη ὑπὸ τοῦ λαοῦ του».

Τα περί καταστροφής της δύναμης των ηγετών του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ, οι στρατιωτικοί τα δέχτηκαν με μεγάλη δυσφορία. Τόσο μάλλον όσο τα μέτρα για την εφαρμογή της απόφασης ήταν εντελώς ανεδαφικά. Αυτά θα περιορίζονταν στη διακοπή της ρίψης όπλων (που είχε ήδη πραγματοποιηθεί από τον Οκτώβριο), στην προπαγανδιστική επίθεση κατά του ΕΛΑΣ, η οποία υποτίθετο ότι θα προκαλούσε τη λιποταξία μεγάλου αριθμού μελών του ΕΛΑΣ προς τον Ζέρβα, και στον σχηματισμό «μετριοπαθών δημοκρατικών ομάδων συμπαθούντων τον Ζέρβα, εντός των ομάδων του ΕΛΑΣ».

Αλλά είδαμε πως κατά την κρίση του ίδιου τού Γουντχάουζ ελάχιστη σημασία είχε πια για τον ΕΛΑΣ η διακοπή ή συνέχιση των ρίψεων όπλων (μόνο μετά 5-6 μήνες θα αντιμετώπιζε κρίση πυρομαχικών). Όσον αφορά τις αθρόες λιποταξίες προς τον Ζέρβα και τον σχηματισμό «μετριοπαθών ομάδων» μέσα στον χώρο του ΕΛΑΣ, αυτά ανήκαν στη σφαίρα του ανέφικτου.

Η Ρωσία

Πάντως το Πολεμικό Συμβούλιο κατεχόταν από ικανοποίηση. Ένα ερώτημα μόνο είχε γεννηθεί, που έδειχνε άλλη μια φορά ότι η Σοβ. Ένωση είχε ήδη εγκαταλείψει την Ελλάδα στον βρετανικό έλεγχο.

Τα πρακτικά της συνεδρίασης αναφέρουν:

«Παρίσταται ἄραγε ἀνάγκη νὰ ἐνημερωθῆ ἡ Ρωσικὴ Κυβέρνησις προτοῦ προβῶμεν εἰς ἐνεργείας, ποὺ ἐνδεχομένως νὰ κατέληγον εἰς τὸ νὰ δυνη-

θοῦν οἱ Γερμανοὶ νὰ ἀποσύρουν μερικὰς δυνάμεις των ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα; Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν εἶπεν ὅτι κατὰ τὴν διάσκεψιν τῆς Μόσχας εἶχε ἀναφέρει τὸ θέμα αὐτὸ εἰς τὸν κ. Μολότωφ, ὁ ὁποῖος δὲν ἐξεδήλωσεν ἐνδιαφέρον καὶ εἶπεν ὅτι ἐθεώρει τὸ θέμα αὐτὸ ἰδικήν μας ὑπόθεσιν».

Την επομένη του Πολεμικού Συμβουλίου, ο Ήντεν έφευγε για το Κάιρο με την απόφαση στην τσέπη του. Έφτανε στις 24 Νοεμβρίου, ενώ στην αιγυπτιακή πρωτεύουσα διεξαγόταν η διάσκεψη για τον Ειρηνικό Ωκεανό μεταξύ Ρούσβελτ, Τσώρτσιλ και Τσαγκ Κάι Σεκ. Δεν απασχολήθηκε με το ελληνικό πρόβλημα εκείνες τις ημέρες, ούτε βέβαια στη διάρκεια των εργασιών της κοσμοϊστορικής Διάσκεψης της Τεχεράνης. Τελικά η αγγλική και η αμερικανική αντιπροσωπεία γύρισαν στις 2 Δεκεμβρίου στο Κάιρο, όπου από 4-7 Δεκεμβρίου ο Τσώρτσιλ και ο Ρούσβελτ θα είχαν συνομιλίες με τον πρωθυπουργό της Τουρκίας Ισμέτ Ινονού. Και τότε βρήκε επιτέλους ο Ήντεν τον χρόνο να επιληφθεί με το θέμα Ελλάδα.

Ήντεν και βασιλιάς

Έσπευσε να εφαρμόσει το ένα σκέλος των αποφάσεων του Πολεμικού Συμβουλίου: να εξασφαλίσει τη μη άμεση επιστροφή του Γεωργίου στην Ελλάδα. Και στα *Απομνημονεύματά* του (τόμος Β΄, σελ. 419, βλ. και Γρ. Δαφνή, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σελ. 261) γράφει:

«Συνήντησα τὸν βασιλέα τῶν Ἑλλήνων τὴν 3 Δεκεμβρίου καὶ τοῦ ἀνέπτυξα τὰ ἐπιχειρήματα τὰ δικαιολογοῦντα δήλωσίν του, ὅτι δὲν θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρις ὅτου τοῦ ζητηθῇ τοῦτο ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Συνέστησα ὅπως ὁ βασιλεὺς Γεώργιος ἐξετάσει τὴν ἀνάθεσιν εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Δαμασκηνὸν τῆς προεδρίας συμβουλίου ἀντιβασιλείας εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Γερμανῶν. Ἠσθανόμην μεγίστην δυσφορίαν διαβιβάζων αὐτὸ τὸ μήνυμα, ἀλλ' ἤμουν βέβαιος ὅτι ἦτο πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ βασιλέως νὰ ἐνεργήσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Μὲ ἤκουσεν ἤρεμος, προέβη εἰς ἐλάχιστα σχόλια καὶ ἐνόμισα ὡς πιθανόν, ἀφοῦ ἐμελέτα τὸ θέμα καὶ ἐλάμβανε συμβουλάς, νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν πορείαν ποὺ τοῦ ὑπεδείκνυα».

Την ίδια ημέρα, ο Ήντεν κάλεσε τον πρωθυπουργό Τσουδερό και του διάβασε το κείμενο μιας δήλωσης που θα έπρεπε να συστήσει στον βασιλιά να υπογράψει. Η δήλωση έλεγε (Εμμ. Τσουδερού, *Ανωμαλίες στη Μέση Ανατολή*, σελ. 78):

«Δὲν θὰ ἐπιστρέψω εἰς τὴν Ἑλλάδα μέχρις ὅτου κληθῶ πρὸς τοῦτο ἀπὸ καθαρῶς ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν τοῦ λαοῦ μου, διότι δὲν ἐπιθυμῶ τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ ἐξυπηρετήσω τὸν λαὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου καὶ κατὰ τὴν δύσκολον περίοδον ποὺ θὰ ἐπακολουθήσῃ. Πρὸς τοῦτο σκοπεύω νὰ διορίσω συμβούλιον ἀντιβασιλείας, μόλις ἐλευθερω-

θεῖ ἡ Ἑλλάς, διὰ νὰ ἐξασκῇ τὰ καθήκοντα ἀρχηγοῦ τοῦ κράτους μέχρι τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ λαός μου θὰ καθορίσῃ ἐλευθέρως τὸ μέλλον του. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ἐγὼ καὶ τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας θὰ συνεχίσωμεν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν νὰ ἀντιπροσωπεύωμεν τὸν σκοπὸν καὶ τὰ δίκαια τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ συμμαχικὰ συμβούλια...»

Ο Ήντεν φανταζόταν πως ο βασιλιάς δεν θα προέβαλλε πολλές αντιρρήσεις για να υπογράψει. Αλλά όταν την επομένη ο πρωθυπουργός, συνοδευόμενος από τον Αμερικανό πρεσβευτή Λίνκολν Μακ Βη, τον επισκέφτηκε για να του εγχειρίσει το υπόδειγμα που συνέταξε ο Άγγλος υπουργός των Εξωτερικών, εκείνος έδειξε πολλούς δισταγμούς να συμμορφωθεί. «Θα συμβουλευτώ προηγουμένως κάποιο πρόσωπο», τους είπε.

Το πρόσωπο αυτό δεν ήταν ο Άγγλος πρωθυπουργός, ούτε κανείς μυστικοσύμβουλός του, αλλά ο ίδιος ο Αμερικανός πρόεδρος. Τον επισκέφτηκε στις 6 Δεκεμβρίου, αρκετά συγχυσμένος, ο Γεώργιος. Δεν μπορούσε να εννοήσει τι μεσολάβησε ώστε δύο μήνες μετά την πανηγυρική εκείνη υπέρ αυτού δήλωση του Ρούσβελτ και του Τσώρτσιλ τον εγκατέλειψαν όλοι και ήθελαν να εξασφαλίσουν όχι την επάνοδό του, αλλά τη μη επάνοδό του. Φυσικά κανείς δεν τον είχε πληροφορήσει ότι έβαινε πια προς την ματαίωσή της κάθε ιδέα απόβασης στην Ελλάδα. Οι δύο Αγγλοσάξονες αρχηγοί, οι κυβερνήσεις τους και οι στρατιωτικές τους υπηρεσίες κρατούσαν καλά τα πολεμικά μυστικά. Προσέφευγε όμως τώρα στον Αμερικανό πρόεδρο, που ήξερε την προσωπική του συμπάθεια, για μια αποφασιστική εξήγηση.

Ο Ρούσβελτ

Ήταν η παραμονή της αναχώρησης του Ρούσβελτ για την Αμερική. Ο πρόεδρος τον δέχτηκε με εξαιρετική εγκαρδιότητα. Και αναπτέρωσε το ηθικό του Γεωργίου, λέγοντάς του: «Μεγαλειότατε, εγώ ένα σάς συνιστώ: μη διαπράξετε το σφάλμα να υπογράψετε τη δήλωση που σας ζητούν...»

Έτσι ο φιλελεύθερος, ο προοδευτικός, ο δημοκρατικός Ρούσβελτ στήριζε στον θρόνο του έναν βασιλιά. Ο οποίος μάλιστα είχε παρελθόν επιβαρυμένο με μια μακρά δικτατορία. Η χειρονομία εκείνη του Αμερικανού προέδρου γινόταν περισσότερο εντυπωσιακή, γιατί ερχόταν σε σύγκρουση με την αποκρυσταλλωμένη πια γνώμη τόσο του Σταίιτ Ντιπάρτμεντ όσο και των προσωπικών του συμβούλων Χάρρυ Χόπκινς και Ουίναντ, οι οποίοι είχαν ευθυγραμμιστεί με τον Ήντεν.

Δυσαρέσκεια

Ενώ ο Ρούσβελτ συνομιλούσε με τον Γεώργιο, έφτασε ανύποπτος ο Ήντεν στην Αμερικανική Πρεσβεία όπου διέμενε ο πρόεδρος. Τον υποδέχτηκε ο Χάρρυ Χόπκινς

–κυριότερος προεδρικός σύμβουλος–, που ανήσυχος του είπε: «Ξέρετε τι τρέχει; Ο βασιλιάς είναι μέσα με τον πρόεδρο». Ο Άντονυ Ήντεν ταράχτηκε. Ήξερε τη θερμή συμπάθεια του Ρούσβελτ προς τον Γεώργιο. Η επίσκεψη εκείνη μπορούσε να ανατρέψει τα σχέδιά του. Και η διάθεσή του χειροτέρεψε όταν ο Χόπκινς πρόσθεσε: «Η πολιτική σας δεν πηγαίνει καθόλου καλά. Ο πρόεδρος αντιδρά. Είναι με τον Γεώργιο ολόψυχα».

Ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών περίμενε πολλή ώρα. Η συνομιλία του Ρούσβελτ με τον βασιλιά παρατεινόταν, απόδειξη των φιλικών διαθέσεων του πρώτου προς τον δεύτερο. Τέλος η πόρτα του προεδρικού γραφείου άνοιξε και εμφανίστηκε η επιβλητική μορφή του μεγαλεπήβολου προέδρου πάνω στο τροχήλατο αναπηρικό του κάθισμα. Καθώς ο υπασπιστής του ώθησε το όχημα προς το μέρος του Ήντεν, ο Ρούσβελτ κοίταξε τον υπουργό Εξωτερικών παγερά, σχεδόν εχθρικά. «Δεν νομίζω», του είπε χωρίς προλόγους, «ότι μεταχειρίζεστε καλά τον βασιλιά της Ελλάδας. Αυτά που επιδιώκετε εις βάρος του δεν είναι ορθά». Ο Ήντεν με ύφος σεβασμού απάντησε: «Η προσπάθεια που ανέλαβα είναι προς το συμφέρον του βασιλιά. Αν δεν ακολουθήσει τις συμβουλές μου, θα μείνει χωρίς υπουργούς. Και πρέπει να σας υπογραμμίσω ότι κρατώ συνεχώς ενήμερη την κυβέρνηση των Ην. Πολιτειών».

Ο Ρούσβελτ τον άκουγε με δυσφορία. Δεν πρόσθεσε τίποτα και αφέθηκε σιωπηλός να τον παρασύρει ο υπασπιστής του στον διάδρομο. Αλλά το ύφος του έδειχνε στον Ήντεν ότι δεν είχε καθολου πεισθεί και καταπραϋνθεί.

Το πρωί της επομένης, 7 Δεκεμβρίου, ο Αμερικανός πρόεδρος έφυγε για τη χώρα του. Ο Τσώρτσιλ τον ξεπροβόδισε φυσικά στο αεροδρόμιο, όπου συζητούσαν επί δύο ώρες. Τέλος ήρθε η στιγμή της επιβίβασης. Και μπορούμε να αναπαραστήσουμε εκείνη τη σκηνή: Ο Ρούσβελτ, με τα ίχνη της υπερκόπωσης καταφανή στην εξασθενημένη μορφή του, τοποθετήθηκε στο αναπηρικό όχημα που θα τον μετέφερε στο αεροπλάνο. Και ενώ ο Τσώρτσιλ στεκόταν όρθιος απ' έξω, αντάλλαξαν τις τελευταίες τους φράσεις. Τότε ο πρόεδρος του είπε: «Είμαι πολύ δυσαρεστημένος με την πολιτική του Ήντεν έναντι του βασιλιά Γεωργίου. Γιατί θέλει να ανατρέψει με τόσο πείσμα τις αποφάσεις μας; Επιδιώκει να στερήσει από τον πιστό μας σύμμαχο το στέμμα του και δεν έχει δικαίωμα να το κάνει».

Ο Τσώρτσιλ προσπάθησε να τον κατευνάσει. Του τόνισε και αυτός ότι η γραμμή του Ήντεν είναι σωτήρια για τον ίδιο τον Γεώργιο. Αλλά ο πρόεδρος έφυγε με ύφος καταφανώς χολωμένο.

Ο Τσώρτσιλ

Οι σκηνές αυτές περιγράφονται από τον Ήντεν στα *Απομνημονεύματά* του (Β', σελ. 430-435). Παρά τη θερμότατη, όμως, υποστήριξή του, ο Φραγκλίνος Ρούσβελτ δεν

μπορούσε να επιβάλει οπωσδήποτε τη γνώμη του υπέρ του Γεωργίου, δεδομένου ότι τον πρώτο λόγο τον είχε η Αγγλία στον ελληνικό χώρο. Και ο Βρετανός πρωθυπουργός είχε συμφωνήσει πια τελείως με τον υπουργό του των Εξωτερικών. Γιατί το αντίθετο –να εφαρμόζει ο Ήντεν στο σημείο τούτο πολιτική αντίθετη προς εκείνη του πρωθυπουργού του– είναι αδιανόητο.

Η σειρά των ντοκουμέντων που παραθέτουμε επιτρέπει συμπεράσματα αντίθετα ίσως προς ό,τι γενικώς πιστεύεται. Το λιγότερο που μπορούμε να πούμε είναι ότι κλονίζουν την παραδεδεγμένη θεωρία κατά την οποία ο Τσώρτσιλ υπεράνω όλων έθετε την υποστήριξη του βασιλιά με κάθε μέσον για να επιστρέψει αμέσως στην Ελλάδα. Εκείνο που είχε αποφασίσει ο Βρετανός πρωθυπουργός ήταν να αποτρέψει την επικράτηση της Αριστεράς. Όλα τα άλλα παραμερίζονταν.

Βέβαια, θα προτιμούσε να συνδυάζονταν τα πράγματα με αποκατάσταση του Γεωργίου. Και στους κατοπινούς μήνες μέχρι την Απελευθέρωση, συχνά θα προβαίνει σε δηλώσεις και εκδηλώσεις που αποκαλύπτουν τις διαθέσεις του. Αλλά το χαρακτηριστικό των ενεργειών του εκείνων είναι ότι δεν επιμένει. Και τελικά παραπέμπει εμπράκτως την υπόθεση του βασιλιά στο δημοψήφισμα. Αυτό όμως σήμαινε κατά μέγα μέρος εγκατάλειψη του Γεωργίου. Γιατί υπό ομαλές μεταπελευθερωτικές συνθήκες –αν δεν μεσολαβούσαν τα «Δεκεμβριανά»– ήταν απίθανο να κέρδιζε το δημοψήφισμα.

Ελιγμός

Και ο Γεώργιος, βλέποντας τη μεταστροφή των Άγγλων, αμφιβάλλοντας αν η υποστήριξη του Ρούσβελτ θα μπορούσε να ανατρέψει τα πράγματα, δέχτηκε να υποχωρήσει μέχρις ενός βαθμού, για να περισώσει ό,τι μπορούσε.

Δεν υπέγραψε τη δήλωση που είχε συντάξει ο Ήντεν. Αλλά τη 10η Δεκεμβρίου έσπευσε να προσθέσει στην επιστολή που είχε στείλει στον Τσουδερό την 8η Νοεμβρίου τη φράση που είχε ζητήσει το Υπουργικό Συμβούλιο. Ότι την απόφασή του για την άμεση επιστροφή του ή όχι στην Ελλάδα κατά την Απελευθέρωση θα τη λάμβανε μετά από συμφωνία με την κυβέρνηση.

Έτσι το θέμα αντιβασιλείας παραμεριζόταν. Και επιπλέον ο βασιλιάς, εξαρτώντας την απόφασή του από την εισήγηση της κυβέρνησής του, διατηρούσε μια δυνατότητα: να συγκροτήσει κυβέρνηση πιστή στο πρόσωπό του, που να τον καλούσε στην Ελλάδα. Βεβαίως, αυτό το τελευταίο ενδεχόμενο ίσως να προκαλούσε εμφύλιο πόλεμο. Αλλά οπωσδήποτε ζύγιζε στη ζυγαριά υπέρ του Γεωργίου.

Σφαγιασμός

Ο βασιλικός υποχωρητικός ελιγμός πέτυχε. Και η κυβέρνηση και οι Άγγλοι τον απο-

δέχτηκαν, μη θέλοντας για την ώρα να τεντώσουν το σχοινί περισσότερο. Άλλωστε, σε σχέση με τη δήλωση της 4ης Ιουλίου 1943, η νέα δήλωση του βασιλιά αποτελούσε τεράστια πρόοδο για τη μη επάνοδό του. Και το κυριότερο: καταδείχθηκε πανηγυρικά ότι ο Τσώρτσιλ και η κυβέρνησή του είχαν απαγκιστρωθεί από την άτεγκτη προσκόλλησή τους στην άμεση επιστροφή του Γεωργίου. Συνεπώς και η εικόνα που διατηρούσαν στην Ελλάδα οι ηγέτες της Αντίστασης και του λαού –η εικόνα ενός Τσώρτσιλ που με την πειθήνια συμπαράσταση της κυβέρνησής του και των επιτελείων του ήταν αποφασισμένος να αποκαταστήσει με φωτιά και σίδερο τον Γεώργιο στον θρόνο του για να τον έχει τοποτηρητή του– ήταν εσφαλμένη. Και οδηγούσε προς κακές εκτιμήσεις των πραγμάτων, άρα και προς χειρότερες αποφάσεις.

Άγγλοι και ΕΑΜ

Πώς διαμορφώνονταν όμως τώρα οι διαθέσεις των Άγγλων έναντι του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ; Είδαμε ότι το σχέδιο του Ήντεν που αποδέχτηκε το Πολεμικό Συμβούλιο στο Λονδίνο είχε συνυφασμένη τη μη επάνοδο του βασιλιά χωρίς δημοψήφισμα με την επίθεση κατά του ΕΑΜ. Και, άσχετα αν τα πρακτικά αποτελέσματα μιας τέτοιας επίθεσης ήταν πολύ αμφισβητήσιμα, σ' αυτήν τοποθετούσε ο Βρετανός υπουργός των Εξωτερικών το κέντρο βάρους της νέας πολιτικής του.

Αλλά στο μεταξύ μεσολάβησε ένα ιστορικό γεγονός. Στη Διάσκεψη της Τεχεράνης την 28η Νοεμβρίου - 1η Δεκεμβρίου 1943, η πίεση του Στάλιν οδήγησε σε μια βασική συμφωνία των Τριών Μεγάλων: όλες οι στρατιωτικές προσπάθειες των Δυτικών στο εξής θα συγκεντρώνονταν πρώτιστα στη δημιουργία μεγάλου δεύτερου μετώπου στη Βόρεια Γαλλία, συμπληρωματικά δε στην Ιταλία και Νότια Γαλλία. Όλα τα άλλα στρατηγικά σχέδια ουσιαστικά θα εγκαταλείπονταν. Συνεπώς ματαιωνόταν οριστικά κάθε σκέψη για απόβαση στην Ελλάδα. Οι Γερμανοί θα έφευγαν μόνοι τους όταν θα έφτανε το πλήρωμα του χρόνου και μόνο συμβολικά θα συμμετείχαν βρετανικές δυνάμεις στην Απελευθέρωση.

Ακόμη και ο ελληνικός στρατός της Μέσης Ανατολής θα στελνόταν στην Ιταλία. Ήδη ο Τσώρτσιλ το υποσχέθηκε στον Σοφοκλή Βενιζέλο, σε μια συνάντησή τους στις 10 Δεκεμβρίου, παρουσία του Λήπερ. Σύμφωνα προς το μνημόνιο που είχε τηρήσει ο Βενιζέλος (Γρ. Δαφνή, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σελ. 265):

> *«...Ὁ Τσῶρτσιλ τὸν συνεχάρη διὰ τὴν πολύτιμον δρᾶσιν τοῦ ἑλληνικοῦ στόλου, ποὺ ἡ συνδρομή του ἐπανειλημμένως ἐξετιμήθη ὑπὸ τοῦ ἀγγλικοῦ ναυαρχείου.*
>
> *»Ὁ Βενιζέλος, ἀφοῦ τὸν ηὐχαρίστησε, τοῦ εἶπε ὅτι καὶ ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς Μ. Ἀνατολῆς θὰ ἔπραττε τὸ καθῆκον του ὅπως ὁ στόλος, ἐὰν τοῦ ἐδίδετο ἡ εὐκαιρία. Διετύπωσε δὲ τὴν παράκλησιν ὅπως ὁ ἑλληνικὸς*

στρατὸς σταλεῖ καὶ πολεμήσει εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐφ' ὅσον αἱ ἐπιχειρήσεις Ἀνατολικῆς Μεσογείου ἀνεβλήθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος. Διότι, κατέληξεν, ἡ ἀπραξία εἶναι ὁ χειρότερος σύμβουλος εἰς ἕνα στρατόν. Ὁ Τσῶρτσιλ συνεφώνησε καὶ εἰς ἔντονον ὕφος παρετήρησε πρὸς τὸν Λῆπερ: "Ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς πρέπει νὰ σταλῆ νὰ πολεμήση εἰς τὴν Ἰταλίαν. Οἱ Ἕλληνες ἔχουν ὅλα τὰ δικαιώματα νὰ εἰσέλθουν νικηταὶ εἰς τὴν Ρώμην, διότι αὐτοὶ ἐνίκησαν τοὺς Ἰταλούς"».

Βεβαίως, όπως είδαμε, ήδη από τη διάσκεψη του Κεμπέκ ο Ρούσβελτ και ο Τσώρτσιλ προσανατολίστηκαν προς τη μη απόβαση στην Ελλάδα. Αλλά ο Τσώρτσιλ στα μύχιά του πάντα διατηρούσε την πρόθεση να πραγματοποιήσει μια σοβαρή επιχείρηση στον ελληνικό χώρο. Τώρα όμως θεσμοποιούνταν και γινόταν οριστική η μη απόβαση. Και αυτό σήμαινε ότι στο εξής μόνο με το εσωτερικό ελληνικό πολεμικό δυναμικό (κυρίως με τους αντάρτες) θα παρενοχλούνταν οι Γερμανοί. Και μόνο με το δυναμικό τούτο θα εξαπολύονταν χτυπήματα εναντίον τους, κατά την αποχώρησή τους από την Ελλάδα, ώστε να εξασθενίσει η μαχητικότητά τους στα άλλα μέτωπα όπου θα μεταφέρονταν.

Έτσι όμως ήταν αναγκαία μια νέα πολιτική απέναντι των ανταρτών αλλά και όλου του ελληνικού λαού. Όχι υποκίνηση προς αλληλεξόντωσή τους, αλλά ενοποίησή τους υπό την αγγλική αιγίδα. Η θέση, συνεπώς, των στρατιωτικών υπηρεσιών πρυτάνευε, η απόφαση του Πολεμικού Συμβουλίου (22 Νοεμβρίου) σε μεγάλο βαθμό ανατρεπόταν και οι αντάρτες θα αναλάμβαναν να εφαρμόσουν ένα νέο σχέδιο επιχειρήσεων κατά τη γερμανική αποχώρηση που ονομάστηκε «Κιβωτός του Νώε». Κατά μεγάλο μέρος όμως το σχέδιο αυτό απέβλεπε στο να εξαναγκαστούν οι αντάρτες να καταπαύσουν τις εμφύλιες συγκρούσεις και να αναγνωρίσουν πάλι την εξουσία του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής διαμέσου της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής.

Αλλά φυσικά, με τον τρόπο αυτό, οι Άγγλοι επιδίωκαν κυρίως την πολιτική τους επικράτηση στην Ελλάδα. Με την κατάπαυση των εμφύλιων συγκρούσεων θα έσωζαν τις μη αριστερές αντάρτικες δυνάμεις από την επίθεση του ΕΛΑΣ, ο οποίος ήταν κατά πολύ ισχυρότερος. Και, με την ενοποίηση, θα ενέτασσαν την ένοπλη Αριστερά υπό τον έλεγχό τους.

Όχι απόβαση

Ο Τσώρτσιλ, πριν αναχωρήσει για την Αγγλία, ενέκρινε τη νέα πολιτική και επιφόρτιζε τον στρατηγό Ουίλσων και τον Ρέτζιναλντ Λήπερ να την εφαρμόσουν. Ο Κρις Γουντχάουζ στην Ελλάδα ενημερώθηκε. Και γράφει στο σημείο αυτό (*Ακρόπολις*, 20 Μαΐου 1965):

«...(Στίς 21 Δεκεμβρίου) ἔλαβα ἀπὸ τὸ Κάιρο ἕνα τηλεγράφημα ποὺ μὲ πληροφοροῦσε πὼς δὲν ἔπρεπε νὰ περιμένουμε συμμαχικὴ εἰσβολὴ στὴν Ἑλλάδα. Ἡ συμμαχικὴ ἡγεσία –μοῦ ἐξηγοῦσαν οἱ προϊστάμενοί μου– εἶχε ἀποφασίσει νὰ ἀφήση ἁπλούστατα τὴν γερμανικὴ κατοχὴ νὰ μαραθῆ καὶ νὰ σβήση μοναχή της. Ἄρα οἱ ἐπιχειρήσεις "Κιβωτὸς τοῦ Νῶε" δὲν θὰ εἶχαν πιὰ ἄλλο ἀντικειμενικὸ σκοπὸ παρὰ τὴ μείωσι τῆς ἱκανότητος τῶν Γερμανῶν νὰ συνεχίσουν τὸν πόλεμο στοὺς ἄλλους ζωτικοὺς τομεῖς. Μόνο μικρὰ συμμαχικὰ τμήματα θ' ἀποβιβάζονταν στὴν Ἑλλάδα καὶ αὐτὰ ὅταν θὰ εἶχε πιὰ ἀρχίσει ἡ ἀποχώρησις τῶν ἐχθρικῶν δυνάμεων.

»Ἔτσι λοιπόν, ὅσο τουλάχιστον ἀφορᾶ τὴν γενικὴν πολεμικὴ προσπάθεια, ἡ Ἑλλὰς ἔπεφτε οὐσιαστικὰ σὲ δεύτερη μοῖρα, γινόταν ἕνα εἶδος τέλματος γιὰ τὸν ἐχθρό. Ὑπὸ τὶς συνθῆκες αὐτές, ὁ κύριος σκοπὸς τῶν Συμμάχων ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ἀποκατάστασι τῆς ἐθνικῆς ἑνότητας τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ σχηματισμὸς μιᾶς Κυβερνήσεως παραδεκτῆς ἀπὸ ὅλους, μὰ καὶ ἱκανῆς νὰ ἐπιβληθῆ στὶς ἔνοπλες ἑλληνικὲς δυνάμεις μέσα στὴ χώρα καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτήν».

Νέα πολιτική

Αυτά ήταν τα γενικά πλαίσια –σε συνδυασμό με το θέμα του βασιλιά– στα οποία αποκρυσταλλώθηκε η αγγλική πολιτική στα τέλη του 1943. Θα διατηρηθούν μέχρι την Απελευθέρωση, μολονότι κατά τόπους και κατά καιρούς θα γίνονται ελαφρές και βαριές παραβιάσεις της κεντρικής γραμμής είτε με πρωτοβουλίες διαφόρων οργάνων, είτε με αποφάσεις υπηρεσιών και ηγετών. Τουλάχιστον η σειρά των ντοκουμέντων που παραθέτουμε δύσκολα επιτρέπει άλλο συμπέρασμα.

Πάντως την τελική αναμέτρηση με την ένοπλη Αριστερά τη μετέθεσαν πια οι Άγγλοι, θέλοντας και μη, για τον μετά την Απελευθέρωση χρόνο, χωρίς να αμβλύνεται η απόφασή τους, ή να τη δαμάσουν, ή να τη διαλύσουν, ή να την εξοντώσουν.

Αλλά η Διάσκεψη της Τεχεράνης είχε και άλλα, κοσμοϊστορικά πράγματι, αποτελέσματα: μπήκαν οι θεμέλιοι λίθοι για το μοίρασμα του κόσμου μεταξύ των Μεγάλων, που επρόκειτο να μορφοποιηθεί αργότερα στις διασκέψεις της Μόσχας (10 Οκτωβρίου 1944) και Γιάλτας (8 Φεβρουαρίου 1945).

Αυτό που είχε διαπιστώσει ήδη ο Ήντεν κατά τη συνάντηση των υπουργών Εξωτερικών στη σοβιετική πρωτεύουσα τον Οκτώβριο του 1943 έπαιρνε πιο συγκεκριμένη μορφή στην περσική πρωτεύουσα τον Νοέμβριο του ίδιου έτους.

Η Αριστερά

Πώς αντιμετώπιζε όμως τα πράγματα η ένοπλη Αριστερά, ή –σε τελευταία ανάλυση– το ΚΚΕ;

Αγνοούσε τις τελευταίες εξελίξεις και ζούσε πάντα με το φάσμα της βρετανικής απόβασης (ο Κρις Γουντχάουζ κράτησε καλά το μυστικό ότι είχε οριστικά ματαιωθεί, ούτε από άλλη πλευρά διέρρευσε). Και μέχρι την Απελευθέρωση πίστευε ότι οπωσδήποτε θα εκδηλωνόταν μια μεγάλη αγγλική στρατιωτική ενέργεια στον ελληνικό χώρο.

Αυτή την πεποίθηση την ενστάλαζε ο στρατιωτικός σύμβουλος του ΚΚΕ ταγματάρχης Θεόδωρος Μακρίδης. Αντίθετα, ο πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΛΑΣ στρατηγός Νεόκοσμος Γρηγοριάδης με υπομνήματά του υποστήριζε πως μέχρι τέλους οι Άγγλοι θα συγκέντρωναν τις στρατιωτικές τους προσπάθειες στην Ιταλία. Αλλά η γνώμη του ταγματάρχη Μακρίδη υπερίσχυσε, για να διαψευσθεί βέβαια από τα πράγματα.

Αγνοούσε επίσης η ηγεσία του ΚΚΕ το περιεχόμενο και τα αποτελέσματα της Διάσκεψης της Τεχεράνης. Και δεν μπορούσε να συλλάβει ότι είχε σφυρηλατηθεί η συμμαχική ενότητα μέχρι το τέλος του πολέμου και ότι η Σοβιετική Ένωση θα τηρούσε πιστά αυτή την ενότητα. Καρπός εκείνης της ενότητας ήταν η έκκληση του ραδιοσταθμού της Μόσχας, την 31η Δεκεμβρίου 1943, για την κατάπαυση του πολέμου μεταξύ των ανταρτών και την ενοποίησή τους.

Η έκκληση εκείνη αιφνιδίασε την απομονωμένη ηγεσία του ΚΚΕ και την ανάγκασε να προβληματιστεί. Μέσα σε μεγάλες ταλαντεύσεις, οι άνθρωποι αυτοί που μόλις τώρα αποκτούσαν γεύση της «υψηλής πολιτικής» κατέληξαν ότι πράγματι η Ελλάδα αφέθηκε στη ζώνη «στρατιωτικής ευθύνης» της Αγγλίας. Αλλά πίστευαν ότι, αν οι Άγγλοι, κατά και μετά την Απελευθέρωση, πέραν της καταδίωξης των Γερμανών εξαπέλυαν με πρωτοβουλία δική τους ένοπλη επίθεση κατά της Αριστεράς, τότε θα επενέβαινε στρατιωτικά και η Σοβιετική Ένωση.

Αυτές οι βασικές διαπιστώσεις στις οποίες κατέληγαν οι ηγέτες του ΚΚΕ τούς επέβαλλαν σύνεση και κατανοούσαν την ανάγκη να αποδεχτούν ένα σχήμα εθνικής ενότητας μέχρι τέλους της Κατοχής, υπό την κάλυψη του οποίου δεν θα έπαυαν βέβαια να επιδιώκουν την κατάληψη ισχυρότερων θέσεων, ώστε να κλίνει υπέρ της ένοπλης Αριστεράς ο συσχετισμός των εσωτερικών δυνάμεων.

Η πολιτική του ΕΑΜ

Πάντως θα προχωρούσαν με γνώμονα, κατά την Απελευθέρωση, να μην αναλάβει το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ την πρωτοβουλία της αναμέτρησης με τους Άγγλους και τις μη Αριστερές ελληνικές δυνάμεις. Θα προκαλούσαν και θα περίμεναν την καταφανή οργάνωση της επίθεσης των αντιπάλων για να αντεπιτεθούν. Έτσι, θα έχαναν μεν το σοβαρότατο πλεονέκτημα της πρωτοβουλίας των επιχειρήσεων, αλλά θα εξασφάλιζαν, όπως πίστευαν, την αποφασιστική επέμβαση της Σοβιετικής Ένωσης.

Βαλκανικό επιτελείο

Η πολιτική αυτή, όπως διαμορφώθηκε βαθμιαία, επρόκειτο να εφαρμοστεί ουσιαστικά μέχρι τέλους. Και εξηγεί τα κατοπινά γεγονότα, από τον Λίβανο και την Καζέρτα μέχρι τη μη κατάληψη της Αθήνας από τον ΕΛΑΣ κατά την Απελευθέρωση, τα οποία τόση σύγχυση είχαν δημιουργήσει. Χάρη δε αυτής της πολιτικής, δεν δίστασε το ΚΚΕ να απορρίψει τις επίμονες προτάσεις του Τίτο και του Εμβέρ Χότζα να συγκροτηθεί κοινό Βαλκανικό Επιτελείο ανταρτών Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας και Αλβανίας.

Τον Ιούλιο του 1943, πράγματι, έφτασε ως απεσταλμένος του Τίτο ο στρατηγός Τέμπο, ταυτόχρονα με αλβανική αντιπροσωπεία. Οι πιέσεις των γειτόνων όμως έμειναν άκαρπες. Το ΕΑΜ αρκέστηκε να στείλει λίγο αργότερα τον Ανδρέα Τζήμα στη Γιουγκοσλαβία ως σύνδεσμο με τους αντάρτες του Τίτο. (Τον Τζήμα τον αντικαθιστούσε τον Οκτώβριο του 1943 ο Γ. Σιάντος ως αντιπρόσωπος του ΕΑΜ στο Γενικό Στρατηγείο, έχοντας για πολιτικό σύμβουλο τον δικηγόρο Κώστα Δεσποτόπουλο, που η σιωπηλή σύνεσή του επιδρούσε συχνά προς την κατεύθυνση της μετριοπάθειας).

Και ενώ έστρεφε τα νώτα προς το αντάρτικο των γειτόνων, το ΚΚΕ δεχόταν ολοένα περισσότερο την υψηλή επικυριαρχία του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Αυτή η τακτική έχει γίνει στόχος οξύτατης πολεμικής στους κύκλους της Αριστεράς. Χαρακτηρίστηκε ότι εκποιούσε με αμφίβολα ανταλλάγματα τη δύναμη του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Οι επικριτές όμως παρέβλεπαν πάντα ότι, πέραν του εσωτερικού συσχετισμού των δυνάμεων, διαμορφωνόταν μια νέα διεθνής πραγματικότητα, που άφηνε στον ελληνικό χώρο ως δεσπόζουσα δύναμη την ισχύ της Αγγλίας.

Αντεπίθεση του Ζέρβα

Οπωσδήποτε το ΚΚΕ προσανατολιζόταν προς την αποδοχή ενός σχεδίου ενότητας, πρώτη δόση του οποίου θα ήταν βέβαια η αναστολή της εκστρατείας για τη διάλυση του ΕΔΕΣ. Αυτό απαιτούσε άλλωστε η προσαρμογή προς την έκκληση του ραδιοφωνικού σταθμού της Μόσχας, η οποία για το ΚΚΕ αποτελούσε εντολή.

Σε πείσμα όμως της νέας πολιτικής ΚΚΕ και Αγγλίας, ο πόλεμος μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ είχε έναν αιματηρό επίλογο.

Δυτικά του Άραχθου ποταμού, ο Ζέρβας ανασύνταξε τις δυνάμεις του δραστήρια. Και ξαφνικά, στις 4 Ιανουαρίου, εξαπέλυσε ισχυρότατη αντεπίθεση. Το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ αιφνιδιάστηκε και από την ενέργεια του ΕΔΕΣ και από τη δύναμή του. Και έσπευσε να αποστείλει προς το Πολιτικό Γραφείο του ΚΚΕ και προς την Κεντρική Επιτροπή του ΕΛΑΣ, μέσω του Προκεχωρημένου Κέντρου Πληροφοριών Πάρνηθας, το εξής χαρακτηριστικό σήμα:

> *«Ἰσχυραὶ φάλαγγες ΕΔΕΣ συνολικῆς δυνάμεως ἄνω τῶν 5-6.000 ἀνδρῶν, ἐπέτυχαν ἀπώθησιν ἡμετέρων τμημάτων ἐντεῦθεν Ἀχελώου Στόπ. Ἄρης διατηρεῖ μόνον ἓν προγεφύρωμα παρὰ τὴν γέφυραν Μυρόφυλλου ἀλλ' ἡ διατήρησίς του καθίσταται προβληματική Στόπ. Διετάξαμε μετακίνησιν μονάδων Στόπ. Ἐνδεχομένως παραστῇ ἀνάγκη ἐπιστρατεύσεως –διὰ πρώτην φορὰν ὑποχρεωτικῆς– ἐφεδροελασιτῶν της Ρούμελης πρὸς ἀντιμετώπισιν κρισίμου καταστάσεως Στόπ».*

Η επίθεση εκείνη του Ζέρβα εξαπολύθηκε με αγγλική παρότρυνση. Και το γεγονός αυτό θεωρείται από πολλούς απόδειξη ότι η αγγλική πολιτική παρέμενε προσηλωμένη και μετά την Τεχεράνη στην εξαπόλυση του εμφυλίου πολέμου. Η ιστορική όμως ακριβολογία επιβάλλει να προσέξουμε μια λεπτομέρεια. Η υπόδειξη στον Ζέρβα να επιτεθεί έγινε τις πρώτες ημέρες του Δεκεμβρίου 1943, όταν ακόμη δεν είχε οριστικά διαμορφωθεί η νέα αγγλική πολιτική. Και το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής ενεργούσε βάσει των προηγούμενων εντολών, που είχαν δοθεί από το Βρετανικό Πολεμικό Συμβούλιο, μετά τις γνωστές αποφάσεις οι οποίες ελήφθησαν –όπως είδαμε– στις 22 Νοεμβρίου.

Ενώ όμως εξελισσόταν ακόμη η αντεπίθεση του Ζέρβα, είχε ήδη αποκρυσταλλωθεί η νέα βρετανική πολιτική έναντι της Ελλάδας. Και το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής έριξε όλο το βάρος του για να επιβάλει την κατάπαυση του πολέμου, αφού άλλωστε στο μεταξύ είχε βελτιωθεί η κατάσταση του ΕΔΕΣ.

Και νά τι γράφει για την αντεπίθεση εκείνη ο Κομνηνός Πυρομάγλου (*Δούρειος Ίππος*, σελ. 206-207):

> *«Ἀπὸ τὶς 23 Νοεμβρίου 1943, ἕδρα τοῦ Στρατηγείου μας ἦταν τὰ χωριὰ Πλαίσια-Καλέντζι καὶ ἡ διαχωριστικὴ μας γραμμὴ μὲ τὸν ΕΛΑΣ ὁ ποταμὸς Ἄραχθος. Τὶς πρῶτες ἡμέρες τοῦ Δεκεμβρίου 1943 ἐπεσκέφθη τὸ στρατηγὸ Ζέρβα ὁ συνταγματάρχης Τὸμ Μπάρνες, ἀρχηγὸς τῆς Συμμαχικῆς Στρατιωτικῆς Ἀποστολῆς στὸ Στρατηγεῖο μας. Ὁ συνταγματάρχης Μπάρνες ἐδήλωσεν ἀπὸ μέρους τοῦ Στρατηγείου Μέσης Ἀνατολῆς ὅτι τὸ τελευταῖον δὲν ἔβλεπεν εὐχαρίστως τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς περιοχῆς Τζουμέρκων ἀπὸ τὸν ΕΔΕΣ. Ἐδήλωσεν ἐπίσης, ὅτι τὸ Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς δὲν θὰ εἶχε ἀντίρρησι ὁ ΕΔΕΣ νὰ ἐπιχειρήση τὴν ἐπανακατάληψί του καὶ ὅτι μιὰ τέτοια ἐνέργεια δὲν θὰ ἐθεωρεῖτο ὡς πολεμικὴ πρᾶξις ἐναντίον τοῦ ΕΛΑΣ, ἐφ' ὅσον ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἦταν τοῦ ΕΔΕΣ πρὸ τοῦ Ὀκτωβρίου 1943. Ὁ συνταγματάρχης Μπάρνες ἐβεβαίωσεν ὅτι τὸ Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς ὑπέσχετο τὶς ἀπαιτούμενες ρίψεις πολεμικοῦ ὑλικοῦ γιὰ τὴν ἐπιτυχῆ διεξαγωγὴ τῆς ἐπιχειρήσεως. Ἡ ἐπιχείρησις ἀπεφασίσθη ἐκ μέρους τοῦ Στρατηγείου τοῦ ΕΔΕΣ*

καὶ ἡμέρα ἐπιθέσεως ὡρίσθη ἡ 4η Ἰανουαρίου 1944.

»Ὁ αἰφνιδιασμὸς ἐναντίον τῶν δυνάμεων τοῦ ΕΛΑΣ ἐπέτυχε. Τὴν 10 Ἰανουαρίου τὰ τμήματα τοῦ ΕΛΑΣ εἶχαν ἀπωθηθῆ πέραν τοῦ Ἀχελώου, πλὴν ἑνὸς προγεφυρώματος ποὺ ἐκράτησεν ὁ Βελουχιώτης περὶ τὴν γέφυραν Μυροφύλλου. Τὴν 14ην Ἰανουαρίου, ὕστερα ἀπὸ μιὰ ταχύτατη ἀνασύνταξι, ὁ ΕΛΑΣ ἀνεπτύχθη πρὸς Τετράκωμον, ὅπου καὶ οἱ σκληρότερες μάχες μεταξὺ τῶν δύο Ὀργανώσεων. Μιὰ φάλαγξ τοῦ ΕΔΕΣ, ἡ ὁποία ἐνεργοῦσε νοτιώτερα, πρὸς τὴν περιοχὴ Μηλιανῶν, ἑτοιμάζετο νὰ διαβῆ τὸν Ἀχελῶο καὶ νὰ ἐνεργήση στὰ μετόπισθεν τῆς φάλαγγος τοῦ Βελουχιώτη ποὺ δροῦσε στὴν περιοχὴ Μυροφύλλου. Ἡ διαπεραίωσις ἀνεκόπη τὴν τελευταία στιγμή. Τὸ Στρατηγεῖον Μέσης Ἀνατολῆς διέτασσε τὰ τμήματα τοῦ ΕΔΕΣ νὰ μὴν ὑπερβοῦν τὸν Ἀχελῶον, νὰ μὴν ἀναπτύξουν ἄλλην πρωτοβουλίαν παρὰ μόνον ἄμυναν».

Τα πράγματα λοιπόν, υπό το πρίσμα των στοιχείων που παραθέσαμε, φαίνονται σαφή. Οπωσδήποτε στις 15-20 Ιανουαρίου άρχισαν μέσω Καΐρου διαπραγματεύσεις για ανακωχή. Και μεταξύ 3ης και 4ης Φεβρουαρίου 1944 οι εχθροπραξίες είχαν καταπαύσει. Έληγε μια ταραχώδης περίοδος του αντάρτικου.

Οι συνθήκες όμως, όπως είχαν τώρα διαμορφωθεί, είχαν ως εξής:

Ο ΕΔΕΣ είχε διασωθεί, αν και εξασθενημένος. Ο ΕΛΑΣ βρισκόταν στο απόγειο της δύναμής του, την οποία το ΚΚΕ δεν θα παρέλειπε να αξιοποιήσει, τοπικά και συγκαλυμμένα πια, στα πλαίσια της νέας πολιτικής.

Αλλά ταυτόχρονα ξεπηδούσε μια καινούργια πραγματικότητα. Από τα τέλη του 1943 οι εσωτερικές ελληνικές αντιθέσεις έπαιρναν τη μορφή σύγκρουσης Αριστεράς και Δεξιάς, επισκιάζοντας την πάλη για δημοκρατία ή βασιλεία, πολύ ταχύτερα από όσο προέβλεπαν και οι πιο έμφοβοι παρατηρητές. Και ταυτόχρονα κατερχόταν στο πεδίο, με τη διάλυση των Ιταλών, ένας νέος εσωτερικός παράγοντας: η τρομοκρατία υπό την καινούργια φοβερή μορφή της, κόρη της συνεργασίας Γερμανών και Ελλήνων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

Η ΜΕΓΑΛΗ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΕΝΗΝΤΑ ΕΛΛΗΝΕΣ ΘΑ ΕΚΤΕΛΟΥΝΤΑΙ ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΓΕΡΜΑΝΟ • ΤΑ ΤΑΓΜΑΤΑ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ ΑΝΑΛΑΜΒΑΝΟΥΝ ΔΡΑΣΗ • ΣΥΝΤΡΙΒΕΤΑΙ ΤΟ «ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ ΑΝΑΠΗΡΩΝ» • ΕΚΑΤΟΜΒΕΣ ΟΜΗΡΩΝ • Η «ΜΑΤΩΜΕΝΗ ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΑ» • ΤΟ ΧΑΪΔΑΡΙ • Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ ΚΑΙ ΔΙΣΤΟΜΟΥ • ΤΑ «ΜΠΛΟΚΑ» ΣΤΟΥΣ ΑΘΗΝΑΪΚΟΥΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΥΣ ΚΑΙ ΟΙ «ΜΑΣΚΟΦΟΡΟΙ» ΚΑΤΑΔΟΤΕΣ • ΑΝΤΑΡΤΟΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ • Η ΕΞΟΝΤΩΣΗ 66.000 ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΤΙΣ ΠΡΩΤΕΣ ΗΜΕΡΕΣ μετά την ιταλική συνθηκολόγηση, οι Γερμανοί προσπάθησαν να κάνουν επίδειξη μετριοπάθειας. Ο Στρατιωτικός Διοικητής Ελλάδος στρατηγός της αεροπορίας Σπάιντελ διέταξε την αποφυλάκιση πολλών από τους κρατούμενους των Ιταλών. Και στις 21 Σεπτεμβρίου 1943 απολύθηκαν στην Αθήνα 370, στις 4 Οκτωβρίου 370, στις 28 Οκτωβρίου άλλοι 302, τέλος δε την παραμονή των Χριστουγέννων ακόμη 378.

Για να ανταποκριθεί μάλιστα στο κοινό αίσθημα, ο Σπάιντελ, την 25η Οκτωβρίου, διέταξε τον τουφεκισμό δύο μαυραγοριτών, που είχαν αποκρύψει 1.200 οκάδες λάδι. Η σχετική ανακοίνωση δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες με μεγάλους τίτλους και εντυπωσιακή προβολή.

Αλλά ο λαός δεν επηρεάστηκε από τα μέτρα αυτά. Γνώριζε ότι η Κατοχή τώρα θα γινόταν σκληρότερη, ότι η τρομοκρατία θα ανερχόταν. Μόνο που αιφνιδιάστηκε από την ένταση και την πολυμορφία της, που ξεπέρασε τους φόβους και των πιο απαισιόδοξων. Ένας ολόκληρος χρόνος που ακολούθησε στη γερμανοκρατούμενη ζώνη υπήρξε η τραγικότερη παρένθεση στη νεοελληνική ιστορία και υπερέβη κατά πολύ την αιματηρή τραχύτητα της Βουλγαρικής Ζώνης.

Πενήντα για έναν

Την πρώτη αίσθηση της μεταβολής –από τον ιταλικό στον γερμανικό εφιάλτη– τη δοκίμασαν οι Έλληνες την 27η Οκτωβρίου, όταν ο Στρατιωτικός Διοικητής Ελλάδος δημοσίευσε την εξής φοβερή ανακοίνωση:

«Ἐπ' ἐσχάτων κατέστησαν συχναὶ ἀπόπειραι δολοφονίας Γερμανῶν Στρατιωτικῶν. Οἱ δρᾶσται ἀνήκουσιν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς κομμουνιστι-

κοὺς κύκλους. Αἱ γερμανικαὶ ἔνοπλοι δυνάμεις θὰ καταπολεμήσουν ριζικῶς πᾶσαν ἀπόπειραν δολοφονίας καὶ διαταράξεως τῆς ἡσυχίας τῆς Χώρας.

»Εἰς τὸ μέλλον: διὰ κάθε φονευόμενον Γερμανὸν Στρατιώτην θὰ ἐκτελοῦνται 50 Ἕλληνες.

»Διὰ κάθε τραυματιζόμενον Γερμανὸν Στρατιώτην θὰ ἐκτελοῦνται 10 Ἕλληνες.

»Οἱ ἐκτελούμενοι θὰ ἐκλέγωνται μεταξὺ τῶν κύκλων τῶν ὑπευθύνων διὰ τὴν ἀπόπειραν ταύτην. Τὰ αὐτὰ μέτρα θὰ λαμβάνωνται καὶ διὰ τὴν δολοφονίαν Ἑλλήνων ἀνηκόντων εἰς τὰ Σώματα Ἀστυνομίας Πόλεων καὶ Χωροφυλακῆς...»

Η τελευταία παράγραφος αποκαλύπτει τη σημασία που απέδιδε η γερμανική διοίκηση στον ελληνικό μηχανισμό «δημόσιας ασφάλειας». Σχεδόν η ολότητα εκείνων που ανήκαν στην Αστυνομία και τη Χωροφυλακή ήταν τοποθετημένη στην Αντίσταση ή τις αγγλικές μυστικές υπηρεσίες. Υπήρχε όμως και μια μερίδα που συνεργαζόταν ουσιαστικά με τις Αρχές Κατοχής εν ονόματι του αντικομμουνιστικού αγώνα.

Οι Γερμανοί προσπαθούσαν να συντονίσουν τη δράση αυτής της μερίδας με τα Τάγματα Ασφαλείας, που κατέβαλλαν κάθε προσπάθεια για την ανάπτυξή τους. Και τη 15η Οκτωβρίου αναλάμβανε τη διοίκηση των Ταγμάτων Χωροφυλακής και Αστυνομίας ο στρατηγός των Es-Es Στρόοπ. Το γεγονός αναγγέλθηκε με την εξής ανακοίνωση:

Στρατηγοί των Es-Es

«Μὲ τὴν ἡμερομηνίαν τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἀναλήψεως τῆς ὑπηρεσίας, ὑπήγαγον ὑπὸ τὰς διαταγάς μου τὴν Ἑλληνικὴν Ἀστυνομίαν, τὴν Χωροφυλακὴν καὶ τὰ Τάγματα Ἀσφαλείας (εὐζώνων).

»Οἱ ἀναφερόμενοι σχηματισμοὶ χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ τῆς ἡσυχίας. Ἑκάστη ἀπόπειρα ἐναντίον ἀνδρῶν τῶν ἐν λόγῳ σχηματισμῶν στρέφεται συνεπῶς ἐναντίον τῆς ἀσφαλείας τῆς Χώρας.

»Ἐὰν λάβουν χώραν εἰς τὸ μέλλον ἀπόπειραι ἐναντίον ἀνδρῶν τῆς Ἀστυνομίας, τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας, θὰ λάβω ἄνευ δισταγμοῦ αὐστηρότατα μέτρα ἐναντίον τῶν δραστῶν καὶ τῶν συμπαθούντων αὐτοὺς κύκλων.

»Ἐὰν φονεύσουν οἱ πολιτικοὶ ἐγκληματίαι μέλη τῆς Ἀστυνομίας, τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας, θὰ τυφεκίζεται εἰς κάθε

περίπτωσιν ἀριθμός τις τῶν ὁμοφρόνων τῶν ἐγκληματιῶν αὐτῶν ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὴν ἀστυνομίαν.
»Ἀθῆναι τῇ 16/10/43

»Ὁ Ἀνώτατος Ἀρχηγὸς τῶν Ταγμάτων Ἀσφαλείας
καὶ Ἀστυνομίας Ἑλλάδος Στρόοπ
»Διοικητὴς Ταξιαρχίας Ταγμάτων Ἀσφαλείας
καὶ Ὑποστράτηγος τῆς Ἀστυνομίας».

Ο στρατηγός Στρόοπ δεν παρέμεινε στη θέση εκείνη. Τη 17η Οκτωβρίου μετατέθηκε στη Γερμανία. Τον αντικατέστησε ο υποστράτηγος Σιμάνα, διοικητής έως τότε μιας μεραρχίας των Ες-Ες. Ο Στρόοπ ήταν περιβόητος για τη σκληρότητά του. Ο διάδοχός του δεν υστερούσε. Αλλά και πολλές αντιστασιακές οργανώσεις μέσα στις πόλεις εξαπέλυαν την αντεπίθεσή τους παράλληλα προς τη δράση των ανταρτών. Έτσι άρχισε η μεγάλη αιματοχυσία που έμελλε να μεταβάλει σε κόλαση τη ζωή των αστικών κέντρων.

Εκτελέσεις

Την 28η Νοεμβρίου ο Σιμάνα ανήγγειλε ότι εκτέλεσε «19 αναρχοκομμουνιστάς», σε αντίποινα για τον φόνο δύο λοχαγών των Ταγμάτων Ασφαλείας και τεσσάρων χωροφυλάκων. Και στη σχετική ανακοίνωσή του ανέγραφε:

«Εἶμαι διατεθειμένος νὰ θέσω ἄνευ δισταγμῶν ὑπὸ τὴν προστασίαν μου τοὺς πατριωτικῶς σκεπτομένους Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ὅπως καὶ ὁ γερμανικὸς στρατὸς ἀντιμετωπίζουν τὴν κομμουνιστικὴν τρομοκρατίαν καὶ ἀγωνίζονται οὕτω ὑπὲρ τῶν μοναδικῶν ἀξιῶν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ὡς καὶ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ».

Την 9η Δεκεμβρίου 1943 άνδρες του Α΄ Σώματος Στρατού του ΕΛΑΣ (Αθηνών) επιτέθηκαν στην περιοχή της πλατείας Ομονοίας εναντίον μιας ομάδας Γερμανών. Ένας υπαξιωματικός τραυματίστηκε. Τη συνέχεια τη δίνει η εξής ανακοίνωση της Στρατιωτικής Διοίκησης την 11η Δεκεμβρίου:

«Διαρκούσης μιᾶς ὑπὸ κομμουνιστῶν προκληθείσης ἀνταλλαγῆς πυροβολισμῶν εἰς τὴν πλατεῖαν Ὁμονοίας κατὰ τὴν νύκτα τῆς 9ης πρὸς τὴν 10ην Δεκεμβρίου 1943, ἐπληγώθη εἷς Γερμανὸς ὑπαξιωματικός. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ Ἑλλάδος τῆς 25 Ὀκτωβρίου 1943, πρὸς λῆψιν μέτρων ἀντιποίνων ἐτυφεκίσθησαν δέκα κομμουνισταὶ ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Πλατείας Ὁμονοίας.

»Ὁ Φελντκομμαντάντ».

Αλλά η αντιστασιακή δράση συνεχιζόταν στις πόλεις. Ο ΕΛΑΣ εξαπέλυε στους δρόμους ακατάπαυτα επιθέσεις, ιδίως κατά των ανδρών των Ταγμάτων Ασφαλείας. Και

τη 17η Δεκεμβρίου δημοσιευόταν η εξής ανακοίνωση του στρατηγού Σιμάνα:

«Κατὰ τὸ μεταξὺ τῆς 27/11 καὶ 11/12/1943 χρονικὸν διάστημα, ὄργανα τῆς ἑλληνικῆς Ἀστυνομίας, τῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῆς Ὑπηρεσίας Ταγμάτων Ἀσφαλείας ἔπεσαν ἐκ νέου θύματα δολοφονικῶν πληγμάτων διαφόρων κομμουνιστικών καὶ ἀναρχικῶν στοιχείων.

»Οὕτω τὴν 27/11/43 ἐδολοφονήθη εἷς χωροφύλαξ καὶ τὴν 28/11/43 εἷς εὔζωνος.

»Πλὴν τούτων, 19 εὔζωνοι, 7 χωροφύλακες καὶ 9 ἀστυνομικοὶ ἐπληγώθησαν ἐν μέρει σοβαρῶς.

»Ὡς ἀντίποινα διὰ τὰ ἐγκλήματα ταῦτα διέταξα τὸν τυφεκισμὸν 20 κομμουνιστῶν.

»Ἐὰν δὲν σταματήσουν τὰ κατὰ τῶν ἑλληνικῶν ὀργάνων Ἀσφαλείας καταφερόμενα πλήγματα ταῦτα, τὴν αὐτὴν θὰ ὑποστοῦν τύχην ὅλοι οἱ εἰς τὴν ἐξουσίαν μου εὑρισκόμενοι κομμουνισταί».

Τα Τάγματα Ασφαλείας

Η δύναμη όμως των Ταγμάτων Ασφαλείας ανερχόταν αδιάκοπα. Συγκέντρωναν αξιωματικούς που ένιωθαν πως ήταν πατριώτες, αλλά οι οποίοι θεωρούσαν ως υπ' αριθ. 1 εχθρό της πατρίδας τον κομμουνισμό. Σφάλματα πυκνά και απίθανα που διέπρατταν τοπικά όργανα του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ –αδικαιολόγητα εχθρική στάση προς αξιωματικούς– ενίσχυαν το ρεύμα προς τα Τάγματα. Ο Στυλιανός Γονατάς και άλλοι παράγοντες των αστικών πολιτικών κομμάτων συνιστούσαν σε πολλούς στρατιωτικούς να προσχωρήσουν στις τάξεις τους. Και ο συνταγματάρχης Χ. Παπαθανασόπουλος διατύπωνε την κοσμοθεωρία αυτού του ιδιόρρυθμου στρατιωτικού Σώματος ως εξής: «Θα πάρουμε από τους Γερμανούς όπλα για να χτυπήσουμε και να εξαλείψουμε τον ΕΛΑΣ. Και κατόπιν αυτά τα ίδια όπλα θα τα στρέψουμε κατά των Γερμανών όταν αποχωρούν. Έτσι και το συμμαχικό μας καθήκον θα εκτελέσουμε και την Ελλάδα θα απαλλάξουμε από τον κομμουνισμό».

Είχε λογική αυτή η θεωρία; Είχε αφέλεια περισσή. Γιατί οι Γερμανοί δεν θα τους παρέδιδαν όπλα ανεξέλεγκτα. Θα τους είχαν σφιχτοδέσει στο άρμα τους και θα τους χρησιμοποιούσαν ως όργανα των δικών τους αποκλειστικά σκοπών. Αυτό καταφάνηκε πολύ νωρίς, όταν επικεφαλής των Ταγμάτων τοποθετούσαν στρατηγό των Ες-Ες. Οι αξιωματικοί που κατατάχθηκαν στο Σώμα άργησαν να αντιληφθούν την πραγματικότητα. Όταν αυτή έγινε πια χειροπιαστή, πολλοί έσπευσαν να διαχωρίσουν τη θέση τους και να αποσυρθούν, μαζί με τον εμπνευστή τους Στυλιανό Γονατά. Και οι περισσότεροι της κατηγορίας εκείνης –περιλαμβανομένου του Γονατά– κατέληξαν στις γερμανικές φυλακές.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο τρίτος κατοχικός πρωθυπουργός της Ελλάδας Ιωάννης Ράλλης (1943-1944). Ανέλαβε την εξουσία όταν πια η ήττα του Άξονα ήταν προκαθορισμένη. Και υπήρξε ο δυναμικότερος όλων εναντίον της Αντίστασης. Αυτός επωμίσθηκε την ευθύνη της συγκρότησης των Ταγμάτων Ασφαλείας και της ανοικτής συνεργασίας με τους Γερμανούς κατά του ΕΑΜ. Στην ανάληψη της πρωθυπουργίας ενθαρρύνθηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό. Και στην πολιτική του ως αρχηγού της κυβέρνησης ήταν ο επίσημος φορέας της άποψης ότι πρώτιστος εχθρός του έθνους ήταν οι κομμουνιστές και όχι οι κατακτητές: θεωρία την οποία μετέτρεψε σε αδυσώπητη πράξη.

ΚΑΤΩ: Μια φωτογραφία στις παραμονές της Απελευθέρωσης: Η ΠΕΕΑ με συμμαχικές αποστολές στο Βλάσι. Διακρίνονται ο καθηγητής Σβώλος, πρόεδρος της ΠΕΕΑ, η σύζυγός του Μαρία Σβώλου, ο συνταγματάρχης Ν. Παπασταματιάδης (με τα γένια και τα γυαλιά), γενικός επιτελάρχης του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, ο Ρώσος συνταγματάρχης Ποπώφ (μεταξύ Σβώλου και Παπασταματιάδη), αρχηγός της Σοβιετικής Στρατιωτικής Αποστολής, ο καθηγητής Αγγελόπουλος (με τα λευκά), ο καθηγητής Κόκκαλης (πίσω από τον Σβώλο), ένας αξιωματικός της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής (δεξιά του Σβώλου), ο πολιτευτής Σταμάτης Χατζήμπεης, ο Γιώργος Σιάντος και ο Κ. Δεσποτόπουλος, δικηγόρος και σύμβουλος του Σιάντου (στο άκρο δεξιά).

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Γεώργιος Ιβάνωφ, από τους ηρωικότερους σαμποτέρ της Κατοχής. Πολωνικής καταγωγής μηχανικός, ήταν πράκτορας μιας από τις αγγλικές μυστικές υπηρεσίες και έκανε πολυάριθμα σαμποτάζ εις βάρος Γερμανών και Ιταλών. Συνελήφθη, καταδικάστηκε σε θάνατο από το γερμανικό στρατοδικείο Αθηνών και εκτελέστηκε την 4η Ιανουαρίου 1943.

ΔΕΞΙΑ: Ο Κρις Γουντχάουζ στα βουνά με στολή πορείας. Ήταν δεινός ορειβάτης και δρομέας. «Δεν συνάντησα φοβερότερο οδοιπόρο στη ζωή μου», έλεγε ο Ζέρβας. Έκανε το παν για να δημιουργήσει ένοπλο αντίρροπο στον ΕΛΑΣ.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Λαϊκό Δικαστήριο στην Ελεύθερη Ελλάδα των βουνών. Στη θέση των εξουσιών του κράτους και των κατακτητών, στα απελευθερωμένα χωριά έμπαινε η Λαϊκή Αυτοδιοίκηση και η Λαϊκή Δικαιοσύνη. Οι λαϊκοί δικαστές ήταν αιρετοί. Τα δικαστήρια απασχολούνταν με πταίσματα και πλημμελήματα. Τα κακουργήματα παραπέμπονταν στα ανταρτοδικεία. Ο θεσμός απλώθηκε σε όλη την απελευθερωμένη περιοχή και τις παραμονές της Απελευθέρωσης λειτουργούσαν περίπου 800 λαϊκά δικαστήρια.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Το καλοκαίρι του 1943 στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο: ο Σαράφης, ο Άρης Βελουχιώτης και (αριστερά) ο συνταγματάρχης Ραυτόπουλος του ΕΔΕΣ. Αρμονία, συνύπαρξη και συνεργασία μεταξύ των ανταρτικών οργανώσεων. Ήταν δυνατόν να διατηρηθεί; Πολλοί πιστεύουν εκ των υστέρων ότι υπήρχαν δυνατότητες να σχηματιστεί ένα Εθνικό Ανταρτικό Μέτωπο που θα δέσποζε κατά την Απελευθέρωση. Αλλά –κατά τη θεωρία αυτή– οι Άγγλοι, θέλοντας να εφαρμόσουν την αρχή «διαίρει και βασίλευε», προκάλεσαν τη διάσπαση και αλληλοεξόντωση των ανταρτών.

ΚΑΤΩ: Η περίφημη «κλούβα των ομήρων». Ειδικό όχημα που έμπαινε μπροστά στους σιδηροδρομικούς συρμούς, με Έλληνες ομήρους. Έτσι οι Γερμανοί προστάτευαν τις μεταφορές τους. Αν υπήρχαν νάρκες στη γραμμή, θα καταστρεφόταν η «κλούβα» με το ζωντανό φορτίο της και θα γλίτωνε ο υπόλοιπος συρμός. Αν οι αντάρτες είχαν στήσει ενέδρα, τα πυρά τους θα τα δέχονταν πρώτοι οι όμηροι... Πάντως τα σαμποτάζ και οι ενέδρες κατά των τρένων δεν σταμάτησαν. Οι αδυσώπητοι νόμοι του πολέμου...

ΔΕΞΙΑ: Ο Ανδρέας Τζήμας. Με το ψευδώνυμο Βασίλης Σαμαρινιώτης ήταν ο πολιτικός αρχηγός των ανταρτών του ΕΛΑΣ επί 8 μήνες (Μάρτιος-Οκτώβριος 1943). Διακρινόταν για την ευστροφία του, την πολιτικότητά του και τη μετριοπάθειά του. Ετέθη όμως στο περιθώριο το φθινόπωρο του 1943. Πέθανε το 1973 στην Πράγα μέσα στη φτώχεια, παραγκωνισμένος. Η σύζυγός του Λουίζα ήταν γόνος πλούσιας αστικής οικογένειας από την Αίγυπτο.

ΚΑΤΩ: Ο Έκτωρ Τσιρονίκος (με τη ρεπούμπλικα), υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση Ράλλη. Διαδέχθηκε τον Σωτήριο Κοτζαμάνη στην κυβερνητική διαχείριση των οικονομικών προβλημάτων της κατεχόμενης Ελλάδας.
Ο Κοτζαμάνης, υπουργός Οικονομικών στην πρώτη (Τσολάκογλου) και δεύτερη (Λογοθετόπουλου) κατοχική κυβέρνηση δεν τόλμησε να συνεχίσει τον επικίνδυνο ρόλο του και όταν πια διαγραφόταν η ήττα του Άξονα ο Τσιρονίκος ανέλαβε τις ευθύνες. Πιθανόν τόσο αυτός όσο και ο Ράλλης είχαν διαβεβαιώσεις από «κύκλους» του εσωτερικού και του εξωτερικού ότι μετά την Απελευθέρωση δεν επρόκειτο να υποστούν δίωξη και ότι θα αναγνωριζόταν το έργο τους ως «εθνικής σκοπιμότητας».

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Ιταλός στρατηγός Ινφάντε (αριστερά) και ο Άγγλος συνταγματάρχης Κρις στο Περτούλι, όπου ήταν η έδρα του Κοινού Γενικού Στρατηγείου των ανταρτών. Η φωτογραφία ελήφθη τον Σεπτέμβριο του 1943, και οι δύο άνδρες φαίνονται βυθισμένοι σε ανήσυχες σκέψεις. Η μεραρχία Πινερόλο βρισκόταν πια κατατεμαχισμένη και ανίσχυρη στα εδάφη που ήλεγχε ο ΕΛΑΣ. Τα πολύτιμα όπλα της όμως τα εποφθαλμιούσαν όλοι. Σε τίνων τα χέρια θα έπεφταν τελικά; Του ΕΛΑΣ; Του ΕΔΕΣ; Των Γερμανών;

ΚΑΤΩ: Ο διοικητής της Χ Μεραρχίας ΕΔΕΣ συνταγματάρχης Βασ. Καμάρας με τους συνεργάτες του και τα μέλη τού υπό τις διαταγές του κλιμακίου της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής, μετά την περιφανή έκβαση της μάχης της Μενίνας. Από αριστερά προς τα δεξιά: Καθισμένοι: αντ/ρχης Γ. Βλάσης, επιτελάρχης, λοχαγός Άμερ-Άντερσον, Μαυρομάτης Κ., συντ/ρχης Καμάρας, Αμερικανός λοχαγός Ρότζερς, Άγγλος λοχαγός Γκράχαμ, αντ/ρχης Αγόρος Γ. Όρθιοι: αντ/χης Ζ. Παπαζαχαρίου, Άγγλος υπολοχαγός Ντέιβ κ.ά.

ΕΠΑΝΩ: Σεπτέμβριος του 1943: Η Ιταλία συνθηκολόγησε και η μεραρχία Πινερόλο της Θεσσαλίας διαπραγματεύεται την προσχώρησή της στους αντάρτες υπό την αιγίδα της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής. Η φωτογραφία ελήφθη μετά την προσχώρηση. Ο Άρης Βελουχιώτης, στη μέση, συζητά φιλικά με Ιταλούς αξιωματικούς. Οι Ιταλοί φαίνονται ικανοποιημένοι. Νομίζουν πως τα πολεμικά τους βάσανα τελείωσαν. Αλλά το γεγονός εκείνο επρόκειτο να έχει σοβαρότατη επίδραση στην Αντίσταση. Τα ιταλικά όπλα βάρυναν αποφασιστικά στην πλάστιγγα.

ΚΑΤΩ: Μετά την κατάληψη από τη Χ Μεραρχία ΕΔΕΣ της πεδινής περιοχής της Θεσπρωτίας μέχρι τη θάλασσα δημιουργήθηκε σημαντικό προγεφύρωμα. Οι Γερμανοί, φοβούμενοι απόβαση συμμαχικών στρατευμάτων, ενήργησαν επανειλημμένες αντεπιθέσεις για να το εξουδετερώσουν. Η πρώτη έγινε την 30ή Ιουνίου, και υπήρξε σφοδρότατη. Μετά από πεντάωρο σκληρό αγώνα οι Γερμανοί τράπηκαν σε φυγή, με σοβαρότατες απώλειες σε νεκρούς, τραυματίες, αιχμαλώτους και κάθε είδους πολεμικό υλικό. Στη φωτογραφία ο διοικητής της μεραρχίας συνταγματάρχης Βασ. Καμάρας δίπλα στο γερμανικό πυροβόλο που περιήλθε στα χέρια του κατά τη μάχη. Δίπλα του ο τότε υπολοχαγός πυροβολικού Βασ. Κατσάνος.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο στρατηγός Ζέρβας στο Ξεροβούνι το 1944, μαζί με τον Ι. Τσίγα και τον Παντελή Κωστάκη. Μετά την ένοπλη σύγκρουση ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ, ο ΕΔΕΣ εγκατέλειψε όλη τη μεταξύ των ποταμών Άραχθου και Αχελώου περιοχή. Το Ξεροβούνι έγινε το προκεχωρημένο βουνό του προς ανατολάς, αντί των Τζουμέρκων, που κατείχε πια ο ΕΛΑΣ.

ΚΑΤΩ: Από την τραγωδία του Διστόμου τη 10η Ιουνίου 1944. Το τραγικό σπίτι του ιερέα του χωριού, στο οποίο εσφάγησαν ο ίδιος και 7 ακόμη συγχωριανοί του που κατέφυγαν εκεί, νομίζοντας ότι θα έβρισκαν τη σωτηρία.

Οι άλλοι, ακολουθώντας το ρεύμα του αντιεαμικού πάθους, έφτασαν στην ανοιχτή πια συνεργασία με τους Γερμανούς, των οποίων ουσιαστικά αποτέλεσαν την οπισθοφυλακή. Αλλά, όταν πρόκειται να κάνουμε την πλήρη εκτίμηση της πράξης τους, πρέπει να λάβουμε υπόψη και τους ηθικούς αυτουργούς.

Πολιτικοί και στρατιωτικοί, ακόμη και μερικά μέλη της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής που ενεργούσαν από δική τους πρωτοβουλία, τους υποδείκνυαν αυτόν τον δρόμο. Είχαν λοιπόν οι προσήλυτοι των Ταγμάτων τούς Βρετανούς και Έλληνες μέντορές τους. Οι Βρετανοί νόμιζαν ίσως πως εξυπηρετούσαν την πολιτική της χώρας τους. Οι Έλληνες είχαν για κίνητρο το «άγχος του κομμουνιστικού κινδύνου». Και όλοι μαζί τούς διαβεβαίωναν ότι αναλάμβαναν ύψιστη εθνική αποστολή, ότι σηκώνουν τον σταυρό της θυσίας, αλλά συγχρόνως τους παρείχαν την εγγύηση της ατιμωρησίας.

Όλα αυτά δεν εξαλείφουν το φορτίο των ευθυνών τους, αλλά δείχνουν πόσο βαθύτερες είναι οι πηγές της τοποθέτησής τους.

Οι ανάπηροι

Τα Τάγματα Ασφαλείας ανέπτυσσαν ραγδαία και μεθοδικά τη δράση τους. Το πρώτο τους θεαματικό χτύπημα κατά του ΕΑΜ το κατάφεραν την 30ή Νοεμβρίου 1943 στην Αθήνα. Εκείνη την ημέρα, από τη χαραυγή, τα τάγματα της πρωτεύουσας κύκλωσαν ορισμένα μεγάλα νοσοκομεία. Και λίγο αργότερα ενήργησαν έφοδο για την άλωσή τους. Στόχος τους ήταν οι ανάπηροι του ελληνοϊταλικού πολέμου.

Αυτή η μερίδα των αγωνιστών της Αλβανίας θεωρείτο το παλλάδιο του έθνους. Και στον απελευθερωτικό αγώνα πήρε πρωτοποριακή θέση. Οι ανάπηροι, συσσωρευμένοι στα κεντρικά νοσοκομεία των Αθηνών, οργανώθηκαν από τις πρώτες εβδομάδες στα πλαίσια της Αντίστασης. Και, καθώς το ΕΑΜ προπορευόταν, δέσποσε ταχύτατα στους τόπους της νοσηλείας τους.

Σε όλες τις μαζικές εκδηλώσεις της Αθήνας από την 28η Οκτωβρίου 1941, πληθυνόμενες ομάδες αναπήρων έπαιρναν ουσιαστικό μαχητικό μέρος. Η παρουσία τους γαλβάνιζε τα πλήθη. Όταν εμφανίζονταν, ιδίως εκείνοι που σύρονταν επάνω σε αναπηρικά καροτσάκια, προκαλούσαν θύελλα αγωνιστικού ενθουσιασμού.

Και, όπως ήταν φυσικό, κυριάρχησαν απόλυτα στα νοσηλευτικά τους ιδρύματα, που τα κατέστησαν «κράτος εν κράτει». Οι οργανώσεις τους τα διοικούσαν και το επιστημονικό και νοσηλευτικό προσωπικό συνεργαζόταν στενά μαζί τους. Τα νοσοκομεία εκείνα έγιναν τόποι ζωηρότατης απελευθερωτικής δραστηριότητας και έκρυβαν πολυάριθμους καταδιωκόμενους αγωνιστές, ενώ χρησίμευαν επίσης ως κέντρα αποθήκευσης και διανομής εφοδίων που προορίζονταν για τους καταδιωκόμενους ή τους αντάρτες.

Η δράση των αναπήρων στον αγωνιστικό χώρο, η κυριαρχία τους στα νοσηλευτικά ιδρύματα, η μετατροπή των ιδρυμάτων αυτών σε βάσεις ΕΑΜικής δύναμης, συνέθεταν ένα φαινόμενο τόσο ισχυρό, που θα έπρεπε να το χαρακτηρίσει κανείς «αναπηρικό κίνημα».

Την κατάσταση αυτή τη γνώριζαν και την παρακολουθούσαν οι κατοχικές κυβερνήσεις, χωρίς να μπορούν να επέμβουν. Η Αστυνομία και η Χωροφυλακή ούτε δύναμη ούτε διάθεση είχαν να εκκαθαρίσουν εκείνες τις ΕΑΜικές φωλιές μέσα στην πρωτεύουσα γιατί θα προκαλείτο εξέγερση της κοινής γνώμης. Για τον ίδιο λόγο, οι κατοχικές Αρχές δεν αναμειγνύονταν. Αλλά, όταν οργανώθηκαν τα Τάγματα Ασφαλείας, τα πράγματα άλλαξαν. Και ο στρατηγός Σιμάνα αποφάσισε να τα εξαπολύσει για να σβήσει αυτή η επικίνδυνη φωτιά.

Τα νοσοκομεία

Έτσι εκείνο το πρωί τα νοσοκομεία των αναπήρων υπέστησαν την πολιορκία και την έφοδο των ταγμάτων μαζί με τη βοηθητική παρουσία τμημάτων Αστυνομίας και Χωροφυλακής. Σε 1.700 ανέρχονταν περίπου οι πραγματικοί ανάπηροι. Άλλοι 400-500 αγωνιστές υπήρχαν κρυφά. Ελάχιστα όμως όπλα διέθεταν και η επίθεση των ταγμάτων ήταν ισχυρότατη.

Με πυκνούς πυροβολισμούς και άγριες κραυγές, οι «εύζωνοι» εφόρμησαν και άρχισαν ανηλεές ξυλοκόπημα εκείνων των σακατεμένων ανθρώπων. Με χτυπήματα των υποκοπάνων, ελαφρούς λογχισμούς και τις κάννες των όπλων στραμμένες επάνω τους, υποχρέωσαν όλους τους νοσηλευόμενους, παρά τη θαρραλέα αντίδρασή τους, να ανέβουν όπως ήταν στα αυτοκίνητα που περίμεναν. Αντίσταση αποτελεσματική δεν ήταν δυνατόν να προβληθεί. Έτσι σε λίγες ώρες οι ανάπηροι είχαν μεταφερθεί στις φυλακές Χατζηκώστα ή είχαν εγκλεισθεί στο 8ο Στρατιωτικό Νοσοκομείο. Τα νοσοκομεία είχαν αδειάσει. Και ο πρωθυπουργός Ράλλης βιάστηκε να αναγγείλει το γεγονός την 1η Δεκεμβρίου με μακρές δηλώσεις:

> *«...Δυστυχῶς καθ' ἡμέραν ηὔξανεν ἡ ἐν τοῖς νοσοκομείοις ἀναρχία, οὐχὶ ἅπαξ φθάσασα μέχρι τοῦ σημείου νὰ κακοποιοῦνται βαναύσως ἰατροὶ καὶ νοσοκόμοι θέλοντες νὰ ἐκτελέσουν τὸ καθῆκον των, νὰ διοικοῦνται δὲ πράγματι τὰ εὐαγῆ μας ἱδρύματα ἀπὸ ἐγκληματικὰ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ὑπήκουον μόνον εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τὰ ὁποῖα κατέκλεπτον καὶ κατελήστευον τὸ δημόσιον χρῆμα...»*

Φυσικά ο πρωθυπουργός έδινε μια περιγραφή σύμφωνη προς το δικό του πρίσμα και συνέχιζε:

> *«Ἡ κυβέρνησίς μου δὲν ἦτο πλέον δυνατὸν νὰ ἀνεχθῇ τὴν παράτασιν τῆς καταπτύστου ταύτης καταστάσεως... Ἀπεφάσισε νὰ πολιορκήσῃ διὰ τῶν*

κρατικῶν ὀργάνων τῆς τάξεως τὴν περασμένην νύκτα τὰ νοσοκομεῖα τὰ ὁποῖα εἶχαν μεταβληθῆ εἰς ἄντρα λεηλασίας, κακοηθείας, διαρπαγῆς καὶ ἀναρχίας καὶ ἅμα τῇ ἕῳ νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐκκένωσιν αὐτῶν...

»Πράγματι... ἐπετεύχθη χωρὶς νὰ προκληθῆ καμμία αἱματηρὰ ρῆξις καὶ ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν ἡ σύλληψις καὶ ἀπομόνωσις τῶν ταραξιῶν, ἡ ἐκκένωσις τῶν νοσοκομείων καὶ ἡ πλήρης ὑποταγὴ αὐτῶν εἰς τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν.

»...Ἐλάχιστοι ἐκ τῶν βιαίως ἐκ τῶν νοσοκομείων ἐξωσθέντων –καὶ οἵτινες ἀνέρχονται εἰς 2.000 περίπου– ἦσαν πράγματι ἀνάπηροι, διότι ἡ μεγάλη πλειοψηφία αὐτῶν δὲν ἦσαν κἂν νοσηλευόμενοι ἀλλὰ κηφῆνες ἀναρχικοί. Οὕτω εἰς ἓν νοσοκομεῖον ὅπου συνελήφθησαν 400, οὐδὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ἐνοσηλεύετο...»

Ο Ι. Ράλλης έτσι αποκάλυπτε ότι τα νοσοκομεία εκείνα ήταν καταφύγια αγωνιστών και ακούσιά του εξήρε την εθνική δράση των αναπήρων. Και συνέχιζε ο πρωθυπουργός, από τη μια μεριά κάνοντας νέες αποκαλύψεις και από την άλλη καταφεύγοντας σε χονδροειδή προπαγάνδα:

«Σημειωτέον ὅτι... ἐν τοῖς νοσοκομείοις ἐκρύπτοντο ναρκωτικά, ὡς χασὶς καὶ ἄλλα, ἀπειρία τροφίμων ἑτοίμων διὰ τὴν μαύρην ἀγοράν... Ἐπίσης ἀνευρέθη μέγας ἀριθμὸς σιγαρέττων πολυτελείας καὶ μή, σημαντικὰ χρηματικὰ ποσά, πληθὺς ζευγῶν καινουργῶν ὑποδημάτων καὶ ἀρβυλλῶν κλπ.... τέλος δὲ ἀπειρία κομμουνιστικῶν ἐντύπων καὶ προκηρύξεων».

Οι ανάπηροι αργότερα από τις φυλακές Χατζηκώστα και το 8ο Νοσοκομείο μεταφέρθηκαν στο συγκρότημα Χαϊδαρίου όπου παρέμειναν ως όμηροι. Από εκεί μέσα, τροφοδοτούσαν τον Μινώταυρο της ομηρίας, προσφέροντας υλικό στα εκτελεστικά αποσπάσματα των ομαδικών τυφεκισμών. Και, μέχρι τέλους της Κατοχής, οι μισοί τουλάχιστον εξοντώθηκαν τμηματικά.

Ο Κ. Βεντήρης

Η μαζική σύλληψή τους την 30ή Νοεμβρίου προκάλεσε γενική εξέγερση στον λαό. Όχι όμως καθολική. Η οξύτητα των παθών είχε τόσο πολύ φανατίσει τους ανθρώπους, ώστε υπήρχαν πολλοί συντηρητικοί που με κρυφή ικανοποίηση είδαν την επίθεση κατά των αναπήρων και την απαγωγή τους. Λίγες ημέρες αργότερα, ο στρατηγός Κων. Βεντήρης, του οποίου τον πατριωτισμό δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανείς, έγραφε από την Αθήνα στον Σοφοκλή Βενιζέλο στο Κάιρο (Γρ. Δαφνή, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σελ. 272):

«...Θὰ ἀπετέλει οὐσιώδη παράλειψιν ἡ μὴ ὑπόμνησις ὅτι γενικώτερον ἡ

κοινὴ γνώμη, ἂν καὶ διατηρεῖ ἀμείωτον τὸ κατὰ τοῦ κατακτητοῦ μῖσος, αἰσθάνεται ἐν τούτοις συχνάκις πραγματικὴν ἀνακούφισιν ἔκ τινων προστατευτικῶν μέτρων (λαμβανομένων ἀπὸ τὸν Κατακτητὴν ἢ τὴν κατοχικὴ κυβέρνησι).

»Εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας μνείας ὅτι ἡ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης αἰσθάνεται τόσην δυσφορίαν διὰ τὴν ἀναρχικὴν δρᾶσιν τοῦ ΕΑΜ, ὥστε παρὰ τὴν γενικὴν ἀνυποληψίαν πρὸς τὴν κυβέρνησιν Ράλλη, ᾐσθάνθη πραγματικὴν ἀνακούφισιν διὰ τὴν λίαν ἐπιτυχῆ πρό τινων ἡμερῶν βιαίαν διάλυσιν ὑπὸ τῶν Εὐζωνικῶν Ταγμάτων τῶν ἀναρχικῶν κέντρων τῶν δῆθεν ἀναπήρων πολέμου, ἡ ὁποία ἔλαβε χώραν κατόπιν διαταγῆς τῆς Κατοχῆς. Τὰ κέντρα ταῦτα ἐλειτούργουν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τοῦ ΕΑΜ ἐπὶ δυόμισι ἔτη εἰς τὰ διάφορα νοσοκομεῖα τῆς πρωτευούσης, ὑπὸ τὰ ἀνίσχυρα ὄμματα τῶν πολιτῶν...»

Ο Κ. Βεντήρης κατέληγε, όπως συμπληρώνει ο Γρ. Δαφνής, «υποδεικνύων την ενίσχυσιν των εθνικιστικών οργανώσεων διά του καταλλήλου οπλισμού, ώστε να υπάρξει δυναμικό αντίβαρον του ΕΑΜ». Και πράγματι, εκείνη την εποχή, διάφορες οργανώσεις της Δεξιάς, ωθούμενες από την έξαψη του πάθους, προσέφεραν ομάδες μελών τους για να βοηθούν τις δυνάμεις της τάξης στην αντιμετώπιση του ΕΑΜ και ιδίως του ΕΛΑΣ Αθηνών. Τις νύχτες σχημάτιζαν περιπόλους συνοδευόμενες από τμήματα αστυνομικών, που κυνηγούσαν τους νεαρούς οι οποίοι έκαναν επιγραφές στους τοίχους με ΕΑΜικά συνθήματα. Η απόδοσή τους όμως ήταν ελάχιστη. Το κύριο βάρος της δυναμικής αντίδρασης κατά της οργανωμένης Αριστεράς μέσα στις πόλεις έπεφτε στους ώμους των ταγμάτων. (Στην Αθήνα, ειδικά, ήταν υπολογίσιμη δύναμη και το Μηχανοκίνητο Τμήμα Ασφαλείας της Αστυνομίας Πόλεων). Και η εκκαθάριση των αναπηρικών νοσοκομείων θεωρήθηκε σημαντική επιτυχία τους από τον φανατικό μη αριστερό κόσμο. Ουσιαστικά τα Τάγματα συνέτριψαν το «αναπηρικό κίνημα».

Όλοι είχαν τη συναίσθηση ότι μια νέα δύναμη, ιδιαίτερα ισχυρή, κατέβηκε στον στίβο.

Αποκήρυξη

Όσον αφορά όμως την απήχηση που είχε η δράση αυτής της νεοφανούς στρατιωτικής δύναμης στον λαό, η κυβέρνηση του Καΐρου και οι εκεί βρετανικές Αρχές είχαν διαφορετική αντίληψη από τον στρατηγό Κ. Βεντήρη και όλους τους στρατιωτικούς και πολιτικούς κύκλους που μάχονταν με πάθος και με φόβο την Αριστερά. Θεωρούσαν την ύπαρξή τους στρατιωτικά επιβλαβή, εφόσον αντικειμενικά ανακούφιζαν τον γερμανικό κατοχικό στρατό, και πολιτικά επιζήμια, εφόσον η παρουσία τους προσέκρουε στο εθνικό συναίσθημα της ογκώδους πλειοψηφίας του

λαού και στο αντιναζιστικό αίσθημα των Ηνωμένων Εθνών.

Η διαφορά αυτή αντιλήψεων έμελλε να εκδηλωθεί πολύ γρήγορα.

Η Πρωτοχρονιά του 1944 ήρθε τυλιγμένη στον τρόμο και στην οργή στην Ελλάδα. Αλλά τα λίγα μυστικά ραδιόφωνα που λειτουργούσαν μετέδωσαν από τους αιθέρες ένα σπουδαίο δίδυμο μήνυμα:

Η κυβέρνηση Τσουδερού, με τον Αναγκαστικό Νόμο 3231 της 31ης Δεκεμβρίου 1943, ενεργούσε ολοκληρωτική επίθεση κατά των συνεργαζόμενων με τις κατοχικές Αρχές. Αφαιρούσε την ελληνική ιθαγένεια, τον στρατιωτικό βαθμό «ως και κάθε κτηθείσαν θέσιν εις την δημοσίαν υπηρεσίαν» από τους τρεις πρωθυπουργούς της Κατοχής (Γ. Τσολάκογλου, Κ. Λογοθετόπουλο, Ι. Ράλλη), καθώς και «από πάντας τούς παρά το Σύνταγμα και τους νόμους του Κράτους οικειοποιηθέντας το υπουργικόν αξίωμα κατά την διάρκειαν της εχθρικής κατοχής της χώρας, καθόσον εξυπηρετήσαντες ούτω τον εχθρόν, ευρέθησαν εις οξείαν αντίθεσιν προς την θέλησιν και το αίσθημα του ελληνικού λαού και κατέστησαν ανάξιοι της πατρίδος».

Ταυτόχρονα ο ραδιοσταθμός του Καΐρου μετέδιδε κυβερνητική δήλωση που κατήγγελλε τα Τάγματα Ασφαλείας «ως τελούντα εις την υπηρεσίαν του εχθρού». Οι αξιωματικοί και οι οπλίτες που υπηρετούσαν σ' αυτά κλήθηκαν να τα εγκαταλείψουν.

Ο Σοφούλης

Την ίδια όμως ημέρα, μια ηχηρή παραφωνία αναφαινόταν από τις στήλες του Τύπου: ο αρχηγός των Φιλελευθέρων Θεμ. Σοφούλης, που ενεργούσε για λογαριασμό όλων των κομμάτων τα οποία συνεργάζονταν μαζί του, εξέδιδε διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό υπό μορφή ευχών για το νέο έτος, που δημοσιευόταν στην πρώτη σελίδα των εφημερίδων.

Ο γηραιός, παλιός επαναστάτης, δεν βρήκε καμιά λέξη για να μιλήσει, έμμεσα έστω και συγκαλυμμένα, για τον απελευθερωτικό αγώνα. Έριξε το βάρος του για να καυτηριάσει την τρομοκρατία του ΕΑΜ και άφησε να διαφανεί ότι καλώς το καταπολεμούν όσοι το μάχονται.

> *«...Έλληνες καταδυναστεύουν Έλληνας μὲ γυμνὸν τὸ ξῖφος ἐν ὀνόματι τῆς ἐλευθερίας... Εἶναι τραγικὴ συνέπεια ἐγκληματικῆς ἀρχομανίας. Ὡς μόνον δὲ περιεχόμενον αὐτῆς εἶναι ἡ ἐξόντωσις τοῦ ἀντιπάλου δέους καὶ ἡ μονομερὴς ἐπικράτησις μὲ ἄμεσον σκοπὸν τὴν ἐμπέδωσιν βιαίας ἐπιβολῆς καὶ τρομοκρατήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ...»*

Το διάγγελμα εκείνο αποκάλυπτε πόσο είχε διευρυνθεί η άβυσσος μεταξύ ΕΑΜ και αντιεαμικών. Ο Σοφούλης δεν δίσταζε να υψώσει τη φωνή του μαζί με τον κατοχικό πρωθυπουργό Ι. Ράλλη και τον Στρατιωτικό Διοικητή της Ελλάδας στρατηγό Σπάι-

ντελ. Γιατί σε εκείνο το ίδιο πρωτοχρονιάτικο φύλλο των εφημερίδων, δίπλα στον λόγο του αρχηγού των Φιλελευθέρων, η λογοκρισία δημοσίευε διαγγέλματα αυτών των δύο τελευταίων:

Ο Ι. Ράλλης τόνιζε:

«...Οἱ ἐκ συστήματος ἐπιβουλευόμενοι τὴν ἐθνικήν μας ἑνότητα, ἐπιδιώκουν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν περιπέτειαν τῆς πατρίδος μας ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τῶν "ἀπελευθερωτῶν", διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ ἐπιβάλλουν, ὅταν ἡ ἐθνικὴ κυριαρχία μας ἀποκατασταθῆ, τὴν εἰδεχθῆ τυραννίδα των.

»Θὰ εἴμεθα ἐγὼ καὶ οἱ συνεργάται μου κατώτεροι ἑαυτῶν... ἐὰν ἐδεικνύομεν ἀδιαφορίαν ἢ ὀλιγωρίαν ἔναντι τῆς ἐπιβουλῆς τῶν ὑπονομευτῶν τῆς ἐθνικῆς μας συνοχῆς... Εἰς τὴν πρόσκλησίν των ἀπηντήσαμεν ὡς ἐμπρέπει... Τὸν ἀγῶνα τὸν ὁποῖον ἀνελάβομεν... θὰ τὸν φέρομεν εἰς αἴσιον πέρας».

Και ο στρατηγός Σπάιντελ διαλαλούσε:

«...Ὁ Γερμανὸς στρατιώτης προσδοκᾶ ὅτι ὁ ἐθνικὴν συνείδησιν ἔχων Ἕλλην θὰ τεθῆ παρὰ τὸ πλευρόν του εἰς τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ: τοῦ Κομμουνισμοῦ.

»Ὁ βοηθῶν ἡμᾶς βοηθεῖ τὸν ἑαυτόν του! Ὁ ἀντιτιθέμενος πρὸς ἡμᾶς θὰ ἐξοντωθῆ!»

Δεν είναι λοιπόν καθόλου παράξενο ότι με τέτοιες, έμμεσες έστω, ενθαρρύνσεις –όπως του Σοφούλη– η δύναμη των Ταγμάτων Ασφαλείας ανερχόταν, σε πείσμα της επίσημης αποκήρυξής τους από την κυβέρνηση του Καΐρου.

Μια φυγή αξιωματικών παρατηρήθηκε. Αλλά υπερκαλύφθηκε από την προσέλευση νέων, και γενικά παρατηρούνταν σημαντική ενίσχυση των ταγμάτων.

Τον ίδιο καιρό σημειωνόταν ένταση και ενός άλλου, παράλληλου ρεύματος. Ενώ η φασιστική Ιταλία είχε πια εξαφανιστεί από το προσκήνιο και η ναζιστική Γερμανία βάδιζε προς την καταστροφή, υπήρχαν Έλληνες που έσπευδαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους άμεσα προς τους Γερμανούς.

Τα τρομερά χτυπήματα της ΠΕΑΝ τον Σεπτέμβριο του 1942 είχαν ανακόψει για αρκετούς μήνες αυτό το ρεύμα. Στις 29 Νοεμβρίου 1943 εξάλλου πέθανε, σε ηλικία 57 ετών, ο διοικητής της Εθνικής Τράπεζας Γεώργιος Μερκούρης, πρωτότοκος γιος του παλιού δημάρχου Αθηνών Σπύρου Μερκούρη, αρχηγός του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος της Ελλάδας και δραστήριος συνεργάτης των γερμανικών Αρχών. Ο θάνατός του άφησε στους φιλοκατοχικούς Έλληνες κενό. Αλλά το ρεύμα δεν έσβησε. Και δεν μπορεί να αποδοθεί παρά στην όξυνση της αντίθεσης με το ΕΑΜ, η οποία ωθούσε διαρκώς και νέους εθελοντές στο πλευρό των Γερμανών, που ήταν ή προσποιούνταν πως ήταν «μαχητές του αντικομμουνισμού».

Οι αξιωματικοί των Ταγμάτων Ασφαλείας διακήρυσσαν πως δεν είχαν σχέση με τους φιλογερμανούς Έλληνες. Επαναλάμβαναν τη θεωρία του Χ. Παπαθανασόπουλου ότι αγωνίζονταν «κατά του κομμουνισμού για να στραφούν αργότερα κατά των Γερμανών». Αλλά τα τάγματα βάφονταν πια στο αίμα – αίμα Ελλήνων. Και αντικειμενικά η ευθυγράμμισή τους με τους Γερμανούς γινόταν πλήρης, τόσο σε σκοπούς όσο και σε τρομοκρατική σκληρότητα. Το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ απαντούσε με την ίδια σκληρότητα. Και οι συνθήκες ζωής στην Ελλάδα έπαιρναν τη δραματικότητα αρχαίας τραγωδίας.

Εκατόμβες

Τη 10η Ιανουαρίου 1944, ο στρατηγός Σιμάνα ανήγγειλε ότι ως αντίποινα για τον φόνο δύο Γερμανών αστυνομικών την 6η Ιανουαρίου στους Βρασταμίτες, νοτίως της Κωπαΐδας, διέταξε «τον τυφεκισμόν 50 κομμουνιστών εκ του χωρίου Βρασταμίτες και των περιχώρων».

Τη 12η Ιανουαρίου νέα ανακοίνωση του Σιμάνα ανήγγειλε ότι «τυφέκισε δέκα κομμουνιστάς», ως αντίποινα για τον φόνο ενός «ευζώνου» και τον τραυματισμό άλλου ενός.

Στον χορό των εκτελέσεων έπαιρνε μέρος και η κατοχική κυβέρνηση Ράλλη. Στις αρχές Ιανουαρίου σκότωσαν τον ναύαρχο Πινότση, αναπληρωτή Γενικό Διευθυντή της Εταιρείας Υδάτων, στις 8 το πρωί, ενώ έβγαινε από το σπίτι του στην πλατεία Κουμουνδούρου. Οι δράστες τον χτύπησαν από απόσταση λίγων βημάτων και τραυμάτισαν με περίστροφα και χειροβομβίδες τους αστυνομικούς που προσέτρεξαν. Συνελήφθησαν όμως, καταδικάστηκαν σε θάνατο από το ελληνικό στρατοδικείο και εκτελέστηκαν την 21η Ιανουαρίου.

Το πρωί στις 7 της 26ης Ιανουαρίου, ο υπουργός Εργασίας Καλύβας εκτελέστηκε από τρεις αγνώστους έξω από το σπίτι του στη διασταύρωση των οδών Πλουτάρχου και Πατριάρχου Ιωακείμ, ενώ μόλις είχε μπει στο αυτοκίνητό του. Την επομένη ο Στρατιωτικός Διοικητής Ελλάδος ανήγγειλε ότι ως αντίποινα διέταξε τον τουφεκισμό 50 κομμουνιστών...

Την 11η Φεβρουαρίου ο στρατηγός Σιμάνα ανακοίνωσε ότι σκοτώθηκαν 3 χωροφύλακες και τραυματίστηκαν 5 «εύζωνοι», 5 χωροφύλακες και 3 αστυνομικοί. «Ως αντίποινα διέταξα σήμερον τον τυφεκισμόν 25 κομμουνιστών».

Την 9η Μαρτίου ο Στρατιωτικός Διοικητής Ελλάδος ανακοίνωσε ότι τουφέκισε 50 κομμουνιστές. Η αιτιολογία που ανέφερε ήταν:

> *«Αὐτὰς τὰς τελευταίας ἡμέρας ἐγκληματικὰ κομμουνιστικὰ στοιχεῖα ἐκμεταλλευόμενα τὰς ἐπικρατούσας οἰκονομικὰς συνθήκας προσεπάθησαν νὰ ἐξαπολύσουν ἀγρίας τμηματικὰς ἀπεργίας καὶ διὰ τῆς τρομοκρατίας καὶ*

δι' ἐκβιασμῶν νὰ παρεμποδίσουν τὸν πρόθυμον νὰ ἐργασθῆ εἰρηνικὸν πληθυσμὸν κατὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς ἐργασίας του. Ὡπλισμένοι κομμουνισταὶ ἔδωσαν μάχην πρὸς τὰς δυνάμεις τῆς ἑλληνικῆς Χωροφυλακῆς καὶ τῆς Ἀστυνομίας, αἱ ὁποῖαι ἐπανέφεραν τὴν τάξιν καὶ τὴν ἡσυχίαν».

Τη 15η Μαρτίου η Γερμανική Στρατιωτική Διοίκηση ανακοίνωσε ότι εκτελέστηκαν 50 κομμουνιστές χωρίς να αναφέρει τον λόγο. Την 5η Απριλίου ο στρατηγός Σιμάνα ανακοίνωσε ότι σε αντίποινα για τον φόνο ενός λοχαγού των Ταγμάτων Ασφαλείας στους Αμπελοκήπους απαγχονίστηκαν επιτόπου 5 κομμουνιστές. Η ανακοίνωση προσέθετε:

«Αἱ κατὰ τῶν εὐζώνων γινόμεναι ἐπιθέσεις θὰ τιμωροῦνται εἰς τὸ μέλλον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον».

Την 8η Απριλίου ο «Φελντκομμαντάντ» Αθηνών ανήγγειλε:

«Γερμανοὶ στρατιῶται ἔπεσαν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ὑπηρεσίας των θύματα θρασυδείλου ἐνέδρας κομμουνιστῶν κακούργων.

»Πρὸς λῆψιν ἀντιποίνων ἐτυφεκίσθησαν σήμερον κατὰ διαταγὴν τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ Ἑλλάδος πεντήκοντα κομμουνισταί».

Άλλοι 5 εκτελέστηκαν στις 8 Απριλίου ως αντίποινα για τον φόνο 2 χωροφυλάκων στην Καισαριανή (Αθηνών). Με τον ίδιο αγχώδη ρυθμό η σφαγή συνεχιζόταν: Πενήντα ακόμη όμηροι τουφεκίστηκαν την ίδια ημέρα, χωρίς να ανακοινωθεί ο λόγος. Τριάντα πέντε εκτελέστηκαν στις 18 Απριλίου ως αντίποινα για τον φόνο 6 «ευζώνων». Είκοσι τουφεκίστηκαν στις 26 Απριλίου ως αντίποινα για τον φόνο 2 «ευζώνων» και 2 χωροφυλάκων. Και την 28η Απριλίου το υπουργείο Εσωτερικών, συναγωνιζόμενο τον Γερμανό Στρατιωτικό Διοικητή και τον Σιμάνα, ανήγγειλε και αυτό την εκτέλεση 17 κομμουνιστών ως αντίποινα για τον φόνο 6 χωροφυλάκων στον Μαραθώνα.

Ματωμένη Πρωτομαγιά

Αλλά το κορύφωμα της τραγωδίας συνέβη την Πρωτομαγιά του 1944. Την ημέρα εκείνη, έντρομοι οι Έλληνες διάβασαν στις πρωινές εφημερίδες την παρακάτω συγκλονιστική ανακοίνωση του Στρατιωτικού Διοικητή Ελλάδος:

«Τὴν 27 Ἀπριλίου 1944 κομμουνιστικαὶ συμμορίαι παρὰ τοὺς Μολάους κατόπιν μίας ἐξ ἐνέδρας ἐπιθέσεως ἐδολοφόνησαν ἀνάνδρως ἕνα Γερμανὸν στρατηγὸν καὶ 3 συνοδούς του. Πολλοὶ Γερμανοὶ στρατιῶται ἐτραυματίσθησαν.

»Ὡς ἀντίποινα θὰ ἐκτελεσθῆ:

»1. Ὁ τυφεκισμὸς 200 κομμουνιστῶν τὴν 1 Μαΐου 1944.

»2. Ὁ τυφεκισμὸς ὅλων τῶν ἀνδρῶν τοὺς ὁποίους θὰ συναντήσουν τὰ

γερμανικὰ στρατεύματα ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Μολάων πρὸς τὴν Σπάρτην ἔξωθεν τῶν χωρίων.

»Ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ κακουργήματος τούτου Ἕλληνες ἐθελονταὶ ἐφόνευσαν αὐτοβούλως 100 ἄλλους κομμουνιστάς».

Η εκτέλεση των 200 πραγματοποιήθηκε. Επρόκειτο για ομήρους που οι πιο πολλοί ήταν παλιά στελέχη του ΚΚΕ, τα οποία, από την εποχή της 4ης Αυγούστου, χωρίς διακοπή, παρέμεναν στις φυλακές.

Οι 200 οδηγήθηκαν στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής και εκεί τουφεκίστηκαν κατά ομάδες ανά 20. Η επόμενη εικοσάδα, πριν στηθεί μπροστά στο απόσπασμα, παραλάμβανε τα πτώματα των προηγούμενων 20 και τα τοποθετούσε στα αυτοκίνητα που περίμεναν. Η μακάβρια διαδικασία διήρκεσε δύο ώρες περίπου. Και τη συνόδευε ο Εθνικός Ύμνος που τραγουδούσαν με πάθος αυτοί που παρατάσσονταν μπροστά στις κάννες των όπλων.

Πριν συνέλθει ο λαός από την τρομερή είδηση, την άλλη ημέρα, νέα ανακοίνωση, προερχόμενη αυτή τη φορά από τον Σιμάνα, ανήγγειλε την εκτέλεση άλλων 110 στο χωριό Κυριάκι της Βοιωτίας ως αντίποινα για τον φόνο 2 Γερμανών. Το Κυριάκι καταστράφηκε τελείως. Η ανακοίνωση κατέληγε:

«Πᾶσα τοιαύτη περαιτέρω ἀπόπειρα δολοφονίας, θὰ τιμωρῆται μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον».

Και την 3η Μαΐου δημοσιεύονταν δύο ανακοινώσεις. Ο Σιμάνα ανήγγειλε τον τουφεκισμό 30 κομμουνιστών ως αντίποινα για τον φόνο 2 «ευζώνων». Και με τη σειρά του ο «Φελντκομμαντάντ» την εκτέλεση άλλων 60 κομμουνιστών. Οι 50 ως αντίποινα για τον φόνο «πέντε προσώπων ανηκόντων εις τον Γερμανικόν στρατόν» (προφανώς δεν ήταν Γερμανοί). Και οι 10 ως αντίποινα για επίθεση εναντίον αμαξοστοιχίας.

Αλλά, μετά 8 ημέρες –11 Μαΐου–, ο Σιμάνα ανήγγειλε ότι τουφέκισε 100 ακόμη κομμουνιστές, ως αντίποινα για τον φόνο 2 μελών της γερμανικής Αστυνομίας. Στην εκατόμβη αυτήν περιλαμβάνονταν και 10 γυναίκες.

Το Χαϊδάρι

Οι περισσότεροι εκτελούμενοι ήταν όμηροι, κρατούμενοι στο Χαϊδάρι των Αθηνών. Αυτό ήταν το μεγάλο έμπεδο του θανάτου. Επρόκειτο για ένα συγκρότημα κτιρίων, που στην αρχή ήταν κοινή φυλακή των Γερμανών. Αλλά από τον Νοέμβριο του 1943 χαρακτηρίστηκε ως στρατόπεδο ομήρων. Και τη διοίκησή του ανέλαβε ο τέως στρατοπεδάρχης του Κιέβου ταγματάρχης των Es-Es Ραμτόσκυ. Η ζωή των ομήρων ήταν πολύ σκληρή και τους ανέμενε ο θάνατος με πιθανότητες 50%. Ως διερμηνέας χρησιμοποιούνταν ο γερμανομαθής Ναπολέων Σουκατζίδης, σπουδαστής βετεράνος κρατούμενος από την εποχή της 4ης Αυγούστου.

Ο στρατοπεδάρχης Ραμτόσκυ είχε συμπαθήσει τον Σουκατζίδη. Την τρομερή Πρωτομαγιά του 1944, όταν έγινε η κλήρωση των 200 ομήρων που θα τουφεκίζονταν, περιλήφθηκε και αυτός. Ο Ραμτόσκυ τού πρότεινε να τον αντικαταστήσει με κάποιον άλλο, αλλά εκείνος αρνήθηκε και βάδισε εθελοντικά στον θάνατο, στο Σκοπευτήριο.

Πτώματα

Η ζωή είχε καταντήσει πάμφθηνη στην Ελλάδα. Οι ομαδικές αυτές εκτελέσεις και οι αντίστοιχοι φόνοι προσωπικοτήτων και ανδρών των Δυνάμεων Ασφαλείας είναι όσα αναφέρονταν σε επίσημες ανακοινώσεις. Αναρίθμητες όμως άλλες, μεμονωμένες δολοφονίες έγιναν στην Αθήνα. Και κάθε λίγο ανευρίσκονταν πτώματα, ατόμων αγνώστων συνήθως, τρυπημένα από σφαίρες ή μαχαίρια. Άλλοι ήταν θύματα του ΕΛΑΣ και άλλοι των αντιπάλων του. Τα πτώματα των δολοφονημένων τα περισυνέλεγαν το πρωί, όπως τον χειμώνα του 1941-42 μάζευαν από τους δρόμους πτώματα των νεκρών που υπέκυπταν από έλλειψη τροφής. Η Μεγάλη Τρομοκρατία συναγωνιζόταν σε τραγικότητα τη Μεγάλη Πείνα.

Η τρομοκρατία που εξαπέλυσαν τα Τάγματα Ασφαλείας και οι Γερμανοί έπαιρνε ιδιότυπες μορφές. Μία από αυτές ήταν επιδρομές στις συνοικίες και τους συνοικισμούς που ήταν γνωστά ως φωλιές του ΕΑΜ.

Τα «μπλόκα»

Πράγματι, όπως είδαμε, ένα μεγάλο μέρος της περιοχής της πρωτεύουσας από τις αρχές του 1943 αποτελούσε απελευθερωμένη ζώνη, όπου ούτε η ελληνική Αστυνομία, ούτε οι Ιταλοί τολμούσαν να διεισδύσουν. Οι Γερμανοί, για να ανακτήσουν τον έλεγχό τους, εξαπέλυαν εναντίον τους τα Τάγματα Ασφαλείας. Εξορμούσαν οι «εύζωνοι», κύκλωναν μια συγκεκριμένη συνοικία και κατόπιν εισέβαλλαν. Καλούσαν τους κατοίκους να συγκεντρωθούν σε μια πλατεία, τους ανάγκαζαν να καθίσουν χάμω ακίνητοι, κάτω από τις κάννες των όπλων τους. Και τότε συνήθως εμφανιζόταν μια παράξενη μορφή. Ένας άνθρωπος με το κεφάλι του χωμένο σε μαύρη κουκούλα. Αυτός ο «μασκοφόρος» –όπως τον αποκαλούσε ο λαός– περιφερόταν ανάμεσα στο καθισμένο πλήθος και υποδείκνυε πρόσωπα τα οποία ήξερε ότι ανήκουν στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Τα πρόσωπα αυτά απάγονταν, αλλά συχνά τα εκτελούσαν επιτόπου.

Οι επιδρομές εκείνες, τα «μπλόκα» όπως τα αποκαλούσε ο λαός, αποτελούσαν τον τρόμο των κατοίκων. Αλλά, καθώς ο ΕΛΑΣ ανδρωνόταν μέσα στην Αθήνα, συχνά πρόβαλλε αντίσταση, η οποία κατέληγε σε φθορά των επιδρομέων και αντίποινα κατά του πληθυσμού. Σοβαρά «μπλόκα» συνέβησαν: στη Νίκαια Πειραιά την 6-9 Μαρτίου 1944, όπου η επιδρομή, με ένοπλες συγκρούσεις, διήρκεσε τρεις ημέρες και κατέληξε στην εκτέλεση 8 ανδρών και στην απαγωγή 1.500 ατόμων που εστά-

λησαν στη Γερμανία σε στρατόπεδα· στην Καλογρέζα, τη νύχτα της 15ης προς 16η Μαρτίου, όπου εκτελέστηκαν σε μια χαράδρα 26 άτομα· στις ανατολικές συνοικίες την 21η Απριλίου υπό την προσωπική επίβλεψη του στρατηγού Σιμάνα (Καισαριανή, Βύρωνας, Κοπανά) με σοβαρές ένοπλες συγκρούσεις· στον Υμηττό την 28η Απριλίου, όπου 3 ένοπλοι μαχητές, οι Κ. Φολτόπουλος, Θ. Κιοκμενίδης, Δ. Αυγέρης, κυκλώθηκαν σε ένα σπιτάκι και αρνήθηκαν να παραδοθούν – μετά 7ωρη άνιση πάλη έπεσαν μαχόμενοι.

Οι επιδρομές εκείνες, μολονότι ήταν οδυνηρές και αποτελούσαν μια νέα μορφή τρομοκρατίας, δεν έφεραν ουσιαστικό αποτέλεσμα. Δεν παρέλυσε ο λαός και δεν εξαρθρώθηκαν οι οργανώσεις, ούτε συντρίφτηκε ο ένοπλος μηχανισμός. Μόλις οι φάλαγγες του «μπλόκου» αποσύρονταν, τα πάντα αποκαθίσταντο όπως πριν. Και ανακτούσε τον έλεγχο το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Ουσιαστικά, ο ανταρτοπόλεμος είχε μεταφερθεί στην πρωτεύουσα, σε μικρότερη δε κλίμακα και στη Θεσσαλονίκη.

Καλάβρυτα

Οι τρομοκρατικές όμως επιδρομές των Γερμανών απέκτησαν εκείνη την εποχή τεράστια έκταση και καταστρεπτική μορφή και στην ύπαιθρο. Τα αντίποινα των Γερμανών ήταν φοβερά. Ολόκληρα χωριά εξαφανίζονταν και ο ανδρικός πληθυσμός τους εξοντωνόταν. Η μέθοδος αυτή είχε εφαρμοστεί σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής, με ιδιαίτερη πυκνότητα, στη Βουλγαρική Ζώνη. Τώρα όμως οι Γερμανοί τη χρησιμοποιούσαν σε ευρύτατη κλίμακα. Και ιδιαίτερα τραγική είναι η περίπτωση των Καλαβρύτων.

Η κωμόπολη αυτή απελευθερώθηκε κατά την ιταλική συνθηκολόγηση. Αλλά την 9η-13η Δεκεμβρίου 1943, τέσσερις γερμανικές φάλαγγες από την Πάτρα, το Αίγιο, την Τρίπολη και τον Πύργο εφόρμησαν συγκεντρωτικά προς την κατεύθυνσή της. Το ΙΙΙο Τάγμα του 12ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ ήταν η μόνη αντάρτικη δύναμη η οποία πρόβαλε αντίσταση την 9η-11η Δεκεμβρίου. Τη 13η Δεκεμβρίου όμως οι Γερμανοί μπήκαν στα Καλάβρυτα. Αμέσως έκλεισαν τις γυναίκες και τα κάτω των 14 ετών παιδιά στο σχολείο και τους άνδρες με τα άνω των 14 ετών παιδιά τούς συγκέντρωσαν κοντά στο νεκροταφείο. Εκεί τους εκτέλεσαν με θεριστικά πυρά των πολυβόλων, υπό την ανταύγεια των φλογών της πυρπολούμενης κωμόπολης. Μόνο 10 άτομα διασώθηκαν, που γλίτωσαν από τη χαριστική βολή.

Αποσυρόμενες, οι γερμανικές φάλαγγες πυρπολούσαν και σκότωναν. Στο μοναστήρι του Μεγάλου Σπηλαίου εκτέλεσαν 21 καλογήρους, που τους 16 τούς έριξαν στην άβυσσο από τους πανύψηλους βράχους. Το πέρασμά τους θύμιζε τις επιδρομές του Ιμπραήμ. Συνολικά, σκότωσαν στην περιοχή Καλαβρύτων 1.101 άτομα, από τα οποία τα 800 μέσα στην κωμόπολη.

Δίστομο

Την καταστροφή του χωριού Κυριάκι όπου εκτελέστηκαν 110 κάτοικοι την αναφέραμε ήδη. Τραγικότερο το Δίστομο, στις 10 Ιουνίου 1944 παρουσίασε την ιδιορρυθμία ότι η σφαγή δεν περιορίστηκε μόνο στους άνδρες, αλλά επεκτάθηκε σε όλο τον πληθυσμό ανεξαρτήτως ηλικίας και φύλου, με 750 θύματα συνολικά.

Το ιστορικό της καταστροφής έχει ως εξής:

Το πρωί της ημέρας εκείνης έφτασαν στο Δίστομο από τη Λιβαδειά δύο επιταγμένα φορτηγά αυτοκίνητα με 40 περίπου Γερμανούς στρατιώτες και μερικούς μαυραγορίτες. Αναχώρησαν σύντομα, αλλά δήλωσαν ότι θα γυρίσουν γρήγορα και διέταξαν τους κατοίκους να βρίσκονται στα σπίτια τους. Όταν όμως τα αυτοκίνητα έφτασαν κοντά στο χωριό Στείρι, έπεσαν σε ενέδρα ανταρτών στη θέση Καταβόθρα.

Ακολούθησε φονική συμπλοκή, έφτασαν όμως γερμανικές ενισχύσεις και οι αντάρτες αποσύρθηκαν. Τότε όλη η δύναμη των Γερμανών στράφηκε προς το Δίστομο και στη διαδρομή σκότωναν οποιονδήποτε συναντούσαν στο δρόμο ή στα χωράφια. Όταν ξαναμπήκαν στο Δίστομο, όπου επικρατούσε γαλήνη τάφου και οι κάτοικοι ήταν κλεισμένοι έντρομοι στα σπίτια τους, επιδόθηκαν στην καταστροφή των πάντων, έμψυχων και άψυχων. Ο νομάρχης Βοιωτίας Ι. Γεωργόπουλος, με την εμπιστευτική του έκθεση 101 (12 Ιουνίου 1944) προς τον γεν. γραμματέα του Υπουργείου Εσωτερικών, δίνει την εξής περιγραφή:

«...Καθὼς αἱ οἰκογένειαι ἦσαν συγκεντρωμέναι εἰς τὰ σπίτια των, θὰ κατωρθοῦτο ἡ διὰ πυρὸς ὁλοκλήρωσις τῆς καταστροφῆς. Ἀλλὰ τὸ ἔργον δὲν ἦτο εὐχερές. Ὑπελόγιζον ὅτι θὰ βραδύνουν. Διὰ τοῦτο, μετὰ πυρπόλησιν δέκα οἰκιῶν, ἐτέθησαν ἐν δράσει τὰ ὅπλα. Ὁμάδες στρατιωτῶν εἰσήρχοντο εἰς τὰ σπίτια καὶ ἐξετέλουν μὲ ἀταραξίαν, ἄνευ οἴκτου, ἀσυγκίνητα, ἀνάλγητα, τοὺς ἐνοίκους των. Δὲν ἐφείσθησαν οὐδενός. Ὁ πατὴρ πρῶτος, ἡ σύζυγος κατόπιν καὶ ἠκολούθουν τὰ τέκνα οἱασδήποτε ἡλικίας. Βρέφη δύο, πέντε καὶ ἑπτὰ μηνῶν ἐκρεουργοῦντο δι' ἀποκοπῆς τῆς καρωτίδος. Ἄλλα καθ' ἣν στιγμὴν ἐθηλάζοντο. Ἀνευρέθη βρέφος φέρον εἰς τὸ στόμα του ἀποκεκομμένον τὸν μαστὸν τῆς μητρός του, μὲ τραῦμα εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἄνω μέρους τῆς κεφαλῆς του καὶ μὲ ἕτερον εἰς τὸν λαιμόν. Τὸ παιδὶ τοῦ ἐκτελεσθέντος εἰρηνοδίκου Γκριτσώπη καὶ τῆς βιασθείσης καὶ σφαγιασθείσης συζύγου του εὑρέθη πληγωμένον τὴν ἑπομένην τῆς φοβερᾶς σφαγῆς παρὰ τὸ πτῶμα τοῦ πατρός του τὸ ὁποῖον δὲν ἤθελε ν' ἀποχωρισθῇ. Ἄλλο παιδὶ ἐπίσης τραυματισμένον εὑρέθη ὀδυρόμενον ἐπὶ τῶν πτωμάτων τοῦ πατρός του δασονόμου Κουρούμπαλη καὶ τῆς μητρός του. Τὰ ἔντερα τεσσάρων ἄλλων χωρικῶν εὑρέθησαν περιτυλιγμένα πέριξ τοῦ λαιμοῦ των. Ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου εὑρέθη ἀκέφαλος. Ἡ εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ πτώματος ἀπόστασιν εὑρεθεῖσα κεφαλὴ

του εἶχε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξωρυγμένους. Ἡ οἰκία τοῦ εἰρηνοδίκου πλέει εἰς τὸ αἷμα. Διότι εἰς αὐτὴν εἶχον καταφύγει πολλοὶ χωρικοὶ ἀγρίως σφαγιασθέντες. Ὁ Πρόεδρος τῆς Κοινότητος, τὸν ὁποῖον αἱ πρῶται πληροφορίαι ἔφερον φονευθέντα, διεσώθη. Δύο ἀδελφοί του ὅμως καταλέγονται μεταξὺ τῶν νεκρῶν. Περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἡ φονικὴ δραστηριότης ἐχαλαρώθη διὰ δύο λόγους: Πρῶτον διότι ἐπήρχετο ἡ νὺξ καὶ ὁ στρατὸς ὑπεχρεοῦτο νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Λεβάδειαν καὶ δεύτερον διότι δὲν ὑπῆρχον πλέον θύματα...»

Οι Εβραίοι

Η φάση της μεγάλης γερμανικής τρομοκρατίας που άρχισε το φθινόπωρο του 1943 επιστέφεται από την ολοκλήρωση της εξόντωσης των Εβραίων στην Ελλάδα.

Σε 77.377 ανέρχονταν οι Εβραίοι το 1940, κατανεμημένοι σε 25 κοινότητες. Στη Θεσσαλονίκη έμεναν 56.000, στην Αθήνα 3.000, στη Ρόδο-Κω 1.900, στην Καβάλα 2.100, στην Κέρκυρα 2.000, στα Ιωάννινα 1.850, στη Δράμα 1.200, στη Λάρισα 1.120 κλπ.

Ο διωγμός τους άρχισε τον Μάρτιο του 1943 στη Θεσσαλονίκη, όπου κλείστηκαν όλοι οι Εβραίοι στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Χιρς. Από εκεί στάλθηκαν μέχρι τη 15η Μαΐου στην Πολωνία (Μπριγκενάου και Άουσβιτς), όπου θανατώθηκε το 90%. Τον Απρίλιο του 1943 συγκεντρώθηκαν και οι Εβραίοι της Αν. Μακεδονίας και Θράκης, από τους οποίους σχεδόν κανείς δεν επέστρεψε. Μετά την ιταλική συνθηκολόγηση, ο διωγμός επεκτάθηκε σε όλη τη Θεσσαλία, Στερεά Ελλάδα, Πελοπόννησο, νησιά. Αλλά ένα σημαντικό μέρος των Εβραίων αυτής της περιοχής κατόρθωσε να διασωθεί, χάρη στη βοήθεια των ελληνικών Αρχών και του λαού.

Η μεγαλύτερη προσπάθεια σωτηρίας καταβλήθηκε στην Αθήνα. Όταν άρχισε ακόμη ο διωγμός στη Θεσσαλονίκη, όλες οι κορυφές του πνευματικού, επιστημονικού, επαγγελματικού και οικονομικού κόσμου, με επικεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, κινητοποιήθηκαν και υπέβαλαν στον Γερμανό πληρεξούσιο Άλτεμπουργκ και στην ελληνική κυβέρνηση υπομνήματα για να μην εκτελεστεί η μαζική τους εκτόπιση (τότε ακόμη δεν ήταν γνωστό ότι τους ανέμενε ο θάνατος). Φυσικά τα υπομνήματα αυτά δεν ελήφθησαν υπόψη.

Ο Δαμασκηνός

Αλλά, όταν ήρθε η ώρα να εξοντωθούν και οι Εβραίοι της Παλαιάς Ελλάδας, χρησιμοποιήθηκαν πρακτικότερα μέτρα. Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός κάλεσε τον τότε Γενικό Διευθυντή των Διοικητικών Υπηρεσιών του Δήμου Αθηναίων Π. Χαλδέζο και του είπε: «Εγώ έκαμα τον σταυρό μου, μίλησα με τον Θεό, αποφάσισα να σώσω όσες ψυχές Εβραίων μπορώ. Έστω και αν κινδυνεύω. Εγώ θα βαφτίζω τους Εβραί-

ους και συ θα τους δίνεις πιστοποιητικό του Δήμου για να πάρουν ταυτότητα ως Χριστιανοί Έλληνες».

Ο Π. Χαλδέζος δέχτηκε. Συνεννοήθηκε με έναν τμηματάρχη του Δήμου και άνοιξαν ιδιαίτερο δημοτολόγιο, όπου καταχωρήθηκαν 560 Εβραίοι ως χριστιανοί. Και σώθηκαν (Ηλία Βενέζη, «Η εξόντωση των Ελλήνων Εβραίων», εφημερίδα *Βήμα Αθηνών*, 2 Φεβρουαρίου 1960).

Ήταν όμως 3.000 οι Εβραίοι της Αθήνας. Πόσοι θα γλίτωναν; Πολλοί, μαζί με τον αρχιραβίνο τους, κατέφυγαν στους αντάρτες στα βουνά. Αλλά περισσότεροι φυγαδεύτηκαν στην Τουρκία, χάρη στην τολμηρή ενέργεια ορισμένων αστυνομικών. Ο τότε διευθυντής της Αστυνομίας Αθηνών Άγγελος Έβερτ και οι αστυνομικοί διευθυντές Δημ. Βρανόπουλος (ως διευθυντής της Αστυνομίας Πατρών και κατόπιν Πειραιώς), Δημ. Βλαστάρης και Μιχ. Γλύκας πρωτοστάτησαν σε ενέργειες. Όπως ανέφερε το 1970 το Εβραϊκό Ίδρυμα Γιαντ Βάσεμ, το οποίο τους απένειμε το 1970 ειδικές τιμές:

> *«...Οὗτοι ἐβοήθησαν μὲ κίνδυνον τῆς ζωῆς των τοὺς καταδιωκομένους Ἰσραηλίτας, προμηθεύοντες εἰς αὐτοὺς ταυτότητας, μὲ ὀνόματα Χριστιανῶν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πολλοὶ Ἰσραηλίται ἠδυνήθησαν νὰ ἀλλάξουν κατοικίαν, νὰ κρύπτωνται καὶ νὰ κυκλοφοροῦν συγχρόνως...»*

Η ουσιαστικότερη βοήθεια δόθηκε την παραμονή της σύλληψής τους μέσα στην Αθήνα. Τη νύχτα που προηγήθηκε, ο Δημ. Βρανόπουλος, με τη βοήθεια ανωτέρων και κατωτέρων αξιωματικών, χορήγησε εκατοντάδες πλαστές ταυτότητες σε Εβραίους, οι οποίοι κατόπιν έτρεχαν στο Τουρκικό Προξενείο όπου εφοδιάζονταν με διαβατήρια. Έτσι κατόρθωσαν να διαφύγουν στην Τουρκία.

Αυτό όμως δεν έγινε δυνατό να εφαρμοστεί στις άλλες πόλεις, όπου η σύλληψή τους πραγματοποιήθηκε σε μεγάλη έκταση. Τελευταίοι υπέστησαν τη μοίρα τους οι Εβραίοι της Κέρκυρας, οι οποίοι μόνο τη 19η Ιουνίου 1944 συγκεντρώθηκαν και παραλήφθηκαν από τη «Φελντκομμαντατούρ 1032» (1.795 άτομα). Η καθυστέρηση οφειλόταν σε επίμονη κωλυσιεργία του Γερμανού στρατιωτικού διοικητή Κέρκυρας συνταγματάρχη Ζαίγκερ, ο οποίος διακρινόταν για τα ανθρωπιστικά του αισθήματα. Και, προβλέποντας ότι σε λίγους μήνες θα εγκαταλείπονταν η Κέρκυρα, έκανε το παν για να μην προφτάσει έως τότε να εφαρμόσει το αδυσώπητο σχέδιό του ο αξιωματικός των Ες-Ες Μπούργκερς, ο οποίος είχε έρθει στο νησί γι' αυτόν ειδικά τον σκοπό. Τελικά όμως ο Ζαίγκερ έχασε το παιχνίδι του δρόμου. Τέσσερις μήνες πριν λήξει η Κατοχή στην Κέρκυρα, οι Εβραίοι έφυγαν. Δεν γύρισαν παρά 187.

Συνολικά, από τους 77.377 Εβραίους όλης της Ελλάδας, μόνον 10.226 διασώθηκαν. Χάθηκαν δηλαδή 66.000, με ποσοστό εξόντωσης 87%, ένα από τα υψηλότερα της Ευρώπης. Αυτός ο αφανισμός δείχνει το μέτρο της σκληρής βίας και τρομοκρατίας που εφάρμοσαν οι Γερμανοί στη χώρα μας.

Σόλων-Ζέφυρος Γρηγοριάδης
Δημοσιογράφος, συγγραφέας

Γεννήθηκε στην Καστοριά τον Φεβρουάριο του 1912. Αποφοίτησε από τη σχολή Ναυτικών Δοκίμων και ονομάστηκε σημαιοφόρος του Πολεμικού Ναυτικού το 1932. Από το 1935 άρχισε τη δημοσιογραφική του καριέρα στην εφημερίδα *Εθνος* ως αρθρογράφος, σε θέματα διεθνούς στρατηγικής, πολιτικής και οικονομίας. Διετέλεσε διευθυντής του *Ρίζου της Δευτέρας* (1946-47) και του *Ταχυδρόμου* (1950) και διευθυντής σύνταξης της *Ακροπόλεως* (1950-66). Στη διάρκεια της Κατοχής εργάστηκε στον αντιστασιακό Τύπο, ενώ διετέλεσε επίσης εθνοσύμβουλος στις Κορυσχάδες και διοικητής μοίρας του αντάρτικου Ναυτικού (ΕΛΑΝ). Υπήρξε ο πρώτος Ελληνας δημοσιογράφος που καθιέρωσε τα ιστορικά αναγνώσματα στον ημερήσιο, εβδομαδιαίο και περιοδικό Τύπο (δημοσίευσε πάνω από 200). Πολλά άρθρα του για τη διεθνή στρατηγική και πολιτική δημοσιεύτηκαν σε ξένες μεγάλες εφημερίδες ή αναδημοσιεύτηκαν σε επίσημες στρατιωτικές επιθεωρήσεις του εξωτερικού. Ελαβε μέρος σε πολλές αποστολές, με σημαντικότερες αυτές στην Πολωνία (1939), στην Αίγυπτο (1939), σε Φινλανδία και Γαλλία (1940), στο Βερολίνο (1953), στο Βιετνάμ (1966), στην Πράγα (1968) κ.α. Στο πλούσιο συγγραφικό του έργο συγκαταλέγονται τα εξής βιβλία: *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, *Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης*, *Δεκέμβρης-Εμφύλιος 1944-1949*, *Οικονομική Ιστορία Ελλάδας*, *Τα Φοβερά Ντοκουμέντα*, *Επεισόδιο Κέρκυρας*. Για το δημοσιογραφικό και συγγραφικό του έργο τιμήθηκε με το βραβείο «Αθανάσιος Μπότσης». Διετέλεσε μέλος της Ενωσης Συντακτών. Πέθανε στην Αθήνα, το 1994.

Στο Κάιρο μαίνεται ο υπόγειος πόλεμος μεταξύ του βασιλιά και των άγγλων υποστηρικτών του, που βλέπουν θετικά την επιστροφή του στην Ελλάδα μετά το τέλος του πολέμου και της «παλαιάς συμμορίας» όπως αποκαλούν οι Βρετανοί τους εκπροσώπους των αστικών κομμάτων.

Ο ηρωισμός της Ελληνικής Ταξιαρχίας στο Ελ Αλαμέιν, ο διχασμός των αξιωματικών σε Δημοκρατικούς και Βασιλόφρονες και η εμφάνιση των αριστερών στρατιωτικών με το κίνημα της ΑΣΟ δημιουργούν νέα δεδομένα, οι συνέπειες των οποίων θα φανούν στο εγγύτατο μέλλον. Τα «Ιουλιανά του 1943» προμηνύουν την επερχόμενη καταιγίδα.

Στην Ελλάδα φουντώνει το αντάρτικο, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ αυξάνονται ραγδαία, η δημιουργία της ΕΠΟΝ βγάζει τη νεολαία στον αγώνα, η σύγκρουση ΕΛΑΣ – ΕΔΕΣ είναι οριστική οδηγώντας στην εκκαθάριση του ΕΔΕΣ και η «Ελεύθερη Ελλάδα» είναι πλέον γεγονός. Ο γερμανόδουλος πρωθυπουργός Ι. Ράλλης, την ώρα που οι Ιταλοί παραδίδονται στον ΕΛΑΣ μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, ιδρύει τα Τάγματα Ασφαλείας, με σκοπό τη «σταυροφορία κατά του ΕΑΜ – ΚΚΕ». Η θυσία των 200 αγωνιστών στη Καισαριανή, οι εκτελέσεις στο Χαϊδάρι και τα ολοκαυτώματα των Καλαβρύτων και του Διστόμου από τους Γερμανούς και τους έλληνες συνεργάτες τους συγκλονίζουν τον κόσμο.

9 789609 487658